

LETOPIS
MUZEJA NARODNE
OSVOBODITVE LRS

1958

LĚTOPIS

Muzeja narodne osvoboditve LRS
v Ljubljani

II

1958

POPRAVKI

Stran	Vrsta	Napačno tiskano	Pravilno naj se glasi
42	26	pripomočnikov	pripomočkov
58	17	oboroženi	oboroženi vsi
72	25	ga	jih
74	6	bila	bila ta
106	12	napovedal	je napovedal
201	17	Muzeju osvoboditve	Muzeju narodne osvoboditve
206	17	ob ob	so ob
214	25	prikazujejo	prikazuje
266	13	Gramozna jama, Žale	Gramozna jama, Žale, Urh
276	15	Partio	Partito
277	5	teritoristični	teroristični
290	12	Albert	Pepe

Stran 159, 162, 164 in 165 zamenjaj na skicah imeni rek Idrija in Idrjica!

KAZALO

Contents — Содержание

Miroslav Luštek:	Nekaj zunanjih znakov partizanstva	1
	Quelques insignes partisans	
Jože Krall:	Tiskarna »Donas«	29
	The Printing-office »Donas«	
Janko Jarc:	Lovro Kuhar-Prežihov Voranc v italijanskih zaporih l. 1943	55
	Lovro Kuhar (»Prežihov Voranc«) in Italian Jails, 1943	
Tone Ferenc:	Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem	81
	The German »Wehrmannschaft« and Their Struggle Against the Partisan Forces in Styria	
Lojze Požun:	Zaledna vojaška oblast v zahodnih predelih Slovenskega Primorja	157
	Les autorites militaires de l'arriere dans les regions occidentales du Littoral Slovene	
Milan Brezovar:	Nekaj pomembnih zastav ljudske revolucije	191
	О некоторых важных знаменах народной революции	
Stane Terčak:	Partizansko šolstvo na okupiranem Spodnjem Štajerskem	203
	Партизанская школа в оккупированной Нижней Стырии	
Dr. Metod Mikuž:	Pomembnost terenskega dela ekip Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani in pisanja tako imenovanih občinskih kronik	223
Ljudmila Krese:	Čiščenje in konserviranje kovinskih predmetov iz NOB	231
Stane Semič-Daki in Lojze Vršnik:	Pregled enot narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji in njihovega poveljniškega kadra 1941-1945	237
Ladislav Grad:	Boj pri Jančah nad Litijo	247
Milan Bevc:	Poročilo o delu Muzeja NO v letu 1958	259
Brane Božič, Ludvik Čarni, Milica Kacin, Slavka Kajba, Marija Oblak, Matija Žgajnar:	Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v prvi polovici 1942. leta	265

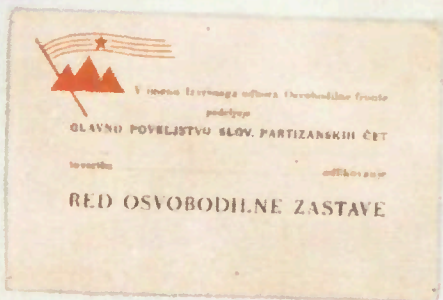
Uredniški odbor:

Milan Bevc (odgovorni urednik), Tone Ferenc, Jože Krall, Miroslav Luštek,
Slavka Mihevc

Zamenjave (обмены, Exchanges):

Muzej narodne osvoboditve LRS

Založil Muzej narodne osvoboditve LRS v Ljubljani

Prva partizanska odlikovanja v Sloveniji
(Foto Zvone Mahovič)

Miroslav Luštek

Nekaj zunanjih znakov partizanstva

Bibliografija narodnoosvobodilnega tiska je izredno bogata. Napisanih je že vrsta člankov in razprav, ki na kakršen koli način osvetljujejo dobo narodnoosvobodilnega gibanja tako iz vojaškega kakor tudi iz političnega vidika, ter so dragocen doprinos za zgodovino te dobe, posebno za prvo obdobje, za katero nam najbolj primanjkuje arhivskega gradiva.¹

Zelo malo, da ne rečem nič, pa je napisanega o stvareh, ki jih imenujem v tem članku zunanji znaki partizanstva. Pod tem si predstavljam elemente, ki so bili skupni vsem partizanom, po katerih so se v prvi dobi partizanstva med seboj samo razpoznavali, kasneje, ko je prešlo partizanstvo v redno armado, pa so bili simboli nove armade. To je kapa, zastava, položajni znaki, čini, odlikovanja, uniforma itd., skratka stvari, ki jih pisci raznih člankov verjetno niso opisovali, ker so se jim zdeli spričo velikih zunanjih in notranjih doživetij dogodkov nezanimivi in nepomembni. Ravno tako so morda nezanimivi za zgodovinarja, ki proučuje politično stran in samo delno zanimivi za zgodovinarja, ki ga zanima vojaška stran narodnoosvobodilnega gibanja.

Vsekakor pa so in morajo biti zanimivi za muzealca, ki proučuje to dobo.

In vendar so do danes tudi muzealci zelo malo napisali o teh problemih.² Kje so vzroki? Eden je v tem, da muzeji NOB, razen Vojnega muzeja JLA v Beogradu in Muzeja NO v Ljubljani, ne izdajajo svojih publikacij, v katerih je praktično edino mogoče objavljati večje strokovne prispevke o taki problematiki. Drugi pa, da so naši, sicer zelo številni muzeji, zelo revni na tem osnovnem muzejskem gradivu. Naj navedem samo nekaj primerov iz Muzeja NO, ki je, kolikor mi je znano, z gradivom še najbolj bogat. Partizanske kape »triglavke« so samo tri in vse tri iz kasnejše tako imenovane tretje faze triglavke. Ni pa niti enega primerka prve in druge faze. Povsem razumljivo. Ko je partizan zamenjal prvo triglavko konec leta 1942 ali v začetku 1943 z novo, je staro kot neuporabno zavrgel. Slovenskih partizanskih odlikovanj iz leta 1942 hrani nekaj primerkov edino Muzej NO, ker so bila, kakor bomo videli v naslednjem, še pred delitvijo raznešena iz bunkerja. Itd.

Zaradi vsega tega je zbiranje in proučevanje tega gradiva danes zelo oteženo. Ker pa se v praksi dnevno srečujem s temi problemi, sem bil prisiljen začeti z delom.

¹ Dr. France Škerl je zbral od leta 1945 do 1955 že 3652 člankov in razprav ter objavil bibliografijo narodnoosvobodilnega tiska v Zgodovinskem časopisu, Ljubljana, letnik IV., 1950, str. 278—316; letnik V., 1951, str. 492—512; letnik VIII., 1954, str. 353—482 in letnik IX., 1955, str. 287—348.

² Večja dela so Dušana Plenče »Brigadne zastave iz narodnoosvobodilniške borbe«, Vesnik Vojnega muzeja JNA, 2, Beograd 1955, str. 5—23 (citiran: Vesnik 2), Milana Brezovarja »Partizanska zastava v prvem letu narodnoosvobodilnega boja«, Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS I., Ljubljana 1957, str. 39—50 in Dobrile Jurić-Keravice »Kape i oznake na kapama u Narodnooslobodilačkom ratu«, Vesnik Vojnega muzeja JNA, 5, Beograd 1958, str. 163—178 (citiram: Vesnik 5).

Posebno težko je proučevanje gradiva iz prvega obdobja. Nekaj podatkov hranijo Bilteni Vrhovnega štaba. Arhiva Glavnega poveljstva je zelo malo in še ta zelo redko in skopo govori o teh, za takratno dobo malenkostih, saj je porajajoče se partizanstvo, razumljivo, terjalo čim več organizacijskih in političnih smernic. Zanesljivost spominov takratnih borcev je zelo problematična. Precej sem jih zaslišal, toda odgovori so si zelo nasprotovali. Zato sem posamezne izjave uporabljal le v primerih, ko nisem imel drugih virov. Še najbolj prepričljiv dokument so partizanske fotografije, ki so iz tega obdobja zelo redke in kvalitetno, razumljivo, zelo slabe.

Dalje naj navedem, da zaradi pomanjkanja časa nisem črpal podatkov iz arhiva Vrhovnega štaba, ki verjetno vsebuje marsikak zelo dragocen podatek, niti se okoristil z izjavami takratnih funkcionarjev Vrhovnega štaba in Glavnega poveljstva, odkoder so prihajale zamisli, ki pa zaradi izrednih razmer večkrat niso bile objavljene z vojaško odredbo, temveč ustno povedane ter so se tako uveljavile (nošnja titovke itd.).

Zato je delo samo poskus, ki zahteva zaradi zgoraj navedenih težav mnogih dopolnitev. Prepričan sem, da bo marsikdo, ki so mu znane podrobnosti o stvareh, ki jih v članku opisujem, čutil dolžnost, da me marsikje dopolni in popravi. Dopolnitve in popravki pa bodo pripomogli k temeljiti študiji, ki jo naši muzeji zelo potrebujejo.

*

Rast prvih partizanskih enot v letu 1941 je znana. Njihova organizacija in naloge so opisane v članku »Naloge narodnoosvobodilnih odredov« v Biltenu Vrhovnega štaba narodnoosvobodilnih partizanskih odredov št. 1, 10. avgusta 1941.³ To so politično-organizacijska navodila prvim partizanskim enotam, napisana komaj mesec dni po prvi oboroženi vstaji v Jugoslaviji, ki še ne govore o kakih elementih zunanje razpoznave partizanov. Šele odredba v Biltenu št. 7-8, 1. oktobra 1941 govori o enotnih znakih na kapah, o zastavah in o pozdravu borcev narodnoosvobodilnega gibanja.⁴ Ta odredba, ki jo je izdal Vrhovni štab narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije, je bila navodilo »za vse štabe in komandante partizanskih odredov na ozemlju Jugoslavije«. Kmalu zatem je izdalo podobno odredbo tudi Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet v Slovenskem poročevalcu št. 21, 17. oktobra 1941⁵ in v svojem glasilu Slovenski partizan.⁶

Toda še pred tem je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet objavilo v Partizanskem zakonu, ki ga je izdelalo julija 1941 sredi priprav na oboroženo vstajo ter ga razposlalo vsem vodilnim organizatorjem in aktivistom na terenu, razen vojaško-političnih napolnil prvim slovenskim partizanskim enotam tudi navodila za partizansko zastavo in partizanski pozdrav.⁷ Partizanski zakon je bil napisan dva in pol meseca pred odredbo Vrhovnega štaba

³ Zbornik dokumenata i podataka o narodnoosvobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Bilten Vrhovnog štaba narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1941-1945, Tom II, Beograd 1949, str. 11-13 (citiram: Zbornik II/1).

⁴ Zbornik II/1, str. 80-81.

⁵ Dr. France Škerl, Slovenski poročevalec, 1938, 1941, Ljubljana 1951, str. 158 (citiram: SP).

⁶ Arhiv tehnik v MNO.

⁷ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, Borbe v Sloveniji 1941, del VI, knjiga 1, Beograd 1952, slovenska izdaja, dokument št. 5, str. 22-32 (citiram: Zbornik VI/1).

o zastavi in pozdravu, zato je razumljivo, da sta odredbi delno različni, posebno pri zastavi. Ker pa sta bili ravno na osnovi 7. člena Partizanskega zakona napravljeni prvi dve znani slovenski partizanski zastavi — ena od njiju je še danes ohranjena — zato govorim tudi o tem viru.

Znaki na kapah

Odredba Vrhovnega štaba o znakih na kapah je bila sprejeta na vojno-političnem posvetovanju, ki ga je organiziral 29. septembra 1941 v Stolicah v Zahodni Srbiji Vrhovni štab narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije s predstavniki Glavnih poveljstev iz posameznih narodnostnih ozemelj Jugoslavije.⁸ Prvi del odredbe, ki govori o znakih na kapah, se glasi:

»1. Na vsem ozemlju Jugoslavije nosijo partizani na kapah antifašistični znak — rdečo peterokrako zvezdo.

2. Na ozemlju Srbije morajo imeti partizani razen zvezde tudi 3 cm dolg in 1,5 cm širok trak srbske trobojnice. Trak stoji vodoravno pod zvezdo.

5. Na ozemlju Slovenije morajo imeti partizani razen zvezde tudi slovensko trobojnico. Trobojnica stoji vodoravno pod zvezdo.«⁹

Slovenska zastopnika na posvetovanju v Stolicah, komandant in komisar Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Franc Leskošek in Miha Marinko, sta po vsej verjetnosti napisala slovensko odredbo za Slovenski poročevalec in Slovenski partizan po spominu, — Bilten je bil tiskan v Užicah, ponatisnjen pa v Beogradu in še v nekaterih drugih tehnikah¹⁰ ter verjetno do srede oktobra, t. j. do zaključka urejanja 21. številke Slovenskega poročevalca po kurirski zvezi še ni prispel v Ljubljano —, zaradi česar je nastala sprememba v besedilu ter s tem seveda tudi v nošnji. Odredba Poveljstva slovenskih partizanskih čet namreč pravi:

»Znak slovenskih partizanov je slovenska trobojnica v obliki traku (2 cm krat 4 cm) ter na njej (podčrtal M. L.) antifašistična peterokraka zvezda (s premerom 3 cm) in se nosi na pokrivalu.«¹¹

Nastala je torej razlika v dimenziji traku in v nošnji zvezde. Odredba Vrhovnega štaba zahteva nositi zvezdo nad trobojnico, odredba Glavnega poveljstva pa na trobojnici.

Kaj nam pokažejo fotografije, edini preostali dokument, iz katerega lahko ugotovimo, kako se je odredba izvajala? Iz leta 1941 so znane tri partizanske fotografije, ki jih hrani Muzej NO v Ljubljani.¹² Na njih vidimo, da na svojih zelo različnih pokrivalih partizani ne nosijo še nikakršnih znakov. Ker ni znan datum fotografij, si lahko mislimo, da so posnetki nastali pred izdano odredbo. Tudi posnetek ujetega komisarja belokranjske čete Jožeta Mihelčiča iz začetka novembra 1941 nam pokaže, da na baretki še ne nosi znaka.¹³

Martin Greif-Rudi pravi v svojih Spominih, da so pohorski partizani že v letu 1941 mislili na znak, po katerem bi se med seboj razpoznavali. Ker na

⁸ Vesnik 2, str. 6 in Vesnik 5, str. 166, 167.

⁹ Zbornik II/1, str. 80—81.

¹⁰ Prav tam, str. 657.

¹¹ SP, str. 158.

¹² Grupa partizanov na Krimu, pl. 1318.

Peter Dobrajc-Klepec, pl. 3572.

Lado Janežič, film 612/2.

¹³ Jože Mihelčič na postaji v Rožnem dolu, pl. 4027.

enotno uniformo ni bilo takrat mogoče niti pomisliti, so se zedinili »za rdečo zvezdo, na eni strani zvezde slovensko zastavo, na drugi strani pa rdečo zastavo, ki so jo nosili prišito na kapi.«¹⁴ Verjetno, da to ni bila njihova originalna zamisel, temveč so odredbo Glavnega poveljstva prirojili nekoliko po svoje.

Drugačno sliko nam pokažejo fotografije iz leta 1942. Partizani nosijo dosledno na svojih kapah znake. Tudi okupatorski dokumenti govore o tem. V poročilu poveljstva XI. armadnega korpusa dne 5. marca 1942 izvemo, da so bili udeleženci napada na postajo Verd »v belih smučarskih uniformah, del v sivozelenih, del v uniformah bivše jugoslovanske vojske in del v civilu. Vsi so imeli rdeče zvezde.«¹⁵ (Podčrtal M. L.). Vendar znaki niso enotni. Eni so v smislu odredbe Glavnega poveljstva, drugi pa Vrhovnega štaba. Znak v smislu odredbe Vrhovnega štaba se je prenesel iz Hrvaške skupno s »partizanko« oziroma »triglavko«.

Znake za kape je začela množično izdelovati Centralna tehnika v Ljubljani. Delani so bili iz pločevine, točno v izmeri, ki jo določa odredba Glavnega poveljstva. V Saturnusu so izdelali stanco, s katero sta Stane Majcen-Krpan in Milan Trobec v Majcnovi hiši na Ižanski cesti 3 izdelovala znake. Iz Ljubljane jih je odpošiljala vojaška intendantca.¹⁶ O pošiljanju znakov iz Ljubljane sta nam znana dva podatka. Prvi, iz poročila štaba I. grupe odredov, 14. julija 1942 Glavnemu poveljstvu, ki pravi, da so doslej »prejeli samo 300 znakov... nujno pa rabimo še 600 partizanskih znakov«¹⁷ in drugi, iz poročila vodje Centralne tehnike CK KPS Milana Škerlavaja-Petrača, 28. julija 1942 Edvardu Kardelju, kjer pravi, da bodo po redni kurirski zvezi poslali deset tisoč značk.¹⁸ Od teh znakov je danes v Muzeju NO v Ljubljani ohranjen en sam primerek.¹⁹

21. decembra 1941 je bila s sklepom CK KPJ osnovana v Foči Prva proletarska narodnoosvobodilna udarna brigada. Vrhovni štab je v Biltenu št. 14-15, februar-marec 1942 objavil Statut proletarskih narodnoosvobodilnih udarnih brigad, ki v 11. členu pravi, da imajo »borci proletarskih narodnoosvobodilnih brigad na kapah znak — peterokrako zvezo s srpom in kladivom.«²⁰

V Sloveniji je bila z odredbo št. 5 štaba III. grupe slovenskih partizanskih odredov, 24. aprila 1942 osnovana Proletarska udarna patrolja. Peta točka te odredbe pravi: »Zaradi posebne hrabrosti in požrtvovalnosti se dosedanja »Leteča patrolja« tovariša Dakija preimenuje v »Proletarsko udarno patroljo.« Podrejena je neposredno štabu III. grupe odredov. Proletarski udarni patrolji se dovoljuje nositi na pokrivalu kot znak proletarska rdeča zvezda z vtkanim srpom in kladivom rumene barve namesto splošno uvedenega partizanskega znaka.«²¹

Znak, rdeča zvezda z všitim srpom in kladivom, ki jo je dovolil Vrhovni štab v svojem Statutu za proletarske brigade, ni ostal samo v teh enotah. Že v drugi polovici leta 1942, kakor nam pokažejo fotografije, se ta znak pojavlja tudi v drugih enotah in sicer pri komandnem kadru, posebno pri političnih komisarijih in končno brez srpa in kladiva tudi pri borcih. Odredbe za splošno

¹⁴ Martin Greif, Spomini v arhivu Muzeja narodne osvoboditve (citiram AMNO).

¹⁵ Zbornik VI/2, dok. št. 146, str. 389.

¹⁶ Milan Škerlavaj-Petrač, ustni vir.

¹⁷ Zbornik VI/3, dok. št. 59, str. 148.

¹⁸ Prav tam, str. 219.

¹⁹ Znak je razstavljen na stalni razstavi, inv. št. 1206.

²⁰ Zbornik II/1, str. 137.

²¹ Zbornik VI/2, dok. št. 60, str. 154.

nošenje tega znaka ni, ne od Vrhovnega štaba, kakor tudi ne od Glavnega poveljstva. Štabi posameznih partizanskih enot so začeli odpravljati do sedaj veljavne znake — nacionalno trobojko s peterokrako rdečo zvezdo — in jih zamenjavati z rdečo zvezdo oziroma z rdečo zvezdo ter srpom in kladivom za politični kader. Tako je n. pr. Loški odred napravil to spremembo v Otrovovcu nad Babno polico avgusta in septembra 1942.²²

11. avgusta 1942 je Glavno poveljstvo odredilo, da se preimenuje Proletarska udarna brigada Toneta Tomšiča v I. partizansko udarno brigado Toneta Tomšiča, ter ukinilo »znak peterokrake zvezde s srpom in kladivom ... namesto tega pa se nosi navaden partizanski znak in na desnem rokavu veliki črki U. B. (udarna brigada) iz rdečega blaga.«²³ Tako se od poletja 1942 do poletja 1943 pojavljajo na kapah trije znaki: rdeča zvezda na slovenski zastavi, rdeča zvezda z vtkanim srpom in kladivom ter sama rdeča zvezda.

Fotografije srbskih, črnogorskih, bosanskih in hercegovskih partizanskih enot iz tega obdobja nam prikazujejo isto.²⁴

14. septembra 1943 je izdal organizacijski oddelek Glavnega štaba NOV in PO Slovenije navodila, da nosijo pripadniki vojaških oblasti v zaledju na kapi znak »rdečo peterokrako zvezdo na zelenem peterokotnem polju.«²⁵ Idejo je dal že maja 1942 v imenu Glavnega štaba za Črno goro in Boko Moša Pijade, septembra istega leta pa je izšla o tem odredba Vrhovnega štaba.²⁶ V Sloveniji se je uveljavila torej šele čez leto dni.

Končno se v poznem poletju 1944 pojavi nov znak, ki je v svojem bistvu enak onemu iz prve odredbe. Znak je ovalne oblike (3 krat 2 cm) vlit iz cinka, v sredi je peterokraka rdeča zvezda, pod zvezdo pa v obliki trikotnika majhna državna trobojnica. Zvezda in trobojnica sta lakirani.²⁷ Teh znakov je bilo zelo malo. Povečini se nosi še naprej samo rdeča zvezda, in sicer do konca vojne. Po končani vojni so nosili take znake nekaj časa aktivni oficirji JLA.

²² Slava Mihevc-Müra, ustni vir.

²³ Zbornik VI/3, dok. št. 106, str. 281.

²⁴ Dobriša Jurić-Keravica pravi v svojem že navedenem delu, da je bilo že 4. julija 1941 na sestanku politbiroja CK KPJ v Beogradu sklenjeno, da nosijo partizani za znak rdečo peterokrako zvezdo, na katero so poedinci kmalu dajali srp in kladivo. Na posvetovanju v Stolicah je bilo osvojeno nošenje peterokrake rdeče zvezde z nacionalno trobojnico. Kdaj so opustili trobojnico in obdržali samo rdečo zvezdo, ne navaja. Pač pa navaja odredbo Vrhovnega komandanta o uvedbi verskih referentov po brigadah, kjer je med drugim odrejeno, da nosijo le-ti »na kapi peterokrako zvezdo«. Odredba je od 23. junija 1942.

²⁵ Izvirnik v AMNO.

²⁶ Vesnik 5, str. 168—169.

²⁷ Opisani znak je odstopil Muzeju NO Jože Krall, ki ga je dobil poleti 1945. Kje ga je dobil, se ne spominja več.

Ce se prav spominjam, sem videl te znake prvič avgusta ali septembra 1944 v vojaškem taborišču NOV in POJ v Gravini v južni Italiji. Nosili so jih pripadniki v Sovjetski zvezi formiranih prostovoljnih enot (Slovencev, mobiliziranih v nemško vojsko, ki so na ruski fronti prebežali na sovjetsko stran), od katerih so se nekateri borili skupno z Rdečo armado, drugi pa so bili poslani v Gravino. Znake so pričeli zamenjavati z drugimi tovariši iz taborišča (divšimi interniranci in ozdravelimi ranjenci), ki so skupno z njimi čakali na odhod v Jugoslavijo.

Ta znak lahko opazimo na eni od fotografij Franca Rozmana-Staneta, Jože Krall pa se spominja, da ga je nosil tudi general Dušan Kveder, ko se je po Rozmanovi smrti vrnil iz Beograda v Glavni štab Slovenije.

Zastava

Prvi pisani vir o zastavi je Partizanski zakon, ki v 7. členu pravi: »Partizanski zastavi sta rdeča in slovenska z znaki in emblemi svojih enot z geslom »Za svobodo«.»²⁸

Drugi vir je odredba Vrhovnega štaba v Biltenu št. 7-8, 1. oktobra 1941, ki pravi: »Vsi štabi in komandanti partizanskih odredov morajo čim preje poskrbeti za ustrezne nacionalne zastave na svojem ozemlju. Na sredi zastave po vsej širini mora stati peterokraka rdeča zvezda. Vrhovni štab Narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije ima zastavo: na desnem oglu rdečega polja jugoslovansko trobojnico s peterokrako zvezdo v sredini.«²⁹

Tretji vir je odredba Glavnega poveljstva v 21. številki Slovenskega poročevalca, 17. oktobra 1941 ter ista odredba v 1. št. Slovenskega partizana iz oktobra 1941, napravljena po odredbi Vrhovnega štaba: »Zastava slovenskih partizanov je slovenska trobojnica z antifašistično rdečo peterokrako zvezdo čez vsa tri polja.«³⁰

Četrti vir pa je Statut proletarskih narodnoosvobodilnih udarnih brigad, ki v členu 9. pravi: »Vsaka proletarska narodnoosvobodilna udarna brigada mora imeti svojo zastavo. Zastava je rdeča, s srpom in kladivom v gornjem desnem oglu, peterokrako zvezdo v sredini in z všitim svojim naslovom. Razen brigad imajo zastave tudi bataljoni, samo nekoliko manjše, z ravno takšnimi emblemi in s svojim imenom z redno rimsko številko v brigadi.«³¹

Vse štiri odredbe so pomembne za razvoj slovenske partizanske zastave.

Iz leta 1941 so nam bliže znane tri zastave. Dve, ki sta jih poklonila Kamniškemu bataljonu Izvršni odbor OF in Centralni komite KPS³² in tretja zastava, podarjena pripadnikom VOS (Varnostne obveščevalne službe), ki je še danes ohranjena.³³

Za te tri zastave lahko rečemo, da so bile napravljene v smislu 7. člena Partizanskega zakona, čeprav res povsem ne ustrezajo vsebini zakonitega stila vojaškega dokumenta, kakršen je Partizanski zakon. Milan Brezovar je v članku »Partizanska zastava v prvem letu narodnoosvobodilne borbe« obširno opisal dve od zgoraj omenjenih treh zastav: zastavo, ki jo je Kamniškemu bataljonu izročil Izvršni odbor OF in zastavo VOS. Iz opisa lahko vidimo, da so osnovni elementi odredbe zajeti v eni kakor v drugi zastavi, le da jima je ljudska domišljija, razumljivo, zelo revolucionarno razpoložena, dala novo bogato vsebino.

Številne zastave slovenskih partizanskih enot od 1941 do 1945 so delane po odredbi Vrhovnega štaba od 1. oktobra 1941, oziroma Glavnega poveljstva od 17. oktobra 1941. Muzej NO v Ljubljani jih hrani dvainštirideset. Natančen pregled teh zastav nam pove, da so zastave v osnovi enake, razlikujejo se med seboj po kakovosti blaga, iz katerega so bile izdelane, po domiselnosti ustvarjalca in končno seveda od spretnosti onega, ki je zastavo izdelal.

Tudi odlok o zastavi v Statutu proletarskih narodnoosvobodilnih udarnih brigad je vplival na slovensko partizansko zastavo. Prvi proletarski udarni

²⁸ Zbornik VI/1, dok. št. 5, str. 28.

²⁹ Zbornik II/1, str. 81.

³⁰ SP, str. 158 in Slovenski partizan v ATMNO.

³¹ Zbornik II/1, str. 135—136.

³² SP, str. 145—146.

Edvard Kocbek, *Tovarišija*, Ljubljana 1949, str. 5—7.

³³ Milan Brezovar, n. d., str. 42—48.

bataljon Toneta Tomšiča je razvil junija 1942 v Zapotoku pod Kureščkom svojo proletarsko zastavo, izdelano po navodilih v Statutu. Po ustanovitvi Prve proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča jo je prevzela brigada, dokler ni bila 12. maja 1943 v bojih z italijanskimi oddelki divizije Isonzo v bližini Ajdovca zaplenjena.³⁴ Zanimivo je, da štab Tomšičeve brigade zastave ni spremenil, kljub odredbi Glavnega poveljstva, 11. avgusta 1942, ki pravi, da se »rdeča zastava s srpom in kladivom ukinja. Zastava udarne brigade je navadna partizanska zastava s črkami U. B. na belem polju.«³⁵

Končno spada sem tudi bogato izdelana zastava, namenjena Prvemu proletarskemu udarnemu bataljonu Toneta Tomšiča, ki so jo v roški ofenzivi zasegli Italijani v nekem bunkerju.³⁶

Pozdrav

Tudi o pozdravu že govori Partizanski zakon. Člen 8 se glasi: »Partizanski pozdrav je: »Stisnjena desna pest roke dvignjene k ščitu pokrivala z vzklikom »V boj«, ter z odgovorom »Za svobodo«. Partizani morajo pozdravljati svoje poveljnike in tovariše.«³⁷

Podobni sta tudi odredbi Vrhovnega štaba, 1. oktobra 1941 in Glavnega poveljstva od 17. oktobra 1941. Odredba vrhovnega štaba pravi: »Pozdrav borcev narodnoosvobodilnega pokreta je stisnjena desna pest pri sencah«,³⁸ odredba Glavnega poveljstva pa »Pozdrav slovenskih partizanov je pest desne roke dvignjene k spodnjemu robu pokrivala.«³⁹ Pozdrav s puško v stroju pa je bil »stisnjena pest leve roke in dvig podlahti v vodoravno lego preko prsi.«⁴⁰

Iz navedenih odredb vidimo, da je formalni pozdrav v vseh treh odredbah enak, le da pozdrav v Partizanskem zakonu omenja tudi pozdrav in odzdrav z besedo: V boj — za svobodo, medtem ko ga ostali dve odredbi ne omenjata. Splošno znano pa je, da partizani niso pozdravljali samo s kretnjo, t. j. z dvigom desnice stisnjene v pest k robu pokrivala, temveč v stroju tudi z besedo, v začetku nekje »V boj — za svobodo«, drugod pa s »Smrt fašizmu — svobodo narodu«.

Pozdrav »V boj — za svobodo« uporabljajo gorenjski partizani vse do srede julija 1942. 14. julija 1942 piše štab I. grupe odredov v dopisu štabu Gorenjskega odreda med drugim: »Pozdrav »V boj — za svobodo« se spremeni v »Smrt fašizmu — svobodo narodu« ... V Partizanskem zakonu je treba popraviti besedilo pozdrava.«⁴¹

Drugod, na primer v Kamniškem bataljonu se je pa že leta 1941 uporabljal pozdrav »Smrt fašizmu — svobodo narodu.«⁴² Ta pozdrav omenja tudi osnutek Partizanskega zakona, kjer je v 6. členu ob koncu partizanske prisege prečrtano geslo »Za svobodo — v boj!« ter pripisano »Smrt fašizmu — svobodo narodu!« in prav tako tudi v 8. členu ob partizanskem pozdravu.⁴³

³⁴ Prav tam, str. 49.

³⁵ Zbornik VI/3, dok. št. 106, str. 281 in ustni vir Stanka Semiča-Dakija.

³⁶ Leta 1955 so avtorji te zastave (arh. Vlasto Kopač, Milena Ježek-Zorova in brata Žmuc) napravili kopijo zastave, ki se nahaja v Muzeju NO.

³⁷ Zbornik VI/1, dok. št. 28.

³⁸ Zbornik II/1, str. 81.

³⁹ SP, str. 160.

⁴⁰ Zbornik VI/1, dok. št. 5, str. 22.

⁴¹ Izvirnik v AMNO.

⁴² Edvard Kocbek, n. d., str. 5.

⁴³ Zbornik VI/1, dok. št. 5, str. 28.

29. marca 1942 je štab III. partizanskega bataljona »Ljubo Šercer« izdal z ukazom št. 1 med drugim tudi navodilo o pozdravljanju, ki se glasi:

»Zaradi enotnosti pozdravljanja se partizani pozdravljajo med seboj:

a) kadar so brez orožja, s pestjo desnice ob robu pokrivala, brez vsakega vzklika;

b) z orožjem pa s tem, da se pest levece položi na desno stran prsi, brez vsakega vzklika;

c) z vzklikom »Smrt fašizmu« pozdravi tovariš predpostavljeni svojo desetino, vod, četo itd., nakar mu odgovore partizani »Svobodo narodu«;

č) stražarji morajo vse došlece v logar strumno pozdraviti.«⁴⁴

Pozdrav »Smrt fašizmu — svobodo narodu« je nastal v dopisovanju med Titom in Aleksandrom Rankovićem-Markom. Najprej sta uporabljala samo prvi del pozdrava, nato pa tudi drugega.⁴⁵ Pozdrav se je prenesel pozneje v Biltene Vrhovnega štaba, kjer ga zasledimo že v prvi številki 10. avgusta 1941,⁴⁶ preko Biltenov Vrhovnega štaba pa se je začel uporabljati v partizanskih enotah po vsej državi.

Pozdrav z dvignjeno stisnjeno desnico je že star revolucionarni in delavski pozdrav. Znan je že iz časov Oktobrske revolucije in španske državljanske vojne. Dvignjena desna pest je bil pozdrav francoske ljudske fronte. Uporabljal se je tudi na Slovenskem pred vojno. Ivan Krefc pravi v svojih Spominih, da so ta pozdrav »kot protifašistično geslo komunisti tako popularizirali, da je bila policija v boju proti temu povsem brez moči. Sprva je protifašiste, ki so se tako pozdravljali, ustavljala, jih na policiji zaslisevala in jih kaznovala z denarnimi in zapornimi kaznimi.«⁴⁷ Zato je povsem razumljivo, da so ga uporabljali tudi partizani.

Kasneje je bil ta pozdrav opuščen in zamenjan z znanim, običajnim vojaškim pozdravom, ki ga uporabljajo vse redne vojske. Uredba o tem je izšla v Biltenu Vrhovnega štaba št. 37, 38, 39 za februar, marec, april 1944 in se glasi: »Ukinja se dosedanji vojaški pozdrav s stisnjeno pestjo, uvaja pa se nov običajni vojaški pozdrav s stegnjenimi prsti, tako, da se sredinec dotika desne strani čela ob robu vojaške kape. Ta odredba velja samo za regularne enote narodnoosvobodilne vojske, ne pa za partizanske odrede, ki zadržijo še dosedanji način pozdravljanja.«⁴⁸

Ta odredba ukinja stari pozdrav, vendar se je novi pozdrav začel uveljavljati že preje, verjetno ob prehodu partizanskih odredov v regularno narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije. V Sloveniji so začeli pozdravljati z novim

⁴⁴ Zbornik VI/2, dok. št. 37, str. 83.

⁴⁵ Vladimir Dedijer, Josip Broz-Tito, prispevki za življenjepisa, Ljubljana 1953, str. 435.

⁴⁶ Zbornik II/1, str. 17—18.

⁴⁷ Ivan Krefc, Spomini ljudskega agitatorja, Maribor 1954, str. 41.

Ivan Krefc me je v zvezi s tem pozdravom ter s postopkom policije opozoril na zanimiv članek v dnevniku »Jutro« od 16. marca 1937. Glasi se: »Kazniv pozdrav.«

V februarju je uprava policije kaznovala par ljubljanskih akademikov z globo 500 din ali pa po 10 dni zavora, ker so »na ljubljanskem glavnem kolodvoru uporabili ob slovesu znancev pozdrav z dvignjeno pestjo in s tem povzročili javno zgražanje ljudi«. Banska uprava je vloženo pritožbo te dni zavrnala in potrdila obsodbo z utemeljitvijo, da predstavlja pozdrav z dvignjeno pestjo »nespodobno obnašanje na javnem prostoru, s čemer je bil kršen javni red, oziroma dostojnost«.

Upravno sodišče v Celju je odločbo Banske uprave razveljavilo.«

⁴⁸ Zbornik II/1, str. 402.

Borci III. grupe odredov spomladi 1942, ki nosijo še vedno zelo različna pokrivala

pozdravom ob nastanku brigad, vendar še neobvezno.⁴⁹ Kmalu po ustanovitvi je n. pr. Gradnikova brigada izdala odredbo o novem pozdravu, ki je bila čitana pred strojem.⁵⁰ Ko je prispel Franc Rozman-Stane konec marca 1943 na Koroško, je vpeljal v novo formiranem Prvem koroškem bataljonu novi pozdrav.⁵¹ Po kapitulaciji Italije pa uporabljajo novi pozdrav slovenske partizanske enote na splošno.

Pokrivalo

Prvi partizani v Sloveniji so nosili najrazličnejša pokrivala: klobuke, športne čepice, baretke, šajkače (pokrivalo stare jugoslovanske vojske). Razumljivo je, da so organizatorji vstaje v posameznih predelih Slovenije poskušali vpeljati enotno pokrivalo, po katerem naj bi se — poleg že odrejenega znaka — partizani med seboj razpoznavali. Že konec leta 1941 je poskušal Viktor Avbelj na Dolenjskem vpeljati enotne kape, ki so bile podobne smučarski kapi, Aleš Bebler in Dušan Pirjevec pa na Notranjskem polhovke.⁵² Toda niti prvi niti drugi poskus ni uspel. Na Krasu, v Brkinih in v delu Notranjske so nosili partizani tako imenovane »bobrovke«, majhne črne kučme iz pliša ali na kratko

⁴⁹ Stanko Semič-Daki, ustni vir.

⁵⁰ Slava Mähevc-Mäira, ustni vir. Dokumenta v AMNO nisem našel.

⁵¹ Olga Kastelic-Marjetka, ustni vir.

⁵² Dušan Pirjevec-Ahac, ustni vir.

pristrižene kožuhovine, ki so bile in so še danes običajna pokrivala domačinov in jim ščitijo ušesa pred hudo burjo.⁵³

Enotne kape je hotelo uvesti jeseni 1941 tudi Glavno poveljstvo. V sodnem spisu proti Borutu Furlanu, je zaplenjeno poročilo nekega Mira — vsebina poročila da misliti, da je pisec partizanski komandir na Dolenjskem, mogoče Maks Perc —, v katerem med drugim prosi, da naj »pošljejo enotne kape in značke, kot je bilo dogovorjeno.«⁵⁴

Januarja 1942 je dobil II. štajerski bataljon, ki je bil na Pugledu, iz Ljubljane manjšo količino enotnih plavih kap, ki so bile podobne železničarskim. Verjetno so to kape, ki jih je hotelo uvesti Glavno poveljstvo. Toda pošiljka je bila malenkostna, da je dobil kape v glavnem samo komandni kader.⁵⁵

Taka različna pokrivala imajo prvi partizani vse do spomladi 1942. leta. Ko so se 19. aprila 1942 sestali Aleš Bebler, Ivan Jakič-Jerin in Ante Novak v hrvaški vasi Grbajelu, na desni strani Kolpe, nedaleč od Broda na Kolpi, v hiši Josipa Abramoviča-Kapa ter v dvodnevnem sestanku s hrvaškimi partizani obravnavali svoje dotedanje izkušnje in sestavili načrt sodelovanja med slovenskimi in hrvaškimi partizanskimi enotami, so prevzeli od hrvaških partizanov njihovo enotno, na tri ogle krojeno vojaško kapo, tako imenovano »partizanko«.⁵⁶

Že 24. aprila je štab III. grupe odredov izdal odredbo, ki v točki 6. pravi: »S ciljem postopnega uniformiranja partizanov se uvaja partizanska čepica »Triglavka«. Vzorec bo štab III. grupe odredov dostavil vsem bataljonom.«⁵⁷

Hrvaška »partizanka«, ki je dobila v Sloveniji zaradi svoje oblike naziv »triglavka«, je prišla med slovenske partizane po tej poti.⁵⁸

Partizanka je nastala na Hrvaškem in sicer v drugi polovici 1941. leta. Bivša španska borca in organizatorja narodnoosvobodilnega gibanja v Zagrebu Vladimir Popović in Otmar Kreačić sta naročila partizanko pri zagrebški partijski delavki Dobrili Jurić, ki je bila po poklicu šivilja. Za vzorec jim je služila čepica, ki so jo nosili borci španske republikanske armade.⁵⁹ Ta čepica se je že v prvem letu partizanstva razširila po Hrvaškem, Slavoniji in Dalmaciji, od tu pa je že po opisani poti prišla v Slovenijo. Kakšna je bila prvotna triglavka, lahko danes ugotavljamo samo po fotografijah, ker slovenski muzeji ne hranijo

⁵³ Mile Pavlin, Tako smo začeli — tako smo živeli (rokopis).

⁵⁴ Poročilo v AMNO.

⁵⁵ Stane Kovačič in Lado Mazovec, ustni vir.

⁵⁶ Ante Novak, Kako smo doživljali partizanstvo, Slovenski zbornik 1945, str. 495.

⁵⁷ Zbornik VI/2, dok. št. 54, str. 134.

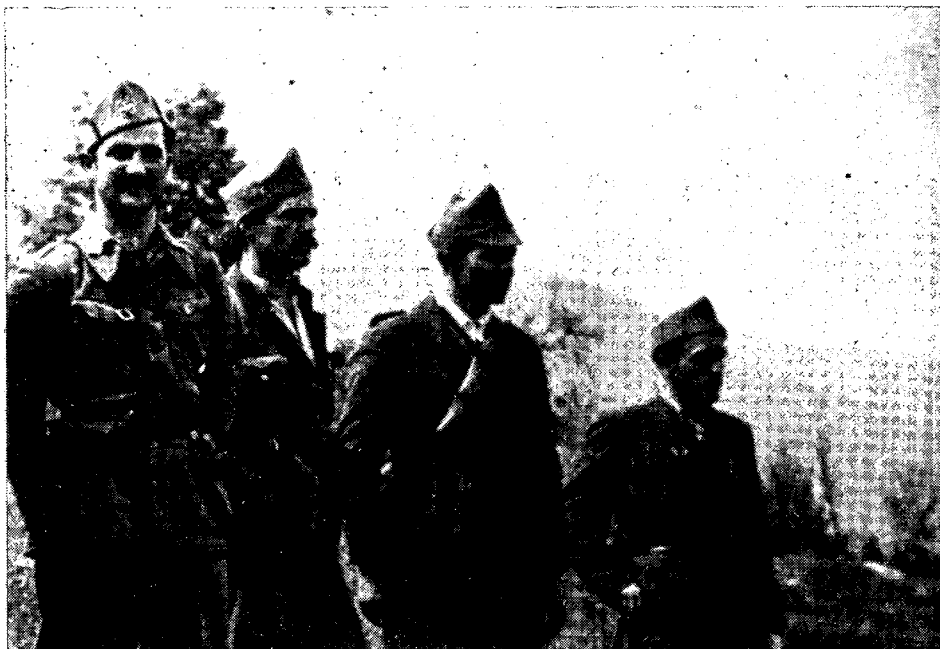
⁵⁸ Ko sem zbiral podatke o triglavki, sem dobil še dva podatka. Prvi je bil od Alojza Bobnarja. Bobnar, ki je bil pred vojno krojaški mojster v Dolenjskih Toplicah, trdi, da je delal triglavke že marca 1942. leta. Vzorec mu je prinesel njegov pomočnik Franc Novina iz Podturna, partizan od leta 1941. (Novina je padel 1944. leta v Vavti vasi.) 26. marca 1942, ko je bil napad na Zužemberk, je imel Bobnar hišno preiskavo ter je le s težavo skrnil pred Italijani nekaj že izdelanih triglavk. Konec aprila 1942 je odšel v partizane v Kočevski Rog, kjer je bil vodja krojaških delavnic V. grupe odredov. Tu je z delom triglavk nadaljeval.

Dušan Pirjevec-Ahac, takratni komisar Dolenjskega bataljona, kateremu edinemu bi Bobnar lahko pošiljal triglavke, to zanika, češ, da jih takrat še niso nosili, niti poznali.

Drugi podatek je od Toneta Ožbolta, ki trdi, da so prišli 6. marca 1942 skozi kočevsko vas Drago borci Šercerjevega bataljona ter nekateri od njih že nosili triglavke.

⁵⁹ Dobrila Jurić, Beograd, ustni vir. Glej tudi Vesnik 5, str. 169.

Dragan Jevtić, Dušan Švara-Dule Mornar, Ivan Kovačič-Efenka in Viktor Avbelj-Rudi spomladi 1943. leta. Primer prve in druge faze triglavk

niti ene.^{59a} Razumljivo je, da so bile triglavke zelo različne, saj ni bilo odredbe, ki bi predvidevala enotne dimenzije. Prve triglavke so bile enostavne, krojene na tri roglje, od katerih sta bila prvi in zadnji visoka približno deset cm, srednji, ki je bil višji, pa štirinajst cm. Spredaj je bila gladka, na zadnjih dveh tretjinah spodnjega roba pa je imela približno šest cm širok navzgor zavihan rob.

Triglavka se je najprej razširila po vseh enotah III. grupe odredov, ki so jo morali nositi na osnovi že omenjene odredbe. Šivali so jih krojači v partizanskih enotah in krojači aktivisti po vaseh iz materiala, ki so ga pač imeli na razpolago. Kmalu nato se pojavi na Dolenjskem v V. grupi odredov, kjer so jih izdelovali v krojaški delavnici, ki je bila v gozdu nedaleč od Podstenic v Kočevskem Rogu.⁶⁰ Od tu je prišla v Belo krajino, kjer je Leopold Jelenič iz Suhorja napravil vzorec, izdelali pa so jih v Metliki.⁶¹

Triglavka pa ni ostala samo v mejah nekdanje Ljubljanske pokrajine. Na Gorenjskem so se pojavile v pozni pomladi 1942, ko so se partizanske enote povečale z novimi borci iz Ljubljane.⁶² Še verjetneje pa je, da jih je zanesla na Gorenjsko II. grupa odredov na svojem znanem pohodu.

^{59a} Ko je bil članek v tiskarni že stavljen, sem izvedel od Lada Mazovca, da je ohranjen primerek prvega tipa triglavke in razstavljen v stalni zbirki NOB v osemletki v Polju pri Ljubljani.

⁶⁰ Alojz Bobnar, ustni vir.

⁶¹ Ivo Pirkovič, Belokranjsko partizanstvo v letu 1942, Borec 1954, str. 251.

⁶² Franc Konobelj-Slovenko, Od klobuka do titovke, Borec 1957, str. 62.

Tudi na Štajerskem se pojavi že zgodaj. Iz nemškega zapisnika o zasliševanju ujetega kurirja 1. čete I. štajerskega bataljona Jožefa Žagarja, 3. septembra 1942 izvemo, da je bil med drugimi v začetku julija v tej četi tudi »Istok, izdelovalec partizanskih kap s sovjetsko zvezdo«. ⁶³ Julija meseca 1942 so nosili triglavke tudi v Savinjskem odredu. ⁶⁴ Množično so izdelovali triglavke na Štajerskem v jeseni 1942. leta v krojaški delavnici pri štabu II. grupe odredov, ki je imel delavnice v gozdu nad hišo Antona in Lucije Potočnik, po domače Selišnik, nad Dobrovljami. ⁶⁵

Na Primorsko jo je ponesel Loški odred in jeseni 1942 Beblerjeva patrolja.

Tako se je triglavka, prvi element uniformiranja partizanov, jeseni 1942 razširila med vsemi partizanskimi enotami v Sloveniji.

Toda, še preden se je triglavka pojavila na Štajerskem, Koroškem in Primorskem, se je pojavil na Dolenjskem jeseni 1942 že drugi tip triglavke, v začetku leta 1943 pa še tretji tip. ⁶⁶ O tem ne obstoje in verjetno tudi niso bile izdane nobene odredbe. Rodila jih je partizanska iznajdljivost in potreba.

Oblika drugega tipa triglavke je povsem enaka prvotni triglavki, le da ima spredaj senčnik, oblika tretjega tipa pa se razlikuje od drugega v tem, da je zadnji, zavihani rob med drugim in tretjim rogljem tako podaljšan, da se na vrhu kape križa in zapenja z gumbom. Tretji tip je nekoliko podoben italijanski vojaški kapi. Za partizana je bila zelo praktična, saj si je rob lahko zavihal navzdol in pripel pod brado ter tako ga je ščitila pred mrazom in burjo.

Po ohranjenih fotografijah iz tega časa lahko ugotovimo, da so bile triglavke drugega tipa zelo malo razširjene. Zato pa se je tretji tip triglavke, kot najbolj praktičen, kmalu razširil po vsem slovenskem partizanskem ozemlju ter se ohranil vse do prepovedi nošenja te kape.

Triglavk drugega tipa v muzejskih zbirkah danes nimamo, pač pa jih je nekaj tretjega tipa. Značilnost vseh treh tipov triglavk je, da so bile mnoge od njih obrobline z rdečim blagom. ⁶⁷

Konec junija 1943 je prišla na Bazo 21 v Glavni štab patrolja s kurirji Vrhovnega štaba, ki so pripeljali s seboj kanadskega majorja Williama Jonesa, prvega predstavnika britanske vojne misije pri Glavnem štabu NOV in PO Slovenije. Patrolja je nosila povsem nova, našim borcem še neznana pokrivala — titovke. ⁶⁸ Titovke, ki so jih nosili v partizanskih enotah v Bosni, Hercegovini, Črni gori in Srbiji že leto dni, so se hitro razširile po slovenskih brigadah.

Idejo za titovko je dal v drugi polovici 1942. leta v Glamoču Tito. Borci spremnega bataljona Vrhovnega štaba so jo začeli imenovati titovka in tako so jo kasneje imenovali vsi. ⁶⁹

24. aprila 1944 je izdal Vrhovni komandant NOV in POJ odredbo, ki »prepoveduje nadaljnjo nošenje v regularnih enotah narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije vseh nepredpisanih kap, kot v Dalmaciji in v nekaterih drugih delih

⁶³ Zasliševanje Jožefa Žagarja 5. IX. 1942 v WM. Batl. Süd, AMNO.

⁶⁴ Olga Kastelic-Marjetka, ustni vir.

⁶⁵ Stane Terčak po pripovedovanju Mihe Dobroveljskega.

⁶⁶ Mile Pavlin, Tako smo začeli — tako smo živeli (rokopis).

⁶⁷ Mile Pavlin navaja v Tako smo začeli — tako smo živeli, da so nosili pred uvedbo položajnih znakov vojaški funkcionarji črno obrobline, politični pa rdeče obrobline triglavke. Partizani iz tega časa to zanikajo. Verjetno, da je bilo to v eni sami enoti napravljeno samoiniciativno. Muzej NO hrani n. pr. triglavko kurirja Antona Intiharja, ki je ravno tako rdeče obrobline. Intihar triglavke ni dobil v dar od komisarja kakšne enote, temveč mu jo je sešila njegova sestra.

⁶⁸ Dr. Metod Mikuž, ustni vir.

⁶⁹ Vesnik 5, str. 175.

Primer tretjega tipa triglavk

Hrvaške itd. Take nepredpisane kape je treba takoj zamenjati s predpisanimi vojaškimi kapami, ki se nosijo od začetka narodnoosvobodilne borbe v prvih divizijah narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Ta odredba ne velja za partizanske odrede Jugoslavije.«⁷⁰

Titovka je tedaj povsem zamenjala triglavko in ne samo da je ostala v veljavi vse do konca vojne, temveč jo nosijo še danes pripadniki JLA.

Partizanski položajni znaki

V letu 1941 ni imel partizanski komandni kader nikakršnih oznak. Šele v Biltenu Vrhovnega štaba št. 14-15 od februarja-marca 1942 izide odredba, ki ureja položajne znake. Glasi se:

»Vrhovni štab narodnoosvobodilne partizanske in prostovoljske vojske Jugoslavije odreja, da nosijo starešine naslednje znake:

desetar — rdečo peterokrako zvezdo na levi roki nad lahtjo;

vodnik — dve rdeči peterokraki zvezdi na levi roki nad lahtjo;

komandir čete — rdečo peterokrako zvezdo in pod njo rdeč trak (6 cm dolžine in eden in pol cm širine);

komandant bataljona — rdečo peterokrako zvezdo in pod njo dva rdeča traka (6 cm dolžine in eden in pol cm širine);

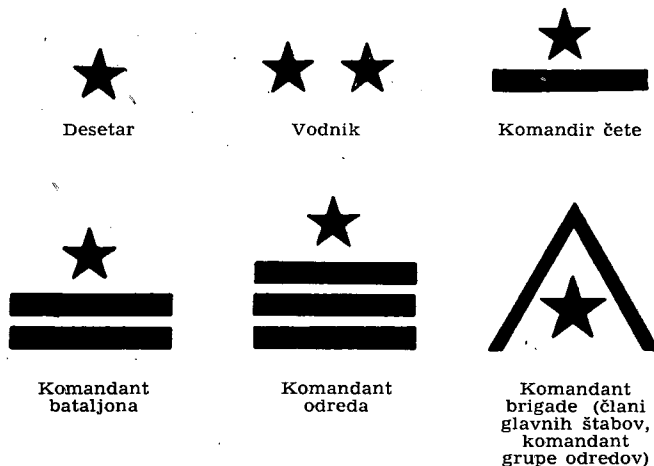
⁷⁰ Zbornik II/1, str. 402.

komandant odreda — rdečo peterokrako zvezdo in pod njo tri⁷¹ trake (6 cm dolžine in eden in pol cm širine);

komandant grupe odredov in komandant brigade, kakor tudi člani glavnih štabov, morajo imeti na levi roki nad lahtjo trak v obliki rimske številke V, obrnjene navzdol, med krakoma pa rdečo peterokrako zvezdo;

politični komisarji nosijo iste znake, samo v zvezdi morajo imeti srp in kladivo.

Za namestnike komandantov in namestnike političnih komisarjev, kakor tudi za načelnike štabov manjših enot itd., bo ta štab predpisal posebne znake.«⁷²

Prvi partizanski starešinski znaki

V Sloveniji se ti položajni znaki Vrhovnega štaba niso takoj uveljavili. Razumljivo je, da je Bilten po običajni kurirski poti prišel v Slovenijo bolj pozno, po prejemu pa so se pojavila v Izvršnem odboru OF različna gledanja zaradi uvedbe znaka srpa in kladiva za politkomisarje. Iz pisma, ki ga je poslal Edvard Kardelj 14. julija 1942 Ivu Ribarju-Loli, izvemo: »Imeli smo že nekaj precej ostrih sporov v OF (s krščanskimi socialisti), vendar smo jih za sedaj izgledili in upam, da jih bomo tudi v bodoče. No, nevarnost je tu in biti moramo zelo previdni. Precej težav nam je povzročil odlok VŠ o znakih za politkomisarje (srp in kladivo!), ker so mislili, da spreminjamo partizane v partijsko vojsko. To smo uredili in nosili bodo srp in kladivo (morda čez nju še Triglav — grb OF), vendar mislim, da bi bilo mnogo bolje, da bi nam VŠ o tem pustil svobodne roke, ker so razmere pri nas dejansko drugačne kot v ostalih delih Jugoslavije... Če boš pisal Staremu, v primeru, da dobiš z njim zvezo, sporoči mu tudi to in povej mu, naj nam v bodoče glede na naše razmere v odlokih omogočijo, da bomo izvajali določene ukaze bolj v duhu OF, t. j. z večjo širino, da ne bomo zašli v Sloveniji zaradi mehaničnega prenašanja metod, ki so

⁷¹ V Zborniku II, str. 139, kjer je odredba ponatisnjena, piše »dve traki«, kar je tiskovna pomota, kljub temu, da v popravkih ni omenjena.

⁷² Zbornik II/1, str. 139.

pravilne za ostale dele Jugoslavije, v sektaštvo, ki bi se nam lahko krvavo maščevalo.«⁷³

Mesec dni zatem, 15. avgusta 1942 je poslal Vrhovni štab Edvardu Kardelju depešo, ki med drugim pravi, da morajo »značke OF nositi ne samo politični, temveč tudi ostali voditelji Partije in prostovoljske vojske Slovenije.«⁷⁴

V tem času je Vrhovni štab v Biltenu št. 17-18-19 za junij-julij-avgust 1942 izdal že drugo odredbo o nošnji znakov za starešinski kader, ki je od prve odredbe zelo razširjena. V celoti se glasi:

»Komandanti brigad, grup odredov in politični komisarji imajo odslej naslednje znake: Zaprt trikotnik (stranica dolga pet cm) s peterokrako zvezdo v sredini.

Namestniki komandantov brigad in grup odredov imajo znake, ki so jih doslej nosili komandanti in politični komisarji brigad in grup odredov.

Načelniki štabov brigad in grup odredov imajo iste znake kot namestniki komandantov. Nad znakom imajo latinsko črko N.

Komandanti in politični komisarji odredov imajo odslej naslednje znake: peterokrako zvezdo in štiri trake (širina en cm in dolžina tri cm), prišite vertikalno pod zvezdo.

Namestniki komandantov in političnih komisarjev odredov imajo odslej znake, ki so jih imeli doslej komandanti in politični komisarji odredov.

Komandanti in politični komisarji bataljonov imajo znake: peterokrako zvezdo in tri trake, prišite vertikalno pod zvezdo.

Namestniki komandantov in političnih komisarjev bataljonov imajo znake, ki so jih doslej nosili komandanti in politični komisarji bataljonov.

Komandirji in politični komisarji čet imajo znake: peterokrako zvezdo in dva traka, prišita vertikalno pod zvezdo.

Namestniki komandirjev in političnih komisarjev čet imajo dosedanje znake komandirjev in političnih komisarjev čet.

Načelniki štabov vseh enot nosijo enake znake kot namestniki komandantov. Nad znakom imajo prišito latinsko tiskano črko N.

Komandanti in politični komisarji glavnih štabov imajo odslej naslednje znake: tri navpično postavljene rombe in zvezdo nad njimi.

Namestniki komandantov in političnih komisarjev glavnih štabov nosijo znak — navpično postavljen romb s peterokrako zvezdo nad njim.

Komandanti in politični komisarji operativnih con imajo znak — dva navpično postavljena romba s peterokrako zvezdo nad njima.

Namestniki komandantov in političnih komisarjev operativnih con imajo znak — navpično prišit romb s peterokrako zvezdo nad njim.«⁷⁵

Kdaj začno nositi te znake v Sloveniji? Znaki po prvi odredbi Vrhovnega štaba se pojavijo na Dolenjskem in Notranjskem pozno poleti 1942.⁷⁶ Znake v smislu druge odredbe pa predpisuje odredba Glavnega poveljstva slovenske partizanske vojske o sestavu štabov con, brigad in odredov od 26. decembra 1942, ki pravi, da morajo »značke nositi po predpisih Vrhovnega štaba, s tem, da politkomisarji nosijo v zvezdah OF.«⁷⁷ Nadalje je ohranjen dopis štaba Severno-primorskega odreda, ki 26. februarja 1943 razpošilja vsem svojim

⁷³ Zbornik VI/3, dok. št. 58, str. 137.

⁷⁴ Prav tam, str. 137.

⁷⁵ Zbornik II/1, str. 172.

⁷⁶ Stane Semič-Daki, Jože Kılanjšček-Vasja, Slava Mihevc-Mira, ustni vir.

⁷⁷ Zbornik VI/4, dok. št. 136, str. 385.

Desetar

Vodnik

Namestnik
komandirja čete

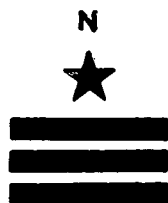
Komandir čete

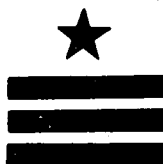
Namestnik
komandanta
bataljona

Komandant
bataljona

Načelnik štaba
odreda

Namestnik
komandanta
odreda

Komandant
odreda

Namestnik
komandanta
brigade

Načelnik
štaba brigade

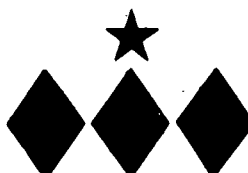
Komandant
brigade ali
grupe odredov

Namestnik
komandanta
operativne zone

Komandant
operativne zone

Komandant
glavnega štaba

Drugi partizanski starešinski znaki

enotam navodila o nošnji znakov za starešine. Navodila so v glavnem natančen prevod srbohrvaškega izvornika, le da so v štirih točkah razširjena, oziroma bolj obrazložena, poleg tega pa imajo dve dopolnili.

Razširjena, oziroma bolj obrazložena so v drugem, petem, sedmem in devetem odstavku zgoraj navedene odredbe. Medtem, ko izvirnik pravi v drugem odstavku »namestniki komandantov brigad... imajo znake, ki so jih nosili doslej komandanti brigad...«, piše v navodilu, da nosijo »namestniki komandantov brigad... enakostraničen trikotnik, kateremu manjka spodnja stranica, s peterokrako zvezdo v sredini.« Isto je tudi v petem, sedmem in devetem odstavku.

Dalje je med devetim in desetim odstavkom odredbe Vrhovnega štaba vrnjen odstavek: »Vodniki nosijo dve zvezdi, a desetarji eno.« Na koncu navodil pa je odstavek: »Politkomisarji in namestniki politkomisarjev nosijo v zvezdi znak OF.«⁷⁸

Iz dopisa štaba Severno-primorskega odreda, ki je verjetno prepis odredbe Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet — čeprav to ni označeno, ter se sklicuje na 7. člen odredbe Vrhovnega štaba — vidimo, da Glavno poveljstvo prve odredbe Vrhovnega štaba o znakih za starešinski kader ni razposlalo vsem enotam ter zato zgoraj omenjene odstavke originalne odredbe razširja z natančnim opisom znakov in končno doda še znake za vodnike, desetarje ter politične komisarje, torej znake, ki jih nekatere enote slovenskih partizanov doslej niso poznale.

Z nastankom divizij in korpusov se je pojavila potreba po uvedbi znakov za njihov starešinski kader. Odredbe o njihovih znakih ni, pač pa so nosili:

komandant divizije zaprt trikotnik s peterokrako zvezdo v sredini in trak pod spodnjo stranico trikotnika (komandant korpusa isti znak z dvema trakoma).

Namestnik komandanta divizije znak v obliki rimske številke V, obrnjen navzdol, med krakoma rdečo peterokrako zvezdo, pod njo pa vodoravno en trak. (Namestnik komandanta korpusa isti znak z dvema trakoma.)

Ti znaki ostanejo v veljavi vse do objave odredbe Vrhovnega štaba o oficirskih in podoficirskih činih, ter še v naprej pri onih starešinah, ki so imeli oficirski ali podoficirski položaj, toda niso imeli še čina.

Ko je 13. septembra 1943 izdal Glavni štab NOV in PO Slovenije na osnovi odredbe Vrhovnega štaba odredbo o ustanovitvi vojaških oblasti v zaledju, t. j. komand področij, komand mest, partizanskih straž in Narodne zaščite, je izdal tudi zanje ustrezne položajne znake, ki se razlikujejo od oficirskih. Navodila so bila izdana 14. septembra 1943 in se glase: »Vsi tovariši in tovarišice, odrejeni na posel k vojaškim oblastem v zaledju, označenem v teh navodilih pod točko 1, 2, 3, 4 (Komande področij, Komande mest, Partizanske straže, Narodna zaščita, op. M. L.), nosijo na kapah rdečo peterokrako zvezdo na zelenem peterokotnem polju. Komandant področja nosi na levem rokavu peterokrako rdečo zvezdo na zelenem peterokotniku, a pod njo tri zelene proge (kakor komandant bataljona). Namestnik komandanta nosi enak znak z zeleno črko »N« nad zvezdo, pomočnik komandanta nosi enake znake s črko »P« nad zvezdo. Komandant mesta nosi na levem rokavu rdečo peterokrako zvezdo na zelenem peterokotniku in dve navpični zeleni črti (kakor komandir čete). Njegova dva namestnika analogno kot je zgoraj označeno za namestnike in pomočnike ko-

⁷⁸ Dopis v arhivu MNO.

mand področij. Komandirji partizanskih straž nosijo na levem rokavu peterokrako rdečo zvezdo na zelenem peterokotniku z eno navpično črto zelene barve, komisarji imajo v rdeči zvezdi vdolano »OF«. Isto velja za narodne zaščitne.⁷⁹

Trakovi so bili pet cm dolgi in en cm široki.

Tudi te znake je nosil starešinski kader vojaških oblasti v zaledju do predebe v oficirske čine.

Oficirski in podoficirski čini ter položajni znaki političnih komisarjev

S preraščanjem udarnih in narodnoosvobodilnih brigad v divizije in korpuse je bila z odlokom Vrhovnega štaba osnovana regularna Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije.

V Biltenu št. 23-27 za december 1942 — april 1943 izide odredba Vrhovnega štaba o uvedbi podoficirskih in oficirskih činov v narodnoosvobodilni vojski, ki stopi v veljavo 1. maja 1943.

»Uvedejo se naslednji podoficirski čini: desetar, podnarednik, narednik.

Oficirski čini: zastavnik, podporočnik, poročnik, kapetan, major, podpolkovnik, polkovnik, general-major, general-lajtnant, general-polkovnik.

Podoficirski čini so: desetar — dve šesterokraki zvezdi iz rdečega blaga; podnarednik — tri šesterokrake zvezde iz rdečega blaga, prišite v obliki trikotnika; narednik — tri šesterokrake zvezde, prišite v obliki trikotnika in vodoravno pod zvezdami trak, pet cm dolžine in en cm širine, vse iz rdečega blaga.

Oficirski čini so: zastavnik — trak rumene oziroma zlate barve, pet cm dolžine in en cm širine; podporočnik — trak rumene oziroma zlate barve, a nad trakom šesterokrako zvezdo iste barve; poročnik — trak rumene oziroma zlate barve, a nad trakom dve šesterokraki zvezdi iste barve; kapetan — trak rumene oziroma zlate barve in tri šesterokrake zvezde iste barve nad trakom; major — dva traka rumene oziroma zlate barve in šesterokraka zvezda iste barve nad trakom; podpolkovnik — dva traka rumene oziroma zlate barve in dve šesterokraki zvezdi iste barve nad trakom; polkovnik — dva traka rumene oziroma zlate barve in tri šesterokrake zvezde iste barve nad trakoma; general-major — tri trake rumene ali zlate barve in šesterokrako zvezdo iste barve nad traki; general-lajtnant — tri trake rumene oziroma zlate barve in dve šesterokraki zvezdi iste barve nad traki; general-polkovnik — tri trake rumene oziroma zlate barve in tri šesterokrake zvezde iste barve nad traki.

Traki pri vseh činih morajo biti pet cm dolgi in en cm široki. Zvezde in traki morajo biti prišiti na rokavu leve roke nad laktom.⁸⁰

Toda že v naslednjem Biltenu št. 28 za maj 1943 izideta spremembi odredb tako za podoficirske, kakor tudi za oficirske čine. Podoficirski čini se spremenene v celoti, tako imensko, kakor v barvi in v nošnji, oficirski pa samo delno.

»Novi podoficirski čini so: desetar, mlajši vodnik, vodnik in starejši vodnik. Znaki njihovih činov pa:

desetar — šesterokraka zvezda iz srebrnkastega gradiva;

mlajši vodnik — dve šesterokraki zvezdi iz istega gradiva;

vodnik — tri šesterokrake zvezde iz istega gradiva;

starejši vodnik — tri šesterokrake zvezde in sedem cm dolg in en cm širok trak, prišit pod zvezdami.

⁷⁹ Izvirnik v AMNO.

⁸⁰ Zbornik II/1, str. 277—288.

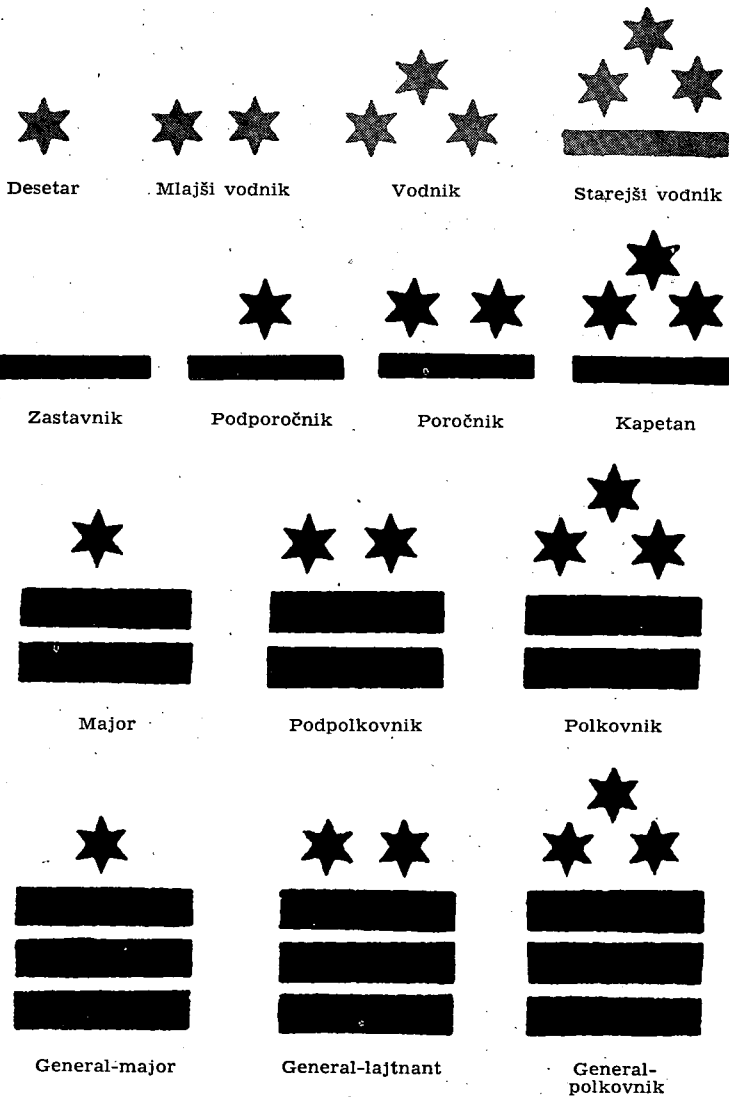

Znaki so prišiti tako kot pri oficirjih na rokavih obeh rok; deset cm od začetka rokava.«⁸¹

Spremembe pri oficirskih činih so:

»1. znake za oficirske in podoficirske čine se nosi na obeh rokah deset cm nad začetkom rokava;

2. pri višjih oficirjih so traki dolgi deset cm, široki pa dva cm. Traki se postavljajo na pol cm presledka. Zvezde se postavljajo en cm nad trakom. Pri nižjih oficirjih so traki dolgi sedem cm, široki pa en cm;

Podoficirski in oficirski čini

⁸¹ Prav tam, str. 271—272.

3. nižji oficirji imajo na zavihku bluze ali suknje srebrni trikotnik s tri cm dolgo stranico.

Višji oficirji imajo na zavihku bluze ali suknje srebrn romb s tri cm dolgo stranico.

Generali imajo ravno takšen romb, prišit na rdečem rombu, čigar stranice so pol cm širše od srebrnega;

4. vsi dosedanji oficirski starešinski znaki se razveljavljajo;

5. zdravniki in sanitetsko osebje nosi nad laktom leve roke običajni sanitetski znak (zdravniki kačo, sanitetsko osebje križ);

6. indendantski oficirji imajo na zavihkih bluze ali plašča srebrni trikotnik prišit na zelenem trikotu, čigar stranice so pol cm široke;

7. starešine motoriziranih enot nosijo nad laktom leve roke avtomobilski znak;

8. artiljerci nosijo na levi roki nad laktom znak — kolo z navzkrižnima topovskima cevema preko kolesa.«⁸²

V odredbi je rečeno, da je trikotnik oziroma romb na zavihku bluze srebrne barve. To se praktično ni izvajalo, temveč so oficirji nosili znak na zavihkih iste barve kot znak na rokavih, t. j. rumene oziroma zlate barve.

Glavni štab NOV in PO Slovenije je poslal šele 7. oktobra 1943 podrejenim štabom divizij in odredov odredbo Vrhovnega štaba o podoficirskih in oficirskih činih, in sicer prvo odredbo od 1. maja 1943. Razlika je le v tem, da morajo:

»1. vsi aktivni, rezervni oficirji in podoficirji nositi znake svojega čina, ki so ga imeli v bivši jugoslovanski vojski od dne 6. aprila 1941, brez ozira ali so razporejeni na položaj ali ne;

2. vsi desetarji, vodniki, komandirji, komandanti, politdelegati, politkomisarji in načelniki ter njihovi namestniki, nosijo znake položajev še nadalje na levem rokavu, in sicer:

a) če so hkrati aktivni, rezervni oficirji ali podoficirji, nosijo znak za oficirski, podoficirski čin in znak za položaj, in sicer znak za čin na levem rokavu podlakti (pod komolcem), a znak za položaj nad laktjo (nad komolcem);

b) če kdo še nima čina, ima pa položaj, nosi samo znak za položaj na levem rokavu nadlakti (nad komolcem).«⁸³

Vendar se to dopolnilo k odredbi Vrhovnega štaba praktično ni izvajalo, ker je že v naslednji številki Biltena sprememba činov, razen tega pa so šele v tej številki prva imenovanja oficirjev.

Odredba o nazivih političnih komisarjev je izšla šele leto dni kasneje v Biltenu 37, 38, 39 za februar, marec, april 1944. Medtem ko so vojaški starešine dobili čine na predlog svojih komand od Vrhovnega štaba imensko in to odrejen čin, imajo politični komisarji položaj oficirja z vsemi pravicami, ki jih imajo ustrezni oficirski čini, dodeljujejo se pa avtomatsko po položaju, ki ga politični komisar zavzema:

»a) politični delegati vodov dobijo položaj, ki ustreza činu zastavnika;

b) politični komisarji čet, baterij, eskadronov, komand mest dobijo položaj, ki ustreza činu poročnika;

c) politični komisarji bataljonov, komand področij, tankovskih čet dobijo položaj, ki ustreza činu kapetana;

⁸² Prav tam, str. 272.

⁸³ Izvirnik v AMNO.

č) politični komisarji brigad, tankovskih bataljonov, artilerijskih in konjeniških divizionov, zrakoplovnih eskadril dobijo položaj, ki ustreza činu majorja;

d) politični komisarji divizij, operativnih con, zrakoplovnih grup, oficirskih šol, dobijo položaj, ki ustreza činu podpolkovnika;

e) politični komisarji korpusov dobijo položaj, ki ustreza činu polkovnika;

f) člani Vrhovnega štaba, ki nimajo oficirskega čina, dobijo poimensko položaj ustreznih oficirskih činov.

Znaki na zavihkih bluze in traki na rokavih so isti, kot za ustrezne oficirske čine z naslednjimi dopolnitvami:

a) politični delegati vodov imajo eno, politični komisarji čet dve, a politični komisarji bataljonov tri peterokrake rumene zvezde na traku rokava, na zlatem trikotu ima politični delegat eno, politični komisar čete dve in politični komisar bataljona tri tanke rdeče vrvice, paralelne notranji strani trikota;

b) politični komisarji brigad imajo eno, politični komisarji divizij dve in politični komisarji korpusov tri rumene peterokrake zvezde na spodnjem traku rokava, na zlatem znaku romba pa komisarji brigad eno, komisarji divizij dve in komisarji korpusov tri rdeče vrvice;

c) vsi člani Vrhovnega štaba imajo na zlatih znakih romba po eno rumeno peterokrako zvezdo.

Politični delegat
voda (položaj za-
stavnika) ali po-
močnik komisarja
čete (položaj
podporočnika)

Komisar čete
ali pomočnik
komandanta
bataljona (polo-
žaj poročnika)

Komisar
bataljona ali
pomočnik
komisarja bri-
gade (položaj
kapetana)

Politični komisar
brigade
(položaj majorja)

Politični komisar
divizije (položaj
podpolkovnika)

Komisar korpusa
(položaj
polkovnika)

Položaj general-
majorja

Položaj general-
lajtnanta

Položaj general-
polkovnika

Položajni znaki političnih komisarjev

Za reguliranje položaja komisarjev onih enot in ustanov, ki niso navedene v tej odredbi, morajo pristojni štabi dostaviti Poverjeništvu za narodno obrambo konkretne predloge.⁸⁴

Z odredbo Vrhovnega štaba od 24. aprila 1944, pa so bili urejeni položaji pomočnikov političnih komisarjev, ki so se do takrat imenovali namestniki političnih komisarjev.⁸⁵

»Pomočniki političnih komisarjev imajo naslednji položaj:

a) pomočniki političnih komisarjev čet, baterij, eskadronov dobijo položaj, ki ustreza činu podporočnika;

b) pomočniki političnih komisarjev bataljonov, tankovskih čet dobijo položaj, ki ustreza činu poročnika;

c) pomočniki političnih komisarjev brigad, tankovskih bataljonov, artiljerijskih in konjeniških divizionov, zrakoplovnih eskadril dobijo položaj, ki ustreza činu kapetana.

Znaki položaja pomočnikov političnih komisarjev so isti kot pri političnih komisarjih istega položaja.⁸⁶

Oficirji v mornarici so imeli enake čine kot drugi oficirji.

Oficirski ter podoficirski čini in položaj političnih komisarjev ter nošnja činov ostane v veljavi vse do konca vojne.

Odlikovanja in priznanja

Odlikovanja so gotovo v vsaki vojski najvišje nagrade posameznikom, ki so pokazali izredno hrabrost v boju ali pa se odlikovali kot starešinski kader v poveljevanju. V zgodovini borb jugoslovanskih partizanov je znan kot prvi primer, da se partizanom za zasluge v osvobodilnem boju dodelijo odlikovanja, Odlok o odlikovanjih, ki ga je 14. junija 1942 objavil na predlog Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Izvršni odbor Osvobodilne fronte. Glasi se:

»V težnji, da bi junaki našega osvobodilnega boja, ki je tako bogat na prekrasnih primerih hrabrosti, požrtvovalnosti in prezira smrti, dobili vidno priznanje za velike zasluge v korist osvobodilnega boja slovenskega naroda, ki jih ni mogoče nagraditi z nobenimi materialnimi sredstvi, ustanavlja IOOF naslednje znake častnega odlikovanja:

1. »Znak hrabrosti«, ki se nosi na rokavu leve roke.
2. »Red slovenske osvobodilne zastave«, ki se nosi na levi strani prsi.
3. »Red partizanske zvezde«, ki se nosi na levi strani prsi.

Vsa ta odlikovanja daje IOOF na predlog Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet.

Za izvedbo tega zakona bo izdan poseben pravilnik.⁸⁷

Pobudo za odlikovanja je dal Edvard Kardelj. Na sestanku z vodjo Centralne tehnike Milanom Škerlavajem-Petračem v začetku junija 1942 v znanem bunkerju Neubergerjeve hiše na Vilharjevi cesti je Edvard Kardelj sam napravil grob osnutek vseh treh odlikovanj z naročilom, da jih nekdo v podrobnosti izdelata. To je napravil Vlasto Kopač-Tinač, ki je delal kot risar v Centralni tehniki. Z izdelanimi načrti se je Edvard Kardelj strinjal, Milan Škerlavaj pa je dal odlikovanja po Borisu Karižu v izdelavo Mileni Ježek-Zorovi, ki je imela v Franciškanski ulici 7 (sedaj Nazorjeva) lokal, kjer je delala in

⁸⁴ Zbornik II/1, str. 399—400.

⁸⁵ Prav tam, str. 402.

⁸⁶ Prav tam, str. 401.

⁸⁷ Zbornik VI/3, dok. št. 20, str. 55.

prodajala umetno cvetje. Tu sta s hčerko hiteli z delom, ker sta imeli naročilo, da napravita čim več odlikovanj in v najkrajšem času. Z blagom in zlato prejo jih je zalagal Boris Kariž, ki je narejena odlikovanja tudi odnašal.⁸⁸

Odlikovanja — danes je ohranjenih samo nekaj primerkov v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani — so razumljivo zelo preprosta, toda lično izdelana.

»Znak hrabrosti« je rdeča zvezda s premerom tri cm iz rdeče klobučevine in zlato obrobljena.

»Red slovenske osvobodilne zastave«. Na slovenski zastavi v izmeri štiri krat pet cm je rdeča zvezda v premeru tri cm. Zvezda in zastava sta obšiti z zlato nitjo, na spodnji strani zastave pa so štiri cm dolge zlate niti.

»Red partizanske zvezde«. Kvadrat v izmeri šest krat šest cm iz modre klobučevine ter obšit z zlato nitjo, v sredini pa z zlatom obšita rdeča zvezda s premerom dva in pol cm, okoli zvezde pa zlat pšenični klas.

V ilegalni Tomšičevi tiskarni v Ljubljani so za odlikovanja napravili za takratne razmere lične omote z napisom:

V imenu Izvršnega odbora Osvobodilne fronte
podeljuje
Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet
tovarišu ..... odlikovanje
RED HRABROSTI
(RED SLOVENSKE OSVOBODILNE ZASTAVE)
(RED PARTIZANSKE ZVEZDE)⁸⁹

Izdelava odlikovanj se je precej zavlekla, ker je imela Milena Zor še drugo zelo važno naročilo, izdelavo zastave za Prvi udarni bataljon Toneta Tomšiča. V pismu Edvardu Kardelju, 28. julija 1942 piše Milan Škerlavaj-Petrač, da je »odlikovanj gotovih prve vrste 10, druge vrste 10, tretje 50 komadov.«⁹⁰ Vseh odlikovanj je Zorova izdelala okrog tri sto.⁹¹

Izdelana odlikovanja so šla po posebnih poteh vojaške intendance do Preserja, od tu pa čez Krim v bunker v Zapotoku, kjer je imel skladišče intendant III. grupe odredov Roman Golob. Odlikovanja so prišla ravno v času roške ofenzive, zato so ostala v bunkerju ter niso bila odposlana v Glavni štab ali na Izvršni odbor OF, ki sta bila v Kočevskem Rogu. Bunker z odlikovanji italijanske enote v času ofenzive niso odkrile. Vedeli so pa za bunker domačini, ki so iz strahu pred represalijami, če bi Italijani bunker odkrili, začeli gradivo iz bunkerja raznašati. Tako so poleg drugega raznesli tudi odlikovanja.⁹²

Dokumentov, da bi Glavni štab ali Izvršni odbor OF kasneje oživel misel na odlikovanja, ni. Pobudo za odlikovanja je dal kasneje komandant Soškega odreda Mirko Bračič, ki v poročilu od 8. oktobra 1942 o položaju v Slovenskem Primorju med drugim piše: »Da bi vzdignili borbenost partizanov, a po predhodnem vašem odobrenju, mislimo uvesti za vse one, kateri se posebno izkažejo

⁸⁸ Milan Škerlavaj-Petrač in Milena Ježek Zorova, ustni vir.

⁸⁹ ATMNO.

⁹⁰ Zbornik VI/3, dok. št. 85, str. 219.

⁹¹ Milena Ježek-Zorova, ustni vir.

⁹² Ivan Jakič-Jerin, ustni vir.

v borbi in na pridobivanju novega orožja, odredne pohvale. Kdor bi dobil pohvalo, naj bi nosil vidni znak. Ta znak naj bi bil rdeča peterokraka zvezda, obdana z lovorjevim vencem in slovensko trobojnico. Mislim, da boste odobrili to našo zamisel. Danes se moramo pač posluževati vseh sredstev, katera koristijo osvobodilnemu gibanju in vzdigujejo borbenost moštva.«⁹³

Za odgovor na ta predlog ne vemo, kakor tudi ne na predlog štaba Vzhodnodolenjskega odreda od 20. decembra 1942, ki med drugim pravi, da bi prišel »v poštev za odlikovanja samo tov. Brodarič Janko... Izkazal se je v borbi 1. VI. 1942 in je bil partizan 2. čete belokranjskega bataljona DO,«⁹⁴ kar je tudi edini znan predlog na odredbo Glavnega poveljstva od 26. junija 1942.

Glavno poveljstvo NOV in PO Slovenije je šele 25. aprila 1943 v svojem dopisu štabom con, brigad in odredov ponovno zahtevalo predloge za odlikovanja. »Pošljite nam čimpreje predloge za odlikovanja borcev, komandirjev, komandantov in politkomisarjev. O onem, za katerega menite, da zasluži odlikovanje hrabrosti, morate navesti konkretno, kje in kolikokrat se je v borbi izkazal. Prav tako morate navesti komandni sestav, ako menite, da zaslužijo odlikovanje, njihove zasluge za brigado, bataljon ali četo. Poleg tega morate tudi navesti, ali zasluži tudi pohvalo hrabrosti. Pri ocenah morate paziti, da dotični, ki ga predlagate za odlikovanje, to tudi v resnici zasluži. V bodoče morate redno pošiljati predloge za odlikovanja ali pohvalo in to za borce, kakor za komandni sestav.«⁹⁵

Ne vemo, ali je Glavno poveljstvo NOV in PO Slovenije imelo samo v načrtu kakšna odlikovanja, ali pa je bilo že obveščeno od Vrhovnega štaba, da se pripravljajo enotna odlikovanja za vso Narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije. Odlok o teh odlikovanjih je izdal Vrhovni štab šele 15. avgusta 1943 in se glasi:

»Osnujejo se naslednja odlikovanja:

1. Red narodnega heroja
dobi se za ugotovljena herojska dela na bojnem polju in za herojsko zadrževanje pred sovražnikom....
2. Red partizanske zvezde
prvega reda
se dobi za umetnost v poveljevanju in za posebne zasluge v borbi;
drugega reda
se dobi za hrabrost in posebne podvige borca;
tretjega reda
se dobi za hrabrost in požrtvovalnost v borbi.
3. Red narodne osvoboditve
se dobi za zasluge pri osvoboditvi naroda.
4. Red za hrabrost
se dobi za ugotovljeno hrabrost v narodnoosvobodilni borbi.
5. Medalja za hrabrost
se dobi za ugotovljeno hrabrost v narodnoosvobodilni borbi.
6. Red bratstva in enotnosti
se dobi za ugotovljeno delo pri ustvaritvi enotnosti naših narodov.«⁹⁶

⁹³ Zbornik VI/4, dok. št. 60, str. 176—177.

⁹⁴ Prav tam, str. 373. — Janko Brodarič je dobil kasneje za svoje junaštvo red narodnega heroja.

⁹⁵ Izvirnik v AMNO.

⁹⁶ Zbornik II/1, str. 299—300.

V opombi k odloku o odlikovanjih je rečeno, da »doslej proglašeni narodni heroji avtomatsko dobijo Red narodnega heroja.«⁹⁷ Naziv narodnega heroja je uvedel Vrhovni štab že z odredbo v Biltenu 12-13 za december 1941 — januar 1942. »Vrhovni štab narodnoosvobodilne in prostovoljske vojske Jugoslavije ustanavlja kot največje priznanje za borbe, komandirje, komandante in politične komisarje, ki so se s svojim junaštvom in požrtvovalnostjo v narodnoosvobodilni borbi proti okupatorjem in domačim izdajalcem posebno izkazali, naziv NARODNEGA HEROJA. Ta naziv podeljuje borcem samo Vrhovni štab.«⁹⁸

Naslednje številke Biltenov Vrhovnega štaba že prinašajo imenovanja prvih narodnih herojev. Ko je izšla odredba o odlikovanjih je bilo proglašanih 22 narodnih herojev, vseh skupaj je odlikovanih do danes 1307 pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja, od teh 175 Slovencev.⁹⁹ Od Slovencev ali na slovenskem ozemlju borečih se partizanov so imenovani prvi Tone Tomšič, Ljubo Šercer, Slavko Šlander, Milovan Šaranović, Dragan Jeftič in Ivan Kavčič.¹⁰⁰

Red narodnega heroja se je podeljeval v začetku samo padlim partizanom in organizatorjem narodnoosvobodilne borbe. Prvi borec, ki je živ dobil red narodnega heroja, je Stanko Semič-Daki in sicer 10. oktobra 1943. leta, ker je »skozi dve in pol leti narodnoosvobodilne borbe pokazal izredno hrabrost in preziranje smrti v vseh borbah proti okupatorju.«¹⁰¹

Ostala odlikovanja je začel deliti AVNOJ razmeroma zelo pozno. S prvim odlokom od 24. julija 1944, torej skoraj leto dni po izidu odredbe, je odlikoval AVNOJ z Redom narodne osvoboditve dvajset enot Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, med njimi tudi dve slovenski, Tomšičevo in Cankarjevo brigado.¹⁰² Prvi poedinci pa so bili odlikovani z odlokom AVNOJ od 7. in 25. septembra 1944. Od Slovencev Boris Kraigher, Franc Rozman-Stane, Jaka Avšič, Viktor Avbelj, Vlado Ambrožič, Janez Hribar, Franc Hočevar, Janko Sekirnik, Evgen Matejka in drugi.¹⁰³

Zgoraj našeta odlikovanja so ostala v veljavi vse do danes ter so se podeljevala borcem iz narodnoosvobodilnega boja še vrsto let po osvoboditvi. Po končani vojni so bila uvedena še nova odlikovanja, od katerih so se Red zaslug za narod prve, druge in tretje stopnje ter Medalja zaslug za narod podeljevala v glavnem borcem in aktivistom iz narodnoosvobodilnega boja za njihove zasluge v tem času.

»Spominski znak 1941« je gotovo največje priznanje udeležencem narodnoosvobodilnega boja. Odlok za Spominski znak 1941 je izdalo Poverjeništvo za Narodno obrambo NKOJ (Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije), pravico do njega pa so imeli:

a) vsi borci, vojaški in politični funkcionarji, ki so l. 1941 vstopili v partizansko vojsko in ostali do danes v NOV in PO Jugoslavije;

b) vsi oni, ki so l. 1941 pričeli s partizanskim delovanjem in na kakršen koli način organizirali in neprestano delali za partizansko gibanje na okupi-

⁹⁷ Prav tam, str. 300.

⁹⁸ Prav tam, str. 114.

⁹⁹ Zbornik narodnih herojev Jugoslavije, Beograd 1957.

¹⁰⁰ Zbornik II/1, str. 340.

¹⁰¹ Prav tam, str. 357.

¹⁰² Prav tam, str. 433—444.

¹⁰³ Prav tam, str. 480—481 in 486—487.

Miha Marinko pripenja »Spominski znak 1941« komandantu 31. divizije Evgenu Matejki-Pemcu

ranem področju, pa so pozneje iz kakršnih koli razlogov zapustili okupirano ozemlje ter vstopili v partizansko oziroma narodnoosvobodilno vojsko;

c) vsi oni, ki so l. 1941 vstopili v partizansko vojsko kot borci ali funkcionarji, pa so bili poslani na delo v nasprotnikovo zaledje, t. j. na okupirano ozemlje in se sedaj še nahajajo na okupiranem ozemlju ali pa v enotah NOV in PO Jugoslavije;

č) vsi oni, ki so vstopili v partizansko vojsko l. 1941, pa so bili v teku svojega dela in borb ujeti, zaprti ali obsojeni, pa so danes ponovno v naši vojski ali na delu v zaledju pod pogojem, da je bilo njihovo zadrževanje častno in partizana dostojno;

d) »Spominski znak 1941« se ne more podeliti onim, ki so med tem časom svojevolsjno zapustili NOV in prešli na stran okupatorja, pa četudi so vstopili l. 1941 in se sedaj ponovno nahajajo v NOV.«¹⁰⁴

Odlikovanja in spomske znake 1941 so začeli podeljevati v oktobru 1944. V glasilu Glavnega poveljstva NOV in PO Slovenije Naša vojska lahko beremo o odlikovanjih političnih delavcev Mire Tomšič-Vlaste, Zdenke Kidrič, Vlada in Ade Krivic in drugih z odlikovanjem Reda hrabrosti in Stanka Semiča-Dakija z redom narodnega heroja. Predaja odlikovanj je bila zelo svečana. Dopisnik Naše vojske piše: »Najganljivejša je bila svečanost, ko je generallajtnant Franc Rozman v Glavnemu štabu pred postrojenimi oddelki in zaščitno brigado po raportu in zvokih vojne godbe podeljeval odlikovanja in spomske znake. Vsi pripovedujejo, kako so komaj premagovali solze, ko je generallajtnant prvemu junaku našega naroda, prvemu živemu borcu, obesil okoli vratu najvišje odlikovanje narodnega heroja, polkovniku Stanku Semiču, našemu priljubljenemu tovarišu Dakiju.«¹⁰⁵ Enako svečano so podeljevali odlikovanja in spomske znake po divizijah in brigadah. Dopisnika Ljudske pravice pišeta o takem podeljevanju odlikovanj borcem XV. divizije, ki je bilo 3. oktobra 1944.¹⁰⁶

Končno lahko štejemo sem tudi one drobne primere samoiniciativnega odlikovanja (dajanja raznih spominskih znakov) posameznih štabov, ki so hoteli dati s tem priznanje tistim svojim borcem, ki so se izkazali pri posebnih nalogah. Doslej sta znana dva primera: eden iz borb za Turjak septembra 1943. leta, drugi pa iz okupirane Ljubljane sredi leta 1944.

»Turjaško odlikovanje«, da ga tako imenujem, je bilo izdelano samo v štirih izvodih, ki jih je podelil komandant drugega bataljona Prešernove brigade Albin Drolc-Krtina štirim od osmih borcev, ki so prvi vdrlji v grad.¹⁰⁷

Odlikovanje je zelo preprosto. Gumbi z grbi turjaških grofov, ki so jih našli v gradu, so pripeti na pločevinasti peterokraki zvezdi, vse to pa na okrogli podlagi iz zelenega baržuna.¹⁰⁸

Drugo »Ljubljansko odlikovanje«, pa je še bolj preprosto: dve peterokraki zvezdi, ena iz rdeče, druga pa iz črne klobučevine, ki sta na sredi sešiti tako, da pridejo kraki zgornje zvezde med krake spodnje zvezde. Dobilo ga je nekaj ljubljanskih žena, ki so se prav posebno izkazale pri delu Slovenske narodne pomoči. Ta odlikovanja je delila v imenu okrožnega odbora SNP članica tega odbora Vera Marentič.¹⁰⁹

Verjetno je takih primerov dajanja pohval borcem in aktivistom v obliki raznih spominskih znakov še več. Čeprav to niso odlikovanja, odobrena od političnih ali vojaških organov, so zanimiva kot dokument časa ter spadajo kot redkosti v muzejske zbirke.

¹⁰⁴ Izvirnik v AMNO.

¹⁰⁵ Naša vojska, leto III, št. 14, 31. oktobra 1944.

¹⁰⁶ Ljudska pravica, leto V, št. 24, 20. oktobra 1944.

¹⁰⁷ Borec 1958, št. 9, str. 441.

¹⁰⁸ Odlikovanje je daroval Muzeju NO njegov nosilec Henrik Drol-Živo.

¹⁰⁹ Izjava Cilke Bauconove, ki je odlikovanje darovala Muzeju NO.

Quelques insignes partisans

Résumé

Insignes des coiffures: En automne 1941, le Haut commandement des troupes partisans imposa un insigne unique pour les coiffures — une cocarde tricolore aux couleurs slovènes portant une étoile rouge à cinq branches. Au printemps de 1942, les unités prolétariennes remplacent cet insigne par une étoile rouge avec faucille et marteau et vers la fin de l'été de la même année, un décret enjoint à ces unités de ne porter que l'étoile rouge. Cet insigne est adopté au début de 1943 par toutes les autres unités partisans qui le portent jusqu'à la fin de la guerre.

Drapeau: C'est également à l'automne de 1941 que fut rendue l'ordonnance relative au drapeau. Le fanion des partisans slovènes était le drapeau tricolore slovène avec une étoile rouge à cinq branches s'étendant aux trois bandes. Les unités prolétariennes avaient un drapeau rouge portant faucille et marteau et le nom de l'unité.

Salut: Le salut des partisans slovènes était le poing droit levé à la hauteur du bord inférieur de la coiffure; en file, l'arme à l'épaule, on saluait par le poing gauche serré et le bras tenu horizontalement barrant la poitrine. Au début, les partisans saluaient par: »Au combat — pour la liberté«, plus tard par »Mort au fascisme — liberté au peuple«. Avec la transformation des unités partisans en unités régulières, le salut se modifia également; on introduisit le salut militaire en usage dans toutes les armées régulières.

Coiffure: Les premiers partisans portaient des coiffures hétéroclites: chapeaux, casquettes de sport, bérets, etc. En avril 1942, ils empruntèrent aux partisans croates un calot à trois pointes qu'ils appelèrent »triglavka«. La forme de ce calot se modifia quelque peu à deux reprises. En été 1943, une patrouille du Grand Etat-major fit connaître une nouvelle coiffure, un calot qu'on appelait »titovka«; il fut rapidement adopté par les partisans slovènes, et un ordre du Grand Etat-major daté d'avril 1944, l'imposa à toutes les unités de l'Armée de Libération nationale.

Insignes partisans des grades: Ils apparaissent pour la première fois chez les partisans slovènes en été 1942. Tous les chefs militaires et politiques les portent sur la manche gauche au-dessus du coude. Ces insignes restent en usage jusqu'au moment où le Grand Etat-major rend une ordonnance sur les grades d'officier et de sous-officier.

Grade d'officier et de sous-officier et rang des commissaires politiques: L'ordonnance en question entre en vigueur le 1er mai 1943 et détermine les insignes qui se portent sur les deux manches à 10 cm du bas. Un an plus tard, une autre ordonnance donne aux commissaires politiques le grade d'officier avec toutes les prérogatives qu'il comporte. Leurs insignes ne diffèrent que légèrement de ceux des autres officiers: le cadre militaire porte l'étoile au-dessus du galon, le cadre politique sur le galon même. De plus, les commissaires portent au revers du blouson un insigne de cordon rouge (triangle pour les grades inférieurs, losange pour les grades supérieurs).

Décorations: Le Comité exécutif du Front de Libération rendit en juin 1942 un décret instituant les premières décorations dont les insignes, fort simples mais exécutés avec goût, sortaient d'ateliers clandestins de Ljubljana. Le 15 août 1942, le Grand Etat-major institua les décorations suivantes: Ordre du Héros national, Ordre de l'Étoile partisane, Ordre du courage, Médaille du courage, Ordre de la fraternité et de l'unité. A l'automne de 1944 une ordonnance décida de décerner l'»Insigne souvenir de 1941« (Médaille de la résistance) à tous ceux qui avaient joué un rôle actif dans le mouvement de libération depuis 1941.

Jože Krall

Tiskarna »Donas«

(Nadaljevanje članka J. Krall: Ilegalne tiskarne grafičnega oddelka »B« Pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko. Letopis MNO I/1957.)

Centralne partizanske tiskarne na Dolenjskem niso mogle zadostiti vseh potreb slovenskega ozemlja s centralnimi časopisi. Zato so razne pokrajinske ciklostilne tehnike te časopise ponatiskovale. Da bi se tudi v tem pogledu izboljšalo stanje na Gorenjskem, je Oblastni komite KPS za Gorenjsko že v tistem času, ko Edo Bregar-Don še ni dokončno izdelal tiskarskega stroja za tiskarno »Trilof«, izrazil željo, da bi Don izdelal še en tiskarski stroj večjega formata za tiskanje časopisov.

Že 1. junija 1944 vprašuje Don v svojem pismu, ki ga je odtisnil na novo skonstruiranem tiskarskem stroju za tiskarno »Trilof«, sekretarja Oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko Maksa Krmelja-Matijō, če še vedno želi, da skonstruira nov stroj formata 62 × 43 cm⁹⁷ in še 4. VI. ponovno vprašuje Oblastni komite KPS za Gorenjsko: »Kaj bo z novim strojem, z novim delom?«⁹⁸

Don pa se je že medtem ko je še izpopolnjeval svoj prvi tiskarski stroj za »Trilof« ter skrbel za gradnjo objekta za to tiskarno, lotil novega dela za večji stroj. V svojem dopisu sporoča 23. VI. 1944 Oblastnemu komiteju KPS za Gorenjsko, da bo odslej podvojeno vložil ves trud v to, da izdelajo nov stroj za tiskanje časopisa.⁹⁹ Že naslednji dan je sporočil istemu forumu, da je graditev novega stroja za tiskanje časopisa že v teku.¹⁰⁰ Dne 7. VII. 1944 piše v svojem dopisu Pokrajinskemu odboru OF za Gorenjsko naslednje: »Ker nisem prejel niti sporočila, nadaljujem z organizacijo nove tiskarne za tisk časopisa. Približno 3/4 stroja je gotovega. Upam, da v treh tednih prejmete prvo pozitivno sporočilo.«¹⁰¹

V naslednjih dneh se Don ni ukvarjal samo z izdelavo novega tiskarskega stroja, ampak je izbral tudi prostor in pripravljal že zgradbo, v kateri naj bi stal novi stroj. V pismu, ki ga je pisal verjetno Franc Boštjančič-Boš iz tiskarne »Julije« sekretarju Maksu Krmelju dne 13. VII. 1944, ko se je Boš že vrnil iz tiskarne »Trilof«, ki jo je tedaj formalno prevzel, prosi, da bi lahko uporabili oba tovariša, ki sta prišla v Poljansko dolino gradit nov bunker za »Julijo«, pri graditvi še enega prostora, ki bo namenjen za tretje podjetje, ki bo tudi največje in kjer bo stal tiskarski stroj, ki ga Don še gradi. V pismu piše dalje, da delo odlično napreduje, saj bo v dobrem tednu, če ne bo posebnih zaprek novi stroj že stekel.¹⁰²

⁹⁷ Glej faksimile v Letopisu MNO I. 1957 str. 64.

⁹⁸ Glej op. 32.

⁹⁹ Glej op. 13.

¹⁰⁰ Donov dopis Obl. komiteju KPS za Gorenjsko 24. VI. 1944 v AT MNO.

¹⁰¹ Donov dopis POOF za Gorenjsko 7. VII. 1944 v AT MNO.

¹⁰² Kopija dopisa tiskarne »Julije« Maksu Krmelju 13. VII. 1944 v AT MNO.

Novi stroj so izdelovali v glavnem v Medvodah v delavnicah sedanje tovarne »Color«, deloma pa v Kranju v delavnici Majdičeve elektrarne.¹⁰³ Zanj so vložili mnogo truda tovariši Slavko Zajc-Ivo in Filip Lavriša-Savc ter še nekateri drugi, ki so Donu pomagali že pri izdelavi prvega stroja za tiskarno »Trilof«. Delo je dobro napredovalo. Že 16. VII. 1944 sporoča Don Oblastnemu komiteju KPS za Gorenjsko, da je gradnja novega stroja za tretjo tiskarno v končnih fazah.

Da bi preskrbel za novi stroj potrebno črkovno in drugo tiskarsko gradivo, je Don izvedel 15. VII. 1944 zelo uspelo akcijo na Jesenicah.¹⁰⁴ O tej akciji je ohranjeno izčrpno in zanimivo Donovo poročilo, ki ga je napisal in naslovil osebno na sekretarja Oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko Maksa Krmelja-Matijo. V njem opisuje akcijo takole: »Kot si morda že bral v enem prejšnjih pisem (od 16. VII.) sem bil ponovno na akciji za črkami in to za novo tiskarno, ki se še ustanavlja. Akcija nam je zelo lepo uspela, ker je Julija (Nasta Sešek — op. pisca) teren po skupni ideji lepo pripravila. Obisk sem izvedel ob pol 12. uri brez kakršnega koli trušča, lepo, mirno in sva s tovarišem¹⁰⁵ mimo vojakov okupatorja na vozičku peljala material za novo tiskarno. Črk sem dobil toliko, da bomo lahko tiskali časopis s prijetnimi naslovi. Pripominjam Ti, da bi mi akcija še lepše uspela, toda, ker sem prejel zaproseno pismo prepozno, je oni možakar¹⁰⁶ ravno nekaj dni prej (dva dni) odposlal mnogo materiala, ki bi ga lahko rabili, na Koroško v predelavo. Pobral sem mu skoraj vse, pa je bilo kljub temu le toliko, da bomo stavili eno stran in pol. Vmesnega in drugega materiala bo pa dovolj. Na akciji smo bili: Julija, dva legalca¹⁰⁷ in jaz.«

V istem dopisu daje Don tudi še nekatere podatke o tiskarskem stroju saj pravi dalje: »Delo novega stroja lepo napreduje. Zelo veličastna reč bo. Najtežji komad bo imel sam 200 kg. Stroj bo težak od 500—550 kg... Delo samo je razmeroma zelo težavno vprašanje. Izdelava predmetov, katere morata dvigati dva ali trije ljudje v dobi stroge ilegalnosti ni kar tako...«¹⁰⁸

Že konec julija ali v začetku avgusta pa je bil stroj toliko izgotovljen, da ga je Don prepeljal v novi prostor, ki so ga medtem že dogradili. 9. avgusta 1944 je poslal Don Oblastnemu komiteju prvi odtis na novem stroju za tiskanje časopisa. V dopisu, ki ga je istočasno poslal pa pripominja, da stroj še ni povsem gotov, ker so mu zaradi okupatorjeve hude kontrole izdelali mali valjček nekoliko netočno in zato čaka na novega. Stroj sam, pravi dalje, da bi bil lahko izdelan nekoliko prej, pa je odhod tovarišice Julije v ilegalnost to nekoliko zavrl. Ko pa bo stroj popolnoma gotov, bo takoj javil.¹⁰⁹

Izpopolnitev in dograditev stroja pa sta se zavlekli do sredine avgusta. Šele 18. VIII. 1944 piše Don Oblastnemu komiteju dopis naslednje vsebine: »Sporočam, da je novi stroj za tisk časopisa gotov. Potrebne so še razne kontrole in dodatki kot je to običaj...

Mala dela lahko sprejmemo — stavljamo sami: tovarišica Rada (sestra Julije)¹¹⁰ in jaz. Strojnik sem začasno sam.

¹⁰³ Edo Bregar-Don, ustni vir.

¹⁰⁴ Donov dopis Obl. komiteju KPS za Gorenjsko 16. VII. 1944 v AT MNO.

¹⁰⁵ Ovčakom Jožetom. Podatek dala Nasta Sešek, ustni vir.

¹⁰⁶ Tiskar Blažej na Jesenicah. Podatek dal Edo Bregar-Don, ustni vir.

¹⁰⁷ Ovčak Jože in Šemic Ludvik iz Bodovelj pri Škofji Loki. Podatke dala Nasta Sešek, ustni vir.

¹⁰⁸ Donov dopis Maksu Krmelju 18. VII. 1944 v AT MNO.

¹⁰⁹ Donov dopis Obl. komiteju KPS za Gorenjsko 9. VIII. 1944 v AMNO — fasc. 666.

¹¹⁰ Olga Sešek-Rada.

Donas 44
39, 159

18. VIII. 44

Ob 12 KPS za
Gorenjsko

Sporočam, da je novi stroj za
tisk časopisa gotov. Tehne so se
razen kataloga in dodatki kot je
ta običaj.

Tiskarna na more postaviti, ker
sam je bil izdelavec novega
Mala dela lahko sprejmemo —
slavljamo sami: ta rada (tiskana
Julije) in jaz. StrojiL sem razen
sam.

Prepričan sem, da sem dal s tem
Gorenjski možnost, da tiska lahko
za tam, kot je bilo željeno in
ta bolj gotovo, kot icer.

Dodajeda sam, da ga dolgih
mesecih in po ogramnih možnostih,
dela kamnik tako študo, kot ste
prijazni.

Da ne boste prestrugi v oceni
izdelka samega — pripominjam:
Pošiljam primer iz Primorske, kjer
imajo ~~novi~~ stroj iz tovarne
in strokovno moči, tu delamo
sami. Julija ima velika razlaga.

Novo tiskarno se ki lahko
postavit. Prosim, izdelajte mi
novo delo. V tiskarni novemu
ostati, dobler stroja na spoznanu
z drugimi.

Stroj: repimeno popolnejši od
prvega, masiven, sistem Tigel
maganja z mehanskim valjem,
sredna ose zoda po maja, vendar
zarobeljivo. Kot gubicnega
tehniko me izdelak zadovoljuje
Tera ca 500 kg, najtežji
posamezni del ca 200 kg.
Cikl: za eno čas. stroju - izdelaj
materijala mnogo. Nastavni kvit
Dnu

Dopis Eda Bregarja-Donas v katerem sporoča 18. VIII. 1944 Oblastnemu komiteju KPS za Gorenjsko podatke o novem tiskarskem stroju za tiskarno »Donas«

Prepričan sem, da sem dal s tem Gorenjski možnost, da tiska toliko in za tam, kot je bilo željeno.

Da ne boste prestrugi v oceni izdelka samega — pripominjam: Pošiljam primer iz Primorske, kjer imajo stroj iz tovarne¹¹¹ in strokovne moči, tu delamo sami...¹¹²

V nadaljevanju pisma daje Don nekatere tehnične podatke o stroju in pove, da je stroj popolnejši od onega, ki ga je izdelal za »Trilof«, ker se barva ne nanaša ročno, ampak z mazalnim valjem, ki je izdelan povsem po njegovi lastni zamisli, tako, da ga stroj, kot poklicnega tehnika, povsem zadovoljuje.

Prostor za tretjo tiskarno so izbrali v bližini tiskarne »Trilof«, od katere je bil oddaljen komaj 100 m zračne črte, v dolini Ločnice poleg potoka, ki teče mimo kmeta Ivana Legastje, kjer so napravili iz lesa bunker, ki so ga vkopali na tem mestu v zemljo. Bunker sta pomagala graditi oba tovariša iz gradbene ekipe Oblastnega komiteja za Gorenjsko, ki sta gradila bunker pri Brodeh za tiskarno »Julijo« in za katera je prosil Boštjančič v preje omenjenem pismu.

Novi tiskarni so dali ime »DONAS«, kar je le spojitev imena DON in prvega zloga imena NAS-ta, t. j. ilegalnega imena konstruktorja stroja Eda Bregarja-

¹¹¹ Primerek, ki ga je poslal Don, je bil iz ilegalne tiskarne »Doberdob«, ki je tedaj delala v Slov. Primorju.

¹¹² Dopis tiskarne »Donas« Obl. komiteju KPS za Gorenjsko 18. VIII. 1944 v AT MNO.

Dona in pravega imena Naste Sešek-Julije, ki sta imela pač največ zaslug za izdelavo novega tiskarskega stroja in za postavitev nove tiskarne.¹¹³

V temeljnem poročilu, ki ga je podala tiskarna 30. VIII. 1944, je takole opisan prostor tiskarne: »Prostor je 6 m dolg, 3 m širok, 2 m visok. V ostalem prostoru za silo ustreza. Prostor bi lahko bil boljši, če bi velika teža stroja tega ne ovirala... Ekspedit ne ovira dela stavec in strojnika...«

O tehničnih pogojih dela v tiskarni pa pravi poročilo, da se lahko tiska $\frac{1}{4}$ pole za tiskanje časopisa, da sta vlagatelj in poganjač vsak posebej, da vrtenje stroja ni naporno in da poganjač vzdrži po potrebi. Hitrost stroja je predpisal Don in sicer 800 obratov na uro. Najtežji del stroja je tehtal 200 kg, kompletni stroj pa od 400—500 kg. Kar se tiče količine črkovnega gradiva, pravi poročilo, da je tiskarna lahko naenkrat stavila $\frac{1}{4}$ časopisne pole, t. j. eno stran časopisa. Tudi barve je imela tiskarna ob svoji ustanovitvi precej na zalogi, saj je imela 100 kg dobre črne barve. Pomanjkljivo pa je bilo rezanje papirja, saj so morali tovariši v tiskarni papir rezati z noži, ker tiskarna tedaj še ni imela rezalnega stroja za papir, niti stroja za spenjanje in tudi zaloga papirja je bila majhna.

V novo ustanovljeni tiskarni so bili v začetku tile tovariši: tiskarno je vodil Don, ki je v začetku opravljal tudi delo strojnika. Stavec je bil Stanko Hain-Ris, ki je bil po poklicu črkostavec, ter je prišel v tiskarno iz tiskarne »Julije« oziroma iz »Trilofa«. Pri stavljenju mu je pomagala Olga Sešek-Rada, ki se je stavljenja učila potem ko sta s sestro Nasto Sešek-Julijo morali opustiti delo legalnih aktivistk na terenu in sta v juliju 1944 prišli v tiskarno. Kot tehnična pomoč v tiskarni so bili v njej še Edi Mrak-Matjaž, Franc Turk-Milan, Franci Orel-Miha pozneje imenovan Rožlje in Danica Sešek-Romanca.¹¹⁴

Ko so bile vse priprave v glavnem končane in novi stroj preizkušen, je začela tiskarna »Donas« 20. avgusta 1944 obratovati.¹¹⁵ Prvi izdelek, ki so ga natisnili v novi tiskarni je bil letak z naslovom Slovenskim delavcem v okupatorjevih tovarnah, rudnikih in železnicah, ki so ga podpisali in izdali člani Glavnega odbora Delavske enotnosti. V njem pozivajo vse delavce, da zapuste tovarne ter se priključijo NOV. Lepak so natisnili 23. VII. 1944 (500 izvodov, 1 stran, f^o). Že 25. VIII. 1944 sporoča Oblastni komite KPS za Gorenjsko v svojem dopisu Donu: »Prejeli smo lep vzorec letaka, katerega si natisnil v novem stroju, ki si ga pred nedavnim dodelal. Zelo smo zadovoljni s tvojim delom.«¹¹⁶ V nedatiranem Donovem pismu Maksu Krmelju-Matiji, ki ga je Don poslal na to pohvalo pa izraža Don svoje veselje, da je zadovoljen s tiskom in obljublja, da se bo potrudil s tiskom »Gorenjskega glasu«, ki ga je pravkar prejel v delo. O novem stroju pa piše Don v tem pismu med drugim tudi tole: »Boš videl delo novega stroja, dokler bom sam pri njemu. Sam bom pri njemu nekaj tednov, da enega tovariša sam uvedem v delo. Veš Matija, ta stroj je moj ponos in vse veselje. Mirno deluje kot res kakšna »mašina«. Pridem takoj, ko bo stiskan časopis, da bom prinesel prvi časopis.«¹¹⁷ V dneh od 24. VIII. do 3. IX. 1944 so tiskali v tiskarni prvo številko časopisa »Gorenjski glas«, glasila OF na Gorenjskem z datumom 21. avgusta 1944 (3000 izv., 4 strani, f^o). S tem je dobila Gorenjska

¹¹³ Glej op. 2.

¹¹⁴ Podatki iz temeljnega poročila tiskarne »Donas« 30. VIII. 1944 in Nasta Sešek, ustni vir.

¹¹⁵ Glej op. 21.

¹¹⁶ Dopis Obl. komiteja KPS za Gorenjsko, št. 1061/44 od 25. VIII. 1944 Donu v AMNO — fasc. 666.

¹¹⁷ Nedatirano Donovo pismo Maksu Krmelju v AMNO — fasc. 666.

se je tiskanje literature tako zavlačevalo je bil ta, da so do predkratkim bili vsi skupaj v malem bunkerju, kjer je bil silen dren in da tudi »Donas« še ni bil popolnoma dovršen... Sedaj, ko sta se obe podjetji uredili vsako na svoje, je sicer šlo nekoliko na boljše, kar dokazuje tudi dejstvo, da so prav v zadnjem času izšli »Naša žena« (tiskala tiskarna »Trilof« — op. pisca), »Gorenjski glas« in »V tekmovanju k zmagi« in tudi več kot 2000 raznih letakov. Kapaciteta seveda še ni spravljena na maksimum. Čim bo pa selitev »Trilofa« izvedena, pa se bo položaj v »Donasu« mnogo spremenil, saj bo ekspedit popolnoma ločen in bodo iz sedanjega »Trilofa« lahko vzdrževali vsakodnevne zveze. Veze so bile sedaj urejene na vsake dva dni in je včasih tekst stal na stanici 1 ali 2 dni!

Po izjavi tovariša Dona lahko računamo, da bo Donas tiskal vsak teden »Gorenjski glas« v 2000 izvodih in kakšne manjše letake (parolne lističe).

Mnogo večje kapacitete ne bo mogoče doseči, ker nam manjka črk. Če pa damo črke iz »Trilofa« pa popolnoma ohromimo in stavimo tudi preveč na eno kocko, ker tamkaj ni prav siguren prostor. (Na kako eksponiranem prostoru se nahaja »Donas«, vam bo lahko povedal Don sam, ko pride v par dneh.)¹¹⁹

10. septembra so prejeli v tiskarni »Donas« tekste za drugo številko »Gorenjskega glasu«, ki so jo začeli takoj staviti. Med stavljenjem teksta za to številko, so v tiskarni postavili in natisnili 12. IX. letak z naslovom »15. september se bliža! (5000 izv., 2 str., 8°). Poziv na letaku je namenjen slovenskim domobrancem in ostalim okupatorjevim pomagačem, da se do 15. IX. 1944 javijo v NOV in da bodo po tem roku vsi oni, ki bodo še ostali v sovražnih vrstah, izročeni po vojni sodišču in najstrožje kaznovani kot izdajalci domovine.

S tiskanjem »Gorenjskega glasu« so morali prenehati za dva dni, ker je izvedel sovražnik tiste dni sredi septembra (14.—15. IX. 1944) na ozemlju, kjer je bila skrita tiskarna, večjo hajko, tako da so morali člani tiskarne prostor zapustiti. Ker sovražnik ni našel tiskarne,¹²⁰ so se tiskarji takoj vrnili in že 16. IX. natisnili drugo številko »Gorenjskega glasu«, z datumom 8. september 1944 (1990 izv., 4 str., 8°). Tekst so stavili Ris, Rada in Boš, ki je tudi izrezal linorez za naslov časopisa, na stroju pa ga je natisnil Ris, ker je bil Don odšel na sedež Oblastnega komiteja.

Don, ki je že konec avgusta v svojem pismu obljubil, da bo prinesel prvi časopis, je odšel v Davčo, kjer se je javil 12. septembra.¹²¹ Tu se je razgovarjal o kolportaži izdelkov svoje tiskarne in o predvideni preselitvi tiskarne »Trilof«.¹²²

Dne 17. IX. 1944 so prejeli v tiskarni »Donas« v tisk letak z naslovom Zdržitel dveh bratskih armad, ki ga je postavil in naslednji dan natisnil Ris (8400 izv., 2 str., 16°), ker se Don do tega dne še ni vrnil iz Pokrajinske tehnike.

V septembru je dobila tiskarna novo pošiljko črk za eno in pol omarice, ki pa so bile slabo ohranjene, na novo pa je prišel v tiskarno Jože Novak-Jernej, po poklicu tiskarski strojnik. Jernej je prišel v Pokrajinsko tehniko v

¹¹⁹ Dopis PT KPS za Gorenjsko Obl. komiteju KPS za Gorenjsko 9. IX. 1944 v AT MNO.

¹²⁰ Dopis tiskarne »Donas« kolportažnemu oddelku PT KPS za Gorenjsko 17. IX. 1944 v AT MNO.

¹²¹ Dopis PT KPS za Gorenjsko, št. 1795/44 od 12. IX. 1944 v AT MNO.

¹²² Dopis tiskarne »Donas« Ivanu Golcu-Stanku v kolportažnem oddelku PT KPS za Gorenjsko 17. IX. 1944.

Prva stran 2. številke časopisa
»Gorenjski glas«, ki ga je tiskala
tiskarna »Donas«

MA

1944. LETO VI. ŠTEVILKA 2
9. SEPTEMBER 1944
ČRKA in ŽIVE

GORENJSKI GLAS

GLASILO OSVOBODILNE FRONTE NA GORENJSKEM

Naloga prva naloga

Naša prva naloga

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

SLOVENCI!

Naša prva naloga

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Naša prva naloga je, da se vsi Slovenci zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha. To je velika zmaga, ki jo moramo spoštovati in ceniti. Vendar to ni vse. Naša naloga je, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha, da se zavedemo, da smo se osvobodili nemškega jaha...

Davčo vsaj že 7. septembra 1944¹²³ in je tu čakal svoje preemstitve do 11. IX. 1944, ko je po nalogu Oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko odpotoval po kurirskih zvezah v »Donas«.¹²⁴ Kdaj se je strojnik Jernej javil na novem službenem mestu, iz ohranjenih pismenih virov ni razvidno, saj je v dopisu Oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko in dopisu PT KPS za Gorenjsko rečeno, da je tovariš Novak šibkega zdravja in da je dobil posebno pooblastilo, da mu bodo kurirji nosili opremo ter da bo lahko počival na kurirskih postajah, če poti ne bo vzdržal.¹²⁵

V dneh od 23.—29. IX. so stavili stavec Ris, Don in Rada »Gorenjski glas« št. 3 z datumom 20. septembra 1944 (2072 izv., 4 str.,^{F0}) in ga je natisnil že novi strojnik Jernej. Prva stran časopisa je opremljena z linorezom maršala Tita, ki ga je izdelal Dražgost. S to številko je prenehal izhajati »Gorenjski glas«, ker ga je nadomestil »Partizanski dnevnik«, glasilo Osvobodilne fronte za Primorje in Gorenjsko, ki so ga 18. IX. 1944 začeli tiskati v ilegalni tiskarni »Slovenija« na Primorskem v večji nakladi, kot jo je zmogla preje tiskarna

¹²³ Dopis PT KPS za Gorenjsko, št. 1752/44 od 7. IX. 1944 Jakobu Štucinu, v AMNO — fasc. 666.

¹²⁴ Dopis Obl. komiteja KPS za Gorenjsko, št. 1127/44 od 11. IX. 1944 v AMNO — fasc. 666.

¹²⁵ Glej op. 121.

»Doberdob«. Med tiskanjem Gorenjskega glasu pa so tiskarji natisnili 28. IX. 1944 ilustrirani lepak z naslovom Za zadnji udar vsi — vse! (2423 izv., 1 str., 4°), za katerega je izrezal linorez verjetno Janez Vidic, ki ga je posnel po lepaku slikarja Nika Pirnata. Zadnji dan 30. IX. 1944 so izdelali še letak z naslovom Vam, ki nosite kljukasti križ na kapi! (10 000 izv., 2 str., 16° prečni format).¹²⁶

Ker so v septembru preselili tiskarno »Trilof« v Davčo in je bil prostor, iz katerega se je izselila, v bližini nove tiskarne, v kateri pa ni bilo dovolj prostora za naraščajoče osebje tiskarne »Donas«, so uredili ekspeditni prostor za »Donas« v prostoru preseljene tiskarne »Trilof«.¹²⁷ Ker sta bili v Ločniški dolini nekaj časa kar dve tiskarni, ki sta preskrbovali ves teren s tiskom in se je tu literatura najprej pojavljala, so Nemci sumili, da se tu nahaja ilegalna tiskarna. Zato so začeli vedno pogosteje stikati po okolici, kjer sta bila oba bunkerja za tiskarno »Donas«. Don je zato začel misliti na to, da bi zgradil nov bunker, ki naj bi bil tudi malo večji, na drugem, še bolj skritem mestu. Že v svojem dopisu poslanem 4. X. 1944 Oblastnemu komiteju KPS za Gorenjsko sporoča, da namerava postaviti nov bunker za tiskarno.¹²⁸

Ker so v Pokrajinski tehniki nameravali organizirati tudi fotografski odsek, so poklicali Dona tja, da bi prevzel organizacijo tega odseka.¹²⁹ Don pa, ki ga je tedaj skrbela usoda po Nemcih ogroženega »Donasa«, se je upiral temu pozivu in ni hotel oditi v Pokrajinsko tehniko. Zato je pisal 9. X. 1944 Pokrajinskemu odboru OF za Gorenjsko dopis naslednje vsebine: »Iz Pokrajinske tehnike so mi sporočili, da moram zapustiti tiskarno »Donas« in priti tja. Sporočam vam, da je stanje tukaj zelo resno in se zelo bojim, da se ne pripeti kaj hudega. V teh dneh delamo nov bunker in upam, da bo kmalu gotov. Zelo se čudim, zakaj zahtevate, da bi se morala vsa stvar s fotografijo vršiti na vašem koncu, ker pogoji so za mene tu najboljši in imam v tem pogledu pripravljen teren. Nujno je potrebno, da se tu nahajam. Naj se zgodi kar koli, stanje je precej resno (ker so terenci-izdajalci opravili tudi na tem našem polju svoje). Jaz bi rad bil tu, da rešujem vsaj to tiskarno, s katero sem tako zelo povezan...« In še ob koncu tega pisma, ko ga zaključuje pravi: »Stanje tukaj je tako napeto, da vam odkrito povem, da bom zelo vesel, če bomo očuvali tiskarno »Donas«. Kot rečeno delamo nov bunker, storili bomo vse. Tiskarna je velik objekt, nje prenos ni lahak. Zelo se bom počutil mirnega, če mi sporočite, da smem ostati tukaj in čuvati moj ljubljani »Donas...«¹³⁰

Oblastni komitej KPS za Gorenjsko in Pokrajinska tehnika sta upoštevala Donove pomisleke, navedene v zgornjem pismu in je fotografski odsek v Pokrajinski tehniki prevzel Janez Marenčič, saj Don že v svojem dopisu, naslovljenem na sekretarja Maksa Krmelja-Matijo 16. X. 1944 piše, da mu je bilo sporočeno, da prevzema fotoodsek neki drugi tovariš in da bo poslal vse svoje negative s prvo zvezo v Pokrajinsko tehniko. Don sam pa je ostal v »Donasu« in pospešeno delal novi objekt, da bi lahko čimprej preselil tiskarno na varnejše mesto. V dneh 11., 12. in 14. oktobra 1944 so imeli v tiskarni »Donas« skupne sestanke, na katerih so razpravljali o delu za novi prostor ter opozar-

¹²⁶ Podatki iz II. rednega poročila tiskarne »Donas« 28. X. 1944 in arhivskih primerkov tiskov tiskarne v AT MNO.

¹²⁷ Redno poročilo tiskarne »Trilof« 22. IX. 1944 v AT MNO.

¹²⁸ Donov dopis Obl. komiteju KPS za Gorenjsko 4. X. 1944 v AT MNO.

¹²⁹ Dopis PT KPS za Gorenjsko, št. 2161/44 od 29. IX. 1944 v AT MNO.

¹³⁰ Donov dopis POOF za Gorenjsko 9. X. 1944 v AMNO.

Arhivski primerek brošure »Črna roka — slovenski gestapovci«, za katero je izdelal linorez Franc Boštjančič-Boš in jo je natisnila tiskarna »Donas«

jali vse tovariše v tiskarni, da vsak z voljo prime za delo, da se to čimprej in kar najbolje izvrši.¹³¹

V času, ko so pripravljali nekateri člani tiskarne novi prostor, so v oktobru na starem mestu v »Donasu« natisnili naslednje: Dne 3. X. 1944 letak z naslovom Delavcem v svarilo (5252 izv., 2 str., 16°), s katerim opozarjajo delavce na nemški odgon delavcev iz tovarn na Jesenicah v Nemčijo. Ko je v začetku oktobra prišel iz Davče Boštjančič, da bi pomagal staviti v tiskarni »Donas«, ki je tedaj edina delala, so začeli staviti Slovenski poročevalc št. 26 z datumom 15. september 1944. Ker je bil to daljši tekst, saj je ta številka obsegala 6 strani časopisnega formata, sta stavila to številko stavca Ris in Boštjančič, pomagala pa sta jima pri delu še Don in Rada. Slovenski poročevalc je bil stiskan 9. X. 1944 v 2087 izvodih (f^o). 11. X. 1944 je Boštjančič postavil stavek za IV. poglavje zdravstvenih navodil dr. Stanka Skulja-Koka z naslovom Nekaj potrebnih besedi (4000 izv., 4 str., 8°). Prvi dve

¹³¹ Zapisnik I. partijskega sestanka grafike »Donas« 11. X. 1944, zapisnik I. delovnega sestanka tiskarne »Donas« 12. X. 1944 in zapisnik I. skupnega sestanka tiskarne »Donas« 14. X. 1944 v AT MNO.

poglavji teh zdravstvenih navodil je natisnila še tiskarna »Julija«,¹³² medtem ko tretje poglavje sploh ni bilo natisnjeno. 13. X. sta Ris in Boš postavila stavek za letak z naslovom *Sovražniki slovenskega naroda* pod različnimi barvami in imeni, ki so ga naslednjega dne natisnili (6292 izv., 2 str., 4°). Istega dne so odtisnili tudi linorez s podobo maršala Tita (4914 izv., 1 str., 8°), ki ga je izdelal Dražgost. Dne 15. in 16. X. so odtisnili linorez za ovoj *Pesmi*, ki ga je izdelal slikar Janez Vidic ter naslovno stran za *Pesmi*, ki jih je izdal POOF za Gorenjsko in so notranje tekste razmnožile ciklostilne tehnike »Jošt«, »Darja«, »Skala« in »Zlatorog«. Ovoj in naslovno stran za to zbirko pesmi so izdelali vsako v 4914 izvodih (8°). 16. X. je postavila Anica Kopše-Darinka, ki se je črkostavljenja šele učila, trosilni listič z naslovom *Domobranci*, ki so ga naslednji dan odtisnili v 10.300 izvodih formata 10 × 7,5 cm. 19. X. so natisnili ovoj za brošuro, ki jo je napisal France Kos¹³³ z naslovom *Črna roka — slovenski gestapovci*. Linorez za ovojno stran je izdelal France Boštjančič, ko je bil še v »Donasu«¹³⁴ in so ga odtisnili v 2087 izvodih (8°) v črni in rdeči barvi. Notranji tekst za brošuro sta razmnožili ciklostilni tehniki »Darja« in »Špik«. Dne 21. X. so natisnili v »Donasu« lepak z naslovom *Slovenski korožju!* (3210 izvodov, F^o), 22.—23. X. pa so natisnili, še predno so se preselili v novi prostor, V. poglavje zdravstvenih navodil dr. Skulja z naslovom *Nekaj potrebnih besedi* (4000 izvodov, 4 strani, 8°).¹³⁵

Ker so Nemci vedno češče hajkali po terenu, kjer je bila tiskarna, so z graditvijo novega bunkerja zanjo zelo pohiteli. Dne 24. X. 1944 piše Don na Oblastni komite za Gorenjsko, da so v velikih težavah, ker so terenci s svojo neprevidno hojo okoli tiskarne, tiskarno zelo kompromitirali. Zato bo nekaj dni zastoja zaradi preselitve tiskarne.¹³⁶ Še istega dne, ko je pisal Don to pismo, so prenesli tudi stroj iz starega v novi prostor,¹³⁷ do 26. X. pa so preselili tudi vse ostalo gradivo in uredili novi prostor ter tega dne stroj tudi že ponovno sestavili.¹³⁸

Novi prostor sta izbrala skupno Don in Franc Založnik-Dren, ki je bil tedaj kurir v tiskarni. Prostor za tiskarno sta poiskala v bližini starega bunkerja v neki sosedni grapi, tako da je ločil majhen hribček stari bunker od novega. Po grapi, kjer je preje bila tiskarna, so začeli hoditi razni aktivisti, ki so tako zvedeli za tiskarno in jo je bilo zato nujno potrebno premestiti.¹³⁹

Že 26. X. 1944 sporoča o novem prostoru član tiskarne Filip Lavriša-Savc v dvi grafičnega oddelka v PT KPS za Gorenjsko Boštjančiču takole:

»Zdaj je že vse urejeno in preseljeno v novi prostor. Ta je zelo svetel, da se dela v njem čez dan pri dnevni svetlobi. Delo v njem bo zdaj veliko lažje in upam, da se bo moglo producirati od zdaj naprej več literature.«¹⁴⁰

Kot prvi izdelek v novem prostoru, so že 26. X. natisnili lepak, za katerega so stavek verjetno postavili še v starem prostoru, z naslovom *Slovenski*

¹³² Primerjaj: Letopis MNO I. 1957., str. 60.

¹³³ Psevdonim dr. Franceta Škerla.

¹³⁴ Podatki iz arhivskega primerka v AT MNO.

¹³⁵ Glej op. 126.

¹³⁶ Donov dopis Obl. komiteju KPS za Gorenjsko 24. X. 1944 v AT MNO.

¹³⁷ Dopis Evgena Seška Boštjančiču 24. X. 1944 v AT MNO.

¹³⁸ Dopis Olge Sešek-Rade PT KPS za Gorenjsko 26. X. 1944 v AT MNO.

¹³⁹ Podatke dal Edo Bregar-Don, ustni vir.

¹⁴⁰ Dopis v AT MNO.

domobrancu! (2255 izvodov, f^o). Naslednja dva dni so tiskali Obrazec vprašalne pole za kadre (1010 izv., 2 strani, 4°).

Dne 30. X. 1944 je bil v »Donasu« prvi skupni sestanek osebja tiskarne.¹⁴¹ Takole beremo v ohranjenem zapisniku tega sestanka, ko razpravljajo in presojujejo o delu posameznikov ob preselitvi: »... Naporno je bilo to delo, vendar je bilo opaziti na vsakem tovarišu, da je delal res z voljo. Posebno se je opazilo to pri tovarišu Donu, ki je pri graditvi prostorov kar tekmoval. V desetih dneh je bil prostor zgrajen. Treba je bilo misliti na preselitev. Tudi tu je Don razporedil tako, da se je ta srečno izvršila.« Ker so že na sestanku, ki je bil še na starem mestu dne 12. X. 1944, sklenili, da bodo v tiskarni izdajali svoj stenski časopis, so na tem sestanku določili še njegov naslov. Imenoval naj bi se »Naši utrinki«.

Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko je po preselitvi »Trilofa« v Davčo, sklenil, da iz varnostnih razlogov in zaradi lažje zveze s tiskarnami, preseli tudi tiskarno »Donas« na varnejše in njim bližje mesto. Organiziranje novega prostora za tiskarno naj bi prevzela Pokrajinska tehnika. Že 22. X. 1944 prosi pokrajinski tehnik Arigler-Bodin POOF za Gorenjsko, da bi mu dal na razpolago nekaj zanesljivih ljudi, da bi z njimi zgradil nov prostor za tiskarno »Donas«.¹⁴² V zvezi z nameravano preselitvijo ter zaradi ureditve odnosov med Pokrajinsko tehniko in tiskarno »Donas« je poklical Oblastni komite KPS za Gorenjsko Dona v Pokrajinsko tehniko v Davčo, da bi na skupnem sestanku razčistili vsa vprašanja glede porazdelitve dela med tiskarno »Donas« in »Trilof«. Pokrajinska tehnika je namreč očitala tiskarni »Donas« med drugim, da natisnejo v tiskarni premalo literature, ker tiskarna »Trilof«, zaradi izgube delov stroja pri preselitvi, tačas še ni mogla delati. Ta očitek ki je hudo prizadel vodjo tiskarne Dona, spodbija Don v svojem pismu 16. X. 1944, ki ga je naslovil na sekretarja Maksa Krmelja, med drugim takole: »... Tudi mi ni prijetno slišati, da se v tiskarni »Donas« nič ne naredi, ko vem, da se na drugi strani tiskarne s p l o h ni obremenilo še tako, kot bi se lahko in smo mi doslej v s a k o delo izvršili čim smo mogli in je tako tiskarna doslej stala vsaj 10 0/0 dni, ker naročila ni bilo.

Zadnji časopis (misli na Slovenskega poročevalca št. 26 — op. pisca) smo natisnili, ker je bil tukaj tudi tovariš Boš, ki je kot črkostava pomoč mnogo koristil, v sedmih dneh. To je dovolj, če je n. pr. tovariš Jernač (Jože Novak — op. pisca), ki je pet let preračunaval termine za tiskarska dela, rekel, da bi on v mirnem času računal pri ročnem stavljenju čas 14 dni. Končno mi je hudo, če se nikakor ne upošteva dela poslednjega stroja, ki je največji, najboljši in z največjo ljubeznijo zgrajen.«¹⁴³

Ko je Don preselil svojo tiskarno v Ločniški dolini in je ta pričela tiskati, se je podal s članom tiskarne Edom Mrakom-Matjažem na pot in se že 31. X. 1944 javil v grafičnem oddelku Pokrajinske tehnike pri tovarišu Boštjančiču.¹⁴⁴ Še isti ali naslednji dan pa je odšel na sedež Oblastnega komiteja KPS za

¹⁴¹ Tiskarna je štela tedaj 15 članov in sicer so bili v njej: Edo Bregar-Don, vodja tiskarne, stavec Stanko Hain-Ris, strojnik Jože Novak-Jernej, Edo Mrak-Matjaž, Evgen Sešek, Filip Lavriša-Savc, Nasta Sešek-Julija, Olga Sešek-Rada, Anica Kopše-Darinka, Danica Sešek-Romanca, Rajko Ušeničnik, Franc Kopač, Franc Založnik-Dren, Franc Orel-Rožlje in Franc Turk-Milan. (Poročilo Filipa Lavriše-Savca Boštjančiču 1. XI. 1944 v AT MNO.)

¹⁴² Dopis PT KPS za Gorenjsko POOF za Gorenjsko 22. X. 1944 v AT MNO.

¹⁴³ Donov dopis Maksu Krmelju 16. X. 1944 v AT MNO.

¹⁴⁴ Dopis PT KPS za Gorenjsko Bogdanu Osolnšku 31. X. 1944 v AMNO.

Gorenjsko in se javil pri tedanjem sekretarju Bogdanu Osolniku, ki je prevzel to mesto, ko je prejšnji sekretar Maks Krmelj odšel na drugo mesto.

Na tem sestanku sta se pogovorila o stvareh, ki naj bi jih sicer razpravljali na predvidenem skupnem sestanku v Pokrajinski tehniki, ki pa ga ni bilo, saj sporoča Bogdan Osolnik vodji grafičnega oddelka Pokrajinske tehnike Boštjančiču, ki je ta sestanek predlagal, že 1. XI. v svojem pismu, da sta z Donom uredila in razčistila vsa potrebna vprašanja. Zaradi predvidenih nemških utrjevalnih načrtov, ki bi verjetno onemogočili dostop do »Donasa« in delo v njem, so v sporazumu z Donom sklenili, da tiskarski stroj iz Ločniške doline preselijo nekam drugam na varno in sicer tako, da bi najprej pripravili prostor, potem pa bi takoj preselili tiskarno. Podrobnosti načrta za preselitev je Osolnik sporočil tudi Pokrajinski tehniki. Za predvideni skupni sestanek, ki ga je predlagal Boštjančič pa piše, da ga ne bo, ker je Don nemudoma moral odpotovati nazaj v Ločniško dolino, da bi pripravil vse potrebno za preselitev tiskarne.¹⁴⁵

Iz omejenega Osolnikovega dopisa je jasno, da so na Oblastnem komiteju skupno z Donom izdelali natančen načrt za preselitev tiskarne, ki pa ni ohranjen. Iz dopisov, ki jih je v naslednjih dneh pisal Don Oblastnemu komiteju ali Pokrajinski tehniki pa se da razbrati, da je Don nameraval prepeljati težki tiskarski stroj z legalnimi prevozniki iz Ločniške doline skozi Škofjo Loko v Selško dolino ali Kropo in nato na Jelovico.¹⁴⁶ Prevoz pa ni šel tako gladko, ker se je prvi voznik, s katerim je bil Don dogovorjen, da mu prepelje stroj iz skrivnega prostora do ceste, prevrnil s hleva in si polomil dve rebri ter je moral zato v bolnišnico.¹⁴⁷ Drugi prevoznik Šemic Ludvik,¹⁴⁸ ki je že v septembru s kamionom prepeljal težke dele stroja iz tiskarne »Trilof«, pa zaradi poostrene nemške kontrole na cestah in v Škofji Loki ni privolil na prevoz tiskarskega stroja.¹⁴⁹

Že 7. XI. 1944 pa sporoča Don sekretarju Bogdanu Osolniku, da mu je uspelo pridobiti prevoznika, ko mu je predlagal nov načrt. Zato je odposlal takoj nekaj tovarišev iz »Donasa« v Pokrajinsko tehniko, da bi pričeli s širšim iskanjem prostora za tiskarno in da bi pripravili vse potrebno za prva dela t. j. predvsem gradbeni material. Po izbiri širšega prostora pa je nameraval Don sam oditi na Jelovico in poiskati najugodnejše mesto za novi objekt.¹⁵⁰

Medtem, ko so pripravljali vse za preselitev tiskarne na Jelovico, pa so v »Donasu« v prvih dneh novembra postavili stavek za brošuro M. Križkove: Sovjetska žena v domovinski vojni, ki so jo natisnili 11. XI. 1944 (3100 izvodov, 22 strani, 8°). Ovoj za brošuro so natisnili v črni in rdeči barvi, linorez na prvi strani brošure pa je izdelal v grafičnem ateljeju Pokrajinske tehnike slikar Janez Vidic. 5. XI. 1944 so stavili več obrazcev tako: Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične partije (4 strani), Obrazec vprašalne pole za kadre (2 strani), in Vprašalno polo za aktiviste OF (2 strani), ki so jih natisnili 6. XI. 1944 v 5000 izvodih (4°). 8. XI. so natisnili lepak z naslovom Narodom Jugoslavije, (2318 izvodov, 1 stran, f^o), v katerem poziva Državna komisija za

¹⁴⁵ Dopis Obl. Komiteja KPS za Gorenjsko št. 1316 od 1. XI. 1944 v AMNO.

¹⁴⁶ Dve kopiji Donovih nedatiranih pisem Boštjančiču v AT MNO.

¹⁴⁷ Dopis tiskarne »Donas« Obl. komiteju KPS za Gorenjsko 3. XI. 1944 v AT MNO.

¹⁴⁸ Podatek dala Edo Bregar in Nasta Sešek, ustni vir.

¹⁴⁹ Donov dopis Obl. komiteju za Gorenjsko od 6. XI. 1944 v AMNO.

¹⁵⁰ Donov dopis Obl. komiteju za Gorenjsko 7. XI. 1944 v AMNO.

ugotovitev zločinov okupatorja in njihovih pomagačev vse borce in rodoljube, da dostavljajo dokazno gradivo te vrste narodnim oblastem. V dneh od 10.—12. novembra so postavili in natisnili v tiskarni brošuro Borisa Kidriča: Še nekaj pripomb k politično organizacijskim vprašanjem (1450 izvodov, 10 strani, 16⁰). 13. XI. so natisnili lepak z naslovom Narodno-osvobodilna vojska skupno z Rdečo armado uničuje izdajalce (3572 izvodov, f⁰). Lepak je opremljen z linorezom, ki ga je izdelal slikar Janez Vidic in odtisnjen v črni in rdeči barvi. Zadnja svoja izdelka v Ločniški dolini pa je tiskarna »Donas« natisnila 14. XI. 1944 in sicer lepaka z naslovom Vse za našo vojsko (3565 izvodov, f⁰). Na prvem lepaku je odtisnjen linorez v črni in rdeči barvi, predstavljajoč ženo, ki nosi darove za našo vojsko, na drugem pa je natisnjen poziv Glavnega odbora Rdečega križa Slovenije za nabiralno akcijo v dneh od 20. X. do 20. XI. 1944 pod geslom: Vse za našo vojsko. Tudi ta lepak je bil natisnjen v rdeči in črni barvi v isti nakladi in formatu kot prvi.¹⁵¹

Čprav je lastnik tovornega avtomobila Šemic Donu obljubil že 7. XI., da mu bo prepeljal tiskarski stroj, vendar tega ni mogel takoj izvršiti. Šele 14. XI. piše Don pismo Oblastnemu komiteju za Gorenjsko, v katerem navaja tudi vzroke, zaradi katerih se je moral po dolgem odlašanju hitro odločiti za preselitev tiskarne. Takole pravi v svojem pismu: »Da je naš odhod tako nujen je vzrok v tem, da je postal pritisk okupatorja precej močan. Mnogo partizanov je padlo. Glavni vzrok pa je ta, da nam je prevoznik nenadno obljubil odnosno pristal na prevoz...«¹⁵²

Istega dne kot je pisal Don gornje pismo Oblastnemu komiteju, pa sporoča v svojem pismu, naslovljenem na Bodina in Boša v Pokrajinski tehniki, da pošilja še tri tovariše, ki naj takoj prično z iskanjem prostora za nov položaj in to po nasvetih obljubljenega tovariša iz Oblastnega komiteja, katerega naj takoj dobe. Nadalje sporoča, da bi prišel sam z njimi, pa ne more, ker bodo naslednjega dne prenesli na dogovorjeno mesto¹⁵³ tiskarski stroj, odkoder ga bo prepeljal prevoznik z avtomobilom. Prosi tudi, da pripravijo na izbranem mestu na Jelovici vse potrebno gradivo, hrano, orodje itd., ker bodo potem, ko pride sam na novo mesto, lahko hitro zgradili novo zgradbo za tiskarno. Nadalje pravi, da pride, če bo šlo vse po sreči, skupno z drugimi 17. ali 18. XI. na novo mesto, kjer bo v naslednjih dnevih vodil vsa dela sam.¹⁵⁴

Kakor je sporočil Don v obeh zgoraj omenjenih dopisih, so tiskarski stroj odpeljali v sredo dne 15. XI. 1944 iz bunkerja do kmeta Legastje, kamor je lahko prišel lastnik tovornega avtomobila Šemic Ludvik, ki je imel žago v Ločniški dolini in vozil iz nje v Bodovlje pri Škofji Loki les za izdelovanje furnirja. Ta je razstavljeni tiskarski stroj naložil na kamion in ga verjetno 16. XI. 1944 prepeljal do Kroke, odkoder ga je nato odpeljala transportna četa Pokrajinske tehnike na Jelovico na prostor, ki je bil izbran za tiskarno »Donas«.¹⁵⁵

¹⁵¹ Podatki iz 3. rednega poročila tiskarne »Donas« 16. XI. 1944 in arhivskih primerkov tiskov v AT MNO.

¹⁵² Donov dopis Obl. komiteju KPS za Gorenjsko 14. XI. 1944 v AMNO.

¹⁵³ H kmetu Legastji, Edo Bregar, ustni vir.

¹⁵⁴ Donov dopis naslovljen Bodinu in Bošu 14. XI. 1944 v AT MNO.

¹⁵⁵ Izjava Franca Orla-Rožljeta, ki je pri tem transportu sodeloval (ustni vir). Pokrajinska tehnika je imela posebno transportno četo za prenos raznega tehničnega gradiva in papirja, ki so ga potrebovale tiskarne in tehnike in ga je za PT nabavljala preko svojih zvez nabavni oddelek PT iz raznih krajev na Gorenjskem. Podatek dal A. Arigler, ustni vir.

16. XI. 1944 preostali člani »Donasa« še niso odšli iz Ločniške doline, saj je iz tega dne ohranjeno poročilo tiskarne, v katerem obveščajo Pokrajinsko tehniko, da so stroj in ves drugi material odpremili na določeno mesto in preskrbeli za vse kar je v zvezi s selitvijo ter da bo v bližnjih dneh tudi osebe odpotovali na novo mesto.¹⁵⁶

Kdaj so člani »Donasa« z Donom odšli iz Ločniške doline in prišli na Jelovico, se iz ohranjenih pisanih virov ne da točno ugotoviti. Po vsej verjetnosti so odšli, po že predvidenem načrtu, 17. XI. 1944. Gotovo je le to, da je bil Don vsaj 21. XI. že na mestu, kar se da sklepati iz dopisa, ki ga je pisal ta dan Bodin Oblastnemu komiteju, ko pravi da mu je Don naročil, da »mora štab (IV. gorenjskega relejnega — op. pisca) sektorja dati tovariša Lojzeta,¹⁵⁷ ki bi bil za konspirativno vzpostavljanje in delovanje »Donasa« nujno potreben« in zato prosi Bodin Oblastni komite, da posreduje zanj, ker bi »tovariša Lojzeta rabili nujno takoj, ker je sicer Don brez človeka, ki bi poznal teren tam okoli in bi bil dosti zanesljiv«. ¹⁵⁸

Prostor za novo stavbo tiskarne so izbrali eno uro hoda zahodno od vasi Rudno v neki grapi pod strmim skalovjem imenovanem Orli.¹⁵⁹ V novi zgradbi so namestili stroj in drugo tiskarsko gradivo, ki ga je prevoznik srečno in brez vsakršnih izgub prepeljal do Kroke, transportna četa pa preko Jelovice na določeno mesto. Z gradnjo novega prostora so zelo pohiteli, saj že 30. XI. piše Don vodji grafičnega oddelka Pokrajinske tehnike Boštjančiču pismo, v katerem pravi med drugim: »... Delo pri nas lepo napreduje. Če bi imeli omarice (za črke — op. pisca) in strešno lepenko, bi v teku dveh dni lahko pričeli s prvim delom.«¹⁶⁰ Zaradi raznih težav pri dobavi potrebnega gradiva za dograditev objekta, kakor tudi zaradi pomanjkanja raznih tehničnih pripomočnikov, pa se je delo zavleklo še za ves teden in je tiskarna »Donas« pričela tiskati na novem prostoru šele 7. XII. 1944.¹⁶¹

Zaradi velike oddaljenosti tiskarne od naseljenih bivališč, je bilo v začetku zelo težko s prehrano, ki jo jim je sicer morala dodeljevati Jelovška okrajna gospodarska komisija. Da bi preskrbeli nekaj več hrane ter izpopolnili tehnično gradivo za tiskarno, je Don poslal že v začetku decembra v Ločniško dolino tri tovariše, ki naj bi prinesli hrano in drugo od tam. Tehnično gradivo za tiskarno je v glavnem dobavljala po svojem nabavnem oddelku Pokrajinska tehnika, s katero so imeli dnevno zvezo po relejni liniji od kurirske postaje G 1, ki je bila v Podlonku, na G 11 v Farjem potoku v Davči, ki je imela zvezo s Pokrajinsko tehniko po javki pri »Matevžu«. ¹⁶²

Kljub pomanjkljivim razmeram v tiskarni, so v decembru na novem mestu na Jelovici natisnili v »Donasu« naslednje: 8. XII. dr. Stanka Skulja-Koka

¹⁵⁶ Glej op. 151.

¹⁵⁷ Lotriča, domačina iz Češnjice. Podatek dala Nasta Sešek, ustni vir.

¹⁵⁸ Dopis PT KPS za Gorenjsko št. 3902 od 21. XI. 1944 v AT MNO.

¹⁵⁹ Podatek dala Nasta Sešek in Edo Bregar, ustni vir.

¹⁶⁰ Donov dopis Boštjančiču 30. XI. 1944 v AT MNO.

¹⁶¹ Donov dopis Bodinu in Bošu 7. XII. 1944 v AT MNO.

¹⁶² Dopis PT KPS za Gorenjsko št. 3968 od 8. XII. 1944 in št. 4517/44 od 14. XII. 1944 v AT MNO.

Primerjaj tudi: Franc Fojkar — Janko Jelovski: Po sledovih skritih steza tihih junakov I. gorenjske relejne linije (Škofjeloški razgledi III, str. 12, 14, 18) in Kobilj Franc-Slovenko: O kurirjih in kurirskih zvezah na Gorenjskem (Borec 1950, str. 252, 254). Pri »Matevžu« so zaradi konspiracije imenovali osamljeno hišo, imenovano z domačim imenom pri Mustru (Markelj Stane) v Davči. Podatek A. Arigler, ustni vir.

Notranjost tiskarne »Donas« na Jelovici s tiskarskim strojem, ki ga je skonstruiral Edo Bregar-Don. Pri stroju stojita Lovro Mandelc-Tomiks in Olga Sešek-Rada

Nekaj potrebnih besedi VI. (2000 izvodov, 4. str., 8°), 10. XII. lepak z naslovom Objava o amnestiji (3000 izvodov, f^o), 11. XII. so natisnili tri obrazce za ekonomate raznih gospodarskih forumov in sicer Račun, Dobavnico in Trebovanje (3036 izvodov, 8°). Ker v tiskarni niso imeli obrezovalnega stroja in stroja za spenjanje, so poslali vse te formularje v vezavo in obrezovanje tiskarni »Trilof«. V dneh 16. in 17. XII. so natisnili dvobarvni letak (v črni in rdeči barvi) z naslovom Satanska igra z otroško krvjo (3015 izvodov, 2 strani, 4°), v katerem opozarja Osvobodilna fronta na nemški zločin v meščanski šoli na Jesenicah, ko je 29. XI. 1944 bilo ob eksploziji municije, ki so jo imeli Nemci spravljeno v meščanski šoli, med

učenci 9 smrtnih žrtev, 20 otrok pa težko ranjenih. Linorez za letak je napravil v grafičnem ateljeju Pokrajinske tehnike slikar Janez Vidic. V dneh od 14. do 20. XII. so v tiskarni stavili tekst za novembrsko in decembrsko številko Naše žene. Številka, ki so jo dotiskali 22. XII. (1668 izvodov, 16 strani, 4°) je ilustrirana s 7 linorezi, ki sta jih izdelala slikar Janez Vidic in arhitekt Marjan Šorli-Viher. 26. XII. so natisnili lepak z naslovom Vršil se bo II. kongres Zveze Slovenske Mladine (1113 izvodov, f^o), dne 28. XII. pa brošuro Dodatna navodila za izpolnjevanje vprašalnih pol za člane KPS (1500 izvodov, 12 strani, 16°), ter 31. XII. Obrazec vprašalne pole za člane Komunistične partije (2160 izvodov, 4 strani, 4°). Poleg tega pa so natisnili v tiskarni še novoletna voščila v dveh barvah (rdeče in črno).¹⁶³

Ker zveza po relejnih linijah ni zadostovala za redno poslovanje »Donasa« s Pokrajinsko tehniko in tiskarno »Trilof«, ki sta pošiljali »Donasu« v tisk razne tekste in linoreze, s katerimi so bili opremljeni izdelki tiskarne in so jih izdelovali v grafičnem ateljeju Pokrajinske tehnike za obe tiskarni, je vodja Pokrajinske tehnike Arigler-Bodin zaprosil komando IV. gorenjskega relejnega sektorja, ki je imela svoj sedež v Dražgošah,¹⁶⁴ da uvede še eno direktno zvezo med relejno postajo G 20 in G 11.¹⁶⁵ Že vsaj 25. decembra je bila ta zveza postavljena. Tega dne namreč sporoča Bodin Boštjančiču v tiskarno »Trilof«, naj uporablja odslej direktno zvezo od G 11 v Davški grapi na G 20 pri Dražgošah. Takole mu naroča: »Ta zveza je vzpostavljena, da bomo trikrat tedensko to je v torkih, četrkih in sobotah imeli poleg redne zveze še direktno zvezo s postajo 20 G, ki je v bližini »Donasa«. Kurir iz 20 G bo prispel v omenjenih dnevih na postajo 11 G (k Matevžu) ob 13. uri, kjer bo čakal do 13. ure 30 minut, nato se bo vrnil.«¹⁶⁶

Zmogljivost tiskarne »Donas« pa ni bila dovolj izkoriščena, ker je bila oddaljenost od Pokrajinske tehnike, ki ji je dodeljevala delo, prevelika. Čas, ki je zaradi tega preostajal osebju »Donasa« so izkoristili za to, da so v drugi polovici decembra zgradili poleg tiskarne še nov prostor za kuhinjo ter popravili še nekatere pomanjkljivosti v tiskarni sami.¹⁶⁷

»Tiskarna »Donas« je od dneva, ko je začela tiskati, pa do konca leta 1944 izdelala 38 različnih tiskov, ki so skupno obsegali 157 strani, v skupni nakladi 132.734 izvodov, kar je znašalo 255.046 odtisov.¹⁶⁸

Kot prvo delo v novem letu je tiskarna izdelala 2. I. 1945 brošuro z naslovom Obletnica rojstva nove Rusije (3000 izvodov, 13 strani, 16°), v kateri je ponatisnjen članek dr. Aleša Beblerja iz »Ljudske pravice« z dne 4. novembra 1944, brošuri pa je dodan še izvleček iz ustave SSSR o temeljnih pravicah in dolžnostih državljanov. 6.—7. I. 1945 so natisnili obrazec Račun

¹⁶³ Podatki iz 5. rednega poročila tiskarne »Donas« 5. I. 1944 in arhivskih primerkov tiskov v AMNO.

¹⁶⁴ Prim. Konobelj Franc-Slovenko (glej op. 162) str. 254.

¹⁶⁵ Dopis PT KPS za Gorenjsko št. 4534/44 od 17. XII. 1944 v AMNO.

¹⁶⁶ Dopis PT KPS za Gorenjsko št. 4573/44 od 25. XII. 1944 v AMNO.

¹⁶⁷ Glej op. 163.

¹⁶⁸ Višina naklade, navedena na posameznih arhivskih primerkih tiskov, ki jih je pošiljala tiskarna z izpolnjenimi ekspeditnimi polami sproti Pokrajinski tehniki, se včasih ne ujema s podatki navedenimi v rednih periodičnih poročilih tiskarne. Zato sem upošteval raje število naklade navedeno na arhivskih primerkih in ekspeditivnih polah. Bilančno poročilo v AT MNO, ki ga je tiskarna za 1. 1944 poslala 5. I. 1945, izkazuje 37 tiskov, ker navaja kot en sam izdelek dva različna lepaka, ki so ju natisnili zadnji dan v Ločniški dolini.

(2010 izvodov, 1 stran, 8°) in obrazec Trebovanje (1010 izvodov, 1 stran, 8°), od 8.—10. I. obrazec Dobavnica (12.020 izvodov, 1 stran, 8°), od 11.—16. I. pa še obrazec Vprašalna pola za člane KPS (8000 izvodov, 4 strani, 4°). Medtem ko so tiskali na stroju te obrazce, pa so 10. I. pričeli staviti tekmovalni vestnik Pokrajinskega odbora ZSM za Gorenjsko št. 1 (januar 1945) z naslovom Na drugi kongres, ki so ga natisnili 17. I. v 2000 izvodih. Tekmovalni vestnik obsega 12 strani kvartnega formata in je opremljen z enim celostranskim in petimi manjšimi linorezi, ki jih je izdelal slikar Janez Vidic. Ovoj, za katerega je izrezal linorez arhitekt Marjan Šorli-Viher, pa je odtisnjen v črni in rdeči barvi. K tekmovalnemu vestniku so priložili tiskano prilogo z naslovom To je napisano tudi zate (2000 izvodov, 4 strani, 8°), ki je prav tako ilustrirana z Vidicevim linorezom, ki predstavlja partizanske tiskarje pri delu v ilegalni tiskarni. V dneh od 20.—23. I. so natisnili brošuro O organizacijskih in kadrovskih vprašanjih naše partije (Gorenjski ponatis), ki jo je izdal 1. 1944 CK KPS (1110 izvodov, 25 strani, 8°). Ker v »Donasu« še niso imeli obrezovalnega stroja, so poslali brošuro v tiskarno »Trilof«, ki je brošuro obrezala v dneh 24. in 25. I. 1945.¹⁶⁹ 25. I. so ponovno tiskali obrazec Dobavnica (26.000 izvodov, 8°), 28. I. dvobarvni lepak z naslovom Hitlerju bije zadnja ura (5600 izvodov, 1 stran, 4°), 29. I. pa še lepak Rdeča Armada drvi nad Berlin (5564 izvodov, 1 stran, prečni format 42 × 30 cm), na katerem je odtisnjen dvobarvni (rdeče in črno) zemljevid Evrope, ki so ga vrezali v linolej v grafičnem ateljeju Pokrajinske tehnike.¹⁷⁰

Vodja Pokrajinske tehnike Bodin je že 6. I. 1945 sporočil Donu, da name-rava Pokrajinska tehnika pričeti z izdelavo novega tiskarskega stroja ter bi za to delo pritegnili vse sposobne tovariše iz obeh tiskarn »Trilofa« in »Donasa«. Novi stroj, ki bi ga postavili v »Trilofu«, naj bi bil velikosti za tiskanje kvartnega formata. Stroj naj bi izdelali v Žumrovi delavnici v Železnikih in deloma v delavnicah v Kropi. Zato prosi Dona, naj pošlje svoje predloge glede organizacije dela, vrste stroja in morebitne načrte.¹⁷¹

Don, ki mu njegova iznajdljivost ter smisel in veselje za tehnično delo niso dali nikoli miru, je že preje začel izdelovati novo mazalno napravo, ki naj bi avtomatično nanašala barvo na Donov prvi tiskarski stroj, s katerim so tiskali v »Trilofu«, kjer so morali tiskarji še sami nanašati barvo z ročnim valjem na mazalno ploščo. Bodinovo zamisel o novem stroju je sprejel z veseljem, vendar z izdelavo novega tiskarskega stroja niso mogli takoj pričeti, ker Pokrajinska tehnika ni mogla dati na razpolago nekaterih strokovnjakov, ki so morali tamkaj, po naročilu Oblastnega komiteja za Gorenjsko, še prej urediti radijsko poslušalnico z dvema aparatoma ter so zato s strokovnimi močmi, ki naj bi izdelale novi tiskarski stroj, najprej naredili turbino za centralo v grapi potoka Zale, ki je bila gotova šele v drugi polovici januarja.¹⁷²

17. I. sta odpotovala iz Pokrajinske tehnike v Kropo Lado Košiček-Miro, po poklicu avtomehanic in strojni ključavničar Andrej Jesenovec-Rajko z

¹⁶⁹ Redno poročilo tiskarne »Trilof« za razdobje od 1. I. do 25. I. 1945 z dne 25. I. 1945 in Donov dopis Jakobu Štucinu-Cvetku 28. I. 1945 v AT MNO.

¹⁷⁰ Podatki iz V. rednega poročila tiskarne »Donas« 5. I. 1945, VI. rednega poročila 28. I. 1945 in VII. rednega poročila 11. II. 1945 ter iz arhivskih primerkov tiskov v AT MNO.

¹⁷¹ Dopisa PT KPS za Gorenjsko št. 48/45 od 6. I. 1945 in št. 116/45 od 13. I. 1945 v AT MNO.

¹⁷² Dopis PT KPS za Gorenjsko št. 140/45 od 15. I. 1945 v AT MNO.

vsemi potrebnimi pooblastili, da pregledata tamkaj vse gradivo, ki bi prišlo v pošte v izdelovanje strojnih delov. O vsemu naj bi potem poročala Donu, ki naj bi prevzel in vodil izdelavo novega stroja. Za nekatere dele stroja, ki bi jih ne mogli zgraditi v delavnicah v Kropi in Železnikih, se je Oblastni komite KPS za Gorenjsko obrnil na Okrožni odbor OF Jesenice, ki naj bi organiziral izdelavo teh v tovarni na Jesenicah. Okrožni odbor OF Jesenice je kmalu nato sporočil, da naj Don pošlje načrte za izdelavo tistih delov stroja, ki bi jih sami ne mogli izdelati.¹⁷³

Dne 21. I. sporoča Don, ki je medtem nadaljeval z izgotavljanjem mazalne naprave, Bošu, da je delo za avtomatično mazalno napravo zastalo zaradi pomanjkanja železa ter ga prosi, naj že vendar izposluje pri pristojnih forumih, da mu dajo obljubljeni materialno pomoč. Takole piše med drugim Bošu: »... Želel sem, da te presenetim z novo avtomatično mazalno napravo, pa sem vsled pomanjkanja železa obstal. Po mojem mnenju ne bomo mogli pod temi pogoji izgotoviti novega stroja za vas. V skrajnem primeru naredimo mazalno napravo ter popravimo vaš stroj.«¹⁷⁴

V januarju so se v »Donasu« izvršile nekatere osebne spremembe. Iz tiskarne sta odšli začasno Nasta Sešek-Julija in njena sestra Danica Sešek-Romanca ter njun brat Evgen Sešek, ki je bil premeščen v fotooddelek Pokrajinske tehnike, kjer je prevzel vodstvo tega oddelka. V »Donas« pa je prišel kot tehnična moč Lovro Mandelc-Tomiks, ki je prišel iz jeseniškega okrožja, kjer je do tedaj vodil ciklostilno tehniko. Nekaj kasneje je iz tehnike »Zlatorog« prišla v tiskarno še Antonija Cesar-Marjanca, ki je zamenjala odsotno Romanco in je bila zaposlena v tiskarni kot kuharica. Tiskarna se je v tem času tehnično nekoliko izpopolnila, saj so dobili medtem mali obrezovalni stroj in nekaj drugega tehničnega gradiva.¹⁷⁵

V februarju so natisnili v »Donasu«: 2. II. italijansko brošuro, ki so jo začeli staviti že 23. I. stavec Ris, Rada in Darinka, z naslovom *La gioventù del Littorale si prepara al II. congresso della ZSM*, ki jo je izdal Pokrajinski odbor ZSM za Slovensko Primorje (600 izvodov, 18 strani, 8°). Kot drugo obsežnejše delo pa so postavili in natisnili v dneh od 4.—11. II. prvo številko III. letnika glasila Pokrajinskega odbora SPŽZ za Gorenjsko Slovenke pod *Karavankami* (januar-februar 1945) (2000 izvodov, 16 strani, 4°). Za ovoj je izrezal linorez arhitekt Marjan Šorli-Viher in je tiskan v črni in rdeči barvi. Notranji teksti pa so ilustrirani s tremi celostranskimi linorezi slikarja Janeza Vidica. Ker so tiskarni »Donas« iz Pokrajinske tehnike dodeljevali v tisk veliko raznih obrazcev, so v dneh, ko tiskarna ni imela drugega važnejšega dela, tiskali obrazce za razne gospodarske komisije, intendanture in ekonomate vojaških in civilnih forumov. Tako so v dneh od 11.—13. II. natisnili 40.000 izvodov obrazca *Dobavnica*, ki so jih spenjali v bloke po 50 listov. Dne 14. II. so natisnili v srbohrvaščini letak z naslovom *Njemačkim vojniciima slavenske krvi* (5207 izvodov, 2 strani, 4°), v katerem se pozivajo Hrvati in Srbi, ki so v službi nemške vojske, da jo zapuste in se priključijo NOV. 15. in 16. II. so zopet tiskali obrazec *Vprašalna pola za aktiviste OF* (2600 izvodov, 2 strani, 4°), 17. II. dvobarvni

¹⁷³ Dopisa PT KPS za Gorenjsko št. 170/45 od 17. I. 1945 in št. 208/45 od 21. I. 1945 v AT MNO.

¹⁷⁴ Donov dopis Boštjančiču 21. I. 1945 v AT MNO.

¹⁷⁵ VI. redno poročilo tiskarne »Donas« 28. I. 1945 in dopis PT KPS za Gorenjsko IOOF za Gorenjsko 17. III. 1945 v AT MNO.

ilustrirani lepak z naslovom Rdeča Armada, rešiteljica človeštva (1740 izvodov, 1 stran, 4°). Od 17.—22. II. so stavili in tiskali 1. številko I. letnika glasila Zveze slovenske mladine za Primorsko in Gorenjsko Glas mladih. (Januar-februar 1945) (4000 izvodov, 4 strani, 6°), 25. II. lepak z naslovom Krimska konferenca je zapečatila usodo Nemčije (9856 izvodov, 1 stran, 6°). Kot zadnje v mesecu februarju pa so 28. II. natisnili obrazec Nabavnica (20.000 izvodov, 8°), ki so ga zvezali v 100 blokov.¹⁷⁶

Don je svoje načrte za dele tiskarskega stroja t. j. plošče za tiskarski stroj, ki naj bi jih izdelali na Jesenicah, poslal na Okrožni odbor OF Jesenice, ki je sporočil Donu že 2. II. 1945, da so njegove načrte prejeli in jih že oddali naprej v izdelavo,¹⁷⁷ druge dele za stroj pa so v mesecu februarju postopoma delali v Kropi.

Ker se je v »Trilofu« pokvaril tiskarski stroj, ki se mu je zlomila ročica pri mazalni napravi, so 12. II. poslali zlomljeni del Donu z naročilom, naj ga da takoj popraviti v Kropi. Zlomljeni del stroja so v Kropi popravili in ga že 16. II. dostavili v Davčo, kamor je tudi Don odpotoval po opravkih. Naslednjega dne se je Don vrnil v »Donas« ter takoj drugi dan odšel s še nekaterimi tiskarji iz »Donasa« v Kropo, da bi nadziral delo mazalne naprave, ki je bila še vedno v delu. Ker je z njim odšel tudi strojnik Jernej, ga je pri stroju v »Donasu« nadomestil Lovro Mandelc-Tomiks, ki sporoča 20. II. Bošu, da manjka v tiskarni že en teden več kot polovico tovarišev, ki so v Kropi z Donom ali pa na drugem delu.¹⁷⁸ Že naslednji dan pa so se vrnili vsi člani »Donasa« v tiskarno, kjer so imeli skupni študijski sestanek.¹⁷⁹ Ker se je izgotovitev mazalne naprave v Kropi zavlekla zaradi sovražnikovih motenj, je Don dne 28. II. ponovno odpotoval v Kropo, da bi pospešil to delo.

V februarju so na Jesenicah izdelali tudi tiste dele za novi tiskarski stroj, za katere je poslal načrte Don zadnje dni januarja, kar izpričuje Bošev dopis Donu, ki ga je pisal 1. III. 1945, ko je prišel iz Cerknega, kamor je odšel po nekih opravkih. Takole pravi v njem: »... V Cerknem sem govoril s predstavnikom Jeseniškega okrožja. Povedal mi je, da so plošče že ulite. Prosil je, da bi mu hitro poslali še druge načrte. Izdelati se da tam prav vse. Treba bo organizirati le prevoz.«¹⁸⁰

Da bi mogli izgotoviti v Kropi čimprej mazalno napravo, ki so jo v »Trilofu« že tako dolgo pričakovali, je Don zaprosil Komando mesta Kranj, da mu je odstopila začasno dve strokovni moči, ki ju je zaposlil v Kropi in sicer Dakolja, ki je bil odličen ključavničar in Lojzeta Hrovata. Štirje tovariši (Kopač Franc, Franci Orel, Dakolj in Lojze Hrovat) so sredi marca dokončali mazalno napravo. 16. in 17. III. 1945 se je Don mudil v Kropi, da bi še enkrat pregledal vso napravo in da bi jo nato odpeljali in montirali v »Trilofu«. Zaradi prihoda okupatorja, ki je tedaj vdrl na osvobojeno ozemlje in zasedel izhodišča za svojo zadnjo ofenzivo na tem področju, ki se je pričela 19. III. 1945, pa so se morali vsi partizani umakniti iz Kroke na Jelovico. Izdelano mazalno napravo so morali zaradi naglega umika pustiti v Kropi. V dopisu Pokrajinski tehniki

¹⁷⁶ Podatki iz VII. rednega poročila 11. II. 1945 in VIII. rednega poročila tiskarne »Donas« 1. III. 1945 in arhivskih primerkov tiskov v AT MNO.

¹⁷⁷ Dopis Okrožnega odbora OF Jesenice št. 81/45 od 2. II. 1945 v AMNO.

¹⁷⁸ Dopis Lovra Mandelca-Tomiksa Bošu 20. II. 1945 v AT MNO.

¹⁷⁹ Dopis Lovra Mandelca-Tomiksa Bošu 22. II. 1945 v AT MNO.

¹⁸⁰ Dopis PT KPS za Gorenjsko grafični oddelek št. 28/45 od 1. III. 1945 v AT MNO.

18. III. 1945 Don še upa, da bodo kljub temu lahko stroj v »Trilofu« v najkrajšem času popravili in izpopolnili z novo mazalno napravo. Ob koncu dopisa pravi: »Jaz pridem do vas verjetno (do Hrvata) v torek (to je 20. III. 1945 — op. pisca) zvečer — upam, da bo medtem v Kropi čisto in varno.«¹⁸¹ Pri Hrvatu je bila 21. marca konferenca partijskega aktivna gorenjskih tehnikov in tiskarjev,¹⁸² katere se je udeležil z nekaterimi člani iz »Donasa« tudi Don, ki pa ni več mogel v Kropo, da bi odpeljal že izdelano mazalno napravo v »Trilof«, kakor je upal še 18. III., ko se ofenziva še ni pričela.

V začetku marca je delo v »Donasu«, kljub odsotnosti nekaterih članov tiskarne, teklo normalno dalje. Dne 2. III. so v tiskarni natisnili obrazec *R a č u n a b a v e b l a g a* (15.000 izvodov, 1 stran, 8°). V dneh od 3.—5. III. so postavili in natisnili tudi 1. številko stenskega časopisa tiskarne z naslovom *N a š i u t r i n k i*, ki obsega 12 tiskanih strani (8°) in za katerega so napisali članke nekateri člani tiskarne. Takole piše v spremnem pismu o tem časopisu stavec Stanko Hain-Ris vodji grafičnega oddelka Pokrajinske tehnike Boštjančiču, ko pošilja časopis: »Po tovarišu Tomiksu ti pošiljam naš novi »Kunstwerk« — Naše utrinke, ki so po petmesečnem porodu zagledali luč sveta. Niso taki, kakor je bila naša želja, vendar upam, da boš pri svoji kritiki prizanesljiv. Prihodnji mesec izdamo sigurno drugo številko — pod pogojem, da ne bomo preveč zatrpani z drugim bolj nujnim delom...«¹⁸³ 6. III. so natisnili za Okrožno načelstvo Narodne zaščite obrazec *P o t n a d o v o l i n i c a* (5076 izvodov, 1 stran, 8° prečni format), 8. III. pa lepak za praznik žena z naslovom *N a š b o r b e n i p r a z n i k s e b l i ž a* (8200 izvodov, 1 stran, f°). Dne 13. III. so natisnili dvobarvni letak z naslovom *D e l a v c i* (2000 izvodov, 2 strani, 8°), ki ima na eni strani tekst na drugi pa linorez v črni in rdeči barvi. V dneh od 12. do 17. III. so stavili in natisnili časopis *G l a s m l a d i h* 2. številka (marec 1945) (4000 izvodov, 4 strani, f°). Kot zadnje dokončano delo na Jelovici so natisnili v dneh 18. in 19. III. ilustrirani lepak z naslovom *Z b o r b o i n d e l o m p r o s l a v i m o s v e t o v n i m l a d i n s k i t e d e n*, ki so ga od-tisnili v treh barvah, črno, modro in rdeče (4967 izvodov, f°) ter sta zanj izrezala linoreze slikar Janez Vidic in arhitekt Marjan Šorli. V tiskarni so pričeli 19. III. staviti »Ljudsko pravico« št. 1—2, za katero so prejeli tekst že 16. III., ki pa je niso dokončali, ker jih je prehitela zadnja nemška ofenziva, ki je tako težko prizadela tiskarno »Donas«.

Ker so se tehniki in tiskarji, ki so bili 21. III. zbrani na konferenci, zaradi ofenzive razdelili na skupine, ki so se vsaka po svoje prebijale skozi sovražno ofenzivo, iz ohranjenih pisanih virov ni znano, kdo vse je bil v posameznih skupinah in kakšna je bila njihova pot. Iz ohranjenega dopisa, ki ga je pisal že 9. IV. 1945 Evgen Sešek vodji Pokrajinske tehnike Bodinu je razvidno, da se je skupina, v kateri je bil Sešek prebila k Jeseniško-bohinjskemu odredu in da v tej skupini ni bil Don, ker piše Sešek Bodinu, če ima zvezo z Donom, naj mu sporoči, »da je z Julijo vse v redu in da se nahaja na varnem«, prav tako pa mu sporoča, da je bil eden od članov tiskarne »Donas« ujet in da je izdal tiskarno na Jelovici in stari bunker v Ločnici, kjer so ujeli tri tovariše, ki so bili začasno v njem.¹⁸⁴

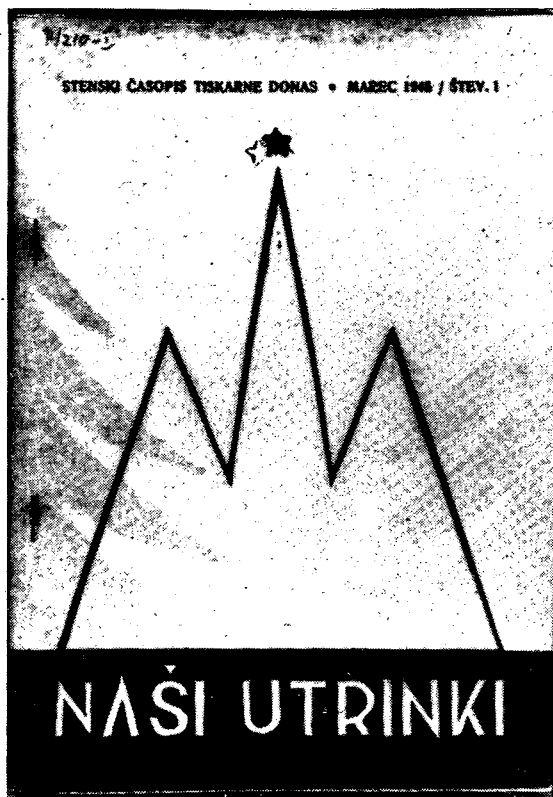
¹⁸¹ Donov dopis PT KPS za Gorenjsko 18. III. 1945 v AT MNO.

¹⁸² Bodinov dopis Bošu 17. III. 1945 v AT MNO.

¹⁸³ Nedatiran dopis v AT MNO. Ta številka »Naših utrinkov« je bila edina, ki je izšla, saj so poznejši dogodki preprečili v tiskarni vsako nadaljnje delo. To edino številko hrani Muzej narodne osvoboditve LRS pod inv. št. P/210-I.

¹⁸⁴ Dopis Evgena Seška Bodinu 9. IV. 1945 v AT MNO.

Ovojna stran prve in edine številke glasila tiskarne »Donas«
»Naši utrinki«

Malo bolje osvetljuje usodo tiskarne »Donas« pismo, ki ga je pisal 27. IV. 1945 Lovro Mandelc-Tomiks Bodinu in v katerem piše med drugim tudi naslednje: »... Ko so oddelek tovariša Rajkota, pri katerem sem bil jaz, v »Sarajevu«¹⁸⁵ razbili, sva se s tovarišem Kopačem odločila, da se prebijeva do »Donasa« in rešiva, kar se pač še da. To se nama je posrečilo, a ko prideva v bunker, je bil prazen, razen spremene in tiskarskega stroja. Meglilo se nama je pred očmi od utrujenosti in lakote, a nama je bila prva skrb stroj. S pomočjo tovariša Milana,¹⁸⁶ katerega sva potem dobila, smo razdrli stroj, a radi pre-slabe moči in prevelike teže smo poskrili kar okrog bunkerja. Uničili smo vse, kar bi imelo izdati, da je bila tam tiskarna. Nakar smo se, ker smo izvedeli, da so Rajkota ujeli, umaknili.

Končno se srečamo zvečer z nekaj tovariši (Jernej, Savec, Franci itd.). Ker pa se je pričakovalo vsako uro Švabe, so bili že vsi zmenjeni, kam se bo kdo umaknil. Pridržal sem jih do prihoda tovariša Dona... Isti dan¹⁸⁷ so Švabi že hodili v bližini bunkerja, drugi dan so pa takoj po našem odhodu požgali.

¹⁸⁵ »Sarajevo« je bilo skrivno ime za osamljeno kmečko hišo v dolini Zale, kjer so imeli člani Pokrajinske tehnike svojo javko.

¹⁸⁶ Franc Turk-Milan, po poklicu strojni ključavničar, kurir v »Donasu«.

¹⁸⁷ 30. III. 1945. Izjava Eda Bregarja-Dona, ustni vir.

V Bohinj so hodile različne vesti, samo ta ne, da je konec (ofenzive — op. pisca). Imel sem že določen dan odhoda nazaj, ko pride za nami tudi Don. Da stroja niso dobili, sem izvedel že prej, drugo mi je povedal on. Počakali smo, da bi se skupaj vrnili, potem pa je on ostal v pogovoru z Ok-jem^{187a}.

Da smo se vrnili, da smo tam gradili nov bunker in potem transportirali, ti je znano...¹⁸⁸

Iz zgoraj citiranega dopisa lahko torej razberemo usodo tiskarne »Donas« v zadnji nemški ofenzivi. Ker so tiskarski stroj rešili s tem, da so ga razstavili in skrili v snegu v bližini tiskarne, ki so jo Nemci našli in požgali 31. marca 1945, so se tiskarji »Donasa« po končani ofenzivi vrnili na Jelovico ter nato začeli graditi nov objekt, o čemer poroča tudi Bodin Oblastnemu komiteju za Gorenjsko v svojem dopisu že dne 14. IV. 1945. V njem namreč sporoča, da je tiskarna »Trilof« pripravljena za delo in da je bila »Ljudska pravica« št. 1-2 v tisku ter je ob napadu na tiskarno »Donas« vse, kar je bilo tiskarnega, zgorelo. Zato bi jo bilo treba tiskati še enkrat. »kar pa bo možno najpreje šele v 14 dneh, ker tiskarna z velikim formatom (»Donas« — op. pisca) sedaj gradi nov bunker.«¹⁸⁹

Ker pa so bili za tiskarno dani boljši pogoji v že osvobojenem bohinjskem kotu, kjer je bil prostor za tiskarno že pripravljen,¹⁹⁰ niso gradili nameravnega objekta za tiskarno na Jelovici, temveč so prenesli lažje dele tiskarskega stroja in ostalo tiskarsko gradivo v vilo dr. Roberta Neubauerja v Ukancu v bližini hotela »Zlatorog«¹⁹¹ pri Bohinjskem jezeru, težji del stroja, t. j. podstavek, ki je tehtal sam okoli 200 kg, pa so nameravali prepeljati s konji. 23. IV. 1945 sprašuje Bodin v svojem dopisu Dona, ali se je prevoz že začel in v kolikem času upa, da bodo začeli z delom.¹⁹² 27. IV. pa sporoča Evgen Sešek, ki se je tedaj zadrževal še v Bohinju, Bošu, da je prostor že pripravljen, da so vsi deli stroja razen enega že na mestu, ter da misli, da bodo kmalu lahko začeli z delom.¹⁹³ Istega dne sporoča tudi Don Bodinu, ko odgovarja na njegov dopis od 23. IV. 1945, da je že tri četrtine vseh stvari na mestu in da je prostor gotov ter da je potrebna še notranja oprema. Nadalje ga obvešča, da je bil zastoj za tri dni zaradi umika aktivistov iz Bohinja, ker so mislili, da bo hajka. V pismu ga nadalje prosi za papir, da bi mogel tiskati, če mu uspe prenos stroja. Obenem mu sporoča, da naj mu piše zaradi konspiracije na naslov: Edo, stanica G 27.¹⁹⁴

Prevoz najtežjega dela stroja v Bohinj pa se je še zavlekel, saj je Don z Rado odšel na Jelovico, da bi uredil vse za prevoz najtežjega dela stroja. Dne 5. V. 1945 sta se srečala z Bodinom na Rudnem, kjer sta se dogovorila, da pošlje Don tiskarni »Trilof« v pomoč iz Bohinja strojnika Jerneja in Darinko. Don mu je ob tem srečanju izjavil, da bo tiskarna lahko začela delati v štiril do petih dneh.¹⁹⁵ Don je istega dne srečal na Jelovici še nekatere druge člane iz Pokra-

^{187a} Okrožnim komitejem.

¹⁸⁸ Dopis Lovra Mandelca-Tomiksa Bodinu 27. IV. 1945 v AT MNO.

¹⁸⁹ Dopis PT KPS za Gorenjsko št. 841/45 od 14. I. 1945 v AT MNO.

¹⁹⁰ Nedatiran dopis Evgena Seška v AT MNO.

¹⁹¹ Edo Bregar-Don in Nasta Sešek, ustni vir.

¹⁹² Dopis PT KPS za Gorenjsko št. 1021/45 od 23. IV. 1945 v AT MNO.

¹⁹³ Dopis Evgena Seška Boštjančiču 27. IV. 1945 v AT MNO.

¹⁹⁴ Kurirska postaja G 27 je bila nad Bohinjskim jezerom. Primerjaj: Konobelj Franc-Slovenko: O kurirjih in kurirskih zvezah na Gorenjskem (Borec 1950, str. 254).

¹⁹⁵ Bodinov dopis Bošu 5. V. 1945 v AT MNO.

jinske tehnike, ki so prenašali papir za Pokrajinsko tehniko ter jim odvzel balo papirja, da bi mogel v Bohinju začeti s tiskanjem.¹⁹⁶

Dogodki pa so se ob koncu vojne zelo hitro razvijali. 5. V. 1945 sporoča Bodin enemu izmed članov Pokrajinske tehnike KPS, da gredo naslednji dan v Železnike, kjer imajo že pripravljeno celo hišo za Pokrajinsko tehniko. 6. V. 1945 piše članica Oblastnega komiteja KPS za Gorenjsko Angela Mahnič Bodinu, da mora poskrbeti za ves tiskani material, ki ga bodo rabili po prihođu v dolinske kraje, kamor se z naglico pripravljajo ter da bodo poslali v tisk splošno odredbo in razne tiskovine itd. ter sprašuje, če je Donova tiskarna že v pogonu, ker sicer ne bodo mogli izdelati velikih lepakov, preden pridejo v dolino.¹⁹⁷ Istega dne piše tudi Tomiks iz Bohinja Bodinu, da se osvobajata, medtem ko mu piše, zadnji del Bohinjske doline in drvi val proti Bledu in Jesenicam, tako da nima upanja, da bi se v bohinjškem kotu začelo delo v tiskarni pred koncem vojne.¹⁹⁸ 7. V. piše Andrej Jesenovec-Rajko članu Pokrajinske tehnike Ivanu Golcu, da se je tega dne Bodin odpravil na pot v Bohinj, da bi pospešil postavitev in delo tiskarne »Donas«. Bodin je naslednji dan res prišel v tiskarno, ki je prav tedaj tiskala svoj poslednji tisk, ter takoj nato odšel proti Bledu.¹⁹⁹

Da je Don srečno prepeljal tudi zadnji del stroja v Bohinj in stroj tam tudi sestavil, dokazuje tudi ohranjena izpolnjena ekspeditna pola tiskarne »Donas« z dne 8. V. 1945, iz katere je razvidno, da so v tiskarni 8. V. postavili tekst in natisnili lepak z naslovom *Slovenci, Slovenke na Gorenjskem*, v 3479 izvodih ter ga 9. V. 1945 tudi odposlal iz tiskarne.²⁰⁰

Tako je Donu še v zadnjih dneh, ko se je okupator, gnan od naše zmogovite vojske na tem ozemlju, obupno prizadeval, da bi dosegel meje svojega ozemlja, uspelo ponovno postaviti tiskarno, ki je natisnila prve besede za gorenjsko ljudstvo v svobodni domovini.

Tiskarna »Donas« je v času svojega obstoja, to je od dne, ko je začela tiskati, pa vse do osvoboditve, kljub težkim razmeram in nevarnostim, v katerih so živeli tiskarji in kljub dolгим zastojom, ko se je morala tiskarna trikrat seliti, natisnila 64 raznih tiskov, ki obsegajo 287 strani raznih formatov, v skupni nakladi 283.773 izvodov, za kar so naredili na stroju, ki je bil za tedanje razmere res dovršen partizanski izdelek,²⁰¹ 471.721 odtisov, računajoč po odtisjenih tiskovnih polah in različnih barvah, ko so morali iti nekateri tiski po trikrat v tiskarski stroj.

Dejstvo je, da je število izdelanih tiskov tiskarne »Donas«, kljub tehnično mnogo popolnejšem stroju, kot ga je imela tiskarna »Trilof«, razmeroma majhno. Vendar je to pripisati temu, da je bila tiskarna »Donas« vedno zelo oddaljena od Pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko, ki ji je delo dodeljevala in se je zato ta bolj posluževala tiskarne »Trilof«, ki je bila v njeni neposredni bližini. Prav iz tega razloga lahko razumemo, da tiskarna »Donas« ni bila glede na svojo tehnično zmogljivost dovolj izkoriščena in da so ji dodeljevali bolj tiste tiske (n. pr. veliko število raznih obrazcev), ki po svoji zunanji obliki in barvitosti niso tako učinkoviti, kot so tiski tiskarne »Trilof«, ki so večinoma

¹⁹⁶ Donov dopis Bodinu 5. V. 1945 v AT MNO.

¹⁹⁷ Dopis Obl. komiteja KPS za Gorenjsko št. 575/45 od 6. V. 1945 v AMNO.

¹⁹⁸ Dopis Lovra Mandelca Bodinu 6. V. 1945 v AT MNO.

¹⁹⁹ Izjava A. Ariglerja, ustni vir.

²⁰⁰ Ekspeditna pola tiskarne »Donas« 8. V. 1945 v AT MNO.

²⁰¹ Tiskarski stroj iz tiskarne »Donas« hrani sedaj Muzej narodne osvoboditve LRS v Ljubljani in je razstavljen v rekonstrukciji tiskarn v gozdu za muzejem.

opremljeni z večbarvnimi linorezi. Lahko pa ob koncu ugotovimo, da so tudi tiskarji v »Donasu« izdelali vrsto zelo lepih in po svoji notranji in zunanji obliki zelo dovršenih tiskov, ki so lahko v ponos našemu partizanskemu tiskarstvu.

*

Ko ob koncu pregledamo delo vseh treh tiskarn grafičnega oddelka »B« Pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko, to je »Julije«, »Trilofa« in »Donasa«, moramo ugotoviti, da so vse tri tiskarne skupaj dale Gorenjski v razdobju 14 mesecev 196 raznih tiskov v skupni nakladi 881.837 izvodov, kar da, upoštevajoč formate strojev in tiskovnih pol ter večbarvnost posameznih tiskov, 2.015.625 odtisov. Če upoštevamo pri tem, da je v tem razdobju tiskarna »Julija« delala vsega le 5 mesecev, »Trilof« 8 mesecev in »Donas« 7 mesecev in da moramo od tega časa odšteti še dneve, ko tiskarne zaradi selitev ali sovražnih ofenziv za daljšo dobo (vse tri tiskarne skupaj 151 dni) niso mogle tiskati, ter občasne prekinitve zaradi okvare in popravila strojev, zaradi odmora v delu, praznovanja ali drugih dogodkov, lahko rečemo, da je število izdelkov in še bolj število izdelanih izvodov teh treh partizanskih tiskarn za tedanje težke razmere izredno visoko.

The Printing-Office »Donas«

Summary

The third illegal printing-office in Gorenjska (The Upland of Slovenia) was called »DONAS« by the partisan printers, after the constructor of two printing-presses for the partisan printing-offices in Gorenjska, Edo Bregar (whose partisan surname was »Don«), and his fellow-worker Nasta Sešek: the syllables »Don« and »Nas« joined gave »Donas«. This printing-office started working August 20th, 1944. A bunker was built for it in the Ločnica valley near Medvode in Gorenjska, not far from another illegal printing-office, »Trilof«. For the printing-office »Donas« the printing-press was also constructed by Edo Bregar-Don, a technician, who was the manager of this printery for the whole time of its illegal functioning. The machine was rather big, having been built for the printing of periodicals and other large-sized (folio) publications. This machine was technically more complete than the one in the »Trilof« printing-office, since it had even an automatic inking-roller, and it weighed about 550 kg. as a whole.

On this printing-press the partisan printers of »Donas« printed the periodical »Gorenjski glas« (»The Voice of the Upland« — the organ of the Front of Liberation in Gorenjska), various brochures, large-sized posters and pamphlets, and a series of other printed material, fairly well-finished and furnished: many prints also from this illegal press were finished in polychromy.

In October, 1944, because of the intensified German control, the printery »Donas« had to be transferred from the Ločnica valley to another place, whence it had to be removed again as early as in mid November 1944 into the vast forests of the Jelovica.

A new site for the printing-office was found in a wild gorge at the foot of sheer rocky walls west of the hamlet Rudno, where a wooden hut was built; it took considerable efforts to carry the heavy printing-press there. December 7th, 1944, the partisan printers resumed their work and continued it up to March 19th, 1945, when the last German offensive started, and the printers were forced to leave. With enormous exertion three printers managed to save the press just during the enemy offensive by partly dismantling it, carrying all the parts out of the hut and hiding them in the vicinity deeply buried in snow. In the further course of the offensive the Germans, by treason, discovered the printing-bunker and burnt it down March 31st, 1945.

After the offensive the printers returned to the Jelovica, dugged all the parts of the printing-press and the other material out of the snow and carried them on their shoulders down to the liberated Bohinj valley, where they remounted the press in a villa on Lake Bohinj, and recommenced printing just before the end of the war, in the first days of May, 1945.

Although its printers had to endure numerous hardships and dangers, and the printing-office »Donas« suffered three breaks because of forcible changes of place, it has issued 64 printings i. e. together 287 mostly folio pages with 283.773 copies, which required 471.721 impressions on a press that was, true, for those difficult conditions a perfect partisan product.

To conclude with a survey of the whole work done by the three printing-offices of the Slovene Communist Party's Provincial Printing Department »B« for Gorenjska,

viz »Julija«, »Trilof« and »Donas«, we may state that those three printing-offices have given Gorenjska (in the space of 14 months) 196 different printings with a total issue of 881.837 copies, which means — considering the sizes of the machines and sheets, and the polychromy of certain issues — 2,015.625 impressions. If one takes into account that in the mentioned interval the printery »Julija« was working but 5 months, »Trilof« 8 and »Donas« 7 months, less (not to forget) several days for forcible transfers or enemy offensives (i. e. for the three printing-offices together 151 days), when they were prevented from printing, and some more breaks because of break-downs and repairs of the machinery, or due to pauses for rests, festival days or other occurrences, it is safe to say that the number of issues and, still more, the number of accomplished copies of those three partisan printing-offices was exceedingly high for the hard conditions of that time.

Janko Jarc

Lovro Kuhar - Prežihov Voranc v italijanskih zaporih l. 1943

(Prispevek k življenjepis)

V Prežihovem zborniku je Jože Koruza objavil »Življenjsko pot Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca« (str. 167—220) in na strani 210/1 glede na Prežihovo ilegalno delo med vojno v Ljubljani in o njegovi aretaciji 8. januarja 1943 zapisal:

»Zanimivo je, kako je zmozel Lovro Kuhar, ki je opravljal vse neštivilne politične posle in bil med organizatorji osvobodilnega gibanja, stalno zasledovan od okupatorjev, prikrivati svoje delovanje sredi Ljubljane, kjer ga je poznalo velikansko število ljudi, ne da bi se bil pri tem preveč skrival. Ko je zbiral ljudsko posojilo za Osvobodilno fronto, se ni ustrašil stopiti niti k političnim nasprotnikom. Zaupal je svojemu čutu, ki ga je opozoril na sleherno nevarnost. Tudi iz zagate se je vedel dobro zmazati, če je zašel na območje kake racije. Znane so številne anekdote, kako se je znal spretno izmuzniti mimo sovražnih stražarjev. Dvakrat so ga ob raciji celo priprli, ne da bi vedeli, kdo je, ker je imel listine na drugo ime. Tudi sumljiv ni bil videti, ker se je med okupacijo, da bi laže hodil bolj nemoteno, bolje oblačil in nosil tudi naočnike.

Če upoštevamo vse to, se nam zdi toliko bolj čudno, kako da so ga mogli dne 8. januarja 1943 dobiti belogardisti v pest. Dopoldne tega dne je pričakoval kurirko na stanovanju geodeta inž. Miroslava Črnivca. Belogardisti so vdrli, bodisi da jih je kdo poslal na to sled ali pa mogoče slučajno, v inženirjevo stanovanje. Prijeli so vse, ki so bili na stanovanju. Vse kaže, da sprva niso vedeli, da je človek, ki ga imajo zaprtega, Voranc, eden vodilnih slovenskih komunistov. Okoriščal se je namreč s ponarejeno osebno izkaznico na ime Peter Čižnar. Njegov rojak belogardist Ljubo Konečnik, ga je slučajno zagledal in vesel izjavil, da ga pozna. S tem ga je seveda izdal, čeprav tega verjetno ni hotel. Tako se je začela bridka Vorančeva pot po fašističnih zaporih.«

Julij Felaher piše o Vorančevi aretaciji v članku »Prežihov Voranc in Koroška«, objavljenem v istem zborniku, stran 80: »Aretacijo Voranca v dobi italijanske okupacije so zakrivali domači izdajalci, ki so ga izsledili, ko je pod tujim imenom prišel na sestanek h geometru Črnvcu v Ljubljani in bil prijavljen kot lesni trgovec. Denuncirali so ga italijanskim fašistom, ki so ga aretirali.«

Arhiv Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani hrani med akti poveljstva karabinjerjev XI. armadnega zbora in med akti procesov Vojnega sodišča vrsto dokumentov, ki povsem razjasnjujejo uganko Prežihove aretacije, popravljajo nekatere netočnosti, ki so se pripetle obema omenjenima avtor-

jema pod pero, in dajejo jasno podobo tistih dobrih osem mesecev, ki jih je Prežih preživel v ljubljanskih zaporih pred odgonom v nemško koncentracijsko taborišče.¹

I.

Po belogardističnih božičnih racijah v nočeh od 21. na 22. in od 22. na 23. december 1942, ki so spravile v zapore, koncentracijska taborišča ali pred vojaško sodišče okoli 1500 Ljubljančanov, so se aretacije prebivalcev Ljubljane, osumljenih sodelovanja z Osvobodilno fronto, nadaljevale tudi še po novem letu 1943, čeprav ne več v tako množičnem obsegu. Počenjanje belogardistov pa je bilo tako, da se je temu uprla celo italijanska vojaška in policijska oblast, kar je konec januarja 1943 privedlo do ukinitve ljubljanske formacije MVAC (prostovoljne protikomunistične milice).² Poleg patrolj MVAC, ki so operirale »brez direktne kontrole organov sodne policije«,³ so bile na delu tudi patrolje konfidentov - agentov kvesture.⁴ Vsaj nekatere teh so bile sestavljene iz ljudi, ki so na zunaj nastopali kot belogardisti, a bili pravzaprav agenti kvesture, za vsaj formalno vodstvo pa so imeli s seboj člana specialnega oddelka MVAC. Tako je bila sestavljena tudi patrolja, ki je 8. januarja 1943 dopoldne zajela Prežihovega Voranca.⁵

Izsledili so ga povsem slučajno in ne gre zato zasluga niti skrbnemu »več-mesečnemu delu« organov kvesture, kot se je hvalil agent Lupo, niti belogardističnim naporom, da Voranca najdejo, kot so se ti trkali na prsi. Do Vorančeve aretacije je po poročilih, ki so nam ohranjena, prišlo tako:

Stane Štrekelj, uslužbenec manufakturne trgovine bratov Vljaj v Wolfovi ulici 5 in stanujoč na Celovski cesti 34 je bil osumljen sodelovanja v Osvobodilni fronti. Komisar agentov Javne varnosti dr. Ciro Ruggi je 5. aprila 1943 pred

¹ AMNO, CC RR XI. C. A. 1943, 13-3-1: »Arresto del capo comunista Kuhar Lovro ed altri«. Ohranjeni akti tek. štev. 1, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13. Nadalje navajam: 1/13-3-1.

Tribunale Militare di Guerra di Lubiana, R. G. 990 dell'anno 1943. Spis obsega: 47 aktov z rojstnimi in kazenskimi listi obtoženih, 268 listov aktov in dokumentov iz poteka preiskave in 31 listov, ki niso oštevilčeni in se nanašajo na izpustitev obtožencev dne 15. oktobra 1943. Od dokumentov niso ohranjeni oni pod številkami: 45-47, 49-60, 63 in 64.

Nadalje citiram: TMG 990/43.

Avtorjeve pripombe in pojasnila v citiranem tekstu so v oglatem oklepaju.

² AMNO.

³ AMNO, CCRR 1943, 209 sez., 1-7-1, 3. I. 1943. (Saje, Belogardizem, str. 646, op. 204.

⁴ »Fioretti albi«, tako so zasmehljivo Italijani nazivali »bele« (Nemci so jih po zasedbi preimenovali po svoje v Pfaffenknechte — farške hlapce). Ti so se vdinjali okupatorju v poniževalno službo — detektivov, ki so vdiralni ponoči v stanovanja družin in odpeljevali zlasti osumljena mlada dekleta.« F. S. Finžgar, Leta mojega popotovanja, str. 413.

⁵ Gino Tornari: »Oggi, verso mezzogiorno, sono stati arrestati da alcuni militi A/C - che li pedinavano — i seguenti individui...«, 1/13-3-1, 8. I. 1943.

Lupo: »Tutti cinque, all' influori di Kien Lado, sono membri del nostro servizio informativo...« 1/13-3-1, 10. I. 1943.

Ravelli imenuje to patroljo »personale fiduciario«, TMG 990/43, list 1.

Dr. Ciro Ruggi pravi, da so Štreklja ovadili kot upornika, in nadaljuje: »... tali informazioni furono sottoposte al controllo dei nostri agenti, che tennero sotto sorveglianza lo Strekeli per una quindicina di giorni...«. Lupo pa začenja svoj report: »Siamo stati informati, che tale Štrekelj... si reca al lavoro soltanto verso le 11 di ogni giorno... Abbiamo quindi accertato il domicilio dello Štrekelj ed abbiamo iniziato il pedinamento...«, TMG 990/43, list 132 in kot pod »Lupo«.

Paternità *Peter*
 Ime očeta
 Maternità *Karja nata of Lubek*
 Ime matere
 N. roj. *1. V. 1890*
 dan dne
 v *Velike Lase*
 v
 Stato civile *nd nd*
 stan
 Professione *ing. - trg.*
 poklic
 Residenza *LUBIANA - LUBLJANA*
 bivališče
 Via *Gasova 7*
 ulica
 CONNOTATI E CONTRASSEGNI SALIENTI
 OSERNI POPIS JH POSEBNA ZNAMENJA
 Statura metri *1,75*, corporatura *grasso*
 Višina metrov *postava*
 capelli *biondi - plos* occhi *verdi - neri*
 lasje *oči*
 segni particolari
 posebna znamenja

 Firma del titolare - *Peter Čiznar*
 LUBIANA - LUBLJANA *11. 28. 7. 42. N. E. P.*
 dne
 Impronta del dito
 l'istai odito
 IL PODESTA - *EFAN*

Ponarejena osebna izkaznica Lovra Kuharja, glaseča se na ime Čiznar Peter

vojnim tožilstvom izjavil: »Kake štiri osebe so nam javile, da Štrekelj razvija delavnost v korist uporniškega gibanja. Ta sporočila so bila izročena v ugotovitev našim agentom, ki so začeli Štreklja nadzorovati in imeli v 14 dneh priložnost ugotoviti, da pogosto odhaja iz trgovine v delovnem času in se vrača s precejšnjo zamudo.«⁶

Ker to nadzovanje pred trgovino očitno ni imelo pravega uspeha in ker so videli, da Štrekelj tu in tam tudi s precejšnjo zamudo prihaja v službo, so mu postavili zasedo pred stanovanjem. O tem pravi agent Lupo v svojem poročilu z dne 10. januarja 1943, da je 8. januarja zjutraj odšla petčlanska skupina, med njimi so bili štirje agenti Javne varnosti, pod vodstvom belogardista Vladimira Kiena na Celovško cesto in se postavili v gostilni pri Keršiču v zasedo ter od tam opazovali hišo št. 34, v kateri je Štrekelj stanoval.⁷ Do 8,15 se ni

⁶ Glej opombo 5 pod Ruggi. Stane Štrekelj je bil rojen 12. novembra 1908 v Ljubljani. Od 1. 1942 je bil blagajnik terenskega odbora OF v Šiški.

⁷ Priča Ivan Diconi, zaslišan na kočevskem procesu o delovanju Kiena Vladimira, je izjavil tudi to: »Enkrat je prišel (Kien) v neko gostilno na Aleksandrovi cesti, češ da se bodo v Šiški v neki hiši nahajali komunisti, neka skupina komunistov, naj pridem jaz in še dva ali trije oboroženi, da jih bomo blokirali in pòlovili v hiši. Rekel je, da gre pred Metropol, kjer ga čakajo nekateri prijatelji, ki bodo šli z njim.« (Zapisnik, str. 66.) Verjetno je ta izjava v zvezi z zasedo, ki so jo postavili Štreklju.

zgodilo ničesar. Takrat pa stopi Stane Štrekelj iz hiše in krene v mesto. Eden petorice ga zasleduje in čez čas po nekem štirinajstletnem fantiču čakajočim sporoči, naj gre vsa četvorica takoj na križišče takrat Bleiweisove (prej Tyrševe, sedaj Titove) in Linhartove ceste in se pridruži petemu, ki jih čaka pri uri. Ko so se sešli, jim prvi, ki je bil po vsej verjetnosti Lupo sam, pove, da je Štrekelj stopil v hišo št. 53 (danes 73) in odšel v tretje nadstropje v stanovanje geodeta Miroslava Černivca. Takoj so sklenili, da odidejo vsi v to stanovanje in aretirajo vse, ki bi se tam nahajali. »Ko smo pozvonili na vratih,« pravi Lupo v svojem poročilu, »je gospa Černivec odprla. Član bele garde se je legitimiral in izjavil, da je poslan od bele garde in da mora izvršiti hišno preiskavo. Na vprašanje, če je v stanovanju kak tujec, je gospa Černivec to zanikala in takoj pokazala spalnico, ki je bila v resnici prazna. Ostali štirje so bili pri preiskavi navzoči. Potem je gospa pokazala tudi kuhinjo in shrambo. Vrata predsobe so bila na stežaj odprta tako, da so popolnoma zakrivala obednico (tako so hoteli skriti obednico, v kateri sta se nahajala Kuhar in Štrekelj, pozneje aretirana). Ta, ki je bil oborožen [V. Kien, po izjavi M. Č. pa so bili oboroženi],⁸ je zapovedal Štreklju in Kuharju, da se predata, rekoč: »Roke kvišku!« Kuhar in Štrekelj sta ostala popolnoma mirna in Kuhar mu je celo rekel, da lahko pištolo kar stran vrže, ker se vendar ni treba bati, da bi hotel pobegniti. Štrekelj je imel osebno izkaznico, izdano na njegovo pravo ime, medtem ko je imel Kuhar izkaznico, izdano na ime Čiznar, z navedbo stanovanja v Gajevi [potem Verdijevi] ulici št. 7. Osebne izkaznice smo takoj zalepili in izvršili tudi osebno preiskavo. Na vprašanje, kaj počno v tem stanovanju, je Štrekelj odgovoril, da je črnoborzijanec in da je prišel, da bi prodal nekaj živeža, ki ga bo Čiznar kupil. Potem smo vse tri aretirance, to je gospo Černivec, Štreklja in Kuharja ločili. Začeli smo z zaslišanjem in z natančno hišno preiskavo. V začetku nismo našli nič sumljivega. Gospa Černivec je izjavila, da je vzela Čiznarja za podnajemnika na podlagi oglasa, ki ga je sama pred štirinajstimi dnevi inserirala v časniku.«

Med to preiskavo in zaslišanjem se je zgodilo prvo, kar je položaj aretiranih usodno zavozljalo: na sestanek z Vorancem je prišla kurirka OF, študentka Danica Križ. Ni težko razumeti, s kakšno nestrpnostjo so aretirani pričakovali konca preiskave, zaupajoč, da se morda le še kako izvlečejo. Zato je rahlo zvonjenje na vratih moralo vzbuditi nov nemir. Lupo poroča o tem:

»Po zaslišanju gospe Černivec je zvonec rahlo zazvonil in brez težave je lahko razumeti, da je tak način zvonjenja že vnaprej dogovorjen. Gospo Černivec smo povabili, naj vrata odpre, in pred vrati je bila, ne da bi kaj sumila, kurirka Križeva. Gospa Černivec ji je dajala komaj vidne znake z očmi in rokami, nakar se je hotela Križeva z besedami: »Da, če ni nič, Vas pozdravljam,« hitro odstraniti, pa jo je eden petih prisotnih prijel za roko in jo potegnil v stanovanje. Sledila je ugotovitev istovetnosti in osebna preiskava, med katero je bil najden ves obtežilni material, ki ga je nosila v svoji torbici. Material obsega različna sporočila, pisma, ponarejene osebne izkaznice, predloge za izdelavo novih osebnih izkaznic in mnogo propagandnega materiala.

Pri aretiranju ni bila uporabljena sila in postopanje je bilo dostojno, kar je na mestu moral priznati tudi gospod Kuhar. Vse štiri smo pozvali, da vzamejo toplo obleko in odeje ter da nam slede. Aretirani so bili prepeljani, kot dogovorjeno, v zapore protikomunistične milice, ki so v vojašnici Viktorja Emanuel III. [na Taboru] in so bili izročeni službujočemu organu. Ves obtežilni

⁸ M. Černivec, ustni vir.

Comunicato del 10. I. 1943 - XXI

10-I-1943 - XXI

RAPPORTO

Siamo stati informati che tale Štrekelj, impiegato presso la ditta Vlačj, si reca al lavoro soltanto verso le ore 11 di ogni giorno. Volevamo accertare i motivi, per cui egli si presenta così tardi in servizio. Abbiamo quindi accertato il domicilio dello Štrekelj ed abbiamo iniziato il pedinamento l'8 corr. verso le ore 6.30 del mattino, in via Celovška davanti la casa dello nominato Štrekelj. Sullo stesso posto s'è studiata la situazione ed è stato fatto anche il piano per l'eventuale caso che si dovesse procedere a qualche arresto. Non s'è potuto scorgere nulla fino le 8.15. Dopo quest'ora uscì dalla casa di via Celovška 34 il signor Štrekelj. (Gli osservatori stavano nella trattoria Keršič). Uno di noi cinque lo seguì immediatamente e fece sapere a mezzo di un ragazzino di 14 anni che gli altri quattro si recassero immediatamente all'incrocio della via Bleiweisova con la Linhartova e precisamente dove si trova l'orologio. Giunti a quel punto trovarono infatti il loro compagno. Dopo aver saputo da lui che il Štrekelj s'è recato nella casa di via Bleiweisova 53/III e precisamente nell'abitazione dell'ingegnere Černivec, tutti cinque fummo d'accordo di arrestare subito tutte le persone che si trovassero in detta abitazione. Quattro dei pedinatori non erano armati, mentre il quinto, che apparteneva alla bela garda, era armato di pistola e provvisto del necessario porto d'armi.

Appena suonato alla porta venne ad aprire la signora Černivec. Il membro della bela garda si legittimò e dichiarò che veniva inviato dalla bela garda e che si doveva effettuare una perquisizione domiciliare. Chiesta se nell'abitazione si trovava qualche forestiero, la signora Černivec negò e mostrò subito la camera da letto, che era infatti vuota. Gli altri quattro erano tutti presenti alla perquisizione. Poi la signora mostrò anche la cucina e la dispensa. La porta dell'anticamera era aperta completamente in modo che nascondeva la sala da pranzo (in questo modo si voleva nascondere la sala da pranzo nella quale si trovavano il Kuhar ed il Štrekelj, poi arrestati). Quello armato ordinò a Štrekelj ed allo Kuhar di arrendersi, dicendo loro: "Mani in alto!" Il Kuhar ed il Štrekelj risasero

Prva stran prepisa (ali morda tudi prevoda) poročila agenta Lupa z lastno-ročno pripombo načelnika štaba XI. A. Z. polkovnika Bruna Lucinija: »Ekselenci (= gen. Gastone Gambarà) izročil kvestor 10. I. B. L.«

material je naslednjega dne eden petorice, ki je bila navzoča pri aretaciji, izročil poveljstvu milice, ki je to zahtevalo zaradi ponovnega zasliševanja.«⁹

Lupovo poročilo o prihodu Križeve popravlja izjava Marije Č. tako: ko je zaslišala zvonjenje na vratih, je sama, ne da bi jo kdo k temu pozval, stopila k vratom, jih odprla in pred njo stoječi Križevi potihlo rekla: »Bežite hitro, policija!« ter vrata zopet zaprla. V tem je stopil iz sobe, kjer je stražil Štreklja, agent z brazgotino na obrazu in katerega je govorica izdajala, da je z Dolenjskega, ter vprašal, kdo je prišel. Č. je rekla, da nihče, agent pa je hitro odprl vrata in pred njimi našel Križevo, ki je še zmeraj stala pred vrati, bodisi, da opozorila ni razumela, ali pa v hipni zbeganosti ni vedela, kaj početi.¹⁰ Agent jo je potegnil v stanovanje in preiskava je spravila na dan material, ki je na mah bistveno spremenil ves položaj: agenti so sedaj že vedeli, da se jim je lov dobro obnesel, čeprav niso še vedeli, koga so ujeli.

Ko so aretirane pripeljali v belogardistične zapore v vojašnici na Taboru, katerim so Ljubljancani vzdeli zasmehljivo ime »farovž«, se je pripetilo drugo, kar je razvozlalo tudi Vorančevo istovetnost in povzročilo, da se je ves vihar okoli njegove aretacije tako dramatično stopnjeval. Ko so namreč Voranča na poveljstvu zaporov zasliševali in jim je ponavljal zgodbo o Petru Čiznarju, je stopil v sobo njegov sorodnik Ljubo Konečnik, sin njegove sestrične, nekdanji član zloglasnega »štajerskega bataljona« v Šentjoški hosti pri Novem mestu in takratni agent belogardističnega »specialnega oddelka«. Ta je stopil k Vorancu in ga pozdravil z besedami: »Kaj pa vi tukaj delate, stric?«¹¹ Tedaj je završalo po »farovžu«, telefon in kurirji pa so raznesli novico po vseh poveljstvih italijanskih vojaških in policijskih oblasti ter v vodstvo belogardističnega tabora.

Dejstvo, da so v belogardistične zapore prepeljali in tam prepoznali že tako dolgo iskanega Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca, je najprej seveda razburilo in vznevoljilo ljubljanskega kvestorja. Lupo, ki se je že pri preiskavi in aretacijah na Černivčevem stanovanju obnašal kot pravi vodja skupine, je bil pozvan na odgovornost. Le tako je namreč razumeti, da je Lupo 10. januarja 1943 napisal o vsem precej obširen raport in ga dostavil neposredno kvestorju Ravelliju. V njem je poudarjal, da so bili vsi, ki so izvršili aretacijo, razen enega samega — Kiena — agenti kvesture, da je aretacija Štreklja, ki jih je pripeljal na sled Prežihu, sad večmesečnega dela (Ruggi trdi, da le štirinajst-dnevne) in da so bili aretirani pripeljani v belogardistične zapore samo zato, ker se, tako je razbrati iz teksta, pred Kienom nihče ni hotel izdati, da je agent kvesture, in so se zato uklonili predlogu Kiena, ki so ga na zunaj priznavali za vodjo, da vse aretirane odpeljejo v zapore na Tabor. Dobesedno pravi: »Jasno je, da okoliščine, v katerih so bile aretacije izvršene, in posebej dejstvo, da omejena skupina, ki je aretacije izvršila, ni vedela, da je nekdo v zvezi z oblastmi [t. j. s kvesturo, oziroma da dela po njenem naročilu], niso dovoljevale, da bi izbirali instanco, kateri bi bilo treba aretirane izročiti, in tako so vsi sprejeli predlog petega člana, Kiena, ki je prav tako sodeloval v akciji, da prepeljemo aretirane v zapore protikomunistične milice.«¹²

⁹ Glej opombo 5 pod Lupo.

¹⁰ M. Černivec, ustni vir.

¹¹ M. Černivec, ustni vir (primerjaj izjavo Konečnika v opombi 13).

¹² Lupo, Rapporto str. 3: »... È chiaro che le circostanze nelle quali furono compiuti gli arresti, e specialmente il fatto che il menzionato gruppo che ha compiuto l'arresto non era al corrente del fatto che qualcuno era in relazione con le autorità, non permisero di scegliere l'istanza alla quale dovevano essere consegnati gli arrestati, e quindi tutti accettarono la proposta del quinto membro, Kien, che pure aveva

Ko je za Vorančevo aretacijo in prepoznanje izvedel načelnik obveščevalne službe XI. armadnega zbora kapetan Gino Tornari, je s svojim poročilom načelniku Glavnega štaba XI. A. Z., polkovniku Brunu Luciniju tako hitel, da poročila sploh ni utegnil prepisati, ampak ga je odposlal kar takega, kot mu je prišlo izpod peresa, in še tega samo parafiral. O prepoznanju Voranca pravi: »Čiznar Peter je bil po članu specialnega oddelka protikomunistične milice prepoznan za Kuharja Lovra, ker je domnevni Čiznar Peter pravi bratranec njegove matere,« in nadaljuje:

»Takoj ko sta se protikomunistični zaupnik in Lovro Kuhar spogledala, pred pričami, je Kuhar postal rdeč v obraz in mahnil z roko, kot bi hotel reči: zdaj je pa vsako prikrievanje brez koristi, in rekel temu, ki ga je povsem prepoznal: »Ne morem tajiti.«¹³

O ponovnem zaslišanju Voranca, ki je tej ugotovitvi sledilo, poroča Tornari:

»Takoj zaslišan je na vprašanja o osebnih podatkih in o svoji preteklosti odgovarjal, na druga, kratka splošna vprašanja [ki so se tikala seveda njegovega političnega delovanja] pa je takoj zavzel odklanjajoče stališče in rekel, da noče odgovarjati, pač pa bo svoje zasliševanje tako dolgo zavlačeval, da bo vojne konec in si bo tako rešil življenje.«

O ostalih, skupaj z Vorancem aretiranih — v opoldanskih urah se jim je pridružil še geodet Miroslav Černivec — domneva Tornari le o S. Štreklju, da je verjetno tudi njegova osebna izkaznica ponarejena in da se za njo najbrže skriva druga pomembna komunistična oseba. V ostalem pa sodi, da je gradivo, ki je bilo najdeno v ročni torbici Križeve — kakih dvajset pisemc ter informativni in propagandni material za ilegalni tisk — izredno važno in da »že prvi pogled v ta pisma kaže razburjenje med komunističnimi voditelji zaradi aretacij 21. in 22. decembra, kolikor so med aretiranimi pomembni in vplivni komunisti in pristaši OF.«¹⁴

collaborato nell'azione, di tradurre cioè gli arrestati nelle carceri della Milizia anti-comunista.«

¹³ Konečnik Ljubomir, sin Antona in Antonije roj. Konečnik, roj. 30. VII. 1920 v Guštanju, priv. uradnik, je pred Izrednim vojaškim sodiščem NOV in POS na razpravi 9. in 10. oktobra v Kočevju na obtožbo, da je izdal svojega sorodnika Prežihovega Voranca, ki je bil v zaporu pod drugim imenom, izjavil:

»On je moj stric. On je bil v zapor pripeljan in tam ga je dr. Šmajd spoznal. Skočil je pred njega in ga po ramah potrepljal: Midva se pozna. Vprašal ga je, od kod. Dr. Šmajd mu je odgovoril: Iz Kotelj. Voranc ga je poznal in mu je rekel: Saj itak nima smisla, da bi tajil, ko ga drugi poznajo. Do tistega časa sem tudi jaz molčal.« Zapisnik kočevskega procesa str. 45.

Ta izjava je v opreki z navedenim poročilom Tornarija, a sodišče ji je v pomanjkanju drugih dokazov verjelo. V nasprotju pa je tudi z navedeno izjavo Voranca samega, ki je v razgovoru z M. Černivcem označil prav svojega nečaka kot onega, ki ga je prepoznal.

¹⁴ Tornarijeva trditev ni točna. Pri Križevi zaplenjena korespondenca in dokumenti vsebujejo:

1. poročilo o aretaciji nekega E., ki s svojim obnašanjem in ravnanjem ne zasluži zaupanja,
2. sporočilo imen dveh partizanov, ki bi bila sposobna za bolničarsko službo,
3. sporočilo o industrijalcu B., ki sicer podpira OF, vendar se boji prevratnih dni,

4. navdilo za uporabo gradiva za ilegalni tisk s prvimi kratkimi poročili o uspehih partizanske protiofenzive decembra 1942 na Dolenjskem, ki se konča: »Skratka: Še nikoli nismo tako odlično stali kot sedaj. Gre za to, da železo hitro kujemo! Skratka: Tudi na naših ulicah bomo še praznovali!«,

V »farovžu« je novica o prepoznanju Lovra Kuharja spravila vse na noge. Zloglasni sodni pripravnik Maks Loh je na primer skakal od celice do celice, v katerih so bili zaprti Vorančevi soaretiranci, vpil nad njimi in jim grozil, da bo njihova usoda zapečateni v štiriindvajsetih urah, ker so skrivali najbolj iskanega komunističnega voditelja in sodelovali z njim.¹⁵ Z vso vnemo so prebirali zaplenjeno korespondenco in kolikor je bilo navedenih oseb s pravimi imeni, ali pa vsaj z navedbo stanovanja in z ilegalnimi imeni, ki so jih razkrili šele v preiskavi, so jih belogardistične patrolje še istega ali naslednje dni aretirale: 8. I. eno osebo, 9. I. osem oseb, 12. in 21. I. pa še po eno osebo, skupaj enajst oseb. Če k temu prištejemo še ožjo Vorančevo skupino petih oseb, je bilo v januarju 1943 v »farovžu« v zvezi z afero Voranc-Križ šestnajst oseb: deset mož in šest žena.

V času, ko so belogardistične patrolje stikale po Ljubljani za razkritimi sodelavci OF, so si ostrili peresa tudi uredniki »Slovenca« in »Slovenskega doma«, da čimprej razglase Vorančevo aretacijo. Še istega dne je za »Slovenca« njegov glavni urednik Ruda Jurčec napisal članek, ki je bil naslednjega jutra z debelim naslovom »Lovro Kuhar-Prežihov Voranc — ujet« objavljen. Popoldanski »Slovenski dom« pa je izpod peresa svojega glavnega urednika Mirka Javornika prinesel daljši članek, v katerem je ta s svojo znano spretnostjo, pa tudi strupeno ujedljivostjo zlil na Voranca celo golido umazanij, potvorb, sumničenj in denunciacij in ga pri tem prav po herostratsko opsoval s pustolovcem in prodano dušo in ga imenoval potvarjalca slovenske zgodovine in slovenskega ljudskega značaja, katerega so »slovenski levičarski krogi z vsemi sredstvi, z nagradami in naročenimi ali prostovoljnimi hvalnicami hoteli povzdigniti za literarnega malika ter narediti iz njega vodilno postavbo v slovenski literaturi«. Iz ostalega je videti, da so bili uredniki v »Jugoslovanski tiskarni« dokaj poučeni o Vorančevi politični delavnosti v desetletju 1930/1940, vendar so ga »stavljali na višje mesto, kot ga je kdajkoli zavzemal«¹⁶ in mu tudi v Osvobodilni fronti pripisali vodilnejšo vlogo, kot jo je dejansko imel. Vendar so predvsem te informacije, deloma dobesedno ponovljene v brošuri »V znamenju

5. podatki za novo osebno izkaznico,
  6. informacije o pritegnitvi nove sodelavke,
  7. gradivo za ilegalni tisk,
  8. informacije o nezanesljivem pristašu OF, ki je v resnici nacist,
  9. poziv na kontakt,
  10. poročilo o zbiranju denarnih prispevkov za OF,
  11. navodilo za razdelitev hrane ilegalcem in naročilo za pripravljenost tistih, ki gredo v partizane itd.,
  12. zahvala za pomoč v Belgijski vojašnici zaprti ženi (Belgijska vojašnica = vojašnica na Tabóru).
  13. sporočilo o dostavljanju ilegalnega tiska, poročil in navodil NZ,
  14. poročilo o delu in ureditvi tehnike in pirotehnične delavnice,
  15. obširnejše poročilo o stanju terenskih organizacij iz ljubljanske okolice,
  16. podatki za legitimacijo,
  17. sporočilo o izstavitvi ponarejene delavske knjižice,
  18. naročilo za podpiranje neke družine,
  19. naročilo dveh osebnih izkaznic za skojevski sestri S., ki delata na Dolenjskem.
- Prevajalec v italijanščino je »skojevki« prevedel s »sciatrici« — skijašici — kar so šele mesece kasneje popravili na sodišču.
- Iz tega pregleda je dovolj jasno, da o kakem »razburjenju« zaradi aretacij ni sledu!

¹⁵ M. Černivec, ustni vir.

¹⁶ Jože Koruza, Življenjska pot Lovra Kuharja — Prežihovega Voranca, Prežihov zbornik, str. 211. Nadalje navajam: J. K. n. o. m., str.

Prva stran poročila Gina Tornarija
o aretaciji Lovra Kuharja

D. 1. 9/1943

Comunicazione per il Sig. Capo n. 1, S. D.
Col. Lisciani

Aggi, suoi maggiori, sono stati arrestati
da alcuni miti A/C - che li pedinavano -
e signoranti individuali:

1) Kuhar Lovro, uno dei capi del Partito
Comunista Sloveno e dell' Jugoslavia,
membro dell' Esecutivo Comunista nei vari
Comitati comunisti della Balcania, noto
come scrittore comunista della periodica
di "Pravda Sovjetica"; più volte condannato
dai tribunali Jugoslavi per tale sua attività;
(1924 - 1929 - 1936) fuggito dalla prigione
austriaca (Governo Schuschnigg) e successivamente
espulso dall' Austria e riparato in Francia;
dal 1941 ritornato clandestinamente in
Jugoslavia, ripreso a Ljubiana, dove
viveva di nascosto e sotto falso nome, prima
dell' occupazione della Slovenia da parte delle
truppe italiane.

Al momento dell' arresto già in possesso
della carta d' identità e nome.

Cezmar Peter

È stato riconosciuto da un elemento del
reparto speciale A/C - per Kuhar Lovro -
arrivato al parente Cezmar Peter, cognome
diverso di sua madre.

Nel brevissimo confronto fra il pedinatore A/C
e il Kuhar Lovro, in presenza di testimoni

Osvobodilne fronte», ki je izšla v prvih mesecih 1943, služile kvestorju in itali-
janskemu vojaškemu tožilcu za jedro ovadbe oziroma obtožbe in so bili prevodi
teh treh sestavkov priloženi obtožnici kot dokazno gradivo.

Odmevi v »naprednih« slovenskih dnevnikih so bili bolj skromni: popol-
dnevnik »Slovenski narod« je 9. januarja samo ponatisnil »Slovenčev« članek
brez lastnega komentarja, »Jutro« pa je vest o Vorančevi aretaciji objavilo
10. januarja le v skupnem poročilu o položaju v pokrajini in o uspeh parti-
zanskih akcijah na Dolenjskem — uničenje fašistične posadke na gradu Dob
v dolini Mirne 27. XII. 1942 — brez omembe Vorančevega imena v naslovu.

O zasliševanjih Voranca in tovarišev v »farovžu« — vsaj kolikor je do
sedaj znano — ni ohranjen noben dokument. Četudi jih je morda kvestura
obenem z aretiranci prevzela, jih vsekakor ni vključila v gradivo, ki ga je
kvestor Ravelli obenem z ovadbo predložil vojaškemu tribunalu. Kako pa so
v »farovžu« opravljali zasliševanja, je sodnik Jože Šegedin kot priča na kočev-
skem procesu oktobra 1943 dovolj jasno povedal.¹⁷ Vse te metode mučenja in

¹⁷ Sodnik Jože Šegedin kot priča izpove v preiskavi (navedeno v razlogih sodbe):
»Mene so po 10 dneh premestili v specialne zapore MVAC (bivši garnizijski zapor),

zatraševanja pa niso rodile kaj več uspehov in do konca januarja 1943 ni bil v zvezi z Vorancem in tovariši mimo že omenjene enajstorice aretiran nihče. Prav tako je bila brezuspešna hišna preiskava, ki so jo po Vorančevi aretaciji napravili na njegovem stanovanju pri M. T. Mihevc r. Corradini v takrat Verdijevi (prej Gajevi, danes Kidričevi) ulici št. 5 (na ponarejeni osebni izkaznici je navedena h. št. 7). O tej preiskavi pravi kvestor Ravelli na šesti strani svoje ovadbe.¹⁸

»Preiskava, izvršena v Kuharjevem stanovanju pri imenovani Corradini vdovi Mihevc, ki je imela namen poiskati propagandni material in dopise med Kuharjem in drugimi predstavniki uporniškega gibanja, je bila brez uspeha, ker so izginili vsi njegovi papirji, med njimi — kot trdi Kuhar — tudi njegova nedokončana tragedija.¹⁹

O zadevi zasljučana je Mihevčeva izjavila, da je tri dni po Kuharjevi aretaciji prišlo v njeno stanovanje kakih dvajset let staro dekle, ki je zbralo vse njegove papirje in knjige ter jih odneslo s seboj, ne da bi ona (Mihevčeva) poskušala to preprečiti, čeprav je vedela za Kuharjevo aretacijo.²⁰

V času, ko je bil Voranc s tovariši zaprt v »farovžu«, nekdanjem garnizijskem zaporu na dvorišču »belgijske« vojašnice na Taboru, so bili v drugem traktu te vojašnice kot talci zaprti med drugimi tudi univ. prof. dr. France Kidrič, pisatelj Juš Kozak in brata Stane in Ciril Vidmar, prvi tovarnar, drugi znani založnik. Prežiha so poznali in vedeli za njegovo ilegalno delo. Zato jih je toliko bolj prizadelo, ko so bili nekega januarskega popoldne, verjetno istega dne, ko so ga aretirali, priče dogodka, ki ga je Juš Kozak v svoji »Leseni žlici« tako popisal:

»Bil je hladen zimski dan, blede sonce je svetilo na dvorišče pred »farovžem«. Sprehajali smo se v senci, ker naše strani ni nikoli sonce doseglo. Nankrat se je Ciril ustavil.

Ob zidu na dvorišču pred »farovžem« je skakalo nekaj mladih fantov, ki so imeli v svoji sredi mogočnega, plečatega človeka. Čez nekaj časa so prinesli stol in posadili nanj moža, da je bil ves v soncu.

»Ali ni Voranc?« je vzkliknil Ciril.

Mladi belogardisti, ki so imeli dva fotografska aparata, so skakali okoli orjaka in namerjali leče. Čeprav je bila razdalja med nami in njimi precejšnja, smo nazadnje vendarle spoznali Prežihovega Voranca, pisatelja in dolgoletnega ilegalca... Po skakanju in veliki vnemi pri fotografiranju smo presojali, da belogardisti uživajo nad svojim plenom. Prežih je obračal glavo kakor so mu

---

kjer so imeli oblast Slovenci iz formacije MVAC. Šef je bil dr. Šmajd, komandant zopora Osojnik Gorazd s pravim imenom Pipan. Zasljučevali so po moji vednosti dr. Šmajd, dr. Godnič, sod. prip. Loh Maks, neki jurist Frakelj, Casar in nekaj časa Žebot. Pri zasljučevanju so se poslužili mučilnih metod: pretepali so z jermeni do krvi (glavni pretepač je bil neki Ludviger-Jovo), grozili z revolverjem, ki so ga nastavljali na prsi, glavo, v usta, bili po glavi (Loh Maks Černivca), grozili našim ljudem s streljanjem in mučenjem, da so nekateri celo ponoreli (nek sedmošolec), in poskušali rešiti se s samomori (ing. Černivec si je prerezal z nožem žile na roki, isto tudi inštalater Hudnik)...«

Kočevski proces od 9. do 11. oktobra 1943, Sodba, str. 11.

¹⁸ TMG 990/43, list 6.

¹⁹ Marija Terezija Mihevc, r. Corradini je mati univ. prof. arch. Eda Mihevca, znanega partizanskega komandanta pod imenom Dore Trdina.

Omenjena tragedija je dramatisacija snovi iz »Jamnice«, ki jo je po Prežihovi smrti izdal H. Grün pod naslovom »Pernjakovi«.

²⁰ TMG 990/43, list 96.

ukazovali, na levo, na desno, zdaj se je moral okreniti z vsem telesom, potem zopet gledati naravnost predse. Ko se je naveličal eden, ga je začel drugi loviti v lečo. Skoraj pol ure je trajalo slikanje. Ko je zopet vstal, je bil videti kakor medved med pritlikavimi jazbečarji. Še enkrat je pogledal v sonce in se ravnodušen vrnil v ječo.«²¹

II.

Koliko časa je bil Voranc v »farovžu«, bi nam verjetno povedali akti mape 13-3-1 CC RR C. A. XI., če bi se v celoti ohranili (manjkajo števil. 2—5). Da pa je bil Voranc v zaporih kvesture že dokaj pred prvim zaslišanjem dne 24. I. 1943, dokazuje dvojice pričevanj:

Prvo je zapisal Juš Kozak v svoji »Leseni žlici«, kjer pravi, da je nekega jutra navsezgodaj prihrumela na dvorišče vojašnice »Marica«, se ustavila pred »farovžem«, vanjo pa so naložili Prežihovega Voranca in ga odpeljali na kvesturo. Zvečer jim je karabinjer Ferrara s ciničnim nasmeškom potrdil, da je kvestura ugrabila znanega komunista iz »farovža«.²²

Drugo je zapisano v aktih kočevskega procesa. Tam je obtoženi belogardist Ljubo Konečnik izjavil, ko je bil vprašan o krivdi pri aretaciji oziroma prepoznanju Voranca, da je bil dr. Albin Šmajd-tisti, ki da je Voranca prepoznal, on sam pa da mu je hotel še pomagati s hrano in iskanjem zvez. Njegova pomoč pa da je bila za Voranca prepozna, ker so ga že drugega dne prepeljali v zapore kvesture.²³

Že zgoraj navedeno opravičevanje agenta Lupa kvestorju, zakaj je bil Voranc izročён belogardistom in ne kvesturi, pa dovoljuje tudi sicer povsem razumljivo ugotovitev: Lovro Kuhar je za Italijane pomenil tako velik plen, da ga nikakor niso hoteli prepustiti svojim belogardističnim pomagačem. Zato niso hoteli niti počakati že pripravljajoče se likvidacije belogardistične vojaške enote v Ljubljani in prevzema zaporov v »farovžu«, ampak so, če moremo uporabiti izraz karabinjerja Ferrarija, Voranca — ugrabili. Po izjavi Ljuba Konečnika pred Izrednim vojaškim sodiščem NOV in POS v Kočevju se je to zgodilo že drugi dan po Vorančevi aretaciji.

Ko je »posebni oddelek« 375. sekcije karabinjerjev prevzel belogardistične zapore, je kvestura, ki ji je bilo veliko na tem, da čimprej pripravi gradivo za veliki proces proti Lovru Kuharju in soobtoženim, zahtevala, da poveljstvo karabinjerjev pri XI. A. Z. izroči v njene zapore še ostale aretirane v zvezi z zadevo Kuhar-Križ in da ji dostavi vse zaplenjeno obtežilno gradivo. Poveljstvo karabinjerjev je s fonogramom št. 43/5 z dne 28. januarja 1943 obvestilo kvesturo, da so s tem dnem prepeljani v njene zapore in ji stavljeni na razpolago: Lovro Kuhar, Danica Križ, Marija in Miroslav Černivec in Stanko Štrekelj. Za Voranca je ta akt pomenil le formalno potrditev že obstoječega stanja, saj je bil na kvesturi zaslišan že štiri dni pred svojo »uradno« izročitvijo. Ker pa so karabinjerji pridržali ostalih enajst, v tej zvezi v januarju aretiranih, in tudi zahtevanega obtežilnega gradiva niso dostavili, je kvestura tri dni za tem, 31. januarja 1943, poslala poveljstvu karabinjerjev akt št. 0456 UP in zahtevala, da ji to enajstorico izroči obenem z obtežilnim gradivom in predmeti, ki so bili Lovru Kuharju pri aretaciji odvzeti in jih je ta označil

²¹ Juš Kozak, Lesena žlica II., str. 322.

²² Juš Kozak, Lesena žlica II., str. 327/8.

²³ Ljubomir Konečnik, izjava na kočevskem procesu: zapisnik procesa, str. 26.

za svojo osebno last: nahrbtnik, usnjata torba, roman »Sreča na vasi« in zlato nalivno pero, znamke Waterman.

Gino Tornari je šele 8. februarja 1943 javil majorju Aguecciju,²⁴ da je zahtevanih enajst pripravljenih za izročitev kvesturi, ki je bila o tem obveščena naslednjega dne s fonogramom št. 43/7. Ker pa zahtevano gradivo tudi sedaj še ni bilo izročeno, je kvestura verjetno ponovila svojo zahtevo, zakaj 15. februarja je Tornari poslal Aguecciju s seznamom le del zaplenjenega gradiva in v spremnem dopisu pojasnil, da pri Križevi zaplenjene korespondence ne more dostaviti, ker je ta še vedno na poveljstvu armadnega zbora. Polkovnik Carlá da je bil že po telefonu naprošen, da jo vrne. Ti dokumenti so bili kvesturi dostavljeni 24. februarja, a le v razmeroma slabih fotografskih posnetkih, originale pa je »zaradi nadaljnjih preiskav« armadno poveljstvo zadržalo. Ostalo gradivo, ki ga je Aguecci prejel že 15. februarja, je prejela kvestura šele 4. marca, kot je to razvidno iz fonograma št. 43/9-1. Komisar dr. Ciro Ruggi, ki je Voranca in ostale zasliševal, je prevzem tega gradiva potrdil 5. marca 1943.

Medtem so bila na kvesturi zasliševanja vseh v zvezi z Vorancem aretiranih. Po zapisnikih sodeč so trajala od 24. januarja do sredine marca. Voranc sam je bil v tem času zaslišan dvakrat: 24. januarja in 10. februarja.²⁵

24. januarja mu je dr. Ciro Ruggi stavljal predvsem vprašanja, ki naj bi pojasnila njegovo preteklost. V odgovorih je Voranc najpreje podčrtal svojo protinemško usmerjenost.

»Od mladega sem mnogo bral, vse, kar mi je prišlo pod roke. V tem času sem bil slovenski narodnjak, ker sem bil tako v družini vzgojen, ki je bila vseskozi narodno zavedna. To moje mišljenje je še bolj krepilo dejstvo, da sem živel na jezikovni meji in od takrat je moje mišljenje sovražno vsemu, kar je nemško. Ko sem bil 1914 pozvan pod orožje, sem bil že nasprotnik Avstrije in Habsburžanov.«

Potem pripoveduje, kako je bil 1915 na fronti v Karnijskih Alpah in 1915 do 1916 na Doberdobu. Že takrat, pravi, je hotel pobegniti na italijansko stran, kar pa se mu je posrečilo šele v jeseni 1916, ko je bil na odseku Sette Comuni. 19. oktobra zjutraj je z nekim Jakobom Ciglerjem pri Corno di Campo bianco dosegel italijansko bojno črto. Pri zaslišanju na divizijskem poveljstvu je prosil generala, naj zapišejo v zapisnik, da ni pobegnil zato, da bi si rešil glavo, ampak zato, da bi skupno z Italijani in njihovimi zavezniki nadaljeval boj proti Avstriji. Zato je bil kot vojni ubežnik pred avstrijskim vojnim sodiščem obsojen na smrt. Ne da bi podrobneje razlagal premeščanja iz taborišča v taborišče omenja le, da je vložil dve prošnji na italijansko vojno ministrstvo za sprejem

²⁴ Giuseppe Aguecci, major in kasneje podpolkovnik, je bil poveljnik karabinjerjev XI. A. Z. V arhivu MNO je ohranjena njegova lastnoročna zabeležba: »Gli Sloveni dovrebbero essere ammazzati tutti come cani e senza alcuna pietà — Slovence bi bilo treba pobiti vse kakor pse in brez vsakega usmiljenja.«

Faksimile dokumenta je objavljen v: Giuseppe Piemontese, Ventinove mesi di occupazione italiana nella Provincia di Lubiana, 1946, allegato III a.

Juš Kozak je v svoji Leseni žlici, II., str. 334 zapisal svoj razgovor, ki ga je imel z nekim karabinjerjem in se je tikal Agueccija:

»Še eden bi moral priti — potem bomo baje zaslišani — tako govori Aguecci.«

»Aguecci?« je pomislil mladi karabinjer. »Debeli pes.«

»Pes?«

»Še slabši od psa. Če bi on mogel, bi ne ostalo od Slovencev drugega kakor kosti. Ne verujte mu niti besede.«

²⁵ TMG 990/43, listi 69—74.

med dobrovoljce, da pa je šele druga bila ugodno rešena, nakar je bil septembra 1918 poslan v taborišče jugoslovanskih dobrovoljcev v Casale di Altamura v provinci Puglie.

J. Koruza piše v Vorančevem življenjepisu v Zborniku: »Verjetno se je Voranc v italijanskem ujetništvu поблиže seznanil tudi s komunizmom. Njegov brat Alojz piše o tem: Dobro se spominjam, ko mi je opisoval obisk laškega socialista Lazarinija v taborišču, in kako je požiral njegove knjige in spise Trockega, ki mu jih je Lazarini nosil, ter Lenina.« Po mnenju brata Alojza Kuharja naj bi to bilo nekje na Sardiniji. Iz Vorančevega zasliševanja pa sledi, da je to bilo v Serviglianu, saj se gotovo na to nanaša Vorančeva izpoved pri tem zaslišanju, kjer pravi:

»V Italiji sem prvič spoznal socialistične teorije na znanstveni podlagi in to od nekega zdravnika iz Servigliana, ki je bil socialist.«

Že v svojem prvem zagovoru, ki obsega šest tipkanih strani, je Voranc svoje izpovedi osredotočil na naslednje glavne točke:

1. V času po prvi svetovni vojni, med 1920 in 1930, je sodeloval s komunisti, in to predvsem na ekonomskem in združnem področju, hoteč tako pomagati pri reševanju socialnih problemov Slovenije.

2. Aleksandrova diktatura je v Jugoslaviji uvedla velesrbsko hegemonijo in vsi, ki so bili proti njej, so bili razglašeni za komuniste. Tako je tudi njemu grozila aretacija, kateri se je izognil z odhodom v inozemstvo.

3. Svoje desetletno življenje izven domovine prikazuje le kot življenje emigranta, ki ga povsod zasleduje jugoslovanska policija, ker je bil l. 1930 pred sodiščem za zaščito države obsojen na šest let ječe. Tik pred napadom na Jugoslavijo se je vrnil, da bi dosegel revizijo procesa, kar pa je zlom Jugoslavije preprečil.

4. Po okupaciji Slovenije je nekaj časa živel pri svoji družini v Vevčah. Ko pa je avgusta 1941 izvedel, da je prišlo v Ljubljano nekaj gestapovskih patrolj, ki iščejo Nemcem sovražne osebe, zlasti komuniste, in ker se je bal maščevanja nekaterih njegovih rojakov iz Guštanja, je odšel v Ljubljano in od tedaj živel tajno, ne da bi se prijavil policiji. Januarja 1942 je najel pod imenom Peter Čiznar stanovanje pri vdovi M. T. Mihevc roj. Corradini in ostal tam do aretacije. Ponarejeno osebno izkaznico mu je preskrbel neznanec za 500 lir.

Na tem stanovanju je živel povsem sam zase, ne da bi se brigal za politiko, pač pa je samo študiral in pisal romana »Jamnica« in »Križem sveta« ter pripravljaj zbirko novel, ki ji še ni dal naslova. Poleg tega je pisal tudi še nedokončano dramo iz kmetskega življenja.

5. S Štrekljem se je spoznal po posredovanju neke žene, ki mu je tega priporočila kot človeka, ki mu lahko preskrbi obleko in perilo. Ta mu je napovedal sestanek v stanovanju pri geometru Černivcu, kjer sta se ob devetih dopoldne 8. januarja sestala, kake pol ure kasneje pa sta bila že aretirana.

K drugemu zaslišanju 10. februarja 1943 je komisar Ruggi pritegnil tudi agenta tolmača Vladimirja Sabothija. Zasliševanje, katerega zapisnik obsega nekaj več kot štiri strani, se je sedaj vrtelo le še okoli nekaterih točk prvih izpovedi:

1. O »neki ženi«, ki ga je spravila v zvezo s Štrekljem, je sedaj vedel že celo zgodbo: bila je to njegova znanka Matilda Krapež, verjetno Hrvatica, ki jo je klical le kot »Milko«, in ki mu je prinašala živila in knjige iz javne knjižnice. Podrobnejših podatkov o njej pa ne ve.

2. Za politična vprašanja se ni zanimal, čeprav ga je med tem že ustreljeni ing. Anton Štebi nagovarjal k sodelovanju z OF. Baval se je edino z literaturo in, kolikor je imel zvez z vidnejšimi književniki, so bili to razgovori izključno le literarne in splošno kulturne vsebine.

3. Ponovno podčrtava svojo bojazen pred svojo izročitvijo Nemcem, ki da še niso pozabili niti njegovega prebega k Italijanom l. 1916 niti ne tega, da je Italija 1915 vskočila v Nemcem sovražni tabor. »O tem sem se prepričal,« pravi dalje, »v času mojega zavora na Dunaju l. 1936/37, ko sem bil zaprt skupaj z mnogimi nacisti, ki so danes pomembni funkcionarji... Vsi od prvega do zadnjega so sovražili Italijo in rekli, da bodo potem, ko bodo zmagali v Evropi, obračunali tudi z njo in ji tako plačali za l. 1915.«

V ostalem pa potrjuje svoje komunistično delovanje v obdobju 1920-1930, za kasneje pa taji vsako politično delo in vsako zvezo z OF, češ, da se je bavil izključno in samo s književnostjo.

Ko se je Voranc iz zaporov na kvesturi vrnil v šentpetersko vojašnico, je o teh zasliševanjih pripovedoval Jušu Kozaku:

»Trije so me izmenoma zasliševali. Vse so hoteli vedeti, kje sem se klatil, kakšne funkcije sem opravljal v stranki. Hudiči so toliko vedeli, da sem moral marsikdaj napeti možgane, da sem jim zmešal štrene. Menda so res mislili, da so zgrabili samega »Garibaldija« Osvobodilne fronte. To ime se me je kar prijelo.²⁶

Potem je še pravil, da so mu na kvesturi predlagali, naj napiše, kar ve o organizaciji belih. Napisal jim je nad dvajset strani. Ta sestavek v aktih procesa ni ohranjen, niti v seznamu zaznamovan, vendar je v njem gotovo bila ista vodilna misel, kot jo je Voranc izrekel že pri svojem drugem zaslišanju, ko je bil vprašan o belih: »Rekel sem že, da tudi ti tukaj v glavnem staviš na londonsko karto in se italijanskih oblasti le poslužujejo za svoje namene.« Tri tedne, je rekel Voranc Jušu, so študirali ta njegov sestavek. Ves ta čas je bil gotovo še v »podmornici«, nato pa so ga vrnili v zapore v šentpeterski vojašnici. To je bilo nekako v začetku marca 1943.

Če je Voranc sam pri sebi verjel, da je kvesturi »zmešal štrene« in celo zaupal namigovanjem komisarja, da bo poslan v konfinacijo, kar si je tako vroče želel, ga je kaj kmalu zopet močno vznemiril izid knjižice »V znamenju Osvobodilne fronte«. Ta knjižica je po izjavi glavnega urednika »Slovenca« Rude Jurčeca²⁷ rezultat skupnega dela vseh urednikov »Slovenca« in »Slovenskega doma«. V njej je bil na strani 15 do 17 v poglavju »Voditelji Osvobodilne fronte« objavljen o Lovru Kuharju sestavek, ki skoraj dobesedno ponavlja vse, kar je napisal »Slovenski dom« ob Vorančevi aretaciji. Ko so to knjižico vtihtapili v zapore in jo je Voranc prebral, je bil po pričevanju Juša Kozaka ves razburjen. »Kri bi radi lizali, kri. Tudi mojo,« je govoril in se ni mogel pomiriti. Želel si je le v internacijo. Od te pa je bil takrat še zelo daleč. Ko pa se mu je ta »želja« izpolnjevala, so ga tja vodili oni, ki se jim je hotel za vsako ceno izogniti — Nemci!

Ves februar in prvo polovico marca so se na kvesturi nadaljevala zasliševanja vseh, ki so bili aretirani v zvezi z zadevo Kuhar-Križ. Na podlagi novih dognanj v preiskavi so kvesturini aretirali 18. februarja še eno osebo, 26. februarja dve in 9. marca zopet eno. V proces je bil pritegnjen tudi Jože Vrhovec, ki je bil že 4. februarja 1943 aretirani v drugi zvezi in 9. marca i. l. obsojen

²⁶ Juš Kozak, Lesena žlica, II., str. 404/5.

²⁷ TMG 990/43, list 137.

na petnajst let ječe. Vendar pa vsa dolgotrajna zasliševanja in poizvedbe niso mogla razluščiti nekaterih ilegalnih imen iz zaplenjene korespondence, medtem, ko je bilo osem oseb izven dosega italijanskih vojaških in policijskih oblasti bodisi, da so bili v ilegali v Ljubljani, ali pa v partizanskih bojnih enotah. Čeprav se je policija dokopala do njihovih imen in dosti točno ugotovila njihovo delo in pomembnost, so morali karabinjerji ugotavljati le, da je bil vsak poskus izslediti in aretirati jih brezuspešen.²⁸

V drugi polovici marca je kvestor zaključil preiskave in 23. i. m. podpisal obširno, dvajset strani obsegajočo ovadbo ter jo poslal vojnemu tožilcu pri Vojaškem vojnem sodišču v Ljubljani. Ovadba je v celoti prijavljala trideset oseb. Od teh jih je bilo sedemindvajset obtoženih soudeležbe v združbi, ki je imela namen nasilno spremeniti obstoječi politični in družbeni red, prevratne propagande in soudeležbe v oboroženem uporu. Lovro Kuhar in še ena oseba pa tudi nedovoljene uporabe ponarejenih osebnih dokumentov. Od teh sedemindvajsetih jih je bilo šestnajst aretiranih v januarju, eden v marcu, eden je bil v zaporu na odsluženju kazni, eden na nemškem zasedbenem področju na Gorenjskem, sedem v partizanih, eden pa v ilegali v Ljubljani. Ostale tri osebe so bile ovadene le zaradi podpiranja nekaterih od obtoženih in zaradi prestopka predpisov o obvezni prijavi podnjamenikov. Ker je bilo torej izmed ovadenih izven dosega italijanske policije devet oseb, ena pa na odsluženju kazni, bi morale biti izročeni v sodne zapore dvajset obtožencev, bilo pa jih je le devetnajst — Lovro Kuhar je ostal v zaporih kvesture, pridržan zaradi »nadaljnjih ugotovitev glede na njegovo udejstvovanje«. Pridržan pa je bil zato, da so ga lahko zasliševali agenti nemške Varnostne policije.

III.

Omenil sem že, da je Voranc ves čas, kar je bil v ljubljanskih policijskih zaporih, živel v neprestani bojzani, da bo izročen nemški policiji. Njegovo široko, skoraj po vsej Evropi razpredeno delo komunističnega organizatorja in propagandista je kljub še tako skrbni konspirativnosti le puščalo za seboj sledove vsaj v aktih različnih policij in sodišč, s katerimi je imel v desetletju 1930/40 opravka. Poleg tega je domače belogardistično vodstvo javno in z vso gotovostjo označevalo Voranca kot »predsednika komunistične stranke v Sloveniji«, ki je že davno »zašel v mednarodne komunistične kroge, se predal sovjetski vohunski službi ter bil poslan na šolanje v Moskvo« in kot »uslužbenec sovjetskega poslaništva na Dunaju opravljal komunistično kurirsko službo po srednjeevropskih in balkanskih državah«, bil izgnan v Francijo, kjer je v Parizu »organiziral celice slovenskih in jugoslovanskih komunistov« itd.²⁹

Razumljivo, da kvestura ni verjela še tako spretnemu »mešanju štren«, temveč je naprosila za pomoč tudi nemško policijo. Kvestor Ravelli je na četrti strani svoje ovadbe zapisal:

»Po obvestilih, ki jih je dala nemška policija, sledi, da je Kuhar aktivno sodeloval v radikalni komunistični stranki in je v času svoje delavnosti privzel lažna imena »Perli«, »Peterlin« in »Rauch Franc«. Priznal je, da je privzel lažni imeni Perli in Rauch, ime Peterlin pa zanimal.«³⁰

²⁸ TMG 990/43, listi 145, 146, 165.

²⁹ V znamenju Osvobodilne fronte, str. 15 sl.

³⁰ Verjetneje je Voranc zanimal ime »Perli«, ker je brez pravega smisla, kolikor ni po sredi navadna potegavščina. Saj takrat Voranc še ni mogel vedeti, da bo v

Ko je namestnik vojaškega tožilca kapetan Giacomo La Marca začel 30. marca z zasliševanjem Štreklja in tovarišev, je istega dne z aktom št. 990/43 R. G. spraševal kvesturo, kdaj bo možno prepeljati Lovra Kuharja v sodne zapore, ker da je treba postopek čimbolj pospešiti.³¹

Na ta akt pa je vojno tožilstvo prejelo odgovor šele — 23. aprila 1943, ker se je v tem času za Voranca že živo zanimala nemška varnostna policija. Zvezni oficir na Poveljstvu varnostne policije in varnostne službe v Ljubljani, dr. Krüger, je že vsaj v marcu posredoval kvestorju Ravelliju nekaj podatkov o Lovru Kuharju, ki jih je kvestor uporabil v svoji ovadbi vojnemu tožilstvu, zdaj pa je hotela varnostna policija sama vsaj za nekaj časa dobiti Voranca v pest, da ga zasliši v svojih zaporih v Begunjah na Gorenjskem. Za zadevno vlogo italijanskim oblastem je dr. Krüger potreboval pooblastila Glavnega državnega urada Varnostne službe v Berlinu. Preden pa je to pooblastilo prišlo v Ljubljano, je kvestura že vložila ovadbo pri vojnem tožilstvu in vse ovadene izročila v zapore vojnega sodišča. V svojih zaporih je pridržala edino Lovra Kuharja, da bi tako olajšala postopek nemški policiji. Ker pa je po vložitvi ovadbe moglo o njem odločati le vojaško vojno sodišče oziroma vojno tožilstvo, je moral dr. Krüger le tja nasloviti zadevno vlogo. Stori je to 31. marca 1943, osem dni za tem, ko je bila vložena ovadba, in dan za tem, ko je La Marca spraševal, kdaj bo kvestura izročila Voranca sodišču.

Vloga št. 139/43, naslovljena na italijansko vojaško vojno sodišče in izročena v roke vojnemu tožilcu podpolkovniku Enricu Macisu, se glasi:

»Osrednja oblast v Berlinu je sporočila, da se posebej zanima za zasliševanje Kuharja, ki je obtožen pred naslovnim vojnim sodiščem, dosedaj pa še vedno v zaporih kvesture.

V imenu RSHA (Glavnega državnega urada Varnostne službe) v Berlinu prosim, da izvolite Kuharja začasno izročiti, da bi bil lahko podvržen zasliševanjem in ugotovitvam po funkcionarjih iz Berlina, ki bodo prav zato prišli na Gorenjsko.

Kuhar bo, čeprav je pristojen na nemško ozemlje, takoj poslan nazaj, kakor hitro bodo zasliševanja končana.«³²

Enrico Macis je dr. Krügerju še istega dne odgovoril:

»Glede na dopis z dne 31. III. 1943 (XXI) Vam sporočam, da mi ni mogoče ugoditi Vaši zahtevi, ker je Kuhar zaprt in na razpolago temu Vojnemu tožilstvu kot obtoženec težkih protidržavnih zločinov. V kolikor bi proti Kuharju postopala tudi nemška sodna oblast, naj ta preko obeh pravosodnih ministrstev dveh držav zahteva izročitev v smislu pogodbe z dne 12. junija 1942.«³³

Ta ostra zavrnitev nemške zahteve je bila brez dvoma v skladu s stališčem italijanske vojaške oblasti, manj pa po godu kvesturi in fašistični politični oblasti.³⁴ Trenja med obema se vlečejo kot rdeča nit skozi vse obdobje italijan-

---

kratkem stal pred agenti nemške varnostne službe, ki mu bodo vsaj nekatera njegova ilegalna imena in nekatera dejstva dokazovali s svojimi ugotovitvami iz policijskih in sodnih aktov. Lahko pa gre tudi samo za površnost kvesture, ki je v aktih večkrat očitna. Pred nemško policijo je Voranc priznal naslednja ilegalna imena: Kraus, Peterlin Johann, Raut Charles, Rauch Franz. O »Perliju« pa ni sledu.

³¹ TMG 990/43, list 111.

³² TMG 990/43, list 110.

³³ TMG 990/43, list 109.

³⁴ Nemška policija je na prošnjo kvesture na Gorenjskem iskala, našla, aretirala in v Ljubljano pripeljala osebo, ki je bila v tem procesu imenovana in po kvesturi obtožena, pozneje pa se je pri zasliševanju izkazalo, da je bila v proces vmešana po pomoti in zato z oprostilno sodbo vojaškega sodišča oproščena vsake krivde (TMG

Sporočilo majorja Ripolija podpolkovniku Aguecciju glede na zasliševanje Kuharja po nemški policiji z ugotovitvijo, da je vojni tožilec pk. Macis pismeno odklonil nemško zahtevo po vsaj takasni izročitvi Lovra Kuharja

11
13-3
COMANDO XI CORPO D'ARMATA
UFFICIO I. C. A.
14-4-1943
Kuhar Lovro

Nessun precedente all'ufficio -
 Il giorno 31/3 il dott. Krüger
 indichò al Col. Macis la
 Temporena estradizione
 dell'interrogato e nelle
 stesse giorni il Col. Macis
 ebbe a rispondere per
 iscritta negativamente -

Atti del Dr. Ripoli
 14/4

ske okupacije in so tudi v tem primeru postala očitna.³⁵ Ko je namreč dr. Krügerju oziroma Glavnemu državnemu uradu varnostne službe le uspelo, da so nemški agenti začeli zasliševati Voranca vsaj v Ljubljani, je moralo to dejstvo pri vojski vzbuditi pozornost in neugodje. Poveljnik karabinjerjev XI. A. X., takrat že podpolkovnik Aguecci, je 14. aprila 1943, ko so organi varnostne policije začeli zasliševati Voranca, spraševal urad obveščevalne službe pri XI. A. Z., kaj je na stvari in ali je že predhodno znan kak tak primer. Le to je namreč možno sklepati iz ohranjenega lista, kakršne so za interno obveščanje uporabljali predstojniki uradov ali poveljniki večjih enot, in na katerem je major Ripoli iz obveščevalnega urada XI. A. Z. 14. aprila sporočil Aguecciju:

»Kuhar Lovro
 Nessun precedente all'Ufficio.«

990/43, list 1942 in 143). Poleg tega so pred sklenitvijo pogodbe z dne 12. VI. 1942 večkrat odpeljali iz Ljubljane ali pokrajine aretirane na zaslišanja v Begunje, n. pr. Toneta Tomšiča in njegovo mater.

³⁵ Pred Izrednim vojaškim sodiščem. NOV in POS v Kočevju je obtoženi Marinič Rudolf izjavil: »Znano je, da je bilo med Corpo d'Armata in karabinjerji ter policijo največje nasprotje.« Kočevski proces, str. 23 a.

To pomeni, da obveščevalni urad armadnega zbora še ni imel primera, da bi policijski organi tuje države zasliševali obtoženca, ki je izroččen italijanskim vojaškim oblastem. V nadaljnjem pa je Ripoli ugotovil, da je dr. Krüger 31. III. zahteval začasno izročitev Kuharja, kar je Macis še istega dne pismeno odklonil.

Prvo zasliševanje Voranca po agentih nemške varnostne službe se je začelo 14. aprila 1943. Zapisniki zasliševanj so nam ohranjeni le v italijanskih prevodih, priključenih aktom procesa, listi 168 do 209. Zasliševanja so bila v uradu nemške Varnostne policije in varnostne službe v Ljubljani, kot je razvidno iz zabeležke na dveh zapisnikih. Kdo je zasliševal, iz zapisnikov ni razvidno, ker je prevajalec v italijanščino zapisal, da je podpis zasliševalca nečitljiv, prav tako pa tudi podpis predstavnika italijanske Javne varnosti, ki je bil navzoč vsaj pri prvem zasliševanju. Na ostalih zapisnikih njegova navzočnost ni izpričana. V teh zapisnikih je zapisanih dokaj več imen in dejstev, kot pa jih je Voranc priznal na kvesturi. Ni dvoma, da jih je nemška policija izsledila pri svojih poizvedbah in z njih pomočjo hotela Voranca pripraviti do takih priznanj, ki bi bila zanj usodna. Saj vemo iz Ravellijevega akta z dne 23. aprila 1943, da je nemška varnostna policija uvedla poizvedbe v Parizu, Pragi in na Dunaju ter imela zato dokaj točne podatke o Vorančevem gibanju po Evropi, zlasti, kadar je prišel v opreko s posameznimi policijami in sodišči nekaterih evropskih držav. Taka dokazana dejstva in izpričana poznanstva Voranc sicer ni mogel zanikati, poskušal pa je tudi tu »mešati štrene« in je z vso spretnostjo literarnega oblikovalca pripovedoval zgodbe, s katerimi je hotel zabrisati sled za svojim pravim revolucionarnim in propagandnim delom, ki ga je na domačih in tujih tleh opravljal. Za kolikor točnejšo razločitev zrnja od plev, ki ga je Voranc pri svojih zasliševanjih namešal, bi bilo treba do podrobnosti poznati njegovo delo, zveze, stike in poznanstva, zlasti v času njegovih evropskih potovanj, kar pa mi spričo oddaljenosti od zadevnih virov, kolikor so ohranjeni, ni bilo mogoče preveriti. Zapisniki poleg tega niso sestavljeni tako, da bi vprašanem sledili odgovori, temveč tako kot bi izpovedbe tekle brez vseh prekinjevanj. Zato je le ob pojavljanju novih imen in dejstev možno sklepati na stavljena vprašanja. Pri odgovorih pa je bil Voranc skrajno previden in je priznal le, za kar so imeli zasliševalci trdne dokaze v rokah. Čeprav je poskušal zanikati svoje aktivno delo v komunistični stranki, zlasti v desetletju 1930—1940 (za čas do svoje emigracije ga vedno priznava), svojo pripadnost in zvestobo marksistični ideologiji vedno poudarja.

Nemška policija je Voranca dvakrat zasliševala, vsakokrat zdržema po nekaj dni: prvič od 14. do 17. aprila, drugič od 9. do 14. maja 1943. Po oštevilčenju v sodnem spisu TMG 990/43 obsegajo ti zapisniki liste 168 do 209 in sicer:

14. aprila list 168—173,	v maju pa:
15. aprila list 174—178,	9. maja list 186—188,
16. aprila list 179—182,	10. maja list 189—194,
17. aprila list 183—185,	11. maja list 195—200,
	12. maja list 201—203,
	13. maja list 204—206,
	14. maja list 207—209.

Kot je razvidno iz zapisnikov, so bila zasliševanja po večini v času uradnih ur, le zasliševanje 11. maja se je potegnilo tudi v noč in v 12. maj, naslednje pa se nadaljevalo istega dne. Na zapisniku z dne 9. maja je pripomba, da je bilo

zasliševanje prekinjeno, ker so potekle uradne ure in ker si je zaslišanec v svojih izpovedih večkrat oporekel.

Razmak med 17. aprilom in 9. majem je nemška policija uporabila za ponovne poizvedbe, zato je Voranc še vedno čakal na izročitev vojnemu sodišču, kvestura pa je poslala 23. aprila vojnemu tožilcu dopis št. 0456/Up, ki se glasi:

»Glede na zahtevo z dne 30. marca t. l. št. 990/43 sporočam, da zaradi poizvedb, ki so jih nemške oblasti odredile v Parizu, Pragi in na Dunaju o tamkajšnji delavnosti Kuharja Lovrenca, in zato, ker bo treba tega ponovno zaslišati o omenjeni delavnosti, imenovanega verjetno pred enim mesecem ne bo mogoče staviti naslovnemu sodišču na razpolago.

Zato prosim, da izvolite potrpeti, ker so poizvedbe, ki so v teku, v prid pravici in največje važnosti za boljši [popolnejši] prikaz njegove podobe.«³⁶

IV.

Ko je namestnik vojnega tožilca kapetan Giacomo La Marca v dneh med 30. marcem in 6. aprilom zasliševal iz šentpeterske vojašnice pripeljane soobtožence in je Voranc še čakal na zasliševanje pred nemško varnostno policijo, je vojni tožilec kot pričo zaslišal tudi komisarja dr. C. Ruggija. Ta je za osvetlitev osebnosti Lovra Kuharja predložil tožilstvu izvod »Slovenca« in »Slovenskega doma«, kjer da je očrtano Kuharjevo delo, prav tako pa tudi prevod odstavka iz knjige »V znamenju osvobodilne fronte«, ki govori o njem. O Matildi Krapež, na katero se Kuhar toliko izgovarja, pa misli, da gre povsem za izmišljeno osebo. Prav tako je prepričan, da se Kuhar in Strekelj pred aretacijo nista pogovarjala o nakupu kakega blaga, in še to prav v trenutku, ko je tja prišla kurirka Osvobodilne fronte.

Vojni tožilec je prevode omenjenih člankov vključil med dokazno gradivo in za dan 7. aprila pozval na zaslišanje kot priči glavna urednika »Slovenca« in »Slovenskega doma«. Ob določeni uri, ob desetih dopoldne 7. aprila 1943, se je pri vojnem tožilcu javil glavni urednik »Slovenca« Ruda Jurčec in na vprašanja izjavljal:

»Članki o Kuharju, objavljeni v »Slovencu«, »Slovenskem domu« in beli knjigi »V znamenju Osvobodilne fronte«, so bili napisani v sodelovanju vseh urednikov »Slovenca« in izhajajo zato iz enega vira. Podatke, ki jih vsebujejo, smo zbirali v uredništvu nekaj let in so po našem prepričanju točni. Kar se tiče organiziranja komunističnih celic v Parizu, so bili vprav študenti, ki so se vračali s tega mesta, ki so to pripovedovali. Kar se tiče glasov, da bi bil Kuhar vodja OF, so od njene ustanovitve po vsej Sloveniji krožile vesti, da mu je bilo izročeno njeno najvišje vodstvo.« To vest, trdi Jurčec, da so širili prav komunisti, da bi pridobili čim več pristašev. Kuhar pa da je bil vedno aktiven komunist in da je to splošno znano že iz časov Jugoslavije.

Na vprašanje o Kuharju — umetniku pravi, da ga je komunistična kritika zelo cenila, njegova dela so bila močno razširjena, predvsem »Požganica«, roman, v katerem so narodni in socialni problemi ob koncu prve svetovne vojne obravnavani na podlagi komunistične ideologije.

Na vprašanje o odmevih Kuharjeve aretacije izjavlja, da so bili v Ljubljani, zlasti v filokomunističnih meščanskih vrstah, zelo prizadeti. To zato, ker niso imeli za možno, da bi tako pomemben mednarodni agitator, ki je po raznih evropskih državah vedno živel v ilegali, padel v roke policiji.

³⁶ TMG 990/43, list 164.

Na ponovno vprašanje o Kuharjevi vlogi v OF je izjavil, da so ga spočetka označevali za vodjo OF, zadnji čas pa kot takega imenujejo Borisa Kidriča, medtem ko o Kuharju govorijo, da je delegat Kominterne v OF in da nadzoruje tudi vsa ostala komunistična gibanja v centralni Evropi.

Ni dvoma, da bi ta izjava obveljala z vso težo na razpravi, zlasti še, če bi bila v okoliščinah, kakršne so bile v Sloveniji leto pred tem, ko je v pripravi na veliko poletno italijansko ofenzivo proti partizanom obveščevalni urad divizije Granatieri di Sardegna 1. aprila 1942 obtožil pred vojaškim sodiščem med drugimi tudi Lovra Kuharja — informacije so gotovo potekale iz istega vira —, da je v komunistični organizaciji namestnik ing. Štebija, ki je bil tiste dni aretiran, da je propagandist OF, pisec pamfletov ter organizator vsega tajnega prevratnega tiska.³⁷ Prav obvestila iz uredništev v takratni Jugoslovanski tiskarni so kriva, da so na kvesturi in na vojnem tožilstvu pripisovali Vorancu vodilnejša mesta, kot jih je dejansko imel.

Medtem, ko je urednikom »Slovenca« in »Slovenskega doma«, ki so si kar po vrsti prisvajali odličje slovenskega kulturnega delavca, bes sovražstva zalival oči in jim v pero in na jezik pocejal strup ovađuštva, je v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti vedno bolj rastla zaskrbljenost za Vorančevo usodo. 19. maja 1943 so redni člani Akademije v njenem umetniškem razredu podpisali vlogo, ki sta jo prezident Akademije dr. Milan Vidmar in njen generalni tajnik dr. Fran Ramovš še istega dne poslala generalu Gastonu Gambari, poveljniku XI. A. Z. v Ljubljani. V tej vlogi pravijo podpisniki Oton Župančič, F. S. Finžgar, Josip Plečnik, Anton Lajovic in Matija Jama, da so »zaskrbljeni za Prežihovega Voranca« in nadaljujejo:

»S svojimi že objavljenimi deli si je Prežihov Voranc zaslužil mesto med prvimi slovenskimi pripovedniki in v književnosti pričakujemo od njega še dela največje vrednosti. Za nas, ki pripadamo enemu najmanjših narodov Evrope, je vsak kulturni in narodni delavec dragocen in izguba enega zelo nadarjenih pisateljev širokih razgledov in globokih koncepcij bi nas, ko nas je že tako malo, toliko bolj kruto prizadela.« Zato se obračajo na Gambaro, naj bi ohranil Slovencem »ustvarjalca nenadomestljivih duhovnih vrednot«.

Res, da general Gastone Gambaro, znan dovolj po svoji fašistični miselnosti in vlogi, ki jo je imel že v španski državljanski vojni, in ki je še na dan dejanskega podpisa brezpogojne kapitulacije italijanske vojske — 3. IX. 1943 — v svojem dnevnem povelju podrejenim komandantom grozil s kaznimi zaradi njihove premajhne ostrogi v boju s partizani,³⁸ ni bil tisti, ki bi se hotel zavzeti za slovenskega človeka, tem manj, če je bil to Lovro Kuhar. Zato je tudi na to vlogo napisal: »Odgovorite, da ni v moji pristojnosti.« Dragocen pa je ta dokument zaradi svojega pogumnega protesta, čeprav odetega v vljudno obliko prošnje, zaradi vrednotenja pomembnosti Vorančevega umetniškega dela in ugotovitve njegovega mesta v sodobni slovenski kulturi. Vrednost tega dokumenta povečuje še dejstvo, da je na primer nad F. S. Finžgarjem že več kot pol leta visel meč talstva in da je istega dne, ko je bil Voranc aretiran, eden belogardističnih študentov, ob srečanju s Finžgarjem, rekel svojemu pajdašu: »Tega je treba tudi še pobrati!« In generalni tajnik Akademije dr. Fran Ramovš je na italijanski komandi, kamor so 14. oktobra 1942 klicali kakih petdeset slovenskih kulturnih delavcev in jim s hinavskim zavijanjem dali razumeti, da

³⁷ TMG 990/43, list 227.

³⁸ AMNO, C. XI. C. A., akt št. 02/4798 z dne 3. sept. 1943, objavljen v: Giuseppe Piemontese, n. o. m. str. 88-89.

e pervenire perciò in un unico punto.
de notizie in esso contenute sono state da noi rivelate in riunione
Smart van' anni, e secondo la nostra convinzione riprendere a vivere.
Infatti per quanto riguarda l'organizzazione delle cellule comuniste
ingegner a Parigi, presso gli Stip. studium che terminava la quale
città che lo raccontarono; per quanto riguarda la voce che il Kuba
fara stato il capo dell' O.F. al momento della fondazione dell' O.F. circolò
per tutta la Polonia la notizia che a lui era stata data la carica di
capo impresa. Era proprio l'elemento comunista che si diffonde tra
voce per acquisire maggiore prestigio al movimento comunista dell' O.F.
D.R. Che il Kuba sia sempre stato un attivo comunista, in la temp.
sella Jugoslavia, è un fatto indubbio di dominio pubblico.
Come attività è stato molto valoroso nella lotta comunista. E non
opere erano molto diffuse, specialmente "Pogorica" (sella Bucaria),
un romanzo dove si agitano problemi nazionali e sociali al momento
della fine della guerra 1915-18, intagliati secondo le ideologie comuniste.
D.R. E' certo: il Kuba ha fatto molto colpo nella città di
dell'anno, specialmente per la propaganda filo comunista, anzi pochi
si ritenne impossibile che un agente internazionale di quella portata
che era sempre vissuto ufficialmente in un' città europea, potesse cadere
nelle mani della polizia.
D.R. In un primo tempo il Kuba come ho detto era indicato come capo
dell' O.F. Da ultimo come capo era invece indicato il Kuba Paris; mentre
il Kuba si tirava che forse il delegato del Komintern in capo all' O.F.
si alcuni anni che oltre l' O.F. combattono i movimenti comunisti di tutta
l'Europa Centrale.

Letto e compreso e sottoscritto.

Jan Jurec

jih imajo pravzaprav za talce, vrgel pred laškega oficirja rokavice, razpel suk-njo in rekel: »Kaj pa uganjate to komedijo? Postrelite nas. Ako pobijete do sto najboljših kulturnih slovenskih delavcev, ste narodu odsekali glavo!«³⁹

Gambara je vlogo Akademije poslal vojnemu tožilcu, ki jo je vključil med akte procesa. Medtem so bili končani tudi prevodi nemških zapisnikov Vorančevih zasliševanj, ki jih je kvestura z aktom št. 0456/UP z dne 28. maja 1943 poslala vojnemu tožilstvu. Akt je v kvestorjevi odsotnosti podpisal podkvestor Ferrante. Glasi se:

»Z ozirom na naše poročilo z dne 23. marca t. l., šte. 02779/0456 in našega obvestila pod isto številko z dne 23. aprila t. l. sporočamo, da je bil imenovani Kuhar Lovrenc 27. t. m. izročen v sodne zapore in dan na razpolago naslov-nemu sodišču.

Obenem pošiljamo zapisnike izjav, ki jih je dal imenovani Kuhar pred funkcionarji Varnostne policije Rajha, ki so prišli sem, da bi spoznali njegovo aktivnost med njegovimi popotovanji po raznih evropskih državah, posebej še v času, ko je bil na Nemškem in v Nemčiji priključenih deželah.

Navedeni zapisniki izpričujejo, da se je Kuharjevo komunistično prepriča-nje očrtalo že v l. 1916, ko je spoznal bosanskega poslanca Dimitrija Trifu-novića, po povratku iz ujetništva pa se je popolnoma predal komunistični ideji, ko je v Guštanju ustanovil celico s kakimi osemdeset člani, in ji bil vodja. Nadaljeval je s komunistično delavnostjo tudi po razpustu Partije, po bivšem režimu razpuščene l. 1921, s tem, da je še nadalje, kot je potrdil, celica obstajala in z delom nadaljevala.

Opozarjamo tudi na to, da je v zapisniku izpovedb, ki jih je dal pred našim uradom, izjavil, da je bila njegova komunistična delavnost omejena samo na desetletje 1920/1930, iz izjav, danih pred nemško policijo, pa je jasno, da je Kuhar obdržal stike s predstavniki komunistične partije vse do razsula bivše jugoslovanske vojske in tudi še potem. Priznanja, ki jih je dal o svojih razgo-vorih z ing. Štebujem Antonom, kateri ga je po naročilu komunistične partije vabil k sodelovanju, njegovo prijateljstvo z Borisom Kidričem in neko drugo vplivno osebnostjo uporniškega gibanja, in dejstvo, da je privzel lažno ime, z gotovostjo potrjujejo, da ni stal ob strani pri široki dejavnosti, ki jo razvija Osvobodilna fronta, katere vnet pobornik je.«⁴⁰

Po prejemu teh aktov je vojni tožilec 1. junija 1943 Voranca še zadnjič zaslišal. Kot tolmač je bil navzoč kapetan Edoardo Fosco.

Pri zaslišanju zaradi obdolžitve, ki jih vsebuje ovadba kvesture, izjavlja, da jih v celoti odbija in ostaja pri izjavah, ki jih je dal na zaslišanjih na kve-sturi in pred varnostno policijo. Svoj povratek iz Pariza v Jugoslavijo po-stavlja zopet v leto 1940, češ da ni hotel pasti v roke Nemcem, ki so se bližali Parizu. O svojem bivanju v Sloveniji pred okupacijo in po njej ponavlja že iz prejšnjih zapiskov znane izjave. Pravi, da se je začel skrivati, ko je izvedel, da ga zaupniki nemške policije nadzorujejo, kar je potrjeno zdaj ob zaslišanju po isti policiji. Ponavlja zgodbo o tem, kako je odbijal aktivno sodelovanje v uporniškem gibanju in da je hotel delati le kot književnik. Zato so mu tudi zagrozili, da se bo po zmagi za to svoje pasivno stališče moral zagovarjati pred sodbo slovenskega ljudstva. Izdaja se za pacifista, ki je proti vsakemu nasilju in boju, zanika kakršnokoli svojo revolucionarno in propagandno delo v evrop-skih državah, potrjuje pa svojo pripadnost h komunističnemu nazoru in stranki.

³⁹ F. S. Finžgar, n. o. m. str. 410-413.

⁴⁰ TMG 990/43, list 166.

Pri tem se ponorčuje iz trditve kvestorja, češ da je bil predsednik Partije in pouči zasliševalca, da komunistična partija takega položaja v stranki sploh ne pozna, in da je celica v Partiji sestavljena le iz treh ljudi, katere organizator je obenem njen sekretar (ne pa, kot piše kvestor, da je bil vodja celice, ki je štela kakih osemdeset članov). V Partiji da je bil zaposlen predvsem kot prevajalec komunistične literature.

Za l. 1930—1940 pravi, da je živel na Dunaju, v Berlinu, v Oslu in končno štiri leta v Parizu. Tam da se je bavil predvsem z delom pri Odboru za pomoč političnim pregnancem in s književnim delom.

Vse, kar je pisano v »Slovincu«, »Slovenskem domu« in v knjižici »V znamenju osvobodilne fronte«, označuje za gladke izmišljotine.

O stikih s Štrekljem, Krapeževo in ostalimi zanika očitke ovadbe in vztraja pri svojih že danih izjavah, ki jih skuša še okrečiti s trditvijo, da si je potrebšine moral oskrbovati na črni borzi, ker kot skrivač ni mogel dobivati rednih živilskih in drugih nakaznic. Da pa je bilo sicer njegovo življenje neoporečno, dokazuje s tem, da je bil ob znanih racijah v poletju 1942 dvakrat zajet, pa vedno izpuščen, ker niso imeli nič obtežilnega proti njemu.

Na dan, ko je bil aretiran, je bil dogovorjen s Štrekljem za 9. uro na stanovanju pri Černivcu. Štrekelj je prišel ob 9,15, četrta ure kasneje pa že patrolja MVAC. Zanika, da bi takrat poskušal pobegniti. Ob 11. uri je prišla kurirka, ki je ne pozna in označuje časopisno trditev, da jo je tam pričakoval, za nesmiselno.

Na vprašanje o njegovi politični orientaciji izjavlja, da ne skriva svoje zvestobe marksistični ideologiji, ki jo je izpovedoval vse svoje življenje, zanika, da bi od 1934 dalje aktivno sodeloval v Partiji, posebej pa še od svojega povratka v Jugoslavijo.

Krivdo prizna le v toliko, kolikor se je skrival in uporabljal ponarejeno osebno izkaznico.⁴¹

S tem so bila Vorančeva zasliševanja v preiskavi končana. Iz njih je možno posneti vsaj dvoje:

1. Lovro Kuhar — Prežihov Voranc je v preiskavi priznal le to, kar so mu trdno dokazali in s čimer ni mogel kompromitirati oseb, ki bi lahko padle v roke sovražni policiji. Spóčetka je vztrajno zanimal, kasneje pa deloma priznaval svoje politično delo v emigraciji. Pri tem je resnico prepletal z zgodbami in tako, kot je sam rekel, »mešal štrene«. Vztrajno je zanimal svoja potovanja v SZ in svoje revolucionarno - propagandno delo, ki ga je opravljal v raznih državah Evrope.

2. V preiskavi se je vedel tako, kot je sam zapisal v svoji avtobiografiji 18. IV. 1947: »Po svoji zavesti (sem se) ... zadržal ... pošteno in nisem nikogar izdajal ali kompromitiral. Priznaval nisem, da bi bil organiziran komunist, pač pa sem vedno priznaval, da pripadam komunističnim svetovnim nazorom. Edino se mi lahko zamerja, da sem tajil vsako aktivnost za KP in sem se zagovarjal, da sem postal pisatelj in od tega časa politično več ne delujem.«⁴²

Vojni tožilec je v juniju pripravljajal zadnje za razpravo pred sodiščem. Vojaški preiskovalni sodnik major A. Ravetta je že 19. aprila 1943 izločil dve osebi iz števila tistih, ki so bile obtožene v Kuharjevem procesu, ker je bila ena od teh za obtožena dejanja že kaznovana in je bila ta čas že na odsluženju kazni, druga pa zato, ker je bila po pomoti pritegnjena v proces in ni izvršila

⁴¹ TMG 990/43, listi 212—216.

⁴² J. K. n. o. m. str. 211.

očitanega dejanja. 2. junija 1943 je namestnik vojnega tožilca kap. G. La Marca izločil iz procesa nadaljnjih osem oseb, ki so bile v partizanskih enotah ali v ilegali, kasneje pa tudi za nadaljnjih šest oseb sestavil predlog za oprostilno sodbo, ker njihove obdolžitve v preiskavi niso bile dokazane.⁴³

7. junija 1943 je karabinjerska postaja v Vevčah poslala vojnemu sodišču zahtevano poročilo o bivanju Lovra Kuharja v Vevčah in ugotavlja, da se je ta 22. aprila 1941 prijavil na občini, ostal pa tam samo mesec dni in potem neznan kam odšel. Poročilo se konča s trditvijo: »Kuhar Lovrenc je tu poznan kot najbolj nevaren komunist tega okoliša.«

8. julija 1943 je vojni tožilec sestavil obtožnico proti Lovru Kuharju in devetnajstim soobtožencem ter jo vložil na predsedstvo vojaškega vojnega sodišča v Ljubljani. Lovro Kuhar je bil obtožen naslednjih dejanj:

1. prevratnega združevanja s tem, da je po zlomu jugoslovanske države na ozemlju italijanske Slovenije podpiral obnovitev komunistične partije, da je podpiral in vodil združbo Osvobodilna fronta, ki ima namen z nasilnim prevratom spremeniti državni red in odtrgati Slovenijo od državnega ozemlja;

2. oboroženega upora s tem, da je v istih okoliščinah kot zgoraj podpiral oboroženi upor proti oblasti države, ki je bil organiziran in izveden na ozemlju italijanske Slovenije po gori navedenih organizacijah;

3. prevratne propagande s tem, da je v gori navedenih okoliščinah razvijal propagando za nasilni prevrat političnega, ekonomskega in socialnega reda v državi in za odcepitev Slovenije od državnega ozemlja;

4. zločina, da je v nedoločnem času s pomočjo drugih, dosedaj neznanih oseb ponaredil osebno izkaznico mestne občine Ljubljana s tem, da si jo je oskrbel z lažnim imenom Čiznar Peter.⁴⁴

6. avgusta 1943 je Lovro Kuhar podpisal pooblastilo za svojega zagovornika dr. Jakova Petroviča, odvetnika iz Ljubljane, 18. avgusta je bil Kuharju in soobtožencem izročen prepis obtožnice vojnega tožilstva, razprava sama pa je bila razpisana za 26. avgust 1943. Tega dne pa se razprava ni vršila.

Medtem so se na svetovnih bojiščih in v Italiji sami dogajali znani veliki dogodki, ki so zlomili italijansko vojsko, odstranili Mussolinijev režim in Italijo samo prisilili na kolena. Novi vojni tožilec polk. Vittorio Vitale, ki je nasledil polk. E. Macisa, je preložil 29. avgusta Kuharjev proces na 16. september 1943. Preden pa je moglo priti do njega, je bila 8. septembra razglašena brezpogojna kapitulacija Italije in Ljubljano je 10. septembra zasedla nemška vojska, ki ji je poveljeval general Raapke. Takrat, ko so Ljubljčanji v množicah odhajali na osvobojeno ozemlje, so politični jetniki na sodišču zaman pričakovali, da se jim odpro vrata zaporov. Po zasedbi Ljubljane so Nemci seveda takoj prevzeli tudi sodne zapore in med prvimi odpeljali Prežihovega Voranca najprej v Begunje, potem pa v Berlin in koncentracijsko taborišče Sachsenhausen. Od tam je bil v začetku 1945 premeščen v Mauthausen, od koder je bil bolan in telesno zlomljen rešen v maju 1945. Tako se je le zgodilo, čeprav ne samo zaradi njegovega zavlačevanja na zasliševanjih, da si je Lovro Kuhar rešil vsaj življenje, kot je napovedal že pri prvih zasliševanjih v »farovžu«. Na posledicah prestanega trpljenja je 18. februarja 1950 umrl.

Proti ostalim devetnajstim soobtožencem je nemški svetovalec pri šefu civilne pokrajinske uprave, dr. Kurt Messiner 14. oktobra 1943 ustavil kazenski

⁴³ TMG 990/43, neoštevilčeni koncept v italijanščini in predlog v nemškem prepisu.

⁴⁴ TMG 990/43, list 229.

postopek in so bili 15. oktobra 1943 izpuščeni, med njimi tudi Stane Štrekelj. Tega pa je domobranska policija 11. novembra 1943 zopet aretirala in je bil do 26. novembra 1943 zaprt v šentpeterski vojašnici. Od tam je bil odpeljan v taborišče Dachau, maja 1944 pa v taborišče Natzweiler, kjer je ostal do decembra 1944. Zatem so ga zopet vrnili v Dachau, 1. 1945 pa premestili v taborišče Buchenwald, kjer je 17. marca 1945 umrl.⁴⁵

Lovro Kuhar («Prežihov Voranc») in Italian Jails, 1943

Summary

As early as in his first literary attempts Lovro Kuhar, by his pen-name Prežihov Voranc, tended to deal with proletary motives from farmers' and workmen's life. During the First World War 1914—1918 he became as a prisoner acquainted with the scientific bases of Marxism, and after his return immediately joined the newly founded Communist Party of Yugoslavia. At Guštanj, where he was an employee, he organized the first cells of the Communist Party among the workmen of the Steel-Works, and founded assistance, economical and cultural organizations for them. After the dissolution of the Communist Party in the year 1920 he continued working illegally. When King Alexander's dictatorial regime came into power, Kuhar avoided arrest and judicial procedure by escaping abroad, where he developed an extensive propagating and organizing activity in various European countries in the decade 1930—1940. At the beginning of the 2nd World War (1939) he returned secretly to Yugoslavia and lived illegally in Dolenjska (the Lowland of Slovenia), in Zagreb, where he was taken by the enemy occupation of Yugoslavia, and at Ljubljana.

When the Liberation Front of the Slovene People was established, he joined it immediately, and set to work particularly among the Slovene intellectuals. He was then living at Ljubljana, Gajevo (during the occupation: Verdijevo, today: Kidričeva) 7, under the illegal name Peter Čiznar. As early as in prewar Yugoslavia the domestic clerical and fascist collaborationists had been continually charging Kuhar as a dangerous communist agitator; this had become manifest at the occasion of Kuhar winning literary prizes in 1940. During the struggle for liberation against the occupants the same circles denounced him again as a leading personality of the rebel movement, imputing to him an even more important function than he really had. This is why the Italian police took every effort to track him down; but they succeeded, quite accidentally, only January 8th, 1943. On that day Kuhar happened to have an appointment with a functionary of the Liberation Front, Stane Štrekelj, in the flat of a land-surveyor, M. Černivec, on the then Bleiweisova (former Tyrševa, today Titova) cesta. Štrekelj had already been shadowed by the Italian police for some time; on that day he was being followed by a patrol composed of some informers of the Italian «Questura» and agents of the White Guard's Special Department. Following Štrekelj, they burst into M. Černivec's flat and arrested them both. After that, Danica Križ arrived there, a courier of the Liberation Front, carrying some material for illegal printing and secret correspondence. The agents searched her, arrested her too, and took them all to the custody of the Anticomunist Militia in the barracks on Tabor Square. There, Kuhar's nephew, the white-guardsmen Ljubo Konečnik, recognized his uncle hidden under the name Peter Čiznar. Thus unmasked, Lovro Kuhar was (already on the following day) taken by the Questura to their custody, where they began interrogating him January 24th.

⁴⁵ Po podatkih TO ZB «Milan Majcen» v Šiški.

Kuhar's arrest had been given the greatest publicity, particularly by the two clerical dailies »Slovenec« and »Slovenski dom«; so, the German Security Police as well took an interest in Kuhar. Their agents were questioning him in April and May, 1943, on the ground of their own extensive information provided by the German police in Vienna, Prag and Paris. So, Kuhar was transferred to the custody of the Italian Military Tribunal only in late May, 1943. There he was interrogated by the Military Prosecutor in June, and not before August was the trial fixed against Kuhar and his co-defendants. Previously, the Military Tribunal had also questioned the chief editor of the daily »Slovenec«, Rudo Jurčec, who had repeated all the charges earlier published by the clerical newspapers. Hence, the Military Prosecutor had not given credence to Kuhar's vindications in the preliminary procedure (where Kuhar had been continually stressing his attachment to Marxism and communism, denying at the same time any leading function of his), but charged him with a leading part in the Communist Party of Slovenia and the Front of Liberation, with complicity in rebellion, with revolutionary propaganda and use of a forged identity card. Meanwhile the members of the Arts Class of the Slovene Academy of Science and Art — the poet Oton Župančič, the writer F. S. Finžgar, the architect Jože Plečnik, the composer Anton Lajovic, and the academic painter Matija Jama, as the most eminent representatives of Slovene creative arts — had appealed by a petition to the commander of the Italian occupying army in Slovenia, general Gastone Gambara, for an intervention in the procedure of the Military Tribunal for Kuhar's, as an outstanding Slovene writer's, behoof.

But at that time Italy had already met with her complete military and political collapse: the trial fixed by the Military Tribunal for August 26th, 1943, had been deferred to September 16th, and September 8th Italy's capitulation occurred. Two days after, German troops seized Ljubljana; within a few more days Kuhar was deported to the German concentration camp Sachsenhausen, and thence, in February 1945, to Camp Mauthausen, where he was (as a sick and physically broken man) released in May 1945.

He died in the year 1950.

Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem

Namen sestavka je v grobih obrisih prikazati razvoj ene izmed vojsk, s katerimi se je narodnoosvobodilna vojska spoprijemala v boju za nacionalno in socialno osvoboditev slovenskega ljudstva. To je prvi tovrsten pregled razvoja Wehrmannschafta na Štajerskem in ima svoje pomanjkljivosti, ker je arhivsko gradivo ohranjeno le v manjši meri oziroma meni nedostopno. Kljub temu pa upam, da se mi je vendarle posrečilo, iz več sto med seboj ločenih podatkov, sestaviti zaključeni pregled in prikazati, kako morajo nacisti pod pritiskom osvobodilnega gibanja uporabljati Wehrmannschaft v druge namene kot je bil ustanovljen, njegove oblike organiziranja za boj proti osvobodilni vojski, njegovo kakovost, zlom itd.

1. Ustanovitev in naloge

Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze je bil neke vrste inačica tako imenovane Sturmabteilung (SA) Nacionalsocialistične nemške delavske stranke (NSDAP) in bi se po aneksiji Spodnje Štajerske k Velikonemškemu rajhu prav gotovo tudi v njo vključil.¹

¹ Nacionalsocialistična nemška delavska stranka (NSDAP), ki se je začela organizirati v jeseni 1919. leta in je 1933. leta prišla na oblast, je imela v svojem širšem sestavu še tako imenovane formacije (Gliederungen) kot Sturmabteilungen (SA), Schutzstaffel (SS), Nacionalsocialistični motorizirani korpus (NSKK) in Nacionalsocialistični letalski korpus (NSFK) ter tako imenovane priključene oddelke (Angeschlossene Verbände) kot Nemško delovno fronto (DAF) itd.

Od vseh je bila najstarejša in najštevilnejša SA, ki je bila ustanovljena avgusta 1921 kot »zaščitna in propagandna skupina NSDAP«. Po novembrskih dogodkih 1923 v Münchenu je bila s stranko vred prepovedana. Ponovno je zaživela februarja 1925, ko jo je vzpostavil kapetan Ernest Röhm. Že to leto je prišlo med njim in Hitlerjem do nesporazuma, ker je le-ta zahteval, naj bo SA v celoti podrejena vodstvu NSDAP. Röhm, ki je hotel imeti SA za popolnoma samostojno formacijo, je moral odložiti njeno vodstvo in je za nekaj časa odšel za vojaškega instruktorja v Bolivijo. SA je ostala brez vrhovnega vodstva in je bila podrejena zgolj posameznim vodjem stranke do novembra 1926, ko je bilo ustanovljeno Vrhovno vodstvo SA (Oberste SA-Führung) v Münchenu najprej pod Francem Pfeifferjem. Ko pa je ta jeseni 1930 odstopil iz političnih vzrokov, je to mesto zasedel Hitler sam in postavil Röhma za svojega štabnega šefa. Osnovna naloga SA v tem času je bila varovati strankina zborovanja, prirejati parade in na njih kazati številčno moč nacionalsocializma itd. Toda vse do Röhmovega prihoda ni pomenila večje sile, šele on je v dveh letih ustvaril vojsko v moči preko tri sto tisoč mož. Po prevzemu oblasti je spet prišlo do nesporazumov. Röhm je zahteval nadaljevanje nacionalsocialistične »revolucije« in da naj SA postane prava nemška vojska. Hitler pa je pred prihodom na oblast obljubil predstavnikom nemškega industrijskega kapitala, da bo s prihodom na oblast končal nacionalsocialistično revolucijo, s predstavniki Reichswehra pa je sklenil dogovor, da bo le-ta postal prava nemška vojska. Na njegovo stran je stopila tudi SS, ki je bila ustanovljena maja 1923 kot »Hitlerjeva udarna skupina« (Stosstrupp Hitler) za njegovo osebno

Spodnjo Štajersko, ki so jo proti jugu podaljšali z okrog 90 km dolgim in 10 do 15 km širokim pasom, so nacisti nameravali priključiti k Velikonemškemu rajhu, konkretno k štajerski pokrajini (Gau Steiermark). Do tedaj bi jo naj upravljal šef civilne uprave, za kar je Hitler imenoval štajerskega gauleiterja NSDAP in državnega namestnika dr. Siegfrieda Uiberreitherja, ki je prevzel svoje posle ob prihodu v Maribor 14. aprila 1941. Ta dan je izdal poziv štajerskim možem in ženam, v katerem je naznanil med drugim:

»Ura odločitve za vsakega poedinca je prišla. Vsi Štajerci, ki se priznavajo k Adolfu Hitlerju in njegovemu Rajhu, bodo lahko v prihodnjih dneh stavili predlog za sprejem v Steirischer Heimatbund. Steirischer Heimatbund bo ona velika organizacija, ki bo obsegala vse dobromisleče Štajerce.«²

Ustanovno listino — »odredbo o ustanovitvi organizacije Steirischer Heimatbund«, je izdal 10. maja 1941 in v nji odredil:

»1. Na ozemlju Spodnje Štajerske NSDAP za zdaj ne bo vzpostavljena.

2. Steirischer Heimatbund, čigar ustanovitev s tem odrejam, je velika organizacija, v kateri bodo združeni vsi Spodnještajerci in sonarodnjaki, ki na spodnještajerskem ozemlju poklicno delajo. Član more postati le, kdor se odkritosrčno prizna k Führerju in Reichu.

3. Steirischer Heimatbund ima lastno pravno osebnost.

4. Vodstvo organizacije Steirischer Heimatbund poverim Gauratu Franzu Steindlu.«³

Osnovna naloga te organizacije je bila napraviti spodnještajersko prebivalstvo zrelo za »popolno priključitev« (absolute Wiedereingliederung)⁴ ali »duševno, duhovno in politično voditi ljudi te dežele in jih vzgojiti za zavestne državljane Rajha in polnovredne ude nemške ljudske skupnosti.«⁵ Vse to je namreč bilo v zvezi z nalogo, ki jo je šef civilne uprave dobil od Hitlerja, ko je ta 26. aprila 1941 obiskal Maribor in dejal: »Machen Sie mir dieses Land deutsch, so deutsch, wie die übrige Steiermark!«⁶

Štajerska domovinska zveza je bila organizirana na približno enak način kot NSDAP v Nemčiji. Na čelu je bil zvezni vodja (Bundesführer) s svojim štabom — zveznim vodstvom (Bundesführung), v okrožjih so bili okrožni vodje

stražo in bila podrejena SA. Za sodelovanje v krvavih dneh konec junija in v začetku julija 1934, katerih žrtev je bil tudi Röhm, jo je Hitler osamosvojil. Medtem ko je SS neprestano rasla in še posebej kot Waffen-SS dobila svojo veljavo v vojski, vključila celo policijo, orožništvo in graničarje, pa SA odtlej ni več pomenila pomembne sile in to prav zaradi porasta moči SS in uvedbe splošne vojaške obveznosti. Ostala je le formacija za izvenarmadno vzgojo, zato so se posamezne enote zbirale ob nedeljah na vojaške vaje in na politična predavanja.

SA je bila razdeljena na 28 skupin (SA-Gruppe), ki so se delile na brigade (SA-Brigade), te v Standarte, te v Sturmabanne, ti v Sturme, ti v Truppe in te končno v Scharre, ki so šteli 8—16 mož. Organizacija je bila izvedena po teritorialnem načelu, tako da je na primer vsako politično okrožje imelo eno ali dve Standarti in vsaka občina navadno en Sturmabann. (Hans Volz, Daten der Geschichte der NSDAP, Berlin-Leipzig 1939; Hermann Mau, Die »Zweite Revolution«, Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte, München 1953, I/2 str. 119—138; Gerald Reitlingen, Die SS- Tragödie einer deutschen Epoche, München 1957.)

² Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (Citiram: VAZSt.) 1. od 15. IV. 1941.

³ VAZSt. 9 od 10. V. 1941.

⁴ Ergebnisse der Bevölkerungsbstandsaufnahme in der Untersteiermark von 29. November 1942, izd. Bundesführung des St. Heimatbundes, Maribor 1943, str. 1 (Citiram: Ergebnisse).

⁵ Schulungsschriften des St. Heimatbundes, št. 3, Maribor 1941, str. 17.

⁶ Grazer Tagespost 26. IV. 1941.

(Kreisführer) s svojimi štabi — okrožnimi vodstvi (Kreisführung), v občinah so bili krajevni skupinski vodje (Ortsgruppenführer) s svojimi štabi — krajevnimi skupinskimi vodstvi (Ortsgruppenführung), tem podrejeni so bili vodje celic (Zellenführer) in tem vodje naselij (Blockführer).

Za vpisovanje je bil določen rok od 17. do 25. maja 1941. Po poročilu zveznega vodje Steindla od 27. februarja 1942 je v tem roku zaprosilo za sprejem skupaj 320.177 Spodnještajercev (po okrožjih: Celje 101.759, Ljutomer 29.452, Maribor okolica 74.428, Maribor mesto 45.180 in Ptuj 69.357), od tega 33.155 mladine od 14. do 18. leta starosti. V teh okrožjih je bil septembra 1941 še ponoven izbor od odklonjenih, ki je dal 6717 prijav. V času od 25. oktobra do 2. novembra 1941 se je v okrožjih Brežice in Trbovlje prijavilo za vpis 46.598 prebivalcev (po okrožjih: Brežice 18.363, Trbovlje 28.235), od tega 5595 mladine od 14. do 18. leta starosti. Skupaj se je po tem poročilu prijavilo za vpis 373.492 prebivalcev, od tega 38.750 mladine od 14. do 18. leta starosti. In na koncu je Steindl zapisal: »Tako je 95 % prebivalstva prostovoljno in spontano izrazilo svojo voljo...«⁷ (Podčrtal T. F.) Kako »spontano« je bilo to vpisovanje, kaže ogromna propaganda, ki so jo nacisti delali med prebivalstvom pred vpisom, kako »prostovoljno«, pa zapiranje »nevarnih« oseb, izseljevanje »tujih elementov« in parola: »Kdor se ne bo vpisal, bo izseljen!«

Po poročilu Zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze od 14. oktobra 1941 je bilo od prve skupine prijavljencev (17.—25. maj 1941) sprejetih v organizacijo 207.503 prijavljencev.⁸ Steindl pa je na štabni konferenci 23. marca 1942 poročal:

»365.000 oseb v Spodnji Štajerski se je prijavilo v Heimatbund. Od teh je 46.000 oseb dobilo oceno 4 in ostanek kaže druge pomanjkljivosti. Teh 78.000 je bilo ponovno preverjenih. Danes je stanje tako, da jih je le okrog 30.000 proglašanih za negativne, to so Schutzangehörige. Pokazalo se je, da so bili ti odklonjeni manj iz političnih, temveč bolj iz rasnih in bioloških ozirov, na primer pijanci, asocialni elementi, cigani, Poljudje, Judje. Majhna skupina bi še morala biti preiskana. Tudi ljudje z vzhodno in vzhodno-baltsko primesjo so bili zavrtnjeni. Toda tudi ti bodo delno še sprejeti. Konkretni primeri se lahko sporočijo, ti bodo posebej obravnavani. Dvakrat na leto 30. junija in 31. decembra bo iz velike množice zaščitencev določeno število sprejetih začasno v Heimatbund. Ostalo bo 2000 oseb, katerih vključitev v nemško ljudsko skupnost mora biti na vsak način zavrtnjena...«⁹

Po statistiki Zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze je 29. novembra 1942 bilo od 531.610 prebivalcev 442.753 članov Štajerske domovinske zveze (83 %), pri čemer pa ni všteto le golo število nosilcev izkaznic, marveč tudi njihovi otroci. S članstvom v Štajerski domovinski zvezi je bilo v zvezi tudi državljanstvo. Po odredbi Ministrskega sveta za državno obrambo od 14. oktobra 1941 so namreč vsi člani Štajerske domovinske zveze dobili nemško državljanstvo. Oni, ki so bili tako imenovani Volksdeutsche (predvsem bivši člani Švabsko-nemškega Kulturbunda, ki so se 1941 morali vključiti v Štajersko domovinsko zvezo) in so bili sprejeti za trajne člane Štajerske domovinske zveze, so postali nemški državljani (Deutsche Staatsangehörige), oni pa, ki so bili sprejeti začasne člane Štajerske domovinske zveze, so postali nemški

⁷ Arbeitsanweisung Nr. 4 für die Durchführung der Mitgliederstandveränderungen im Steirischen Heimatbund, 27. II. 1942.

⁸ Arhiv Maribor (citiram: AM; številko arhivskih enot ne navajam, ker arhivi še niso docela urejeni).

⁹ AM.

državljeni na preklic (Deutsche Staatsangehörige auf Widerruf). Vsi tisti, ki jim je bil odklonjen sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, so postali zaščitenci (Schutzangehörige).¹⁰ Tako je bilo 29. novembra 1942 na Spodnjem Štajerskem od 531.610 prebivalcev 27.059 s trajnim državljanstvom (12.790 samo v mestu Maribor!), 415.694 z državljanstvom na preklic, 82.365 zaščitencev, 5536 tujcev in 956 brez državljanstva.¹¹

Vsi v Štajersko domovinsko zvezo sprejeti moški od 18. do 45. leta starosti so obvezno postali člani Wehrmannschafta. Osnovna naloga te formacije je bila ista kot v SA, to se pravi izvenarmadna vzgoja, zabeljena s politično vzgojo v nacionalsocialističnem duhu. Ta naloga pa se je vendarle razlikovala od one v SA v tem času, predvsem v tem, da je tu bilo treba hiteti v obeh ozirih — političnem in vojaškoizobraževalnem — v političnovzgojnem, da se tudi preko te formacije napravi Spodnja Štajerska čimprej zrela za priključitev, v vojaškoizobraževalnem pa, da se vsi ti letniki čimprej vojaško izobrazijo in po priključitvi pošljejo na fronto, kajti sorodni letniki iz Nemčije so bili že na frontah. Toda ko so s priključitvijo odlašali iz meseca v mesec in jo predvsem zaradi razvoja osvobodilnega boja¹² ter slabega znanja nemškega jezika pri Spodnještajercih¹³ dokončno odložili za nedoločen čas, so raztegnili svoj zakon o vojaški obveznosti tudi na Spodnjo Štajersko. To odlašanje priključitve je imelo med drugim za posledico tudi to, da so bili prvi nabori za nemško vojsko šele spomladi 1942, prvi vpoklici v vojsko pa šele jeseni 1942.

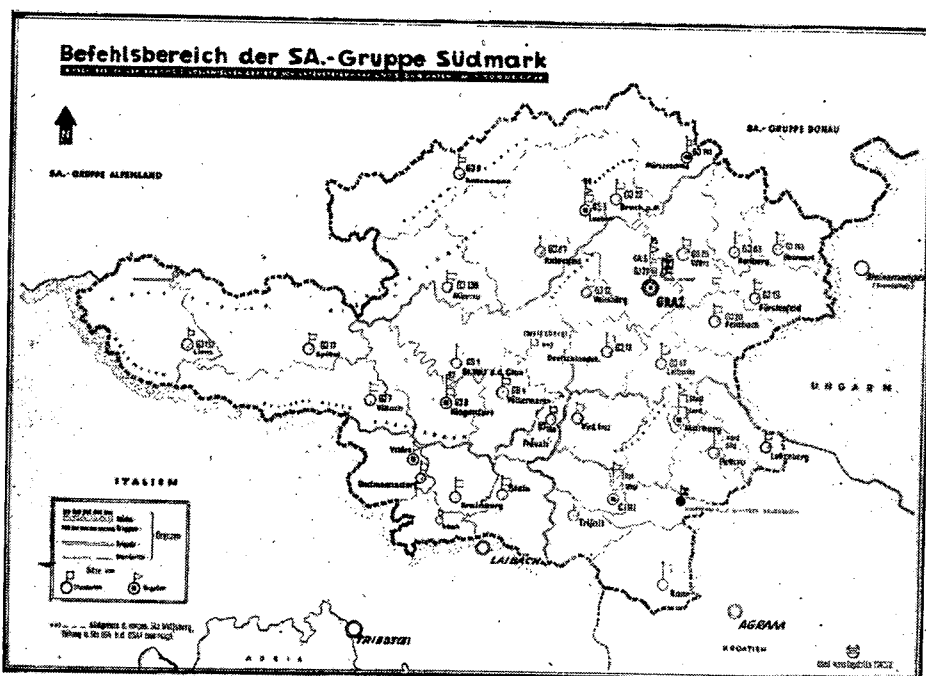
Na gauleiterjevo željo je vodstvo Wehrmannschafta v Štajerski domovinski zvezi prevzelo vodstvo SA-Gruppe »Südmark« v Gradcu. Njen štabni šef SA-Brigadeführer Ohrt je 25. junija 1941 izdal »osnovno navodilo št. 1 o organizaciji in vzgoji v Wehrmannschaftu Spodnje Štajerske in Kranjske«, v katerem pravi v začetku, da je Hitler dal gauleiterjema nalogo, naj »z zmago nemškega orožja nad Jugoslavijo zopet osvojeni pokrajini Spodnje Štajerske in Kranjske napravita nemški.« Nato govori o razmerah v obeh pokrajinah in poudarja, da se gauleiterjema poverjena naloga ne bo dala rešiti neposredno

¹⁰ VAZSt. 51 od 13. XI. 1941.

¹¹ Glej opombo št. 4!

¹² Dr. Metod Mikuž, Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu, Zgodovinski časopis VI-VII, 1952/53, str. 733—767.

¹³ Nacisti so na Spodnjem Štajerskem takoj organizirali ogromno število tečajev nemškega jezika, da bi tako čimprej pripravili deželo godno za priključitev. Na štabni konferenci 23. marca l. 1942 je Steindl poročal, da je bilo 15. marca 1942 23.030 jezikovnih tečajev s 123.058 obiskovalci. Toda uspeh teh tečajev za Nemce ni bil zadovoljiv, kajti 5. septembra 1942 pravi Steindl v svojem pozivu Spodnještajercem, da jih od Nemcev loči le dialekt in poziva »vse spodnještajerske žene in može, ki nemški jezik komaj ali sploh nič ne razumejo, da se prijavijo k jezikovnemu tečaju (splošni jezikovni tečaj, vermanšaftski, obratni ali mladinski jezikovni tečaj) in se s pridnostjo in potrpežljivostjo naučijo nemškega jezika.« (Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, oktober 1942 — citiram: Befehlsblatt.) Po nemški statistiki je namreč v tem času od 531.610 prebivalcev govorilo in pisalo izključno v nemškem jeziku le 64.257 prebivalcev ali 12,1% (od tega odpade samo na okrožje Maribor-mesto 31.009, na okrožje Ljutomer — predvsem na Apaško kotlino — pa 10.451 prebivalcev). Da germanizacija tudi pozimi 1942—1943 ni kdo ve kako naglo napredovala, kaže izjava predsednika štajerske pokrajinske vlade dr. Müllerja-Hacciusa na štabni konferenci 17. maja 1943, da pri uporabi nemškega jezika v marsikaterem pogledu ni zaznamovati nobenega nadaljnega napredka in da je to lahko nekakšen barometer razpoloženja. Pozneje so Nemci glede jezika postali popustljivejši in so svojo pozornost obrnili na druga vprašanja (protipartizanski boj, letalska zaščita, utrjevanje, preskrba itd.).

Območje SA-Gruppe Südmark 1942. leta

od NSDAP in sta zato bili ustanovljeni Štajerska domovinska zveza in Koroška ljudska zveza, ki »sta si postavili za cilj, da zajameta vse prebivalstvo svojih področij in ga, na kratko povedano, privedeta nazaj v nemštvo.« Končno pravi, da je v okviru obeh organizacij SA dobila nalogo »prevzeti vodstvo, vzgojo in izobrazbo moškega prebivalstva v Wehrmannschaftu Štajerske domovinske zveze oziroma Koroške ljudske zveze« in da bo njegova organizacija enaka organizaciji SA v Rajhu. Zato se v vsaki pokrajini postavi po en »Führer der Wehrmannschaft«, za Spodnjo Štajersko konkretno SA-Standartenführer Blasch s sedežem v Mariboru, v posameznih političnih okrožjih pa Standarte, na Spodnjem Štajerskem konkretno deset: Maribor-mesto, Maribor-okolica, Ljutomer, Slovenj Gradec, Ptuj-sever, Ptuj-jug, Celje-vzhod, Celje-zahod, Brežice in Sevnica oziroma Trbovlje. Organizacijo je v vsakem primeru treba izvesti tako, da bodo meje enot skladne z mejami okrožij, ali pa obsegale dele upravnih enot, v nobenem primeru pa jih ne smejo sekati.¹⁴

28. junija 1941 je isti izdal še formacijsko povelje, v katerem je potrdil ustanovitev 10 Standart in 291 Sturmov. Tako je imelo vsako politično okrožje po eno ali dve Standarti in sicer okrožja Ljutomer, Maribor-mesto, Brežice in Trbovlje po eno, okrožja Maribor-okolica (Maribor-okolica in Slovenj Gradec), Ptuj (Ptuj-sever in Ptuj-jug) in Celje (Celje-vzhod in Celje-zahod) pa po dve.¹⁵

¹⁴ Izvirnik v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani (citiram: AMNO).

¹⁵ Izvirnik v AMNO.

Standartam so načelovali vodje Standart (Führer der Standarte), ki jih je postavil vodja SA-Gruppe Südmark SA-Gruppenführer Nibbe že 28. aprila 1941, ko je bilo njegovo poveljniško mesto še v Mariboru, torej že prej kot pa je šef civilne uprave izdal odredbo o ustanovitvi Štajerske domovinske zveze.¹⁶ Ves višji vodstveni kader je prišel iz Nemčije in bil profesionalno nastavljen, le vodje manjših enot so bili Volksdeutscherji ali kjer teh ni bilo, navadni Spodnještajerci. Vodje Standart so nato določali meje posameznih Sturmov, ki so bili osnovne vojaškoizobraževalne enote in so zajele moštvo enega kraja ali pa del krajevne skupnosti ter šteje 150—200 mož. Začeli so tudi z izobraževanjem podoficirjev v posebnih tečajih in ustanovili posebno šolo v Rogaški Slatini.

V tem času bi morale delati rekrutne komisije za določitev sposobnosti članov Wehrmannschafta. Toda te so zaradi pomanjkanja zdravnikov začele delati šele 1942. leta, ko so razvrstile moštvo v štiri skupine: tako imenovane U-Taugliche (nesposobne), tako imenovane UL-Taugliche (lažje nesposobne), ki so bili poslani v posebno enoto za lažjo službo, na primer v pisarni, tako imenovani Z-Taugliche (začasno nesposobni), ki so dobili bolniški dopust in tako imenovani A-Taugliche (sposobni), ki so bili poslani v enoto.

Do pozne jeseni 1941 je bilo organiziranje Wehrmannschafta končano in 4. novembra 1941 je njegov vodja Blasch poročal v Gradec, da ima 10 Standart s 307 Sturmii, v katerih je 84.700 mož (po Standartah: Maribor-mesto 10.200, Maribor-okolica 8114, Slovenj Gradec 5129, Celje-vzhod 10.709, Celje-zahod 14.122, Ptuj-sever 6214, Ptuj-jug 6924, Ljutomer 6064, Brežice 8120 in Trbovlje 9084).¹⁷

Prve dni marca 1942 so ustanovili še Wehrmannschaft-Motorstandarte z 19 Motorsturmi, v katerih so bili predvsem vermani - šoferji, mehaniki itd.¹⁸ Aprila 1942 pa so ustanovili Wehrmannschaft-Sonderstandarte s 15 Sturmii (1. in 2. v Mariboru, 3. v Slovenski Bistrici, 4. v Slovenjem Gradcu, 5. v Ptujju, 6. v Ormožu, 7. v Ljutomeru, 8. v Rogaški Slatini, 9. v Celju, 10. v Radečah, 11. v Trbovljah, 12. v Brežicah, 13. v Bizeljskem, 14. v Krškem in 15. v Boštanjju), ki so šteli vsak okrog 50 mož. Za sprejem vermanov v to enoto so veljala ista načela kot v Rajhu za sprejem v SS in se je zato pozneje tudi preimenovala v SS-Wehrmannschaft-Sonderstandarte.¹⁹

Vermani so v glavnem dobili obleko in obutev. Uniforma v splošnih enotah je bila rjava, v Motorstandarti so nosili črne škornje in hlače ter rjavo bluzo, v Sonderstandarti pa črno uniformo z rjavo srajco.

Tako oblečeni so se na deželi ob nedeljah, v mestu pa tudi večkrat na teden, zbirali na tako imenovane apele. Tu je najprej vodja enote preveril navzočnost, nato prebral moštvu namenjene okrožnice višjih poveljstev, temu je sledila kakšna ura politične vzgoje, končno pa še eksercir in vojaške borbene vaje. Enotno učno snov je predpisal vodja Wehrmannschafta, ki je bil tudi šef urada za vojaško vzgojo v Zveznem vodstvu Štajerske domovinske zveze. Ta program so v prvem in drugem letu izvajali še dokaj redno, 1943. in 1944. leta pa ga po nekaj mesecev sploh ni bilo zaradi sodelovanja Wehrmannschafta v protipartizanskem boju.

¹⁶ Izvirnik v AMNO.

¹⁷ Izvirnik v AMNO.

¹⁸ Befehlsblatt, februar 1942.

¹⁹ Befehlsblatt, april 1942.

2. Sodelovanje v boju proti prvim partizanskim enotam

Julija 1941 so bile na Štajerskem ustanovljene že štiri partizanske čete (Savinjska, Celjska, Revirska in Pohorska),²⁰ ki so izvajale sabotažne akcije, napadale celo orožniške postaje in uničile nekaj izdajalcev, zlasti tistih, ki so določali ljudi za izselitev, izdajali prve partizanske borce in enote itd.

Zato se je nekaterih vodij krajevnih skupnosti v celjskem okrožju že zgodaj polastil strah in so vprašali okrožnega vodjo Dorfmeistra, če lahko v boj proti partizanom pritegnejo Wehrmannschaft. Ta pa jim je odgovoril:

»Za aktivni nastop proti državnim sovražnikom pride v poštev samo obo-rožena eksekutiva. Ta je vedno v stanju, da zlomi vsak prestopok proti prav-nemu redu. Naloga Štajerske domovinske zveze kot poli-tične organizacije je izključno z dobro delujočim za-upniškim sistemom, ki znotraj krajevne skupnosti za-jame slehernega človeka, ustvariti eksekutivi potreb-no osnovo, da lahko v ustreznem trenutku udari...« (Pod-črtal T. F.).²¹

Toda višja vodstva so vsekakor mislila drugače, kajti 29. avgusta 1941 je poveljnik redarstvene policije Alpenland z odobritvijo šefa civilne uprave določil, da v posebnih primerih Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze lahko nastopi v pomoč orožništvu oziroma policiji, da sme komandir orož-niške postaje zahtevati pomoč pri vodji Sturm, okrožni orožniški poveljnik pri vodji Standarte, komandant orožništva in poveljnik zaščitne policije na Spodnjem Štajerskem pa od vodje Wehrmannschafta. Komandirji orožniških postaj se morajo takoj zvezati s pristojnimi vodji Sturmov in izdelati načrte za alarmiranje.²²

Tako so odslej vermani začeli sodelovati z orožništvom in policijo v boju proti prvim partizanskim enotam na Štajerskem. Sodelovali so predvsem z orožništvom, ker so policijske enote (72. rez. pol. bat., četa 124. rez. pol. bat. in rez. pol. četa Wien) bile zaposlene predvsem z izseljevanjem slovenskega pre-bivalstva.

Do sodelovanja med orožništvom in vermani je prišlo najprej pri zasledo-vanju Pohorske čete, ki je bila avgusta in septembra 1941 tako aktivna, da je komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko 19. sep-tembra 1941 proglasil Pohorje za zaprto področje.²³ Tu je že 26. septembra 1941 poročal komandir orožniške postaje Ruše: »20 vermanov Štajerske domo-vinske zveze smo oborožili s puškami in strelivom in so za vsak primer na razpolago tukajšnji postaji... Postaja je na ogroženem področju napravila več patroljnih obhodov z namenom, da uniči pohorsko tolpo. K temu je pritegnila še 15 vermanov Štajerske domovinske zveze. Nikoli pa nam ni uspelo srečati te teroristične skupine.«²⁴

Proti koncu septembra 1941 je na Pohorju nastalo zatišje, ker je Pohorska četa odšla v Mislinjsko in Šaleško dolino in dalje na Grmado, kjer se je v začetku oktobra 1941 združila z Revirsko in Savinjsko četo v I. štajerski bata-

²⁰ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 4, slovenska izdaja, dok. 54, str. 126 (citiram: Zbornik). Od 4. knjige dalje sem uporabljal srbohrvatsko izdajo.

²¹ Dorfmeisterova okrožnica 6. VIII. 1941 v AMNO.

²² Izvirnik v AMNO.

²³ Letak v Muzeju NO Maribor.

²⁴ Zbornik VI/1, dok. 166, str. 402.

ljon. Ta je bil ves čas v celjskem okrožju, zato je sodelovanje med vermani in orožništvom prišlo tu še najbolj do izraza.

Tu sta okrožni orožniški poveljnik poročnik Kolmanitsch in vodja obeh celjskih Standart SA-Sturmabführer Zdralek že 5. septembra 1941 sklenila dogovor, po katerem »za preiskovalne in zasledovalne akcije (na primer pogrešanih oseb, pobeglih zločincev, vojnih ujetnikov itd.), za preprečevanje katastrof (na primer poplav, velikih požarov, gozdnih požarov, evakuacije itd.) in škode zaradi sovražne dejavnosti itd. daje a) Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze — Standarte Celje-vzhod 400 mož, b) Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze — Standarte Celje-zahod na razpolago 500 mož.« Dogovor je dalje določal, da je za alarmiranje tega števila vermanov potrebno najmanj šest ur, za manjše število pa sorazmerno manj časa.²⁵ Podobne dogovore so sklenili tudi nekateri Sturmi z ustreznimi orožniškimi postajami.

Kmalu po izidu povelja o sodelovanju Wehrmannschafta z orožništvom in policijo v protipartizanskem boju je vodja Wehrmannschafta Štajerske domovinske zveze zahteval, naj mu vodje Standart sporoče, koliko pušk potrebujejo za oborožitev oficirjev in podoficirjev.²⁶ Že 11. septembra 1941 je v celjsko okrožje poslal 990 pušk z ustrezačo količino streliva in ukazal:

»V zvezi s sprejetimi navodili razdelite puške na Sturme. Razdelite jih lahko le med tiste može, ki lahko potrde svojo zanesljivost. Osebo moram jamčiti za to, da puške ne pridejo v neprave roke. Vsakih 14 dni bo treba napraviti kontrolo pušk in razdeljenega streliva.«²⁷

Orožje je bilo res takoj razdeljeno med Sturme, tako da je vsak izmed 99 Sturmov v obeh celjskih Standartah dobil 10 pušk, ki so bile razdeljene med najbolj zanesljive vermane. Ti so sestavljali tako imenovano posebno skupino (Sondergruppe), ki je izdelala posebni alarmni načrt A. V njem je bilo točno določeno, kje in v kakšnem času se bo ta oborožena posebna skupina zbrala na poziv orožniške postaje.²⁸

Že kmalu — po napadu I. štajerskega bataljona na Šoštanj v noči od 7. na 8. oktober 1941 — pa je prišlo do nesoglasja med Wehrmannschaftom in orožništvom. Po že omenjenem dogovoru je bil verman Stanko Štraus tisto noč dodeljen orožništvu za patroljno službo. Na poti od doma do orožniške postaje je bil težko ranjen in mu ni prišel na pomoč nihče izmed orožnikov, od katerih je »eden bil na orožniški postaji in se skril pod posteljo ter čakal tam oborožen s puško in ročno bombo...«. Pri brezuspešnem zasledovanju bataljona je nato drugi dan sodelovalo poleg orožništva in policije 50 vermanov iz Šoštanja in 90 iz Celja.²⁹ Ko je težko ranjeni verman podlegel ranam, sta se orožništvo in Wehrmannschaft prepirala, kdo bo plačal pogrebne stroške. Stvar je šla celo do vodstva SA-Gruppe Südmark in poveljnika orožništva pri šefu civilne uprave ter se tako zaostrila, da je novi vodja obeh celjskih Standart SA-Standartenführer Wolf 26. novembra 1941 ukazal:

²⁵ Izvirnik dogovora v AMNO.

Podoben dogovor sta 30. septembra 1941 sklenila okrožni orožniški poveljnik in vodja Standarte Trbovlje. Določal je, da bo Wehrmannschaft dal orožništvu na razpolago 50 mož, ki se zbero v eni uri. Do tedaj je vodstvo Standarte razpolagalo le z 10 puškami (Izvirnik dogovora v AMNO).

²⁶ Povelje vodje Wehrmannschafta 3. IX. 1941 v AMNO.

²⁷ Dopis vodje Wehrmannschafta 12. IX. 1941 v AMNO.

²⁸ Poročila posameznih Sturmov Celje-vzhod iz druge polovice septembra 1941 v AMNO.

²⁹ Wolfovo poročilo 10. X. 1941 v AMNO.

»Na osnovi nekega sklepa poveljnika orožništva pri šefu civilne uprave (ta je namreč odločil, da omenjeni verman ni bil v službi orožništva³⁰ — opomba T. F.) prepovedujem s takojšnjo veljavo do nadaljnjega vsako stražno ali patroljno službo vermanov. Brez izjeme je torej treba tudi ustaviti službo, ki je bila uvedena za pomoč orožništvu.«³¹ Toda že 30. novembra 1941 je po posredovanju višjih poveljstev moral ukiniti ta ukrep.³²

Druga večja akcija celjskih vermanov je bila po napadu I. štajerskega bataljona na Gomilsko. Pri zasledovanju bataljona in v boju na Čreti 26. in 27. oktobra 1941 je sodelovalo tudi 200 vermanov iz Celja in Vranskega. Vodja celjskih Standart Wolf je poročal:

»Akcija vermanov je tekla dobro in je bila večkrat pohvaljena tako s strani orožništva kot policije. Ni pa bilo dobro, da so orožniške kot tudi policijske sile delno sedele v prostorih, medtem ko so naši možje zavestno opravljali svojo stražarsko dolžnost ter je na nekaterih mestih prišlo do neugodnih reči, da se je vsak mimoidoči orožniški ali policijski motorist čutil dolžnega, da po svoji volji poveljuje angažiranim vermanom. Cela akcija je bila na ukaz dodeljenega policijskega majorja zaključena v večernih urah 27. oktobra 1941...«³³

Poročilo je seveda precej pikro, ker je bil njegov avtor ta čas sprt z orožništvom. Vermani v tej akciji niso imeli izgub, orožništvo (rez. orož. mot. četa Salzburg) pa je imelo 2 težko (od teh je poročnik Lechner pozneje umrl) in tri laže ranjene.³⁴

I. štajerski bataljon se je s Črete prebil na Črni vrh in dalje čez Griže in Dramlje do Sv. Helene pri Slivnici, kjer je bil 1. novembra 1941 izdan. V boju so padli štiri partizani,³⁵ vermani iz slivniškega Sturma so imeli enega, zaščitna policija pa dva mrtva.³⁶ Vodja javorskega Sturma je od vodje Wehrmannschafta dobil pohvalo, »ker je pri nekem spopadu z neko komunistično tolpo vodil svoje vermane previdno in jih v določenem trenutku odločno poslal v akcijo. Posrečilo se mu je vpasti tolpi v hrbet, prizadeti ji izgube in prisiliti na umik s položajev...«³⁷

Ker je medtem zapadel visok sneg in ker bataljon ni dobil zveze z Brežiško četo, je opustil brežiški pohod, se vrnil v Griže in se tam razdelil na skupine, ki so šle ločeno prezimovat v razne kraje. S tem je prenehala močnejša partizanska aktivnost na Štajerskem in do pomladi 1942 tudi Wehrmannschafta niso več angažirali za akcije.

V vseh teh akcijah je imel Wehrmannschaft dva mrtva (enega v Šoštanju, drugega pri Sv. Heleni). Vendar pa je Befehlsblatt des Steirischen Heimatbundes, ki je vsak mesec prinesel seznam »padlih za Führerja in Rajh« naštel do srede aprila 1942 sedem padlih vermanov.³⁸ Pregled arhivskega gradiva pa pokaže, da gre pri teh tudi za vermane, ki niso padli v oboroženem boju in za likvidirane izdajalce. Kakor hitro je namreč Wehrmannschaft začel sodelovati z orožništvom in policijo, so posamezne partizanske enote likvidirale tudi nekaj

³⁰ Wolfovo sporočilo 25. XI. 1941 v AMNO.

³¹ Izvirnik v AMNO.

³² Wolfovo poročilo 4. XII. 1941 v AMNO.

³³ Wolfovo poročilo 28. X. 1941 v AMNO.

³⁴ Iz poročil varnostne policije 13. XI. 1941 v AMNO.

Stane Terčak, Borba za Čreto, Med Mirzlíco in Dobrovljami, Celje 1955, str. 88-97.

³⁵ Zbornik VI/1, dok. 69, str. 153.

³⁶ Iz poročil varnostne policije 13. XI. 1941 v AMNO.

³⁷ Povelje vodje Standarte Maribor-mesto 18. XI. v AM.

³⁸ Befehlsblatt, julij 1942.

oboroženih poveljnikov Wehrmannschafta. I. štajerski bataljon je na primer 25. oktobra 1941 likvidiral vodjo gomilskega Sturma, katerega »politično prepiranje je bilo vedno prijateljsko do Nemcev« in ki je »kot Sturmführer izpolnjeval svojo službo točno, zavestno in z velikim navdušenjem«.³⁹

Tako so Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze že jeseni 1941 pritegnili v boj proti narodnoosvobodilni vojski. Toda udeležba posameznih oboroženih skupin vermanov še ni pomenila večjega angažiranja te formacije za boj proti narodnoosvobodilni vojski. Do tega je prišlo spomladi 1942.

3. Sodelovanje s policijo v boju proti II. grupi odredov

Okupator je vedel, da zatišje pozimi 1941—1942 še ne pomeni konca partizanstva na Štajerskem. Še posebej so ga o tem prepričali dogodki na Gorenjskem (uničenje 46 policistov v Rovtah, organizirana vstaja v nekaterih področjih in znameniti boj Cankarjevega bataljona v Dražgošah), pa tudi v Ljubljanski pokrajini ni bilo mirno (boj II. štajerskega bataljona med Libergo in Tisjem 22. decembra 1941 itd.). Če je na primer poveljnik italijanskega XI. armadnega zbora v Ljubljani general Robotti februarja 1942 izdelal načrt Primavera, ki je predvideval predvsem obrambo pred spomladansko vstajo,⁴⁰ so tudi Nemci — ob spremljanju dogodkov v Ljubljanski pokrajini — pripravili nekaj ukrepov, ki bi naj, če že ne uničili, pa vsaj omejili partizansko dejavnost oziroma izolirali Spodnjo Štajersko pred vplivi iz Ljubljanske pokrajine. Dolgo časa so namreč živeli in delali v prepričanju, da spodnještajersko prebivalstvo ni dovzetno za osvobodilno gibanje.

Eden izmed takih ukrepov je vpoklic vermanov v »oboroženo akcijo«, kar je vojaški Štab Jug⁴¹ že 6. marca 1942 predlagal obema šefoma civilne uprave in poveljniku redarstvene policije Alpenland, ko je pisal:

»Poročila zadnjih tednov o dejavnosti band, rezultati uspešnih akcij Varnostne policije Bled na področju Jesenic in Kranja, zlasti pa najnovejše vesti iz Ljubljane jasno kažejo, da je treba spomladi znova računati z začetkom banditskih akcij večjega obsega...

Ker je v bližnjem času treba računati z nadaljnjim odpoklicem policijskih sil in ker so že sedanje sile vojske in policije nezadostne za izpolnitev vseh nalog, bi bilo treba že sedaj poskrbeti, da bi s sodelovanjem Heimatbunda in stranke mogla ob potrebi stopiti v akcijo vsaj okrepljena varnostna služba na najvažnejših mestih in vzdolž glavnih prometnih poti.«⁴²

Ti predlogi so bili sprejeti, končno pa sta o njih razpravljali konferenci odgovornih funkcionarjev na Štajerskem dne 12. in 13. aprila, kar priča zapisnik štabne konference:

³⁹ Poročilo vodje VII. Sturmabanna iz Polzele 3. XI. 1941 v AMNO.

⁴⁰ Zbornik VI/2, dok. 139.

⁴¹ Štab »Jug«, ki je pod poveljstvom generallajtnanta Suttnerja povezal vse vojaške enote na Gorenjskem in Štajerskem, so ustanovili po decembrskih dogodkih na Gorenjskem okrog 24. decembra 1941. V istem času so ustanovili tudi Policijski akcijski štab »Jugovzhod« pod poveljstvom generalnega inšpektorja redarstvene policije SS-Gruppenführerja in generallajtnanta policije Schreyerja, ki so mu podredili vse policijske in orožniške sile na Gorenjskem in Spodnjem Štajerskem. Njegove posle je februarja 1942 prevzel poveljnik redarstvene policije Alpenland generalmajor Brenner, vojaški Štab »Jug« pa je obstajal vse do jeseni 1942 (arhivsko gradivo v AMNO).

⁴² Med Mrzlico in Dobrovljami, str. 106—107.

Vermani iz Maribora odhajajo v akcijo 16. aprila 1942

»Predsednik deželne vlade: Na začetku seje opozori na poostritev razmer, zaradi česar je bila dan poprej konferenca o potrebnih ukrepih. Po seji se bo konferenca nadaljevala v ožjem krogu. V glavnem gre za okrepljeno policijsko zaščito v okrožjih Brežice in Celje vključno z močnim vpoklicem Wehrmannschafta v obmejno področje. (Podčrtal T. F.) Drugi ukrepi zadevajo policijsko uro, prepoved obiskovanja gostiln itd. Na konferenci se bodo razjasnili tudi ukrepi na italijanski strani glede na zavarovanje meje.«⁴³

Drugi dan, to je 14. aprila 1942, ko so Nemci slavili prvo obletnico »osvoboditve Spodnje Štajerske«, so morali ustanoviti Wehrmannschaftsbatallion Süd pod poveljstvom vodje Wehrmannschafta SA-Oberführerja Blascha. Ob ustanovitvi je štel šest čet, od katerih so štiri poslali na nemško-italijansko mejo, štab bataljona pa v Sevnico.⁴⁴ Meja operacijskega področja teh štirih čet je tekla od Blance po Savi do Boštanja, od tod po cesti do Krmelja, nato po državni meji do Bučke in Rake ter od tod preko Velike vasi na Blanco.⁴⁵ Dve četi, to je 5. in 6. četa, ki sta se rekrutirali v celjskem okrožju, sta bili razmeščeni na štajersko-gorenjski pokrajinski meji (1. vod 5. čete v Trojanah in 2. vod iste čete na Sveti planini) in v celjskem okrožju (3. vod 5. čete v Taboru, 1. vod 6. čete v Grižah, 2. vod v Preboldu in 3. v Teharjah).⁴⁶

⁴³ AM.

⁴⁴ Poročilo komandanta bataljona 16. V. 1942 v AMNO.

⁴⁵ Posebno povelje poveljnika redarstvene policije Alpenland, komandno mesto Maribor, 18. IV. 1942 v AMNO (citiram: BdO — Maribor).

⁴⁶ Poročila posameznih vodov 5. in 6. čete Wehrmannschaftsbatalliona Süd v AMNO.

Prve štiri čete so bile taktično podrejene komandantu 72. rez. pol. bataljona majorju Maiwaldu oziroma komandirjem posameznih policijskih čet,⁴⁷ prav tako dva voda 5. čete, disciplinsko pa komandantu Wehrmannschaftsbatallona Süd, z izjemo vodov v celjskem okrožju, ki so bili taktično in disciplinsko podrejeni komandirju 5. in 6. čete Wolfu.

Naloga čet je bila z bojnimi stražami v moči desetine in s patroljami sodelovati s policijo in granicarji pri varovanju državne meje.

Že čez štirinajst dni je mariborski zastopnik poveljnika redarstvene policije Alpenland polkovnik Nowotny poročal:

»Wehrmannschaft je angažiran južno od Save za varovanje meje. Stopnja njegove izobrazbe ne zadostuje za samostojno ali pa policijsko uporabo. Četudi ne bi prišlo do pomiritve razmer, bodo morali biti vermani kljub temu v do glednem času dani zopet na razpolago za gospodarsko akcijo.

Italijanski oddelki so po daljši prekinitvi zopet začeli izvajati svojo patroljno službo v obmejnem področju in tako otežujejo bandam prehod.«⁴⁸

Poročilo kaže, da policija ni bila zadovoljna z Wehrmannschaftom. Da odnosi niso bili v redu, kaže tudi zaupni dopis komandirja 5. in 6. čete vodji Wehrmannschafta 19. maja 1942:

»Iz zaupnega poročila enega od mojih vodnikov sem dognal, da naj bi policija dobila zaupno povelje, po katerem naj pri oboroženih akcijah Wehrmannschafta prevzame iniciativo. Znamenja pri vodih potrjujejo to poročilo.

Ker bo za oboroženo akcijo predvidenih 6 tednov kmalu minilo in bi daljše angažiranje Wehrmannschafta občutno motilo na eni strani gospodarsko, na drugi strani pa naše organizacijsko delo v Sturmih, Vas prosim, Oberführer, da bi govorili z zveznim vodjem in z njim določili konec maja kot rok za demobilizacijo oboroženih čet. Poleg tega se je ravnokar začelo napredovanje na vzhodu in se zdi, da je s tem naša naloga izpolnjena.«⁴⁹

Istega dne je pri Jančah pritislila na mejo II. grupa odredov, ki ji je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet ukazalo, naj odide na Štajersko. Ker se ji to ni posrečilo, po bojih pri Jančah 20.—21. maja ni več poskušala priti čez Savo, ker so bile nemške sile premočne in ker ji je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet ukazalo, naj gre čez Gorenjsko in tam pomaga I. grupi odredov organizirati ljudsko vstajo. Nemci so zdaj vsekakor domnevali, da bo prej ali slej neka večja enota skušala priti na Štajersko in okrečiti I. štajerski bataljon in ne samo da niso demobilizirali bataljona Wehrmann-

⁴⁷ S posebnim poveljem poveljnika redarstvene policije Alpenland, komandno mesto Maribor od 18. aprila 1942, so bila tudi določena operacijska področja posameznih policijskih čet: 1. četa 72. rez. pol. bat. vzhodno od črte Brezno—Zalec—Paka ležeči del celjskega okrožja; Rez. pol. četa »Wien« zahodno od te črte ležeči del celjskega okrožja; 2. četa 72. rez. pol. bat. severno od črte Sava—Št. Jurij—Radeče ležeči del trboveljskega okrožja; Rez. pol. četa »Salzburg« južno od te črte in severno od črte Krmelj—Sevnica ležeči del trboveljskega okrožja; 3. četa 72. rez. pol. bat. severno in zahodno od črte Sevnica—Rajhenburg—Podsreda—Sv. Peter pod Sv. Gorami ležeči del brežiškega okrožja; 2. rez. pol. četa »Wiesbaden« južno od te črte in vzhodno od črte Rajhenburg—Krško—Drnovo—Cerklje—Vrhovska vas ležeči del brežiškega okrožja; 2. pol. četa za posebno uporabo južno od črte Krško—Orlje in vzhodno od črte Orlje—Bučka ležeči del brežiškega okrožja do črte Krško—Drnovo—Cerklje—Vrhovska vas (po odhodu čete je ta predel bil priključen operacijskemu odseku Wehrmannschaftsbatallona Süd). Poleg teh sta bili še 2. orož. rez. mot. četa Alpenland v Brežicah z nalogo patroljirati po brežiškem in trboveljskem okrožju in 1. orož. rez. mot. četa Alpenland v Celju z nalogo patroljirati po celjskem okrožju.

⁴⁸ Prepis v AMNO.

⁴⁹ Izvirknik v AMNO.

Komandant Wehrmannschaftsbataillona Süd SA-Oberführer Blasch pri ogledu bojišča na Crnivcu 16. junija 1942

schafta, temveč so ga celo okrepili z novimi četami. Tako so 24. maja ustanovili 7. četo, čez dva dni pa 8. četo. V drugih četah pa se je te dni moštvo v glavnem zamenjalo.⁵⁰

Konec maja je prišlo do premestitve nekaterih čet, tako da je bila razmestitev naslednja: 4. četa v Veliki vasi, 1. četa v Sevnici, 3. četa v Zagorju, 2. četa v Vranskem (en vod v Šmartnem ob Paki in Braslovčah), 7. četa v Gornjem gradu (en vod v Lučah, Ljubnem in Rečici), 8. četa je bila za rezervo v Rajhenburgu. Vse te čete so hkrati s 1. in 2. vodom 5. čete, ki sta bila na Št. Gotartu in Sveti planini, varovale državno oziroma pokrajinsko mejo. Štab bataljona je bil še naprej v Sevnici, prav tako tudi štabni vod, ki je tam stražil most.⁵¹

Toda v tem času vermani niso imeli kdo ve kako hudih bojov z enotami I. štajerskega bataljona, ki se je zbral v prvi polovici aprila 1942 na Tolstem vrhu, kamor so bile poklicane partizanske skupine, ki so prezimile na Štajerskem.⁵² Njegov prvi napad je veljal rudniškim napravam pri Trbovljah (Retje, Plesko in Limberg) v noči od 27. na 28. april. Istočasno je zaseda 2. čete

⁵⁰ Bataljonsko povelje št. 29 od 28. V. 1942 v AMNO.

⁵¹ Predpovelje komandanta bataljona 26. V. 1942 v AMNO; povelje komandanta bataljona 28. V. 1942 v AMNO.

⁵² Zbornik VI/2, dok. 33, str. 62 in dok. 38, str. 86.

napadla postojanko vermanov na Sveti planini. Posadka je napad odbila in imela enega mrtvega.⁵³

Zatem se je I. štajerski bataljon razdelil — 1. četa je operirala v revirjih, 2. v Šaleški dolini, 3. pa v Savinjski dolini.⁵⁴ Medtem ko je prva operirala v glavnem samostojno, sta se druga in tretja za večje napade združevali.⁵⁵ Maja in v prvi polovici junija so v bojih s posameznimi četami⁵⁶ padli le trije vermani (prvi v Sošicah pri Preboldu, drugi pri Nazarjah in tretji na Kolovratu nad Zagorjem).⁵⁷ Do večjih bojev pa je prišlo 16. junija na Črnicu med vermani 7. čete in 1. četo I. bataljona Kokrškega odreda, kjer so vermani imeli dva mrtva.⁵⁸ Drugi dan sta policija in Wehrmannschaft napadla taborišče I. štajerskega bataljona v Golčah pod Sveto goro. V boju so padli trije vermani iz 3. čete v Zagorju.⁵⁹

V začetku julija 1942 je Wehrmannschaftsbataillon Süd premestil svoje čete. Štab bataljona je z vodom 6. čete, ki je bila odslej štabna četa in imela še voda v Grižah in Rogaški Slatini, odšel iz Sevnice v grad Žovnek pri Braslovčah. 8. četa se je premestila v Ljubno (vodi v Solčavi, Ljubnem, Radmirju in Lučah), v Rajhenburg pa je prišla komaj ustanovljena 9. četa iz Ptuja. 1. četa se je premestila iz Sevnice v Dole (en vod v Šentjanžu), 2. vod 6. čete v Radečah (sem je prispel sredi junija iz Prebolda) in 3. vod iste čete v Preski (sem je prispel sredi junija iz Teharij) sta postala 5. četa v Radečah, medtem ko sta 1. vod bivše 5. čete na Št. Gotartu in 2. vod iste čete na Sveti planini postala podrejena 3. četi v Zagorju. Bivši 1. vod 6. čete je bil premeščen iz Griž v Šoštanj. Sem in v Velenje je prišla tudi posebna četa, sestavljena iz nemških učiteljev na Spodnjem Štajerskem. 2. četa je ostala v Vranskem (z enim vodom v Braslovčah in Šmartnem ob Paki), 7. četa je ostala v Gornjem gradu (z vodom v Gornjem gradu, dvema v Novi Štifti in enim v Bočni in Šmartnem ob Dreti). 4. četa je ostala v Veliki vasi.⁶⁰

Premeščanje posameznih čet oziroma vodov vse bolj v notranjost spodnještajerskega ozemlja kaže, kako se je razširila dejavnost omenjenih treh partizanskih čet, ki se jim je v začetku junija pridružila še četrta. Na drugi strani pa so Nemce na Spodnjem Štajerskem vznemirili dogodki v Ljubljanski pokrajini (ustvaritev obsežnega osvobojenega ozemlja) in na Gorenjskem (vrsta uspešnih akcij I. grupe odredov), kar kaže tudi posebna odredba Zveznega vodje Štajerske domovinske zveze Franca Steindla 2. julija 1942. V nji pravi uvo-

»Delovanje slovenskih komunističnih band v italijanski Ljubljanski pokrajini in na Gorenjskem pomeni ogrožanje Spodnje Štajerske. Banditi so v službi Moskve in skušajo ob zlorabi domačega prebivalstva motiti red in izgradnjo... Dodatni policijski in orožniški kontingenti ne morejo

⁵³ Wolfovo poročilo 19. V. 1942 v AMNO.

⁵⁴ Med Mrzlico in Dobrovljami, str. 114—115.

⁵⁵ Zbornik VI/4, dok. 12, str. 33.

⁵⁶ Zbornik VI/3, dok. 170, str. 512.

⁵⁷ Poročilo Wehrmannschaftsbataillona Süd 29. V. 1942 v AMNO.

⁵⁸ Poročilo Wehrmannschaftsbataillona Süd 19. VI. 1942 v AMNO; Zbornik VI/3, dok. 35, str. 241.

⁵⁹ Poročilo Wehrmannschaftsbataillona Süd 19. VI. 1942 v AMNO; Zbornik VI/4, dok. 12, str. 33.

⁶⁰ Predpovelje Wehrmannschaftsbataillona Süd 18. VI. 1942 v AMNO; povelja komandanta bataljona 30. VI., 5. VII. in 9. VII. 1942 v AMNO.

Prva stran Steindlove odredbe
2. julija 1942

Waltmüller

Steirischer Heimatbund
Bundesführung

Der Bundesführer Marburg, den 2. Juli 1942.
St/ES.1012.

An alle Aemter der Bundesführung
alle Kreisführer
alle Aemter der Kreisführung
alle Ortsgruppenführer
alle Führer der Wehrmannschaft, einschliesslich der
Führer der Stürme.

Bekannt: Wehrmannschaftseinsatz.

Das Treiben kommunistisch-slowenischer Banden in der italienischen Provinz Triest und in Oberkärnten stellt eine Gefährdung der Untersteiermark dar. Die Banditen stehen in Dienste Moskaus und versuchen unter Missbrauch der bodenständischen Bevölkerung die Ruhe und den Aufbau zu stören. Mord, Sabotage, Raub, Zerstörung und Terror sind die Methoden ihres Kampfes. Als Hauptziel schwebt ihnen die Verhinderung der Wahrung der Werte des Landes durch das deutsche Reich, als Fernziel aber der allgemeine Volksaufstand vor. Die Bindung starker deutscher Exekutivkräfte zum Zwecke der Bandenbekämpfung soll die Offensive des Reiches gegen den Bolschewismus im Jahre 1942 verhindern, zu mindestens aber empfindlich schwächen. Zusätzliche Polizei- und Gendarmenkontingente können in der Untersteiermark auf längere Zeit nicht zum Einsatz kommen.

Die Selbsthilfe ist das Gebot der Stunde! Einer Aufforderung des Chefs der Zivilverwaltung, Gauleiter Dr. Uiberreither entsprechend, wurden Kontingente der Wehrmannschaft des Steirischen Heimatbundes eingezogen, unter Waffen gestellt und versehen als Risikopolizei unter eigener Wehrmannschaftsführung in 9 Kompanien, die das Wehrmannschaftsbattillon Süd bilden, ihren Dienst.

biti za daljšo dobo angažirani na Spodnjem Štajerskem. (Podčrtal T. F.)⁶¹

Samopomoč je ukaz časa!

V skladu s pozivom šefa civilne uprave gauleiterja dr. Uiberreitherja so bili vpoklicani in oboroženi deli Wehrmannschafta Štajerske domovinske zveze, ki opravljajo svojo službo kot pomožna policija pod lastnim poveljstvom v 9 četah, ki tvorijo Wehrmannschaftsbataillon Süd.

S tem se Spodnja Štajerska l. 1942 priznava k tradicijam svojim prednikov, ki so v preteklih stoletjih, kadar je grozila nevarnost, pogosto zamenjali plug z mečem, da bi odvrnili z meja Rajha, katerega zid so bili, nevarnosti, ki so grozile.

Sedanji politični položaj zahteva, da vpokličemo nadaljnjih 500 članov Wehrmannschafta. Do jeseni 1942 bo predvidoma stalno pod orožjem 2500 članov Wehrmannschafta. (Podčrtal T. F.)

Jasno je, da tako angažiranje sil ne pospešuje proizvodnje, saj bodo vpoklicani možje, kmetje, delavci, uradniki itd. zapustili svoje delovno mesto in ga zamenjali z delavnostjo, ki sama po sebi ni produktivna.

⁶¹ Sovražnik je prav v tem času začel močno ofenzivo na Gorenjskem.

→ Nad vsako proizvodnjo pa je varnost, mir in red na Spodnjem Štajerskem. Šele to zagotavlja in omogoča proizvodnjo. Primer Gorenjske nam to jasno dokazuje.«

Na koncu je določil način rekrutacije za bataljon, ki je bila dotlej precej samovoljna. Komandant bataljona zahteva pri Standartah določeno število mož za izpopolnitev. Te razdele določeni kontingent po določenem ključu na posamezne Sturme. Vodje teh pa skupaj s pristojnimi vodji krajevnih skupin Štajerske domovinske zveze poimensko določijo može, ki jih je treba vpoklicati in ki »morajo biti politično popolnoma zanesljivi ter tudi telesno ustrezno sposobni«. Sezname predloženih mož prekontrolirata vodja Standarte in vodja pristojnega delovnega urada, nakar se jih pismeno vpokliče in pošlje nadomestni četi v Rogaško Slatino, ta pa šele po najmanj tritedenskem šolanju v operativno enoto.

Ukazal je tudi, da je treba oprostitev omejiti na minimum in da je treba »člane Wehrmannschafta, ki opravljajo v boju dolžnost, za katero so bili vpoklicani, predvsem upoštevati kot dokončne člane Štajerske domovinske zveze.«

Zanimiv je tudi peti člen povelja, ki pravi: »Taktična načela bojevanja proti banditom bom določil sam, na podlagi dosedanjih praktičnih izkušenj.«⁶² Ne samo, da se je začel vmešavati v taktična načela bojevanja, temveč je kmalu tudi sam začel poveljevati oboroženim enotam Wehrmannschafta.

Kakšna so bila obljubljena taktična pravila, je razvidno iz dopisa, ki ga je razposlal v drugi polovici julija 1942:

»Patrulj in velikih akcij se bomo udeležili le tam, kjer ima zahtevajoča ustanova (policija, tajna državna policija itd.) konkretne podatke o bivanju band, ali kjer med aktivnim nastopom band in začetkom naše akcije ni daljšega časovnega razdobja. Zaradi domnev ali poročil, da so baje pred urami ali dnevi videli bande, načelno ne bo poslana v akcijo nobena enota Wehrmannschafta.

Drugotna naloga enot je, zavarovanje lastnega bivališča in kraja podnevi in ponoči.

Osnovna in bojna naloga je, na določenem operacijskem področju onemogočiti vsako delavnost band, oziroma te ugotoviti in razbiti. Ta naloga pa se lahko reši intenzivno le, če se glede na bojno taktiko in delavnost band izkoristi moment iznenadenja. Dokler bodo nemške eksekucijske sile podnevi zaposlene v brezuspešnih patroljah in velikih akcijah, njihova nočna aktivnost pa ostala omejena le na zavarovanje lastnega bivališča, bodo banditi ponoči lahko neovirano obvladovali deželo in izvajali akcije. Težišče delavnosti enot Wehrmannschafta se mora v bodoče prenesti v noč...«⁶³

Vendar pa od začetka julija 1942 do prihoda II. grupe odredov enote I. štajerskega bataljona, ki so v tem času napravile dva večja napada na industrijske naprave (2. julija napad na rudnik Huda jama in 10. avgusta napad na rudnik Liboje),⁶⁴ niso imele večjih bojev z nemškimi silami. Z vermani so imele manjše spopade 6. julija v Letušu, 8. julija v Lokah pri Taboru, 22. julija pri Sv. Martinu, kjer sta padla dva vermana, 9. avgusta v Št. Gotartu itd. Rezultat vseh teh spopadov je bil negativen za Nemce. O tem je major Sager poročal na štabni konferenci 24. avgusta 1942: »V času od zadnjega poročila (27. julija 1942

⁶² Zbornik VI/3, dok. 159, str. 482—485.

⁶³ Izvirnik v AMNO.

⁶⁴ Zbornik VI/4, dok. 12, str. 33.

— opomba T. F.) so se razmere zaostriale. Število napadov je poraslo, izgube so žal na naši strani večje kot na strani banditov. V boju smo izgubili 11 svojih ljudi, medtem ko smo mi ustrelili v boju le 6 banditov.«⁶⁵ I. štajerski bataljon pa je imel od svojega zbora v aprilu do 31. avgusta 18 mrtvih, 7 ranjenih in 17 pogrešanih.⁶⁶

Ta neuspeh je Nemce prisilil, da so 21. avgusta okrepili svoje sile na Spodnjem Štajerskem z II. bataljonom 5. policijskega polka (bivši 322. pol. bat.) in vodom protitankovskih topov, ki sta prišla z Gorenjskega v celjsko okrožje (štab bataljona in ena četa v Celje, ena četa v Žalec, ena pa v Šoštanj) in so mu odslej bile v taktičnem oziru podrejene tudi vse čete Wehrmannschafts-bataillona Süd v tem okrožju ter druge policijske enote (Rez. pol. četa Wien in 1. orož. rez. mot. četa Alpenland). Vse čete Wehrmannschafts-bataillona Süd v brežiškem in trboveljskem okrožju pa so bile v taktičnem oziru podrejene komandantu I. bataljona 19. policijskega polka (bivši 72. rez. pol. bat.), kamor so spadale tudi druge policijske enote (Rez. pol. četa Salzburg, 2. rez. pol. četa Wiesbaden in vod protitankovskih topov v Sevnici).⁶⁷

Toda že 1. septembra so zaradi aktivnosti Ruške čete vključili v operacijska področja še del okrožja Maribor-okolica ter reorganizirali operacijska področja posameznih bataljonov. Tako je zahodni del celjskega okrožja do črte Tolsti vrh—Ljubija pri Mozirju—reka Savinja—Prebold—Gabrsko—Sveta planina—Čemšenik—Št. Gotart—Trojane tvoril tako imenovano veliko operacijsko področje A, v katerem so bile enote Wehrmannschafts-bataillona Süd pod poveljstvom SA-Oberführerja Glasowa. Drugi del celjskega okrožja z delom okrožja Maribor-okolica do črte Plešivec—Suha dolina—Dobrova—Mislinja—Brešarjeva planina—Vitanje je tvoril tako imenovano veliko operacijsko področje B, v katerem je bil II. bataljon 5. policijskega polka z Rez. pol. četo Wien, 1. rez. orož. mot. četo Alpenland in vodom pomožne policije iz Maribora. Izven tega področja je bil na novo vpoklicani vod Wehrmannschafte pri Sv. Arehu na Pohorju, ki je bil v taktičnem oziru podrejen Orožniškemu glavarstvu Maribor. Trboveljsko in brežiško okrožje sta bili tako imenovano veliko operacijsko področje C, v katerem je bil I. bataljon 19. policijskega polka z vodom protitankovskih topov in 3. ter 10. četo Wehrmannschafts-bataillona Süd.⁶⁸

Še bolj so se razmere poslabšale za Nemce, ko so na Štajersko prišle enote II. grupe odredov. Od 541 mož sta preko Gorenjske prišla na Štajersko le dva bataljona, ki sta štela skupaj okrog 120 mož.⁶⁹

Najprej je prišel tako imenovani Simonov bataljon pod poveljstvom Janka Sekirnika-Simona, ki je konec avgusta štel le 56 mož in že ob prihodu 20. avgusta na cesti pri Črnicu napadel avto z vermani, ki so imeli pet mrtvih in enega ranjenega.⁷⁰ Temu napadu je takoj drugi dan sledila neuspešna sovražna čistka v prostoru Mozirje—Letuš—Braslovče—Čreta—Kokarje—Malo Nazarje s 5. četo 5. pol. polka, 1. orož. rez. mot. četo Alpenland, tremi četami 321. Landeschützen-bataljona, orožništvom in vermani. 27. in 28. avgusta se je nadaljevala s

⁶⁵ Zbornik VI/3, dok. 216, str. 626.

⁶⁶ Rudi Knez-Silas, Razvoj partizanskega gibanja na Štajerskem 1941—1942, rokopis v AMNO.

⁶⁷ Povelje BdO 17. VIII. 1942 v AMNO.

⁶⁸ Povelje BdO 1. IX. 1942 v AMNO.

⁶⁹ Zbornik VI/4, dok. 86, str. 255.

⁷⁰ Zbornik VI/3, dok. 211, str. 617; Befehlsblatt, september 1942.

7. četo 5. pol. polka, orožništvom in vermani v prostoru Luče—Ljubno—Solčava.⁷¹

Kranjčev bataljon pod poveljstvom Franceta Poglajena-Kranjca je napravil nekoliko daljšo pot čez Koroško in je ob prihodu na Štajersko štel le 27 oziroma z nekaterimi borci drugih enot skupaj 39 mož.⁷² Proti njemu so takoj 2. septembra usmerili neuspešno akcijo z II. bataljonom 5. pol. polka na Smrekovcu, 4. in 6. septembra pa akcijo lovskega odreda 9. čete Wehrmannschafta severno od Ljubnega.⁷³

Ob svojem prihodu na Štajersko je štab II. grupe odredov (Franc Rozman-Stane in Dušan Kveder-Tomaž) našel tu I. štajerski bataljon s štirimi četami in nekaj samostojnih skupin. Našel je tudi slabo razpredeno organizacijo Osvobodilne fronte, ki jo je tvorilo le nekaj ilegalcev. Pa še ti so bili v bistvu partizani, določeni za terensko delo in so živeli v bližnji partizanski enoti ali pa v kakšnem bunkerju. Na področju revirjev, Savinjske doline, Litije, Moravč in Koroške je bilo okoli 20 terencev.⁷⁴ Takemu nizkemu številu aktivistov je bilo vzrok močno nemško nasilje, ki se je izražalo predvsem v streljanju talcev (medtem ko so prej streljali skupine po 10 do 30 oseb, so zdaj streljali skupine po 70 do 150 ljudi), saj so do 21. decembra 1942 ustrelili 1043 talcev.⁷⁵ Bilo je tudi precej izdaj, ki so ponekod ravno jeseni 1942 dosegle svoj višek. Zato ni čudno, da so bile težave z rekrutacijo v osvobodilno vojsko in da se je vse dalo »odpeljati v Wehrmannschaft in vojsko brez oklevanja«. ⁷⁶ Štab II. grupe odredov so čakale težke naloge.

V začetku septembra je na Dobrovljah reorganiziral štajerske partizane tako, da jih je razdelil v štiri bataljone (Savinjski, Pohorski, Moravški in Kozjanski bataljon). Reorganizirana II. grupa odredov je v drugi polovici septembra prešla v napad, tako da so Nemci 3. oktobra 1942 na štabni konferenci ugotovili:

»V septembru 1942 se je pojavilo v javnosti mišljenje, da je aktivnost band popustila. Njihova dejavnost konec septembra pa dokazuje, da ni tega pričakovati... Nameravanega poziva banditom, naj se prostovoljno prijavijo, nismo izdali, ker ne bi bilo odziva. Naše izgube: vojska je imela tri mrtve in 2 ranjena, Wehrmannschaft pa dva ranjena.«⁷⁷

Težišče osvobodilnega boja na Štajerskem po prihodu II. grupe odredov je bilo še naprej v Savinjski dolini, kjer je bil Savinjski bataljon, ki je dobil za jedro borce bivšega Simonovega bataljona, vendar so se vse čete združile šele v začetku novembra. Z vermani je imel več spopadov, tako 16. septembra pri Sv. Juriju ob Taboru, kjer je padel en verman, 20. septembra na Čreti, kjer sta padla dva vermana in 25. septembra pri Vranskem.

Ti, za Nemce negativni spopadi so napotili poveljnika redarstvene policije Alpenland, da je za 29. september ukazal napraviti veliko čistko, v kateri je sodeloval tudi Wehrmannschaftsbataillon Süd. I. bataljon 19. pol. polka (s črte Trbovlje—Laško) in II. bataljon 5. pol. polka (s črte Laško—Liboje—Prebold) sta prečistila področje Trbovlje—Laško—Liboje—Prebold—Trbovlje, posebno Mrzlico, zahodno od tod pa Wehrmannschaftsbataillon Süd področje Trbovlje—

⁷¹ Poročili BdO 24. in 29. VIII. 1942 v AMNO.

⁷² Zbornik VI/4, dok. 21, str. 61.

⁷³ Poročili BdO 4. in 6. IX. 1942 v AMNO.

⁷⁴ Zbornik VI/3, dok. 86, str. 254—258.

⁷⁵ Zbornik VI/4, dok. 200, str. 540.

⁷⁶ Zbornik VI/3, dok. 86, str. 256.

⁷⁷ Zbornik VI/4, dok. 162, str. 450—451.

Vermāni in policija v akciji proti II. grupi odredov na Smrekovcu 2. septembra 1942

Prebold—Vransko—Velika planina—Sv. Lenart—Sveta planina—Trbovlje. Ta operacijski sektor je razdelil na tri dele: prostor Pondor—Vransko—Ločica—Kozice sta prečistili 2. in 8. četa, prostor Kozice—Sv. Lenart—Loke 6. in 8. četa, prostor Loke—Sv. Lenart—Sveta planina—Trbovlje—Prebold—Tabor pa so od juga proti severu čistile 4., 7. in 8. četa, s severa proti jugu pa 3., 2. in 9. četa.⁷⁸ O rezultatu čistke je major Sager poročal 3. oktobra na štabni konferenci: »Akcija preteklega torka je v celoti spodletela, ker prebivalstvo pomaga banditom — zlasti v Hrastniku.«⁷⁹

Nova akcija Wehrmannschaftsbatalliona Süd je bila 30. in 31. oktobra in je bila usmerjena proti štabu grupe, kar je razvidno iz povelja komandanta bataljona 29. oktobra, v katerem pravi:

»Glavnemu komandantu banditov Stanetu je znano, da je Wehrmannschaftsbatallion Süd premestil svoje sile na Pohorje. Zato je zopet določil Dobrovlje za svoje komandno mesto ter po izjavah ujetnikov (tajna državna policija) tja pozval tudi čete banditov...«⁸⁰

V čistki je sodelovalo pet čet vermanov. Medtem ko je 8. četa zapirala položaje Prodnik—Kokarje—Sifernik—Malo Nazarje—Mozirje, so 2., 3., 7. in 9. četa prvi dan s položajev Gomilsko—Braslovče—Letuš prodrle do črte Marija na Čreti—Sv. Ivan—Jezernik—Sv. Urban, drugi dan pa dalje do zapornih

⁷⁸ Povelje Wehrmannschaftsbatalliona Süd 29. IX. 1942 v AMNO.

⁷⁹ Zbornik VI/4, dok. 162, str. 451.

⁸⁰ Izvirnik v AMNO.

položajev 8. čete. Ta dan je 3 km južno od cerkve Marija na Čreti prišlo do spopada s Savinjskim bataljonom, ki se je brez izgub z naskokom prebil iz obroča. 7. četa vermanov iz Gornjega grada je imela tri mrtve in šest ranjenih, vod iz Gomilskega pa enega mrtvega. Sam boj je komandir orožniške postaje Vransko opisal takole:

»Mesto, na katerem se je boj vnel, leži na neki strmini, ki jo obdajajo večji in manjši deli skalnate stene. Ker je moštvo Wehrmannschafta moralo dalje po tej strmini, so banditi, dobro zavarovani za temi skalami, pustili, da jim pride čim bliže in ga nato obsuli s peklenjskim ognjem in z velikim številom ročnih bomb. Poleg tega so na Wehrmannschaft, ki se je branil, valili kamenje z navpičnih sten. Boj je trajal približno pol ure. Da bi se rešili iz tega nevarnega položaja, so se vermani umaknili sredi boja nekaj sto metrov nazaj. Banditi so izkoristili to priložnost in pobegnili. Wehrmannschaft je poslal kurirje in zahteval pomoč. Po pritegnitvi nove skupine, ki je štela 80 mož, so začeli bandite zasledovati. To akcijo so v mraku prekinili brez uspeha. Po ugotovljenih sledovih krvi na mestu boja sklepajo, da je bilo več banditov ranjenih. Z združitvijo močnejših orožniških in vermanšaftskih sil so 1. XI. 1942 začeli znova zasledovati bandite na področju Zahomec, Črni vrh, Košnica in Loke. Tudi ta akcija je bila brezuspešna.«⁸¹

Savinjski bataljon je v teh dneh napravil nekaj napadov. Tako je posebna patrulja 20. oktobra likvidirala SA-Hauptsturmführerja Bellenzierja v njegovi pisarni v Trbovljah, 29. oktobra pa vodjo nazarskega Stürma.⁸² Pomembnejša pa sta vsekakor dva napada na avtomobile. Prvi je bil 27. oktobra na cesti Trbovlje—Trojane, ko je zaseda napadla poštni avtobus in osebni avtomobil SS-Postschutza, pri čemer je bilo ubitih 5 oseb, 10 pa ranjenih.⁸³ Drugi napad je bil 4. novembra pri Sp. Krašnji prav tako na avtobus in spremljajoči patruljni avtomobil SS-Postschutza, kjer je padlo 6 esesovcev, 2 sta bila pogrešana, 7 oseb ranjenih, oba avtomobila pa zažgana. Bataljon je nato odbil napad čete vermanov iz Gornjega grada, ki je imela enega mrtvega.⁸⁴ 9. novembra so Nemci na štabni konferenci poročali: »Poštni promet je bil zaradi tega skoraj povsod za krajši čas prekinjen, z Braslovčami in Gornjim gradom nimamo še danes nobene zveze.«⁸⁵

Po napadu na avtomobila pri Sp. Krašnji je Savinjski bataljon nameraval napasti postojanko vermanov v Šmartnem ob Dreti. Toda to je preprečila sovražnikova velika akcija 7. novembra, ki jo je po vseh uspešnih napadih bataljona ukazal poveljnik redarstvene policije Alpenland.

Za veliko akcijo so uporabili I. bataljon 19. pol. polka, 1. in 3. rez. orož. mot. četo Alpenland, Wehrmannschaftsbatallion Süd, ki so bili že prej na Spodnjem Štajerskem, III. bataljon 24. pol. polka (bivši 93. rez. pol. bat.), ki je v Celju zamenjal II. bataljon 5. pol. polka, III. bataljon 1. pol. polka z Gorenjskega (bivši 10. rez. pol. bat.) in 922. Landeschützen-bataljon iz Celja. Te enote so obkolile področje Vransko—Braslovče—Mozirje—Rečica—Šmartno ob Dreti in pri angleških barakah na Dobrovljah zadele na obkoljen bataljon. Ta se je moral z naskokom prebijati iz obročev, pri čemer je padla skoraj cela četa, ki mu je krila umik. Imel je 17 mrtvih in 7 ujetih, ki so jih zatem Nemci in

⁸¹ Zbornik VI/4, dok. 175, str. 489—490; dok. 84, str. 270—271.

⁸² Zbornik VI/4, dok. 84, str. 271.

⁸³ Poročilo BdO 30. X. 1942 v AMNO.

⁸⁴ Poročilo BdO 6. XI. 1942 v AMNO; Zbornik VI/4, dok. 84, str. 271.

⁸⁵ Zbornik VI/4, dok. 177, str. 493.

domači izdajalci razkazovali po celjskih ulicah. Nemci so imeli le enega ranjenega.⁸⁶

Ker je delu bataljona uspelo prebiti se iz obročev, je poveljnik redarstvene policije Alpenland ukazal, naj se v noči od 10. na 11. november začne nova velika akcija severno in zahodno od Vranskega. Nemci so privlekli še več sil in so poleg Wehrmannschaftsbatalliona Süd sodelovali še 19. pol. polk s podrejenimi rez. pol. četami »Wien«, »Salzburg« in »Wiesbaden«, III. bataljon 24. pol. polka, III. bataljon 1. pol. polka, I. bataljon 4. pol. polka (bivši 316. pol. bat.) in 922. Landeschützen-bataljon. Akcija ni uspela, ker se je preostanek bataljona že umaknil s tega področja.⁸⁷

Po razbitju je bil namreč del bataljona priključen Moravškemu bataljonu, dvanajstčlanska skupina je odšla na Pohorje, enajstčlanska pa na Koroško.

Zatem se je težišče osvobodilnega boja na Štajerskem preneslo na Pohorje. Že 3. oktobra se na štabni konferenci v Gradcu kaže zaskrbljenost, ko major Sager poroča: »Položaj na Pohorju nam povzroča hude skrbi. 5. X. bomo poslali tja celo četo, zahtevali pa smo še dve nadaljnji. V trboveljskem okraju sta dve četi, še ena četa bo na razpolago, ko bo krčenje gozda vzdolž meje končano, in četa v Radečah skupno z Wehrmannschaftom na razpolago za potrebe v drugih krajih...«⁸⁸

Pohorski bataljon, ki je bil sestavljen iz bivšega Kranjčevega bataljona, Zgornjesavinjske, Šaleške in Ruške čete, ki pa se je zelo pozno vključila vanj, se je prvi čas sprijemal z vermani iz voda pri Sv. Arehu. Tako je 10. oktobra šest prostovoljcev napadlo oddelek vermanov, ki so imeli enega mrtvega in se razbežali.⁸⁹ 19. oktobra je bil spet napaden oddelek vermanov na poti od Sv. Areha v Ruše. Imel je dva mrtva in enega ranjenega.⁹⁰ 23. in 24. oktobra je bataljon napadel Oplotnico in tedaj je nemški župan iz Oplotnice poročal: »Wehrmannschaft je povsem odpovedal predvsem po krivdi svojega vodstva. Tudi danes ni mogoče ugotoviti med tukajšnjimi vermani resnične pripravljenosti za akcijo. Samo 10 do 15 mož tukajšnjega Wehrmannschafta redno opravlja svojo službo. Opozarjam na to, da so v oplotniški krajevni skupnosti trije Sturmi Wehrmannschaft.«⁹¹

Poveljnik redarstvene policije Alpenland je uvidel, da je Pohorje ogroženo, saj ni bilo dneva v oktobru, ko bi Pohorski bataljon ne napravil akcije, na drugi strani pa so na štabni konferenci 26. oktobra ugotovili, da v začetku oktobra tja poslana četa še ni prišla v stik s partizani.⁹² Zato je drugi dan ukazal, naj Wehrmannschaftsbatallion Süd pošlje dve četi na Pohorje. Ta je res poslal 1. četo iz trboveljskega okrožja in sicer en vod v Oplotnico, drugi v Zreče, tretji pa v Vitanje ter 4. četo iz Nazarja v Sv. Lovrenc in Ribnico na Pohorju, 2. četa v Vranskem pa je morala dati pet skupin za okrepitev ribniške postojanke, v katero je šel 2. vod 4. čete. V Sv. Lovrenc je prišel tudi štab bataljona. Vse te enote so nosile na kapi in nahrbtniku za razpoznavni znak smrekovo vejico.⁹³ Čemu ta posebni razpoznavni znak, nam lepo

⁸⁶ Zbornik VI/4, dok. 101, str. 291—294; dok. 177, str. 493; dok. 180, str. 503.

⁸⁷ Poročilo BdO 12. XI. 1942 v AMNO.

⁸⁸ Zbornik VI/4, dok. 162, str. 451.

⁸⁹ Zbornik VI/4, dok. 100, str. 289.

⁹⁰ Zbornik VI/4, dok. 171, str. 477, Befehlsblatt, november 1942.

⁹¹ AMNO.

⁹² Zbornik VI/4, dok. 173, str. 484.

⁹³ Povelje Wehrmannschaftsbatalliona Süd 29. X. 1942 v AMNO.

Vermani pri zasledovanju Pohorskega bataljona konec oktobra 1942

pojasnjuje poročilo štaba IV. operativne cone »Štajerske« 10. januarja 1943, ki pravi o pohorskem terenu:

»Kakor v vsej Štajerski, tako je tudi ta teren posejan z vermani, ki so bili doma z uniformami, nekateri tudi s puškami. Naše patrulje so jih pridno obiskovale, pobirale uniforme in orožje (okrog 60 pušk), tako da so se naši tovariši dodobra opremili z obleko. Ker je ves bataljon bil v vermanšaftskih uniformah, so bili Nemci prisiljeni spremeniti barvo teh uniform, da se v hajkah ne bi pomešali.«⁹⁴

Že prej so bili poslani na Pohorje trije lovski odredi (Jagdkommandos), od teh je eden 28. oktobra na Plešiču napadel patruljo Pohorskega bataljona, ki je imela enega mrtvega. Ker je komandant Wehrmannschaftsbatalliona Süd domneval, da so tam zbrane večje partizanske sile, je 29. oktobra usmeril proti Plešiču očiščevalno akcijo. Lovski odred B je z vodom 4. čete iz Sv. Lovrenca prodiral v jugozahodni smeri proti Plešiču, vod iz Sv. Areha v južni smeri čez Staro glažuto in nato v severni smeri proti Smolniku, posadka iz Ribnice pa je prodirala v južni smeri proti Ribniškemu sedlu, nato pa proti Pesku. To je bila prva večja akcija proti Pohorskemu bataljonu, ki pa ni uspela, ker ni odkrila bataljonovega taborišča.⁹⁵

Tej neuspeli akciji je sledil nov neuspeh napad, o katerem so Nemci sami poročali: »Dne 7. XI. 1942 je vod Wehrmannschafta iz Ribnice na Pohorju na

⁹⁴ Izvirnik v AMNO.

⁹⁵ Povelje Wehrmannschaftsbatalliona Süd 29. X. 1942 v AMNO.

Mislinjskem sedlu (k. 1447) okrog 9 km vzhodno-severovzhodno od Mislinja naletel na nadmočno tolpo, ki je vod razpršila. Neki lovski odred Wehrmannschafta je napadel tolpo v hrbet in jo pregnal... Naše izgube: dva padla pripadnika Wehrmannschafta, eden težko in trije lahko ranjeni. Osem pripadnikov vermanšaftskega voda iz Ribnice na Pohorju se še ni vrnilo.«⁹⁶ Pohorski bataljon je imel enega mrtvega in enega ranjenega.⁹⁷

Ko so Nemci uvideli, da s samimi vermani ne bodo mogli niti uničiti bataljona niti bistveno omejiti njegove aktivnosti, so v boj privlekli še policijske enote. Prva taka večja akcija je bila 13. novembra, druga pa 15. novembra v prostoru Mislinja—Črni vrh—Ribnica—Sv. Anton—Slovenj Gradec.⁹⁸ O njih je polkovnik Nowotny poročal na štabni konferenci 23. novembra: »V zadnjem času so bile tri velike akcije pod vodstvom policijskega generala. Akcija v predelu Mozirje—Braslovče je bila uspešna, drugi dve na področju Pohorja pa sta spodleteli.«⁹⁹

Po razbitju Savinjskega bataljona na Dobrovljah so Nemci lahko prenesli težišče protipartizanskega boja na Pohorje. Ko so Wehrmannschaftsbatallion Süd sredi novembra v glavnem demobilizirali, so nekoliko reorganizirali obliko boja proti osvobodilni vojski, o čemer so poročali na štabni konferenci 23. novembra:

»V bodoče bomo imeli na Spodnjem Štajerskem dva policijska bataljona, razdeljena vsak na tri čete ter poleg tega tudi dve samostojni četi. Redno borbo proti bandam, se pravi proti posameznim banditom, bodo vodile orožniške postaje, okrepljene z deželno stražo. (Podčrtal T. F.) Povečali bomo tudi število pomožnih policistov. Za operacije proti večjim banditskim enotam je pristojno vodja borbenih akcij. Obveščevalno omrežje je bilo prav tako reorganizirano...«¹⁰⁰

S tem v zvezi so 18. novembra razdelili Spodnjo Štajersko v dve operacijski področji. Južno od črte Podčetrtek—Javorje—Vodruš—Tremenje—Mrzlica—Velika planina—Motnik je bilo operacijsko področje I. bataljona 19. polka (štab v Krškem, 1. četa v Brežicah, 2. v Zagorju, 3. v Krškem) in Rez. pol. čete »Wien« (Trbovlje), severno od te črte pa operacijsko področje III. bataljona 24. polka (štab v Celju, 9. četa v Šoštanju, 10. v Konjicah, 11. v Žalcu), Rez. pol. čete »Wiesbaden« (Slovenj Gradec), Rez. pol. čete »Salzburg« (Ljubno) in 1. orož. rez. mot. čete Alpenland (Celje). Vse te sile so bile podrejene komandantu III. bataljona 24. polka, ki je 1. novembra 1942 postal vodja borbenih akcij na Spodnjem Štajerskem (po njegovem odhodu v drugi polovici decembra 1942 je to dolžnost prevzel zopet komandant orožništva pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko polkovnik Nowotny).¹⁰¹

Enote severnega operacijskega področja so od 26. do 28. novembra napravile veliko akcijo na Pohorju, ki pa ni uspela.¹⁰² Prav tako neuspela sta bila boja Rez. pol. čete Wiesbaden 1. decembra v Josipdolu in 4. decembra na Planinki, kjer so padli 4 policisti, 4 so bili težko, 5 pa lahko ranjenih. Pohorski bataljon je imel dva mrtva.¹⁰³

⁹⁶ Zbornik VI/4, dok. 180, str. 502—503.

⁹⁷ F. Filipič, Pohorski bataljon, Maribor 1952, str. 108—109.

⁹⁸ Zbornik VI/4, dok. str. 493; poročili BdO 13. in 16. XI. 1942 v AMNO.

⁹⁹ Zbornik VI/4, dok. 185, str. 514.

¹⁰⁰ Istotam.

¹⁰¹ Povelje vodje borbenih akcij na Sp. Štajerskem 18. XI. 1942 v AMNO.

¹⁰² Poročilo BdO 26. XI. 1942 v AMNO.

¹⁰³ Poročilo BdO 7. XII. 1942 v AMNO.

Zato je poveljnik redarstvene policije Alpenland pripravil novo veliko akcijo od 15. do 17. decembra, v kateri sta poleg policije sodelovala tudi vojska in Wehrmannschaft.¹⁰⁴ O rezultatu je polkovnik Nowotny poročal na štabni konferenci 21. decembra 1942: »Akcije, ki so bile na Pohorju od 15. do 17. decembra so spodletele, najbrž zaradi tega, ker so se banditi že prej razpršili.«¹⁰⁵

Ker so višja policijska poveljstva videla, da kljub takim akcijam in silam ni nobenih uspehov, na drugi strani pa je na Pohorju postalo relativno mirno, so 27. decembra odpoklicala III. bataljon 24. pol. polka drugam in reorganizirala operacijska področja tako, da je imela vsaka četa svoj operacijski okraj in sicer 1. četa I. bataljona 19. pol. polka v Zagorju, 2. v Trbovljah, 3. v Krškem, 2. četa pol. stražnega bataljona Wiesbaden (bivša Rez. pol. četa Wiesbaden) v Slovenjem Gradcu, 4. četa pol. straž. bataljona Wien (bivša Rez. pol. četa Wien) v Šoštanjju in 5. četa pol. straž. bat. Alpenland (bivša Rez. pol. četa Salzburg) v Ljubnem.¹⁰⁶

Pohorski bataljon je po nemških podatkih napravil nič manj kot 105 akcij, 6 večjih sabotаж na javnih napravah, pri čemer je bilo ubitih preko 30 Nemcev in izdajalcev, medtem ko je bilo število padlih in ranjenih v bojih z bataljonom še večje.¹⁰⁷ Od začetka decembra 1942 ni napravil nobene večje akcije več in se je pripravljaj na prezimovanje. Prezimovališče si je napravil blizu Sv. Treh kraljev, kjer si je izkopal zemljanke in jih utrdil s strelskimi rovi. To prezimovališče pa je bilo izdano Nemcem in poveljnik redarstvene policije Alpenland generalmajor Knofe je 6. januarja 1943 izdal »povelje za akcijo št. 106«, v katerem je ukazal uničiti Pohorski bataljon.¹⁰⁸

Področje je razdelil na štiri odseke in v vsakem je prodirala ena kolona. Prvo kolono so sestavljale tri čete policijskih stražnih bataljonov, ki so prodirale iz prostora Lepe—Vom čez Veliki vrh proti severozahodu. V drugi koloni so bile 3. četa 19. pol. polka, 1. rez. orož. mot. čete Alpenland in čete mariborskega orožniškega glavarstva, ki so prodirale iz prostora Vom — k. 1256 proti severu. Tretjo kolono sta sestavljali dve četi 922. Landeschützenbataljona iz Sevnice in Laškega, četa iz podoficirske šole v Slovenski Bistrici, četa 138. rez. planinskega polka iz Marenberga in četa III. rez. kolesarskega bataljona iz Slovenjega Gradca. Prodirala je iz prostora k. 1256 — Stare žage čez Javorski vrh proti jugu. Četrto kolono je sestavljaj bataljon Wehrmannschafta pod poveljstvom SA-Sturmbannführerja Töscherja, ki je prodiral iz prostora Stara žaga—Lepe proti zahodu. Sestavljali so ga vermani iz Maribora in okolice ter iz Celja. Napada se je udeležil tudi zvezni vodja Franc Steindl s svojimi sodelavci.

Rezultat te velike akcije je znan. Pohorski bataljon je padel v celoti, razen enega ranjenega, ki so ga Nemci ujeli in pozneje ustrelili kot talca. Toda tudi nemška policija je imela 16 mrtvih in 15 ranjenih, vojska enega mrtvega in dva ranjena, Wehrmannschaft pa dva mrtva in tri ranjene.¹⁰⁹

Na področju Kozjanskega bataljona, ki se je ustanovil 10. septembra 1942 in v jeseni 1942 ni delal večjih napadov, je operirala 10. četa Wehrmannschafts-

¹⁰⁴ Poročilo BdO 14. XII. 1942 v AMNO.

¹⁰⁵ Zbornik VI/4, dok. 200, str. 541.

¹⁰⁶ Povelje vodje borbenih akcij na Sp. Štajerskem 27. XII. 1942 v AMNO.

¹⁰⁷ Poročilo BdO 18. I. 1943 v AMNO.

¹⁰⁸ Izvirnik v AMNO.

¹⁰⁹ F. Filipič, n. d., str. 160—189; poročilo BdO 8. I. 1943 v AMNO.

Steindl pred zemljanko Pohorskega bataljona 8. januarja 1943

bataillona Süd, ki je skupaj s 1. četo 19. pol. polka in Rez. pol. četo Wiesbaden napravila akcijo zahodno (27.—29. avgusta) in severno od Pilštajna (11. in 12. septembra) itd.¹¹⁰

Moravški bataljon ni imel nobenih bojev z vermani in tudi ne večjih bojev z nemško policijo vse do decembra 1942 in je spomladi 1943 postal osnova za ustanovitev Kamniško-zasavskega odreda.

Tako vidimo, da je Wehrmannschafts bataillon Süd sodeloval skoraj v vseh sovražnih akcijah proti osvobodilni vojski na Štajerskem od spomladi do jeseni 1942, da se je težišče njegovih sil premikalo s težiščem osvobodilnega boja v tem času, da je imel največ sil v partizansko razgibanih predelih in ko po prihodu II. grupe odredov niso proti nji zadostovale njegove sile, so prišle na Štajersko večje policijske enote. Do teh zaključkov je prišel tudi štab II. grupe odredov, ki je 14. novembra poročal:

»Z mobilizacijo Wehrmannscharfta je okupator osvobodil večino svoje oborožene sile na Štajerskem in dal boju proti okupatorju novo obliko boja proti janičarjem. Nemške oborožene sile je ostalo malo, mogoče 1000 mož ali še manj. Pač pa so posadke Wehrmannscharfta razpostavljene po vseh področjih, v centrih partizanskega gibanja skoraj v vsaki vasi, drugje redkeje. Udarnost te vojske je seveda manjša . . . Poveljniški kader Wehrmannscharfta je sestavljen iz zagrizenih hitlerjancev-Slovencev, ki večinoma opravljajo svojo funkcijo vestneje kot Nemci sami. Moštvo je prisilno mobilizirano, deloma pod vpli-

¹¹⁰ Poročili BdO 29. VIII. in 13. IX. 1942 v AMNO.

vom hitlerjanske propagande, deloma s tihimi simpatijami za nas... Njihova taktika proti nam je dvojna, kombinirana. Na eni strani koncentrirani napadi velikih sil 500—2000 mož, zbranih z vseh strani proti našim področjem. Pri tem... branijo cele predele, otipavajo, kje se kaj nahaja, obkoljujejo in potem s celo vrsto zased onemogočijo umike. Doslej so to delali zelo vestno. Kadar se nismo pravočasno umaknili »hajki« na daljšo razdaljo, so vedno imeli določene uspehe, posebno z našimi manjšimi edinicami. Mi smo v teh bojih izgubili že nad 50 ljudi...¹¹¹

Ko je štab II. grupe odredov to poročal, je bila v teku demobilizacija Wehrmannschaftsbataillona Süd, ki so jo pripravljali že od začetka oktobra 1942. Tako je komandant bataljona 23. oktobra izdal posebno povelje, v katerem napovedal, da bo predvidoma prve dni novembra prišlo do demobilizacije vsega bataljona in je oznanil:

»Za uničevanje band bodo nastale 4 nove čete v moči po 200 mož. Razdeljene bodo na posamezna spodnještajerska okrožja in jih bodo sestavljali možje, ki izvirajo iz teh okrožij in so v tem času še v akciji.«¹¹²

Končno je 13. novembra 1942 v bataljonskem povelju št. 131 proglašil demobilizacijo bataljona, ki se naj izvede do 15. novembra zjutraj, razen onih vermanov, ki so jih komandirji čet določili za moštvo novih štirih čet. Ustanovitev le-teh je proglašil isti dan v bataljonskem povelju št. 132 in sicer: četa Maribor-mesto in okolica (SA-Obersturmführer Fischer) v Vitanju (vodi v Vitanju, Mislinji, Šmartnem in Oplotnici), četa Ptuj (SA-Hauptsturmführer Streithofer) v Gornjem gradu (vodi v Novi Štifi, Šmartnem ob Dreti, Lučah in Nazarju), četa Celje (SA-Hauptsturmführer Bammer) v Vranskem (vodi v Hudinji, Vranskem, Žovneku in Mozirju) in četa Brežice (SA-Sturmbannführer Heider) v Braslovčah (vodi v Braslovčah in Letušu). Formiranje je bilo končano do 15. novembra dopoldne.¹¹³

Toda življenje teh čet je bilo kratkotrajno, saj je že 23. novembra 1942 polkovnik Nowotny poročal na štabni konferenci: »Do 1. XII. 1942 ostanejo še v službi 4 čete Wehrmannschafta, potem bo Wehrmannschaft demobiliziran v celoti.«¹¹⁴ To se je tudi zgodilo, kajti že so mu namenili drugo obliko boja proti osvobodilni vojski.

4. Ustanovitev deželne straže in vpoklic rezervnih policistov

Štajerski partizani so bili v jeseni 1942 zelo aktivni, saj je bila proti njim usmerjena cela vrsta tako imenovanih velikih akcij, v katerih je sodeloval tudi Wehrmannschaftsbataillon Süd. Nemcem je bilo jasno, da zaradi neugodnih razmer na fronti ne bo mogla biti okrepljena policijska eksekutiva v Spodnji Štajerski in da bo moral biti še vnaprej angažiran Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze. Toda približevala se je zima, za katero vermani niso bili dovolj opremljeni. Izkazalo se je tudi, da so bili koristni edinole za obrambo posameznih krajev pred partizanskimi napadi, v večjih samostojnih ofenzivnih akcijah pa se niso obnesli. Ker je nemško vodstvo uvidelo, da se obrambna naloga lahko izvaja z mnogo manjšimi stroški in ker pri stalnem angažiranju ni mogoče dosledno izvajati službe v teritorialnih enotah, je v pozni jeseni 1942

¹¹¹ Zbornik VI/4, dok. 86, str. 257—258.

¹¹² Izvirnik v AMNO.

¹¹³ Izvirnik v AMNO.

¹¹⁴ Izvirnik v AM.

določilo Wehrmannschaftu drugo obliko oboroženega boja proti osvobodilni vojski — organizacijo deželne straže.

Začetki te oblike protipartizanskega boja na Spodnjem Štajerskem segajo v pomlad 1942 in v celjsko okrožje, kjer je maja in junija 1942 močno porasla aktivnost tamkajšnjih partizanskih čet, ki so ogrožale posamezne orožniške postaje (18.—19. maja napad na orožniško postajo Ljubno, 12. junija napad na avto orožniškega kapetana Fehleisena v Letušu, 13. junija napad na orožnike v Ločici pri Polzeli, 16. junija napad na orožniško patroljo v Kaplji vasi pri Preboldu), ko je bil Wehrmannschaftsbataillon Süd razmeščen predvsem na meji. Zato je okrožni orožniški poveljnik 22. junija ukazal ustanoviti oddelke Selbstschutz, sestavljene iz orožnikov in vermanov.¹¹⁵

S premestitvijo Wehrmannschaftsbataillona Süd v celjsko okrožje je stvar za nekaj časa postala neaktualna. Ponovno je oživela po prihodu II. grupe odredov v jeseni 1942. Tako je Dorfmeister imel 15. oktobra sestanek z ustreznimi funkcionarji Wehrmannschafta, orožništva in policije in tolmačil, da bi naj enote Wehrmannschaftsbataillona Süd in policije imele nalogo »v obliki majhnih lovskih odredov (20 do 30 mož z dobro oborožitvijo) zasledovati pojavljajoče se tolpe oziroma izslediti in uničiti bandite v oddaljenejših gorskih področjih, luknjah in kmečkih hišah,« vasi pa bi naj branili domačini sami. Za to bi naj določili vse v zaprtih krajih bivajoče ali pa ne več kot kilometer od zaprtih krajev oddaljene vojaške obveznike v starosti od 18 do 55 let brez ozira na poklic ali družbeni položaj. Službo bi imeli od 18. ure zvečer do 5. ure zjutraj in bi jo vodili komandirji orožniških postaj itd.¹¹⁶

Osnutek pravil za Selbstschutz je Dorfmeister 28. oktobra poslal šefu civilne uprave s prošnjo: »Ker v celjskem okrožju zopet narašča nevarnost banditizma, vas prosim, da osnutek potrdite in sporočite, kdaj lahko vzpostavimo Selbstschutz v taki obliki.«¹¹⁷ Poslal ga je tudi drugim ustreznim funkcionarjem kot Lurkerju, Sagerju in Steindlu.¹¹⁸

Šef civilne uprave in Steindl sta mu odgovorila 9. novembra 1942, prvi z odredbo o ustanovitvi deželne straže, drugi pa z navodili za izvajanje odredbe s strani Štajerske domovinske zveze.

Odredba je slonela na Himmlerjevem ukazu od 17. Í. 1942 o ustanovitvi deželne straže, »ki naj služi prebivalstvu za obrambo pred pobeglimi vojnimi ujetniki in drugimi osebami, ki s pohajkovanjem ogrožajo javno varnost in red« in na njegovih navodilih za službo deželne straže od 11. avgusta 1942.¹¹⁹

Posamezne določbe v Uiberreitherjevi odredbi se glasijo:

»1. Zaradi zaščite spodnještajerskega prebivalstva pred ljudmi, ki ogrožajo javno varnost in red, se na Spodnjem Štajerskem formirajo deželne straže.

2. Komandant orožništva bo formiral te straže v sporazumu z zveznim vodjem Štajerske domovinske zveze.

3. Deželni straži se lahko priključijo le močni in politično neoporečni možje, različne starosti, ki so vajeni orožja, posebno taki, ki so bili pri naboru začasno odklonjeni ali proglašeni za nesposobne za vojaško službo. Ni pa dovoljeno, da se nekoga proglasi za nesposobnega z utemeljitvijo, da se ga bo pri delilo deželni straži...«

¹¹⁵ Izvirnik v AMNO.

¹¹⁶ Osnutek pravil v AMNO.

¹¹⁷ Izvirnik v AMNO.

¹¹⁸ Izvirnik v AMNO.

¹¹⁹ AMNO.

Določil je tudi, da bodo deželne stražarje izbrali komandirji orožniških postaj po dogovoru z občinskim županom in krajevnim skupinskim vodjem Štajerske domovinske zveze. Seznane izbranih deželnih stražarjev morajo predložiti okrožnemu orožniškemu poveljniku, ki iz njih dokončno imenuje deželne stražarje, deželni svetnik pa jih pokliče v službo in uvrsti med uslužbenke pomožne policije.¹²⁰

Zvezni vodja Franc Steindl je v svojih navodilih za formiranje deželne straže na Spodnjem Štajerskem poudaril, da se »glede na aktivnost band na Spodnjem Štajerskem takoj vzpostavi organizacija deželne straže«, s čimer »ugasnejo vsi dogovori med Vodjo Wehrmannschafta in poveljnikom redarstvene policije o angažiranju sil Wehrmannschafta« ter da morajo krajevni skupinski vodje skupaj z župani in komandirji orožniških postaj izbrati za deželno stražo po 30—50 zanesljivih in za orožje sposobnih moških, največ iz Wehrmannschafta in da se ukinja oziroma vključi v deželno stražo Selbstschutz, ki so ga ustanovili v večjih krajih. Deželne straže se bodo ustanovile v vseh okrožjih, razen v Mariboru - mesto.¹²¹

Približno isto je čez dva dni poudaril vodja Wehrmannschafta SA-Oberführer Blasch.¹²² Komandant orožništva pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko pa je 18. novembra 1942 izdal »navodila za službo deželne straže na Spodnjem Štajerskem«, v katerih je določil med drugim:

»4. Deželne straže se formirajo najprej v tistih krajih, kjer so že orožniške postaje. Če bi se po presoji komandirja orožniške postaje pokazala potreba, da se formirajo deželne straže tudi v drugih krajih postajnega področja, se bo v tem primeru vzpostavila orožniška podpostaja (prej orožniške izpostave), sestavljena iz najmanj enega aktivnega orožnika in nekaj pomožnih policistov ter potrebnega števila deželnih stražarjev.«¹²³

Orožniške postaje so zatem začele izbirati moštvo za deželne straže. Orožje za njih so dobile v glavnem od Wehrmannschafta, to je od kontingenta, ki ga je ta prejel pred dobrim letom dni.¹²⁴ Toda to orožje je večkrat padlo partizanom v roke, zanesljivost deželnih straž pa osvetljuje poročilo komandirja orožniške postaje Zagorje ob Savi 6. julija 1944, ki pravi:

»Od navedenih 69 mož deželne straže se lahko le 30 označi za zanesljive in sposobne. Teh 30 pa tudi ne more biti obenem poklicanih, ker morajo opravljati svoje delo in to često tudi ponoči.

Drugi del se lahko označi za nezanesljivega. V zadnjem času sta bila dva deželna stražarja odvedena, verjetno pa sta prostovoljno odšla k banditom.

Dalje ni uniform, nobenega pravega prostora, nobenih prilik za prenočišče, tako da se z eno besedo lahko reče, da tukajšnja deželna straža nima mnogo vrednosti.«¹²⁵

Sistem deželnih straž je ostal vse do februarja 1945, ko je Himmler ukazal ukinitvev deželnih straž in njihovo vključitev v Nemški Volkssturm kot enote drugega poziva.¹²⁶ Še prej sta se vključila vanj mariborski Selbstschutzkommando oz. Selbstschutzbataillon s petimi četami in tako imenovani Gottscheer Selbstschutz, ki so ga ustanovili februarja 1942 v 37 vaseh izseljeniškega pasu

¹²⁰ Zbornik VI/4, dok. 184, str. 510—513.

¹²¹ Izvirnik v AMNO.

¹²² Vodja Wehrmannschafta 11. XI. 1942 v AMNO.

¹²³ Izvirnik v AMNO.

¹²⁴ Dopisa okrož. orož. poveljnika Celje 7. XI. 1942 in 28. I. 1943 v AMNO.

¹²⁵ Izvirnik v AMNO.

¹²⁶ Komandant redarstvene policije za Štajersko 20. I. 1945 v AMNO.

ob Sotli in Savi in je štel v začetku 900 mož — Kočevarjev in Besarabskih Nemcev.¹²⁷

Eden izmed novih ukrepov, ki so jih pozimi 1942/43 podvzeli Nemci na Spodnjem Štajerskem, je povečanje števila orožniških postaj oziroma tako imenovanih podružnic (Zweigposten). Tako je komandant orožništva pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko 28. decembra izdal povelje, v katerem je dejal:

»Po naročilu višjega vodje SS in policije v Salzburgu moramo v Spodnji Štajerski vzpostaviti tako imenovane orožniške podružnice kar v največjem številu, da bi čimbolj zavarovale prebivalstvo malih krajev pred napadi.«

Nato je naštel 30 krajev, kjer bi se naj ustanovile take podružnice in sicer tri v okrožju Maribor-okolica, trinajst v okrožju Celje, pet v okrožju Trbovlje in devet v okrožju Brežice. Na vsaki podružnici bi naj bila najmanj dva aktivna orožnika in štirje pomožni policisti, ki bi jih dobili iz domačega prebivalstva.¹²⁸

Tako imenovane pomožne policiste, ki so bili neke vrste orožniški pripravniki, so na prostovoljni osnovi rekrutirali že od spomladi 1941 leta in to predvsem bivše jugoslovanske orožnike. Jeseni 1942 pa so začeli na obvezni osnovi rekrutirati tako imenovane rezervne policiste, zgolj za vojna leta, predvsem moške, rojene pred letom 1909 (ti letniki niso bili predvideni za vpoklic v vojsko), vendar so z vpoklicem počakali do pomladi 1943, ko ga je narekovala ustanovitev orožniških podružnic, okrepitev orožniških postaj, posebej pa strah pred spomladanskim porastom osvobodilnega gibanja na Štajerskem. Tako je major Sager na štabni konferenci 15. februarja 1943 dejal:

»Z začetkom boljšega letnega časa je računati z novim porastom bandižne aktivnosti. Zato smo po odredbi šefa civilne uprave vzpostavili policijsko rezervo. Začasno bomo vpoklicali 500 mož...«¹²⁹

In na prihodnji štabni konferenci 1. marca 1943: »Danes smo vpoklicali 550 rezervnih policistov.«¹³⁰ Za njihovo izšolanje so osnovali štiri tečaje in sicer v Celju, Gornjem gradu, Vranskem in na Kolovratu,¹³¹ nato pa so jih razporedili po orožniških postajah, predvsem v celjskem in trboveljskem okrožju.

5. Ustanovitev alarmnih čet

Medtem ko je bila deželna straža namenjena le defenzivnemu zavarovanju vasi, rezervni policisti pa okrepitvi orožniških postaj in oboje pod neposrednim vodstvom orožništva, so za ofenzivno obrambo pred partizanskimi napadi bile v okviru Wehrmannschafta ustanovljene tako imenovane alarmne čete. Njihovo ustanovitev je ukazal vodja Wehrmannschafta novembra 1942. Prav za prav je šlo v prvi vrsti za demobilizirane vermane iz Wehrmannschaftsbatalliona Süd, ki naj bi se ob opravljanju svojega poklica urili v posebnih četah in na osnovi izdelanega alarmnega načrta bili vsak čas pri roki za zasledovanje partizanov, ko bi ti ogrožali posamezen kraj. Ustanovljene so bile decembra 1942 in januarja 1943.

¹²⁷ Poveljnik redarstvene policije Maribor 25. II. 1942 v AMNO; VAZSt. št. 78, 20. IV. 1942.

¹²⁸ Izvirnik v AMNO.

¹²⁹ Izvirnik v AM.

¹³⁰ Izvirnik v AM.

¹³¹ Povelje komandanta orož. pri šefu civ. upr. za Sp. Štajersko 9. II. 1943 v AMNO.

Za uporabo teh čet v akcijah so veljala ista načela kot so bila predpisana avgusta 1941, to je, da so morali skleniti dogovore med pristojnimi orožniškimi oziroma policijskimi poveljniki in vodji Standard. V celjskem okrožju so tak dogovor napravili 17. in 21. junija 1943 in določili, da bosta orožništvu in policiji na razpolago dve alarmni četi in sicer za mesto Celje in zahodni del okrožja alarmna četa Celje-zahod z 200 možmi, za vzhodni del okrožja pa alarmna četa Celje-vzhod prav tako z 200 možmi.¹³²

Vendar pa je skoraj cela prva polovica 1943. leta minila brez posebno pomembne udeležbe vermanov v protipartizanskem boju. To pa zato, ker je bilo težišče Kamniško-Zasavskega odreda bolj na Moravškem¹³³ in so Nemci usmerjali svoje napade predvsem proti Kamniškemu in Zasavskemu bataljonu, ki sta spomladi 1943 napravila več uspešnih napadov, med njimi so vsekakor najlepší prvomajski.¹³⁴ V celjskem okrožju je bilo le malo sovražnih akcij, ker je Savinjski bataljon večkrat zapustil svoje področje in se umaknil na Moravško.¹³⁵ Na Pohorju pa se je Pohorski bataljon ustanovil šele 3. maja 1943.¹³⁶ Nemci so proti njemu do srede julija 1943 sicer napravili najmanj štiri velike akcije s policijo, orožništvom in vojsko, toda brez vermanov.¹³⁷

Po uničenju prvega Pohorskega bataljona so vermane prvič uporabili 22. maja, ko so napravili akcijo proti Savinjskemu bataljonu na Golem vrhu. Alarmna četa Celje je zapirala severne položaje na črti Šmartin—Bočna—Gornji grad, medtem ko sta 1. četa 19. SS-pol. polka in 2. četa 922. Landeschützenbataillona zapirali na vzhodu, 2. in 3. rez. orož. mot. četa Alpenland in 50 orožnikov iz Celja pa na zahodu. Področje so čistile 2., 3., 4., 8. in 12. četa 19. SS-pol. polka in dve četi 48. šol. bat. tankovskih lovcev iz Celja. Akcija je bila brezuspešna.¹³⁸ Ponovili so jo 16. junija 1943 in sta alarmna četa Celje-zahod in del alarmne čete Celje-vzhod (skupaj 273 mož) zapirali položaje na črti Bočna—Goli vrh. Tudi ta akcija je bila brezuspešna.¹³⁹

Potem ko je minersko-sabotažni vod Kamniško-zasavskega odreda napravil nekaj akcij na Južni železnici, je zvezni vodja Franc Steindl 23. junija 1943 ukazal, naj Standarte Celje-vzhod takoj vzpostavi 41 članski vod v Laškem, ki bo varoval železniško progo od Celja do Save in Brežic.¹⁴⁰ To nalogo so vermani imeli vse do srede avgusta 1943.¹⁴¹

Do prve daljše pomoči Wehrmannschafta v ofenzivnem boju proti partizanskim enotam v letu 1943 je prišlo šele julija, potem ko je Savinjski bataljon razvil živahnejšo delavnost (14. junija je napadel Letuš, kjer sta padla dva vermana,¹⁴² 26. in 28. junija je imel spopade s policijo v Sv. Mihaelu in Libojah, 7. julija je napadel orožniško postajo Šmartno ob Paki itd.). Na predlog celjskega okrožnega vodje Dorfmeistra je poveljnik redarstvene policije Alpenland izdal 8. julija 1943 povelje za akcijo v katerem je določil:

¹³² Izvirnik v AMNO.

¹³³ Zbornik VI/6, dok. 19, str. 53—54.

¹³⁴ Zbornik VI/6, dok. 3, str. 11—13; dok. 10, str. 21—23; dok. 12, str. 27; dok. 17, str. 44—46; dok. 46, str. 126—127.

¹³⁵ Zbornik VI/6, dok. 13, str. 28 in dok. 19, str. 53—54.

¹³⁶ Zbornik VI/6, dok. 19, str. 50, op. 8.

¹³⁷ Zbornik VI/6, dok. 123, str. 319 in dok. 136, str. 341.

¹³⁸ Povelje BdO Maribor 21. V. 1943 v AMNO.

¹³⁹ Povelje komandanta I. bat. 19. pol. polka 16. VI. 1943 v AMNO in poročilo vodje Standarte Celje-vzhod 18. VI. 1943 v AMNO.

¹⁴⁰ Povelje št. 3 od 23. VI. 1943 v AMNO.

¹⁴¹ Poročila v AMNO.

¹⁴² Zbornik VI/6, dok. 119, str. 309—313.

»Zadnji čas se je razmahnila delavnost banditov v celjskem okrožju. Poleg preskrbovalnih napadov je prišlo do več težkih umorov, pa tudi do prisilne rekrutacije.

Za pomiritev celjskega okrožja bodo za približno šest tednov angažirani trije lovski odredi Wehrmannschafta Štajerske domovinske zveze.

Akcija se začne 9. VII. 1943.

Sile bosta dali na razpolago obe alarmni četi v Celju. Vsak lovski odred bo sestavljen iz oficirja in 40 podoficirjev in mož. I., II. in III. lovski odred bo pregledal spodaj navedena področja, jih podrobno preiskal in aretiral vse sumljive osebe. Bandite, ki jih bo zasledil, mora uničiti.«

Operativno področje I. odreda je bilo v prostoru Celje—Prebold—Prečen—okrožna meja do ceste Zidani most—Rimske Toplice—Rimske Toplice—Laško—Celje; II. v prostoru reka Paka—potok Skornišnica—Bele vode—Hudi graben—Sv. Vid—pokrajinska meja—Smrekovec—Vranji vrh—Škofji vrh—Radmirje—Rečica—Mozirje—reka Savinja—reka Paka, III. v prostoru zahodno od II. do pokrajinske meje—Bela dol—potok Lučnica—Luče—Ljubno—Radmirje.¹⁴³

I. lovski odred je vse od 9. julija do 18. avgusta brezuspešno krožil po svojem področju¹⁴⁴ in tudi II. je od 9.—18. julija brez uspeha preiskoval svoje področje.¹⁴⁵ Edino III. je imel v noči med 23. in 24. julijem spopad na Golteh (Boskovcu), kjer je padel en verman. Na tem področju je ostal do 18. avgusta 1943.¹⁴⁶

Nato so vsi trije odredi dobili novo moštvo, I. in III. sta odšla nazaj v svoje prostore, II. pa v novi operacijski prostor. 15. julija je bil namreč napaden rudnik Pečovnik pri Teharjah, 18. julija iztirjen tovorni vlak pri Šentjurju drugi dan pri Zetini napadena proga, itd., ter je celjski okrožni vodja Dorfmeister prosil Steindla, da bi v občinah Vojnik, Škofja vas, Teharje, Laško, Rimske Toplice, Slivnica, Šentjur in Ponikve vzpostavili dva lovška odreda po 21 mož.¹⁴⁷ 24. julija so res poslali sem II. lovski odred, ki je bil razdeljen v dve skupini. Prva je krožila severno, druga pa južno od železnice Celje—Grobčno—Rogatec. Lovski odred tudi tu ni imel nikakega uspeha.¹⁴⁸ Akcija vseh treh lovskih odredov ni uspela, saj je 123 vermanov sedem tednov zaman križarilo po terenu, vendar pa je major Sager na štabni konferenci 20. julija 1943 govoril:

»Iz pripadnikov Wehrmannschafta so osnovani številni lovski odredi. Po njihovi zaslugi je bandi omejena svoboda gibanja, pri čemer se je doslej čutila varno.«¹⁴⁹ Dejstva kažejo, da se je bridko motil: 22. julija so napadli nemško patroljo na progi pri Teharjah, drugi dan pa je iztiril brzovlak med Poljčanami in Ponikvo itd.

Konec julija je Standarte Celje-zahod morala vzpostaviti sedem oporišč in sicer v Logarski dolini (16. avgusta premeščeno v Solčavo), na Čemšeniku, pri Št. Gotartu, v Podlipovici, na Kolovratu, v Mlinšah in na Kisovcu, medtem

¹⁴³ Zbornik VI/6, dok. 138, str. 346—352.

¹⁴⁴ Poročila komandirja alarm. čete Celje-vzhod 18. in 30. VII. ter 21. VIII. 1943. v AMNO.

¹⁴⁵ Poročilo komandirja alarm. čete Celje-vzhod 18. VII. 1943 v AMNO.

¹⁴⁶ Poročilo komandirja alarm. čete Celje-vzhod 18. in 27. VII. ter 21. VIII. 1943 v AMNO.

¹⁴⁷ Izvirnik v AMNO.

¹⁴⁸ Povelje BdO-Maribor 22. VII. 1943 v AMNO.

¹⁴⁹ Zbornik VI/6, dok. 144, str. 378—379.

ko je oporišče Bele vode morala vzpostaviti Standarte Slóvenj Gradec. 23. avgusta so bila oporišča ukinjena na željo zveznega vodje Franca Steindla, razen oporišč v Št. Gotartu, Podlipovici in na Kisovcu,¹⁵⁰ ki so bila ukinjena 15. septembra 1943.¹⁵¹

V avgustu so vermani sodelovali tudi v dveh večjih akcijah. Tako je 81 vermanov iz Standarte Celje-vzhod sodelovalo v akciji na področju Zagorje ob Savi—Trojane od 17. do 19. avgusta; 60 mož iz Maribora, 60 iz Celja in 120 iz Brežic pod Steindlovim vodstvom pa s 3. četo 19. SS-pol. polka v akciji na področju Bizeljsko—Pišce—Globoko od 24. do 31. avgusta 1943, ki pa ni uspela.¹⁵²

Tako se je poleti 1943 udeležba Wehrmannschafta v ofenzivnem boju proti osvobodilni vojski omejila v glavnem le na brezuspešno kroženje omenjenih treh lovskih odredov, kratkotrajno držanje nekaterih oporišč in zavarovanje železnice ter sodelovanje v nekaj neuspešnih večjih policijskih čistkah. V sorazmerju s tem so bile majhne tudi njegove izgube, saj so znašale od srede januarja do srede septembra 1943 le tri padle in 14 likvidiranih vermanov.¹⁵³

V splošnih enotah Wehrmannschafta je v letu 1943 prišlo do reorganizacije. Prvi ukrep je bila združitev Standart v dve brigadi 1. marca 1943, s čimer so hoteli dobiti intenzivnejše nadzorstvo nad vojaško in politično izobrazbo. Tako so Standarte Celje-zahod, Celje-vzhod, Brežice in Trbovlje sestavljale brigado Celje pod poveljstvom SA-Oberführerja Drägera. Druge Standarte pa so sestavljale brigado Maribor, njen poveljnik je postal vodja Wehrmannschafta, ki sta mu bili še v naprej neposredno podrejeni Sonderstandarte in Motorstandarte.¹⁵⁴

15. julija je z Uiberreitherjevim pristankom in v dogovoru z vodjo SA-Gruppe Südmärk prevzel vodstvo Wehrmannschafta Štajerske domovinske zveze sam zvezni vodja Steindl, ki se je že precej časa vtikal v taktično vodstvo akcij. Ukinil je obe brigadi¹⁵⁵ in izdal navodilo za strogo izvajanje službe. Vzrok je navedel sam:

»Razvoj političnih razmer na Spodnjem Štajerskem, poostrene delovne razmere in stopnjujoče se potrebe za totalno vojno našega ljudstva zahtevajo reorganizacijo celega Wehrmannschafta, najodločnejše vodstvo in ureditev...«¹⁵⁶

V navodilih določa, kdo se mora udeleževati službe v aktivnih in kdo v rezervnih enotah, kakšna je uniforma posameznih formacij, da je ves Wehrmannschaft z izjemo vodstvenega kadra in članov alarmnih čet od 1. julija do 15. septembra 1943 na dopustu in kaj vse je treba storiti v tem času (pregled seznamov moštva, pisanje izkaznic, zdravniški pregledi, šolanje vodstvenega kadra v Rogaški Slatini itd.). Grozi tudi vsem članom NSDAP, ki se odtegujejo službi v Wehrmannschaftu, kar je ponovil tudi na štabni konferenci 19. julija 1943.¹⁵⁷

Pomembnejše pa je Steindlovo prizadevanje za sodelovanje Wehrmannschafta v protipartizanskem boju v obliki alarmnih čet. Tako je na štabni konferenci 19. julija 1943 poročal:

¹⁵⁰ Povelje BdO-Maribor 23. VIII. 1943 v AMNO.

¹⁵¹ Povelje BdO-Maribor 15. IX. 1943 v AMNO.

¹⁵² Povelje BdO-Maribor 21. VIII. 1943 v AMNO.

¹⁵³ Befehlsblatt, januar-september 1943.

¹⁵⁴ Befehlsblatt, april 1943.

¹⁵⁵ Befehlsblatt, avgust 1943.

¹⁵⁶ Befehlsblatt, julij 1943.

¹⁵⁷ Zbornik VI/6, dok. 144, str. 379.

»V Wehrmannschafu so doslej formirane 3 alarmne čete. Skupno mora biti formiranih 30 takih čet.« Res je 1. septembra 1943 izdal »osnovno povelje štev. 3«,¹⁵⁸ v katerem je določil:

»V zvezi s političnimi in vojaškimi razmerami in s posebnim ozirom na komunistično aktivnost na Gorenjskem, Hrvaškem in v italijanski Ljubljanski pokrajini bodo v bodoče alarmne čete Wehrmannschafu v večji meri vpoklicane za pomoč policijskim enotam, da bi tako z uničenjem banditov ustvarili mir in red ter dali pogoje za mirno ustvarjalno delo na Spodnjem Štajerskem.

Da bi zadostili tej zahtevi, ukazujem vzpostaviti 20 alarmnih čet, tako da se bo njihovo število zvišalo na 30. Vermani dosedanjih 10 alarmnih čet tvorijo jedro za nove enote...«

V Standarti Maribor-mesto naj se ustanovijo 4 alarmne čete, v Standarti Maribor-okolica tri (1. Maribor, 2. Ruše, 3. Slovenska Bistrica), v Standarti Slovenj Gradec dve (1. Slovenj Gradec, 2. Marenberg), v Standarti Ptuj-sever tri (1. Št. Lenart, 2. Sv. Marjeta ob Pesnici, 3. Ormož), v Standarti Ptuj-jug dve (1. Ptuj 2. Ptujška gora), v Standarti Ljutomer dve (1. Ljutomer, 2. Apače), v Standarti Celje-vzhod štiri (1. Vojnik, 2. Teharje, 3. Sentjur, 4. Rogatec), v Standarti Celje-zahod štiri (1. in 2. Celje, 3. Šoštanj, 4. Ljubno), v Standarti Brežice štiri (1. Brežice, 2. Krško, 3. Sevnica, 4. Št. Peter pod Sv. gorami) in v Standarti Trbovlje ena alarmna četa.

Vsaka četa naj bi imela poleg komandirja 150 mož, razdeljenih v tri vode (12 strojnic, 21 brzostrelk in 118 pušk). Angažirali jih bodo le na povelje vodje Wehrmannschafu ali njegovega namestnika SA-Standartenführerja Mayerhöferja na prošnjo poveljnika redarstvene policije. Čas akcije v splošnem ne bo presegel 7 dni, razen 1. alarmne čete Celje-zahod in 1. alarmne čete Maribor-mesto, ki sta predvideni tudi za daljšo akcijo, vendar ne za več kot šest tednov. Šolanje vermanov v alarmnih četah se bo začelo 15. septembra 1943.

Dogodki, ki so sledili, pa niso zahtevali vpoklic samo dveh čet, temveč polovico vseh alarmnih čet, odložili pa so za dalj časa tudi šolanje vermanov.

6. Ustanovitev alarmnih bataljonov in boj proti XV. diviziji in IV. operativni coni

Nemški neuspehi na vzhodni fronti, kapitulacija Italije in vse večje zmage Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije so našle odmev tudi na Štajerskem, kjer so se razmere za osvobodilni boj vsak dan izboljševale. To so uvideli tudi Nemci sami. Tako je komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko 1. novembra 1943 poročal: »Razume se, da je treba podčrtati, da banditizem, na katerega je prebivalstvo v začetku gledalo skeptično in ga močno odklanjalo, najde zdaj pri njem močno oporo...«¹⁵⁹ In Rösener: »Večina prebivalstva podpira bande... Na pomoč prebivalstva ni računati, ker vse dela za odporniško gibanje OF.«¹⁶⁰

Po odhodu Šlandrove brigade (ustanovljena 6. avgusta 1943 na Šipku) na Dolenjsko v začetku septembra, so na Štajerskem ostale le manjše enote (Koroška, Kozjanska, Pohorska in Savinjska četa ter dva minerska voda). 21. septembra 1943 se je vrnil komandant na novo ustanovljene IV. operativne cone Franc Poglajen in čez štiri dni na Lesu ustanovil Zasavski bataljon. Nato se je vrnilo

¹⁵⁸ Izvirnik v AMNO.

¹⁵⁹ Poročilo 1. XI. 1943 v AMNO.

¹⁶⁰ Povelje 21. XII. 1943 v AMNO.

še 140 borcev Šlandrove brigade in se je 30. septembra na Limbarski gori ustanovila oziroma reorganizirala Šlandrova brigada, ki je nato krenila v ofenzivne akcije.

Nemci so morali svoje policijske enote že ob kapitulaciji Italije poslati na mejo, da bi preprečile izpade osvobodilne vojske z osvobojenega ozemlja na Dolenjskem. Zato so vpoklicali nekaj alarmnih čet oziroma Alarmni bataljon Celje-zahod.

Med onimi desetimi alarmnimi četami, ki jih je Steindl omenjal v svojem povelju 1. septembra 1943, so bile tudi vse štiri čete Celje-zahod, ki so se že 27. julija združile v Alarmni bataljon Celje-zahod pod poveljstvom SA-Standardenführerja Wolfa. Prva in druga četa sta bili v Celju, tretja v Velenju in četrta v Mozirju.¹⁶¹ Konec septembra ali v začetku oktobra 1943 pa je bilo ukinjeno načelo, da bi imel bataljon, ki se je zdaj preimenoval v Alarmni bataljon West, le čete iz svoje Standarte in je imel v svojem sestavu le 2. alarmno četo Celje-zahod in 1. alarmno četo Celje-vzhod, ki sta od 2. do 5. oktobra varovali mejo v prostoru Rogatec—Slivnica. Zatem je 1. alarmna četa Celje-vzhod ostala v svojem prostoru, bataljon pa je poleg 2. alarmne čete Celje-zahod dobil še 1. alarmno četo Brežice — obe sta bili od 5. do 10. oktobra v rezervi v Radečah — in 1. alarmno četo Maribor-mesto, ki je v tem času varovala mejo pri Dolah in Kalu.¹⁶²

Oba kraja sta bila v eni izmed onih štirih smeri, kamor je bila usmerjena ofenziva XV. divizije 11. oktobra 1943, ki je imela namen razširiti osvobojeno ozemlje do reke Save. Sem je po cesti Sv. Križ—Dole prodirala Cankarjeva brigada. Medtem ko je orožniška postaja Dole padla že prvi dan zvečer, so boji pri Kalu trajali celo noč. Tu so poleg graničarjev in orožnikov bile na položajih 1. in 2. alarmna četa Celje-zahod ter 1. alarmna četa Brežice. Borila se je predvsem polovica 2. alarmne čete Celje-zahod, ki je bila v ognju od enih do štirih zjutraj, imela 5 mrtvih in 12 ranjenih ter se zatem umaknila do Radeč.¹⁶³ 1. alarmna četa Brežice je imela le enega mrtvega. Graničarjem in vermanom je v tej noči morala tako padla, da sta jih komandir orožniške postaje Dole in komandir 2. alarmne čete Celje-zahod morala prositi in jim celo groziti z orožjem, da so se vrnili na svoje položaje.¹⁶⁴ Iste noči se je v dolini Mirne XII. brigadi upirala 1. alarmna četa Maribor-mesto, ki je imela enega mrtvega.¹⁶⁵

Nemci so že po prvi noči uvideli, da imajo premalo sil. Zato so 12. oktobra ustanovili Wehrmannschaftsbatallion Süd pod poveljstvom Franca Steindla. Ta dan se je z 2. alarmno četo Ljutomer, s 3. alarmno četo Celje-vzhod in 1. alarmno četo Ptuj-jug, ki so prišle na novo, in 1. alarmno četo Brežice osredotočil na višini iznad Št. Janža.¹⁶⁶

Pritisk XV. divizije v naslednjih dveh dneh je bil tako močan, da je padlo 12 sovražnih postojank, nekaj pa jih je sovražnik že prej sam izpraznil. Na ofenzivnem prostoru sta se obdržali le orožniški postaji Radeče in Podkum ter močna postojanka v Kostanjevici.¹⁶⁷ Kljub temu, da je bojna črta v teh dneh

¹⁶¹ Poročili komandanta Alarm. bat. Celje-zahod 27. in 30. VIII. 1943 v AMNO.

¹⁶² Dnevnik bojev Alarm. bat. West oziroma Wehrmannschaftsbatalliona Süd oktobra 1943 v AMNO (citiram: Dnevnik bojev).

¹⁶³ Poročilo vodje Standarte Celje-zahod 5. X. 1944 v AMNO.

¹⁶⁴ Poročilo orož. postaje Dole 17. X. 1943 v AMNO in 2. alarm. čete Celje-zahod 12. X. 1943 v AMNO.

¹⁶⁵ Dnevnik bojev.

¹⁶⁶ Istotam.

¹⁶⁷ Poročilo štaba XV. divizije 24. XI. 1943 v AMNO.

stalno valovila, je bil vendarle osvobojen določen del ozemlja. Trboveljski okrožni vodja Eberhardt je na primer že ukazal, naj pripravijo razstrelivo za porušenje mostov na Savi in vozila za evakuacijo nemških družin ter se je pozneje moral zagovarjati pred Uiberreitherjem.¹⁶⁸

Ker vse razpoložljive enote še vedno niso zadoščale za obrambo, so Nemci pripeljali s Krškega polja enote 162. pehotne Turkestanske divizije in bataljon 1. SS-tankovske divizije Leibstandarte Adolf Hitler, ki so ju preko Ljubljane in Zidanega mosta pripeljali s Primorskega.¹⁶⁹ Sovražne enote so 13. oktobra začele potiskati partizanske enote nazaj čez bivšo nemško-italijansko mejo in do 17. oktobra skoraj popolnoma očistile področje med Savo in mejo. Wehrmannschaftsbatallion Süd je ostal na področju okrog Št. Janža in razpošiljal izvidnice in bojne patrolje, ki jih je navadno vodil Steindl. Bataljon je 19. oktobra obiskal Uiberreither in razdelil vermanom železne križce. Naslednje dni so bili na celi črti hudi boji in bataljon so morali okrepiti še s sedmimi novimi četami (2., 3. in 4. alarmna četa Maribor-mesto, 2. alarmna četa Slovenj Gradec, 2. alarmna četa Maribor-okolica, 2. alarmna četa Brežice in 4. alarmna četa Ptuj-jug), tako da je kmalu štel štirinajst čet. Bataljon je vezal nase dele XII. in Cankarjeve brigade z namenom, da bi jima močne motorizirane sile, ki so 21. oktobra začele ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju na Dolenjskem, prišle za hrbet in ju uničile. Ta namera pa se ni posrečila, ker sta se obe brigadi srečno prebili iz obroča.

27. oktobra se je bataljon preimenoval v Samostojni IV. bataljon okrepljenega 19. SS-pol. polka. Ko pa se je ofenzivni val premaknil naprej proti zahodu in je bataljon postal na tem mestu nepotreben, so ga začeli ukinjati.¹⁷⁰

Ko se je v začetku oktobra razmahnila aktivnost Šlandrove brigade v celjskem okrožju (7. oktobra napad na Rečico itd.) in je bil Alarmni bataljon West angažiran ob meji, se je 10. oktobra v Mozirju ustanovil Alarmni bataljon Mozirje pod poveljstvom SA-Obersturmbannführerja Eggerja. Že v drugi polovici oktobra je imel pet čet in sicer 1. alarmno četo Celje-vzhod v Mozirju in Rečici, 2. alarmno četo Celje-vzhod v Gornjem gradu, 3. alarmno četo Celje-zahod v Ljubnem, 2. alarmno četo Ptuj-sever v Lučah in 2. alarmno četo Maribor-okolica in Vranskem in Braslovčah.¹⁷¹

Ko se je Alarmni bataljon West preimenoval v Wehrmannschaftsbatallion Süd, je 21. oktobra njegovo ime prevzel Alarmni bataljon Mozirje. 16. oktobra je napravil akcijo na Menino planino, ki pa ni uspela.¹⁷² Ko je 3. alarmna četa Celje-zahod hotela 22. oktobra zasesti Vransko in Braslovče, od koder je 2. alarmna četa Maribor-okolica 20. oktobra odšla v Wehrmannschaftsbatallion Süd, je kamion z 20 vermani pri Gomilskem naletel na zasedo I. bataljona Šlandrove brigade, ki je zažgal avto in v boju uničil 6 vermanov, 7 ranil, 6 pa ujel, le dvema se je posrečilo ulti.¹⁷³

Medtem ko je Šlandrova brigada operirala na kamniško-savinjskem področju, je bil na Pohorju Pohorski bataljon, ki se je 24. oktobra reorganiziral v Pohorski odred. Na Kozjanskem je bila majhna četica, na Koroškem pa

¹⁶⁸ Eberhardtovo poročilo Steindlu v AMNO.

¹⁶⁹ Zapisnik štabne konference 19. X. 1943 v AM.

¹⁷⁰ Dnevnik bojev.

¹⁷¹ Poročilo Alarm. bat. West. 25. X. 1943 v AMNO.

¹⁷² Poročilo Alarm. bat. Mozirje 16. X. 1943 v AMNO.

¹⁷³ Poročilo Alarm. bat. West 25. X. 1943 v AMNO; poročilo 3. alarm. čete Celje-zahod 24. X. 1943 v AMNO.

Koroški bataljon. Vse te enote so oktobra napravile nekaj napadov, ki so povzročili sovražniku še precej težkih izgub. Od 1. do 25. oktobra je imel sovražnik vsega 42 mrtvih, 86 ranjenih in 40 pogrešanih, od česar samo Wehrmannschaft 11 mrtvih, 21 ranjenih in 24 pogrešanih kot je 1. novembra 1943 poročal komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko,¹⁷⁴ ki je istega dne na štabni konferenci poudaril: »Potrebni so odločni ukrepi!«¹⁷⁵ Na isti konferenci je govoril tudi zvezni vodja Steindl, ki je dejal:

»Naloga Wehrmannschafta Štajerske domovinske zveze je že od vsega začetka bila svetovnonazorsko politično izobraževanje in vojaška vzgoja s predvojaškim izobraževanjem. Dejanska oborožena akcija ni bila predvidena kot naloga Wehrmannschafta. Spodnja Štajerska je obmejna dežela in ima kot taka svoje posebne naloge. Iz stiske, ki je nastala zaradi delavnosti band v obmejnem prostoru, je moral biti Wehrmannschaft angažiran tudi za aktivni boj proti bandam (podčrtal T. F.). V ta namen smo ustanovili 30 alarmnih čet, 15 od teh smo lahko popolnoma oborožili z lahkim pehotnim orožjem... V to akcijo proti bandam smo vpoklicali skupno 1295 vermanov, od tega je imel en bataljon 7 mrtvih, 34 ranjenih in 20 pogrešanih (Alarmni bataljon West oziroma Wehrmannschaftsbataillon Süd — opomba T. F.), od katerih del lahko štejemo za mrtve. Drugi bataljon (Alarmni bataljon Mozirje oziroma Alarmni bataljon West — opomba T. F.) je imel 6 mrtvih. Nasproti temu smo dosegli uspeh in ustrelili v boju 85 banditov, ujeli pa 42 ter zasegli pomemben plen, tudi težko orožje, s katerim bomo sedaj lahko oborožili Wehrmannschaft.

Če pa se zdaj v neki spomenici poudarja, da se je vojska ponudila, da prevzame boj proti banditom in da je gauleiter na pritisk zveznega vodje hotel zaslužiti odlikovanje, je to nezaslišano spreminjanje dejstev in hudobno podcenjevanje bojne akcije spodnještajerskih mož (podčrtal T. F.).«¹⁷⁶

Na isti seji so tudi ugotovili, da »je pri zadnjih akcijah na južni meji bilo uničenih 6 tovornih avtomobilov in 20 avtobusov«.

Steindlu lahko verjamemo navedbo lastnih izgub, ker jo dokazuje tudi ohranjeno arhivsko gradivo, pretiraval pa je v številu padlih nasprotnikov. Bataljon je imel opraviti predvsem z XII. brigado, ki ni imela toliko mrtvih v vseh ofenzivnih bojih, še manj pa na tem odseku.

Ker sovražnik v septembru in oktobru ni imel na razpolago vojaških in policijskih sil za boj proti enotam IV. operativne cone in ni bilo videti, da jih bo imel vsaj v prvi polovici novembra, je reorganiziral orožništvo in ustanovil nove alarmne bataljone. To mu je omogočilo tudi dejstvo, da je bila velika ofenziva ob bivši nemško-italijanski meji končana in je imel prostih več alarmnih čet.

Tako je najprej 28. oktobra Wehrmannschaftsbataillonu Süd (od 27. do 30. oktobra Samostojni IV. bataljon 19. SS-pol. polka) odvzel vse štiri alarmne čete Maribor-mesto, nato pa še 2. alarmno četo Maribor-okolica in 2. alarmno četo Slovenj Gradec. Poslal jih je na slovenjegraško področje, kjer so skupaj s 1. alarmno četo Slovenj Gradec sestavljale na novo ustanovljeni Alarmni bataljon Nord pod poveljstvom SA-Obersturmbannführerja Kohlbacherja.¹⁷⁷ Osnovni

¹⁷⁴ Izvirnik v AMNO.

¹⁷⁵ Izvirnik v AM.

¹⁷⁶ Izvirnik v AM.

¹⁷⁷ Steindlovo povelje 28. X. 1943 v AMNO; Dnevnik bojev.

vzrok za ustanovitev tega bataljona je bila močna aktivnost Koroškega bataljona (27. oktobra je na postaji Otiški vrh uničil šest lokomotiv, dve skladišči itd.). Njegova osnovna naloga je bila »držati zaporo od Dravograda do Vitanja, ločiti pohorsko bando od mežiške, uničiti ugotovljene skupine banditov na Pohorju in zahodno od Slovenjega Gradca«. ¹⁷⁸ Štab bataljona in 1. alarmna četa Maribor-mesto sta bila v Slovenjem Gradcu, 2. alarmna četa Maribor-mesto v Št. Janžu pri Dravogradu, 3. alarmna četa Maribor-mesto v Zrečah, 4. alarmna četa Maribor-mesto v Mislinji, 2. alarmna četa Maribor-okolica v Vitanju, 1. alarmna četa Slovenj Gradec v Sv. Lovrencu in 2. alarmna četa Slovenj Gradec v Ribnici na Pohorju.

Steindl je 30. oktobra ukinitil Wehrmannschaftsbataillon Süd, reorganiziral Alarmni bataljon West in ustanovil Alarmni bataljon Ost.

Neposredni povod za ustanovitev Alarmnega bataljona Ost je bil napad Šlandrove brigade na orožniško postajo Šmartno ob Dreti 30. oktobra, kjer so se orožniki vdali in je zaplenila veliko količino orožja, zažgala šolo, orožniško postajo in poštni urad ter odbila napad oddelka 2. alarmne čete Celje-vzhod iz Gornjega grada. Naloga bataljona je bila držati zaporo od Dobrovelj in Menine planine, od Nove Štife do Vranskega in uničiti ugotovljene partizanske enote. Štab bataljona pod poveljstvom SA-Obersturmbannführerja Eggerja je bil z 2. alarmno četo Celje-vzhod v Gornjem gradu, 1. alarmna četa Celje-vzhod je bila v Novi Štifti, 2. alarmna četa Ljutomer v Šmartnem ob Dreti in na Bočni, 3. alarmna četa Celje-vzhod v Letušu in Braslovčah ter 1. alarmna četa Ptuj-jug na Vranskem. ¹⁷⁹ 8. novembra so ustanovili še 4. alarmno četo Celje-vzhod v Pristovi in Rogaški Slatini. ¹⁸⁰

Istočasno je bil reorganiziran Alarmni bataljon West pod poveljstvom SA-Standartenführerja Wolfa. Njegova naloga je bila držati zaporo od Letuša do Velenja, varovati zgornjo Savinjsko dolino pred napadi z Mozirskih planin, zavarovati vse prehode čez Savinjo itd. Štab bataljona je bil s polovico 1. alarmne čete Celje-zahod v Mozirju, druga polovica je bila v Šmartnem ob Paki, 2. alarmna četa Ptuj-sever v Ljubnem in Lučah, 2. alarmna četa Celje-zahod v Velenju in Šoštanjju ter 3. alarmna četa Celje-zahod v Rečici.

Obe alarmni četi Brežice sta ostali v trboveljskem okrožju z nalogo, da varujeta mejo pred izpadi iz Ljubljanske pokrajine oziroma Gorenjske. Prva je bila v Št. Janžu, druga pa na Kolovratu. ¹⁸¹

Celjski okrožni orožniški poveljnik je glede na tako nagel padec dveh orožniških postaj mislil, da je boljša ofenzivna aktivnost orožniških postaj, kakor pa pasivno čakanje na partizanski napad. Zato je 6. novembra ustanovil štiri operativne vode, zaradi česar je moral ukiniti tri orožniške postaje in šest orožniških oporišč. ¹⁸²

Kljub vsem tem ukrepom pa v tem času niso zaznamovali niti enega posebnega uspeha v boju proti Šlandrovi brigadi. Ta je še naprej napadala motorna vozila na Trojanah, napadla je tekstilno tovarno in železniško postajo v Jaršah pri Mengšu itd. 30. novembra zvečer je napadla postojanko 2. alarmne čete Lju-

¹⁷⁸ Steindlovo poročilo Uiberreitherju 4. XI. 1943 v AMNO.

¹⁷⁹ Istotam.

¹⁸⁰ Steindlovo povelje 8. XI. 1943 v AMNO.

¹⁸¹ Steindlovo poročilo Uiberreitherju 4. XI. 1943 v AMNO.

¹⁸² Dopis okrož. orož. poveljnika Celje 6. XI. 1943 v AMNO;

Dorfmeisterovo poročilo Uiberreitherju 3. XI. 1943 (AMNO) ne soglašata s tem sklepom in predlaga, naj bi najprej napravili veliko ofenzivo na Gorenjskem, nato pa »prečesali«
zgornji del Savinjske doline.

tomer v Novi Štifti. V šoli in župnišču utrjena sto dvajsetčlanska posadka se je po dveinpolurnem boju umaknila v bližnji gozd z izgubo 5 mrtvih in 13 ranjenih. Tudi 2. alarmna četa Celje-vzhod iz Gornjega grada je imela 5 ranjenih, ko je hitela na pomoč napadeni postojanki. Brigada pa je imela dva mrtva, šest težko in tri lahko ranjene.¹⁸³

Ker je bila brigada nato do srede decembra bolj na kamniškem področju in ni napravila na Štajerskem nobenega večjega napada, se je težišče bojev preneslo na pohorsko področje, kar je ugotovila tudi štabna konferenca 16. novembra 1943: »Težišče uničevanja band je v preteklih dveh tednih bilo na Pohorju, kjer neka banda postopa na zelo neugoden način.«¹⁸⁴

Steindl je že 5. novembra na sestanku z nekaterimi odgovornimi policijskimi in orožniškimi funkcionarji prosil za akcijo proti Pohorskemu odredu, ki je ravno tedaj napravil nekaj zelo uspešnih napadov, predvsem na železniško progo. Akcija bi morala biti 6. novembra in če bi ne bilo na razpolago dovolj policijskih sil, bi poleg njegovih tisoč vermanov sodelovale tudi tri ali štiri čete vojske s težkim orožjem. Takoj po sestanku je pisal Uiberreitherju:

»Gauleiter, razmere na Pohorju so edinstvene. Lahko se zgodi, da z enim udarcem izvedemo totalno pomiritev Spodnje Štajerske (podčrtal T. F.). Prosim, da preko Gruppenführerja Rösenerja zahtevate akcijo na Pohorju.«¹⁸⁵

Uiberreither je res posredoval pri Rösenerju, ki mu je odgovoril, da bo do akcije prišlo in naj zaenkrat pusti Pohorje pri miru razen ogledniškega delovanja civilov.¹⁸⁶ Toda Steindl ni bil zadovoljen. Misлил je, da bo z odlašanjem izgubljena edinstvena priložnost, kakršno je izkoristil pred desetimi meseci. Zato je začel misliti na samostojno akcijo z vermani. Posebej ga je k temu podžigal napad Pohorskega odreda na orožniško postajo Zreče. Orožniki so se že morali umakniti v prvo nadstropje in se dušiti v dimu, ko jim je prišla na pomoč orožniška postaja Oplotnica in Steindl s tridesetimi vermani. Odred se je moral umakniti z dvema mrtvima in sedmimi ranjenci.¹⁸⁷

Rösener, ki je ravno ta čas zbiral sile za ofenzivno akcijo proti Triglavski diviziji na Gorenjskem in severno od reke Idrijce na Primorskem, je 11. novembra »prepevedal vsako ofenzivno akcijo katerih koli enot proti bandinim taboriščem na Pohorju« in ukazal defenzivno zavarovanje vseh pomembnejših naprav na Pohorju do velike akcije, ki jo bo sam ukazal.¹⁸⁸

Ko je Steindl videl, da z ofenzivno akcijo zaenkrat ne bo nič, je 13. novembra ustanovil Alarmni bataljon Mitte pod poveljstvom SA-Sturmbannführerja Hochreinerja z nalogo »zapreti položaje Ruše—Sv. Areh—Šmartno—Tinje—Oplotnica—Zreče«.¹⁸⁹ Štab je bil v Slovenski Bistrici, 1. alarmna četa Maribor-okolica v Rušah in pri Sv. Arehu, 3. alarmna četa Maribor-okolica v Šmartnem in Tinju, 4. alarmna četa Maribor-okolica v Oplotnici in Zrečah ter 1. alarmna četa Ptuj-sever v Sv. Marjeti na Dravskem polju in Strnišču,

¹⁸³ Poročilo štaba IV. operativne cone 1. XII. 1943 v AMNO; poročili komandanta varnostne policije in varnostne službe za Sp. Štajersko 30. XI. in 1. XII. 1943 v AMNO.

¹⁸⁴ Zapisnik v AM.

¹⁸⁵ Steindlova brzojavka Uiberreitherju 5. XI. 1943 v AMNO.

¹⁸⁶ Brzojavka 6. XI. 1943 v AMNO.

¹⁸⁷ Poročilo štaba IV. operativne cone 1. XII. 1943 v AMNO.

¹⁸⁸ Rösenerjeva brzojavka Uiberreitherju 11. XI. 1943, prepis v AMNO.

¹⁸⁹ Steindlovo povelje 8. XI. 1943 v AMNO.

konec novembra pa je prišla v njegov sestav še 2. alarmna četa Maribor-okolica v Vitanju.¹⁹⁰ Tako je do tega časa imel Steindl pod orožjem že 23 alarmnih čet.

Ker Steindl še vedno ni dal miru, mu je Rösener 25. novembra poslal dva bataljona 14. SS-policijskega polka, ki je v veliki sovražni ofenzivi proti osvobojenemu ozemlju na Dolenjskem prišel iz Hrvaške. Štab I. bataljona je bil v Žalcu, 1. in 2. četa v Rečici ob Paki, 3. in 4. v Braslovčah, štab III. bataljona z 11. in 12. četo je bil v Šoštanju, 9. četa v Velenju, 10. pa v Kotljah. Toda zato je že oktobra odšel na Dolenjsko I. bataljon 19. SS-policijskega polka.

Konec novembra in v začetku decembra je tudi Rösener sam začel pripravljati ofenzivno akcijo proti Pohorskemu odredu, ki jo je imenoval Snežni metež. Začel jo je 6. decembra z namenom, da prvi dan uniči partizanske enote na Velikem vrhu, drugi dan obkoli področje Planinke in Mislinjskega sedla in ga tretji dan prečeše.¹⁹¹

Vzhodna bojna skupina, ki sta jo sestavljala Alarmna bataljona Nord in Mitte, je pod Steindlovim vodstvom 6. decembra krenila s položajev Oplotnica—Tinje—Šmartno—Brdovec in prišla do večera do črte Peršetov vrh—Javorski vrh—Osonjka—Lukanja. Drugi dan je Severna bojna skupina, sestavljena iz gojencev vojaških podoficirskih šol Maribor in Slovenska Bistrica, krenila s položajev Lehen—Sv. Lovrenc na Pohorju—Puščava—Fala; Južna bojna skupina, ki jo je sestavljala 18. Landesschützenpolk iz Celja, pa je krenila s položajev Oplotnica—Zreče. Obe sta do večera prišli do črte Planinka—Plešič—Črnavski potok—potok Oplotnica—Jurgo—Ločnikov graben—Vitanjsko sedlo. 19. SS-pol. polk iz Gorenjske pa je z II. in III. bataljonom, ki sta bila okrepljena s tremi orožniškimi četami in ribniškim Sturmom Wehrmannschafta krenil iz Ribnice na Pohorju in do večera preiskal pokrajino do črte Mali Črni vrh—Planinka—Sv. Bolfenk—Mala Kopa—Črni vrh. 14. SS-pol. polk s I. in III. bataljonom, ki sta bila okrepljena z dvema alarmnima četama, je krenil s položajev Vitanje—Sv. Florjan—Valdek—Št. Ilj.—Sp. Dovže in do večera prišel do črte Volovica—k. 1364.

Tretji dan sta 19. in 14. SS-pol. polk začela napadati črto Ostrivca—Mislinjsko sedlo—Planinka, Severna in Južna bojna skupina pa sta držali zaporo.¹⁹²

To je bila doslej največja sovražna ofenzivna akcija na Štajerskem, saj je v njej sodelovalo okoli deset bataljonov. Toda bila je udarec v prazno. Pohorski odred je bil namreč pravočasno obveščen o ofenzivi in se je umaknil od Sv. Jakoba in Lavtarja mimo Skočirjeve žage čez Kužnik na Janževski vrh in od tod proti Sv. Antonu.¹⁹³ Kljub temu da je 14. SS-pol. polk še nekaj časa ostal na Pohorju, je odred že 13. decembra zvečer napadel Sp. Dovže, a ga je 3. alarmna četa Maribor-mesto zavrnila.¹⁹⁴ Tako je Steindl moral poročati Uiberreitherju: »Akcija Snežni metež ni uspela. Od 18. do 23. decembra bom angažiral lovske odrede Wehrmannschafta.«¹⁹⁵

Medtem ko je Steindl že sredi decembra demobiliziral polovico moštva obeh alarmnih bataljonov na Pohorju, ob koncu leta pa še drugo polovico, je Alarmna bataljona West in Ost poslal v ofenzivno akcijo proti Šlandrovi brigadi.

¹⁹⁰ Steindlovo povelje 27. XI. 1943 v AMNO.

¹⁹¹ Rösenerjevo povelje 2. XII. 1943 v AMNO.

¹⁹² Vojni dnevnik 18. Landesschützen-polka iz Celja v AMNO.

¹⁹³ Kronika osnovne šole Ribnica na Pohorju, prepis v AMNO.

¹⁹⁴ Steindlova brzojavka Uiberreitherju 14. XII. 1943 v AMNO.

¹⁹⁵ Steindlova brzojavka Uiberreitherju 16. XII. 1943 v AMNO.

To akcijo je Rösener začel 16. decembra s 14. in 19. SS-pol. polkom, dvema bataljonoma 184. Landeschützen-polka iz Kranja in osmimi četami obeh alarmnih bataljonov. Kljub temu da je Steindl obljubljal, da bo v primeru uspeha poslal polovico moštva obeh bataljonov na božični dopust, ofenzivna akcija na področju Kamnik—Domžale—Vransko—Zagorje ni uspela. Šlandrova brigada se je izmaknila na Koroško.¹⁹⁶

Močno aktivna je bila v tem času tudi Kozjanska četa. 11. decembra je pri Sv. Petru pod Sv. Gorami napadla tovorni avto in ubila enega, ranila pa 30 vojakov.¹⁹⁷ Kmalu nato je I. bataljon hrvatskega Zagorskega odreda prodrl preko meje in se združil s Kozjansko četo pri napadu na Št. Peter pod Sv. Gorami. Orožniki so imeli 4 mrtve in 3 ranjene. Ker je vojska odpovedala, je Steindl v soglasju z Rösenerjem od 18. do 23. decembra poslal v akcijo lovski odred v moči 61 mož.¹⁹⁸ Do hudega boja je prišlo 20. decembra v prostoru Osredok pri Pišecah, kjer so padli 4, ranjenih pa je bilo 6 vermanov, in drugi dan pri Drenovcu, kjer je Steindlova bojna skupina (1., 2. in 3. alarmna četa Celje-vzhod) imela enega mrtvega in 5 ranjenih.¹⁹⁹ Temu je 22. decembra zjutraj sledila očiščevalna akcija s I. bataljonom 14. SS-pol. polka, vojsko in dvema alarmnimā četama. Po božiču je Steindl premestil Alarmni bataljon Ost v brežiško okrožje in sicer po eno četo v Veliko dolino, Št. Peter pod Sv. Gorami, Podčetrtek in Pristavo.²⁰⁰ Alarmni bataljon West pa je pustil v zahodnem delu celjskega okrožja, kjer so bili tudi deli 14. SS-pol. polka. Komandant tega polka je po Rösenerjevem »povelju za pomiritev Gorenjske in Spodnje Štajerske« 21. decembra 1943 postal odgovoren za pomiritev Spodnje Štajerske, predvsem pa za zavarovanje ceste Vransko—Celje in področja Mozirje—Rečica—Gornji grad. Rösener mu je še posebej poudaril: »Če bo boj blag in usmiljen, ne bo uspeha. Brezobzirna uporaba vseh vrst orožja za boj — pa čeprav bi pri tem trpeli tudi nedolžni — je nujna za dosego uspeha.«²⁰¹

Steindl je na Novo leto 1944 demobiliziral Alarmni bataljon Nord na Pohorju in ustvaril lastni lovski odred z 200 možmi, da bi z njim zasledoval Pohorski odred.²⁰² Ta pa se je 7. januarja 1944 reorganiziral v Zidanškovo brigado. Proti nji je 17. januarja 1944 usmeril večjo akcijo, za katero je potegnil tudi po nekaj deset mož iz vsake čete Alarmnega bataljona West in Alarmnega bataljona Ost.²⁰³ Akcija je bila neuspešna. Po nji je bila predvidena demobilizacija preostalih alarmnih bataljonov, ki sta se do takrat zmanjšala za polovico moštva, in so bila že izdana ustrezna povelja.²⁰⁴ Toda tedaj je Šlandrova brigada v noči od 1. do 2. februarja uničila orožniško postajo Motnik, 1., 2. in 3. četa Alarmnega bataljona Ost pa so 1. februarja imele boj pri Mislinji, drugi dan pa 3. alarmna četa Celje-vzhod spopad pri Slivnici.²⁰⁵ Tako z demobilizacijo ni bilo nič, še manj pa čez nekaj dni, ko je prišla na

¹⁹⁶ Poročilo štaba IV. operativne cone 19. XII. 1943 v AMNO; poročilo Šlandrove brigade 29. I. 1944 v AMNO; Jože Štok-Korotan, Jeklena pest, Ljubljana 1953, str. 349—354.

¹⁹⁷ Poročilo okrožnega vodje Brežice 13. XII. 1943 v AMNO.

¹⁹⁸ Steindlova brzojavka Uiberreitherju 16. XII. 1943 v AMNO.

¹⁹⁹ Steindlova brzojavka Uiberreitherju 22. XII. 1943 v AMNO; Befehlsblatt, januar 1944.

²⁰⁰ Steindlovi brzojavki Uiberreitherju 22. in 29. XII. 1943 v AMNO.

²⁰¹ Izvirnik v AMNO.

²⁰² Steindlova brzojavka Uiberreitherju 29. XII. 1943 v AMNO.

²⁰³ Povelje Alarm. bat. West 15. I. 1944 v AMNO.

²⁰⁴ Povelje Alarm. bat. West 28. I. 1944 v AMNO.

²⁰⁵ Poročilo štaba IV. operativne cone 6. II. 1944 v AMNO.

Štajersko XIV. divizija NOV in POJ in so vrgli proti njej poleg drugih enot tudi alarmne čete, tako one, ki so že obstajale, kot tiste, ki so jih morali spet ustanoviti. Zgodilo se je to, o čemer je pisal Steindl vermanom za Novo leto 1944, vendar pa je bil rezultat bojov in razvoj alarmnih čet precej drugačen kot pa si ga je sam zamislil.²⁰⁶

7. Prihod XIV. divizije na Štajersko in ustanovitev Wehrmannschaft-polka »Spodnja Štajerska«

Nemci so ves čas napačno in celó neenotno ocenjevali razmere na Štajerskem. Izhajali so iz tega, da je izvor vsega zla v Ljubljanski pokrajini in na Gorenjskem in da spodnještajersko prebivalstvo le iz strahu pred partizanskimi represalijami sodeluje v osvobodilnem boju. Medtem ko je policija še dokaj realno ocenjevala razmere in ugotovila, da prebivalstvo neprisiljeno in iz prepričanja sodeluje z osvobodilnim gibanjem, pa so politični forumi vedno podudarjali, da spodnještajersko prebivalstvo noče imeti nič skupnega z »banditi«. Tako je na primer Rösener konec decembra 1943 ugotavljal: »Na pomoč prebivalstva ni računati, ker vse dela za odporniško gibanje OF...«,²⁰⁷ član Zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze inž. Treml pa sredi novembra istega leta: »Ne more biti govora o nekem vseskozi slabem obnašanju prebivalstva, ljudje nočejo imeti nič skupnega z banditi.«²⁰⁸ Iztrezil jih tudi ni prihod XIV. divizije.

Ta je decembra 1943 dobila nalogo, naj odide na Štajersko in okrepi enote IV. operativne cone. Na pot je odšla 6. januarja 1944 iz Bele krajine s 1112 možmi. Po enomesečnem pohodu čez Moslavino in Hrvaško Zagorje je 6. februarja s 1025 možmi (na Hrvaškem je imela 7 mrtvih, 29 ranjenih in 34 obolelih) prišla na Štajersko.

Takoj po prihodu na Štajersko so jo napadle sovražne enote in je imela že prvi dan 6 mrtvih in 15 ranjenih. Zato je štab sklenil osredotočiti divizijo in zasesti severna pobočja Bohorja, kjer bi se odpočila in nato krenila proti Rajhenburgu. Poleg stalnih sovražnih napadov je padlo še precej snega. Poveljstvo nad sovražnimi enotami, med katerimi sta bila tudi alarmna bataljona pod Steindlovim vodstvom, je ta dan prevzel komandant 18. Landesschützenpolka polkovnik Pallua-Gall. 1. in 3. alarmna četa Celje-zahod in 3. alarmna četa Celje-vzhod so se bile v Jelcah pri Žusmu in imele tri mrtve in sedem ranjenih. 8. februarja se je divizija premaknila proti Bohorju in je sovražnik na vsak način hotel obdržati cesto Planina—Pilštanj. Zato je osnoval več bojnih skupin, ki so napadale divizijo, 1. in 3. alarmna četa Celje-zahod pa sta zapirali cesto Podsreda—Zagorje in imeli dva mrtva. Po enodnevnem počitku na Bohorju je divizija v noči od 9. na 10. februar uničila rudniške naprave v Senovem in nato odšla čez cesti Planina—Sevnica in Planina—Breg proti zahodu v smeri Rimskih Toplic, odkoder bi nato odšla v revirje. Zato je komandant korpusne podoficijske šole polkovnik Treeck, ki je ta dan prevzel vodstvo vseh angažiranih sil, ukazal Steindlu, naj se z Wehrmannschaftom odpelje s posebnim vlakom iz Rajhenburga v Rimske Toplice in zapre črto

²⁰⁶ Steindl je tedaj zapisal: »Leto 1944 nam bo prineslo najtežje boje in najtežje obremenitve. Alarmne čete Wehrmannschafta bomo kot živo obmejno tradicijo Spodnje Štajerske gradili dalje in njihovo moštvo uporabili kot bojne tovariše eksekutive...« (Izvirnik v AMNO).

²⁰⁷ Povelje 21. XII. 1943 v AMNO.

²⁰⁸ Zapisnik štabne konference 16. XI. 1943 v AM.

Sevnica—Rimske Toplice. Steindl je to storil in 12. februarja prodiral po dolini Gračnice proti Jurkloštru. Njegove sile so do tega dne narasle že na deset alarmnih čet (1., 2., 3. in 4. Maribor-okolica, 1. in 2. Celje-vzhod ter novoustanovljene 1., 2. in 3. Maribor-mesto in 2. Brežice). Da bi se zavaroval pred napadi, je na čelo kolone postavil nalovljene slovenske otroke. Kljub temu je pri Jurkloštru prišlo do hudega boja, v katerem so alarmne čete imele devet mrtvih in 12 ranjenih, medtem ko je komandant Alarmnega bataljona Ost Egger padel že prejšnji dan južno od Slivnice pri Celju. Otroci so takoj pribežali k partizanom, ki so takoj obvezali tri ranjene. Ker je sovražnik, ki je ta dan dobil za pomoč še blizu tri sto mož iz 16. SS-tankovskogrenadirske divizije iz Ljubljane, zavaroval prehode čez Savinjo med Rimskimi Toplicami in Laškim, se je divizija usmerila proti severu, da bi se vzhodno od Celje prebila čez Konjiško goro na Pohorje. Zato je sovražnik koncentrično napadel od Sv. Lenarta, Marije Gradec in Šmarij pri Jelšah, kar mu pa ni uspelo. Prav tako se mu ni posrečilo zapreti ceste Celje—Šentjur, ki jo je divizija prekorčila v noči od 13. na 14. februar. Zato je drugi dan zaprl črto Dramlje—Gora—Žiče, ki pa jo je divizija prebila 15. februarja zjutraj in prišla na Konjiško goro. Ker je bila pot proti severu zaprta, se je severozahodno od vasi Lipa usmerila proti zahodu. Toda sovražnik jo je še istega dne obkolil na področju Vojnik—Frankolovo—Stranice—Vitanje—Nova cerkev in jo hotel uničiti. 16. februarja ob dveh zjutraj se je prebila pri Socki in odšla proti Št. Joštu. Sovražnik je napravil novi obroč Vitanje—Št. Vid—Velenje—Dobrna—Frankolovo in z močnimi udarnimi skupinami prodiral proti diviziji, ki ji ni preostalo nič drugega kot da se prebije še naprej proti zahodu ali pa proti Pohorju. Štab je sklenil, da se bo divizija v noči od 17. na 18. februar pri Sv. Marjeti prebila na Pohorje. Uspel je šele drugi pritisk štirih izbranih bataljonov, a sta dve sovražni skupini, od katerih je bila prva Steindlova (1., 2. in 3. alarmna četa Maribor-okolica, 1. Ptuj-jug, 1. Celje-vzhod ter 1. in 3. Celje-zahod), spet zaprli cesto in so komore, težko orožje in ranjenci ostali v obroču, ki se je vse bolj ožil. Prišlo je do hudih bojov na Basališču, ki je nekajkrat menjalo gospodarja in se je del divizije zaradi ranjencev in hudega mraza moral umakniti v vas Brdca, kjer je štab divizije sklenil prebijati se preko Pake do Graške gore in nato oditi na Mozirske planine. Res se je 19. februarja začel prebijati in je mimo Cirkovc 21. februarja prišel na Graško goro, kjer se je nekoliko odpočil in nato v dveh kolonah krenil proti zahodu. V prostoru Strgar—Velunja je prišlo do hudega boja med Wehrmannschaftom (1., 2. in 3. alarmna četa Maribor-mesto, 1., 2. in 3. Maribor-okolica, 1. in 2. Slovenj Gradec, 1. Celje-vzhod, 2. Brežice in Lovski odred Ljutomer) in Šercerjevo brigado. Do hudih bojov je prišlo tudi naslednjega dne pri Zavodnem in Sv. Duhu, kjer je bil položaj zelo kritičen in so se borci in funkcionarji prebijali predvsem z bombami, dokler niso končno čez Bele vode prišli na Mozirske planine. Do popolne koncentracije divizije pa je prišlo v drugi polovici marca na Graški gori, kamor so prišli tudi bataljoni, ki so se 18. februarja prebili na Pohorje. Divizija je štela 548 mož.²⁰⁹

Nemci, ki so v tem tritedenskem boju proti diviziji angažirali skupaj 3139 mož (vojska 1415, SS-oddelki 286, policija 535 in Wehrmannschaft 957 mož), so

²⁰⁹ Jože Klanjšek, Proboj 14 Proleterske divizije u Štajersku, Vojnoistoriski glasnik, Beograd 1953, br. 1, str. 9—37; Stane Terčak, Živi zid, Celje 1952, str. 39—50; Treeckovo poročilo 26. II. 1944 v AMNO; povelje III. Wehrmannschaft-bataljona Celje (seznam bojov) 30. VIII. 1944 v AMNO; Befehlsblatt, marec 1944.

imeli 41 mrtvih, 151 ranjenih in 3 pogrešane, od tega odpade na Wehrmannschaft 17 mrtvih, 54 ranjenih in 3 pogrešani.²¹⁰ Mislili so, da so divizijo uničili. Tako je polkovnik Treeck 26. februarja poslal enote nazaj v svoja oporišča in v poročilu zapisal:

»V lovu, ki je trajal cele tri tedne, smo tolpo zasledovali, dražili in spet prisilili k boju ter končno razbili in popolnoma uničili.«

Isti dan je Steindl izdal posebno poslanico vermanom, v kateri je sporočil:

»Danes bo demobiliziranih 900 vermanov, ki so bili pet mesecev v akciji. Vrnili se bodo nazaj k svojim družinam in na svoja delovna mesta.

Oktobra 1943 se je z vašo pomočjo posrečilo zavriniti in tolči 15. banditsko divizijo, ki je prodrla iz Dolenjske do Save. V bojih, ki so bili zadnje tedne, pa ste kot tovariši vojske in policije pripravili uničujočo usodo 14. banditski diviziji. Stotine ležijo po gozdovih naše domovine ali pa so ujeti v varnih zaporih. 14. banditska divizija s tremi brigadami je prenehala obstajati...«²¹¹

Toda Steindl se je bridko zmotil. Res da je divizija utrpela težke izgube, pa vendar ni bila uničena. Že v marcu so jo reorganizirali in poslali v napad.

V tem času pa nista mirovali Šlandrova in Zidanškova brigada, ki sta napravili več uspešnih napadov, predvsem na železniške proge in motorna vozila.

Sredi marca sta Šlandrova in Tomšičeva brigada dobili povelje naj začneta napadati sovražne postojanke ter nadzirati cesto Lukovica—Trojane—Vransko, Bračičeva in Zidanškova brigada naj napadata cesto in železnico Maribor—Dravograd—Slovenj Gradec in Maribor—Pragersko—Celje, Šercerjeva brigada pa naj napada postojanke in ceste v zgornji Savinjski dolini in v dolini Pake.²¹² Že 19. marca sta Šlandrova in Tomšičeva napadli in zažgali sovražno postojanko v Moravčah, v noči od 6. na 7. april pa sta uničili postojanko v Radomljah.²¹³ Kamniško-zasavski odred, ki se je ustanovil sredi februarja 1944, je 17. in 30. marca napadel in poškodoval rudnik Kisovec pri Zagorju.²¹⁴ Na Kozjanskem se je ustanovil Kozjanski odred, katerega četa je 20. marca napadla Globoko pri Brežicah in odnesla Wehrmannschaftu vse orožje ter zažgala orožniško postajo itd.²¹⁵

Ti napadi IV. operativne cone so Steindla iztreznili. Po njih je spoznal, da XIV. divizija še živi. Zato je v drugi polovici marca 1944 zopet začel mobilizirati alarmne čete in jih združevati v bataljone. Medtem ko so v jeseni 1943 in pozimi 1943—1944 bataljoni bili samostojni oziroma podrejeni neposredno vodji Wehrmannschafta Steindlu oziroma njegovemu namestniku Mayerhöferju, jih je zdaj združil v Wehrmannschaftsregiment Untersteiermark in sam postal njegov poveljnik. Štab polka je bil v Slovenjem Gradcu, posamezni bataljoni pa v nekaterih okrožjih in so se le redko združili za večje akcije.

V okrožju Maribor-okolica je bil I. bataljon (Maribor) pod poveljstvom SA-Obersturmbannführerja Kohlbacherja s štabom v Slovenjem Gradcu. Imel je tri alarmne čete Maribor-mesto, štiri alarmne čete Maribor-okolica in dve alarmni četi Slovenj Gradec.

²¹⁰ Treeckovo poročilo v AMNO.

²¹¹ Izvirnik v AMNO.

²¹² Povelje IV. operativne cone 16. III. 1944 v AMNO.

²¹³ Poročilo IV. operativne cone 8. IV. 1944 v AMNO.

²¹⁴ Poročilo IV. operativne cone 21. III. in 4. IV. 1944 v AMNO; poročilo šefa Gestapa za Sp. Štajersko 31. III. 1943 v AMNO.

²¹⁵ Poročilo IV. operativne cone 8. IV. 1943 v AMNO; poročilo šefa Gestapa za Sp. Štajersko 24. III. 1944 v AMNO.

26. 2. 44.

Führer, Unterführer und Mannert

Mit heutigen Tage rüsteten 900 Wehrmänner die zum grössten Teil durch fünf Monate im Einsatz standen ab und kehrten zu ihren Familien und an ihre Arbeitsplätze zurück.

Im Oktober 1943 gelang es mit Eurer Hilfe die 15. Bandendivision, die aus Niederkrain bis zur Save vorgeedrungen waren, zurückzuerufen und zu schlagen. In den Kämpfen der letzten Wochen habt Ihr als Kameraden der Wehrmacht und Polizei der 14. Bandendivision ein vernichtendes Schicksal bereitet. Hunderte liegen tot in den Wäldern unserer Heimat oder befinden sich gefangen in eicherer Haft. Die 14. Bandendivision mit drei Brigaden hat aufgehört zu bestehen.

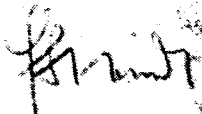
Wehrmänner! Ihr lebt im ewigen Gesetz der Grenze antworten und die Grenzlandtradition Eurer Väter fortgesetzt. Viele unserer Besten haben hierbei Ihr Leben hingegeben. Mit ihnen fühlen wir uns unlösbar verbunden. Die Erfüllung ihres Vermächtnisses soll uns auch in kommenden Tagen Gebot sein.

Wenn die Lage es erfordert werdet Ihr wieder aufgerufen um als Wehrmänner an der Grenze des Reiches der Deutschen, als Enkel stammgewohnter Ahnen Eure Pflicht tun.

Ich spreche auch im Namen des Stabes Dank und Anerkennung aus.

H e i l d e m F ü h r e r !

Bundesführer und Kampfg. Führer.

14. banditska divizija s tremi brigadami je prenehala obstajati, je izjavil Steindl v svoji poslanici vermanom 26. februarja 1942

Kampftag:	Ort und Gefechtsbezeichnung:	Für Teile:
31.3.44	Hartenstein (Verteidigung des Gend. Postans)	Schf. Minibock (Windischgraz)
5.4.44	Zesendorf-Luttenberg (Gefecht um die Ribitschmühle)	Jagdkommando/ Luttenberg
6.4.44	Kosiek (Gefecht mit Bandengruppe)	3.A.K./Cilli-West
26.4.44	Schonstein (Bandenüberfall)	3.A.K./Cilli-West
1.5.44	Wollan (Bandenangriff auf Wollan)	1.A.K./Luttenberg 1.A.K./Cilli-West 1.A.K./Pettau-Nord
9.5.44	Hudobnik (Gefecht mit schwächeren Bandengruppen)	2.A.K./Pettau-Süd
23.5.44	Motildivrh-nordostw.Kahlberg (Gefecht mit stärkerer Bandengruppe)	Stab d. Rgt. "Ustak." 2.A.K./Luttenberg
24.5.44	Stegger/Schauenberg (Gefecht mit stärkerer Bandengruppe)	Stab d. Rgt. "Ustak". I./WM-Batl. Karburg 1.A.K./Pettau-Nord
27.5.44	Konechtschagora (Gefecht mit Bandengruppe)	1.A.K./Pettau-Nord
2.6.44	Mala-Kapa/St. Barbara (Unternehmen "Rasborza" Gefecht mit starken Banden)	I/WM-Batl.
6.6.44	Dölsach-Turitschnik (Begegnungsgefecht)	Rgt. Stab I/WM-Batl.
13.6.44	Rasborzagraben (Gefecht mit starken Bandengruppen)	Rgt.-Stab und I. WM-Batl.
18.6.44	Waldeg (Abwehr eines Banden- überfalles)	I/WM-Batl. (2. Mbg.-Stadt u. 3.A.K. Mbg.-Land)
19.6.44	Waldeg (Abwehr eines Banden- überfalles)	I/WM-Batl. (2.A.K./Mbg.-Stadt u. 3.A.K./Mbg.-Land)
20.5.44	Lichtenberg (Gefecht auf Hohe 805 Velkivrh)	4.A.K./Rann
22.6.44	Poluno (Gefecht am Ortsausgang v. Požune)	4.A.K./Rann

Toda že sam seznam bojev (v povelju III. bataljona Wehrmannschaftsregimenta Untersteiermark 30. avgusta 1944) kaže, da se je bridko zmotil

V okrožju Celje sta bila dva bataljona. II. bataljon (Ptuj) je bil najprej v Ptuj, nato pa štab, 1. alarmna četa Ptuj-jug in 1. Ptuj-sever v Šoštanju, 2. Ljutomer pa v Velenju. Poveljeval mu je SA-Standartenführer Wolf. III. bataljon (Celje) pod poveljstvom SA-Obersturmbannführerja Würndleja je imel v marcu svoj štab v Celju, 3. alarmno četo Celje-zahod pa v Velenju. Sredi aprila pa so bile vpoklicane še 1. Celje-zahod v Šlabor, 1. Celje-vzhod v Rečico in 2. Celje-vzhod v Ljubno.²¹⁶

V okrožju Brežice je bil IV. bataljon (Brežice) pod poveljstvom SA-Sturm-bannführerja Bammerja, ki je imel štiri alarmne čete Brežice (1. v Brežicah, 2. v Krškem, 3. v Sevnici in 4. v Št. Petru pod Sv. Gorami).

Alarmne čete omenjenih bataljonov so stražile pomembnejše naprave, predvsem rudnike in tovarne, na katere je bilo februarja in marca 1944 storjenih več napadov (9. februarja premogovnik Senovo, 5. marca rudnik boksita Nazarje, 17. in 30. marca premogovnik Kisovec pri Zagorju in garaže kamnoloma v Oplotnici, 20. marca premogovnik pri Preboldu, 27. marca premogovnik Huda jama pri Laškem), kjer je obratna straža podlegla. Poleg tega pa so same ali skupaj s policijo delale enodnevnne čistke v svoji okolici. Do večjih akcij, v katerih bi sodeloval ves bataljon ali celo več bataljonov skupaj, do maja 1944 ni prišlo.

Težišče bojov proti IV. operativni coni je bilo predvsem na policijskih enotah. Za enotno vodstvo vseh angažiranih sil policije, vojske, graničarjev in vermanov je Rösener 16. januarja 1944 določil komandanta III. bataljona 19. SS-pol. polka majorja Sernaua, ki ga je sredi februarja zamenjal komandant I. bataljona istega polka major Maiwald, tega pa je konec marca zamenjal komandant I. bataljona »Cholm« 25. SS-pol. polka.²¹⁷ Jeseni pa so posamezne pokrajine postale tako imenovana zaščitna področja (Schutzgebiete), ki so se delila na tako imenovane varnostne odseke (Sicherungsabschnitte). Zaščitno področje Spodnja Štajerska (komandanti: polkovnik Köhler, nato polkovnik Illas in končno polkovnik dr. Kuehas) je imelo šest varnostnih odsekov (I. okrožje Ptuj in vzhodni del okrožja Maribor-mesto, II. vzhodni del okrožja Celje, III. okrožje Brežice, IV. okrožje Trbovlje, V. zahodni del okrožja Celje in VI. okrožje Maribor-okolica in zahodni del okrožja Maribor-mesto).²¹⁸

Prvi večji napad na Štajerskem spomladi 1944 sta napravili Šercerjeva in Bračičeva brigada, prva na železniško postajo Velenje, druga pa na postojanko 3. alarmne čete Celje-zahod v Šoštanju 26. aprila 1944. Uničenje postaje Velenje je preprečila sovražna intervencija iz Celja, pa tudi postojanka Šoštanj je bila močno utrjena.²¹⁹ Steindl je takoj privlekel sem II. bataljon iz Ptuja in ravno v tem času je sledil drugi napad na Velenje.

Štab XIV. divizije je namreč za svojo prvomajsko akcijo izbral napad na rudnik Velenje, kjer je delalo 995 ljudi, ki so izkopali dnevno 1150 ton pre-

²¹⁶ Povelje III. bataljona št. 1, dne 7. IV. 1944 v AMNO.

²¹⁷ Povelja Rösenerjevega Vodstvenega štaba za uničevanje band v AMNO.

²¹⁸ Povelje komandanta III. varnostnega odseka Brežice SA-Oberführerja Mayerhöferja 14. X. 1944 v AMNO.

V drugi polovici januarja 1945 so ustanovili še VII. varnostni odsek za zgornji del Savinjske doline, ukinili pa II. in III. varnostni odsek in tam ustanovili posebni odsek »Južna Štajerska« pod Treckovim poveljstvom v Teharjah, ki je spadal neposredno pod Rösenerja. Komandant zaščitnega področja je usmerjal protipartizanske akcije na celotnem ozemlju Sp. Štajerske, komandanti varnostnih odsekov pa vsak na svojem področju.

²¹⁹ Poročilo štaba IV. operativne cone 30. IV. 1944 v AMNO.

moga. V naslednjih dneh naj bi se proizvodnja zvišala na 1300 ton, po načrtu pa bi morala doseči celo 1800 ton dnevno. Rudnik je varovalo 20 obratnih strazarjev in 1. alarmna četa Celje-zahod. Neposredni napad nanj je napravila Bračičeva brigada, drugi dve pa sta jo zavarovali — (Tomšičeva na cesti med Velenjem in Št. Iljem, Šercerjeva pa z demonstrativnim napadom na Šoštanj, kjer sta bili 1. alarmna četa Ljutomer in 1. alarmna četa Ptuj-sever). Sovražnik se je napadu krčevito upiral, a so hrabri borci po več kot enournem boju zavzeli bunker na severozahodni strani ter uničili protitankovski top in dve težki strojnici. Zatem se je boj prenesel med barake, ki so jih borci drugo za drugo zavzeli in zažgali. Tako so bile popolnoma uničene najvažnejše naprave, zgorelo je tudi okrog 19.000 ton nakopanega premoga, nekaj vagonov itd., tako da je gorelo več dni. V bojih sta padla dva vermana.

Uspeh in pomen tega napada razberemo iz poročila šefa Gestapa za Spodnjo Štajersko 5. maja 1944, ki pravi: »Zaradi napada banditov ves obrat trenutno popolnoma miruje in bo po trezni presoji lahko začel s kopanjem šele v roku od 8 do 10 dni, če bodo prišle zadovoljive zavarovalne naprave...«²²⁰

Čeprav je bil napad na velenjski rudnik največja prvomajska akcija na Štajerskem, ni bil edina, kajti skoraj sleherna partizanska enota je dočakala veliki praznik z uspešnim napadom na sovražnika. Zidanškova brigada je na primer napadla posadko vermanov v Mislinji in jo prepodila iz vasi.

II. bataljon Wehrmannschafta je bil nato razmeščen v Šaleški dolini in sicer štab, 2. Ptuj-jug in 1. Ptuj-sever v Šoštanju, 1. Ljutomer v trgu Velenje in 1. Brežice v rudniku Velenje, odkoder je že 21. maja odšla v Zagorje.²²¹

Poleg te okrepitve pa je sovražnik v času od 15. do 20. maja napravil močno ofenzivno akcijo Anton I v prostoru Slovenj Gradec—Mislinja—Velenje—Šoštanj—Sv. Uršula z enotami Wehrmannschafta, vojske, policije in državne delovne službe. Tomšičeva brigada je imela 15. maja hude boje na Temeniku in Zavodnju, odkoder se je drugi dan premaknila na Bele vode in odtod čez Šmihel in preko Savinje proti Novi Štifti. Čeprav je Steindl poročal, da je akcija uspela in da je imela brigada 57 mrtvih in 93 ranjenih, pa je v resnici doživela polom, saj je imela brigada le tri mrtve in štiri ranjene.

Nato je sovražnik prenesel ofenzivo na pohorsko stran, kjer so bile Šercerjeva, Bračičeva in Zidanškova brigada. Najprej je usmeril akcijo Anton II od 21. maja zvečer do 23. maja proti Šercerjevi brigadi na črti Oplotnica—Zreče—Vitanje z deli I. in III. Wehrmannschaft-bataljona, vojsko, policijo in orožništvom. Brigada je 22. maja šla s Pohorja proti Kamniško-zasavskemu odredu, da bi mu izročila 150 novincev. Prišla je na Paški Kozjak, kjer se je spopadla z vojsko in se nato prebila na Graško goro. Drugi dan se je borila z 2. alarmno četo Ljutomer na Metuld vrhu in jo skušala obkoliti. Četa se je pravočasno umaknila z enim mrtvim, 7 ranjenimi, imela pa je tudi nekaj pogrešanih. Boji so bili še v naslednjih dveh dneh, ko je ves Wehrmannschaft-polak (brez IV. bataljona) čistil prostor Št. Vid—Sp. Razbor. Wehrmannschaft je imel skupaj 5 mrtvih, 13 ranjenih in enega pogrešanega, brigada pa, ki je 26. maja prešla Savinjo, 8 mrtvih in 3 ranjene. Zidanškova in Bračičeva brigada sta imeli boje 23. maja na Kotu nad Oplotnico na Pohorju z enotami

²²⁰ Poročilo štaba IV. operativne cone 21. V. 1944 v AMNO; poročilo šefa Gestapa za Sp. Štajersko 5. V. 1944 v AMNO.

²²¹ Poročili II. bataljona 11. in 21. V. 1944 v AMNO.

korpusne podoficirske šole iz Maribora. Bračičeva je imela tri mrtve, Zidanškova prav tako 3 mrtve in 11 ranjenih.²²²

Steindl je moral 25. maja prekiniti zasledovanje Šercerjeve brigade, ker se je že 26. maja začela ofenzivna akcija Binkošti v prostoru Vransko—Kolatrat—Prebold—Laško—Tabor s policijo, vojsko ter I. in III. bataljonom Wehrmannschafta, ki se je končala 28. maja brez uspeha.²²³

Ravno v tem času so enote IV. operativne cone znova udarile na sovražnikove postojanke. Bračičeva brigada je 26. maja vdrla v Šoštanj in zaplenila precej orožja po stanovanjih Nemcev, ki so se bili umaknili v postojanko. 28. maja je napadla orožniško in vermansko postajo v Šmartnem pri Slovenjem Gradcu, a je ni mogla zavzeti. Istega dne je Zidanškova brigada napadla in ujela posadko v Dovžah.²²⁴

Posledica teh napadov je bila nova ofenzivna akcija na Pohorju od 1. do 10. junija s policijo, vojsko in I. bataljonom Wehrmannschafta. Prvi večji boj je bil 2. junija v prostoru Mala Kopa—Sv. Barbara med Zidanškovo brigado in I. bataljonom Wehrmannschafta, ki je imel štiri mrtve in več ranjenih. Ponovni spopad je imel v Bračičevo brigado 6. junija pri Dovžah in imel enega mrtvega in ranjenega. III. bataljon Wehrmannschafta pa je zasledoval Tomšičevo brigado pri Šmihelu in imel štiri mrtve, 3 ranjene in 5 pogrešanih.²²⁵

Tem sovražnim ofenzivnim akcijam je sledil napad IV. operativne cone na sovražnikove prometne naprave, ki je bil v zvezi s skupnim napadom Narodno-osvobodilne vojske Jugoslavije na sovražnikove prometne naprave. XIV. divizija se je zbrala na Kamni gori in odtod v noči od 18. na 19. junij odšla v napad. Tomšičeva je napadla železniški most pri Zbelovem med Poljčanami in Ponikvo; ker razstrelivo ni vžgalo, je na nekaj mestih uničila progo. Šercerjeva je napadla železniški predor pri Lipoglavu in ga na eni strani močno porušila ter ujela 8 orožnikov. Bračičeva je minirala progo pri Šentjurju ob Južni železnici. Zidanškova je napadla most in predor pri Mislinji ter postojanko v Zg. Doliču. Napad je uspel le delno, ker ni imela zadosti razstreliva, zato pa je na več mestih razrušila progo. Z njo sta se ves čas spopadali dve četi I. bataljona Wehrmannschafta, ki sta imeli enega mrtvega.²²⁶

Del Koroške grupe odredov je 18. junija zažgal župnišče v Solčavi in porušil most čez Savinjo pri Igli. Drugi dan sta ga začela zasledovati dva voda 2. alarmne čete Celje-vzhod in dva voda 2. alarmne čete Celje-zahod ter orožniki. Pri zasledovanju je bil 21. junija pri Igli iznenadno napaden oddelek iz 2. alarmne čete Celje-vzhod, ki je imel 15 mrtvih, tri teže (od teh je eden pozneje umrl) in tri laže ranjene. Istega dne sta v tej četi padla še dva vermana.²²⁷

Šercerjeva brigada je v noči od 23. na 24. junij napadla posadko vermanov v Zrečah. Ta je napad odbila, ker se borci niso mogli neopazno približati postojanki. Brigada je imela enega mrtvega in pet ranjenih, na drugi strani pa

²²² Steindlovo poročilo 4. VI. 1944 v AMNO; poročilo štaba IV. operativne cone 13. VI. 1944 v AMNO; operacijski dnevnik IV. operativne cone v AMNO.

²²³ Steindlovo poročilo 4. VI. 1944 v AMNO.

²²⁴ Operacijski dnevnik IV. operativne cone v AMNO.

²²⁵ Istotam.

²²⁶ Istotam.

²²⁷ Poročili 2. alarm. čete Celje-vzhod 21. in 22. VI. 1944 v AMNO; Befehlsblatt, avgust 1944.

Seznam padlih vermanov junija in
 julija 1944, ki je bil objavljen v
 »Befehlsblattu« Zveznega vodstva
 Stajerske domovinske zveze
 avgusta 1944

Für Führer und Reich fielen:

Jakob Heibornik, Blockführer der Ortsgruppe Wöllan, am 10. Mai 1944.
 Anton Poklschek, Wehrmann, Standarte Cilli-West, am 26. Mai 1944.
 Pp. Sepp Mehrl, Zellenführer der Ortsgruppe Ratebach, am 3. Juni 1944.
 Pp. Sepp Mehrl, HJ-Scharführer der Ortg., Ratebach, am 3. Juni 1944.
 Franz Melchenitsch, Wehrmann, Standarte Marburg-Stadt, am
 18. Juni 1944.
 Alois Kopsche, Zellenführer der Ortsgruppe Monsberg, am 21. Juni 1944.
 Anton Hrasnik, Wehrmann, Standarte Cilli-West, am 21. Juni 1944.
 Michael Duschka, Wehrmann, Standarte Cilli-West, am 21. Juni 1944.
 Alois Deschslak, Wehrmann, Standarte Cilli-West, am 21. Juni 1944.
 Franz Bretschko, Wehrmann, Standarte Cilli-West, am 21. Juni 1944.
 Franz Jug, Wehrmann, Standarte Cilli-Ost, am 21. Juni 1944.
 Georg Supantschitsch, Standarte Cilli-West, am 21. Juni 1944.
 Josef Hrasnik, Wehrmann, Standarte Cilli-West, am 21. Juni 1944.
 Josef Klezina, Wehrmann, Standarte Cilli-West, am 21. Juni 1944.
 Franz Grilla, Wehrmann, Standarte Cilli-West, am 21. Juni 1944.
 Blasius Gotter, Wehrmann, Standarte Cilli-West, am 21. Juni 1944.
 Wilhelm Hansitsch, Wehrmann, Standarte Cilli-West, am 21. Juni 1944.
 Anton Mulei, Wehrmann, Standarte Cilli-West, am 21. Juni 1944.
 Josef Senker, Wehrmann, Standarte Cilli-West, am 21. Juni 1944.
 Anton Suppanz, Wehrmann, Standarte Cilli-West, am 21. Juni 1944.
 Franz Knez, Wehrmann, Standarte Cilli-Ost, am 21. Juni 1944.
 Karl Tschmais, Wehrmann, Standarte Cilli-Ost, am 21. Juni 1944.
 Anton Tschassnik, Wehrmann, Standarte Cilli-West, am 21. Juni 1944.
 Pp. Simon Kohlbacher, Standartenführer der Standarte Marburg-
 Stadt, am 24. Juni 1944.
 Franz Koller, Blockführer der Ortsgruppe Windschgraz, am 2. Juli 1944.
 Leopold Graczerik, Rottführer, Standarte Marburg-Land, am
 12. Juli 1944.
 Wilhelm Stalzer, Wehrmann, Standarte Rann, am 18. Juli 1944.
 Michael Zeschko, Wehrmann, Standarte Rann, am 20. Juli 1944.
 Stefan Poklar, Wehrmann, Standarte Luttenberg, am 20. Juli 1944.
 Pp. Alfred Lunenschigg, Ortsgruppenführer der Ortsgruppe Frau-
 heim, am 23. Juli 1944.
 Adolf Wogrineta, Leiter des Arbeitspolizeischen Amtes der Ortsgruppe
 Frauheim, am 23. Juli 1944.

161

je padel komandant I. bataljona Wehrmannschafta SA-Standartenführer Si-
 mon Kohlbacher.²²⁸

Tudi v juliju je bila aktivnost štajerskih partizanskih enot usmerjena bolj
 na rušenje prometnih naprav in na mobilizacijo, bilo pa je tudi nekaj uspeš-
 nejših napadov na postojanke.

Najaktivnejši pri napadih na sovražne postojanke v tem času je bil vse-
 kakor Kozjanski odred, ki je 6. julija napadel orožniško postajo Pišcece in ujel
 11 orožnikov, zaplenil 56 pušk in 4 brzostrelke, čez dva dni napadel kolono
 vermanov in orožnikov iz Bukovja pri Planini in zaplenil tri voze opreme in
 200 pušk, 15. julija napadel orožniško postajo Pilštanj, ujel 4 orožnike in zapple-
 nil 43 pušk in 4 brzostrelke, drugega dne pa še orožniško postajo Zagorje pri
 Kozjem, kjer je ujel 6 orožnikov, zaplenil 21 pušk, 3 brzostrelke itd.²²⁹ Zato je
 okrepljeni I. bataljon »Cholm« 25. SS-pol. polka (tri čete I. bat. »Cholm«, Orož.
 akc. četa Celje, četa 14. SS-pol. polka, 2. in 3. alarmna četa II. bataljona in
 1. alarmna četa Celje-zahod) 18. in 19. julija napravil proti njemu ofenzivno
 akcijo v prostoru Bohor-Vettnik. Do prvega in celodnevnega boja je prišlo
 že prvega dne na Pokojniku, kjer je imel sovražnik enega mrtvega in 3 ran-
 jene, 3. bataljon Kozjanskega odreda pa le tri ranjene. Drugi dan je dobil

²²⁸ Operacijski dnevnik IV. operativne cone v AMNO; Befehlsblatt, avgust 1944.

²²⁹ Operacijski dnevnik IV. operativne cone v AMNO.

v pomoč II. bataljon 13. SS-pol. polka s Koroškega in sta oba brezuspešno čistila teren.²³⁰

Tomšičeva brigada je v noči od 18. na 19. julij napadla poslopje Standarte Celje-vzhod v Šentjurju ob Južni železnici in zaplenila ogromno oblek (670 hlač, 300 bluz itd.) in orožja (73 pušk, 70 bomb itd.). Bračičeva brigada je 23. julija napadla orožniško postojanko Fram in jo zavzela. Sovražnik je julija 1944 napravil tri ofenzivne akcije proti Pohorju.²³¹

Prvo je napravil konec junija in je trajala do 2. julija, a ni uspela. Padlo je 5 policistov in 2 vermana, ranjenih pa je bilo 12 policistov in 7 vermanov.²³² Zato je 10. julija začel drugo severno od Vitanja s I. bataljonom 14. SS-pol. polka in II. bataljonom 13. SS-pol. polka ter I. bataljonom Wehrmannscharfta. Do spopada je prišlo le s Tomšičevo brigado pri Skomarju, ki je imela 7 ranjenih, sovražnik pa mrtvega vermana in dva ranjena.²³³ 22. julija so I. bataljon »Cholm« 25. SS-pol. polka, I. bataljon 14. SS-pol. polka in Wehrmannscharft-polka začeli neuspelo akcijo proti Šercerjevi brigadi na Pohorju. Do spopada je prišlo pri vasi Kot, brigada je imela le 1 mrtvega in 1 ranjenega in se je srečno izmaknila iz sovražnikovega obroča.²³⁴

Na zahodnem delu Štajerske sta operirali Šlandrova in Zidanškova brigada in 20. julija zvečer napadli rudnik Zagorje, kjer sta razrušili transformator, električne motorje itd.

Največji uspeh pa je IV. operativna cona dosegla pri nabiranju novincev za narodnoosvobodilno vojsko. Namesto v nemško državno delovno službo in vojsko kot jeseni 1942 in celo 1943 so zdaj cele kolone Štajercev odhajale v enote IV. operativne cone, ki so novince pošiljale v glavnem preko Save na Dolenjsko in dalje v Belo krajino, kjer so se vojaško izobraževali.

IV. operativna cona je z načrtno mobilizacijo začela spomladi 1944, vendar pa do 1. aprila ni vodila točnega pregleda o njenem poteku. Nekaj podatkov o rekrutiranih v tem času pa je najti v poročilih šefa Gestapa za Spodnjo Štajersko SS-Sturmbannführerja Umpfenbacha. 18. februarja 1944 je poročal, da stalno raste število dezertarjev iz nemške vojske in državne delovne službe, ki jih rekrutira osvobodilna vojska. Do 10. januarja 1944 je bilo že 211 dezertarjev iz vojske in državne delovne službe ter 262 dezertarjev iz vrst že potrjenih za vojsko ali državno delovno službo. 5. maja je poročal, da je bilo aprila rekrutiranih v okrožju Maribor-okolica 78, v celjskem okrožju 376 (od tega samo v občini Rečica 153), v trboveljskem okrožju marca in aprila 420 moških in da je rudnik Zagorje ob Savi od jeseni 1941 izgubil v zvezi z delovanjem osvobodilne vojske 440 delavcev.²³⁵ Komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko SS-Sturmbannführer Vogt pa je 27. aprila poročal: »Ugotoviti je naraščajočo militarizacijo band. Rekruti so večinoma zdravniško pregledani in nesposobni odpuščeni.«²³⁶ Štab IV. operativne cone je 1. septembra 1944 poročal, da so njegove enote mobilizirale aprila 722, maja 1456, junija 1851, julija pa celo 2574 ljudi in od 1. januarja do 31. julija poslale v VII.

²³⁰ Poročilo okrepljenega I. bataljona »Cholm« 25. SS-pol. polka 20. VII. 1944 v AMNO.

²³¹ Operacijski dnevnik IV. operativne cone v AMNO.

²³² Rösenerjevo poročilo o položaju 4. VII. 1944 v Arhivu Vojnozgodovinskega instituta JLA Beograd (citiram: AVII).

²³³ Rösenerjevi poročili o položaju 11. in 12. VII. 1944 v AVII.

²³⁴ Operacijski dnevnik IV. operativne cone v AMNO.

²³⁵ Izvirniki v AMNO.

²³⁶ Izvirnik v AMNO.

korpus 4221 ljudi. Seveda je bil del teh ljudi mobiliziran tudi na gorenjskem delu operacijskega področja IV. operativne cone.²³⁷

Jasno je, da je bilo med rekrutiranimi v osvobodilno vojsko tudi mnogo takih, ki bi morali iti v alarmne čete, to se pravi v boj proti osvobodilni vojski. Tako je bilo na primer samo 21. aprila 1944 iz občine Rečica ob Savinji mobiliziranih v osvobodilno vojsko 39 moških, ki so vsi imeli pozivnice v 4. alarmno četo Celje-zahod, 10 iz občine Braslovče itd.²³⁸ Ponekod — posebno tam, kjer ni bilo večjih enot osvobodilne vojske (ptujsko in ljutomersko okrožje) — pa so se vermani že spomladi 1944 branili iti v alarmne čete.²³⁹ Tako sta odhod vermanov v osvobodilno vojsko in upiranje vpoklicem v alarmne čete prvi znak razkroja Wehrmannschafta po prihodu XIV. divizije na Štajersko. Močnejši razkroj pa je sledil veliki ofenzivi IV. operativne cone poleti 1944.

8. Ofenziva IV. operativne cone in razkroj Wehrmannschafta poleti in jeseni 1944

Za poletje 1944 so značilni nekateri dogodki, ki so še globlje potisnili tehtnico na stran protihitlerjevske koalicije (uspešni boji zahodnih zaveznikov v Italiji in Franciji, zlom nemške armadne skupine Sredina pred Minskom, atentat na Hitlerja itd.), v jugoslovanskem oziru pa prodor narodnoosvobodilne vojske v Srbijo in sporazum Tito-Šubašič.

V ta čas spada ofenziva IV. operativne cone, ki je imela namen osvoboditi ozemlje zgornje Savinjske doline in ga nato širiti proti jugu in vzhodu. Zgornja Savinjska dolina je namreč bila tako ozemlje, ki ga je bilo najlaže osvoboditi in tudi braniti pred sovražnikovimi vdori. Osvoboditev Savinjske doline bi pomenila politični (volitve v narodnoosvobodilne odbore, porast moči odborov OF, mobilizacija v osvobodilno vojsko itd.), gospodarski (preprečitev odvažanja lesa iz savinjskih gozdov) in strateški pomen (presekanje ceste Ljubljana—Kamnik—Gornji grad—Celje).

V zgornjem delu Savinjske doline ni bilo nobenih vojaških ali policijskih enot, temveč le Wehrmannschaft in orožništvo ter gozdna zaščita (Forstschutz), ki so jo sestavljali vojaki iz letalstva.²⁴⁰ Največ je bilo Wehrmannschafta, saj sta v celjskem okrožju bila dva bataljona. II. bataljon je imel svoj štab (20 mož) v Šoštanju, kjer sta bili tudi 1. Ptuj (142 mož) in 6. Ptuj (134), 2. Ptuj (161) je bila v Gornjem gradu, 3. v Grobelnem (70) in v Rogatcu (80), 4. v Šmartnem ob Paki (151) in 5. v Ptujju (211); skupno torej 959 mož. Štab III. bataljona (20 mož) je bil v Mozirju, kjer je bila tudi 2. alarmna četa Celje-zahod (150), 1. Celje-vzhod je bila v Rečici (154), 2. v Lučah (123), 3. v Pristovi (159), 4. v Ljubnem (127), 1. alarmna četa Celje-zahod (119) v Celju, 3. v Hrastniku (89) in rezervna (67) v Rogaški Slatini; skupaj torej 1008 mož.²⁴¹

Neposredni napad na zgornji del Savinjske doline 30. julija ob 23. uri sta začeli Šlandrova in Zidanškova brigada, druge enote IV. operativne cone pa so ga zavarovale.

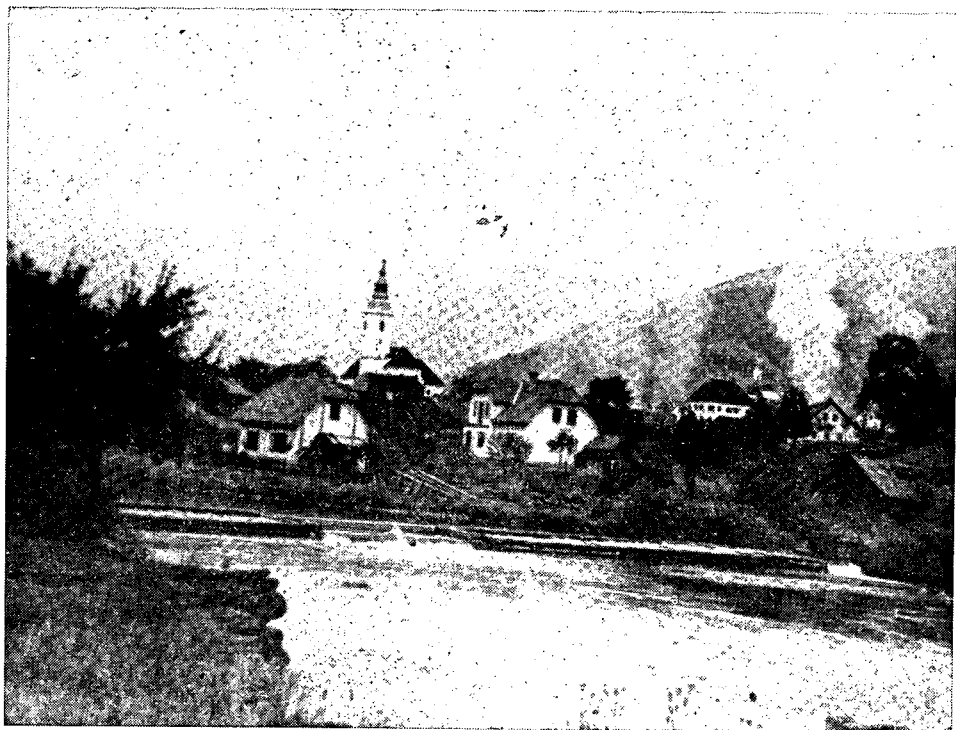
²³⁷ Izvirnik v AMNO.

²³⁸ Poročilo šefa Gestapa za Sp. Štajersko 28. IV. 1944 v AMNO.

²³⁹ Poročilo komandirja 5. alarm. čete Ptuj 25. V. 1944 v AMNO.

²⁴⁰ 1. novembra 1943 so poročali na štabni konferenci v Gradcu: »Oddelek gozdne zaščite je prispel 25. X. 1943. Razmešen je v Šlaboru in Ljubnem, vendar so po večini omejeno sposobni za akcije.« (Zapisnik v AM.)

²⁴¹ Poročila alarmnih čet v AMNO.

Sovražne postojanke v Ljubnem v plamenih

Dva bataljona Šlandrove brigade sta napadala postojanko Ljubno, kjer je bil sovražnik v petih utrjenih poslopih, ki jih je varovalo 17 bunkerjev. Najtrdovratneje se je branil oddelek gozdne zaščite (47 mož), ki se je vdala šele drugega dne popoldne, ko je padlo že 19 mož. Nič manj se niso upirali orožniki, ki so se umikali iz svoje postaje in borili po posameznih hišah, dokler niso padli vsi (12 mož). Posadka vermanov se je po kratkem boju vdala v celoti. Bataljona sta imela 14 mrtvih, med njimi sta bila tudi namestnik komandanta cone major Alojz Hostnik-Jovo in narodni heroj Milka Kerin.

Tretji bataljon Šlandrove brigade je napadel postojanko Luče, kjer je bil sovražnik v šestih utrjenih poslopih, ki jih je varovalo 7 bunkerjev. Branila se je do drugega dne zvečer, ko se je vdala v celoti (56 vermanov). Bataljon je imel 4 mrtve in 4 ranjene.

Bataljon Zidanškove brigade je napadel postojanko Gornji grad, kjer je bil sovražnik v petih stavbah, lahko pa se je umaknil v utrjeno graščino. Najmočnejše se je upiral oddelek gozdne zaščite (17 mož), ki se je vdala šele naslednje noči, orožniki (15 mož) so najprej pobegnili v utrjeno graščino, kjer so bili tudi vermani. Oba oddelka sta se vdala šele 1. avgusta zjutraj (12 orožnikov in 126 vermanov). Bataljon je imel le tri ranjene.

Tomšičeva brigada je napadla postojanko Šmartno ob Paki. Štab je navezal stike z nekim vermanom, ki je povedal gesla, s pomočjo katerih so nato

zajeli patroljo. Najprej so zavzeli poslopje vermanov, ki so pobegnili (6 se jih je vdalo), nato pa orožniško postajo.

Sercerjeva brigada je demonstrativno napadla Šoštanj, ki so ga branili vermani in Dobrno, ki jo je branila policija. Zaradi posredovanja policije se je morala umakniti.

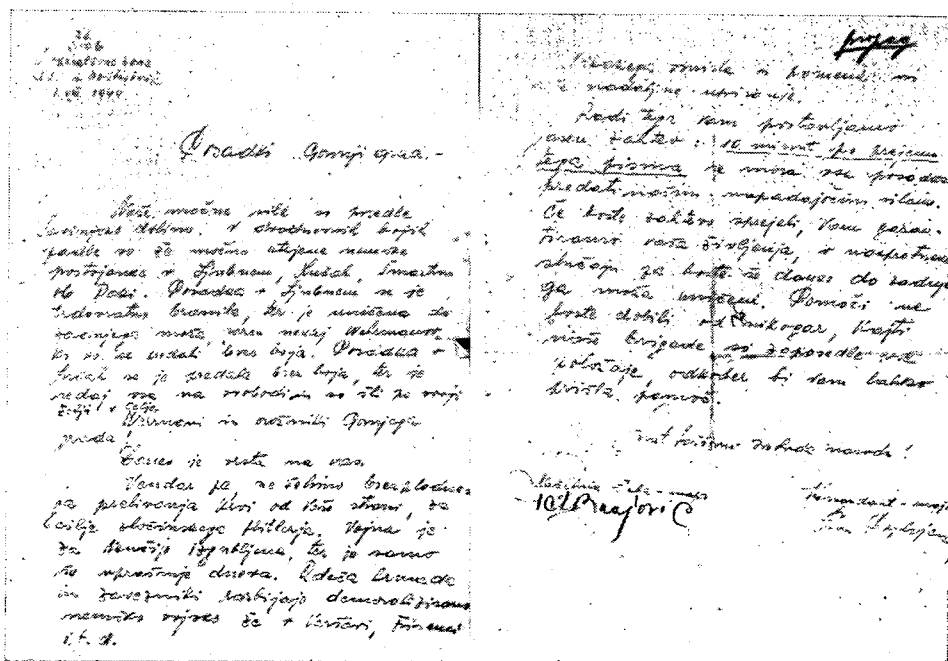
Bračičeva brigada je rušila prometne zveze Celje—Ponikva, naslednje noči pa je napadla orožniško postajo Šentjur ob Južni železnici, ki je imela 4 mrtve, a se je obdržala.

Vzhodnokoroški odred je demonstrativno napadel Črno, Kamniško-zasavski pa Litijo.

Sovražnik je nato ves teden poskušal vdreti na osvobojeno ozemlje, a so ga enote IV. operativne cone povsod odbile.²⁴²

O ujetih vermanih je štab IV. operativne cone poročal 6. avgusta 1944: »Vsi ujeti vermani so prostovoljno vstopili v naše vrste. Razporejeni so po naših edinicah. Nekaj ujetih sovražnikov nemške narodnosti smo poslali na Dolenjsko, nekaj jih je ostalo v naših edinicah. Ostale smo na njihovo željo po predhodnem pogajanju izpustili...«

Ta napad je pokazal, da so posadke vermanov najšibkejša točka sovražnikove obrambe. Tako je štab IV. operativne cone poročal 15. avgusta 1944:

Poziv štaba IV. operativne cone gornjegrajski vermanski posadki za vdajo 1. avgusta 1944

²⁴² Operacijski dnevnik IV. operativne cone v AMNO; poročilo IV. operativne cone 6. VIII. 1944 v AMNO; poročilo komandirja 4. alarm. čete Ljutomer v Šmartnem ob Paki 31. VII. 1944 v AMNO; poročilo Josipa Scheiberja iz 2. alarm. čete Celje-vzhod v Lučah 29. VIII. 1944 v AMNO; seznam padlih orožnikov iz celjskega okrožja v AMNO.

Na Stajerskem ujeti vermani na poti na osvobojeno ozemlje

»Opaža se, da se Nemci v postojankah, ki so napadene od naših edinic žilavo branijo in raje poginejo kot da bi se dali ujeti, kar je pri vermanih in drugih podobnih organizacijah nasprotno...« Zato je takoj začel misliti na novi ofenzivni sunek proti posadkam vermanov.

V drugi polovici avgusta je usmeril svojo ofenzivo na Pohorje in ukazal XIV. diviziji in Pohorskemu odredu, naj uničita sovražni postojanki Ribnica in Sv. Lovrenc na Pohorju. Napad se je začel v noči od 22. na 23. avgust 1944.

Postojanko Ribnico (1. alarmna četa Maribor-okolica) je napadla Tomšičeva brigada. Vermani niso dajali pravega odpora, temveč so se predajali ali pa poskrili po skednjih. Močnejše se je upirala orožniška postaja, v kateri je bilo 16 orožnikov, 10 vermanov in župan. Poslopje je bilo štirikrat minirano in je vsa posadka našla smrt pod ruševinami. Sovražnik je imel po naših podatkih 26 mrtvih in 44 ujetih, brigada pa 5 mrtvih in dva ranjena.²⁴³

Postojanko Sv. Lovrenc je napadla Šercerjeva brigada. En bataljon je napadel orožniško postajo, takoj razorožil šest članov deželne straže in ubil dva orožnika. Ker se posadka še ni hotela vdati, je bilo poslopje trikrat minirano in je padla šele proti jutru, ko je bilo ujetih ostalih 7 orožnikov. Drug bataljon pa je napadel posadko vermanov v šoli, ki se je v začetku močno upirala, kmalu pa se je cela vdala. Sovražnik je imel 6 mrtvih, enega ranjenega in 48 ujetih, od tega 34 vermanov. Brigada je imela tri mrtve in 14 ranjenih.²⁴⁴

²⁴³ Poročilo Tomšičeve brigade 26. VIII. 1944 v AMNO.

²⁴⁴ Poročilo Šercerjeve brigade 27. VIII. 1944 v AMNO; operacijski dnevnik IV. operativne cone v AMNO.

Novi val ofenzive je sledil 10. septembra in sicer na Kozjanskem. Napravili so ga Bračičeva in Šercerjeva brigada ter Kozjanski odred.

Postojanko v Kozjem, ki je štela 60 vermanov in 20 orožnikov, je napadla Bračičeva brigada. En bataljon je napadel posadko vermanov v župnišču, ki se je trdovratno branila iz bunkerjev, tako da do svita sploh ni bilo nobenega uspeha. Ob zori se je posadka nameravala umakniti v cerkev, kar je bataljon preprečil. Ob devetih dopoldne so borci znova naskočili župnišče in s protitankovsko puško napravili v strehi luknjo, skozi katero so metali steklenice z bencinom in tako zažgali poslopje. Vermani so se umaknili v kleti in se dalje trdovratno upirali. Vdali so se šele ob štirih popoldne. Padlo je 14 vermanov, 45 s komandirjem vred pa je bilo ujetih. Od teh je bilo 20 Kočevarjev likvidiranih, drugi vermani pa so bili vključeni v brigado. Drug bataljon je napadel orožniško postajo, ki se je zelo uporno branila. Boj je trajal ves dan 11. septembra in šele naslednjega dne zjutraj je bila postojanka zažgana, a jo je pred končnim uničenjem rešilo posredovanje ustašev iz smeri Št. Peter pod Sv. Gorami. Brigada je imela 6 mrtvih, 22 ranjenih in 4 pogrešane.²⁴⁵ Sovražnik je poslal sem II. bataljon Treeckevega polka, ki je vse do srede oktobra s severa napadal osvobojeno ozemlje, medtem ko ga je IV. bataljon Wehrmannschafta napadal z juga.²⁴⁶

Šercerjeva brigada je napadla graničarsko postojanko Podčetrtek, ki pa se je obdržala, kljub temu da je brigada minirala obe poslopji.²⁴⁷

Še močnejši je bil napad na sovražne postojanke v spodnjem delu zgornje Savinjske doline, ki se je začel v noči od 11. na 12. september z namenom prebiti zaporo, ki so jo tvorile postojanke, ki so kot vrata zapirale prehod iz spodnjega v zgornji del Savinjske doline.²⁴⁸ Sovražnik je namreč po izgubi zgornjega dela Savinjske doline te postojanke okrepil in na novo razmestil II. in III. bataljon Wehrmannschafta.

Štab II. bataljona s 1., 3. in 4. alarmno četo Ptuj se je preselil v Mozirje, 5. četa je ostala v Ptuj, 6. pa je odšla v Zagorje. Bataljon je 1. septembra štel po seznamu 621, na mestu pa 449 mož.²⁴⁹ Štab III. bataljona se je preselil v Celje, kjer je bila tudi 1. alarmna četa Celje-zahod, 2. Celje-zahod je bila v Podlogu, 3. Celje-zahod v Hrastniku, 1. alarmna četa Celje-vzhod je bila v Šmartnem ob Paki, 2. Celje-vzhod v Letušu, 3. Celje-vzhod v Pristovi in 4. Celje-vzhod v Hrastniku. Bataljon je štel na mestu okrog 412 mož. Številčno stanje posameznih čet je bilo zelo nizko.²⁵⁰

V več poslopih v Mozirju (Prosvetni dom, Sokolski dom, šola, župnišče in cerkev) je bilo nad 264 vermanov (1. Ptuj 78, 3. Ptuj 84 in 4. Ptuj 90 mož) s štabom II. bataljona (12 mož). Napadla jih je Šlandrova brigada (488 mož). Vermani so morali kmalu zapustiti utrjene položaje izven utrjenega pasu postojanke. Kmalu so borci v naskoku zavzeli prvo poslopje, kjer se je takoj vdalo 25 vermanov, medtem ko so drugi pobegnili v poslopja okoli cerkve. Nato so borci prodrli do orožniške postaje in uničili 5 orožnikov, prodirali proti cerkvi in med potjo ujeli 10 vermanov. Drugi bataljon je vsó noč napadal glavno poslopje pri cerkvi, tretji pa je ponoči prodrl do cerkve. Nato so hkrati napadli

²⁴⁵ Poročilo Bračičeve brigade 15. IX. 1944 v AMNO.

²⁴⁶ Vojni dnevnik Treeckeve bojne skupine v AMNO.

²⁴⁷ Poročilo štaba Šercerjeve brigade 13. IX. 1944 v AMNO.

²⁴⁸ Povelje IV. operativne cone 10. IX. 1944 v AMNO.

²⁴⁹ Poročilo II. Wehrmannschaftsbataillona 1. IX. 1944 v AMNO.

²⁵⁰ Poročila alarmnih čet III. Wehrmannschaftsbataillona o svojem številčnem stanju 1. IX. 1944 v AMNO.

Bericht

Am 11.9.1944 überfielen Banditen mit überstarken Kräften die Stützpunkte Pöckental, Jambrock und Frassberg. Die Stützpunkte Pöckental und Jambrock hielten sich so lange, bis Munitionsmangel den Kampf aufgeben mussten. Der Stützpunkt Frassberg hielt sich so lange, bis der Kommandant von der Wehrmacht belegt war. Der Stützpunkt Frassberg, welcher auch von der Wehrmacht besetzt war, fällt in die Verteidigungskräfte des Befehls über. Stützpunkt Frassberg wurde die Wehrmacht zuerst übergeben und ließ sich mit Verhandlungen mit den Banditen ein. Die Banditen forderten die Einstellung des Kampfes und die Übergabe der Waffen und sicherten einen Abzug zu. Der Kampf wurde erst im Laufe des Nachmittags des 12.9.44 eingestellt, worauf die ganze Mannschaft auf einem Sammelplatz zusammengetrieben wurde. Die ganze Mannschaft auf wurde herausgeholt und alle, bis auf einen, der entfliehen konnte, unsere Kräfte wurden vorzeitig verschleppt. Der Stützpunkt Jambrock, der nur von unseren Kräften verteidigt wurde, hielt sich bis in die Nachtstunden des 12.9.44. Der vorliegende Teil der Mannschaft wurde verhandelt. Von Stützpunkt Frassberg konnte nur in Erfahrung gebracht werden, dass sich Teile der Mannschaft bis zur Festung Kirche und Gemeindegasthaus Frassberg zurückgezogen und so lange kämpften, bis ihnen die Munition ausging. Nach Übergabe durch die Wehrmacht konnten bereits begrabene 11 Angehörige der Wehrmacht geborgen werden. Darunter wurde bekannt Standortführer Wolf und sein Leutnant Fr. Gebets. Die Leichen wurden dann nach Gili gebracht, fotografiert und am 16.9.44 nach Fettes überführt. Der Stützpunkt hatte 2 Gefallene zu beklagen, 37 Wehrmänner sind bisher zurückgekehrt, weitere 36 Wehrmänner vorläufig vermisst, 12 Wehrmänner sind bisher zurückgekehrt, weitere 37 Wehrmänner vorläufig vermisst. Von beiden Stützpunkten sind sämtliche Waffen und Geräte verlorengelassen. Beiliegend 2 Listen über Stand vom 22.9.1944.

Der Führer des III./H.-Rgt. "Detak"

a. G.

[Handwritten Signature]
Oberstabsführer

Beiliegend an:
H.-Rgt. "Detak."
H. G. G. G. G.
Standort Gili - St.
H. G. G. G.
H. G. G. G.

Poročilo III. bataljona Wehrmannschaftsregimenta Untersteiermark o padcu Mozirja, Letuša in Smartna ob Paki

vermane v Sokolskem in Prosvetnem domu ter otroškem vrtcu, ki so se vdali po kratkem boju. Posadka v župnišču in cerkvi se je branila do popoldneva, ko se je vdala. Padlo je 12 vermanov, med njimi tudi komandant bataljona Wolf in njegov pribočnik, ujetih pa je bilo 255 vermanov. Brigada je imela 5 mrtvih in 40 ranjenih.

Postojanki Letuš in Šmartno ob Paki je napadla Tomšičeva brigada. Drugi bataljon je napadel 1. alarmno četo Celje-vzhod (75 mož) v Šmartnem ob Paki, orožniško postajo in vojaški oddelek na železniški postaji. Te enote so bile že na položajih, ker se je napad začel nekoliko pozneje kot v Mozirju. Po celonočnem boju je šele proti jutru uspelo zavzeti pošto in izriniti sovražnika na orožniško in železniško postajo, ki sta padli šele 12. septembra zvečer ob osmih. Padlo je 9 orožnikov in 2 vermana, ranjenih je bilo 12 vermanov, ujetih pa 63. Vojaki so bili likvidirani.

Postojanko 2. alarmne čete Celje-vzhod (67 mož) v Letušu je napadel tretji bataljon Tomšičeve brigade in jo zavzel do dveh ponoči. Sovražnik je imel 6 mrtvih in 61 ujetih, bataljon pa 4 mrtve in 29 ranjenih.

Sovražno postojanko v Braslovčah je napadla Zidanškova brigada, a je ni mogla zavzeti.²⁵¹

²⁵¹ Poročilo štaba IV. operativne cone 15. IX. 1944 v AMNO; poročilo III. Wehrmannschafsbataillona 22. IX. 1944 v AMNO; seznam padlih orožnikov iz celjskega okrožja v AMNO.

Sovražnik je v noči od 12. na 13. september pohitel na pomoč napadenim postojankam. Treeckova bojna skupina je prodirala iz Celja preko Žalca do Št. Petra, odkoder je Treeckov I. bataljon prodiral čez Gomilsko in Čreto do Šlabora in Mozirja. Druge enote so se razdelile pri Polzeli, odkoder sta Treeckov III. bataljon in I. bataljon »Cholm« 25. SS-pol. polka prodrli do Braslovč, od tam je prvi prodril dalje na Mozirsko Dobrovlje, drugi pa proti Letušu. II. bataljon 14. SS-pol. polka je iz Polzele prodril do Šmartnega ob Paki. Prodor teh bataljonov v postojanke 13. septembra zvečer je bil brez uspeha, ker so postojanke že padle, brigade pa so iz njih že odšle.²⁵²

Najosnovnejša posledica te ofenzive je vsekakor ustvaritev obsežnega osvobojenega ozemlja. Kljub temu, da ga je sovražnik večkrat skušal uničiti, se je vendarle obdržalo dobre tri mesece in imelo velik moralni vpliv na štajersko prebivalstvo. Narodnoosvobodilna vojska je dobila stotine novincev, kar je moral ugotoviti tudi sovražnik.²⁵³

Druga posledica je še močnejši ~~razkroj Wehrmannschafta~~, ki se je kazal posebno v prebegih iz alarmnih čet in z odhodom v partizane. Avgusta in septembra 1944 so komande alarmnih čet stalno poročale o dezertacijah. Tako na primer 1. alarmna četa Ptuj 2. avgusta, da je dezertiralo že 28 vermanov, čez tri dni zopet deset, 9. avgusta spet osem, 13. avgusta devet itd. 5. alarmna četa Ptuj je 1. avgusta poročala o sedemnajstih, 29. avgusta o šestištiridesetih in 1. septembra celo o devetinštiridesetih dezertirjih. 6. alarmna četa Ptuj je 22. avgusta poročala o enaintridesetih, ki so »samovoljno zapustili četo«, 3. alarmna četa Celje-vzhod je 31. avgusta poročala o dvajsetih dezertirjih, čez teden dni o petnajstih, tudi 4. alarmna četa Celje-vzhod je poročala, da je od 23 do 29. avgusta dezertiralo 14 vermanov.²⁵⁴ Te številke bi same po sebi še ne bile tako kritične, če bi čete štele na mestu preko sto mož. Če pa upoštevamo, da so štele dejansko le nekaj nad petdeset ljudi, vidimo, kako daleč je šel razkroj Wehrmannschafta. Seveda niso vsi dezertirji odšli v osvobodilno vojsko. Precej jih je odšlo domov na posestva in so živeli nekakšno pollegalno življenje.

Posamezni bataljoni so imeli poleti 1944 v svojih Standartah po eno rezervno četo, ki je dezertirje ali one, ki se niso odzvali pozivu za akeijo, pod stražo vlekla na zborna mesta. Iz poročil komandirja 5. alarmne čete Ptuj je lahko razbrati, kakšen problem je bila mobilizacija in iskanje dezertirjev. Tako je poročal v začetku avgusta: »Doslej smo imeli na razpolago vsaka dva dni tovrnenjak za dovoz moštva. Dovoz sam predstavlja največje težave, ker v večini primerov mož ni najti doma in sorodniki zagotavljajo, da so se ravnokar vrnili

²⁵² Treeckova brzovajka Rösenerju 13. IX. 1944 v AMNO.

²⁵³ Član Zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze inž. Tremel je pisal: »Zaradi izkoriščenja splošnih političnih in vojaških razmer, katerih razvoj so prikazovali kot jasen predznak bližnjega zloma Nemčije, kakor tudi v zvezi z utrditvijo močnejših bandinih skupin v zaprtih krajih — Ribnica in Sv. Lovrenc na Pohorju; Mišji dol, Planina, Kozje, Podsreda na Kozjanskem; Mozirje, Rečica, Ljubno, Luče, Gornji grad v zgornjem delu Savinjske doline — se je nekaj tisoč Spodnještajercev odločilo zapustiti svoja delovna mesta in domove in so odšli k banditom. Drugi pa so bili v velikih skupinah prisilno rekrutirani. Rok 15. september 1944, ki ga je določila boljševiška centrala, do katerega se morajo vključiti v OF in bande oni Spodnještajerci, ki doslej niso sodelovali z njimi, je imel močan psihološki učinek... Če vse to upoštevamo, moramo ugotoviti, da je bil posebno september 1944 izrecno kritični mesec za Spodnjo Štajersko.« (Die politisch-propagandistische Lage in der Untersteiermark, Marburg, 17. I. 1944 — izvornik v AMNO).

²⁵⁴ Poročila alarmnih čet o svojem številčnem stanju v AMNO.

nazaj v čete. Vzetje žena ali drugih družinskih članov se ni obneslo. Razne žene sem moral po treh dneh zopet izpustiti, ker jih po razgovoru z okrožnim vodjem ni mogoče poslati v taborišče za asocialne... (podčrtal T. F.). Od 50, ki jih je za četrtek vpoklicala Standarte Ptuj-jug, je prišel le en mož...²⁵⁵ 11. avgusta je spet poročal: »Kljub temu da smo skoraj vso četo angažirali za prigon vermanov, je rezultat slab... V bližnjo okolico mesta smo štirikrat poslali patrolje na isto mesto, od tega enkrat ob štirih zjutraj, da bi vermane zatele v posteljah. Toda ti so bili že opozorjeni, ko je angažirani vodšel po dravskem mostu, kot so to izjavili sosedi. Tudi hiše so bile zaprte in nikogar ni bilo doma.«²⁵⁶ Tudi 20. avgusta je poročal, da »so posamezne vermane, ki so prekoračili dopust in dezertirje, pozvali s priporočenimi pismi, naj se javijo pri četi in da del njih sploh ni reagiral na pismo.«²⁵⁷

V začetku so komandanti bataljonov oziroma komandant polka kaznovali dezertirje z nekaj dni zapora oziroma nekaj tedni ali meseci prisilnega dela v Strnišču. Ko pa je dezertiranje oziroma »samovoljno zapuščanje čet« postalo eden od najbolj perečih problemov Wehrmannschafta, je Steindl septembra privlekel na dan Himmlerjev odlok od 20. aprila 1944, ki pravi:

»Na osnovi 175. člena vojaškega kazenskega zakonika... podrejam za pomoč policiji angažirani Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze SS- in policijskemu sodstvu glede na splošna in vojaška kazniva dejanja, storjena v službi ali v akcijah, ki jih naroči ali vodi policija.«²⁵⁸

Vermani v posameznih četah so morali z lastnoročnim podpisom potrditi, da so seznanjeni z vsebino tega odloka. Prav tako so jih morali komandirji čet poučiti o vohunstvu in sabotaži ter o obrambi pred njima.²⁵⁹

Tako se je število moštva v četah zaradi padca postojank, dezertacij in delne demobilizacije zmanjšalo do take mere, da je v njih ostalo le še toliko moštva, da je stražilo samo sebe, ni pa bilo več sposobno za aktivno zasledovanje osvobodilne vojske in obrambo pred njo. Zato je Steindl septembra 1944 ukazal združitev posameznih čet.

V I. bataljonu (SA-Sturmbannführer Tschida v Marenbergu) se je devet alarmnih čet zlilo v novih pet. 1. alarmna četa Maribor-mesto se je preimenovala v 1. alarmno četo Maribor (Dworschak — Muta), 2. in 3. Maribor-mesto sta se zlili v 2. alarmno četo Maribor (Ranftl — Ruše), 1. in 2. Maribor-okolica v 3. alarmno četo Maribor (Raditsch — Vuzenica), 3. in 4. Maribor-okolica v 4. alarmno četo Maribor (Bach — Vuzenica), 1. in 2. Slovenj Gradec v 5. alarmno četo Maribor (Brudermann — Marenberg), poleg njih se je ustanovila še šolska in rezervna četa (Hartlieb — Maribor).

V II. bataljonu (SA-Hauptsturmführer Fischer v Ptuj) se je pet čet združilo v tri nove. 1. alarmna četa Ptuj je ostala (Wanek — Ptuj), 3. in 4. Ptuj sta se združili v 2. alarmno četo Ptuj (Stross — Ptuj), 5. in 6. Ptuj pa v 3. alarmno četo Ptuj (Wuga — Ljutomer), ustanovili so tudi šolsko in rezervno četo (Brezočnik — Ptuj).

V III. bataljonu (SA-Obersturmbannführer Wörndle v Celju) se je sedem čet združilo v tri nove. 1. alarmna četa Celje-zahod se je preimenovala v

²⁵⁵ Poročilo o delu 5. alarm. čete Ptuj od 20. VII. do 4. VIII. 1944 v AMNO.

²⁵⁶ Poročilo o delu 5. alarm. čete Ptuj od 5. do 12. VIII. 1944 v AMNO.

²⁵⁷ Poročilo o delu 5. alarm. čete Ptuj od 13. do 20. VIII. 1944 v AMNO.

²⁵⁸ Povelje III. Wehrmannschaftsbataillona 3. X. 1944 v AMNO.

²⁵⁹ Istotam.

1. alarmno četo Celje (Hotko — Sevnica), 2. in 3. Celje-zahod sta se zlili v 2. alarmno četo Celje (Bössner — Buče), 1. in 2. Celje-vzhod sta bili ukinjeni (Šmartno ob Paki in Letuš!), 3. in 4. Celje-vzhod sta se zlili v 3. alarmno četo Celje (Lehmann — Rogaška Slatina), ustanovila se je tudi šolska in rezervna četa (Passing — Celje).

V IV. bataljonu (SA-Sturmbannführer Bammer v Brežicah) so ostale vse štiri alarmne čete Brežice (1. Krabich — Arnovo, 2. König — Brežice, 3. Leonusio — Zdole in 4. Rottmann — Št. Peter pod Sv. Gorami).

Tudi v Trbovljah so v tem času ustanovili Alarmno četo Trbovlje (Präsent — Trbovlje), pri štabu polka (SA-Oberführer Steindl v Mariboru) pa samostojno topniško baterijo (Ordelt — Konjice), izvidniško četo (Ohland — Maribor) in orožarsko šolo (Karner — Studenci pri Mariboru).²⁶⁰

Najbolj žalostne so bile razmere v celjskem okrožju, kjer je bilo nekdaj samo v III. bataljonu sedem alarmnih čet z več kot 900 možmi, zdaj pa le tri čete z okrog 300 možmi, pa še od teh sta morali dve oditi za nekaj časa v brežiško okrožje.²⁶¹ Jasno, da samo z eno četo sovražnik ni mogel v nobeno resnejšo akcijo. Vzrok, da je ravno v mariborskem in brežiškem bataljonu ostalo še največ moštva in čet, je iskati v dejstvu, da so jedra teh čet sestavljali mariborski Nemci ali pa Kočeverji in so zato bile manjše možnosti za dezertiranje ali za vdajo.

Poleti in jeseni 1944 je Wehrmannschaft tako izgubil ono mesto med akcijskimi silami za protipartizanski boj, ki ga je imel do tega časa. Na prvo mesto je prišla vojska, ki se je do poletja udeleževala le posameznih ofenzivnih akcij, ni pa bila za stalno angažirana v boju proti narodnoosvobodilni vojski.

Stalno angažiranje vojske v protipartizanskem boju so že dalj časa zahtevali Nemci, ki so se s porastom osvobodilnega boja na Štajerskem čutili vse bolj ogrožene. Prve zahteve po stalnem angažiranju vojske so se pojavile že jeseni 1943, a jih je Steindl s svojo trmo iz prestižnih razlogov uspel odbiti. Posebno močne so bile po prihodu XIV. divizije na Štajersko in je predsednik štajerske pokrajinske vlade na štabni konferenci 28. februarja 1944 govoril: »V bližnjem času je pričakovati, da bodo dolino Save zasedle znatne sile vojske in oddelkov-SS za zavarovanje mejnega prostora.«²⁶² Toda to je pomenilo še vedno samo zavarovanje, zahteve pa so bile za vojsko, ki bo prevzela vodstvo in breme protipartizanskega boja. Šef Gestapa za Spodnjo Štajersko je 19. maja 1944 poročal, da obstaja mnenje: »Namesto, da bi delali izjemno stanje, zapirali ceste za javni promet, ukinjali železniške zveze, bi raje v Spodnjo Štajersko premestili nekaj posadk nemške vojske, ki ležijo v Avstriji in bi takoj nastopil mir.«²⁶³

To se je končno tudi zgodilo. Konec avgusta 1944 je prišel v celjsko okrožje 18. rezervni in šolski polk planinskih lovcev, ki so ga ustanovili v drugi polovici julija 1944 v Celovcu iz raznih šolskih in rezervnih enot XVIII. vojnega okrožja. Ob prihodu je štel 618 mož in ga je do konca vojne vodil polkovnik Treeck. Napravil je precej ofenzivnih pohodov proti enotam IV. operativne cone na Štajerskem (4. in 5. septembra skupaj s 14. SS-pol. polkom in 4. Landeschützen-bataljonom na Graški gori, od 5. do 12. septembra rekvizicija hrane v prostoru Šentjur—Ponikva—Šmarje pri Jelšah, 12. do 16. septembra

²⁶⁰ Istotam; seznam čet, njihovo vodstvo in razmestitev — izvornik v AM.

²⁶¹ Mayerhöferjev dnevnik v AMNO.

²⁶² Zapisnik v AM.

²⁶³ Izvornik v AMNO.

intervencija po napadu na Mozirje, Letuš in Šmartno ob Paki, 16. do 29. septembra rekvizicija hrane v Šaleški dolini, 29. in 30. septembra ofenzivna akcija na Boču, 6. in 7. oktobra skupaj s 13. SS-pol. polkom ofenzivna akcija proti Graški gori, 15. do 25. oktobra ofenzivna akcija na Pohorju, od 25. oktobra do 18. novembra čiščenje Pohorja, od 18. do 24. novembra ofenzivna akcija na Kozjaku, od 10. do 18. decembra ofenzivna akcija na Kozjanskem, od 18. decembra do 7. januarja 1945 ofenziva proti osvobojenemu ozemlju v zgornjem delu Savinjske doline itd.).²⁶⁴

Pregled sovražnikove aktivnosti od prve polovice septembra 1944 do uničenja osvobojenih ozemelj na Štajerskem pokaže, da je Wehrmannschaft sodeloval samo v dveh ofenzivnih akcijah in sicer proti Lackovemu odredu na Kozjaku (I. bataljon iz Marenberga) in proti osvobojenemu ozemlju na Kozjanskem (IV. bataljon iz Brežic). Vzrok za tako redko angažiranje Wehrmannscharfta v protipartizanskem boju od poletja in jeseni 1944 je v njegovem razkroju, ki se je kazal tako v količinskem kot kakovostnem oziru. Tako je Obveščevalni oddelek Glavnega štaba NOV in POS 31. oktobra 1944 poročal Vrhovnemu štabu NOV in POJ:

»Kakovost Wehrmannschaftregimenta »Untersteiermark« stalno pada, tako da se lahko sedaj trdi, da je v popolnem razkroju. Večina obveznikov Wehrmannscharfta se odteguje vojaški službi, kolikor pa so v bližini naše večje edinice, se prijavljajo in prihajajo kot prostovoljci, drugače pa se skrivajo. Razkroj Wehrmannscharfta na Štajerskem se je pričel s prihodom XIV. divizije in se je postopoma stopnjeval do sedanjega stanja, ko se sovražnik lahko zanese samo še na nemškutarska mesta (Maribor, Ptuj, Celje in Marenberg) in na Kočevarje. Še Slovenske gorice, ki so do zadnjega časa veljale za odsek, s katerega črpa sovražnik živo silo, so se temeljito spremenile...«²⁶⁵

9. Vključitev v Nemški Volkssturm in končni zlom

Zadnje poglavje nemške vojaške katastrofe se je začelo jeseni 1944 z ustanovitvijo Nemškega Volkssturma, ki bi naj bil začetek totalnega odpora nemškega prebivalstva proti armadam protihitlerjevske koalicije na nemških tleh.

Ustanovil ga je Hitler 25. septembra 1944 in določil, da se vanj rekrutirajo vsi za orožje sposobni moški od 16. do 60. leta starosti, ki bodo v času svoje službe vojaki v smislu vojaškega zakona. Za njegovo ustanovitev in vodstvo v pokrajinah so bili odgovorni gauleiterji.

Tako je v štajerski pokrajini postal vodja Nemškega Volkssturma gauleiter Uiberreither, ki je za vojaško-organizacijske zadeve imel ob sebi svojega pokrajinskega štabnega vodjo SS-Oberführerja Lohnmanna in posebnega štabnega vodjo za Spodnjo Štajersko SA-Oberführerja Steindla. Enaka je bila organizacija v okrožjih, kjer so okrožni vodje NSDAP oziroma Štajerske domovinske zveze postali vodje Nemškega Volkssturma, ki so imeli ob sebi okrožne štabne vodje.

Nemški Volkssturm na Spodnjem Štajerskem je sestavljalo moštvo štirih pozivov. Po gauleiterjevem sklepu je prvi poziv zajel Wehrmannschaft-polk Spodnja Štajerska.²⁶⁶ To so bile štiri samostojne čete (Topniška baterija, izvidniška četa, posebna četa in orožarska šola), I. bataljon Maribor s petimi alarm-

²⁶⁴ Vojni dnevnik Treecckove bojne skupine v AMNO.

²⁶⁵ Izvirnik v AMNO.

²⁶⁶ Osnovno povelje št. 1/45 celjskega okrožnega vodje 1. III. 1945 v AMNO.

nimi in rezervno četo, II. bataljon Ptuj s tremi alarmnimi in rezervno četo, III. bataljon Celje s tremi alarmnimi in rezervno četo, IV. bataljon Brežice s tremi alarmnimi in rezervno četo ter alarmna četa Trbovlje.²⁶⁷ Pozneje so ustanovili še V. bataljon iz 1., 3., 4. in 5. alarmne čete Maribor, medtem ko sta v I. bataljonu Maribor ostali le 2. alarmna četa Maribor in rezervna četa. Sredi januarja 1945 pa je bila temeljitejša reorganizacija polka, ki je imel odtlej pet bataljonov, od katerih je imel vsak štabno in tri strelske čete ter topniško baterijo. Vse enote so dobile tudi posebne označbe, podobno kot v Nemčiji.²⁶⁸

Drugi poziv je zajel moške od 19. do 60. leta starosti, ki zaradi ključnega položaja v gospodarstvu ali iz zdravstvenih razlogov niso mogli biti angažirani za dalj časa. Tretji poziv je zajel letnike 1927—1929, ki še niso bili vpoklicani v aktivno vojaško službo, četrti pa le manj sposobne in je bil namenjen le za krajevno zaščito.

V nemški Volkssturm sta se vključila tudi mestna in deželna straža, kar je ukazal Himmler 17. januarja 1945 in Mariborski Selbstschutz.

Tako je bilo v vseh štirih pozivih zajeto staro in mlado in je na Spodnjem Štajerskem nastalo poleg pet bataljonov prvega poziva oziroma Wehrmannschaft-polka Spodnja Štajerska še 49 bataljonov drugega, tretjega in četrtega poziva.²⁶⁹

Bataljoni so bili še neizurjeni in nekateri med njimi komaj na papirju, zato so sredi decembra 1944 privlekli iz Gradca in Leobna dva bataljona Nemškega Volkssturma v brežiško okrožje.²⁷⁰

Ko je Rdeča armada 27. marca prebila zadnje nemške položaje na Mažarskem, so za prostor med Muro in Dravo oklicali tako imenovano alarmno stopnjo II in vanj čez dva dni premestili bataljone Volkssturma iz Brežic, Celja in Maribora, med katerimi so bili predvsem I., III. in IV. bataljon Wehrmannschafta. Poveljstvo nad njimi je prevzel Treeckov namestnik podpolkovnik Swoboda. Toda moštvo teh bataljonov se je že ob prvih spopadih skoraj v celoti razbežalo. In ko je 30. marca padel pri Rechnitzu še komandant polka Franz Steindl, so se dogodki vrstili s filmsko naglico, dokler 16. aprila 1945 ni bil ukinjen sam polk.²⁷¹ Nemški Volkssturm se je obdržal še nekaj časa, vendar pa ga niso mogli nikjer uporabiti zaradi njegove nezanesljivosti. Tako je komandant varnostne policije in varnostne službe za Spodnjo Štajersko 14. aprila 1945 poročal Rösenerju: »Volkssturm največ 30 % zanesljiv. V splošnem prevladuje bojazen, da bodo njegovi deli ob približanju fronte z orožjem vred zbežali k Sovjetom oziroma banditom.« In čez tri dni: »V Wehrmannschaftu (I. poziv) je doslej čez 300 prijav o dezerterjih. Čete nastopajo v moči 14 do 18 mož. Ko so možje prosti službe, se ne vračajo več nazaj z doma. Na drugi strani je pritožba o preobilici službe in nezadostni preskrbi, posebno s tobakom. Štabnemu vodstvu, bataljonskim in četnim poveljnikom je zaupana klasifikacija zanesljivosti. Po prvih izjavah sodeč, so ti ocenili: Skupina A (zanesljivi) 5 %, skupina B (pogojno) 25 % in skupina C (nezanesljivi) 70 %.«²⁷²

²⁶⁷ Steindlovo povelje 11. XI. 1944 v AMNO.

²⁶⁸ Steindlovo povelje 3. I. 1945 v AMNO.

²⁶⁹ Steindlovo povelje 27. III. 1945 v DAM.

²⁷⁰ Mayerhöferjev dnevnik v AMNO.

²⁷¹ Istotam.

²⁷² Izvirniki v AMNO.

Končno so prve dni maja 1945 ravno zaradi nezanesljivosti razpustili Nemški Volkssturm na Spodnjem Štajerskem, najprej v Revirjih nato pa tudi drugod.²⁷³

10. Vohunstvo in streljanje talcev

Nemci na Štajerskem niso organizirali tako imenovanih protiband (Gegenbande), ki bi se izdajale za partizane in ovajale ljudi, ki bi bili kakorkoli zvezani z osvobodilnim gibanjem. Za ta posel so se posluževali svojih policijskih organov, zlasti organov državne tajne policije, varnostne policije in varnostne službe, ki so poskušali na terenu ustvariti mrežo svojih zaupnikov in poslati svoje agente v partizanske enote. V tem pogledu so si tudi celo organizacijo Štajerske domovinske zveze predstavljali kot veliko zaupniško mrežo, ki naj seže do slednjega prebivalca.²⁷⁴

Prav oddelki Wehrmannschafta bi bili najbolj pripravljeni za protiband, saj je večina partizanov nosila iste uniforme, vsi verjani pa so govorili slovenski jezik, razen komandnega kadra. Toda kot celota prav gotovo ni bil uporabljiv za ta posel, ker je bil mobiliziran na široki osnovi in so lahko videli, da je iz dneva v dan nezanesljivejši. Zato so se ga posluževali le nekajkrat in to v zelo majhnem številu.

Konec oktobra 1942 se je tak oddelek pojavil na Čreti. Nemška obveščevalka je poročala orožniški postaji Vransko, da so se pojavili partizani, kar je ta sporočila nadrejenim orožniškim poveljstvom. Toda kmalu je sporočilo popravila:

»Ne gre za bandite, temveč za neko patroljo Wehrmannschafta z Vrānskega, ki so nekateri njeni člani bili v civilnih oblekah. Patrolja je štela 20 mož in je pregledala grebene Črete. Obveščevalka je menila, da gre za bandite.«²⁷⁵

Drug tak oddelek je bil iz 1. alarmne čete Maribor-okolica, ki je v drugi polovici decembra 1943 pod vodstvom komandirja Jožefa Raditscha iz Polskave ponoči obiskal nekaj kmetov na Pohorju (Lobnica, Planica, Pohorje itd.). Oblečen po partizansko je govoril s kmeti, prosil za hrano in celo tolkel po nacizmu ter naslednje dni o tem poročal državni tajni policiji.²⁷⁶

Nekateri oddelki Wehrmannschafta so se udeležili tudi streljanja talcev, vendar le v redkih primerih, kajti do spomladi 1943 so streljali talce v mariborski in celjski jetnišnici z eksekucijskimi oddelki zaščitne policije in šele nato po raznih krajih prav tako s policijo.

V arhivskem gradivu je najti le dva podatka, prvi je v poročilu 1. alarmne čete Celje-zahod za 13. januar 1944: »Prvi vod je imel stražarsko službo, drugi vod je bil navzoč pri justifikaciji 10 banditov pred občinskim uradom v Lučah.«²⁷⁷

O drugem primeru je poročala obveščevalna služba XIV. divizije 28. avgusta 1944. Dne 9. julija 1944 zvečer je okrog 120 vermanov iz 1. alarmne čete Maribor-mesto zasedlo vas Pameče pri Slovenjem Gradcu. Drugo jutro so tja

²⁷³ Poročilo komandanta zaščitnega področja Sp. Štajerska 6. V. 1945 (v AMNO): »Alarmna četa Trbovlje, rudniška straža Trbovlje, rudniška straža Hrastnik zaradi nezanesljivosti ukinjene in razorožene. Volkssturm Hrastnik ukinjen.«

²⁷⁴ Glej opombo 22!

²⁷⁵ Med Mrzlico in Dobrovljami, str. 113.

²⁷⁶ Poročilo Jožefa Raditscha 22. XII. 1943 v AMNO.

²⁷⁷ Izvirnik v AMNO.

pripeljali deset talcev iz mariborskih zaporov in jim dodali še enega domačina. 25 prostovoljcev iz omenjene čete je streljalo enajst talcev, drugi pa so nasilno dovajali ljudi, da so morali biti navzoči pri tem strašnem dogodku. Zatem so zažgali dve hiši in ropali po vasi.²⁷⁸

11. Nekaj primerjav z usodo Wehrmannschafta na Gorenjskem in zaključki

Gorenjski z Mežiško dolino je bila namenjena ista usoda kot Spodnji Štajerski, to je priključitev k Nemškemu rajhu. Tudi tu je Hitler postavil šefa civilne uprave in sicer namestnika koroškega gauleiterja Franca Kutschero. Ta je 24. maja 1941 ustanovil Štajerski domovinski zvezi podobno organizacijo Kärntner Volksbund (Koroška ljudska zveza) in za zveznega vodjo postavil Viljema Schicka.²⁷⁹ Vpis vanjo je bil celo za dva odstotka (97 %) večji kakor na Spodnjem Štajerskem.²⁸⁰

Podobno kot na Spodnjem Štajerskem je bil tudi na Gorenjskem v okviru Koroške ljudske zveze ustanovljen Wehrmannschaft. 20. junija 1941 sta štabni vodja SA-Gruppe Südmark SA-Brigadeführer Ohrt in šef civilne uprave Kutschera na Bledu sklenila dogovor, da SA-Gruppe Südmark prevzame vodstvo Wehrmannschafta v Koroški ljudski zvezi, ki ga bo vodil SA-Brigadeführer Beck. Sklicujoč se na Hitlerjev ukaz Kutscheri, naj Gorenjsko napravi nemško, sta takole določila nalogo Wehrmannschafta:

»Wehrmannschaft naj z ustreznimi ukrepi krepí s pristopom h Koroški ljudski zvezi kot veliki organizaciji, v kateri se združujejo vsi Gorenjci, izraženo priznavanje k nemštvu in pospeši vrnitev teh mož v nemško ljudsko skupnost.«

Na kraju dogovora je tudi zanimiva določba:

»Iz Wehrmannschafta bodo po ukinitvi Koroške ljudske zveze, ki ji bo določil rok koroški gauleiter, izšle formacije NSDAP... SA-Gruppe Südmark izrecno poudarja, da pred ukinitvijo Koroške ljudske zveze na Gorenjskem ne bo vzpostavljala SA, temveč da prevzame vodstvo Wehrmannschafta izključno pod vidikom popolnega ponemčenja tega področja.«²⁸¹

Vodja SA-Gruppe Südmark je nato 25. junija 1941 izdal »osnovno navodilo št. 1 o organizaciji in šolanju Wehrmannschafta na Spodnjem Štajerskem in Kranjskem«, v katerem je podrobneje določil organizacijsko strukturo.²⁸² Toda ker je bilo dosti manj ustreznih ljudi za vodstvo posameznih enot (avgusta 1941 je bilo na Gorenjskem brez Mežiške doline 168 članov Švabsko-nemškega Kulturbunda),²⁸³ je zajemanje moških v Wehrmannschaft šlo mnogo počasneje kot na Spodnjem Štajerskem. Tako so do novembra 1941 zajeli v štirih Standartah (Kranj, Radovljica, Kamnik in Mežiška dolina), oziroma 98 Stur-

²⁷⁸ Izvirnik v AMNO.

²⁷⁹ Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains (citiram: VÄZK), št. 9, 29. V. 1941.

²⁸⁰ Karawanken Bote (citiram: KB), 5. VII. 1941. Kljub temu je gauleiter dr. Rainer 2. decembra 1941 izjavil:

»Moč vzgoje, katere vrednost mi, nacionalni socialisti, pač najbolj poznamo, je dosegla, da se danes 95 % prebivalstva priznava za Slovence (podčrtal T. F.). Gre za to, da se v teh ljudeh zopet obudi ponos na njihovo nemško kri in da se jih z nemško vzgojo zopet pridobi.« (KB, 3. XII. 1941).

²⁸¹ Izvirnik v AMNO.

²⁸² Izvirnik v AMNO.

²⁸³ Dopis vodje Wehrmannschafta Koroške ljudske zveze 19. VIII. 1944 v AMNO.

mih le 6800 vermanov, šele do januarja se je število dvignilo na 17.592, dokler ni bilo poleti 1942 zajetih 28.052 moških.²⁸⁴

Pomanjkanje zanesljivih vodij in počasno organiziranje je imelo za posledico, da Nemci Wehrmannschaffta na Gorenjskem niso pritegnili k protipartizanskemu boju, čeprav so nekateri uradi to želeli.²⁸⁵

Prvo večjo zahtevo po angažiranju vermanov v protipartizanskem boju je izrazil Rösener, ki je po znamenitih akcijah Cankarjevega bataljona decembra 1941 in v začetku januarja 1942 prosil šefa civilne uprave, naj posreduje, da bo dobil na razpolago tehnično šolane vermane in z njimi začel obnavljati mostove, železnico in telefonske zveze.²⁸⁶ Nato so v Standartah ustanovili po en sanitetni, pionirski in obveščevalni Sturm, ki jih pa niso nikjer uporabili.²⁸⁷

Narodnoosvobodilno gibanje na Gorenjskem je brez dvoma leta 1941 doživelo širši razmah kakor na Štajerskem, kar je spoznal tudi sam okupator. Čeprav se okupacijske metode niso razlikovale, pa je nemško politično vodstvo na Gorenjskem bilo preudarnejše od štajerskega, kar kaže Kutscherin proglas, objavljen v Karawanken Bote 6. septembra 1941:

»Nadaljujejo se strahopetni morilski napadi na mirno prebivalstvo... Ti napadi so mogoči zato, ker dobijo strahopetni morilci pomoč od prebivalstva. Tako se je jasno dognalo, da prebivalstvo podpira tolpe (podčrtal T. F.) s tem, da jih vzame pod streho, jim daje živila in obvestila. Zaradi tega sem primoran k najstrožjim ukrepom, ki bodo vsemu prebivalstvu prizadejali neizrečeno gorje in zadeli tudi nedolžne.«

Prav gotovo je bila ta ugotovitev za Kutschero negativna, saj so v tem času začeli priprave za priključitev Gorenjske k Nemškemu rajhu. 28. novembra je Hitler imenoval za šefa civilne uprave za Gorenjsko in koroškega gauleiterja ter državnega namestnika dr. Friedricha Rainerja.²⁸⁸ Ta je glede na dejstvo, da so na Gorenjskem v pozni jeseni za nekaj časa prenehali partizanski napadi, delal zadnje priprave za priključitev. 16. decembra 1941 ga je nemški notranji minister dr. Frick ustoličil v Celovcu za državnega namestnika za Koroško in v svojem govoru povedal:

»Vaša bistvena naloga bo, da novo ozemlje Južne Koroške včlanite do kraja in napravite iz njega dragocen enakovreden del Vaše dežele. Pravna priključitev osvobojenih pokrajin k stari koroški pokrajini se bo morala posebno skrbno preizkusiti. Upravna ureditev je z ustvaritvijo treh za življenje sposobnih okrožij nekako že zaključena. Zunanje izenačenje z Rajhom je že tako daleč napredovalo, da se lahko v kratkem izvede formalna priključitev pokrajin k Rajhu.« (Podčrtal T. F.)²⁸⁹

Novi koroški gauleiter je zelo pohitel s političnim izenačevanjem. Tako je že 15. decembra 1941 izdal odredbo št. 5/41, s katero je na Gorenjskem in v Mežiški dolini uvedel NSDAP.²⁹⁰ Kot je izjavil pozneje, je to storil v spo-

²⁸⁴ Poročila vodje Wehrmannschaffta v AMNO.

²⁸⁵ Dopisa komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko 4. VIII. in 10. IX. 1944 v AMNO.

²⁸⁶ Dopis vodje Wehrmannschaffta 8. I. 1942 v AMNO.

²⁸⁷ Poročila Standart v AMNO.

²⁸⁸ Rainer, ki ga je Reichsorganisationsleiter dr. Ley 2. XII. 1941 uvedel na ta položaj, je bil do tedaj gauleiter in državni namestnik za Salzburg.

²⁸⁹ KB, 20. XII. 1941.

²⁹⁰ Navodilo pokrajinskega štabnega urada NSDAP za Koroško 14. II. 1942 v AMNO.

razumu s strankino pisarno in državnim zakladnim mojstrom »v spoznanju, da se more gorenjsko prebivalstvo voditi v smislu Reicha in nemštva samo z izkušenimi organizacijami nacionalsocialističnega gibanja, ki sloni na vodilni nemški plasti tega ozemlja.«²⁹¹

Toda ravno v teh dneh je poleg napadov Cankarjevega bataljona prišlo do organizirane vstaje, v kateri je nemško orožništvo moralo izprazniti devet postaj in ki je odložila oziroma preprečila priključitev Gorenjske k Nemškemu rajhu.²⁹²

Uvedba NSDAP na Gorenjskem je bila prav gotovo zamišljena kot eden izmed prvih političnih ukrepov v priključitvi in kljub temu da do priključitve ni nikdar prišlo, je ta ukrep vseeno ostal v veljavi, le da je za nekaj časa izostalo vzpostavljanje formacij NSDAP kot na primer SA, SS itd.

Koroška ljudska zveza je ostala še naprej kot »neposredna organizacija stranke«,²⁹³ ukinjeni pa so bili njeni uradi kot zvezno vodstvo in okrožna vodstva. Nekatere zadeve okrožnega vodje je prevzel radovljiški okrožni vodja NSDAP Hradetzky, zadeve bivših okrožnih vodij Koroške ljudske zveze pa so prešle na okrožne vodje NSDAP. Na področjih krajevnih skupnosti Koroške ljudske zveze so ustanovili krajevne skupnosti ali pa oporišča NSDAP, kjer pa je bilo premalo članov NSDAP, je bila krajevna skupnost Koroške ljudske zveze.²⁹⁴ Vodstvo politične dejavnosti na Gorenjskem je bilo odtlej izključno v rokah članov stranke,²⁹⁵ saj je bilo število krajevnih skupnosti in oporišč NSDAP trikrat večje od števila krajevnih skupnosti Koroške ljudske zveze.

Po bojih Cankarjevega bataljona v Dražgošah od 9. do 12. januarja 1942 je nastopilo kratko zatišje. Spomladi 1942 pa je prišlo do tako močnega porasta osvobodilnega gibanja na Gorenjskem, da so ustanovili I. grupo odredov z Gorenjskim in Kokrškim odredom, ki sta imela vsak dva bataljona. Ta porast osvobodilnega gibanja je imel med drugim za posledico razkroj Wehrmannschafta. Tako je vodja blejskega Sturmabanna 23. aprila poročal, da prebivalci »kažejo zasramovanje in prezir do onih, ki prostovoljno sodelujejo pri Wehrmannschaftu.«²⁹⁶

Razmere so se zaostriale posebno v juniju 1942 in so zato na povelje vodje Wehrmannschafta SA-Brigadeführerja Becka začeli pobirati uniforme in to v taki meri, da je na Gorenjskem ostalo uniformiranih le 15 vermanov.²⁹⁷ Druga posledica je ukinjanje posameznih Sturmov, ker je zaradi delovanja

²⁹¹ KB, 14. X. 1941.

²⁹² Dr. M. Mikuž, Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu, Zgodovinski časopis, 1952—1953, VI-VII, str. 733—765.

²⁹³ Rainerjeva izjava na Bledu: »1. januarja 1942 bo Koroška ljudska zveza prevedena v NSDAP. Dosedanji zvezni vodja Schick bo izstopil iz urada, da se posveti novim in večjim nalogam. Politično vodstvo v tem ozemlju, začeni s 1. januarjem 1942, bo prevzel okrožni vodja Hradetzky.« (KB, 24. XII. 1941.)

²⁹⁴ Dopis zveznega vodje Schicka 31. XII. 1941 v AMNO; dopis radovljiškega okrožnega vodje NSDAP 5. I. 1942 v AMNO.

²⁹⁵ Bili so v glavnem učitelji, orožniki, financni, graničarji in uslužbenci, ki so vsi spomladi in poleti 1941 prišli na Gorenjsko. Prvih 90 domačinov, predvsem Volksdeutscherjev, je gauleiter sprejel v NSDAP šele 21. novembra 1942 v Celovcu (KB, 25. XI. 1942).

²⁹⁶ Izvirnik v AMNO.

²⁹⁷ Povelje 19. VI. 1942 v AMNO; dopis BdO 18. VII. 1942 v AMNO.

partizanskih enot bilo onemogočeno njihovo delo. Do srede junija so samo v kamniški Standarti ukinili enajst Sturmov.²⁹⁸

Zaostritev razmer na Gorenjskem je prisilila okupatorja na osnove posebnih obrambnih oddelkov za zaščito posameznih krajev. Poveljnik redarstvene policije Alpenland je 30. maja 1942 ukazal, naj se od 1. junija 1942 iz vrst Wehrmannschafta vzpostavi Selbstschutz za zaščito prebivalstva in to tridesetčlanski oddelki najprej pri najbolj ogroženih orožniških postajah (Golnik, Gabrjk, Gorenja vas, Žirovnica, Glogovica, Kresnice in Kamniška Bistrica).²⁹⁹ Ponekod so ta Selbstschutz ukinili še istega meseca na primer v radovljiškem okrožju, kjer je okrožni orožniški poveljnik 25. junija 1942 poročal: »Okrepitev orožniških postaj z vermani se ni obnesla... bili so zopet odpuščeni in poslani nazaj na svoje delovno mesto.«³⁰⁰ Drugod se je obdržal še nekaj tednov, a je bil ves čas šele v nastajanju,³⁰¹ dokler ni bil jeseni 1942 ukinjen.

Razmere v gorenjskem Wehrmannschaftu v tem času lepo slika poročilo vodje radovljiške Standarte 22. junija 1942:

»Vsa graditev in šolanje Wehrmannschafta je zdaj nazadovala zaradi zlih dejanj banditov. Od mož, ki so nastopali v prvem času, nastopa zdaj le okrog 25 odstotkov in še ti se upirajo. Kaže, da velik del simpatizira z našimi nasprotniki, delno iz prepričanja, delno iz strahu...«³⁰²

Te razmere so povzročile, da sta vodja SA-Gruppe Südmark in gauleiter Rainer 29. junija 1942 v Celovcu sklenila, »da vsem pripadnikom Wehrmannschafta Koroške ljudske zveze na Gorenjskem dasta dopust do 15. septembra 1942«. Tega dne pa je izšlo novo povelje, ki podaljšuje dopust do 10. oktobra 1942.³⁰³

Ker se vermani v Selbstschutzu niso obnesli, so ogroženi Nemci na Gorenjskem začeli snovati lastne samoobrambne oddelke in se urediti z orožjem, da bi se lahko branili pred partizanskimi napadi.³⁰⁴ Rösener pa je 2. julija poostрил ukrepe zoper gorenjsko prebivalstvo. Uvedel je policijsko uro od 20. zvečer do 5. zjutraj, prepovedal vsak promet s kolesi, prepovedal Slovence (podčrtal T.F.) uporabo osebnih avtomobilov in motornih koles ter obiskovanje gostiln, ukazal oddati lovsko orožje itd.³⁰⁵

Vse to pa je bilo le iskanje zadnje rešitve pred napadi narodnoosvobodilne vojske, to je I. in II. grupe odredov. Pred nevarnostjo ljudske vstaje, ki bi jo naj začeli obe grupi, je Rösener moral začeti močno ofenzivo, ki je trajala od začetka julija do konca septembra 1942 in v kateri, kljub nekaterim uspehom, niso mogli uničiti gorenjskega partizanstva.

²⁹⁸ Poročilo vodje kamniške Standarte 17. VI. 1942 v AMNO; poročilo vodje škofjeloške Standarte 18. VI. 1942 v AMNO; poročilo vodje radovljiške Standarte 25. VI. 1942 v AMNO.

Štab I. grupe odredov je 14. VII. 1942 pravilno poročal Glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet, da je v času priprav na ofenzivne akcije, ki so se začele poleti 1942, onesposobil organizacijo Wehrmannschafta (Zbornik VI/3, dok. 59, str. 146).

²⁹⁹ Izvirnik v AMNO.

³⁰⁰ Izvirnik v AMNO.

³⁰¹ Povelje BdO 31. VII. 1942 v AMNO.

³⁰² Izvirnik v AMNO.

³⁰³ Dopisa vodje Wehrmannschafta 7. VII. in 15. IX. 1942 v AMNO.

³⁰⁴ Poročilo vodje radovljiške Standarte 22. VI. 1942 in statut radovljiškega Selbstschutza v AMNO; poročilo kranjskega deželnege svetnika 7. VI. 1942 v AMNO.

³⁰⁵ Letak in povelje v AMNO.

V ofenzivi so osnovali in prvič uporabili tako imenovane protibande. Komandant varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko je 22. avgusta 1942 pisal kranjskemu deželnemu svetniku:

»7. VIII. 1942 smo prvič uporabili protibando na področju Krčavca, kjer se je tudi spopadla z neko večjo bando in s posebnim uspehom zaključila akcijo.

Poleg članov varnostne in zaščitne policije smo uporabili tudi 28 Slovencev, ki so se bodisi kot vodiči bodisi tudi v samih bojih popolnoma obnesli. Za protiuslugo smo jim obljubili poleg drugega tudi to, da jim bomo pred drugimi dali nemško državljanstvo na preklic...³⁰⁶

V protibande so se od Slovencev vključevali predvsem kriminalci in drugi, na katere so vplivale nemške obljube in plačila pa tudi strah pred nemškimi represalijami (Nemci so v juliju 1942 požgali na Gorenjskem okrog deset vasi, odrasle moške postrelili, otroke in ženske pa odgnali v koncentracijska taborišča).³⁰⁷ Po ofenzivi so Nemcem že primanjkovali prostovoljci za protibande, ki so nosile imena Martin (kamniško okrožje), Ludvik (kranjsko okrožje), Filip (radovljiško okrožje) itd. ter so se urile v samostanu na Brezjah. Zato je komandant orožništva pri državnem namestniku za Koroško major Schintler 31. oktobra 1942 zahteval od okrožnih orožniških poveljnikov, naj mu do 5. novembra 1942 dajo 105 orožnikov za protibande.³⁰⁸

Morda je teh nekaj primerov prijavljanja za vodiče v akcijah in v protibande napotilo koroškega gauleiterja, da je v svojem proglasu 27. septembra 1942 v Kranju povedal:

»Kljub temu da bijejo milijoni nemških vojakov na vzhodu in zahodu, severu in jugu Evrope v zmagoslavni bitkah največjo odločilno borbo zgodovine na kopnem, na morju in v zraku, je poslal Führer na mojo prošnjo v deželo potrebne sile za pobijanje boljševiškega krvavega terorja. Večji del tolp je uničen, ostanek pa razbit ter beži. Prebivalstvo pa se je, ne glede na obžalovanja vredne izjeme, v vedno večji meri odločilo za red in zakon Nemškega rajha. Namesto začetnega pasivnega in pričakujočega zadržanja je stopilo čestokrat sodelovanje pri ugotavljanju sovražnih skrivališč in pripravljenost za aktivno obrambo. Vidim v tem znake preokreta v prepričanju, od katerega upam, da bo trajno. Uspehi nemških enot na eni in pozitivno zadržanje širših krogov prebivalstva na drugi strani mi omogočajo ustvarjati nadaljnje predpogoje za podvig na Gorenjskem.

Z razveljavo policijskih omejitev je uvedeno vzpostavljanje normalnih razmer.

Kazenskih ukrepov kakor prav posebno prisilnih izselitev spričo nastalega miru ni več treba ter veljajo zato z današnjim dnem kot zaključene.

³⁰⁶ Izvirnik v AMNO.

Poveljnik redarstvene policije Alpenland je že 25. junija 1942 prosil deželne svetnike na Gorenjskem, naj mu preskrbijo imena zanesljivih moških, ki bi prišli v pošte v vodiče pri protipartizanskih akcijah (izvirnik v AMNO). Čez mesec dni mu je radovljiški deželni svetnik poslal sezname za 80 moških iz devetih občin (dopisi radovljiškega deželnega svetnika 20., 23. in 27. VII. 1942 v AMNO), končno pa še konec julija seznam 69 oseb iz Ribnega pri Bledu ter pripisal: »Menim, da je prišel trenutek, ko se lahko za vedno napravi razcep med ljudstvom in bandami, tako da se teh ljudi zdaj v nekakšni obliki poslužimo za uničevanje banditov.« (Dopis 31. VII. 1942 v AMNO.)

³⁰⁷ Letaki o požigu vasi Bistrica, Kokra, Zavoden, Gradišče, Hrastnik, Koreno, Zlato polje, Obrše, Trnovče, Mala Lašna in Brezovica v AMNO.

³⁰⁸ Izvirnik v AMNO.

V bodoče naj nas nihče več ne prisili do takšnih ukrepov! V znak svojega zaupanja sem sklenil, vse Gorenjce, ki so se prijaviли za člane Kärntner Volksbunda in se izkazali v preteklih mesecih kot pozitivni in državi zvesti elementi, z veljavo od 1. oktobra 1942 sprejeti v Volksbund in jim podeliti državljanstvo do preklica. Prevzamejo s tem iste pravice, ki jih uživajo državljani Velikonemškega Reicha ter so tem v vsakem oziru enaki...³⁰⁹

Tega proglašam, ki ga je list Karawanken Bote imenoval »magno carto« za Gorenjsko, se je dotaknil tudi na velikem zborovanju NSDAP v Celovcu 11. oktobra 1942 in povedal da je Hitler njegovo sporočilo o proglašanju in vdanostnih izjavah Gorenjcev »sprejel z veseljem in hvaležnostjo«.³¹⁰

Ko je govoril o »normalizaciji razmer« na Gorenjskem, je dejal:

»Normaliziranje razmer bo napredovalo do popolnega izenačenja s Koroško, pri čimer bo postranskega pomena vprašanje formalno-pravne priključitve, ki se določa raz medkrajevnih vidikov. Kot nov ukrep za izenačenje, objavljam s tem in odrejam za Gorenjsko, da se naj z veljavnostjo od 10. oktobra 1942 ustanovijo strankine formacije. V prvem času so se Gorenjci pod zaslužnim vodstvom SA organizirali v Wehrmannschaft. Tam so dobili osnovne pojme o nemški odgoji in disciplini, spoznali prve nemške pesmi. Zaradi trdih ukrepov, ki so bili potrebni v preteklih mesecih, je bilo delovanje Wehrmannschafta začasno ustavljeno. Medtem pa so bili postavljeni voditeljski rodovi strankinih formacij SA, SS, NSKK, NSFK in je bila napravljena prosta pot za ustvaritev formacij. Ko danes odrejam postavitev strankinih formacij, razpuščam hkrati gorenjski Wehrmannschaft z nalogo, da vodstvo prevede moštvo v novoustanovljene formacije v sporazumu s pokrajinskim štabnim uradom NSDAP in upoštevajoč tovariška načela...«³¹¹

Strankine formacije so nameravali ustanoviti že 1. junija 1942. Tako je vodja gorenjskega Wehrmannschafta že 6. januarja 1942 predlagal vodstvu SA-Gruppe Südmark vzpostavitev štirih SA-Standart s 150 Sturm, SS-Sturm-bann s 5 Sturm itd.³¹² Ker pa so bile razmere takrat neugodne, je pokrajinski štabni urad NSDAP v Celovcu izdal 1. junija 1942 »naročilo za izvedbo št. 14«, ki govori šele o »pripravah za vzpostavitev formacij NSDAP v okrožjih Radovljica, Kranj in Kamnik« in sicer 134 SA-Sturm, 5 SS-Sturm itd.³¹³ Pač pa so že do tedaj vzpostavili formacije (15 SA-Sturm, SS-Sturm itd.) v občinah Črna, Mežica, Prevalje, Guštanj in Dravograd na Koroškem in sicer na osnovi »naročila za izvedbo št. 13« od 14. februarja 1942.³¹⁴

Na Gorenjskem so jih začeli vzpostavljati v novembru 1942, ko so osnovali SA-Standarte Oberkrain pod vodstvom SA-Obersturmbannführerja Kuscherja. Ta je začel razpošiljati vabila za vpis v SA³¹⁵. Nato je bil 1. decembra 1942 sestanek na pokrajinskem štabnem uradu NSDAP v Celovcu, ki so se ga udeležili vodje ustreznih formacij in okrožni vodje NSDAP. Sklenili so, da bodo na Gorenjskem vzpostavili 48 SA-Sturm (vsak po 38 do 40 mož), 11 SS-

³⁰⁹ Letak v AMNO.

³¹⁰ KB, 14. X. 1942.

³¹¹ Istotam.

³¹² Dopis v AMNO.

³¹³ Izvirnik v AMNO.

³¹⁴ Izvirnik v AMNO.

³¹⁵ Dopis, ki ga je poslal vodji Sturma Brezje, pravi: »Vam kot enemu najboljših Sturmführerjev v radovljiški Standarti se vendarle mora posrečiti dobiti 15 do 20 moških za SA. Samo po sebi pa se razume, da boste Vi in podoficirji bivšega Sturma Brezje vstopili v SA.«

Sturmov, poleg tega pa, po gauleiterjevi želji, še posebni bataljon za oddelke-SS, 12 NSKK-Sturmov in 2 NSFK-Sturma. Določili so, da je pogoj za sprejem v eno izmed formacij članstvo v Koroški ljudski zvezi.³¹⁶ Sklepe je potrdilo »naročilo za izvedbo št. 16«, ki ga je 20. decembra 1942 izdal pokrajinski štabni urad NSDAP v Celovcu.³¹⁷

To pa so bili le računi, delo je namreč šlo mnogo teže od rok. Kljub temu da je bilo zdaj število SA-Sturmov trikrat manjše od prvič predlaganega, ga niso mogli uresničiti. Simpatije gorenjskega prebivalstva so namreč tudi po okupatorjevi ofenzivi in krutih represalijah ter »podelitvi nemškega državljanstva na preklic« ostale na strani osvobodilnega gibanja. Tako je na primer radovljiški okrožni orožniški poveljnik 23. novembra 1942 poročal:

»Prebivalstvo je povsod mirno in opravlja svoje delo, ne kaže pa v glavnem nobenega zanimanja za pomirjevalno prizadevanje oblasti in strankinih ustanov...«³¹⁸

Do januarja 1943 so vzpostavili le 28 SA-Sturmov s 1191 možmi (Kranj 624, Radovljica 322 in Kamnik 245 mož), pa še od teh so bili 4 godbeni Sturmi s 125 možmi. Do novembra 1943 je število Sturmov ostalo nespremenjeno, število članstva pa je padlo za eno tretjino, to je na 844 mož (Kranj 352, Radovljica 288 in Kamnik 204 mož).³¹⁹ Moštvo je bilo nekaj časa uniformirano, toda že konec oktobra 1943 je ekonom SA-Standarte Oberkrain zahteval, naj vsi SA-pripravniki in možje, ki stanujejo izven večjih krajev, vrnejo uniforme, da ne bi padle v roke partizanom.³²⁰ Ker jih nekateri niso hoteli izročiti, je ukazal vodjem Sturmov, naj jih poberejo z orožništvom.³²¹

SA na Gorenjskem ni imela nobene bistvene vloge, saj so bili v njo vključeni predvsem Nemci, od Slovencev pa le redki prostovoljci in nekaj uradnikov, in je tako životarila do jeseni 1944, ko so jo vključili v Nemški Volkssturm.

Slovence na Gorenjskem so podobno kot na Štajerskem organizirali v tako imenovane deželne straže. Organizirane so bile enako kot na Štajerskem in tudi njihova naloga je bila podobna.³²²

Toda na Gorenjskem se je ta poskus — pritegniti domače prebivalstvo v boj proti osvobodilnemu gibanju — v tem času ponesrečil. Zlasti spomladi 1943 je Gorenjski odred uspešno rekrutiral gorenjske mladeniče, tako da je do poletja 1943 narastel na devet bataljonov, poslal pa je še precej ljudi v brigade na Dolenjsko. S kamniškega področja pa je mnogo ljudi odšlo v Kamniško-zasavski odred. Vse to je bilo odraz ponovnega vzpona osvobodilnega gibanja na Gorenjskem, ob katerem je kranjski orožniški glavar 20. aprila 1943 ukinitel deželno stražo,³²³ 17. maja pa še sedemnajst orožniških postaj in oporišč.³²⁴ O tem je pisal poveljnik redarstvene policije Alpenland 11. junija 1943:

»Po doseženih uspehih proti banditom poleti in v zgodnji jeseni 1944. leta smo upali, da bo prebivalstvo pripravljeno aktivno sodelovati pri uničevanju banditov. Zato smo po vsej Gorenjski vzpostavili deželne straže. Da bi

³¹⁶ Zapisnik v AMNO.

³¹⁷ Izvirnik v AMNO.

³¹⁸ Zbornik VI/4, dok. 186, str. 515—516.

³¹⁹ Poročila o številčnem stanju SA-Standarte Oberkrain v AMNO.

³²⁰ Dopis 29. X. 1943 v AMNO.

³²¹ Dopis 28. II. 1944 v AMNO.

³²² Povelje komandanta orožništva pri državnem namestniku za Koroško 2. XI. 1942 v AMNO.

³²³ Povelje orožniškega glavarstva Kranj št. 12, 7. V. 1943 v AMNO.

³²⁴ Povelje orožniškega glavarstva Kranj 17. V. 1943 v AMNO.

lahko zajeli čim večji krog gorenjskega prebivalstva za to službo, smo ustanovili okrog 25 orožniških oporišč v moči 3—4 može, katerih edina naloga je bila ponoči voditi patrolje deželne straže, podnevi pa stražiti za deželne straže pripravljeno orožje in strelivo.

Poskus z deželno stražo pa se je že po kratkem času pokazal kot popoln polom. Zaradi prestiža smo se odrekli takojšnji ustavitvi službe deželne straže in s tem zvezani opustitvi oporišč. Marca 1943 smo oporišča spravili na povprečno moč 8—10 mož in jim omogočili, da so lahko brez deželne straže sodelovale pri uničevanju band.

Razvoj band v zadnjih mesecih je ta šibka orožniška oporišča obsodil v največji meri na defenzivne ukrepe...³²⁵

Razmere na Gorenjskem so se za Nemce zaostriale posebno v jeseni 1943, ko se je vrnila na Gorenjsko Prešernova brigada in ko se je ustanovila Triglavsko divizija. Ta je oktobra 1943 osvobodila vso Poljansko in Selško dolino in tako močno okrepila zavest gorenjskega prebivalstva. Kljub temu da je v novembrski ofenzivi 1943 sovražnik uničil to osvobojeno ozemlje, je bilo gorenjsko prebivalstvo odtlej skoraj v celoti na strani OF.

To dejstvo so morali že zgodaj priznati sami Nemci. Tako je na primer vodja radovljiške podružnice Državnega propagandnega urada za Koroško 19. februarja 1944 poročal svojemu šefu, da je že okrog štiri tisoč Gorenjcev odšlo k partizanom in o razmerah na Gorenjskem:

»V sedanjih razmerah moramo po triletnem delu na Gorenjskem ugotoviti, da so vsi Gorenjci po svojem notranjem prepričanju proti nam... Če pa si predstavim vrste grobov padlih Nemcev na kranjskem vojaškem pokopališču in to spravim v zvezo s sedanjimi razmerami na Gorenjskem, ne vidim opravičila za darovane žrtve. Bilo bi lepo misliti, da namesto Nemcev leže tam domačini, ki so padli v boju proti banditom za svojo lastno domovino.«³²⁶

Nacisti so to vseskozi poskušali, a se jim ni posrečilo zaradi temeljitega in vztrajnega dela Osvobodilne fronte pod vodstvom KPS. V letu 1944 so začeli z zadnjim poskusom, z ustanavljanjem Gorenjskega domobranstva (Oberkrainer Selbstschutz). Da jim je to do neke mere uspelo, so morali dati neke koncesije, od katerih je bila osnovna, ustavitev vpoklicev v nemško vojsko.

Šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Rainer je 1944. leta predlagal vodstvu strankine pisarne, naj posreduje pri Vrhovnem poveljstvu nemške vojske, da Gorenjcev ne bi več klicalo v nemško vojsko. Po njegovem mnenju se namreč v njej niso pokazali za zanesljive, niso znali jezika, vedno pogosteje so dezertirali in se vključevali v narodnoosvobodilno vojsko itd. Vrhovno poveljstvo nemške vojske je res sredi leta 1944 ustavilo vpoklice.³²⁷

Poleti 1944 so začeli novačiti v Gorenjsko domobranstvo, na katerega je nelegalno vplivalo tudi domobranstvo v Ljubljanski pokrajini. Organizirati sta ga začela radovljiški okrožni vodja NSDAP Hochsteiner in komandant varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko Persterer, ki je za poveljnika določil gestapovca SS-Scharführerja Dichtla.³²⁸ Ta formacija se je obdržala še najdlje — vse do zloma nacistične Nemčije.

Kot smo videli, okupator ni obdržal Wehrmannschafta na Gorenjskem niti polovico tako dolgo kot na Spodnjem Štajerskem. Toda tudi na Spodnjem

³²⁵ Izvirnik v AMNO.

³²⁶ Izvirnik v AMNO.

³²⁷ Zaslišanje Rainerja in Rösenerja — prepis v AMNO.

³²⁸ Istotam.

Štajerskem so si določeni krogi prizadevali, da bi ga ukinili, ali pa vsaj odtrgali od udeležbe v protipartizanskem boju. Ta prizadevanja je moč razbrati tudi iz poročil šefa Gestapa za Spodnjo Štajersko, ki je poročal 12. maja 1944:

»Večina vermanov pa predvsem glede svojega odnosa do nemštva ni dovolj utrjena, da bi lahko iz trdnega prepričanja sodelovala v boju. Mnogokrat so sorodniki ali znanci vermanov odšli k banditom. Vedno znova se poudarja, da bi bilo pravilneje več letnikov popolnoma vpoklicati v vojsko in jih porazdeliti med prave nemške enote in zato ustrežajoče število zanesljivih pravih nemških enot prestaviti v Spodnjo Štajersko za uničevanje band.«³²⁹

Podobno je poročal tudi nekoliko pozneje:

»Prebivalstvo je posebno skeptično do akcij Wehrmannschafta, kajti njegov uspeh se ne da primerjati z izpadom delovnih ur, ki so zaradi vpoklicev šle v izgubo v industriji in poljedelstvu... Kako često se je zgodilo, da je planirana akcija Wehrmannschafta bila izdana banditom in kako blizu je domneva, da so v njem člani OF, pa tudi sami vermani si ne zaupajo, kar zelo ovira akcije.«³³⁰

Poročila so iz časa, ko še ni padla nobena postojanka Wehrmannschafta. Jasno, da so bila nato še bolj kritična.

Po spremenjeni okupacijski politiki na Gorenjskem so se tudi na Spodnjem Štajerskem začele pojavljati zahteve po nekaterih spremembah v okupacijski politiki, kar pa je politično vodstvo odločno odklanjalo. Šef civilne uprave je najprej ostro odklonil možnost, da Vrhovno poveljstvo nemške vojske tudi na Spodnjem Štajerskem ustavi novačenje. Skliceval se je na veliko število odlikovanih Spodnještajercev v nemški vojski in opozarjal na razlike med »nemško« Spodnjo Štajersko in slovensko Gorenjsko.³³¹

Tudi strogo zaupno navodilo člana Zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze inž. Tremla 17. januarja 1945 pravi, da so v zadnjem času z raznih strani prišla mnenja o razvoju na Spodnjem štajerskem, med drugim tudi, da je bila v Ljubljanski pokrajini in na Gorenjskem z vzpostavitvijo Slovenskega domobranstva, s priznanjem slovenske bití in velikopoteznostjo proti protikomunistični nacionalni slovenski propagandi dosežena pomiritev ter da je treba tudi na Spodnjem Štajerskem vzpostaviti Slovensko domobranstvo.

Proti takim mnenjem postavlja trditev, da sta v letu 1941 obe pokrajini dobili enak upravni sistem, da pa je razvoj šel po različnih poteh: »Drugče je bilo na Gorenjskem. Označba »Južna Koroška« je bila nova in ni nastala zgodovinsko. Prebivalstvo je bilo vedno usmerjeno k slovenski Ljubljani... Izeljevanje se je začelo, a le v najmanjšem obsegu in je bilo kmalu ustavljeno. Poznejše molčeče priznanje slovenstva se je samo vskladilo z dejanskimi razmerami.« Nato poudarja, da neko »brezizjemno odprtje meja za nacionalne slovenske časopise in drugo propagandno gradivo torej ne pride v poštev, četudi bi bilo protikomunistično.«

Proti mnenjem, da je neumnost oboroževati Spodnještajerce v alarmnih četah, ker so vsi nezanesljivi, postavlja trditev, da so se spodnještajerski vermani v glavnem vidno obnesli.³³²

*

³²⁹ Izvirnik v AMNO.

³³⁰ Poročilo 19. V. 1942 v AMNO.

³³¹ Zaslišanje Rösenerja — prepis v AMNO.

³³² Die politisch-propagandistische Lage in der Untersteiermark, Marburg, 17. I. 1945 — izvirnik v AMNO.

Po vsem povedanem o Wehrmannschaftu Štajerske domovinske zveze, še posebej pa glede na primerjavo z gorenjskim Wehrmannschaftom, lahko zaključimo:

1. Okupator je obema pokrajinama — Spodnji Štajerski in Gorenjski — določil enako usodo — priključitev k Nemškemu rajhu — in v obeh uvedel enake upravne in politične ustanove, med njimi tudi Wehrmannschaft. Ta je bil neke vrste inačica SA v stari Nemčiji, z nalogo izvenarmadne in nacional-socialistične vzgoje ter učenja nemškega jezika.

2. Medtem ko je na Gorenjskem zaradi pomanjkanja nemškutarskega jedra in nekaterih drugih vzrokov zajemanje ljudi v Wehrmannschaft šlo počasneje, je bilo na Štajerskem zajetje vseh, za orožje sposobnih moških, razmeroma hitro končano.

3. Kljub temu, da je bil skrajna razmah osvobodilnega gibanja na Gorenjskem iz določenih razlogov širši kot na Spodnjem Štajerskem — v obeh pa tako močan, da je preprečil priključitev k Nemškemu rajhu — so nacisti do 1943. leta hiteli s političnim izenačevanjem Gorenjske s Koroško. Tako so v začetku 1942. leta uvedli NSDAP in v njo organizacijsko vključili Koroško ljudsko zvezo, skoraj leto dni pozneje pa so uvedli tudi njene formacije. Zato so ukinili Wehrmannschaft, katerega delovanje je bilo od spomladi 1942 omejeno oziroma onemogočeno zaradi porasta narodnoosvobodilnega gibanja. V tem času so napravili tudi nekaj poskusov vključiti slovensko prebivalstvo v boj proti narodnoosvobodilni vojski, ki pa so se vsi izjalovili.

4. Na Spodnjem Štajerskem pa so vse do konca vojne obdržali ne samo enak upravni sistem, temveč tudi politične ustanove kot sta Štajerska domovinska zveza in njen Wehrmannschaft. Zaradi porasta osvobodilnega gibanja so ga že jeseni 1941 začeli uporabljati za boj proti partizanskim enotam in so to delali vsa štiri leta. Vsakemu pritisku narodnoosvobodilne vojske je sledila ustanovitev novih enot oziroma njihovo povečanje vse do razkroja Wehrmannschafta. Ta se je začel po prihodu XIV. divizije na Štajersko, višek pa je dosegel ob veliki ofenzivi IV. operativne cone poleti 1944, ki je ustvarila osvobojena ozemlja v zgornjem delu Savinjske doline, na Pohorju in Kozjanskem. V tem času so spregledali zadnji vermani, predvsem tisti iz Slovenskih goric in Haloz, ki so nasledli nacistični demagogiji, ker jim je nacistični režim v prvih letih dejansko izboljšal življenjsko raven, organizacije KPS in OF pa so bile v tem delu Slovenije slabo razvite ali jih sploh ni bilo, da bi lahko pravočasno razkrinkale to demagogijo. Večina maloštevilnih enot je odtlej le živorarila, protipartizanskega boja pa so se udeleževale le tiste, ki so bile sestavljene pretežno iz mariborskih in kočevskih Nemcev.

5. Wehrmannschaft že od začetka ni pomenil neke močne, dobro izurjene in zanesljive oborožene sile. V protipartizanskem boju je bil le pomoč policiji, orožništvu in vojski, kljub temu, da so si nekateri njegovi voditelji prizadevali, da bi ga samostojno uporabljali za ofenzivne akcije. Vermani niso pokazali niti pravega zanimanja za boj, razen — pretežno nemškega — vodstvenega kadra, niti niso bili politično zanesljivi. Tega so se zavedali tudi Nemci sami, ki so kritizirali tudi njegovo sodelovanje v protipartizanskem boju.

6. Kljub temu pa ga nacisti niso ukinili kot tudi niso v nobenem pogledu spremenili okupacijske politike, kakor so to napravili na Gorenjskem. Vzrok za to je v močni zagrizenosti nemškega političnega aparata na Spodnjem Štajerskem, predvsem v vodstvih Štajerske domovinske zveze, da iz prestižnih razlogov ne popusti pri germanizaciji prebivalstva in ne dá nobenih koncesij

morebitnim slovenskim protikomunističnim elementom (domobranstvu), tudi ne v primeru, če bi to okrepilo protipartizanski boj, in pa v krutem pomanjkanju oboroženih sil za zavarovanje industrijskih naprav pred partizanskimi napadi.

The German »Wehrmannschaft« and Their Struggle Against the Partisan Forces in Styria

Summary

After the occupation of Lower Styria in mid April 1941 the Germans established an organization similar to the National Socialist German Workers' Party, called »Steirischer Heimatbund« (Styrian Patriotic League), with the view of schooling the Lower Styrian population to their imminent annexation to the so-called Greater German Reich. After certain Nazi measures for the behoof of »the consolidation of Teutonism« in Lower Styria (deportation of »alien elements« and confinement of »dangerous persons«), and in view of the vigorous Nazi demagoguery, about 95% of the population joined the Heimatbund.

All the male inhabitants between their 18th and 45th year, accepted as members of the Heimatbund, belonged automatically to the Wehrmannschaft. The basic task of these troops was the same as that of the S. A. (Stormtroops), i. e. premilitary training seasoned with political instruction in true Nazi spirit. They were also organized quite analogously to the S. A., put under the control of the S. A.-Group »Südmark« (South March) in Graz, and commanded by the leader of the Wehrmannschaft: this was up to mid 1943 the S. A. Standartenführer Blasch, and afterwards the leader of the Styrian Patriotic League himself, S. A. Oberführer Franz Steindl. Each district had one or two »Standarten« (regiments): the districts Ljutomer, Maribor-Town, Brežice, Trbovlje each one, and the districts Maribor-Country, Ptuj and Celje each two. Each Standarte had several »Sturms« (companies), i. e. basical military-instructional units, which used to comprise 150—200 men of the same place. The organization was achieved in late autumn, 1941, when there were 10 »Standarten« with 307 »Sturms« and 84.700 men.

But even prior to the gathering up of the men fit for service in the »Wehrmannschaft«, the Nazis had been forced by the activity of the first Styrian partisans as early as in summer, 1941, to employ the Wehrmannschaft for actions against the partisans, viz in August for the pursuit of the Pohorje company, and then in the Celje district where the 1st Styrian battalion was operating, formed of the Pohorje, Savinja and Mining-District Companies in early October, 1941. In each Sturm about ten men were armed to compose »Special Groups« (Sondergruppen), which were at any time at the command of the several police-stations; with a view to help the police to pursue the Styrian battalion, they were occasionally combined in larger detachments (Oct. 8th and 26th, Nov. 1st, 1941). After (in early Nov., 1941) the Battalion had divided into smaller units to hibernate in various places, and stronger partisan activities in Lower Styria had ceased for a while, the Wehrmannschaft was — up to the spring of 1942 — likewise no more used to fight the partisans back.

In order to shield Lower Styria against influences from the Province of Ljubljana and Gorenjska, where the struggle for liberation was then brisker, the Germans established (April 14th, 1942) the »Wehrmannschaftsbataillon Süd« (with 6 companies) and marched it to the frontier: 4 companies between Krmelj and Raka, 2 platoons to the provincial border between Styria and Gorenjska, and 4 platoons into the Celje district. After the partisan 2nd Group of Detachments had been repelled near Janče (May 19th—21st) and when the reorganized 1st Styrian battalion had

reopened its activity, the German battalion was reinforced with 3 companies in late May and early June, 1942, and gradually shifted to the north of the Trbovlje and the west of the Celje districts. But there were no essential gains, and even the Germans admitted the negative outcome of all encounters and skirmishes. Even before the arrival of the 2nd Group of Detachments in Lower Styria the Germans were forced to bring new police forces there and include part of the district Maribor-Country into the operational area.

The conditions of the occupation forces deteriorated still more after the arrival of the 2nd Group of Detachments in late August and early September, 1942. This Group had organized into four battalions (the Savinja, Pohorje, Moravce and Kozjansko battalions), each of them to unfold strenuous activity in its own area. The Germans had forthwith to start against them large offensive operations; first against the Savinja battalion, which was dispersed Nov. 7th, 1942. In all those combats the Germans as well employed the Wehrmannschaftsbatallion Süd, which had been reinforced up to ten companies. As soon as in late October 1942 two of its companies were sent to the Pohorje, the new fighting focus after the dispelling of the Savinja battalion: there was no day without the Pohorje battalion being engaged in combat. Against it the Germans undertook a series of large actions, none successful. Only by treason they managed to surround the fighters of the Pohorje battalion unawares and to kill them, after heroic resistance, to the last man. In this combat of extermination also took part a hastily gathered battalion of the Wehrmannschaft, since the Wehrmannschaftsbatallion Süd had been mainly demobilized as early as mid November, 1942, and its last four companies in late December, 1942, when other shapes of struggle against the partisans were imposed on the Wehrmannschaft.

In mid November 1942 the Germans began organizing their militia in what they called »Country-Guard« (Landwacht). Detachments of this Country-Guard, up to 30 strong, were at the command of the several police stations for the defence of inhabited places against partisan raids. Thus, the guardsmen remained in their working-places and had just sometimes in a month to patrol the villages under the command of the police forces.

In the spring of the year 1943 the Germans increased the number of their police stations and reinforced them with so-called reserve-policemen, i. e. men over 45 years free from military service.

Since the Country-Guard was only meant for local defence, and the reserve-policemen for the reinforcement of police stations and strongholds, the Germans established (as soon as in November, 1942) what they called »alarm-companies«, for the offensive checking of partisan raids: there, the guardsmen on their usual working-places were — whenever an alarm was given after an elaborate system — instantly ready to pursue any partisans menacing a place. But almost half the year 1943 passed away without any noteworthy participation of the alarm-companies in fighting the partisans. Not before summer, 1943, they were several times employed in larger (though lasting but one day) police actions, which however remained unsuccessful. First they were used for longer actions in July and August 1943, when three »Chase-Commandos« (Jagdkommandos) of guardsmen were moving in vain round the Celje district for six weeks, establishing seven strongholds there, which were likewise to remain quite useless. We must know that the Styrian partisan units (of the 4th Operational Zone) had as early as August 6th, 1943, coalesced in the Šlander brigade, which started — in late August 1943 — to fight its way from Gorenjsko part of its operational area, towards the Lowland (Dolenjska), by order of the Chief Staff of the Slovene National Liberation Forces on the eve of Italy's capitulation.

After the capitulation of Italy an extensive liberated territory sprang up in Dolenjska, and thence, in early October 1943, the XVth Division began pressing vigorously with the view of expanding this territory up to the Sava river. This is why the Germans, short of police forces, sent some alarm-companies to the Sent-

Janž area and formed of them, October 12th, a new Wehrmannschaftsbatallion Süd, which was soon to increase up to fourteen companies. But finally, they had to bring in some military units to clean the area between the Sava and the frontier; they started a powerful offensive against the Liberated Territory. The battalion on the frontier, having become superfluous, was abolished October 30th, 1943; the alarm-companies served to reinforce other — meantime established — battalions.

The reappearance of the Šlander brigade in the second half of September 1943, and its activity in the Celje district caused the foundation of an alarm-battalion »Mozirje« October 10th, 1943, which was soon (October 21st) given a new name »Alarmbatallion West«. Then, the activity of the Carinthian battalion provoked the establishment of the alarm-battalion »Nord« at Slovenj Gradec, October 28th, 1943; the raid of the Šlander brigade against the police station Šmartno ob Dreti caused the foundation of another alarm-battalion »Ost« at Gornji grad, October 30th, 1943, and the activity of the Pohorje detachment made the Germans set up a new alarm-battalion »Mitte« at Slovenska Bistrica, November 13th, 1943. All these battalions, each of more than four alarm-companies (together 23 companies), had the task to isolate and attack the several units of the IVth Operational Zone, and then to destroy them in larger-scale offensive operations. Such actions were directed against the Pohorje detachment (6th—9th December) and the Šlander brigade (16th—21st December), but both attacks miscarried completely. Very soon, in December 1943, because of the activity of the Kozjansko company, the alarm-battalion »Ost« had even to be marched to the Brežice district. And just when the Germans, hoping for a relative suspension of hostilities in the winter 1943—1944, intended to demobilize all guardsmen, they were surprised by the appearance of the XIVth Division.

Against this division the Germans concentrated units of the army, of the S. S. (Black Shirts), police, gendarmerie and Wehrmannschaft, together three times the strength of the partisan division. They were endeavouring to drive the partisan forces by all means back to Croatia or Dolenjska. Since it was snowing just then, and the division was moving through unknown terrain, it suffered heavy losses. For all that the Germans were not able to destroy it, although they announced so. Particularly was the »destruction« stressed by Steindl, February 26th, 1944, when he demobilized ten alarm-companies having under his command shared in the combats against the partisan division.

After a short rest and reorganization the XIVth Division took the offensive as soon as in late March 1944. Thence the Nazis started then (and still more in April) calling alarm-companies in, and formed them into four battalions: 1st battalion (Maribor) with 9 alarm-companies, 2nd battalion (Ptuj) with 6 alarm-companies (first in the Ptuj, then in the Celje, and finally again in the Ptuj district), 3rd battalion (Celje) with 7 companies, and 4th battalion (Brežice) with 4 alarm-companies. These battalions formed the Wehrmannschaftsregiment »Untersteiermark« (Lower Styria) commanded by the leader of the Heimatbund, Franz Steindl, personally. The alarm-companies were securing the more important mines and factories; they undertook, either by themselves or together with the police, minor one-day actions in their vicinity. Major, more-days cleaning-actions occurred only in May 1944, after a raid of the XIVth Division on the Velenje mines (May 1st, 1944), and at the end of June after an attack of the IVth Operational Zone against the communications (June 18th, 1944). But the German counterattacks failed altogether, and there was no more participation of Wehrmannschaft in large actions since, after a short time, decomposition began spreading in their ranks.

The first signs of the Wehrmannschaft withering away after the appearance of the XIVth Division showed up in the departure of guardsmen to the Liberation Army and in refusals to obey the calling-up of the alarm-companies; even worse dissolution resulted from the offensive of the IVth Operational Zone, started July 31st, 1944, especially against the Guard's garnisons and strongholds, which surrendered after a rather feeble resistance; 700 guardsmen were taken prisoners, and nearly

all of them joined the Army of National Liberation. Thus, a liberated territory originated in the Upper Savinja valley, on the Pohorje and the Kozjansko area, and remained free for as long as four months, which brought a special impulse to the Liberation Movement in Styria. One of the consequences of this offensive was the increasing disintegration of the Wehrmannschaft, manifest from continuous desertions and diminishing numbers of the several alarm-companies. This is why the Wehrmannschaft was no more employed for offensive actions against the Army of National Liberation, or only where the nucleus of an alarm-company consisted of Germans from Maribor or Kočevje. For offensive operations against the IVth Operational Zone the Germans began to use, besides their police regiments, army units.

In September 1944, the Germans established their »Volkssturm« and in Lower Styria with it was also incorporated the Wehrmannschaftsregiment »Untersteiermark«, as first reserve. On this occasion it was reorganized, and counted, in mid January 1945, five battalions, each of them with one staff-company, three rifle-companies, and one battery; but before April 1945, when those companies were sent to the front on the Mura and Drava, they had dwindled to 14—18 men each; and counted — according to German sources — no more than 5% reliable men. Thence, April 16th 1945, the Wehrmannschaftsregiment »Untersteiermark« was abolished, after its commander Franz Steindl had fallen in combat at Rechnitz, March 30th, 1945.

From its very beginning, the Wehrmannschaft had not represented any vigorous, well-trained and politically dependable armed force. Fighting the partisans, the guardsmen were but auxiliaries for the police, the gendarmerie and the army. The guardsmen were never interested in fighting (except the prevailing German leading cadre), nor were they politically reliable. Nevertheless the Germans did not abolish the Wehrmannschaft in Styria as they had done in Gorenjska in the summer of the year 1942. The reason was the vehement stubbornness of the German political administration, together with the severe shortage of armed forces to protect the industrial plants from partisan raids.

Lojze Požun

Zaledna vojaška oblast v zahodnih predelih Slovenskega Primorja

Da bi podprl delo vojaške in politične oblasti narodnoosvobodilne borbe na osvobojenem ozemlju, je Glavni štab NOV in POS po odredbi vrhovnega komandanta NOV in POJ¹ vzpostavil 13. septembra 1943 v zaledju operativnih enot na Dolenjskem šest področnih komand,² ki so jih po organizacijskih izkušnjah že 7. oktobra 1943 združili v tri po več političnih okrožij obsegajoča področja.³ Organizacijski odsek pri Glavnem štabu je poslal novopostavljenim zalednim oblastem naslednja navodila:

Komando področja postavlja, imenuje in ji neposredno poveljuje Glavni štab NOV in POS. Le-ta postavi komandanta področja, odgovornega za delo vseh organov vojaških oblasti v zaledju, namestnika komandanta, ki vodi tudi ekonomski odsek, ter pomočnika komandanta, ki vodi politično delo in je obenem predsednik vojaškega sodišča. Glavni štab daje področju na razpolago predvsem ljudi, ki niso sposobni za službo v operativnih enotah.

Naloge komande področja so: razbremeniti operativne enote vojaških poslov v zaledju, mobilizirati ljudi v NOV in POS ter za vojaške posle v zaledju, skrbeti za prehrano, opremo in namestitev operativnih in zalednih enot, zbirati živež tudi v skladiščih, vzpostavljati vojaške delavnice, organizirati javna dela v sporazumu z NOO in odbori OF, urejevati zaledno zdravstveno službo, postavljati, voditi in oskrbovati zdravstvene ustanove, vzpostavljati in urejevati vse vrste prometa, skrbeti za transport oddelkov in materiala, vzdrževati red, boriti se proti peti koloni, izdajstvu, paničarstvu, sabotazi, špijonaži ter proti vsaki obliki pomoči sovražniku, nadzirati zaplenjeno imovino narodnih sovražnikov, urejati vojaško sodno oblast, organizirati obveščevalno službo, postavljati in nadzirati komande mest in partizanske straže, tesno sodelovati z NOO in odbori OF ter skrbeti za izvrševanje odlokov teh odborov.

Komande mest so izvršni organi komande področja; le-ta jih postavlja v mestih ali na važnih križiščih in imenuje njihov kader. Komanda mesta sestavljajo: komandant mesta, namestnik in pomočnik. Zadnja dva je postaviti le v večjih krajih. Funkcije članov komande mesta so tako razporejene kot pri komandi področja. Osebe sestoji iz nesposobnih za operativno vojsko. Naloge komande mesta so podobne tistim komande področja, posebno morajo pa še skrbeti za varnost prebivalstva.

Partizanske straže so organi komande področja in komand mest. Te jih tudi postavljajo. V manjših krajih in vaseh ni partizanskih straž, ker se tam

¹ Odredba vrhovnega komandanta NOV in POJ, september 1942, izvornik v arhivu CK ZKS v Ljubljani.

² Odredba Glavnega štaba NOV in POS 13. IX. 1943, vsi izvorniki, ki jih navajam, se nahajajo v arhivu Muzeja NO LRS v Ljubljani.

³ Odredba Glavnega štaba NOV in POS 7. X. 1943.

vzpostavlja narodna zaščita. Partizanske straže opravljajo vse mobilizacijske posle v svojih okoliših po ukazih nadrejenih komand mest ali področja. Imeti morajo natančen pregled nad vojnimi obvezniki. Pri obhodih poverjenega jim ozemlja morajo skrbeti za red, nadzirati sovražnike narodnoosvobodilne borbe, izvršiti ukaze o sprejemu, namestitvi in opremljanju enot, ki gredo preko njihovega terena, nadzirati in upravljati vojaški in civilni promet, privedi na komando mesta ali področja civilne ali vojaške osebe, ki so brez predpisanih izkazov in dovoljenj, izdajati prebivalcem svojega okoliša propustnice, skrbeti za zaščito prebivalstva, organizirati obveščevalno službo in službo zveze ter stražiti in čuvati vse, kar jim je poverjeno. Partizanske straže se imenujejo po kraju, v katerem se nahajajo. V nje se stekajo ljudje, ki zaradi svoje fizične nesposobnosti, mladoletnosti ali starosti ne morejo biti poklicani v vojsko. Ureditev partizanskih straž je vojaška.

Vsi, ki so odrejeni v službo k zaledni vojaški oblasti, nosijo na pokrivalu rdečo peterokrako zvezdo na zelenem peterokotnem polju. Komandant področja nosi na levem rokavu peterokrako rdečo zvezdo na zelenem peterokotniku, pod njo tri zelene trake (podobno kot komandant bataljona). Namestnik komandanta nosi isto oznako z zeleno črko »N« nad zvezdo, pomočnik pa ima nad njo črko »P«. Komandant mesta nosi na levem rokavu rdečo peterokrako zvezdo na zelenem peterokotniku in dva pokončna zelena traka (kot komandir čete). Njegov pomočnik in namestnik pa črki »P« in »N« nad zvezdo. Komandirji partizanskih straž nosijo na levem rokavu peterokrako rdečo zvezdo na zelenem peterokotniku z eno navpično črto zelene barve, komisarji pa v rdeči zvezdi znak »OF«.⁴

Ustanovitev in delovanje zalednih vojaških oblasti v Slovenskem Primorju l. 1943

Z vzpostavitvijo Triglavske, Goriške in Tržaške divizije (6. okt. 1943) se je tudi na njih operacijskem območju izkazalo za potrebno ustanoviti zaledno vojaško oblast.

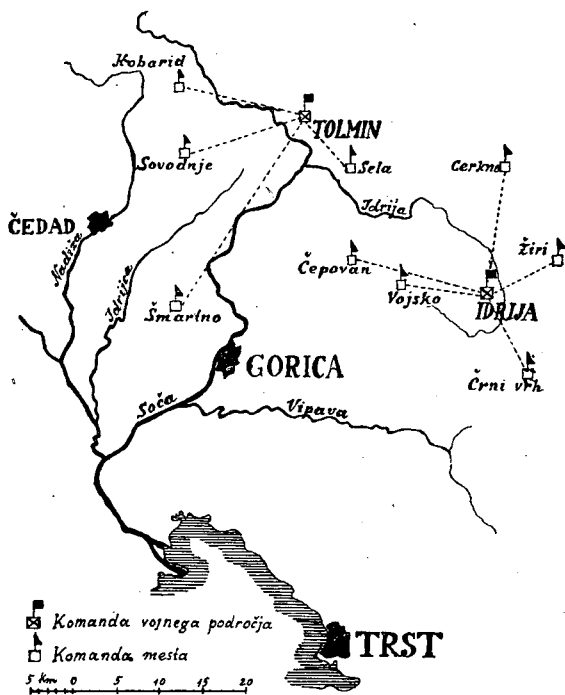
Medtem ko so Tržaško divizijo kmalu po ustanovitvi ukinili in je odredne ter zaledne vojaške posle na ozemlju do ustanovitve Južno-primorskega odreda opravljala Kosovelova brigada, je Operativni štab za zahodno Slovenijo po ukinitvi Briško-beneškega in Tolminskega (17. okt. 1943) ter Idrijskega in Dolomitskega odreda (22. okt. 1943) in po vključitvi njih moštev v enote Goriške in Triglavske divizije postavil skoraj istočasno (22. okt. 1943) dve zaledni vojaški oblasti.⁵

Komanda idrijskega področja na območju bivšega Dolomitskega in Idrijskega odreda je kot zaledna oblast Triglavske divizije zajela rajone: idrijski, cerkljanski, bukovski, čepovanski, banjski, črnovrški in polhovgrajski ter nekatere na novo osvobojene gorenjske predele, t. j. ozemlje, približno omejeno z železnico Podbrdo-Sv. Lucija, z reko Sočo do Sv. Gore, proti vzhodu od Solkana do Idrije. Na tem področju so vzpostavili komande mest: Cerčno, Vojsko, Čepovan, Črni vrh nad Idrijo in pozneje še Žiri, katere so po večjih vaseh postavile tudi partizanske straže. Za komandanta področja so imenovali Leo-

⁴ Navodila organizacijskega odseka pri Glavnem štabu NOV in POS 14. IX. 1943.

⁵ Odredba Operativnega štaba za Zahodno Slovenijo 22. X. 1943; poročilo komande Tolminskega področja 24. X. 1943; navodila štaba XXVII. divizije.

Organizacija zaledne vojaške oblasti na Primorskem jeseni in pozimi l. 1943/1944

polda Škrabarja-Vanjo, za namestnika Antona Dragarja, za pomočnika pa dr. Sama Lovšeta. Pod komando idrijskega področja je bilo okrog 400 ljudi.⁶

Komanda tolminskega področja na območju bivšega Briško-beneškega in Tolminskega odreda je kot zaledna oblast Goriške divizije zajela ozemlje: Brda, Tolminsko, Kobariško, Vzhodno in Zahodno Benečijo ter Rezijo. Za komandanta je bil imenovan dr. Slavko Zore-Griša, za namestnika Ljubomir Nenezic, za pomočnika Mirko Bizjak. Ko sta po nalogu XXVII. divizije »Goriške« obe Soški brigadi, XVII. in XVIII., odstopili področju okrog 180 mož, je področna komanda lahko 29. oktobra 1943 z naredbo št. 1 imenovala štiri komande mest: Kobarid (komandant Stojan Smerkolj, namestnik Janez Deisinger), Sovodnje v Benečiji (komandant Rudi Lavrenčič, namestnik Saša Štempihar, pomočnik Edo Gačnik), Šmartno v Brdih (komandant Črtomir Kolenc, namestnik Just Brezigar, pomočnik Boris Battelino) in Sela na Tolminskem (komandant Niko Fabjan, namestnik Adolf Kos).⁷

Operativni štab za Zahodno Slovenijo je po odloku Glavnega štaba NOV in POS izdal vsem vojaškim enotam v zahodni Sloveniji še dodatna navodila o organizaciji vojaške oblasti v zaledju. Po njih je ustanavljati posamezne komande področij na ozemlju več političnih okrožij OF; ustanovi pa jih poleg Glavnega štaba lahko tudi Operativni štab za zahodno Slovenijo. Področno sodišče posluje po pravilniku, ki ga je izdal sodni oddelek Glavnega štaba

⁶ Poročilo štaba XXVII. divizije »Goriške« 27. X. 1943.

⁷ Nalog štaba XXVII. divizije »Goriške« 27. X. 1943; odredba št. 1 komande tolminskega področja 29. X. 1943.

NOV in POS; pri komandah mest se sodišča ne postavljajo. Na vseh komandah področij, mest, partizanskih stražah je treba zaposliti popolnoma vojaške osebnosti. Komandam mest in partizanskim stražam je dodeliti vojsko, sestavljeno izključno iz vojnih obveznikov in prostovoljcev. Vsa zaledna vojska mora biti formirana v čete in bataljone s svojo običajno komando in mora živeti strogo vojaško. V zaledni vojski ne smejo domačini služiti blizu svojega domačega kraja. Politkomisar partizanske straže lahko opravlja politično delo hkrati pri več partizanskih stražah. Komande mesta naj imenujejo posebnega inštruktorja partizanskih straž; le-ti nosijo na levem rokavu rdečo zvezdo, okrog nje pa zelen krog.⁸

Obe področni komandi, idrijska in tolminska sta dobro zastavili svoje delo. V prvi vrsti so zbirali orožje in strelivo, večinoma poskrto še izza italijanskega zloma. Nekaj tega so oddajali borbenim enotam, nekaj pa vskladiščili. Pričeli so z mobilizacijo. Ceste v notranjosti so očistili zasek in jih pripravili za lažji promet. Ker so bili z izjemo Brd vsi kraji gospodarsko pasivni, je bilo vprašanje prehrane najbolj pereče. Zaledne vojaške oblasti so v sodelovanju s terenskimi gospodarskimi komisijami, kjer so obstajale, prepovedale izvažati predvsem v sovražnikove postojanke kakršen koli živež razen vina in kosta; in še za to dvoje so dovolili samo zamenjavo za druga živila. Izdajali so propustnice za gibanje prebivalstva iz kraja v kraj in s patroljami nadzirali civilni ter vojaški promet. Pripravljali so nekaj obrtnih delavnic in izdali več vrst letakov.⁹

Zaradi sovražnikovih priprav na novembrsko ofenzivo pa sta obe področji pri svojem komaj dobro vpeljanem delu iz dneva v dan zadevali na vedno večje težave. Tako se je morala komanda mesta Sovodnje v Benečiji že 2. novembra z vsem moštvom in podrejenimi partizanskimi stražami priključiti XX. brigadi, kjer je še naprej opravljala naloge zaledne vojaške oblasti, pomagala pri intendantskih poslih brigadi, bila pa je še pod poveljstvom komande tolminskega vojnega področja.¹⁰

12. novembra so razpustili komandi mesta Kobarid in Sovodnje ter njima podrejene partizanske straže, moštvo dodelili komandi mesta Šmartno, nekaj pa so ga dali na razpolago štabu XXVII. divizije za pionirske čete in za stražo prav v tistem času ustanovljenemu delovnemu bataljonu, ki je bil neposredno vezan na tolminsko področje in so se vanj zbirali iz operativnih enot ter preko vojaških sodišč disciplinsko in sodno kaznovani ljudje, podobno kot je bilo to tudi z delovnim bataljonom pri idrijskem področju.¹¹

Ko je postalo tolminsko področje v nemški novembrski ofenzivi nasploh prizorišče hudih bojov, se je področna komanda v začetku decembra premaknila na ozemlje komande mesta Sela (Tolminsko), in ko je bila le-ta po ukazu III. operativne cone »Alpske« 6. decembra priključena komandi idrijskega področja, so istočasno ukinili tudi samo komando tolminskega področja.¹²

Ker po ofenzivi in odhodu enot Goriške divizije preko Soče ni bilo na ozemlju med Sočo in Nadižo nobene partizanske enote, ki bi sovražnika ovirala

⁸ Navodilo Operativnega štaba za Zahodno Slovenijo 18. X. 1943.

⁹ Poročilo štaba XVIII. brigade 11. XI. 1943; poročilo organizacijskega odseka III. operativne cone 29. XI. 1943.

¹⁰ Poročilo štaba XX. brigade 7. in 8. XI. 1943.

¹¹ Naredba komande tolminskega vojnega področja (citiram TVP) 12. XI. 1943; poročilo organizacijskega odseka štaba III. operativne cone 29. XI. 1943.

¹² Odredba štaba III. operativne cone »Alpske« 6. XII. 1943.

pri izkoriščanju tega predela, je bil 24. decembra na novo vzpostavljen Briško-beneški odred,¹³ njemu pa po odredbi III. operativne cone »Alpske« priključeno tudi vse moštvo istočasno ukinjene komande mesta Šmartno (Brda).¹⁴ Štab Briško-beneškega odreda (komandant Jože Gačnik) je tako poleg naloge zbrati razkropljeno moštvo Goriške divizije prevzel tudi nasploh dolžnosti zaledne vojaške oblasti.

Idrijsko področje je zgubilo komande mest Cerkno in Žiri, odkoder so še pravočasno umaknili čevljarске stroje in usnje. Čepovan so kmalu ponovno osvobodili, komandi mest Vojsko in Črni vrh pa nista bili prizadeti. Tako se je skrčilo idrijsko področje na ozemlje na levem bregu Idrijce in okoliš komande mesta Črni vrh. Ozemlje okrog Cerknega, ki ga je NOV ponovno zasedla, je ostalo operacijsko področje. Z zalednega ozemlja je področna komanda nabavljala za vojsko živež in druge potrebščine iz Vipavske doline in goriške okolice vse dokler ni štab IX. korpusa konec januarja 1944 tudi njo razpustil, iz moštva njenih komand mest Sela, Čepovan, Črni vrh in Vojsko ter 16 partizanskih straž, skupno iz okrog 300 ljudi, pa ustanovil Dolomitski in Idrijsko-tolminski odred.¹⁵

Zaledna vojaška oblast v zahodni Primorski I. 1944—1945

Po obvestilu odseka za zaledje IX. korpusa vsem rajonskim komitejem KPS sodeč, je štab IX. korpusa že v marcu 1944 pripravljal na svojem območju ponovno vzpostavitev zaledne vojaške oblasti. Postaviti so hoteli komande tolminskega, idrijskega in vipavskega vojnega področja s pripadajočimi ekonomskimi, sanitetnimi in sodnimi odseki ter odseki za zveze. Vsako področje naj bi imelo po tri komande mest. Tolminskemu bi pripadle: Sela, Grant in Čadrg.¹⁶ Z ustanovitvijo zaledne vojske pa so razen na idrijskem in vipavskem področju (ponovno vzpostavljeni marca 1944) odlašali tja do julija 1944, pač zaradi posebnih razmer v zahodni Primorski, zaradi razvoja in delovanja Briško-beneškega odreda in ker takrat tamkaj ni bilo drugih večjih operativnih enot. Oddelek za zaledje IX. korpusa se je 1. junija 1944. leta preimenoval v Vojno oblast IX. korpusa. Ta je odgovarjala za svoje zaledno delo Glavnemu štabu NOV in POS, podrejena pa ji je bila vsa zaledna vojska IX. korpusa.

1. julija je Vojna oblast IX. korpusa na ponovno zahtevo Glavnega štaba postavila tudi komando tolminskega vojnega področja.¹⁷ S tem da je poslala nekaj vodilnih funkcionarjev, ki so večji del že delovali pri komandah mest vipavskega ali idrijskega področja, je omogočila 4. julija 1944 tudi postavitev komand mest Tolmin (Sela), Kobarid in Kojsko (Šmartno).¹⁸

V komando tolminskega vojnega področja so bili imenovani komandant Jože Gačnik, njegov namestnik Dušan Reja, politkomisar Drago Jug-Gruden in ekonom Rudolf Lukan. Komando mesta Tolmin so sestavljali komandant Ma-

¹³ Odredba štaba XXVII. divizije »Goriške« 24. XII. 1943.

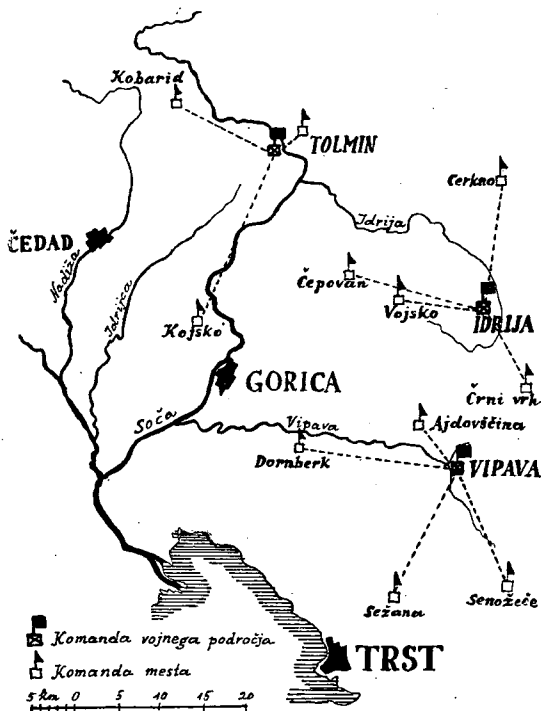
¹⁴ Odredba štaba III. operativne cone »Alpske« 24. XII. 1943.

¹⁵ Poročilo organizacijskega odseka IX. korpusa 15. I. 1944; odredba štaba IX. korpusa 26. I. 1944.

¹⁶ Obvestilo odseka za zaledje IX. korpusa 23. III. 1944.

¹⁷ Poročilo Vojne oblasti IX. korpusa 3. VII. 1944.

¹⁸ Objava št. 38/44 Vojne oblasti IX. korpusa 4. VII. 1944; sporočilo štaba IX. korpusa 7. VII. 1944.

Organizacija zaledne vojaške oblasti v zahodni Primorski od marca oziroma julija 1944 do reorganizacije 19. avgusta 1944

tevž Pišler-Branko, namestnik Friderik Di Bon in politkomisar Miran Hočever, komando mesta Kobarid komandant Stojan Gruntar in politkomisar Nande Lesjak, komando mesta Kojsko pa komandant Rafael Lampe-Ciril, namestnik Franc Benčina-Metod ter politkomisar Anton Knapič.¹⁹

Komanda tolminskega vojnega področja je takoj poiskala zvezo z vsemi vojaškimi enotami, terenskimi odbori in gospodarskimi komisijami, kolikor so le-ti vsi na njenem ozemlju obstajali. Sicer pa je imela opravljati svoje zaledne naloge po navodilih in odredbah odsekov in Vojne oblasti IX. korpusa.

Novim zalednim komandam so razmejili ozemlje. Komandi mesta Kojsko je pripadel odsek z goriškimi in zahodnimi Brdi do Soče, na severu do reke Idrije in od njenega izvira preko kote 930 na Čiginj in Kozaršče do Soče. Komanda mesta Kobarid je dobila vso Benečijo od reke Idrije do Soče in na severu Bovško do Soče in bivše jugoslovanske-italijanske meje. Komandi mesta Tolmin so določili vse ozemlje med Sočo, železnico Sv. Lucija-Podbrdo in bivšo jugoslovansko-italijansko mejo. Vse tri komande so bile dolžne postaviti, kakor hitro bi jim to dopuščalo številčno stanje moštva, na svojem ozemlju po dve partizanski straži s po dvajset možmi. Komanda mesta Kojsko naj bi ju postavila v zahodnih Brdih in na Kombreškem, Kobarid v Benečiji blizu Srednjega in pri Bovcu, Tolmin pa na Krnu in v Nemškem rutu.²⁰

¹⁹ Odsek za kadre Vojne oblasti pri IX. korpusu 4. in 15. VII. 1944; odredba komande TVP 21. VII. 1944.

²⁰ Navodila komande TVP 14. VII. 1944.

Za uvedbo discipline, pozdravljanje, redno umivanje, britje itd. so odgovarjali komandanti in politkomisarji.²¹ Taborišča so morali zavarovati s stražami, izvidnicami in patroljami. Streljati v njihovi bližini niso smeli. Manjše patrolje niso smele prenočevati ali se dalj časa zadrževati v krajih, kjer bi jih utegnil presenetiti sovražnik ali jih kdo izdati. Ker so Nemci poskušali od srede julija do srede avgusta večkrat obkoliti in poloviti tudi komande mest, so odredili, da morajo kraj svojega bivanja pogosto in kar najbolj tajno menjati. Za komando področja so lahko vedeli le kurirji.²²

Komanda področja se je selila 5. septembra iz vasi Martinjek v Imenje pri Šmartnem, 30. septembra je bila še v vasi Oborče, 13. oktobra v vasi Žarščina, od tam se je 20. oktobra preselila v Breg pri Višnjeviku, 24. oktobra odšla iz Brega v Nožno, kjer je bila še 30. oktobra, iz Nožnega se je vrnila v Višnjevik 14. novembra, od tam pa odšla 18. novembra v Velendol, iz Velenbola v Srednje (Benečija) 11. decembra, naslednjega dne pa je bila že v Gorenjem Trbilju.²³

Poročila o delu na komandah mest, o političnem delu ter o številnem stanju moštva, oružja in streliva so se stekala na področje tedensko, ekonomska štirinajstdnevno, blagajniška poročila s priloženimi potrdili pa mesečno. Septembra, ko so se odseki na področju že utrdili, so jim morali pošiljati poročila ločeno na ekonomski, sanitetni odsek (z veterinarsko sekcijo), odsek za mobilizacijo ter tolminsko področno vojaško sodišče.²⁴

Vojna oblast IX. korpusa je 19. avgusta zaradi novih razmer in lažjega delovanja preosnovala zaledno oblast. Vipavsko vojno področje se je preimenovalo v goriško in dobilo poleg komand mest Dornberg, Ajdovščina, Sežana in Senožeče še novo komando mesta Gorica. Idrijsko vojno področje je imelo po novem komande mest Idrija (poprej Vojsko), Cerknjo in Čepovan; komando mesta Črni vrh so ukinili. Tolminsko vojno področje so preimenovali v kobariško vojno področje (KVP) in so mu poleg komand mest Kobarid, Tolmin in Kojsko dodelili še novo postavljeno komando mesta Breginj.

Na ozemlju IX. korpusa so 4. sept. 1944 vzpostavili tudi komando gorenjskega vojnega področja s komandami mest Jesenice, Kranj, Škofja Loka in Žiri, pozneje pa še komando mesta Bled (Bohinj), Tržič in Radovljica. Takrat so ustanovili tudi samostojno komando mesta Trst.

11. novembra 1944 sta se idrijsko in goriško področje združili v novo goriško vojno področje. Njegovim šestim komandam mest so 12. dec. 1944 priključili še komando mesta Postojna.

Istrsko vojno področje, ki je od marca 1944 delovalo s komandami mest Koper, Materija, Št. Peter in Ilirska Bistrica na območju VII. korpusa, je prešlo konec januarja 1945 pod Vojno oblast IX. korpusa.²⁵

Po imenovanju področnega zveznega in prometnega oficirja ter novega politkomisarja Emila Peršiča so postavili tudi po komandah mest manjkajoče funkcionarje, predvsem iz vrst partizanskih straž, ki so jih bili poprej poslali v podoficirske in oficirske šole.

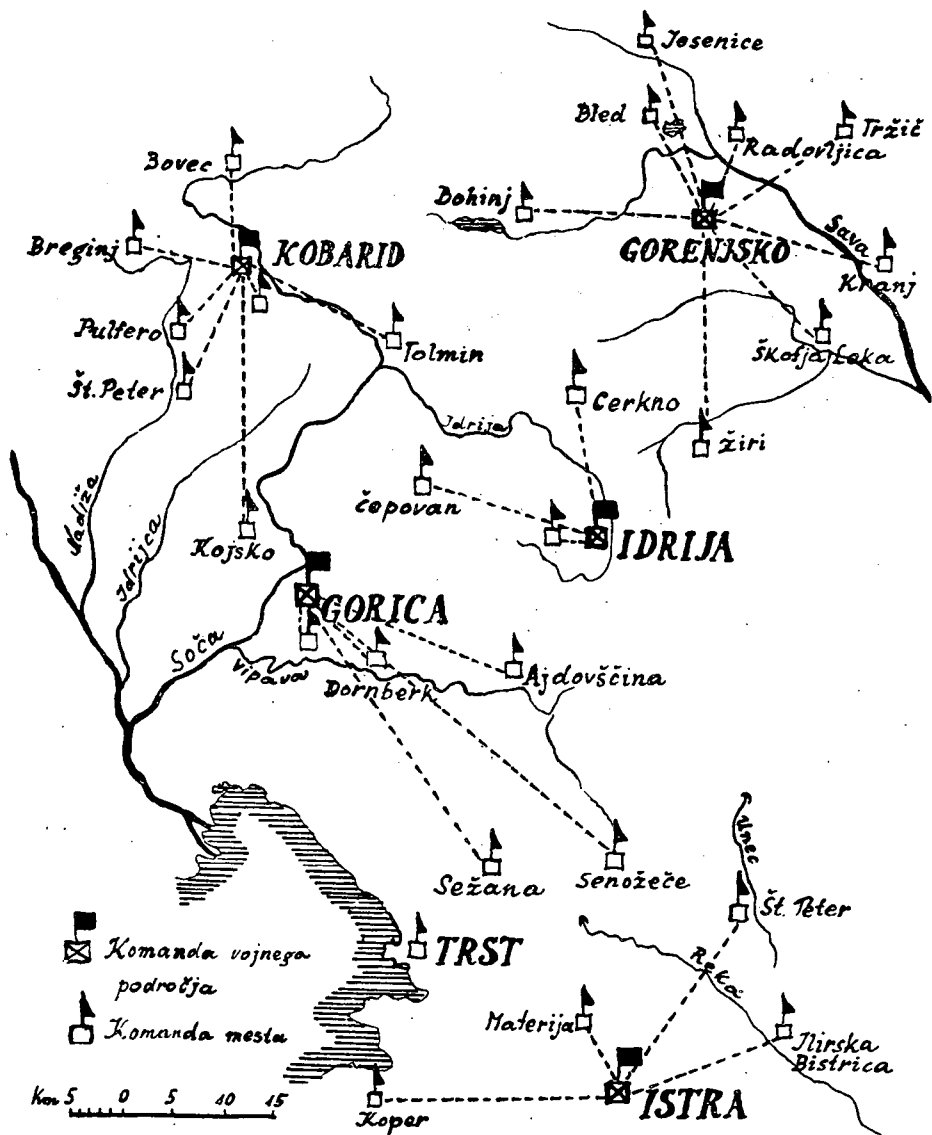
²¹ Ukaza komande TVP 28. in 30. VII. 1944.

²² Navodila komande TVP 22. VII. in 13. VIII. 1944.

²³ Poročila komande kobariškega vojnega področja (citiram KVP) od 5. IX. do 10. XII. 1944.

²⁴ Navodila komande TVP in KVP 19., 22. VII., 8., 9. in 14. X. 1944.

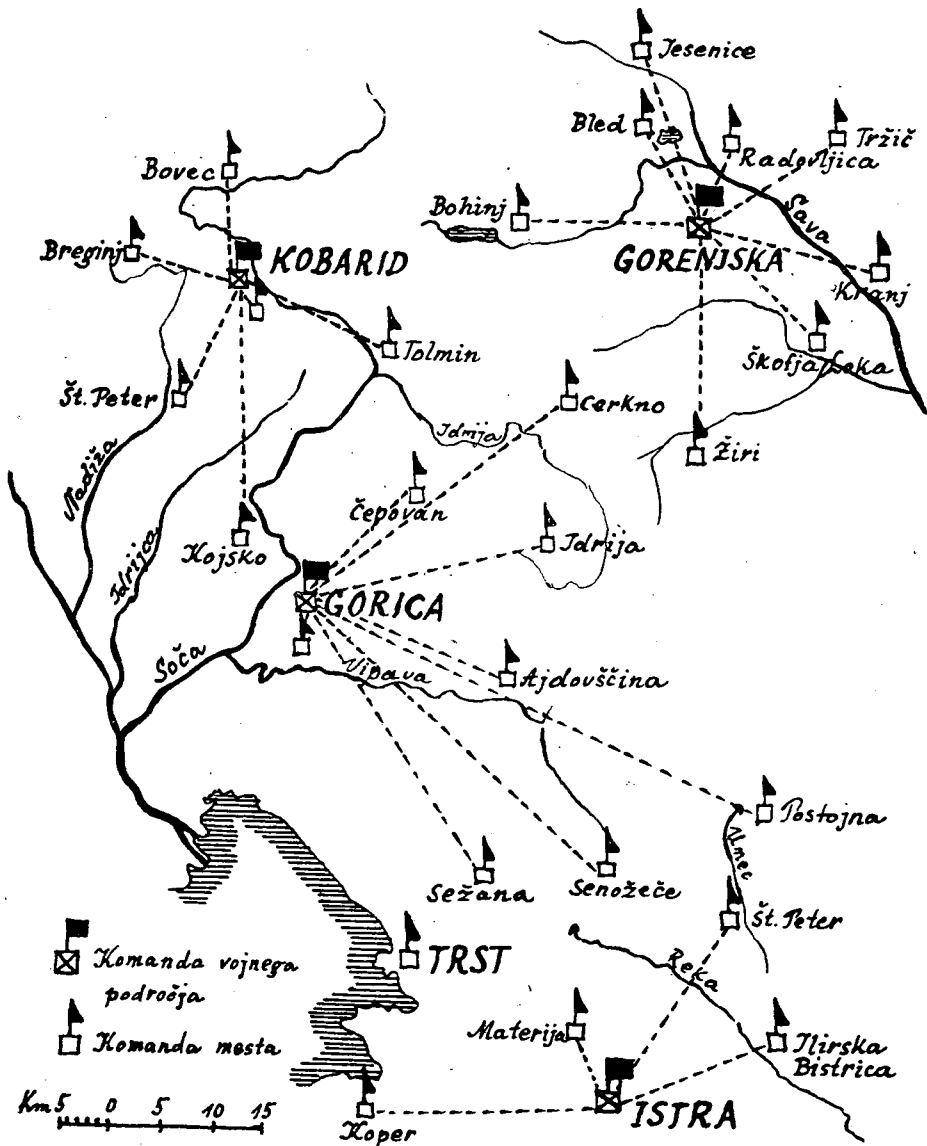
²⁵ Odredba Vojne oblasti 18. VIII. 1944; naredba Vojne oblasti 19. VIII. 1944; naredba komande KVP 2. IX. 1944; poročilo komande vojnega področja za Gorenjsko 16. IX. 1944.

Organizacija zaledne vojaške oblasti na Primorskem v jeseni 1. 1944

Sredi septembra je XVII. SNOB sama vzpostavila novo komando mesta Bovec, od KVP pa zahtevala, naj organizira še komande mest Št. Peter, Pulfero in Rezija in je zanje poslala tudi nekaj vodilnega osebja iz svojih in enot Briško-beneškega odreda (BBO).²⁶ Zaradi pomanjkanja kadra in obširnega ozemlja, ki bi ga tako komanda KVP ne mogla v zadovoljivi meri nadzi-

²⁶ Poročilo komande KVP 17. IX. 1944.

Organizacija zaledne vojaške oblasti na Primorskem od srede novembra 1944 do osvoboditve

rati, se je komandant področja obrnil na načelnika štaba IX. korpusa za pomoč. Predvidevali so, da se bo področje razdelilo na dvoje: briško-beneško vojno področje s komandami mest Kojško, Št. Peter, Pulfero, Klodiči in kobariško vojno področje s komandami mest Kobarid, Bovec, Breginj ter Tolmin. Do konca septembra je vojna oblast sicer postavila komandi mest Št. Peter in Pulfero, do delitve področja na dvoje pa ni prišlo in tako ni uspelo sorazmerno

maloštevilni komandi KVP obvladati vseh poslov.²⁷ Poleg tega je zavirala delo tudi stalna menjava vodilnega osebja. Šele po ponovni reorganizaciji v novembru in decembru, s prihodom novega komandanta (Darko Derenda-Tine), politkomisarja (Jože Kuk-Branko) in drugih vodij odsekov, se je stanje vidnoboljšalo.²⁸

Ker so jedro XVII. brigade odpoklicali v sestav divizije, se je delokrog Rezijskega bataljona razširil tudi na Zahodno Benečijo in dolino Nadiže, Beneškega bataljona v vzhodno Benečijo, Brda, Idrsko, v dolino Soče in Nadiže, V. bataljon je poleg dotedanjega ozemlja na Tolminskem dobil še Baško grapo in Bovško. Za Minersko-sabotažni vod (MSV) so sklenili, da ostane v Brdih. Delovanje omenjenih treh bataljonov, ki so bili sicer povsem samostojne enote, je koordiniral Operativni štab za Benečijo oz. zahodno Primorsko. Bataljoni so morali poleg izvrševanja operativnih nalog predvsem mobilizirati in pri tem upoštevati navodila komande KVP, s katero je bil operativni štab in tudi sicer v tesnih stikih zaradi obveščevalne službe, dogajanja v Benečiji, preskrbe itd. Operativni štab je imel tudi nalogo skupno s komando KVP urediti odnose z italijansko brigado Picelli-Tagliamento iz divizije Garibaldi Friuli in do delov italijanske divizije Garibaldi Natisone, ki so še ostali na ozemlju KVP.²⁹

Številčno stanje moštva komande KVP se je gibalo oktobra in novembra 1944 od 45 do 54 ljudi, komande mesta Kobarid od 62 do 35, Kojsko 89 do 62, Št. Peter 17 do 41, Pulfero 17 do 12, Bovec 67 do 52, Tolmin 56 do 35 in Breginj 42 do 54 ljudi. Partizanski straži Kombreško in Nemški rut sta v tem času imeli 18 do 26 in 17 do 7 ljudi, delavski vodi pri komandi mesta Kojsko so šteli 14 do 227 ljudi, pri Kobaridu 6 do 12, Tolminu 43, Bovcu 31 in pri komandi mesta Breginj 37 ljudi. Skupaj je bilo na KVP torej 500 do 728 ljudi.³⁰

Komanda področja je 20. januarja 1945 imenovala po potrebi službe precej novih funkcionarjev po področnih odsekih, komandah mest, v bataljonu KVP in področni premični bolnišnici predvsem iz vrst vodilnih funkcionarjev komand mest Idrija, Cerkno, Sežana, Ajdovščina, Čepovan in Vojne oblasti IX. korpusa ter s tem podkrepila vlogo zaledne vojaške oblasti ob dokončni osvoboditvi ozemlja na skrajnem slovenskem zahodu.³¹

Odsek za mobilizacijo

Rekrutna komisija tolminskega področja, ki so jo sestavljali mobilizacijski oficir (namestnik komandanta) Dušan Reja, sanitetni referent Briško-beneškega odreda Marijan Zdravljčič in dr. Franc Karlin, veterinar, je pregledovala mobilizirance že v drugi polovici julija 1944. Delo sanitetnega referenta, posebno v rekrutni komisiji, sta do nastopa dr. Karla Rutarja konec avgusta opravljala tudi zdravnik bolnišnice »Svoboda« Ernest Berke ali zdravnik okrož. NOO

²⁷ Predlog komande KVP 19. IX. 1944; sklep Vojne oblasti 21. IX. 1944; pojasnilo komande KVP 21. IX. 1944.

²⁸ Navodila št. 1. Glavnega štaba za organizacijo korpusnih in conskih vojaških oblasti 30. IX. 1944; navodila Glavnega štaba št. 2 za organizacijo vojaške oblasti, edinic, dela 28. IX. 1944; poročilo komande KVP 26. XI. 1944; naredba štaba IX. korpusa o imenovanju 30. XI. 1944.

²⁹ Poročila kontrolorja komande KVP o delu komand mest 1., 14., 24. in 26. XI. 1944.

³⁰ Poročilo komande KVP o številčnem stanju moštva 10., 30. X., 15. in 30. XI. 1944.

³¹ Odredba komande KVP o imenovanju 20. I. 1945.

Žiga Osser-Pavel. Komisija je razporejala novince, ki so jih komande mest mobilizirale in privedle na določeno mesto na pregled, deloma v operativno ali zaledno vojsko, deloma v delovne čete, nesposobne pa odpustila domov. Transporte novincev na zborna mesta so morale komande mest predhodno najaviti, da so lahko pravočasno sklicali rekrutno komisijo.³²

Večji del za operativno vojsko sposobnih so po pregledu pošiljali v šolsko taborišče IX. korpusa, odkoder so jih razdelili po raznih enotah. Komande mest so si za svoje partizanske straže lahko obdržale poleg šestih mladih in zdravih domačinov, določenih za kurirsko službo, le za operativno nesposobne ljudi. Ker pa se je dogajalo, da so precej za orožje sposobnih le zadržali zase, je vojna oblast po podrejenih enotah v zaledju pobrala večkrat vse moštvo od 17. do 30. leta starosti, razen starih borcev, ranjencev in nesposobnih, poleg tega pa tudi strogo prepovedala odpustčati domov že mobilizirane ljudi po posredovanju raznih odborov, gospodarskih komisij in drugih. Tako so morali ponovno mobilizirati vse, ki jih ni odpustil divizijski, odredni ali področni sanitetni referent.³³

Ker so na ozemlju tolminskega področja od 1. 1943 dalje mobilizirale poleg BBO na svojih občasnih pohodih tudi razne operativne enote in to nenačrtno, je vojna oblast skušala to zadevo urediti tako, da so bili vojni referenti na terenu dolžni dostaviti zaledni oblasti točne spiske vojnih obveznikov po vaseh, tudi onih, ki so se trenutno nahajali v sovražnikovi vojski, ujetništvu, na prisilnem delu v Nemčiji, že v NOV ali drugje. Po teh spiskih so komande mest (razen komande mesta Breginj, ki je bila šele vzpostavljena) do začetka septembra 1944 lahko že načrtneje mobilizirale, n. pr. komanda mesta Kojško okrog 300, komanda mesta Kobarid 52 ljudi, medtem ko so na ozemlju komande mesta Tolmin v glavnem mobilizirale že operativne enote.

Komande mest so pošiljale pozivnice vojnim obveznikom tudi v sovražne postojanke in na ozemlje, ki ga je nadziral sovražnik. Po nalogu nadrejenih oblasti v Benečiji zaenkrat še niso začeli z mobilizacijo, pač pa so se z BBO dogovorili, da bodo tam še v naprej podpirali snovanje skupin iz domačih prostovoljcev.³⁴

Ker je bilo zalednim oblastem strogo prepovedano samostojno se razgovarjati z nemško vojsko, s katero so zaradi predaje, zamenjave ujetnikov ali drugih vojaških zadev včasih dobile zvezo, so v takih primerih predhodno vprašali na štab korpusa za mnenje. Dezerterje iz nemške vojske so s kobariškega vojnega področja pošiljali razorožene na štab IX. korpusa (preko komande mesta Čepovan). Z njimi so običajno nosili tudi zaplenjeno orožje. Posameznim zalednim štabom so dovolili stopati v stik z italijanskimi partizanskimi enotami le zastran predaje. Italijane, ki so dezertirali iz okupatorjeve vojske, so pošiljali v najbližje italijanske partizanske enote (bat. Mazzini, Friuli, Mammelli i. dr.). Tisti, ki so prišli prostovoljno, so lahko obdržali pehotno orožje. Belogardiste, domobrance, ki so prehajali v NOV, so takoj razorožili, jih zaslislali in s posebnimi patroljami poslali v šolsko taborišče IX. korpusa, kjer so med drugim preverjali tudi njih zadržanje in jih po navodilih korpusnega

³² Poročila rekrutne komisije TVP 27. in 29. VII., 2., 3., 12., 14., 16., 19., 23., 30. VIII., 5. in 18. IX. 1944.

³³ Navodila Vojne oblasti IX. korpusa 19., 24. VII. in 11. IX. 1944.

³⁴ Glej opombo 32.

štaba razporejali po edinicah. Zaledna oblast se je lahko pogajala z domobranci samo o prestopu v NOV.³⁵

Vojna oblast IX. korpusa je v začetku septembra predvidela, da se utegne tudi KVP zaplesti v kratkotrajne in težke borbe. Zato je odredila, naj komande mest in delovni vodi številčno zmanjšajo moštvo. Tako so v sestavu lahko ostali le neobhodno potrebni in sposobni za pohode, ostale sposobne pa so morali poslati v operativne enote, prav tako pa tudi v sporazumu s civilno oblastjo vse terenske delavce. V primeru večjih sovražnikovih premikov in čiščenj naj bi se tudi same komande mest in partizanske straže začasno priključile operativnim enotam.

Da bi pospešili in čimprej temeljito izvedli mobilizacijo, je štab IX. korpusa odločil, da so poleg vojne oblasti in področja dolžne mobilizirati tudi vse operativne enote na ozemlju, kjer so se nahajale, in pa terenski odbori. Tako operativne enote kot terenski odbori so morali poročati zaledni vojaški oblasti o vseh mobilizacijskih zadevah. Na okrožju je en član posebej odgovarjal za izvedbo mobilizacije z njihove strani, štab korpusa pa mu je dodelil v pomoč referenta, da je o mobilizaciji poročal na področje. Vse vojaške enote so morale, ne glede na to, kako daleč so bile terenske organizacije s pripravami za mobilizacijo, pričeti takoj s splošno mobilizacijo. Žensk niso silili v vojsko, ker so morale zamenjati mobilizirane pri delih doma.

Tiste komande, ki so imele več moštva, kot ga je predpisal Glavni štab za sestav čet pri področju ali komandah mest, so oddajale višek operativnim enotam. Mobilizaciji niso bili podvrženi ljudje, ki so bili po sklepu pokrajinskega ali okrožnega odbora zaposleni pri političnih organizacijah. Zaenkrat so bili izvzeti tudi člani narodne zaščite (NZ). Člane političnih vodstev in NZ je lahko vpoklical le pokrajinski ali okrožni odbor. Rekrutna komisija vojne oblasti je pregledala zaledno moštvo in v sodelovanju z okrožno gospodarsko komisijo tudi to organizacijo, ter jih razen neobhodno potrebnih mobilizirala.

Ker se je ob tej oktobrski mobilizacijski kampanji še mnogo ljudi odtegnilo, predvsem zaradi napak v političnih organizacijah, v vojski in zaledju, je Glavni štab NOV in POS konec novembra ponovno oklical mobilizacijo vseh živih in gmotnih sil na osvobojenem ozemlju. Vsi moški letniki od 1894 do vključno 1927 so bili vpoklicani pod orožje. Pozivu so se morali odzvati tudi moški, ki so bili starejši od 50 let ali mlajši od 18 let, kot tudi ženske, katere vse bi komande mest poimensko vpoklicale v vojaško službo. Tam bi jih zaposlili v njihovi stroki ali drugače v pomožni vojni službi. Pod mobilizacijo gmotnih sil je bilo razumeti: vprezna živina, vozovi, motorna vozila, kolesa itd. Prosto-voljno so se lahko prijaviли moški letnika 1928 in ženske rojene od leta 1910 do 1925.

Ker je bila decembra zaledna vojska že zelo močna, je vojna oblast spremenila svoja navodila v toliko, da je mobilizirala predvsem za operativno vojsko sposobne. Predsedstvo SNOS je odločilo, da je treba mobilizirati tudi vse izvoljene odbornike NOO in OF odborov ter poslance NO skupščin in OF plenarov, člane odsekov in ustanov pri NOO in OF odborih. Izvzeti pri tem so bili samo člani izvršnih odborov, okrožnih NO odborov in okrožnih tajništev OF. Za vojaško službo sposobne je bilo takoj vključiti v vojaške enote, ostale pa vrniti na njihova mesta.

³⁵ Navodila komande TVP 20.VII. in KVP 18.IX.1944; navodila odseka za mobilizacijo Vojne oblasti IX. korpusa 14.XI.1944.

Glede na nepravilnosti, ki so se dogajale pri mobilizaciji in odpuščanju iz zaledne vojske ter iz delovnih čet na razne začasne dopuste, je vojna oblast strogo ukazala komandi KVP in njenim komandam mest, naj poskrbe, da ne bo ostal doma nihče, ki se lahko bori z orožjem v roki. Tiste, ki jih je naborna komisija spoznala za nesposobne, niso več pošiljali v delovne čete ali bataljone, pač pa po potrebi le v čete partizanskih straž in v zaščitne čete. V delovne bataljone so morali pa mobilizirati le tiste ljudi iz okupiranih ali s strani sovražnika nadzorovanih predelov, ki so bili res sposobni za delo. Tako se z njimi ne bi mogel sovražnik okoristiti pri kopanju jarkov in drugih utrjevalnih delih (organizacija TODT). Nesposobni za operativno vojsko, ki so ostajali doma na osvobojenem ozemlju, so morali pomagati pri pomladanskih delih na kmetih. Za slučaj, da bi okupator mobiliziral starejše letnike (nad 50 let), pa je morala zaledna oblast tudi nje, za delo sposobne, priključiti delovnim bataljonom.³⁶

E k o n o m s k i o d s e k

Ekonomski odsek pri komandi TVP je imel po navodilih ekonomskega odseka vojne oblasti opraviti težko delo glede na svoj izpostavljeni položaj v skrajnih zahodnih predelih Primorske, ne samo gospodarsko pasivnih, za sovražnika pač zaradi ugodnih prometnih zvez važnih in tudi močnejše zavarovanih, ampak tudi zaradi edino možne oskrbe v večjem obsegu iz sosednje rodovitne Furlanije, pri čemer je bilo navezati stike tudi z italijanskimi partizanskimi oblastmi in enotami.³⁷

Področni ekonomat je prejel denarna sredstva od nadrejenega ekonomskega oddelka pri IX. korpusu. Njemu je pošiljal mesečne blagajniške obračune, poročila o stanju zalog živil in drugega materiala in nasploh o vsem, kar je spadalo v ekonomsko stroko. Poleg področne komande je oskrboval tudi komande mest, skrbel za prehrano raznih patrolj, skupin, ranjencev in drugih, če so se izkazali, da so upravičeni hraniti se pri zalednih enotah. Prehranjevati premične bolnišnice in druge enote ali ustanove kot tudi organizirati prehodne (etapne) kuhinje so smeli le po posebnem nalogu oddelka za zaledje ali ekonomskega oddelka pri IX. korpusu.

Živila so nabavljali preko gospodarskih komisij ali neposredno pri proizvajalcih. Pri teh praviloma le v soglasju s krajevno gospodarsko komisijo. Kot obmejna ustanova je moral ekonomski odsek še posebej skrbeti za nabavo živil in takih predmetov, ki jih je v notranjosti primanjkovalo: sol, sukanec, tobak itd.

Komandi področja so naročili naj ustanovi šivalnice, čevljarke, kovaške, sedlarske in druge delavnice, ki bi za potrebe zaledja in operativne vojske popravljale ali na novo izdelovale obutev, obleko, perilo, vprežno opremo, žeblje, podkve itd.

Ekonomski odsek je organiziral zbiranje vojaškega materiala, ki je bil po vsem področju razmetan ali poskrit pri prebivalstvu še izza italijanske kapitulacije. Šlo je za vojaško opremo, razna prometna sredstva, živila, orožje,

³⁶ Glavni štab NOV in POS o sestavu čet 22. X. 1944; pojasnila komande KVP 18. in 28. X. 1944; odlok predsedstva SNOS 25. XI. 1944, odredbi Glavnega štaba NOV in POS št. 653 in 654 28. XI. 1944; odredba Glavnega štaba v Partizanskem dnevniku 26. XI. 1944; ukaz vojne oblasti 28. XI. 1944; odredba odseka za mobilizacijo vojne oblasti 16. XII. 1944.

³⁷ Navodila ekonomskega odseka vojne oblasti, št. 59/44 6. VII. 1944.

municijo, živali in odpadni material: aluminij, medenina, železne žice. Zaradi pomanjkanja obutve je ekonomski odsek zahteval od podrejenih komand mest in prehodnih vojaških enot vse kože ubitih živali. Le-te so prenesli ali prepeljali v usnjarno. Za tolminsko vojno področje je prišla do ustanovitve lastne strojarne v poštev usnjarna v Mirnu, ki so jo imenovali »Usnjarna Boris«. Javka ob prevozu v usnjarno je bila v Grgarju in se je imenovala »Točka 2«. Komande mest so mesečno poročale, kakšne kože in koliko so jih zbrale in oddale.

Področni ekonom je skrbel tudi za organizacijo transportnih kolon za prenašanje ali prevažanje živil, kož ali drugih predmetov, posebno pa še zaradi pomanjkanja drugih prometnih sredstev za vprežno živino in opremo. Za živino so navadno skrbeli in jo lahko izkoriščali n. pr. pri poljskih delih tudi civilisti, morala pa je biti ob vsakem času na razpolago zaledni oblasti.

Ker so predvidevali, da si bo področje s časom ustvarilo tudi zaloge živil, opreme itd., je bil odsek dolžan postaviti skrita in šuha skladišča (bunkerje) in vanje spravljati vse, kar ni bilo neobhodno potrebno za tekoče poslovanje, v primeru sovražnikovih vdorov pa tudi inventar (pisalne stroje in podobno) ter arhive.³⁸

Ob prihodu novega intendantskega oficirja Emila Furlana in njegovega pomočnika (Ferda Prinčiča) v začetku decembra 1944 se je izkazalo, da ekonomski odsek v dotedanjem sestavu ne bi zmožal izvesti niti del onih nalog, ki bi jih moral, pač zaradi pomanjkanja sposobnega vodilnega osebja. Glede na izredne razmere (zemljepisno nepovezano, obširno področje, pomanjkanje dobrih zvez, navzočnost italijanskih partizanskih enot itd.), pa je moralo Področje po navodilih korpusnega štaba reševati tudi take naloge, ki so jih povsod drugje opravljale civilne in politične oblasti.³⁹

Intendantski oficir se je sestel z vodjo italijanske divizijske intendance Aldom Baolinijem Ariostom (Hermesom), ki je bil na predlog komande KVP s strani štaba IX. korpusa z vsem svojim pomožnim osebjem priključen ekonomskemu odseku KVP kot intendantski oficir za zunanje nabave (v Furlaniji). Dogovorila sta se, da se bodo vse operativne in zaledne vojaške enote na ozemlju KVP prehranjevale samo preko oskrbovalnega skladišča komande kobariškega vojnega področja. Ariosto se je obvezal, da bo skrbel za zaloge v skladiščih, se ravnal po pravilniku za ekonomsko službo in najtesneje sodeloval z intendanturo področja. Na naslednji konferenci so bili z obeh strani potrjeni načrti za organizacijo preskrbe. Za 16. december je bil sklican v vas Britof (Vzhodna Benečija) sestanek vseh organov, ki so se bavili z ekonomskimi posli, s preskrbo in prevozom živeža iz furlanske ravnine tako za vojsko in civilno prebivalstvo na ozemlju med Sočo in Tagliamentom kot tudi za potrebe IX. korpusa onkraj Soče. Poleg politkomisarja in vsega intendantskega osebja s področja so se te konference udeležili še zastopniki okrožne gospodarske komisije, krajevnih gospodarskih komisij za Brda, Idrijsko in Vzhodno Benečijo, intendat italijanske divizije s še enim članom divizijskega štaba, intendat Operativnega štaba za Zahodno Primorsko s še enim članom istega štaba ter vsi vodje intendantskih skupin, ki jih je imela italijanska divizija v petih conah, v katere je bila Furlanija v intendantskem pogledu razdeljena. Na sestanku so se dogovorili, da bodo intendantske komisije v Furlaniji delovale

³⁸ Navodili komande TVP 20. in 24. VII. 1944; poročilo vojne oblasti 5. IX. 1944.

³⁹ Poročilo ekonomskega odseka 15. XII. 1944.

pod komando kobariškega vojnega področja, dalje o podrobnostih pri izkoriščanju terena v Furlaniji, o prevozu, o kraju namestitve in vodilnem osebnju skladišča, o ustanovitvi klavnice, milarne, usnjarne in drugih delavnic.⁴⁰

Ker na samem ozemlju komande KVP zbiranje živeža ni potekalo v redu, je intendantski oficir že decembra nastavil pri komandi področja in pri vseh komandah mest po enega ekonoma in vzpostavil tudi redne stike z okrajnimi gospodarskimi komisijami.⁴¹

Na Idrijskem in v Brdih je bilo zaradi boljše organizacije in povezave s civilnimi oblastmi na razpolago dovolj dobre hrane, v Benečiji jo je bilo teže nabavljati, v Reziji pa skoraj nemogoče. Da bi uspeli razne enote nemoteno oskrbovati z živežem, so postavili troje velikih skladišč in jih pričeli polniti iz Furlanije. Ker je bilo vedno najteže za maščobe, so pričeli z ustanavljanjem mlekarn, ki so predelovale mleko v maslo in to predvsem v Benečiji. Pri komandah mest je delovalo 7 etapnih kuhinj, v katerih so izdali decembra okrog 1200 celodnevni obrokovi hrane; večji del živil so prispevale okrajne gospodarske komisije, ker se intendanti še niso obračali na novo postavljena skladišča.

Kakor so se dogovorili, je področje v decembru prevzelo od okrajnih gospodarskih komisij že nekaj delavnic, obrti in skladišč ter jih postavilo pod svoje nadzorstvo.⁴²

Januarja 1945 so v glavnem uredili razmere in poslovanje v vseh treh glavnih skladiščih. Skladišče št. 1 se je nahajalo med Sočo in Idrijo, skladišče št. 2 je bilo nekje med Idrijo in Nadižo, skladišče št. 3 pa v Zahodni Benečiji. Zaloge živil po teh skladiščih, ki so morala prehranjevati vse vojaške enote na KVP in si kopičiti zaloge za vzdrževanje vojske onkraj Soče, niso smele biti nikdar manjše od 200 centov. Kako pomembna so bila ta skladišča, je razvidno tudi po nameščanju samih starih preizkušenih borcev (bivših komandantov ali politkomisarjev mest, načelnikov OGK ter izkušenih ekonomov) za upravnike, pomočnike, knjigovodje ali poslovodje teh skladišč.

S pomočjo političnega vodstva, ki ga je postavil Pokrajinski komite KPI v Vidmu, so po sporazumu s štabom IX. korpusa v furlanski nižini ustanovili pet okrajev (con) s pripadajočimi gospodarskimi vojaškimi komisijami. Te komisije, ki so jih sestavljali komandant, njegov namestnik, administrator, ponekod tudi politkomisar in transportni oficir, vsi italijanske narodnosti, so imele po več skupin z odgovornimi vodji. Denar za nakup živeža in drugega materiala v Furlaniji je prispeval Pokrajinski komite KPI iz Vidma. To je bilo nekakšno povračilo za usluge italijanskim partizanskim enotam na teritoriju vojne oblasti IX. korpusa. V Furlaniji so običajno plačevali živež z gotovino, pa tudi z boni, ki so jih izdali tamkajšnji politični funkcionarji in ki jih je bilo možno vnovčiti takoj ali pa do šestih mesecev po zmagi. Člani gospodarskih vojaških komisij so lahko po potrebi zasegli živež in drug material tudi s konfiskacijami ali v oboroženih akcijah. Za zvezo med gospodarskimi vojnimi komisijami in Ariostom (Hermesom), intendantskim oficirjem za zunanje posle pri ekonomskem odseku KVP, je bil določen Scopa, ki je moral skrbeti tudi za prevoz na ozemlje KVP.

Kljub tako dobro izpeljani organizaciji pa je prišlo do dalj časa trajajočega zastoja, ker so Nemci v Furlaniji ujeli dva odlična sodelavca in 21 itali-

⁴⁰ Poročilo ekonomskega odseka KVP 8. XII. 1944; odlok komande KVP 11. XII. 1944; obvestilo štaba IX. korpusa 16. XII. 1944.

⁴¹ Intendantski oficir KVP vsem komandam mest 30. XI. 1944 in 5. XII. 1944.

⁴² Mesečno poročilo intendantskega oficirja 2. I. 1945.

janskih funkcionarjev, posebno še zato, ker je bilo že pripravljen živež zelo nevarno voziti mimo nemških zased do skladišč na KVP.⁴³

Januarja 1945 so živež za komando KVP večji del jemali že iz skladišča št. 2. Hrana je bila zadovoljiva, dasi je niso mogli deliti ravno po predpisani tabeli, po kateri so bile določene različne količine za operativno vojsko in za zaledje ter za mesne in brezmesne dni. Okrajna GK za Brda je komando mesta Koj-sko dobro zalagala z živežem, za komando mesta Št. Peter sta skrbeli okrajni GK za Vzhodno Benečijo in Idrijsko, deloma pa so hrano sami kupovali. Komanda mesta Breginj se je oskrbovala iz skladišča št. 3, ki je vzdrževalo zelo dobro zvezo z dolino. Komando mesta Kobarid je okrajna GK Kobarid oskrbovala precej neredno, komando mesta Tolmin pa okrajna GK Tolmin sicer v redu, trenutno pa so ji italijanske partizanske enote, ki so šle mimo nje preko Soče, pobrale vso zalogo. Komanda mesta Bovec je trpela pomanjkanje in se oskrbovala le deloma iz skladišča št. 3. V sedmih etapnih kuhinjah na KVP, od katerih je bila najboljša ona v Kojsem, so izdali 1650 dnevni obrokov. Tudi za te kuhinje so skrbele večinoma okrajne gospodarske komisije.

Ker je januarja steklo delo tudi v področni strojnari, je ekonomski odsek izdal vsem enotam na svojem ozemlju nova navodila za zbiranje kož.

Na dveh konferencah z gospodarskimi komisijami so se dokončno dogovorili o enotnem postopku pri zamenjavi lesa, sena in vina za živež v Furlaniji.⁴⁴

Zaradi mobilizacije za vojsko sposobnih članov gospodarskih komisij in reorganizacije v februarju, se je zaledna oblast v vse večji meri okoriščala z zalogami iz skladišč, posebno še komanda mesta Kobarid; tam je sovražnik zajel vse člane gospodarske komisije. Tako tudi komanda mesta Breginj, ker so jim domobranci oropali več vasi vsega živeža, živine in strojev iz mlekarn ter komanda mesta Št. Peter, ki ji je razen krompirja in fižola vsega primanjkovalo.

Strojarna je deloma zaradi pomanjkanja čreslovine, deloma pa zaradi preselitve nekaj časa stala. Takrat so poslali v Gorico in zamenjali za usnje 110 kož. Tudi milarna ni mogla pričeti z delom zaradi pomanjkanja surovin. Pač pa so postavili pod svoje nadzorstvo 9 mlinov.⁴⁵

V marcu so gospodarske komisije v vsestransko razburkanih dneh utegnile zbrati le nekaj sto kilogramov krompirja, fižola in nekaj živine. Zaledna oblast z operativno vojsko vred je bila odvisna le od skladišč. Po Furlaniji je bilo dovolj živeža, v skladišča pa ga je prihajalo le malo in še to neredno. Sovražnik je poostril kontrolo nad prometnimi žilami, deloma pa je sabotirala tudi italijanska intendantska služba. Najbolje se je še zadržala II. gospodarska vojna komisija, ki je pod težkimi pogoji vozila živež iz Furlanije s tovornim avtomobilom. Poleg petih področnih delavnic sta delovali pri komandi mesta Koj-sko, Kobarid in Bovec še po ena čevljarska in ena krojaška delavnica, pri komandi mesta Št. Peter pa delavnic niso imeli. Komanda mesta Tolmin je imela dve čevljarski in eno krojaško delavnico. V področni strojnari je bilo konec marca v obdelavi 51 kož, pripravljali pa so ustanovitev še ene nove strojarne.⁴⁶

Do osvoboditve se je zaradi vedno večjih zahtev in nalog ekonomski odsek zelo pomnožil. Poleg ožjega vodstva ekonomskega odseka, ki so ga sestavljali

⁴³ Poročila ekonomskega odseka 24. I., 28. II. in 12. III. 1945.

⁴⁴ Mesečno poročilo intendantskega oficirja 24. I. 1945.

⁴⁵ Glej opombo 43.

⁴⁶ Mesečno poročilo ekonomskega odseka 30. III. 1945.

intendantski oficir Emil Furlan s pomočnikom Ferdom Prinčičem in administratorjem ter intendantski oficir za nabavo v Furlaniji Aldo Baolini-Ariosto (Hermes) s svojim administratorjem, blagajnikom in tipkarjem, funkcionarjev ekonomske službe pri KVP: ekonom, knjigovodja, skladiščnik in pomožno osebje, pri vseh komandah mest: ekonomski s pomožnim osebjem, funkcionarjev ter funkcionarjev glavnih skladišč: upravniki, njih pomočniki, knjigovodje, poslovodje za proviant, za obleko, za obutev, je bila še cela vrsta kontrolorjev (n. pr. skladišč, bunkerjev pri skladiščih, mlinov, ekonomske službe pri komandah mest itd.) in referentov (n. pr. za delavnice, industrijo, za proviantsko skupino itd.).⁴⁷

11. maja se je skladišče št. 2 po nalogu takratne komande zahodnega področja IX. korpusa JA preselilo iz Kobarida v Ajdovščino, osebje skladišča pa v Krmin. O skladišču št. 3 in sploh o vsem osebju ekonomskega odseka ob osvoboditvi po arhivu Muzeja NO LRS ni ničesar znanega.⁴⁸

Sanitetni odsek

Ob vzpostavitvi komande tolminskega voj. področja je Vojna oblast IX. korpusa poslala za potrebe področja in njegovih komand mest le bolničarsko osebje. Posle sanitetnega referenta je opravljal od srede julija do nastopa dr. Karla Rutarja konec avgusta veterinar dr. Franc Karlin.⁴⁹

Naloga sanitetnega odseka oziroma referenta je bila skrbeti za organizacijo sanitetne službe v zaledju, zdraviti in preprečevati bolezni med moštvom partizanskih straž, v delovnih vodih in tudi civilnemu prebivalstvu nuditi zdravniško pomoč. Prav tako je bila tudi veterinarska sekcija tega odseka dolžna skupaj z organi civilne oblasti nadzirati vojaško in civilnega prebivalstva živino.

Vse enote zaledne vojske so morale odseku poročati o boleznih in o zdravstvenem stanju. Komande mest so morale postaviti razuševalne naprave in ambulante. Razuševalne kotle, prirejene iz benzinskih sodov, so postavili na kraju, ki ga je določil sanitetni referent. Ta je o tem obvestil vse enote v bližini. Ambulante, ki so lahko sprejele vsaj štiri bolnike, so gradili v posebno skritih krajih. Vstop vanje je bil dovoljen samo pacientom, bolničarjem in kontrolnim organom. Komande mest so jih oskrbovale. Bolničarji so nosili predpisane znake Rdečega križa na levem rokavu. Zdravstveno osebje po enotah je navadno zjutraj pregledovalo higiensko stanje, prekrške v tem pogledu je moralo komandno osebje kaznovati. Posebno so morali paziti na srbečico, da se ne bi razširila. Tifusa ni bilo. Kjer sta bili dve ali več bolničark, se je morala ena zadrževati na terenu in v zvezi s civilnimi oblastmi nadzirati zdravstveno stanje prebivalstva.⁵⁰

Da bi si zagotovili sposoben kader, so komande mest pošiljale ljudi v sanitetno šolo pri Vojni oblasti IX. korpusa, napravile spiske zdravnikov in bolničarjev na svojem ozemlju, ki še niso bili mobilizirani. Veterinarski refe-

⁴⁷ Poročila komande KVP o funkcionarjih 2., 24. I., 23., 28. II. in 30. III. 1945; ukaz o imenovanju komande KVP 14. II. in 16. III. 1945.

⁴⁸ Dopisi komande zahodnega področja intendantskemu oficirju 11. IV., 9., 11. in 13. V. 1945.

⁴⁹ Poročilo sanitetnega odseka Vojne oblasti 4. VII. 1944.

⁵⁰ Navodila TVP 27. VII. 1944, poročilo vojne oblasti o kontroli 16. IX. 1944; navodila veterinarske sekcije sanitetnega odseka vojne oblasti 27. VII. 1944; navodila KVP 8. in 29. IX. 1944.

rent Karlin je za potrebe komand mest v avgustu izšolal pet veterinarskih pomočnikov.⁵¹

Zbrani sanitetni material so komande mest pošiljale na področje, ki ga je po potrebi delilo preko svoje centralne apoteke. Komande mest so pošiljale sanitetnemu referentu tedenska poročila.

Važno delo so opravile tudi higienske mobilne ekipe, ki so jih ustanovili pri komandah mest in so bile sestavljene iz vodje-bolničarja, dezinfektorja in dveh pomočnikov. Vojna oblast IX. korpusa je poslala dr. Matijo Pelegrina organizirat področno bolnišnico.⁵²

Ko so konec novembra odpoklicali sanitetnega in veterinarskega referenta, je prišel na področje dr. Milan Gregorčič.⁵³ Februarja 1945 so pri kobariškem vojnem področju namestili še referenta za higieno, pri komandah mest pa nove vodje higienskih centrov, razkuževalnih mobilnih ekip, dezinfektorje in možno osebje, ki so potem opravljali svoje delo do osvoboditve.⁵⁴

Sodni odsek

Javno tožilstvo za tolminsko področje in tolminsko področno vojaško sodišče sta pričela poslovati 12. avgusta 1944. Predsednik sodišča je bil politikomisar področja Emil Peršič, člana sodišča sodnik dr. Edvard Votič in Franc Zidarič, zapisnikar Jerica Ciglič, javni tožilec pa Stane Palčič.

Ker je poleg novo postavljenega področnega sodišča poslovalo tudi Briško-beneško odredno vojno sodišče še naprej in sicer za strogo vojaške zadeve, se je področno vojaško sodišče omejilo le na civilne zadeve ali na take civilne, ki so bile v zvezi tudi z vojaškimi osebami.⁵⁵

Komande mest so dobro poučili in jim razposlali tudi navodila, kako naj ravnajo v primerih, ki bi spadali pred sodišče. Da ne bi kršile zakonitosti so se morale komande mest v nejasnih primerih obračati na področnega javnega tožilca za pojasnila. Vse ovadbe so pošiljali na tolminsko področno vojaško sodišče, priprte osumljence in obtožene pa v zapore komande mesta Kojsko.⁵⁶

Sodnemu odseku je z obema ustanovama uspelo vzpostaviti na svojem področju vzdušje zakonitosti. Brez predhodnega dovoljenja ali ukaza komande vojnega področja niso smele komande mest in njihovi organi postopati samovoljno, brez njegega ali pristanka narodne zaščite tudi niso smeli aretirati civilnih prebivalcev. Vse take aretacije je sicer opravljala NZ, ki je tudi nadzirala gibanje prebivalstva in pregledovala potna dovoljenja. Za rekvizicije po Furlaniji so že v začetku avgusta sklenili, da jih dovoljujejo le pri izdajalcih in fašistih in to samo v prisotnosti najmanj dveh članov najbližje italijanske partizanske enote.⁵⁷

⁵¹ Poročili sanitetnega odseka vojne oblasti 20. VII. in 5. IX. 1944.

⁵² Navodila komande KVP 28. VII., 1. VIII. in 25. IX. 1944; poročilo sanitetnega odseka vojne oblasti 3. X. 1944; poročilo komande KVP 5. IX. 1944 in 21. IV. 1945.

⁵³ Poročilo sanitetnega odseka vojne oblasti 18. XI. 1944 in poročilo KVP 26. XI. 1944.

⁵⁴ Navodila sanitetnega odseka vojne oblasti 28. I. 1945; komanda KVP vsem komandam mest 13. II. 1945.

⁵⁵ Poročilo KVP Briško-beneškemu odredu 13. VIII. 1944; poročilo tolminskega področnega vojaškega sodišča 28. VIII. 1944.

⁵⁶ Komanda KVP vsem komandam mest: prepisi navodil in naredb sodnega odseka vojne oblasti 30. VIII. 1944; navodilo KVP 17. I. 1945; odredba senata pri KVP 14. II. 1945.

⁵⁷ Navodila tolminskega področnega vojaškega sodišča 28. VII. 1944.

Po preimenovanju tolminskega področnega vojaškega sodišča v vojaško sodišče IX. korpusne vojne oblasti-senat pri kobariškem vojnem področju in po vzpostavitvi še novih komand mest, se je senat zaradi povečanja kazenskih in drugih obravnavanih zadev v novembru in decembru številčno pomnožil.

V kakšnem sestavu in kako so takrat in pozneje, 1. 1945. sodili, kaže na primer uvod v neko sodbo:

»Sodba v imenu narodov Jugoslavije.

Senat vojnega sodišča IX. korpusne voj. oblasti NOVJ pri kobariškem vojnem področju je pod predsedstvom tovariša podporočnika Maksa Kogoja, tovariša Branka Gregorina in tovariša Stanka Bizjaka kot članov sodišča, tov. sekretarja Staneta Palčiča kot zapisnikarja, v navzočnosti tov. Ivana Simončiča kot tožilca, tov. Ivana Toporiša kot branilca ter obtoženega R... G..., v odsotnosti obtoženega M... I..., po obtožbi tožilca z dne 26. XII. 1944, opr. št. VSKO IX 88/44/18, javno razpravljal dne 26. XII. in 28. XII. 1944 in je po predlogu tožilca na strogo kaznovanje in obtoženca na milo kazen razsodilo...⁵⁸

Komande mest ali preiskovalci, v kolikor so bili tam postavljeni, so pošiljali senatu na področje mesečna poročila o stanju v zaporih. Če je bil krivec več kot teden dni v priporu, je morala komanda mesta pozvati tisto oblast ali enoto, ki je imela z njim opraviti, naj zadevo takoj uredi. Navadno so bili to OZNA in obveščevalni centri raznih enot, vojaška in civilna sodišča.

Da bi zadrževali čimmanj zapornikov, so vse moške obsojene na prisilno ali težko prisilno delo čimprej odposlali s spremnim pismom preko senata pri KVP v kazenske vode, n. pr. I. bataljona NOVGRAD, ženske obsojenke pa so kako drugače primerno zaposlili in sodišče o tem obvestili.⁵⁹

Obveščevalni center (OC)

Njega so pri kobariškem vojnem področju ustanovili v začetku septembra 1944. Vodila ga je Jerica Ciglič. Kmalu so najbolj sposobni obveščevalci pri komandah mest postali vodje obveščevalnih centrov komand mest. Le-ti so pošiljali poročila OC na področje vsak dan.⁶⁰

Konec septembra so pri OC komand mest ustanovili še obveščevalne točke, ki so se hitro osamosvojile. Imele so tri do pet obveščevalcev, stalno vezanih na določeno ozemlje, ki so razpredali tajne mreže preko zanesljivih civilistov celo v okupatorjeve postojanke in to neodvisno od obveščevalnih mrež drugih partizanskih vojaških ali civilnih oblasti. Točke so postavili v zelo skrite kraje in iz njih nadzirali določeno ozemlje. Po svojem značaju so bile vojaško urejene. Za Č 1 (obv. točka komande mesta Kojsko), Č 2 (obv. točka k. m. Kobarid), Č 3 (obv. t. k. m. Breginj), Č 4 (ob. t. k. m. Tolmin) je vedelo le nekaj zanesljivih ljudi, ki so imeli z njimi neizogibno opraviti.⁶¹

Ko so v začetku oktobra vodjo področnega OC premestili na vojno oblast in jo je zamenjal Branko Gregorin, je pri področju delovala že zelo dobro organizirana obveščevalna služba. Tako so sestavljali OC pri KVP: 1. šef centra, 2. prvi pomočnik, ki je preverjal in skrbel za dnevna poročila, sprejeta od podrejenih OC komand mest in obveščevalnih točk ali odposlana nadrejenim oblastem, 3. drugi pomočnik, ki je odgovarjal za razplet in delovanje obvešče-

⁵⁸ Senat pri KVP 28. XII. 1944.

⁵⁹ Predlog vojaškega sodišča IX. korpusne vojne oblasti 2. III. 1945.

⁶⁰ Komanda KVP vsem komandam mest 4. in 16. IX. 1944.

⁶¹ Ukaz OC KVP 21. IX. 1944.

valnih mrež, 4. administrator, 5. obveščevalni oficirji-kvalificirani obveščevalci za posebne naloge, 6. obveščevalni vod 5-15 obveščevalcev, ki so jih rabili tudi za obveščevalne patrulje. Pri OC komand mest so delovali obveščevalci s kurirji. Obveščevalne točke so imele svoje lastno moštvo.⁶²

Od preosnove obveščevalne službe v začetku 1945. l. do osvoboditve so poleg šestih OC pri komandah mest Kojško, Tolmin, Kobarid, Št. Peter, Breginj in Bovec delovale še tri posebne obveščevalne in tri opazovalne točke.

Obveščevalna točka I je nadzirala ozemlje od Gorice do Krmina in Brcana ter Spodnjo Furlanijo. Imela je poleg vodje še pet članov in dva kurirja ter je delovala po celičnemu sistemu terenskih obveščevalcev. Obveščevalna točka II je nadzirala odsek od Krmina do Čedad in Furlanijo. Poleg vodje so bili v njej še štirje člani in kurir. Obveščevalna točka III je bila na sektorju Benečijo. Njo so podredili neposredno OC IX. korpusa kot korpusno točko B 20.

Na opazovalnih točkah so delovali: vodja, pomočnik in kurir. Opazovalna točka »Kanal« je bila postavljena za ozemlje v Soški dolini od Gorice do Ročinja, »Tolmin« za Soško dolino od Ročinja do Volarjev, »Kobarid« pa od tam do Kobarida in za postojanke v kobariški okolici.⁶³

Po odredbi štaba IX. korpusa (9. februarja 1945) sta se OC Operativnega štaba za Zahodno Primorsko in OC komande KVP 7. marca združila v novi OC s sedežem pri komandi KVP. Vodja je postal bivši šef OC Operativnega štaba Karel Kavčič-Iztok, njegov pomočnik pa Branko Gregorin. Preosnovo so izvedli tako, da so z združenim obveščevalnim osebjem deloma okrepili šibkejšje točke, deloma pa postavili še nove. Obveščevalni oficirji, ki jih je imel bivši OC Operativnega štaba po svojih bataljonih, so ostali na svojih službenih mestih, vendar podrejeni novemu OC.⁶⁴

19. maja 1945 so po naročilu OC tržaškega vojnega področja ukinili vse obveščevalne točke in OC komand mest, za vojsko sposobno obveščevalno osebje se je priključilo večji del Narodni obrambi, drugi pa komandi novo imenovanega zahodnega vojnega področja.⁶⁵

Propagandni center

Propagandni center je pričel šele v začetku 1945. l., ko mu je bil postavljen načelnik Franci Preis, z organiziranim delom: z mitingi, proslavami, kolportažo, tečajji slovenskega jezika, napisnimi in trosilnimi akcijami, pridobivanjem dopisnikov itd. Tudi komande mest so ustanovile kulturno-prosvetne odbore s prireditvenimi in tiskovnimi sekcijami. Za delo odborov so odgovarjali politikomisarji. V propagandni center so pritegnili propagandiste Rezijanskega in Beneškega bataljona. Center je bil v stalnih stikih z okrožnim prosvetnim odsekom.⁶⁶

Komanda mesta Kobarid je pripravila nekaj uspešnih mitingov, izkazal se se je tudi pevski zbor Rezijanskega bataljona s svojo turnejo po Bovškem. Navzočnost tega bataljona je ugodno vplivala na domačine, ki jih je sicer

⁶² Poročilo OC KVP 9. I. 1945; dopisi točk aprila, maja 1945.

⁶³ Dopisi točk aprila, maja 1945.

⁶⁴ Odredba št. 137 štaba IX. korpusa 9. II. 1945; poročilo KVP 7. III. 1945.

⁶⁵ Naročilo OC tržaškega vojnega področja zahodnemu vojnemu področju 19. V. 1945.

⁶⁶ Nalog TVP vsem komandam mest 28. in 30. VII. 1944; poročilo propagandnega centra pri KVP 13. I. 1945; odredba št. 6 propagandnega centra pri KVP 2. I. 1945 in odredba 25. I. 1945.

okupatorjeva in ozopovska propaganda precej zmedla. V Brdih je propagandno deloval poleg terenskih organizacij tudi splošno priljubljeni minersko-sabotažni vod (MSV), ki je vkljub pogostim sovražnikovim vdorom in izdajam dosegel, da se je med prebivalstvom dvignila samozavest. Zastran svojega dela v Benečiji so ugotovili, da so o njej sicer pisali veliko, zanjo pa premalo.

Področna tehnika kot nalašč skozi ves januar 1945 zaradi pomanjkanja papirja ni mogla tiskati, iz istega razloga tudi tehnika Matajur E 34 ni izdajala »Matajur«. Moštvo področne tehnike so številčno povečali, saj je bilo treba zaradi razširjanja domobranskega »Tolminskega lista«, sovražne domobranske literature in vpliva sovražnikovih postojank na Idrijskem, Tolminskem, Bovškem in Kobariškem postaviti nekakšno protiutež. Z letakom »Konec se bliža« so vplivali na ljudi, ki so služili sovražniku, pa čeprav samo s kopanjem jarkov, v Rezijsko so poslali vrsto letakov kot »Ai servi del nazifascismo«, »Avviso«, nekaj razglasov itd. Letake so izdajali večinoma v nakladi po 1000, dvojezične pa do 2000 izvodov.

Februarja so organizacijo centra izpopolnili, predvsem kolportažno mrežo, v poročilih je bil vedno večji poudarek na dogajanjih v Benečiji. V tistem času je bilo zaradi velikega porasta partizanske vojske in zaradi zavezniškega prodiranja opaziti, da se je stanje v Benečiji in drugje v okviru KVP obračalo na bolje. Radijska poročila, dvojezična, so izhajala v mnogo večji nakladi kot kdajkoli poprej; vojaške enote so iz dneva v dan prirejale več mitingov, pri čemer sta prednjačila Beneški bataljon in bataljon KVP. Ozopovci so izgubljali tla pod nogami. Tudi domobranci se niso mogli več dvigniti.⁶⁷

Da bi zmanjšali vpliv belogardistične propagande na Idrijskem in v Brdih, so pošiljali tja več literature in tako imenovano Igralsko skupino IX. korpusa. Na Kobariškem so si pridobivali ljudi še v večji meri za sabotaže pri kopanju nemških obrambnih naprav. Na vojaške in politične uspehe v Breginjskem kotu je sovražnik odgovoril z represalijami v samem Breginju. Rezijski bataljon pa se je udeleževal z uspeho propagando na mitingih po Bovškem.

Proti domobrancem so izdali pred koncem vojne letake »Krimska konferenca«, »Kje je V 3?« in še vrsto drugih. Letake namenjene Benečanom so izdajali v italijanskem in slovenskem jeziku.

Prometni odsek

Vojna oblast je na področje lahko poslala prometnega oficirja šele v začetku avgusta.⁶⁸ Takrat so tudi pri komandah mest določili referente za prevoz. Naloga prometnega odseka je bila predvsem popisati vse vrste prometnih sredstev, kje so se ta nahajala in v kakšnem stanju. Posebej pa je bilo treba vzpostaviti zanesljivo prometno zvezo med kobariškim in idrijskim vojnim področjem preko Soče in na svojem poprišču urediti direktne in etapne vožnje z motornimi vozili ali vprežno živino.⁶⁹

Ves benzin, nafto in olje so morali spravljati na prometni odsek Vojne oblasti IX. korpusa. Isto je veljalo tudi za motorna vozila sama, za katere je edino Vojna oblast izstavljalova vozniška dovoljenja.⁷⁰

⁶⁷ Poročilo propagandnega centra pri KVP 25. II. 1945.

⁶⁸ Poročilo TVP 5. VIII. 1944.

⁶⁹ Odredbe prometnega odseka KVP 26. X., 16. in 19. XI. 1944.

⁷⁰ Navodila TVP 23. in 27. VII. 1944.

Pozneje, septembra, oktobra, ko se je prometni odsek že bolj razširil zaradi živahnjšelega prometa, je moral prometni oficir Maks Kogoj skrbeti tudi za nabavo vozil, goriva, živine, vprege, za vzpostavitev mehaničnih delavnic, za reden prevoz in nadzor nad prevozniki, kolesarji itd. Odsek je poiskal zveze v Vidmu, Čedadu, Furlaniji, Gorici in celo v Trstu ter od tam preko terenskih, političnih odborov, gospodarskih komisij ter posameznikov uvažal na svoje ozemlje gorivo, opremo, nadomestne dele in slično. V pozni jeseni 1944 so komande mest zbirale tudi smuči za vojsko.

Prometna sredstva so morala biti na razpolago tudi italijanskim partizanom.⁷¹

Ob sovražnikovih vdorih na področje in tam, kjer s prometnimi sredstvi niso mogli prevažati živeža in drugih predmetov, so opravljali delo z delovnimi četami, ki so jih občasno zbrali, pozneje v l. 1945 pa so ustanovili za take posle posebno transportno četo.⁷²

Januarja 1945 je imel prometni oficir že troje pomočnikov: za promet, za zveze in za železnico.⁷³

Oficir za zveze je organiziral in nadziral poštno-kurirske zveze, napeljavo telefonskih vodov in nabavljal material za telefon in telegraf. Med komandami mest in področjem so delovale dnevne poštno-kurirske zveze. Vse kurirske stanice, ki so bile postavljene med štabom IX. korpusa in podrejenimi enotami, so lahko služile le za prenos vojaške pošte. Vso privatno pošto je bilo omejiti na najmanjšo mero in ni smela priti na stanico, da ne bi bila cenzurirana s strani politkomisarja ali obveščevalnega centra.⁷⁴

V zahodni Primorski so januarja 1945 postavili dve telefonski stanici, v Kamenci in Gonjačah. Telefonskih naročnikov je bilo šest in ena centrala, postavljali so še centralo v Imenju, na katero so hoteli priključiti linije, ki so bile trenutno še v delu: Dobrovo, Kožana, Kojsko, Vedrijan. Centrala v Žarščini je bila ob sovražnikovem vdoru napadena.⁷⁵

Oficir za železnice je pripravljval spiske železniških uslužbencev in strokovnjakov na ozemlju KVP, ki bi ob osvoboditvi lahko takoj prevzeli železniški promet v svoje roke in omogočili NOV nemoten in hiter prevoz iz kraja v kraj.⁷⁶

Tehnični odsek

Tehnične funkcionarje pri komandi KVP so postavili novembra 1944. Njihova naloga je bila poročati vojni oblasti o stanju cest, mostov, o naravi porušeni in celih komunikacij Gorica—Tolmin—Trbiž, Gorica—Kojsko—Kombreško—Kobarid, Gorica—Krmin—Čedad—Kobarid in drugih ter okvarjene objekte fotografirati ali skicirati in določiti njih oddaljenost od glavnih izhodišč. Morali so popisati ves gradbeni material na osvobojenem ozemlju in na onem,

⁷¹ Poročilo Vojne oblasti IX. korpusa 9. XI. 1944 in ukaz prometnega referenta vsem komandam mest 25. XII. 1944.

⁷² Odredba prometnega odseka KVP 26. X. 1944.

⁷³ Odredba prometno-tehničnega odseka vojne oblasti 2. in 4. XII. 1944 in prometni oficir KVP vsem komandam mest 29. I. 1945.

⁷⁴ Navodilo vojne oblasti 6. VII. 1944; poročila KVP 5. VIII. in 14. X. 1944.

⁷⁵ Poročilo prometno-tehničnega odseka vojne oblasti (referat za zveze) 16. I. in 15. II. 1945.

⁷⁶ Poročilo prometno-tehničnega odseka vojne oblasti (referat za železnice), 28. II. 1945.

ki ga je nadzoroval sovražnik, ga pripraviti in tako skriti, da bi bilo moči okvaro čimprej popraviti.⁷⁷

Za prevoz gradbenega materiala so januarja mobilizirali voznike, konje in mule po vsem področju. Vojna oblast je takrat poslala tudi dva strokovnjaka, po katerih navodilih so se morale komande mest ravnati.⁷⁸ Poleg gradbenega materiala so organizirali tudi zbiranje medenine, aluminija, železa in drugega materiala za svoje delavnice, pošiljali pa so ga tudi preko komande mesta Cerčno orožarskim delavnicam vojne oblasti.

Pod tehnični odsek so spadale tudi razne delavnice: mehanične, kovaške, mizarske, orožarne, radijske in druge. Odsek je vodil sezname svojih delovnih vodov s posebnim ozirom na tehnično strokovno usposobljenost moštva.⁷⁹

Komanda mesta Kobarid

Komanda mesta (komandant Stojan Gruntar, politkomisar Nande Lesjak) je najprej povečala število svojega moštva od 12 na 30 mož in ustanovila delovni vod.⁸⁰ Z mobilizacijo so pričeli avgusta 1944, ko so zbrali in zdravniško pregledali 40 obveznikov. Postavili so etapno kuhinjo v Ravnah in čevljarško delavnico v Breškem. Za prenos živeža so imeli mulo. Postavili so si lastno obveščevalno službo in razpredli mrežo tudi v sovražnikovi postojanki Kobarid in Robič.⁸¹

Septembra so mobilizirali 19 mož. Takrat so se zadržali večji del blizu Livških Raven. Iz Jevščka so 26. septembra krenili v smer Livek—Topolovo, štab pa je ostal v vasi Sturme.⁸²

Precej dela so imeli za časa volitev v vaške odbore s prirejanjem mitingov (Topolovo 4. oktobra, Livek skupno s XVII. brigado 8. oktobra, isto tam 15. oktobra, 17., 19. in 20. oktobra pa v Krasu, Plohi in Ravnah).⁸³

S področjem so imeli dnevno kurirsko zvezo, s komando mesta Breginj najprej vsak drugi dan, oktobra pa dnevno, s komando mesta Tolmin pa trikrat tedensko, v kolikor so to zmogli zaradi narasle Soče.

S prebivalstvom so bili v dobrih odnosih, saj so se ti obračali nanje celo s prošnjami za razsodbo v manjših spornih zadevah. Ugled jim je porastel posebno še po ustanovitvi posebne udarne čete, ki je tu in tam napadla sovražnika ali opravila kak sabotažni posel. V nočni akciji na 26. oktober ob železnici je n. pr. zaplenila 2500 m telefonske žice. Ko so v prvi polovici oktobra odkrili nad vasjo Sužid in v Svinem precej orožja in streliva, so se tudi dobro oborožili. Njihova partizanska straža je narasla na 58 mož. Vzpostavili so vojaški dnevni red z vajami in telovadbo, podnevi so pošiljali izvidnike in krožne patrolje, ponoči pa so imeli dve stražarski mesti. Delovni vod 8 ljudi so zaposlili pri kmetih v Idrijskem in okoliških vaseh ter pri etapni kuhinji v Ravnah. Iz taborišča nad vasjo Sturmi so se 20. oktobra preselili proti Jevščku. Miting v Plohah pri Livku 7. novembra, spominsko svečanost za padlimi na Matajurju

⁷⁷ Navodila vojne oblasti 7. X. 1944 in 27. I. 1945; poročilo KVP 20. XII. 1944 in dopis KVP štabu 3. bat. Novgrad 21. XI. 1944.

⁷⁸ Poročilo tehničnega oficirja KVP 29. I. in 11. II. 1945.

⁷⁹ Poročilo KVP 15. XI. 1944 in poročila prometno-tehničnega odseka vojne oblasti (referat za Novgrad) 3., 18., 29. XI., 14. XII. 1944., 15. I. in 28. II. 1945.

⁸⁰ Poročila komande mesta Kobarid 31. VII. in 6. VIII. 1944.

⁸¹ Poročilo komande mesta Kobarid 16. IX. 1944.

⁸² Poročilo komande mesta Kobarid 1. in 10. X. 1944 in poročilo KVP 30. IX. 1944.

⁸³ Poročilo komande mesta Kobarid 15., 19., 24. in 25. X. 1944.

9. novembra,^{83a} miting v Mašeri 11. novembra so izkoristili kot priprave za splošno mobilizacijo. Ko so se iz Jevščka preselili (13. novembra) v Gabrovico pri Čepletišču, so vzpostavili dnevno kurirsko zvezo s komando mesta Št. Peter. Z njo so si tudi razdelili delo na dokaj obširnem ozemlju. Z živežem so se oskrbovali v Sovodnjem, Perotih, z mlekom v Livku, po meso pa so hodili v Svino in Miklavce.⁸⁴

Med tem časom so prenesli (12. novembra) živež za udeležence okrožne konference v vas Kras in prenesli živež za Operativni štab za zah. Primorsko iz Sužida v Sedlo. Na mitingu, ki ga je priredila mladina 19. novembra v Jevščku, je le-ta komandi mesta izročila zastavo. Naslednjega dne so odšli po sanitetni material v Sovodnje, nato pa so se preselili iz Gabrovce v Jelino pri Livku.

Konec novembra se je moštvo partizanske straže občutno zmanjšalo, ker so ga morali odstopiti komandam mest Breginj, Tolmin in Št. Peter. Ko so se v začetku decembra premaknili iz Jelino v Strmico in od tam dalje v Mašere, so dokončno ukinili še zadnji dve bivši občini na njihovem ozemlju, Sovodnje in Pulfero. Decembra so polovili nekaj shajkancev, ostromrejska skupina je v Sovodnjem ubila dva Nemca, predvsem pa so iskali skrito orožje po Matajurju. 24. decembra so prepeljali 157. garibaldinsko brigado od Raven preko Soče do komande mesta Tolmin. S to komando so imeli takrat zvezo le ob ponedeljkih, s komando mesta Breginj pa je niso mogli redno vzdrževati zaradi pogostih kozaških patrolj, ki so prihajale v zasede do Stupice in celo do Gor. Mršina. Ker so vojaške obveznike do 45. leta starosti že mobilizirali (razen v njihovem delu Benečije), so naknadno razposlali pozivnice tudi moškim, starim do 50 let.

Med tem ko je politkomisar Nande Lesjak opravljal svoje posle do osvoboditve, je komandanta Gruntarja zamenjal že v začetku novembra Rudi Pavček, ki je deloval na komandi tudi do osvoboditve.

V letu 1945 se je ves ustroj komande mesta povečal, predvsem obveščevalni center in ekonomat. Delovni vod je v januarju narastel na 17 mož. Takrat so postavili tudi posebnega prometnega in mobilizacijskega referenta, razkuževalno skupino itd.⁸⁵

Komanda mesta Breginj

Vojna oblast je to komando vzpostavila sicer že 19. avgusta s tem, da ji je postavila za komandanta Karla Kuka, bivšega komandanta mesta Čepovan, in za politkomisarja Mira Hočevarja, bivšega politkomisarja mesta Tolmin, vendar pa je pričela z delom šele po petem septembru, ko se je javil komandant Kuk.⁸⁶

Sredi septembra je bilo delo komande mesta že v polnem teku, saj so mobilizirali in po rekrutni komisiji IV. bat. XVII. brigade pregledali in razporedili okrog 160 ljudi. Po tem času sta IV. bat. in komanda mesta mobilizirala ločeno.⁸⁷

^{83a} V noči na 9. november 1943 so Nemci obkolili del XVIII. Bazoviške brigade (I. in IV. bataljon z brigadnim štabom), ki se je nameraval prebiti iz vasi Matajur v dolino Idrije. Po junaškem odporu je v snežnih zemetih padlo preko 30 partizanov, drugim pa se je posrečilo po težkih bojih umakniti se preko samega vrha Matajurja v Velendol.

⁸⁴ Poročila o številčnem stanju moštva komande mesta Kobarid 10., 30. X. in 20. XI. 1944 ter poročilo KVP 5., 30. IX., 13. X., 30. X., 10. in 13. XI. 1944.

⁸⁵ Dopisi in poročila komande mesta Kobarid 24. XI., 8., 24. XII. 1944, 2. I. in 15. II. 1945.

⁸⁶ Navodila vojne oblasti 19. VIII. 1944 in poročila KVP 5. in 30. IX. 1944.

⁸⁷ Poročilo komande mesta Breginj 17. IX. 1944.

Po partijski konferenci (21. septembra) v Sedlu, za katere zaščito je komanda mesta postavila zasede in po sestanku z gospodarsko komisijo se je komanda mesta preselila 23. septembra) iz bližine Breginja v Presned (Prosnid). V tem času je pribežalo k njim iz postojanke Robič nekaj Italijanov, ki so jih oddali IV. bataljonu. Ko so se 28. in 29. septembra v njihovi bližini spopadli Nemci in garibaldinci, se je komanda mesta umaknila v hrib Mija, od koder so 2. oktobra odšli naprej v Podbelo in dalje v novo taborišče Logje.

Mobilizacijo obveznikov po svojih vaseh so v glavnem opravili že do srede oktobra z izjemo onih, ki so bili zaposleni v rudniku Rablju in iz postojanke Robič, ki se mu patrolje niso mogle približati in pa iz vasi Kreda in Potokov. Kjer so imeli skrivači preko dneva postavljene opazovalce, ki so jih sproti obveščali o partizanskih patroljah. Spat so hodili, posebno oni iz Kreda, v Robič. Poleg mobilizacije so imeli opravka s pregledovanjem civilistov, ki so hoteli v Videm, Čedad, Gorico ali druge sovražne postojanke, prenašali so živež in sodelovali na proslavah (S. Gregorčič) v Sedlu, Podbeli in Breginju.

Ko je sovražnik prodril v Kobarid, se je komanda mesta ponovno vrnila v hrib Mijo (13. oktobra); tam so ostali tri dni, nato pa so se vrnil v Logje.⁸⁸

Delovna četa je pomagala pri obnovi požgane vasi Stanovišče, spravljala seno s Stola, napravljala drva, prekrila nekaj streh, pobelila šolske prostore in popravila okna, iz Stupice v Logje prenesla 700 kg moke za brigado, po sovražnikovem vdoru v Breginj pa pomagala tudi iskati padle (1. novembra).

Komanda mesta se je morala v prvi polovici novembra zaradi sovražnikovega vdora seliti iz kraja v kraj. V tej hajki se jim je porazgubilo iz partizanske straže 22 mož. Že 16. novembra so se preselili v Platišče, kjer se je takrat nahajal I. bat. Operativnega štaba in ostali pod njegovo zaščito. Pri komandi mesta je namreč ostalo le še 24 mož, ki so lahko opravljali taboriščno stražarsko službo, vzdrževali zvezo s komando mesta Št. Peter in s komando mesta Kobarid, kjer je bilo stalno na poti šest do osem kurirjev, in ki so rabili preko Dol. Marsina do nje celih deset ur. Bataljon pa je skrbel za razne patrolje in mobilizacijo. Decembra so zaradi hajke v Vzh. Benečiji in sovražnih zased na prehodih prekinili vse kurirske zveze, posebno še zato, ker se poslani kurirji niso več vračali. Tudi terenske organizacije so popolnoma odpovedale, tako da si komanda mesta s svojim maloštevilnim moštvom ni mogla več pomagati iz zadrege. S ponovnim zdravniškim pregledom so skušali sicer nabrati nekaj moštva iz bivše delovne čete, ki je štela po spisku 45 ljudi, le-ti pa so bili voljni delati v domačem okolišu, drugače pa so se izmikali.

Kljub navodilom s strani področja niso mogli postaviti potrebne prometno-tehnične organizacije, niti ambulante in higienske mobilne ekipe. Razen čevljarja in krojača, ki sta od časa do časa kaj manjšega popravila, niso imeli delavnic. Tudi mobilizacijskega referenta niso imeli, pa saj že od oktobra skorajda niso mobilizirali.⁸⁹

Ob splošni reorganizaciji zaledne oblasti je nastopil (14. januar) novi komandant Friderik Di Bon; politkomisar Henrik Maurič-Petrič, ki je bil pri komandi mesta od 15. novembra, pa je odšel na novo službeno mesto pri ekonomatu področja; njegovo mesto je zasedel Franc Bratovž-Aco. V glavnem se je komanda mesta tudi februarja držala I. bataljona Operativnega štaba za Zah.

⁸⁸ Poročila komande mesta Breginj 24., 27., 29., 30. IX., 2., 13. in 30. X. 1944.

⁸⁹ Poročilo KVP 22. XII. 1944. in 7. I. 1945.

Primorsko. Zveze je imela tudi z bataljonom Matteoti, saj mu je posredovala celo precej orožja, ki so jim ga izročili prebivalci Črnega vrha.⁹⁰

Sodeč po prošnjah na KVP za dodelitev moštva in poročilih o krajevnih odborih, gospodarski komisiji in NZ, se stanje komande tudi v marcu ni zboljšalo. V arhivih Muzeja NO LRS se zadnjič omenja komanda mesta pod komandantom Friderikom Di Bonom in šefom OC Nikolajem Šimacem 19. maja 1945 v Tarčentu.

Komanda mesta Bovec

Postavila jo je XVII. SNOB »Simona Gregorčiča« že pred 17. septembrom 1944 v vasi Soča, kamor pa je bil zaenkrat poslan samo komandant Cezar Sekli-Garibaldi.⁹¹ Politkomisar Alojz Šuc je prišel šele sredi oktobra. Razen 6. oktobra, ko so se morali premakniti v Kranjsko goro ob cesti Bovec—Trenta, ni bilo večjih premikov in je imela komanda svoj stalni sedež v Soči. V smeri proti Bovcu so postavili stalno zasedo štirih mož s puškomitraljezom, ki je bila s komando mesta v telefonski zvezi. Preko dneva so običajno pošiljali izvidnico proti Trenti, podnevi dve patrolji proti Bovcu, eno pa proti Trenti. Vsak dan so opravljali vojaške vaje in politične ure. Po dobrih dveh tednih so imeli na spisku 67 mož, ki so bili slabo oboroženi. Pač pa se je moštvo okrepilo oktobra, ko jih je bilo že 114.

Delovna četa v Trenti z desetarjem na čelu, ki so jo sestavljali domačini in delovna četa pri komandi mesta, sta delali na kmetih, pri obnovi farne cerkve, popravili cesto Soča—Lepena, vzpostavili telefonsko zvezo med komando mesta in stalno zasedo v bližini Bovca, popravljali električno napeljavo, sekali drva za etapno kuhinjo in dva do trikrat tedensko prenašali za gospodarsko komisijo živež v skladišče.

Ker je na ozemlju komande mesta v glavnem mobiliziral že BBO in XVII. brigada, so sami mobilizirali le malo ljudi, pač pa so nabrali precej orožja, opreme, telefonske žice in vse to spravili v skladišče, kjer so skrivali tudi avto. Poskušali so tudi z mobilizacijo rudarjev, ki so iz bližnjih krajev hodili delat v rabeljski rudnik, pa niso uspeli, ker so jim Nemci zgradili v Rablju stanovanja in jih niso puščali več domov.

Proslave oktobrske revolucije v Trenti (5. novembra), ki jo je priredila mladinska organizacija iz Soče, se je poleg vojske komande mesta udeležilo tudi 60 prebivalcev.

Novembra se je zelo povečala tudi delavnost same partizanske straže pri komandi. Zbirali so vse, od orožja, municije, do koles, smuči in opreme. Kar so nabrali, so vskladiščili ali oddali bivšemu V. bataljonu Gregorčičeve brigade. Hodili so v izredne patrolje, n. pr. v Trento po šivalni stroj za lastno šivalnico, prenašat usnje in brigadni štab, v Bogati po strelivo, v Bohinj po 100 kg soli in ovce, v Bavšičico in Trento po orožje in drva. Decembra so za okrajno GK za Bovško pošiljali močnejše skupine po živež in živino v Bohinj, na Kal in v Jablanico, od koder so ob neki priliki prinesli tudi kino aparaturo.⁹²

⁹⁰ Poročila komande mesta Breginj 7., 22., 31. I. in 14. II. 1945; poročila KVP 24. II. 1945; odločba KVP o imenovanju 14. I. 1945.

⁹¹ Poročilo KVP 17. IX. 1944; navodila KVP 25. IX. 1944.

⁹² Poročilo komande mesta 5. X. 1944; poročilo komande mesta Bovec o številčnem stanju moštva in orožja 18. X., 20. XI., 2., 19. in 26. XII. 1944; poročila komande mesta Bovec, 10., 17. X., 5., 17. XI., 3. in 25. XII. 1944.

10. januarja je zamenjal politkomisarja Miro Hribar, februarja so se za Cezarjem Seklijem zvrstili kot komandanti mesta Maks Drobnič-Mijo, Ivan Likar-Sočan in Rafael Lampe-Ciril, dotedanji komandant mesta Št. Peter.⁹³

Komanda mesta Tolmin

Ko so komando mesta 4. julija ustanovili, so bili postavljeni za komandanta Matevž Pišler-Branko, za politkomisarja Miran Hočevar in za namestnika Friderik Di Bon. Četa partizanske straže je štela osem mož. Do konca julija so jo povečali na 28 mož. Etapna kuhinja je delovala samo na Selu, v Čadrgu pa je zaradi pomanjkanja kotlov niso postavili. Na ozemlju komande mesta je delovala tudi sanitetna postojanka št. 2, ki pa je bila pod upravo Idrijsko-tolminskega odreda.⁹⁴

Ekonom in referent za prevoz sta prišla šele v avgustu. Ko so okrepili četo partizanske straže pri komandi na 48 mož, so sredi avgusta lahko tudi v Nemškem Rutu postavili partizansko stražo šestih mož s komandirjem in straži dodelili delovni vod osmih mož. Ob istem času je bil prestavljen komisar Hočevar in ga je konec meseca zamenjal Milan Logar-Stane.⁹⁵

Komanda mesta se je zadrževala največ časa v Knežkih Ravnah. Tja se je premaknila tudi 3. septembra iz Sela. 14. septembra je bila zopet v Kosu, od koder se je 23. septembra umaknila na Jalovnik, naslednjega dne pa vrnila ponovno v Knežke Ravne.

Ves čas svojega obstoja je komanda mesta Tolmin mobilizirala nekaj deset ljudi, kar dokazuje, da so razne vojaške enote na svojih priložnostnih pohodih preko tega ozemlja pobrale že skoraj vse obveznike. Ob odhodu komandanta Pišlerja (10. septembra) na drugo mesto je imela komanda mesta že dobro obveščevalno službo. Komandantove posle je prevzel Friderik Di Bon. Poleg že obstoječih delovnih vodov pri komandi (10 ljudi) in v Nemškem Rutu (10 ljudi) so v oktobru postavili po en vod tudi v Čadrgu (11 ljudi) in v Krnu (16 ljudi). Ti vodi so pripravljali drva, prenašali živež za gospodarsko komisijo Tolmin in strelivo za IX. korpus. V Čadrgu so delovale: krojaška, kovaško-puškarska delavnica in etapna kuhinja, v Selu pa čevljarska delavnica. Etapno kuhinjo so imeli tudi v Krnu.

Sedež komande mesta so prestavili (17. oktobra) iz Knežkih Raven na planino Rut, (19. oktobra) na Temna Brda pri Selih, od tam (10. novembra) nazaj v Knežke Ravne, 29. novembra pa ponovno na Temna Brda. Novembra je štela partizanska straža pri komandi le 29 ljudi, od katerih jih je bilo šest na stalni straži in Grantu. Od januarja do februarja so izdali za enote komande mesta 2322 obrokov hrane, za prehodne goste pa 1834. Januarja so postavili za komandanta Maksa Kogoja. Do konca marca so namestili še vse manjkajoče funkcionarje kot n. pr. prometno-tehničnega in mobilizacijskega referenta, preiskovalca itd. Marca je omenjen tudi že novi politkomisar Nande Lesjak.⁹⁶

⁹³ Poročila komande mesta 6., 8., 14., 20. II. 1945 in poročili KVP 20. in 28. II. 1945.

⁹⁴ Obvestilo komande mesta Tolmin, 18. VII. 1944 in poročili komande mesta Tolmin, 23. VII. in 4. VIII. 1944.

⁹⁵ Poročili komande mesta Tolmin, 17. in 19. VIII. 1944.

⁹⁶ Poročila komande mesta Tolmin o številčnem stanju moštva 10., 24. X., 9., 22. XI., 5., 21. XII. 1944 in poročila komande mesta o delu 28. VII., 19. VIII., 5. IX., 14., 25. X. 1944, 8., 29. II., 17. III. in 18. IV. 1945.

Komanda mesta Kojsko

Zaradi uspešnega razvoja političnih organizacij in dobrih gospodarskih pogojev v Brdih je komanda mesta Kojsko laže opravljala zaledne naloge kot druge komande. Takoj po vzpostavitvi so pričeli z mobilizacijo. Za vojsko sposobne so pošiljali v odred ali v bataljon Mazzini, za partizansko stražo določene Področju, za delavske čete določene pa so si sami obdržali, tako da so imeli avgusta v svojih delovnih četah kar 252 ljudi.⁹⁷

V začetku avgusta so postavili močan obveščevalni center, priključila pa se jim je tudi obveščevalna točka »Pozitiv št. 2«, ki je obstajala v Grojni že junija 1944. V začetku septembra so ustanovili partizansko stražo na Kombreškem v vasi Markiči. Takrat so delovale že tri etapne kuhinje, čevljarstva in krojaška delavnica, imeli so par konj in okrog 300 ljudi v delovnih četah. Sedež komande je bil v Snežalnem, 19. septembra so se preselili v Imenje.

Septembra so odredu preskrbeli novih 49 borcev, komandi Pulfero so poslali 9 mož, področju 101, 12 pa so jih odstopili terenski organizaciji. Ob koncu meseca je štela komanda mesta Kojsko 103 ljudi, v partizanski straži na Kombreškem jih je bilo 18, v devetih delovnih vodih pa 227 delavcev, ki so bili zaposleni pri postavljanju telefonskega omrežja, v vinogradih, na razlaščenih posestvih ali pri kmetih. Komanda mesta se je 7. oktobra preselila iz Imenja v Vedrijan. Zavarovanje taborišča so opravljali skupno z bataljonom Mazzini, pošiljali so izvidniške patrolje proti Vipolžam, Biljani in Kojskemu. Redno vsak dan so imeli vojaške vaje in politične ure. Ko je bil sredi meseca komandant Rafael Lampe-Ciril prestavljen na komando mesta Št. Peter, je prevzel njegove posle Jože Štern, dotedanji komandir partizanske straže, ki pa je konec meseca padel v Gonjačah. Za komandanta so nato postavili Franca Benčino-Matevža. Politkomisar Štefan Krajnik-Stjenko pa je ob istem času prevzel posle za Antonom Knapičem.

Oktobra so mobilizirali predvsem za XVII. SNOB, kateri so pošiljali tudi ubežnike, ki so jih polovili. Nekaj moštva so odstopili področju, nekaj pa komandi mesta Št. Peter. Ustanovili so tudi pri komandi mesta delovni vod 30 ljudi za razna priložnostna opravila, vse druge delavske vode pa so združili v bataljon. Ekonomsko službo so imeli dobro razvito, k čemer so pripomogli dobri stiki z gospodarskimi komisijami na terenu. Higienska mobilna ekipa je bila na razpolago predvsem XVII. brigadi. Stalna mobilizacijska patrolja štirih mož v Grojni je spravljal v partizane prostovoljce iz Gorice in njene okolice. Mobilizacijo so novembra v grobem zaključili.⁹⁸

Po opravljeni trgatvi in zaradi sovražnikovih vdorov je komanda mesta razpustila delovni bataljon, obdržala je le vod pri svojem sedežu v Vedrijanu. Zaradi sovražnikovih koncentracij v Furlaniji in njegovih izpadov v sp. Brda se je komanda decembra pridružila najprej VDV enoti, se 13. decembra premaknila v Imenje, naslednjega dne pa krenila v zah. Brda.⁹⁹

20. januarja so dobili novega komandanta Antona Kurinčiča-Matajurja in mobilizacijskega ter prometnega referenta, čez mesec dni pa je politkomisarja zamenjal Ante Črnič.

⁹⁷ Poročilo komande mesta Kojsko, 21. VII., 4. VIII. in 5. IX. 1944.

⁹⁸ Poročilo vojne oblasti 3. IX. 1944 in sanitetnega odseka vojne oblasti 19. X. 1944; poročila komande mesta 5. in 20. IX., 19., 26. in 29. X. 1944; poročila o številčnem stanju moštva 10., 29. X., 10. XI., 10. in 24. XII. 1944.

⁹⁹ Poročila komande mesta 11. in 28. XII. 1944.

Sodeč po 14.190 izdanih obrokih hrane za enote komande mesta Kojsko od januarja do februarja, je bilo številčno stanje komande precej visoko. Skoraj gotovo so imeli tudi delovni bataljon, ker mu je bil že v začetku februarja postavljen nov komandant.¹⁰⁰

Komanda mesta Pulfero

Na njeno poprišče jo je odpeljal namestnik komandanta KVP 28. septembra 1944. Dasi šibka po svojem sestavu, štela je 17 ljudi, je takoj po prihodu pričela s svojim skorajda pionirskim delom med prebivalstvom, ki ni bilo politično razgledano in bilo brez kakršnihkoli odborov. Zaradi večjih borb in umika italijanskih partizanov je bilo prebivalstvo preplašeno, da jih je komanda lahko zbrala šele 3. oktobra na prvi sestanek v Brceh in postavila tam osemčlanski vaški odbor. Na podobnih sestankih so postavili (4. okt.) v Sovodnjah šestčlanski vaški odbor, 5. okt. pa v Dol. Brnasu, kjer je bila navzoča vsa vas, osemčlanskega v Polju in Gor. Brnasu. Ljudje so bili povsod navdušeni in pripravljeni delati za OF. Že v naslednjih dneh so prinašali razne popise, ženske iz Polja so nabirale sanitetni material. 8. oktobra je komanda mesta v Brceh priredila lep miting skupno z Beneškim bataljonom, dva dni kasneje so krenili proti Pulferu, 11. oktobra pa so se nahajali v vasi Matajur.¹⁰¹

Po odhodu komandanta Izidorja Gruntarja, je opravljal njegove posle politkomisar Radivoj Furlan in komandir čete Marijan Višnar. Četa pri komandi je štela le 12 mož, od njih sedem oboroženih. Kurirsko zvezo s komando mesta Št. Peter so imeli v vasi Kozica. Ker tako maloštevilni niso mogli uspešno opravljati zalednih vojaških poslov in da bi se okrepila prav tako šibka komanda Št. Peter, je KVP 23. oktobra ukinilo komando mesta Pulfero, moštvo pa naslednjega dne v vasi Češnje nad Kozico priključilo komandi mesta Št. Peter.¹⁰²

Komanda mesta Št. Peter

Njo je odpeljal 28. septembra 1944 komandant KVP v beneško vas Selca (Seuce) blizu Altane. Tudi ta komanda je štela 17 mož in ji je bila poverjena zaledna vojaška oblast v Benečiji, kjer je prav v tistem času operirala XVII. SNOB »Simona Gregorčiča« s svojimi bataljoni (prvi trije pri štabu brigade, IV. v Zah. Benečiji, V. na Tolminskem, VI. v Brdih, VII. v Benečiji, VIII. v Režiji). Izvedla naj bi tudi mobilizacijo v Benečiji, kjer je Vojna oblast IX. korpusa vodila v tem pogledu izjemno politiko, sodelovala pri vzpostavitvi ekonomske službe v Furlaniji in pri prevozu živeža preko njenega ozemlja v osrednja skladišča. Z vzpostavitvijo komande mesta Št. Peter so komando mesta Kobarid precej razbremenili, saj je potekala meja nove komande južno od Mršina po črti Sp. Odoriko, Jelina, Gabrovica, Selca, Klodiči, Kostne, Police, ob reki Idriji v dolino Nadiže. Zaradi politične nerazgledanosti prebivalstva pa tudi močne fašistične propagande in ker v večini vaseh ni bilo OF odborov in drugih organizacij, je čakalo komando zelo težko delo. Politkomisar se je v začetku oktobra udeležil sestankov vaških odborov OF v Št. Le-

¹⁰⁰ Odredba KVP o imenovanju 7., 8. in 15. II. 1945; poročilo komande mesta 10. II. 1945 in poročilo KVP 11. XII. 1944 ter 24. II. 1945.

¹⁰¹ Poročilo KVP 28. IX. 1944; poročila komande mesta Pulfero, 9., 11. in 13. X. 1944.

¹⁰² Poročilo komande mesta Pulfero o številčnem stanju moštva 9. X. 1944; ukaz KVP 20. X. 1944; poročilo komande mesta Št. Peter, 24. X. 1944.

nartu, Mjersi, Utani in Podutani, kjer so z vojnimi referenti pregledali spiske obveznikov iz občin Št. Lenart, Srednje in Klodiči.

Politične in druge organizacije na terenu so si z moštvom komande mesta skušale pomagati iz težav. Komanda je na primer dnevno posojala patrolje NZ, okrajnemu odboru OF in še okrajna gospodarska komisija jih je uporabljala za različna dela.¹⁰³

Do konca oktobra, ko sta bila komandant Rudi Pavček in politkomisar Henrik Mavrič-Petrič odpoklicana ter sta ju zamenjala Rafael Lampe-Ciril in Brane Prhne, je narasla partizanska straža na 32 mož, predvsem na račun moštva ukinjene komande mesta Pulfero. Zadrževali pa so se v Selcah do 11. okt., ko so se preselili v Kravar pri Št. Lenartu. Od tam so se v drugi polovici oktobra premaknili v Češnje nad Kozico.¹⁰⁴

Moštvo komande mesta je zaradi mobilizacije naraslo nad predpisano število. Zato so jih nekaj odstopili komandi KVP, večji del pa komandi mesta Breginj. Konec novembra je bilo v četi 55 mož, od njih skoraj dve tretjini neoboroženih, ki so se med nemškim decembrskim vdorom, ko je tudi komanda mesta sodelovala v bojih, porazgubili po svojih domovih.

Medtem ko je politkomisarja Braneta Prhneta že sredi novembra zamenjal Miran Hočevar, le-tega pa konec decembra Franc Grbec-Bogdan, je komandant Rafael Lampe-Ciril ostal na svojem položaju do začetka marca, ko je prišel Ivan Likar-Sočan. Ta komandant in v začetku februarja nastopivši novi politkomisar Joško Tomazič sta vodila komando mesta do osvoboditve.

Obveščevalni center pri komandi mesta se je porajal v začetku decembra, ekonomat se je razvil šele v letu 1945, razkuževalno skupino so ustanovili februarja 1945. Delavnic komanda ni imela, pač pa etapno kuhinjo v Kravarju.¹⁰⁵

Priprave zaledne vojaške oblasti na osvoboditev

Vojna oblast je pred dokončno osvoboditvijo odredila svojim zalednim enotam na ozemlju IX. korpusa JA, kako naj postopajo ob prihodu v osvobojene kraje. Po vzpostavitvi najstrožjega vojaškega reda morajo poskrbeti za namestitve zaledne in operativne vojske v primerna poslopja. V dogovoru z narodno zaščito je treba takoj zastražiti vsa javna poslopja, inventar in arhive ter izdati odredbo o prepovedi uničevanja in ropanja. Za vzdrževanje reda in miru naj postavijo posebne patrolje, za prometno varnost na križiščih in drugih prometnih vodih pa prometnike, ki bodo dajali vojski in civilnemu prebivalstvu potrebna navodila.

Zaledne enote morajo izvesti splošno mobilizacijo za orožje sposobnih obveznikov od 17. do 50. leta starosti ne glede na njihovo zaposlitev, zaseči vsa motorna vozila in druga prevozna sredstva za potrebe vojske.

Ustanove kot so pošta, telegraf in telefon morajo tako kakor tudi vse druge javne službe redno delovati in jih je postaviti pod kontrolo ter zastražiti, kolikor ne bodo na podlagi posebne odredbe militarizirane. Bolnišnice in druge sanitetne ustanove, ki so pripadale sovražniku, je zastražiti in tudi vse potrebno ukreniti za takojšnje delovanje, takoj namestiti potrebno osebje. Industrijska

¹⁰³ Poročilo KVP 28. IX. 1944; poročila komande mesta 24., 30. X. in 4. ter 10. XI. 1944.

¹⁰⁴ Poročila komande mesta 24. X., 9. in 22. XI. 1944; ukaz KVP 12. XI. 1944.

¹⁰⁵ Poročila komande mesta 22. in 29. XI., 10. in 25. XII. 1944 ter 7. II. 1945; odločba KVP 28. XII. 1944, 8. II. in 28. II. 1945.

podjetja in obrate, ki so vojaškega značaja, naj komande mest prevzamejo, v druge pa pošljejo svoje zastopnike-kontrolorje. Gradbena podjetja je treba uporabiti predvsem za graditev komunikacij vojaškega značaja. Za pripornike je treba pripraviti primerne prostore, vse kaznovane na prisilno delo pa vključiti v kazenske bataljone, ki pa jih je strogo ločiti od delovnih, saj se v le-te zbirajo mobiliziranci, nesposobni za operativno vojsko.

Tujce, ki niso pristojni v določen kraj, je treba registrirati na komandi mesta. Tam naj posebni pooblaščenec izdaja tudi propustnice. Zastran morebitne policijske ure in omejitve gibanja civilnega prebivalstva iz kraja v kraj je obvestiti javnost z lepaki. Prav tako je treba objaviti, da mora prebivalstvo v 24 urah prijaviti vse sumljive elemente in sovražnikove vojake, ki bi se pojavili ali skrivali ter oddati vojaški material, ki je ostal za sovražnikom.

Zaledna vojaška oblast mora pripraviti intendantsko osebje, ki bo prevzelo skladišča, in ves drugi intendantski aparat ter poskrbelo za nabavo živeža pri civilni oblasti, odsekih za prehrano, ki bodo edini merodajni za zbiranje hrane po terenu. Tako bo odpadel terenski način oskrbovanja vojske. Na vseh važnejših križiščih naj se postavijo etapne kuhinje.

Civilna, vojaška oblast in OZNA morajo najtesneje sodelovati. Upoštevati je treba nasvete političnih aktivistov.

Čete in bataljone je okrepiti z novomobiliziranimi, posebno pa še povečati komandno osebje, ekonomski, mobilizacijski in prometno-tehnični odsek.

Vsi ukrepi zaledne vojaške oblasti veljajo za vso vojsko na določenem teritoriju. Ob prihodu zavezniških armad na posamezne odseke je stopiti z njimi v stik in jih seznaniti z vojaškimi predpisi in ukrepi, ki jih bodo morali tudi oni upoštevati.

Na vsa javna poslopja izobesiti jugoslovanske zastave. Italijanski živelj lahko izobeša tudi italijansko trobojnico, ki pa mora imeti rdečo peterokrako zvezdo.¹⁰⁶

Medtem ko so konec aprila 1945 enote IX. korpusa prodirale proti Trstu in je Glavni štab NOV in POS nameraval pritegniti enote Operativnega štaba za zah. Primorsko in komando kobariškega voj. področja v borbo za osvoboditev Gorice, so le-ti že uspešno zavzemali sovražnikove postojanke na območju kobariškega vojnega področja, kamor se je z juga nagnetlo mnogo nemške vojske in njenih sopotnikov. Na levi breg Soče je odšel edinole zaščitni bataljon komandé KVP, ki ga je bil januarja 1945 štab IX. korpusa dodelil iz sestava XVIII. brigade »Bazoviške« v zaščito komande KVP in je opravil mnogo samostojnih akcij in tudi sodeloval z enotami Operativnega štaba v večjih borbah.

I. bataljon Operativnega štaba je po pregonu Kozakov (25. aprila) iz njihove postojanke Viškorše (Monteaperta) zavzel položaje okrog Tarčenta. Ko so Nemci dvakrat zavrnilo zahtevo po predaji, je bataljon 30. aprila zjutraj napadel mesto. Nemci z II. kozaškim polkom so se predali že popoldne, skupino esesovcev pa so uničili ponoči. Naslednjega dne je bataljon zavzel Artin (Artegna) in se srečal z zavezniško vojsko.

Béneški bataljon je po uspešnih borbah z Nemci na Križkih Ravnah uničil 28. aprila I. kozaški polk, ki se je utrdil na črti Srednje—Dol. Mjersa—Št. Lenart in naslednjega dne pregnal čez Nadižo italijanske alpince iz postojanke Št. Peter. Med pripravami za zavzetje Čedadada je ena četa tega bataljona skupno s komando mesta Kobarid v noči na 30. april vdrla v Kobarid. 1. maja je bata-

¹⁰⁶ Odredba Vojne oblasti IX. korpusa JA 26. IV. 1945.

ljon po celodnevni borbi skupno z garibaldinci zavzel Čedad in nato v noči od 1. na 2. maj prodril do Vidma in tam premagal še zadnji nemški odpor.

II. bataljon, ki so ga bili iz Brd poslali na Šentviško goro po orožje in obleko, je na svojem povratku 30. aprila pregnal iz Baške grape italijansko vojsko, 1. maja vkorakal v Tolmin, nadaljeval pohod preko Klodičev do Medane, kjer so se nahajali četniki. Le-ti so zasedli Krmin in ko je bataljon še tega zavzel, se je tolkel s četniki tja do Palmanove do 5. maja, ko sta mu prišla pomagat še Beneški in Rezijski bataljon.

Rezijski bataljon, ki se je bojeval v okolici Bovca, Koritnice in Rablja, se je po uničenju sovražnikove postojanke Žaga pri Bovcu (29. aprila) podal preko Stola in Sedla pri Breginju po Nadiški dolini proti Čedadu, ki naj bi ga skupno z Beneškim bataljonom zavzel. Ker pa je zadel na nemško tankovsko kolono, je prišel v Čedad že po zavzetju mesta. Sodeloval je tudi pri zavzetju Krmina, nato pa se je nastanil v Čedadu.

Bataljoni Operativnega štaba za Zahodno Slovenijo, ki so tako osvobodili vse slovensko ozemlje do črte Krmin—Čedad—Videm—Artin, so kot stalne vojaške posadke ostali v mestih: II. bataljon v Krminu, Rezijski bataljon v Čedadu, Beneški bataljon v Vidmu, I. bataljon pa v Villa Mareto do 31. maja 1945, ko so se morali umakniti.

Komanda KVP je konec aprila poskrila arhive in vse, kar bi jo utegnilo ovirati ter iz moštva svojih odsekov formirala vojaške enote. Ko so prišli iz Ročinja preko Krna v vas Sočo, so se razdelili na dvoje. En del pod vodstvom komandantovega pomočnika Marjana Rusjana je krenil v Vzhodno Benečijo, drugi del s komandantom Darkom Derenda-Tinetom in komisarjem pa je krenil skozi Žago, preko Stola v Zahodno Benečijo, v Robedišče, Št. Peter in Klodiče. V noči na 1. maj se je komandant KVP, že v Čedadu, dogovoril z nemškim oficirjem zastran brezpogojne kapitulacije približno 2000 Nemcev, umikajočih se iz Trsta. Ko je še zaostali del komande KVP dospel 1. maja v Čedad, je župan svečano predal mesto komandantu KVP. Tisto dopoldne je v mesto prispela tudi predhodnica zavezniške oklopne enote, ki so ji pojasnili, da je severovzhodno ozemlje že osvobojeno. Komanda KVP se je še istega dne odpravila proti Vidmu in tam pričakala glavnino zavezniških enot. Na konferenci, ki so se je udeležili zavezniški oficirji in s strani JA komandant KVP ter politkomisar Gregor Počkar, ki je takrat zamenjal Draga Košmrlja, so se načelno dogovorili o delitvi vojnega plena, prehrani in razmestitvi enot, o ureditvi prometa itd.

Komanda mesta Kobarid je 30. aprila vpadla v Kobarid, zaplenila ves vojaški material in orožje, zajela 40 Nemcev, nekaj pa jih pobila. Kar so zaplenili, so odpeljali v bližnje vasi, ker so se morali pod pritiskom, z juga umikajočih se Nemcev, umakniti v vas Svine. Naslednjega dne so ponovno vkorakali v Kobarid in tam ostali do razpusta.

Komanda mesta Bovec se je preselila v Rabelj, zasegla tamkaj vse sovražnikovo orožje in skladišča ter pozneje opravljala svoje naloge kot komanda mesta Trbiž do konca maja, ko so jo ukinili.

Komanda mesta Kojško se je preselila v Krmin. Komanda mesta Breginj se je 1. maja po prihodu v Tarčent preimenovala v komando mesta Tarčent. Komanda mesta Št. Peter je odšla v Čedad, komanda mesta Tolmin pa v sam Tolmin.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Tone Ferenc, Zaključne operacije IX. korpusa za osvoboditev Slovenskega Primorja (rokopis).

Les autorités militaires de l'arrière dans les régions occidentales du littoral Slovène

Résumé

Afin de contribuer à l'accomplissement des tâches imposées par la lutte de libération nationale en territoire libéré, l'état-major de l'Armée de Libération et des Détachements partisans de Slovénie commença en automne 1943 à établir, à l'arrière des unités d'opérations, des unités des autorités militaires de l'arrière s'étendant à plusieurs districts politiques — commandements de territoires de guerre, commandements de ville subordonnés aux premiers et gardes partisans. Ces autorités ou pouvoirs militaires avaient pour mission de décharger les unités combattantes des tâches militaires de l'arrière: procéder à la mobilisation pour l'Armée de Libération, s'occuper du ravitaillement, de l'équipement et de la répartition des troupes, installer des ateliers militaires, organiser les travaux publics, le service sanitaire de l'arrière, les communications, le service d'information, la justice militaire, maintenir l'ordre et collaborer avec les Comités de libération nationale et les Comités du Front de libération. Ces autorités militaires de l'arrière étaient avant tout formées d'hommes physiquement inaptes au service armé. Les commandements de territoire, de ville et les gardes partisans étaient organisés militairement, mais leurs membres portaient des insignes les distinguant de l'armée active.

Après la création des divisions de Gorica et du Triglav (6 octobre 1943) les autorités militaires de l'arrière furent également organisées dans le Littoral slovène (22 octobre 1943). Dans le secteur du détachement Briško-Beneški (Brda-Vénétie) et Tolmin supprimé, on établit comme autorités de l'arrière de la division de Gorica, le commandement de territoire de Tolmin avec les commandements de ville de Kobarid, Sovodnje en Vénétie, Smartno dans les Brda et Selo près Tolmin; dans le secteur du détachement Idrija-Dolomites supprimé, on établit comme autorités de l'arrière de la division du Triglav le commandement de territoire d'Idrija avec les commandements de ville de Cerkno, Vojsko, Čepovan, Črni vrh près Idrija et Žiri.

Ces deux territoires, Idrija et Tolmin, avaient à peine commencé leur activité que, en raison de l'offensive allemande de novembre dans la région de Tolmin, l'état-major de la IIIe zone d'opérations «Alpska» supprima l'un après l'autre les commandements de ville en novembre et décembre 1943 et rétablit le détachement Briško-beneški (24 décembre 1943). A la fin de janvier 1944, le territoire d'Idrija fut également supprimé et ses troupes rattachées au détachement Dolomites—Idrija—Tolmin rétabli.

Tandis que la Section du IXe Corps s'occupant de l'arrière créait dès mars 1944 deux territoires de guerre de l'arrière, Idrija et Vipava, on ne rétablit le territoire de Tolmin avec les commandements de ville Tolmin, Kobarid et Kojsko qu'au début de juillet 1944. De nouvelles circonstances amenèrent à la mi-août la réorganisation des autorités de l'arrière: le territoire de Vipava devint le territoire de Gorica avec trois commandements de ville; le territoire d'Idrija en eut trois; le territoire de guerre de Tolmin devint le territoire de Kobarid auquel on adjoignit, outre les trois commandements de ville qu'il avait déjà, celui de Breginj et, dans le courant de septembre, les commandements de Bovec, Št. Peter et Pulfero (Podbošec); ce dernier fut rattaché à celui de Št. Peter à la fin d'octobre. Les forces du territoire de guerre de Tolmin étaient de 500 à 800 hommes.

Les territoires de guerre avec leurs sections, les commandements de ville subordonnés et les gardes partisans étaient responsables de leur activité devant les autorités de guerre du IXe Corps (avant juin 1944, devant la Section du IXe Corps s'occupant de l'arrière).

La section économique s'occupait du ravitaillement non seulement des troupes de l'arrière mais aussi des autres unités militaires et des groupes de passage sur son territoire. Elle se procurait des vivres par l'intermédiaire des commissions écono-

miques locales ou directement chez l'habitant. Son importance était considérable pour le passage du blé et autres denrées provenant du Frioul et leur transport sur l'autre rive de la Soča jusqu'au IXe Corps.

La section de mobilisation prenait soin d'amener de nouvelles forces à l'Armée de Libération. Elle organisait des commissions de recrutement qui examinaient les arrivants et les répartissaient selon leurs aptitudes dans l'Armée active ou celle de l'arrière ou bien dans les compagnies de travail des commandements de ville; les inaptes étaient renvoyés dans leurs foyers.

La section sanitaire organisait le service sanitaire à l'arrière et assurait également des soins à la population civile, surtout jusqu'à l'automne de 1944; après cette date, les organes des pouvoirs populaires commencèrent à s'occuper du service sanitaire pour la population civile.

La section judiciaire faisait rendre la justice sur son territoire; le service de procureur du territoire de guerre de Tolmin et le tribunal militaire de ce même territoire commencèrent à fonctionner en août 1944; jusqu'alors, leurs fonctions avaient été remplies par le tribunal de détachement du détachement Briško-beneški. En août 1944, le tribunal militaire de territoire prit le nom de Sénat du tribunal militaire des autorités de guerre du IXe Corps au territoire de guerre de Kobarid.

Le centre d'information aux commandements de ville organisait d'autres centres qui avaient leurs points d'information. Indépendamment des autres réseaux d'information partisans, ils cherchaient des sources même dans les positions ennemies. Il y avait encore trois points d'informations dans la plaine du Frioul et trois dans la vallée de la Soča, de Gorica à Kobarid.

Le centre de propagande organisait des meetings, des fêtes, des cours de langue slovène; il colportait les feuilles partisans et recherchait des correspondants pour ces mêmes feuilles. Les centres techniques de polycopie locaux et de territoire servaient de puissants contrepoids à la propagande ennemie, surtout à la propagande des domobranci. Le centre de propagande publiait un radio-journal et des tracts tirés généralement à 1000 exemplaires et même à 2000 pour les feuilles bilingues.

La section technique surveillait l'état des routes, des ponts, des voies ferrées et préparait clandestinement du matériel pour d'éventuelles réparations.

La section des communications avait la haute main sur toutes les voies de communication et organisait des transports directs ou par étapes sur son territoire.

Les commandements de ville avec leurs gardes partisans accomplissaient dans leur secteur les missions que leur confiait le Commandement du territoire de guerre de Kobarid.

Milan Brezovar

Nekaj pomembnih zastav ljudske revolucije

V lanskem »Letopisu Muzeja NO« je bila naša partizanska zastava v razpravi »Partizanska zastava v prvem letu narodnoosvobodilne borbe« teoretično raziskana in z naredbami vodstvenih organov osvobodilnega gibanja razvojno opredeljena. Hkrati je bilo prikazano nekaj značilnih partizanskih zastav, ki so nastale v obdobju ljudske revolucije in ki osvetljujejo razvoj tega simbola osvobodilnega boja v prvem letu njegovega poteka.

Letos bom muzeološko obdelal dva primera partizanskih zastav z naše stalne razstave in depoja ter raziskal in opredelil partizansko zastavo, glede katere imam vse potrebne podatke o njenem nastanku, življenju, vlogi in značaju kakor tudi o dogodkih, s katerimi je bila neposredno povezana.

Proučitev posameznih zastav naj nadalje označi razvoj naše zastave, ki so jo oblikovale naredbe vodilnih organov narodnoosvobodilnega gibanja ter večja ali manjša ljudska domiselnost in estetski občutek. Izsledki proučevanja teh zastav naj prikažejo, kako so dobile naše vojaške zastave svojo dokončno obliko, enotno za vse enote narodnoosvobodilne vojske, in katero lahko smatramo za predhodnico naše sedanje narodne in državne zastave.

*

Eden izmed zgodovinsko najznačilnejših in najpomembnejših slovenskih partizanskih praporov je zastava Prvega slovenskega proletarskega udarnega bataljona Toneta Tomšiča; zakaj povezan je z neumornim in uspešnim bojem Komunistične partije Slovenije za čim večjo enotnost Osvobodilne fronte in za okrepitev narodnoosvobodilnega gibanja, hkrati pa s slučajno borbo zunanjih sil za preimenovanje Prve slovenske proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča v Prvo partizansko brigado Toneta Tomšiča, proti ustanavljanju proletarskih brigad pri nas in podobno.

Naj razčlenim glavna dejstva!

Ko je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet komaj deset dni po zločinskem umoru organizacijskega sekretarja CK Komunistične partije Slovenije Toneta Tomšiča snovalo 1. junija 1942 Prvi slovenski proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča,¹ ki je kmalu nato začel proti italijanskim okupatorjem s številnimi akcijami pod bojnim geslom »Maščujmo Toneta Tomšiča!«, je vodstvo osvobodilnega gibanja že mislilo tudi na simbol njihovega boja, na lepo, reprezentančno zastavo, ki naj bi jo prejel ta bataljon. Pobudo za zastavo je dal Edvard Kardelj,² ki je kot predstavnik CK KP Jugoslavije za Slovenijo in Hrvaško že sredi marca istega leta prispel v Slovenijo.³

¹ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov 1942, del VI, knjiga 3, stran 17 in 18 (slovenska izdaja) (citiram: Zbornik).

² Milan Škerlavaj-Petrač iz Ljubljane, ustni vir.

³ Edvard Kardelj ob dnevu vstaje slovenskega ljudstva pod naslovom »V ognju zgodovinske borbe za obstoj našega ljudstva«, »Ljudska pravica« 22. julija 1953, stran 3 in 4.

Po predhodnem sporazumu z Edvardom Kardeljem je tedanji vodja Centralne tehnike CK KP Slovenije Milan Škerlavaj-Petrač po Ladiju Šubicu, ki je takrat vodil Dokumentno tehniko CK KP Slovenije, naročil študentu arhitekture Vlastu Kopaču, ki je delal v Dokumentni tehniki, naj izdelava načrt za to zastavo.⁴

Kopač je v kratkem času izdelal in izrisal načrt za zastavo in njen drog. Rdeči prapor naj bi imel na eni strani napis »Prvi slovenski proletarski udarni bataljon Toneta Tomšiča«, na drugi pa revolucionarni pozdrav narodnoosvobodilnega gibanja »Smrt fašizmu — Svobodna narodu!«. Njen drog naj bi imel lično, umetno izdelano glavo v obliki delavskega znaka — srpa in kladiva.

Ko je bil njegov načrt odobren, so dali zastavo v izdelavo Mileni Zor-Ježkovi,⁵ ki je imela svojo obrtno delavnico za umetno cvetje na dvorišču v bivši Frančiškanski ulici (sedaj Nazorjevi ulici števil. 8). Blago in zlate niti za zastavo je kupil v neki ljubljanski trgovini ilegalni ciklostilni tehnik pri Centralni tehniki v Ljubljani Boris Kariš-Kartaš in jih odnesel aktivistki Ježkovi. Le-ta jo je kmalu izdelala točno po Kopačevem načrtu. Izgotovljeno zastavo je nato odnesla njena hčerka v Železničarsko centralno ambulanto na Celovško cesto števil. 4.⁶

Medtem je dal Kopač izdelati drog bratoma Alojzu in Rafaelu Žmucu, ki sta imela pasarsko delavnico na bivši Tyrševi cesti (sedaj Titovi cesti števil. 25). Za drog sta uporabila železno cev, za njegov zgornji del in okraske na drogu pa posebno vrsto tombaka, to je zlitine bakra, cina in niklja, ki je slične rumene barve kot pravo zlato, se da lepo oblikovati in je precej odporna proti oksidacijskim kemičnim procesom. Poleg tega sta glavo droga še pozlatila. Za posebne okraske na glavi droga sta uporabila na pol drage umetne kamne, ki si jih je iz Češkoslovaške nabavil za svoje potrebe arhitekt Jože Plečnik iz Ljubljane.⁷

Tudi brata Žmuc sta izdelala drog po določenem načrtu. Ko sta ga izgotovila, je eden od njiju odvrzel v Ljubljano preostale umetne kamne, da ne bi italijanski okupatorji v primeru preiskave ali morebitne izdaje pri njima našli obtežilnega gradiva.⁷ Posamezne dele glave droga, ki jo je mogoče lepo razstaviti, je prenesel nato Kopač k Furlanovim v Cigaletovo ulico števil. 5/IV, kjer je bila tedaj priložnostna risalnica Dokumentne tehnike.⁸ Od tam sta jih kmalu zatem v cekarju prenesli Rozka Menih-Barbka,⁹ ki je bila tedaj kurirka Ladija Šubica in Zora Šerbakova, ki je takrat delala v ilegalni Ciklostilni tehniki, v hišo v Gledališki ulici, kjer je stanovala znana ilegalna delavka Angela Dolharjeva.¹⁰ Dne 28. julija 1942 poroča Milan Škerlavaj-Petrač Edvardu Kardelju o delu tehnike in mu med drugim piše naslednje: »Prapor prvega udarnega bataljona Toneta Tomšiča bo v tem tednu gotov. Ker je izdelan, vsaj upam, zelo lepo, se je delo malo zavleklo. Poslali ga bomo po posebnem kurirju v Glavni štab, kakor smo filmsko kamero.«¹¹

Iz tega poročila sledi, da je bila zastava z drogom izdelana v začetku avgusta 1942 in pripravljena, da jo vodstvo osvobodilnega boja izroči proletar-

⁴ Milan Škerlavaj-Petrač, ustni vir.

⁵ Vlasto Kopač, ustni vir.

⁶ Milena Ježek, ustni vir.

⁷ Rafael Žmuc, ustni vir.

⁸ Vlasto Kopač, ustni vir.

⁹ Rozka Menih-Barbka Lukmanova, ustni vir.

¹⁰ Aktivistko Angelo Dolharjevo so ujeli domobranci in jo tik pred osvoboditvijo na Turjaku umorili (3. V. 1945).

¹¹ Zbornik, VI/3, str. 219.

Originalna zastava Prvega slovenskega proletarskega udarnega bataljona Toneta Tomšiča z drogom in umetno izdelano glavo

skemu bataljonu, ki se je medtem že razrasel v Prvo proletarsko udarno brigado Toneta Tomšiča (Ustanovljena je bila 16. julija 1942 z naredbo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet z dne 30. junija 1942).¹² Tedaj jo je preko ljubljanske žične pregrade po železnici prepeljal železniški uslužbenec, organizator zvez med Ljubljano in partizanskim ozemljem Branko Ivanuš. Zastavo in razstavljeni drog je odnesel mimo Vevč v Podlipoglav.¹³ Od tu so jo odpremili v Kočevski Rog, kjer so jo vskladiščili v enem izmed bunkerjev ob vznožju podgorja Jazbec. Te bunkerje je na pobudo Edvarda Kardelja dala pred roško ofenzivo zgraditi Gospodarska komisija pri IOOF za skrivanje različnega blaga, predvsem tistega, ki je prihajalo iz Ljubljane. Bunkerji so bili z deskami in hlodi prekrite in spretno zamaskirane kraške vrtače.

V roški ofenzivi so Italijani v začetku septembra 1942 ujeli člana gradbene ekipe, ki je zgradila te bunkerje. Le-ta je izdal vse te bunkerje, tudi tistega, v katerem je bila vskladiščena naša zastava. Italijani so ga nato ustrelili pri glavnem bunkerju.¹⁴

Italijani so zastavo, zavito v tulec, zaplenili. Z velikim vriščem so nato sporočili javnosti, s kakšnim plenom so se vrnili iz gozdov v Ljubljano.¹⁵ Raz-

¹² Zbornik, VI/3, str. 130.

¹³ Milan Škerlavaj-Petrač, ustni vir.

¹⁴ Iz topografskega gradiva NOB v Muzeju NO. Zbrala ga je muzejska ekipa na Kočevskem Rogu leta 1957. Podatke o teh bunkerjih je dal Milan Megušar-Borut, takratni član Gospodarske komisije pri IOOF.

¹⁵ »Slovenec« 13. septembra 1942 in »Slovenski dom« 14. septembra 1942.

stavili so jo v izložbi takratnega trgovskega in obrtnega podjetja Konfekcija in krojaštvo Pavlin v Šelenburgovi ulici (sedaj Titovi cesti števil. 3). Italijanski okupatorji so jo močno zastražili v bojazni, da jim je pristaši OF ne bi iztrgali iz rok. In res so člani Centralne tehnike in Varnostno-obveščevalne službe pripravljali načrt, kako bi spet dobili zastavo; vendar so jim sovražniki, ki so postavili na dvorišču za prodajalno kar množico vojakov v polni bojni pripravljenosti, to preprečili. Zato vodja VOS Zdenka Kidričeva ni dopustila, da bi se lotili te akcije.¹⁶

Italijani so hoteli z razstavljenjo zastavo povzročiti preplah med »rdečim« ljubljanskim prebivalstvom. Zgodilo pa se je prav obratno. Ljubljancani, ki so si zastavo slučajno ogledali, so takoj opazili, da je bila popolnoma nova in v novem platnenem tulcu. Zato so pravilno sklepali, da ni bila nikdar uporabljena v boju in je Italijani niso zaplenili partizanski enoti. Okupatorji so želi, kakor vedno, le zasmeh in prezir ljubljanskega prebivalstva.

O nadaljnji njeni usodi ne vemo dosti. Kolikor je bilo mogoče izvedeti od tržaških muzejskih krogov, so jo okupatorji iz izložbe v Šelenburgovi ulici v Ljubljani odpeljali v Trst in nato v Rim, kjer so jo kot bojno trofejo depozirali v karabinjerskem muzeju.

Vsiljuje se vprašanje: Zakaj tako dragocena, s toliko ljubeznijo izdelana zastava, povezana z razmeroma precejšnjimi gmotnimi žrtvami, ni bila izročena vojaški enoti, ki ji je bila namenjena?

Odgovor je iskati v neumornem boju Komunistične partije za enotnost in udarnost osvobodilnega gibanja v Sloveniji, ki se je manifestiral v najrazličnejših akcijah proti vsakršnim razbijalcem enotnosti v OF in v njenem doslednem ukrepanju za odpravo vzrokov, ki bi utegnili skaliti enotno in udarno borbo proti okupatorjem in njihovim pomagačem.

Tako nam izpričuje prvi sklep s seje CK KPS dne 10. avgusta 1942¹⁷ in še bolj dnevno povelje Glavnega poveljstva SPČ od istega dne, ki pojasnjuje borcem Prve slovenske proletarske brigade, zakaj je potrebno preimenovanje brigade ter sprememba njene zastave in znakov.

Ta sklep se glasi:

»Prejeti telegram (t. j. brzjavka Kominterne o liniji CK KPS — opomba pisca) o spremembi imena proletarske brigade vzeli na znanje brez rezerve. Proletarska brigada se preimenuje v partizansko udarno brigado. Znak srp in kladivo na peterokraki zvezdi se ukinja; uvedeni znaki in zastava kakor pri drugih partizanskih enotah; na rokavu se nosita črki U. B. Pooblašča se Luka (Franc Leskošek — op. pisca), da izda o tem naredbo.«¹⁸

Ta naredba, ki jo je izdalo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet 11. avgusta 1942, pravi:

»1. ime: I. Proletarska udarna brigada Toneta Tomšiča se ukinja. Imenuje se I. Partizanska udarna brigada Toneta Tomšiča;

2. znak petokrake zvezde s srpom in kladivom se ukinja, namesto tega pa se nosi partizanski znak in na desnem rokavu veliki črki U. B. (udarna brigada) iz rdečega blaga;

¹⁶ Milan Škerlavaj, ustni vir.

¹⁷ Ohranil se je sejni zapisnik v italijanskem prevodu ob aktu divizije Cacciatori št. 2983/I od 19. septembra 1942.

¹⁸ Arhiv Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani.

3. rdeča zastava s srpom in kladivom se ukinja. Zastava udarne brigade je navadna partizanska zastava s črkama U. B. na belem polju.¹⁹

V dnevnem povelju GP SPČ od 10. avgusta 1942 pojasnjuje te ukrepe takole:

»Čemu se je tedaj Glavni štab slovenskih partizanskih čet odločil, da spremeni ime vaše brigade, da ukine nekatere posebne znake, ki ločijo vašo brigado od drugih odredov?

Nikakor ne zaradi tega, ker bi smatral, da naša I. slovenska partizanska udarna brigada ni dostojna, da bi nosila to ime in te znake. Ne! Drugi razlogi zahtevajo te spremembe. Osnovni in odločilni sovražnik slovenskega naroda in delovnega ljudstva je danes italijanski, nemški in madžarski okupator. Vse sile ljudstva je treba mobilizirati proti temu glavnemu sovražniku. Zato je pa v prvi vrsti potrebna največja enotnost ljudstva.

Treba je dvigniti v osvobodilno vojno proti okupatorjem in njihovim domačim pomočnikom ne le najbolj hrabre in najbolj zavedne borce, marveč ves narod. Zmaga lahko samo ves narod, kadar je popolnoma enoten. Tega marsikateri naši borci ne razumejo. Marsikateri dober borec misli, da je že dovolj, če je manjšina najboljših sinov pripravljena dati od sebe vse, pa tudi žrtvovati svoje življenje. Toda to ni dovolj. Moramo biti ne samo hrabri borci, marveč tudi ljudje, ki živo prisluškujemo težnjam in željam ter spoznanjem ljudskih množic in ki nikoli ne izgube stika s temi množicami. Ničesar ne smemo napraviti, kar te ljudske množice ne bi razumele, ničesar kar bi nas ločilo od množic. Sovražniki osvobodilne borbe slovenskega ljudstva poskušajo izkoristiti tudi ime in znake dosedanje Proletarske udarne brigade, prikazati hočejo ljudstvu, kako je Proletarska brigada nekaj drugega, kakor druga partizanska vojska, prikazati hočejo, kakor da je Proletarska brigada partijska vojska Komunistične Partije, a ne vojska najboljših partizanskih borcev iz vrst naših delavcev, kmetov in delovne inteligence in ne samo to. Velikokrat tudi mnogi naši dobri partizani mislijo, da so ime in znaki Proletarske udarne brigade že dokaz, da ima ta brigada tudi drugačne politične cilje, kakor pa druga partizanska vojska. Iz vseh teh razlogov bi lahko prišlo do nesporazumov, ki bi slabili enotnost naše partizanske vojske in povezanost med ljudskimi množicami in našo partizansko vojsko.«

Ker so ukinitev imena oziroma preimenovanje »proletarske« v »partizansko« brigado ter sprememba zastave in znakov soglašali z objektivno najboljšim ukrepom naše Partije v boju za enotnost in za čim večjo množičnost narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji in ker Vrhovni štab tedaj ni o tem ničesar sporočil našim voditeljem, so ti sklepali, da tudi le-ta soglaša s Kominterno.²⁰

Tako vodstvo osvobodilnega boja pri nas v začetku avgusta 1942 ni izročilo naše lepe zastave vojaški enoti, ki ji je bila namenjena.

Po fotografijah, ki so jih izdelali italijanski okupatorji, in po rekonstrukciji zastave in droga, ki so ju izdelali isti ustvaritelji kakor leta 1942, moremo precej natančno ugotoviti njeno obliko.

¹⁹ Zbornik, VI/3, str. 281.

²⁰ Zbornik, VI/3, str. 137. Vrhovni štab je sicer poslal Edvardu Kardelju 15. avgusta 1942 brzojavko, v kateri mu sporoča, naj se naša Proletarska brigada preimenuje v »Enajsto narodnoosvobodilno slovensko partizansko brigado«, vendar jo je Kardelj zaradi sovražne ofenzive prejel šele v oktobru i. l. Tedaj je Vrhovnemu štabu sporočil, da bi z nazivom za brigado počakali, dokler ne pride sam v Vrhovni štab.

Zastava je iz živordeče dvojne svile s podlogo. Če si jo zamislimo, da je z rdečimi trakovi privezana k drogu, potem so zgornji, spodnji in desni robovi obšiti z zlatimi, sedem cm dolgimi nitmi oziroma tankimi traki. Z enakimi nitmi je uvezen na prednji strani zastave napis »I. SLOVENSKI PROLETARSKI UDARNI BATALJON TONETA TOMŠIČA« in na sredini znak — srp in kladivo, na nasprotni strani zastave pa prav tako napis »SMRT FAŠIZMU — SVOBODA NARODU!« in prav tak znak — srp in kladivo v sredini. Dolga je 78 cm in široka 64 cm.

Drog sestoji iz 22 mm debele in 185 cm dolge železne cevi, prebarvane s črnim lakom, in iz tako imenovane glave, dolge 45 cm. V dolžini te cevi je razmeščenih sedem zlatorumenih obročkov. Glava je iz tombaka in pozlačena. Izdelana je iz 30 cm dolge cevi, na katere spodnjem delu je pritrjeno osem okrasnih obročkov. Na enem od teh je pritrjen tudi skrajni gornji del zastave. V sredini te cevi stoji pravokotno na njej krožna plošča. Ob njenem obsegu je razmeščenih dvajset pol dragih rdečih umetnih kamnov oziroma brušenih stekelc.

Tak je približen zunanji izgled zastave Prvega slovenskega proletarskega udarnega bataljona Toneta Tomšiča.

Čeprav ta zastava ni služila svojemu prvotnemu namenu, za katerega je bila ustvarjena, ima vendar zaradi vseh teh razlogov svoje častno mesto v razvojni poti narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji in njenega simbola — zastave ljudske revolucije.

Muzeološko zanimiva partizanska zastava je prapor Zasavskega bataljona Alojza Hohkrauta. Ta bataljon je bil eden izmed stebrov Kamniško zasavskega odreda, ki je v prvi polovici 1943 operiral v Zasavju in revirjih. Življenjepis te zastave je zelo pester in značilen, ne oziraje se na to, da je bila izdelana šele v prvih mesecih leta 1943 in da je služila kot bojni prapor zaradi posebnih okoliščin samo kratko obdobje. Kako je bilo torej z njo?

V januarju ali februarju 1943 se je štab Zasavskega bataljona, katerega komandant je bil takrat Franc Poglajen-Kranjc iz Grbina pri Litiji in politkomisar Josip Berkopec-Mišelj, obrnil na Mestni odbor OF Litija s prošnjo, da mu oskrbi novo bataljonsko zastavo. Bataljon je sicer že imel svojo zastavo, vendar po svojem zunanjem videzu ni ustrezala željam njegovih borcev. Le-ti so želeli imeti lepšo zastavo, ki naj bi imela napis »Zasavski bataljon Lojzeta Hohkrauta«. Da bi ustregla njihovi želji, sta se tedaj zglasila pri Lindnerjevih v Litiji komandant Kranjc in politkomisar 2. čete Feliks Pečar-Mijo iz Zagorja. Obrazložila sta mladinki Jožefi Lindnerjevi, članici Mestnega odbora OF Litija, kakšno bataljonsko zastavo bi radi imeli.

Po tej ustni obrazložitvi in dogovoru si je aktivistka Jožefa Lindner-Babi napravila načrt zanj. V litijski trgovini z mešanim blagom Veber je kupila umetno svilo v treh potrebnih barvah iste kakovosti in zlatorumene trakove, s katerimi bi obrobili zastavo in jo pritrčili k drogu. Ker ni dobila v trgovini primerne barve svilenih niti, da bi z njimi uvezla napis »Zasavski bataljon Lojzeta Hohkrauta«, se je spomnila na večje kose klobučevine različnih barv, ki jih je hranila njena mati. Iz njih bi se dale izrezati primerne črke za napis, katere bi lahko potem nalepili na zastavo. Prav tako bi lahko takšna rdeča klobučevina služila tudi za peterokrako zvezdo na zastavi. Načrt zanjo je bil izdelan in potrebno blago odbrano.

Ker je bila v Lindnerjevi hiši v Litiji mesarija, kamor so stalno prihajali nemški vojaki in uradniki, je tovarišica Babi odnesla blago za zastavo šivilji Mili Petji v sosednjo vas Zavrstnik. Le-ta je zastavo sešila, obrobila in nanjo prišila rdečo peterokrako zvezdo. Medtem je Babi izrezala črke iz rožnate klobočevine za napis. Brž ko je šivilja Mila zastavo sešila, jo je prinesla k Lindnerjevim. Aktivistka Babi je nanjo nalepila črke. V zadnjih dneh aprila 1943 jo je odnesel aktivist Adi Slabe iz Litije v štab bataljona, ki je tedaj taboril v Tirni nad levim bregom Save.²¹

Borci Zasavskega bataljona so proslavili Prvi maj 1943 že z novo bojno zastavo in s številnimi akcijami. Delavski praznik sam so proslavili pri planinski koči na Sv. gori nad Litijo, skupaj s skupino okrog trideset izletnikov iz Zagorja, Trbovelj in od drugod. Zapeli so bojne pesmi: Internacionalo, Hej Slovani in druge.²²

Zastava je prestala svoj ognjeni krst 7. maja istega leta na Šipku, ko so Nemci ponoči napadli Zasavski bataljon, hoteč ga presenetiti v nočnem počitku, ga obkoliti z vseh strani in ga uničiti s številnimi izbranimi enotami. Dobri stražarji so jim tedaj onemogočili njihove zle nakane. Borci so se jim junaško postavili v bran in se v dežju in snežnem metežu prebili na Menino planino. Tam so se utaborili in po dveh dneh odšli na Limbarsko goro. Po uspehih manjših praskah in akcijah so se v prvi polovici junija ponovno zbrali na Šipku.²³ Tedaj, 10. junija 1943, so pred tem in Kamniškim bataljonom, ki sta bila postavljena v vrsto, in pred razvito zastavo prebrali dopise štaba IV. operativne cone, v katerih je ta pohvalil vodstvo in borce Kamniško-zasavskega odreda, ki so se odlikovali v zadnjih akcijah. Komandant odreda Alojz Kolman-Marok in politkomisar Mitja Ribičič-Ciril sta prebrala tudi več ukazov omenjenega štaba. Ena izmed odredb je vsebovala tudi naslednje:

»Vsako jutro je obvezno sklicati bataljonski zbor... Po raportu pozdravi bataljonsko zastavo in zapoje prvo kitico slovenske himne »Naprej zastava Slave...«

Od tega časa dalje je bataljonski zbor redno vsak dan pozdravil svojo zastavo. Le-to so privezovali k puški z nasajenim vojaškim nožem. Puška mavzerica z nasajenim vojaškim nožem jim je služila namesto lesenega droga. S tako razvito zastavo so borci Zasavskega bataljona korakali tudi na dolgih pohodih. Po pripovedovanju preživelih borcev te zastave niso nikdar nosili drugače kakor samo na mavzerici.²⁴

Ko so se borci Zasavskega bataljona, sedaj že v sklopu 8. avgusta 1943 ustanovljene VI. SNO brigade »Slavka Šlandra«, odpravljali sredi avgusta istega leta z Limbarske gore na Dolenjsko, je zastavo prejel v varstvo četni politkomisar Edo Semenič.²⁵

Zasavski bataljon Kamniško-zasavskega odreda je postal drugi bataljon VI. SNO brigade »Slavka Šlandra«, ki je odšla na Dolenjsko v sestav XV. divizije NOV in POS. Zasavskega bataljona v prejšnjem smislu ni bilo več. Ostala

²¹ Jožefa Gorenc-Babi, ustni vir.

²² Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom VI, knjiga 6, str. 12—13.

²³ Ivo Lipar-Iztok, ustni vir.

²⁴ Jože Štok-Korotan, Jeklena pest, Ljubljana 1953, str. 152; Ivo Lipar-Iztok, ustni vir.

²⁵ Edo Semenič, ustni vir.

Del drugega bataljona VI. SNO brigade »Slavka Šlandra« z zastavo Zasavskega bataljona Lojzeta Hohkrauta na čelu ob kapitulaciji Italije v septembru 1943 pred rotovžem v Novem mestu

je le njegova zastava — simbol njegovih osvobodilnih bojev, in pri nekaterih borcih tega bataljona svež spomin na boje v Zasavju. Vsi borci tega bataljona se namreč niso bojevali v Zasavju in revirjih. V bataljon so prihajali novi prostovoljci in mobiliziranci, ki niso imeli nikake zveze z boji na Štajerskem.

Ko se je po posvetu komandanta Glavnega štaba Franca Rozmana-Staneta s štabom Šlandrove brigade v Mokronogu ta brigada reorganizirala in ko se je po naredbi Glavnega štaba Slovenije izločilo iz te brigade 150 borcev na čelu s komandnim kadrom, ki so se nato vrnil na Štajersko, kjer so 30. septembra 1943 na Limbarski gori ponovno formirali VI. SNOUB »Slavka Šlandra«, naše zastave niso vzeli s seboj. Prav tako je niso dolgo uporabljali v XII. SNOU brigadi »Štajerski«, osnovani v Mokronogu 24. septembra istega leta iz preostalega dela Šlandrove brigade in iz mnogih novincev. XII. brigada in njeni bataljoni so dobili nove zastave s svojimi aktualnimi oznakami.²⁶

Zastava Zasavskega bataljona, ki je popolnoma izgubila svoj prvotni pomen, se je znašla v nahrbtniku omenjenega borca.²⁵ S seboj jo je odnesel v prvi polovici 1944, ko je bil premeščen v IV. SNOUB »Matija Gubec«. In ko je pozneje odšel v sestav XV. SNOU brigade »Belokranjske«, jo je hranil in obvaroval do osvoboditve. Ko je bil kmalu zatem demobiliziran in se je vrnil v Litijo, jo je shranil na svojem domu. V povojnem času so jo doma od časa do časa uporabljali ob državnih in narodnih praznikih kot slovensko zastavo. Semeničeva žena je namreč odlepila črke napisa z zastave. Ko so borci Druge

²⁶ Ivo Lipar-Iztok, ustni vir.

grupe odredov slavili v decembru 1952 v Litiji svojo obletnico, jim je Semenič ob tej priložnosti izročil njihovo zastavo.²⁷

Muzeju narodne osvoboditve jo je oddal v nadaljnje varstvo 12. marca 1953 tedanji sekretar litijske organizacije Zveze borcev NOV Franc Gorenc.

Zunanja oblika zastave Zasavskega bataljona je bila v prvotnem stanju naslednja:

Izdelana je iz enojne umetne svile treh barv. Vsi skrajni robovi so obrobjeni z zlatorumeno pleteno vrvico. Dolga je 120 in široka 70 cm. Ob levem zgornjem robu sta v razdalji 23 cm prišita po dva dvajsetcentimeterska zlatorumena traka za pritrnitev zastave k mavzerici. Po širini zastave so torej prišiti štirikrat po dva traka. Peterokraki zvezdi na obeh straneh zastave sta iz živordeče klobučevine in pritrjeni v sredino trobojnice tako, da se zgornji krak zvezde razprostira kake 3 cm preko sinjemodrega v belo polje, spodnja kraka pa prav tako kake 3 cm preko sinjemodrega v temnordeče polje. Napis iz črk, izrezanih iz rožnate klobučevine, je bil: »ZASAUSKI BATALJON LOJZETA HOHKRAUTA«; črke so bile prilepljena nanjo z gumiarabikumom; dolge so bile 6 cm in debele 1 cm. Sredi zgornjega belega polja so bile nalepljene črke napisa »ZASAUSKI BATALJON«, sredi spodnjega pa »LOJZETA HOHKRAUTA«. O takem prvotnem izgledu te zastave nam izpričuje fotografija od 10. septembra 1943, ko je bilo okrog sedemdeset borcev drugega bataljona Šlandrove brigade postavljenih v vrsto pred rotovžem v Novem mestu neposredno po kapitulaciji Italije. Ta fotografija tudi dokazuje, da je ohranjena in muzeju izročena zastava Zasavskega bataljon zares izvirna, čeprav sem zaradi nekaterih dejstev nekajkrat podvomil o njeni izvirnosti.

Naj prikažem zastavo v stanju, v kakršnem je prispela v naš muzej. Nevešča roka je zastavo narobe pritrčila na drog, ko so jo poskušali prvič po vojni rekonstruirati v Litiji. Tako je belo polje slovenske zastave spodaj namesto zgoraj in peterokraka zvezda je postavljena z zgornjim krakom navzdol namesto navzgor. Ker so se po vojni nekatere črke iz rožnate klobučevine za napis porazgubile in jih je ostalo le nekaj izvirnih, si je bilo treba za napis »Zasavski bataljon« omisliti druge. Le-te naj bi bile čimbolj podobne prvotnim. Toda kakšne barve? Ker so pritrčili na mavzerico zastavo obrnjeno, je bilo potrebno prilagoditi barvo črk zgornjemu rdečemu polju. In ker je rožnata barva na rdeči podlagi premalo vidna, so izbrali belo klobučevino, izrezali iz nje črke za potrebni napis in ga prilepili na rdeče polje. Sedanje bele črke niso izvirne. Tudi fotografija zastave iz leta 1943 v Novem mestu priča posredno o tem. Z nje je namreč popolnoma razvidno, da so bile črke zgornjega napisa na belem polju temnejše barve. In — še en dokaz neizpodbitno govori za to tezo. V izvirnem napisu »ZASAUSKI« je namreč napačno izdelana in pritrjena velika črka U namesto V, medtem ko je ob prvi »rekonstrukciji« izrezana in prilepljena pravopisno pravilna velika črka V, vendar drugače kot v izvirniku, kjer je napačno pritrjena velika črka U.

Kot izredno vojaško posebnost je potrebno podčrtati dejstvo, da so to zastavo venomer nosili na mavzerici z nasajenim vojaškim nožem, kar je bilo v zgodovini narodnoosvobodilne borbe doslej zaslediti edinole pri borcih Zasavskega bataljona.

Ohranila se je tudi edina zastava s slovenske Koroške severno od Drave, ki jo sedaj varuje Muzej narodne osvoboditve. To je slovenska zastava Zahodno-

²⁷ Edo Semenič, ustni vir.

Prva stran zastave Zahodno-koroškega odreda oziroma poznejšega Severno-koroškega bataljona z napisom: »V boj za svobodo!«

koroškega odreda ali poznejšega Severnokoroškega bataljona. Ta ni zanimiva samo zato, ker je bila edina zastava partizanov s Koroške severno od Drave, temveč tudi zaradi svoje oblike; saj je edina izmed številnih zastav iz narodno-osvobodilne borbe, ki nosi napis »V boj za svobodo!«, ki spominja na prve partizanske pozdrave iz bojev na Dolenjskem in Gorenjskem konec leta 1941 in v začetku leta 1942.

Naj prikažem najprej njen življenjepis:

Pobudo za to zastavo sta dala člana Okrožnega komiteja KP Slovenije za Celovško okrožje dr. Janez Kmet-Mirko in Feliks Ribnikar-Kristl, ki sta delovala v letu 1944 na področju Vetrinj, Žrelca in Medgorja v vzhodnem delu Gur. Tam je tedaj operirala tudi 3. četa Zahodnokoroškega odreda, katere komandir je bil Anton Mivšek, doma z Notranjske, politkomisar pa Gojko Gornik-Iztok iz Senovega pri Brestanici. Načrt zanjo sta izdelala komandir in politkomisar te čete. Politkomisar Iztok, ki je nosil v sebi še vedno sveže spomine na pozdravljanje prvih partizanov na Dolenjskem, je svetoval, naj v lepo šivano in z raznobarnimi cofi in trakovi okrašeno zastavo všijejo blagovzeneče besede njihovih pozdravov: »V boj za svobodo!« in »Smrt fašizmu — Svoboda narodu!«.²⁸

Najprej so nabavili blago za zastavo v vasi Dole pri Žihpolju in ga izročili kmeticam v Zgornjih Dolah, da jo izdelajo. Njim sta pomagali komsomolki

²⁸ Gojko Gornik-Iztok, ustni vir.

Rusinji Svetlana Kuznjecova, doma iz mesta Šahtí pri Rostovu, in Maruša Kapljina, doma iz okraja Orel. Nemci so ju privedli na suženjsko prisilno delo v Sojenice nad Žrelcem. Od tam sta prebegli k 3. četi in se vključili vanjo. Le-ti sta izvezli v zastavo omenjena pozdrava. Koroške kmetice in Rusinji so jo izdelale v sredini maja 1944 in jo takoj nato izročile štabu 3. čete Zahodno-koroškega odreda.²⁹

S to zastavo na čelu so borci 3. čete in pozneje Severnokoroškega bataljona večkrat ob belem dnevu korakali skozi vasi severno od Drave in bodrili koroške Slovence v Radišah, Kneži na Svinjski planini in drugod v njihovem osvobodilnem boju.

V bojih in premikih Severnokoroškega bataljona jo je nosil nekaj časa komandir čete Stane Perič iz Medvod, nato pa mitraljezec in poznejši komandir čete Jože Ritlop-Rudi iz Vodrancev na Kogu pri Ljutomeru in politkomisar 2. čete Jože Gregorc-Pavle z Brega pri Polzeli.

Do leta 1948 jo je hranil in varoval Anton Mivšek, bivši komandir 3. čete, nato jo je izročil Gojku Gorniku-Iztoku, bivšemu politkomisarju iste čete, da jo odda Muzeju osvoboditve v končno varstvo.

Njena oblika je naslednja:

Dolga je 140 cm in široka 70 cm. Izdelana je iz trojnega blaga: belo blago je iz umetne svile, svetlomodro iz panama platna in živordeče iz delena, pomešanega z umetno svilo. Vsako polje je široko okrog 23 cm. Vsi skrajni robovi so obšiti z zlatorumeno nitjo, krog in krog robov so prišiti majhni beli, modri, temnordeči in rožnati, okrog sedem cm dolgi cofi, ki so med seboj oddaljeni približno po dva centimetra. V obeh kotih spodnjega roba sta prišita dva večja, dvanajstcentimetrska cofa, izdelana iz belih, rdečih, modrih in rumenozelenih debelejših niti.

Če si predstavljamo, da je zastava ob zgornjem robu privezana z belimi trakovi na drog, je na njeni desni strani na zgornjem belem polju z rožnatimi in modrimi nitmi uvezen napis »Smrt fašizmu«, na spodnjem živordečem polju pa z belimi in modrimi nitmi napis »Svobodo narodu«, medtem ko je na srednjem modrem polju, kakih 30 cm od zgornjega roba, prišita peterokraka zvezda, izdelana iz temnordeče svile in obrobljena z osem milimetrov širokim rumenim pasom, uvezenim z zlatorumeno svilo.

Na nasprotni strani je na zgornjem belem polju z rdečo in modro nitjo uvezen napis »V boj«, na srednjem modrem polju z rdečo in belo nitjo napis »za«, na spodnjem živordečem pa z belo in modro nitjo »svobodo!«. Na modrem polju je prav tako prišita rdeča peterokraka zvezda, obrobljena z enakim zlatorumenim pasom. V ostrih in raztegnjenih kotih krakov so na obeh zvezdah všita svetlikajoča se zrnca iz brušenega stekla.

²⁹ Komsomolka Svetlana Kuznjecova je že prej dvakrat ušla iz taborišča pri Celovcu, kamor so Nemci prignali na prisilno delo državljane Sovjetske zveze. Pozneje je izvedela od patrol pomožne policije iz Celovca, ki je bila sestavljena iz mobiliziranih državljanov SZ, da želijo pobegniti z vsem orožjem k partizanom. S tovarišico Marušo Kapljino jim je šla nasproti. Tedaj pa so ju po izdajstvu aretirali v neki gostilni pred Celovcem člani Gestapa in ju odpeljali v celovške zapore. Njuna nadaljnja usoda je neznana.

О некоторых важных знаменах народной революции

Резюме

В прошлогодней „Летописи Музея народного освобождения Н. Р. Словении“ в статье „Партизанские знамена в первый год народноосвободительного движения теоретически изучалось, при помощи ссылок на приказы военного руководства, развитие нашего партизанского знамени. При этом было показано несколько характерных партизанских знамен, говорящих о развитии этого символа.

В этом году были изучены три характерных знамени: Знамя первого словенского ударного батальона „Тоне Томшич“, знамя Засавского батальона „Алойзий Хохкраут“ и словенский национальный флаг Западно каринтийского — (позже северно - каринтийского) батальона. На оформление этих знамен влияли постановления руководства народноосвободительного движения, а также самоинициатива и эстетическое чувство народных масс. Результаты этого исследования показывают, как развивалась окончательная форма наших военных знамен ставшая позже единой для всех частей Народноосвободительной армии.

Stane Terčak

Partizansko šolstvo na okupiranem Spodnjem Štajerskem

Partizansko šolstvo na okupiranem Spodnjem Štajerskem se je razvijalo v mnogo težjih pogojih kakor v tako imenovani »Ljubljanski pokrajini« in Slovenskem Primorju. Po vdoru in vojaški zasedbi Spodnje Štajerske 11. aprila 1941 je okupator najprej odstavil s službenih mest in v veliki meri aretiralo slovensko učiteljstvo, kakor tudi mnogo drugega izobraženstva in politično sumljivih Slovencev. Pretežni del teh ljudi je izselil v Srbijo in na Hrvaško. Že v začetku okupacije je namestil svoje učno osebje, deloma kvalificirano, ki je bilo premeščeno iz Avstrije, deloma nekvalificirano, ki je o vzgoji in pouku imelo bore malo pojma. V mnogih primerih je bilo tem učiteljem prvo in najvažnejše delo, da so slovenske knjige in šolske arhive znosili pred šolo in jih zažgali. Slovensko čtivo so pobirali tudi pri privatnikih in ga uničevali. Poučevati so pričeli konec aprila in v začetku maja, a to samo v nemškem jeziku.

Ena izmed nalog okupatorjeve organizacije Štajerske domovinske zveze (Steirischer Heimatbund) je bilo brezobzirno zatiranje slovenskega jezika z vsemi sredstvi in s tem v zvezi so uvajali učne tečaje nemškega jezika za odrasle Slovence, ki so ostali na Spodnjem Štajerskem.

Po izjavah zveznega vodje Heimatbunda Steindla je bilo do 15. maja 1942 na Spodnjem Štajerskem 23.030 jezikovnih tečajev s 123.058 udeleženci. In uspeh teh jezikoslovnih tečajev? Odgovor na to vprašanje je dal sam vladni predsednik dr. Müller-Haccius pri štabnem razgovoru dne 17. maja 1943, ko pravi:

»Pri uporabi nemškega jezika v marsikaterem pogledu ne zaznamujemo nobenega nadaljnega napredka. V tem lahko vidimo nekakšen barometer razpoloženja. Vztrajati moramo na načelni liniji, da se v uradih in na službenih mestih sme šamo nemško govoriti in se osebe, ki dovolj obvladajo nemški jezik, morajo posluževati tega jezika. V ostalem pa je trenutno važnejše, da ljudje opravljajo svoje delo.«

Iz njegovega poročila veje že popolna resignacija.

Pri štabnem razgovoru dne 31. maja 1943 je izjavil vladni svetnik dr. Wöhrer:

»Na potovanjih po Spodnji Štajerski sem moral ugotoviti, da je bil jezikovni razvoj ustavljen. Občinski nameščenci govore v uradih in doma mnogo več slovensko kakor pred leti. Zato je potrebno, da župani nadzorujejo uporabo nemškega jezika in pospešujejo izpopolnitev jezikovnega znanja svojih nameščencev z domačimi nalogami in podobnimi ukrepi. Napredovanje nameščencev, ki še uporabljajo slovenski jezik, je treba onemogočiti.«¹

Med obema gornjima izjavama je velika razlika, četudi sta bili dani v zaporedju 14 dni pred najvišjim forumom odgovornih političnih voditeljev

¹ Zapisniki v Arhivu Maribor.

Spodnje Štajerske. Obe priznavata popolnoma negativen odnos naših ljudi do nemškega jezika. Dr. Müller-Haccius, ki pozna bolje in nadrobneje politični položaj na Spodnjem Štajerskem, je popustljivejši, medtem ko je Wöhrerjeva izjava ostrejša in določa ukrepe, ki so neizvedljivi, če ne že smešni. Da je bilo vpisanih, toda samo vpisanih res ogromno število ljudi v te jezikovne tečaje, je ob drakonskih ukrepih, ki jih je okupator izvajal na Spodnjem Štajerskem (izselitve, koncentracijska taborišča, streljanje talcev itd.), popolnoma jasno.

Slovenec je živel v okupirani Spodnji Štajerski, kjer je bilo izseljenih okoli 80.000 zavednih prebivalcev, pod mnogo hujšim terorjem kakor pa ljudje v Ljubljanski pokrajini, kjer so pod italijansko okupacijo poučevali slovenski učitelji v slovenskem jeziku, in se je tudi v uradih naš človek lahko pogovoril v materinščini.

Slovenski jezik in miselnost slovenskega človeka je hotel okupator čimprej iztrebiti iz Spodnje Štajerske. Eno najmočnejših sredstev vsega tega pritiska na naše ljudi je bila nemška šola in nemški jezikovni tečaji, ki bi naj po zamisli nacistov čimprej pripeljali »zapeljane« Spodnještajerce »heim ins Reich«.

Vse polno imamo primerov, ko so partizani vdrli v nemške šole in pregnali nemško učiteljstvo, ki je te, po partizanih ogrožene kraje tudi zelo rado zapuščalo. V nekaterih primerih pa so partizani šolska poslopja tudi požgali, ker je okupator nameraval po prenehanju nemškega pouka naseliti v njih nemške vojaške posadke. Že v l. 1943, posebno pa še v l. 1944 ni bilo v mnogih slovenskih vaseh nemške šole več.

Z organizacijo partizanskega šolstva na okupiranem ozemlju je pričela ljudska oblast ob krepki podpori samih prebivalcev že l. 1943 v Ljubljanski pokrajini in Slovenskem Primorju, približno leto prej preden so se pokazali zametki tega šolstva na Spodnjem Štajerskem.

Prihod XIV. udarne divizije na Štajersko, februarja 1944 je dal pogoje za novi porast osvobodilnega gibanja, zlasti OF in množičnih organizacij SPŽŽ in ZSM. Na okupirano ozemlje Štajerske je prišla vojaška sila, ki se je bojevala z Nemci lahko v odprti borbi, zasedala ozemlja in jih tudi obdržala v svojih rokah.

Politično in vojaško vodstvo je nudilo partizanskemu šolstvu vse, kar mu je v danih pogojih moglo. To šolstvo pa je dajalo naši deci zopet kulturno-prosvetne dobrine po triletnem zastrupljanju z idejami tretjega rajha.

Pričakovali bi, da nam bodo podrobne in tehtne podatke o tem šolstvu lahko posredovale šolske kronike šol, kjer je pognalo partizansko šolstvo svoje korenine. Vendar v teh kronikah marsikje ne najdemo skoraj ničesar drugega kakor golo ugotovitev, da je bila tam partizanska šola.

Kateri so vzroki, da je v šolskih kronikah o tej dobi tako malo zapisa-nega? Vzroki so v glavnem naslednji: 1. šolske kronike so pisali v l. 1945, nekatere pa še kasneje; 2. večina šolskih dokumentov je bila uničena ob vdoru okupatorskih vojaških enot decembra 1944 na osvobojeno ozemlje; 3. del dokumentov, ki se nanašajo na partizansko šolstvo, je učiteljstvo ali poskrilo ali pa uničilo, nekatere pa je okupator našel in uničil. Mnogo teh dokumentov je v skrivališčih tudi propadlo; 4. mnogi učitelji, ki so takrat na teh šolah poučevali, so odšli že v času partizanstva na nove dolžnosti in temu vprašanju niso posvečali zadostne pozornosti; 5. po osvoboditvi se skoraj nihče teh učiteljev ni vrnil na svoje takratno učno mesto. Na stara učna mesta so se vrnili

povečini izseljeni učitelji. Temu šolstvu se je posvečala pri takratnem izrednem obnovitvenem tempu dela vse premajhna pozornost.

Tudi Sodobna pedagogika se je partizanskemu šolstvu oddolžila le s skromnim pripovedovanjem spominov takratnih šolskih nadzornikov na ozemlju Slovenskega Primorja, bivše »Ljubljanske pokrajine« in Kozjanskega.

Prvi organizacijski prijemi partizanskega šolstva

Partizansko šolstvo se je pričelo na predelih IV. operativne cone^{1a} spomladi 1944 in to na ozemlju, ki je mejilo na bivšo Ljubljansko pokrajino. Prva poročila so ohranjena iz predelov litijskega okrožja — okraja Za Savo.

Prosveta, list za šolska in učiteljska vprašanja, letnik I, št. 2, maj-junij 1944, navaja med drugim v pregledu šolstva na osvobojenem in po NOV in PO Slovenije kontroliranem ozemlju v šolskem letu 1943/44 poleg Ljubljanske pokrajine, Primorske in Gorenjske tudi Štajersko. Za Štajersko imenuje samo Zgornjo Savinjsko dolino z dvema šolama in enim učiteljem, število otrok ni naznačeno. V tem času so začeli organizirati šolstvo v Solčavi (Zg. Sav. dol.) in na Henini pri Jurklostru na Kozjanskem. V Solčavi se je organiziralo šolstvo, kakor je iz dopisa tamošnjega prvega partizanskega učitelja Alberta Rajerja-Boruta razvidno, v sami Solčavi in v Logarski dolini. Skoraj gotovo je v poročilu Prosvete mišljena ta šola, ki je imela samo enega učitelja.

Poročilo v Prosveti pa ne omenja organizacije šolstva v okraju Za Savo, vključenem v okrožje Litija. Litijsko okrožje pa je takrat spadalo pod Štajersko in s tem pod IV. operativno cono. Iz tega okraja imamo ohranjeni dve zanimivi poročili oddelku za šolstvo pri Predsedstvu SNOS o šolah v okraju Za Savo.

V prvem poročilu, 22. IV. 1944 je poročal med drugim Okrožni odbor OF Litija, da je ustanovil v sporazumu z roditeljskim svetom v okraju Za Savo tri osnovne šole za pionirje v starosti 6—14 let. Teh pionirjev je bilo 120. V prvi razred so določili pionirje, ki še niso obiskovali šole oziroma so v bivši Jugoslaviji obiskovali šolo prvo leto. Vse druge pa so določili za drugi razred. Strokovnih moči ni bilo na razpolago, pomagali so si tako, da so poučevale mladinke, ki so vsaj delno nadomestovale strokovne moči. Za instruktorico tem pomožnim učiteljicam so postavili strokovno moč, ki je bila v odboru OF južnega dela Save. Ta učiteljica bi imela pozneje pregled nad vsemi šolami, ki bi se ustanovile v litijskem okrožju. Imela bi funkcijo okrožnega šolskega nadzornika.

Sekretar Jože Gričar pravi ob koncu poročila: »Ker so te šole v našem okrožju in sploh na Štajerskem prve šole in nam še ni znano, kako naj poučujemo, Vas prosim, da nam pošljete učni načrt in knjige. Za prvi razred bomo uporabljali stare, za drugi razred pa Pionirja in Slovensko mladino.«²

Pet dni nato, dne 27. IV. 1944 je obiskala te šole Andrina Levstikova-Irena. Svoje vtise o razmerah na njih je opisala zelo plastično oddelku za šolstvo pri Predsedstvu SNOS. Izvleček iz njenega pisma se glasi: »... Na osvobojenih predelih Štajerske so izrekli starši željo po ljudskih šolah. Poročilo o tem je že poslal OK Litija na odsek za prosveto... Obiskala sem šole v treh vaseh. Otroke so porazdelili na dva razreda: v 1., 2., 3. šolsko leto

^{1a} IV. operativna cona je obsegala ozemlje okupirane Spodnje Štajerske, Koroške, Prekmurja in del Zasavja (od srede 1944 cel levi breg reke Save).

² Poročilo OOOF Litija v AMNO.

in v 4. in 5. šolsko leto. Otrokom se pozna nekoliko vpliv nemške šole (pišejo gotico), sicer pa so vse svoje znanje pozabili. 1., 2. in 3. šolsko leto lahko vzamemo kot elementarni razred, 4. in 5. šolsko leto pa kot drugo šolsko leto.

Otroke poučujejo mladinke. Učiteljev ni. Potrebno se mi zdi, da bi se kdo s šolo ukvarjal. Ker so tovarišice, ki poučujejo, obenem mladinske aktivistke, se vrši pouk le trikrat tedensko. Pouk se vrši v kmečkih izbah. Trideset se jih stiska okrog dveh miz. Z zvezki in svinčniki jih oskrbujemo sami. Šolske table ni nikjer. Učiteljice pišejo in rišejo na vrata. Vse je tako silno primitivno in vendar hodijo otroci z veseljem v »šolo«.«³

Andrina Levstikova-Žavčer piše v svojih spominih: »... Na osvobojenem in polosvobojenem ozemlju Moravske in Zasavja so že delovali NOO. Vzporedno z organiziranjem in delovanjem teh odborov se je začelo razvijati in širiti tudi partizansko šolstvo... Spomladi 1944 smo začeli organizirati prve partizanske šole po vaseh in naseljih. Ker ni bilo učiteljstva, smo te šole organizirali s pomočjo mladinske organizacije, ki je bila na Moravškem in v Zasavju dobro organizirana in so bili mladinski aktivisti vsestransko zelo aktivni. Zbrali smo primerne mladinke, ki ob ob naši pomoči učile otroke. Spominjam se, da sva s Fani Koširjevo-Meto obiskovale te šole, pripravljale načrte in uvajale mladinke v šolsko delo. Razen v Veliki vasi so bile šole še v Dešnu, Češnjicah in Pečah (morda še kje), poleti pa so se ustanovile še po drugih vaseh. Te vasi in naselja so majhna, zato je pouk obiskovalo le po nekaj otrok, kar je olajšalo delo in otroci so se naučili osnovnega znanja branja, pisanja in računanja, posebno pa partizanskih pesmi...«⁴

Način pouka je po zapiskih Žavčerjeve isti, kakršen je bil v Revirjih nekaj mesecev kasneje.

O teh prvih pričetkih partizanskega šolstva v okraju Za Savo ne zasledimo kasneje v arhivih ničesar otipljivega več. Te šole so morale pod silo razmer in teže nemškega pritiska prenehati.

V času, ko je partizansko šolstvo močno razvilo korenine po Primorskem, »Ljubljanski pokrajini«, škofjeloškem in deloma litijskem predelu, se je šolstvo na Štajerskem šele pričelo organizirati. Ta zakasnitev je imela tehtne vzroke. Do poletja 1944 na Štajerskem ni bilo osvobojenega ozemlja. Sovražne postojanke so bile po vsem ozemlju silno gosto posejane, po terenih so stalno krožile policijske patrolje. Obveščevalni aparat je bil izredno razvit, saj je imel vso podporo in zaslombo pri tujih priseljencih in domačih plačancih ter se je istovetel s politično oblastjo. Spodnja Štajerska je imela v tem času večkrat še silno slabo povezavo z »Ljubljansko pokrajino« in je bila zaradi hajk in prekinjenih kurirskih zvez dalje časa brez povezave z vojaškim in političnim vodstvom. To je vidno tudi na sami organizaciji šolstva, saj so v arhivih šolskega oddelka pri SNOS ohranjena le redka poročila o Štajerski.

Ko so bili poleti 1944 dani pogoji za otvoritev partizanskih šol v Zgornji Savinjski dolini in Kozjanskem, je vsa skrb veljala kvalificiranemu učiteljstvu, ki je še ostalo in delalo v večini primerov v drugih, neučiteljskih službah po Štajerski.

Predsedstvo SNOS je imelo organizacijo šolstva po vsem slovenskem ozemlju za izredno važno politično-vzgojno nalogo. Zato je s posebnim dopi-

³ Poročilo A. Levstik-Žavčerjeve v AMNO.

⁴ Izjava A. Levstik-Žavčerjeve.

som prosilo Glavni štab NOV in PO Slovenije, da odpusti iz vojske učitelje, ki niso neobhodno potrebni v vojski, in jih dodeli na partizanske šole.⁵

POOF za Štajersko je izdal v začetku avgusta posebno poslanico učiteljstvu, ki je ostalo na Štajerskem. Podpisali so jo takratni organizatorji šolstva: aktivni politični borci-partizani in prvi učitelji. Med drugim pravi: »Pozivamo vas kot stanovske tovariše, da se odzovete klicu svojega naroda in svojega poklica in zapustite delo po-nemških uradih. Prenehajte s hlapčevanjem krvnikom našega naroda! Zapustite kraje, ki jih drži še okupator! Vsi za borbo sposobni stopite v našo vojsko!... Narod bo sodil tudi vas po delu za našo svobodo!... Vsi ostali v naše novo ustanovljene šole! Dokazite, da ste učitelji in vzgojitelji slovenskega naroda!

Kliče vas vojska, kliče vas naša mladina, kliče vas borbeni slovenski narod!...«⁶

Iz tistih dni je ohranjen še osnutek dopisa Poverjeništvu POOF za južno Štajersko z dne 5. avgusta 1944, ki ga je lastnoročno napisal vsem okrožnim odborom OF na Štajerskem tov. Rafael (Vlado Majhen):

»Slovensko ljudstvo se v svoji celoti oklepa narodnoosvobodilnega gibanja.

Prepričani smo, da je tudi slovensko učiteljstvo na naši strani, vendar iz strahu pred okupatorjem še ni storilo zadnjega koraka — še vedno ni opustilo služb in dela za krvavi nemški nacizem. S svojim delom še marsikje utrjuje nemški upravni aparat na Štajerskem. Temu je treba napraviti konec. Kakor vse slovensko ljudstvo, tako mora tudi učiteljstvo stopiti v odkrito borbo.

V zvezi s tem se nalagajo vsem okrožnim odborom naslednje naloge:

1. Napravite popis vsega slovenskega učiteljstva v svojem okrožju in ga dostavite POOF za Štajersko.

2. Vsakega učitelja(ico) obiščite in mu izročite priloženo poslanico na slovensko učiteljstvo. Povejte vsakemu, da je njegova bodočnost odvisna od tega, kako se bo danes odločil.

3. Na ta način boste dobili direkten stik z učiteljstvom, ki mu omogočite mobilizacijo v naše vrste.

4. V kolikor ne boste uporabili učiteljstva za politično delo na terenu svojega okrožja, javljajte to POOF, da ga bo poslal na Dolenjsko, kjer primanjkuje kvalificiranega učiteljstva. Z delom pohitite!«⁷

Zanimiva je ugotovitev, da se je učiteljstvo na Štajerskem skoraj v celoti odzvalo poslanici POOF za Štajersko, kar se v tolikšni meri ni zgodilo po drugih pokrajinah.

Razmere v partizanskem šolstvu na vsem ozemlju Slovenije najlepše osvetljuje dopis oddelka za šolstvo pri Predsedstvu SNOS 7. X. 1944, naslovljen na POOF za Gorenjsko, ki prikazuje med drugim tudi razmere na Štajerskem: »... Na vsej osvobojeni slovenski zemlji deluje več kot 450 šol z okoli 800 učnimi močmi, polovica je kvalificiranih, drugo je pomožno ali nadomestno učiteljstvo... Na Štajerskem je doslej 36 kvalificiranih in 6 nadomestnih učnih moči.«⁸

Konec septembra 1944, ko je izšel gornji dopis s prikazom stanja partizanskega šolstva po vsej Sloveniji in posebej na Štajerskem, je ravno tukaj stanje kvalificiranega učiteljstva bilo zelo zadovoljivo.

⁵ Dopis v AMNO.

⁶ Izvirnik v oddelku NOB celjskega muzeja.

⁷ Dopis v oddelku NOB celjskega muzeja.

⁸ Poročilo v AMNO.

Pri organizaciji partizanskega šolstva na Štajerskem so imeli starši šolo-obveznih otrok povsod odločilno besedo in so s političnimi organi in učiteljstvom tesno sodelovali.

Oddelek za šolstvo pri Predsedstvu SNOS je 12. VIII. 1944 poslal vsem merodajnim Pravidnikom o poslovanju roditeljskih svetov, ki je vseboval 7 členov. Naloge roditeljskega sveta so bile:

1. spremljati šolsko delo,
2. skrbeti za popularizacijo šolstva,
3. gojiti povezanost med šolo in ljudstvom,
4. posredovati med starši in učiteljstvom,
5. nuditi vsò pomoč pri gospodarskih vprašanjih, ki zadevajo šole,
6. sodelovati pri socialni zaščiti, ki se tiče otrok (prehrana, obleka itd.),
7. sklicevati najmanj štirikrat na leto roditeljske zборе, da sliši nasvete in pritožbe članov.⁹

Vzporedno z organizacijo partizanskega šolstva je postalo izredno pereče vprašanje učiteljskega naraščaja za vse pokrajine, kjer je bilo partizansko šolstvo razvito. Z osvoboditvijo so se še pojavljale povsem nove naloge. Prvenstveno vprašanje, ki veje iz vseh dopisov, je kvalificirani kader, ki ga je zaradi izselitev zelo primanjkovalo. V tej prvi dobi so imele šole na Štajerskem največ kvalificiranega kadra. Saj je prišla približno na 6 kvalificiranih učiteljev le ena pomožna učna moč. Povsod drugod je bilo v tem pogledu mnogo slabše. Potreba po kvalificiranih učnih močeh je iz dneva v dan naraščala. Po Prosveti (maj-junij 1944) bi prišlo ob osvoboditvi v poštev le nekaj nad 2000 poklicnih, ker so se učiteljske vrste v času okupacije 1941—1945 zelo razredčile (padli, zdravstveno nesposobni, po internaciji živčno uničeni, zaposleni z drugimi funkcijami, politično kompromitirani v času okupacije itd.). Po takratnih računih oddelka za šolstvo pri Predsedstvu SNOS pa bi potrebovali ob osvoboditvi okoli 6000 učnih moči. Zato so že takrat pričeli skrbeti z vso resnostjo za bodoči učiteljski naraščaj. Iz te skrbi, da se prvenstveno zamaše vrzeli v partizanskih šolah in takoj po osvoboditvi, je oddelek za šolstvo dal pobudo za organizacijo pedagoških tečajev po posameznih pokrajinah.

Poleg pedagoškega tečaja v Beli krajini (Dobliče pri Črnomlju) je začel oddelek za šolstvo pri Predsedstvu SNOS organizirati pedagoški tečaj na Štajerskem. Iz dopisa, poslanega POOF dne 23. X. 1944, posnemamo:

»... Vedno večja potreba po učiteljskem kadru že danes narekuje vzgajanje novega učiteljskega naraščaja. V ta namen se vršijo pedagoški tečaji za nadomestne učitelje. Ti tečaji se doslej vršijo le na enem kraju za kandidate vsega osvobojenega ozemlja, kar nikakor ne zadostuje, posebno še, ako imamo obrnjen pogled v bodočnost. Zato bo moral vsak POOF organizirati svoj pedagoški tečaj za nadomestno učiteljstvo, čim bodo zato dani pogoji...

Na področju POOF za Štajersko so že dani taki pogoji, zato naročamo, da pristopite čimprej k organiziranju samostojnih pedagoških tečajev za kandidate, ki imajo potrebne pogoje... Vaš tečaj naj bi bil namenjen kandidatom iz Štajerske, Koroške in Gorenjske...¹⁰

Po gornjem dopisu oddelka za šolstvo pri Predsedstvu SNOS so bili dani temelji za prvi pedagoški tečaj na Štajerskem, ki naj bi zajel tudi Koroške in Gorenjce. Okrožni odbor OF Celje je poslal 16. XI. 1944 vsem okrajnim odborom dopis, v katerem naznanja, da se bo 25. XI. 1944 pričel na osvobojenem ozemlju Štajerske pedagoški tečaj. Vsak okraj naj bi poslal po dva kandidata. Po omenjenem dopisu naj bi se tečaj pričel 24. XI. 1944. Pedagoški tečaj je

⁹ Izvirnik v AMNO.

¹⁰ Izvirnik v AMNO.

bil v gasilskem domu na Ljubnem v Zgornji Savinjski dolini. Vodil ga je pokrajinski šolski nadzornik Dušan Lunder-Kresimir, predavali pa so sekretar POOF Jože Jurančič, Jože Kocbek, Meta Košir, okrožna šolska nadzornica Marija Božič, Radovan Gobec in Liza Venišnik. Oddelek za šolstvo je določil za vodjo tečaja Vilka Kolarja, nadzornika novomeškega okrožja. Poleg njega so bili poslani na Štajersko še nekateri učitelji, vendar zaradi nemških hajk na določena mesta niso prišli in so se vrnili na Dolenjsko.¹¹ Ta pedagoški tečaj na Štajerskem je trajal do 6. XII. 1944. Ob nemški hajki na osvobojeno ozemlje Savinjske doline se je moral predčasno zaključiti.

S Štajerske so se konec septembra napotili prvi tečajniki v II. pedagoški tečaj v Dobljče pri Črnomlju. Odšli so po TV liniji. Bilo je 5 tečajnic in 2 tečajnika. Dva izmed njih sta bila Korošca. Po opravljenem tečaju so se vrnili na osvobojeno ozemlje Zgornje Savinjske doline.

Partizansko šolstvo v Zgornji Savinjski dolini

Poleti 1944 je bil osvobojen večji del Zgornje Savinjske doline.

Meja med osvobojenimi predeli in okupatorjevimi zasedenimi ozemljem je potekala po črti: Soteska pri Letušu—Preseka—Tajna—Skorno—Sv. Florjan pri Belih Vodah—Tolsti vrh—Staknetov vrh—Krnos—Komen—Travnik—Lanječi vrh nad Raduho—Mrzla gora—Savinjsko sedlo—Grintavec—Brana—Kamniško sedlo—Planjava—Ojstrica—Velika planina—prelaz Črnivec—Menina planina—prelaz Lipa—del Dobrovelj—Soteska.

V Zgornji Savinjski dolini so bili prvi »šolski krožki«, kakor so jih imenovali v Solčavi. Delovati so pričeli v maju in juniju 1944. Otroci so se zbirali po kmečkih izbah. Te začasne šolske krožke je vodil Franc Herle iz Solčave.

O prvih organizacijskih prijemih šolstva v Zgornji Savinjski dolini je poročala Komanda solčavsko-logarskega področja oddelku za šolstvo pri Predsedstvu SNOS 26. VI. 1944:

»Po nalogu štaba Koroške grupe odredov sem bil določen, da organiziram šolstvo na solčavsko-logarskem področju... Ljudstvo je z veseljem sprejelo vest, da se bo zopet odprla šola... Za dan 27. VI. 1944 sem sklical roditeljski sestanek staršev vseh šoloobveznih otrok, da se pogovorimo o željah in zahtevah glede šole in pouka. 28. VI. bom imel vpisovanje, s 1. VII. pa se bo začel na tem področju redni šolski pouk. Poučeval bom v privatni hiši, ker je bila šola požgana in porušena. Pouk bo dopoldne in popoldne. Dopoldne bo pouk za višjo narodno šolo, popoldne pa za nižje razrede. Šolo sem razdelil na dva sektorja in to na Solčavo in Logarsko dolino z okolico. Prve tri dni v tednu bi poučeval v Solčavi, ostale tri dni pa v Logarski dolini v domu »Logarskih sester«. Po tem razporedu bodo lahko obiskovali šolo vsi šoloobvezni otroci tudi iz najoddaljenejših krajev. Referent za šolstvo Albert Rajer-Borut.«¹²

To je prvo pisano poročilo o pričetku partizanskega šolstva v Zgornji Savinjski dolini. Klopi in staro šolsko tablo so pripeljali v Logarsko dolino iz Solčave. Na tem sektorju se je stalno zadrževal Vzhodno-koroški odred, ki je imel v Robanovem kotu tudi partizanske bolnišnice.

Prvi partizanski učitelj, domačin v Zgornji Savinjski dolini, je bil Franjo Petrač-Hotimir. 1. VIII. je bil osvobojen zgornji del Zgornje Savinjske doline. S tem dnem se je pričela po vsej dolini tudi organizacija partizanskega šolstva.

¹¹ Dopis v Šolskem muzeju v Ljubljani.

¹² Poročilo v AMNO.

Učitelj Petrač je sprejel sporočilo naj se takoj napoti v Solčavo, kjer bi prevzel pouk, ker je bil partizan Albert Rajer, ki je gori poučeval, določen za drugo delovno mesto. Medpotoma pa je bil obveščen, naj se javi pri POOF za Štajersko, ki je takrat imel sedež pri kmetu Martinu Tesovniku p. d. Fluderniku v Savinji pri Ljubnem. Sekretar POOF dr. Aleš Bebler ga je kot domačina postavil za začasnega pokrajinskega šolskega nadzornika za Štajersko z nalogo, da začne z organizacijo partizanskega šolstva v Zgornji Savinjski dolini.

Prvi sedež šolske organizacije je bil v hiši Martina Sema p. d. Lizneka, Ljubno št. 1. Tukaj so se prijavljali prvi partizanski učitelji ob nastopu službe na partizanskih šolah. V tem času je POOF postavil za okrožnega šolskega nadzornika Zorka Kotnika, tajnik pa je bil Cvetko Grgič, bivši šolski upravitelj v Solčavi.

Ta prva imenovanja šolskih funkcionarjev v Zgornji Savinjski dolini so bila izvršena brez vednosti oddelka za šolstvo. To je bilo popolnoma razumljivo, ker je bilo treba hitro ukrepati. O tem se nam je ohranil dopis oddelka za šolstvo pri Predsedstvu SNOS od 18. VIII. 1944, ko piše POOF za Štajersko: »Zvedeli smo, da ste za štajersko področje postavili za šolskega nadzornika tov. Hotimirja, o čemer doslej še nismo bili obveščeni...«¹³

O pričetkih partizanskega šolstva pripoveduje Franjo Petrač: »Z nadzornikom Kotnikom sva hodila iz kraja v kraj po Zadretju in Savinjski dolini, kjer sva bila dobro znana. Iskala sva zasilne šolske prostore in opremo po zasebnih hišah, da se je pouk mogel čimprej začeti. Ljudstvo je bilo uvideno in šolstvu naklonjeno. S Kotnikom sva opravljala tudi inšpekcijsko službo. Učiteljstvo je vestno in času primerno izvrševalo svoje poslanstvo. Krajevne odbore OF sva naprosila, da so dali nadkriti zidovje požganih šol. Mladina je bila željna slovenskih učiteljev in materine govorec.«¹⁴

Ko je Franjo Petrač odšel na novo dolžnost v Gorico v Savinjski dolini, je bila postavljena za vršilca dolžnosti pokrajinskega šolskega nadzornika Andrina Levstikova-Irena, za okrožnega šolskega nadzornika pa Marija Božičeva, učiteljica iz Gornjega grada, ki je bila predlagana od POOF za Štajersko.

Andrina Žavcer-Levstikova piše v svojih spominih o organizaciji partizanskega šolstva v Zgornji Savinjski dolini:

»Z osvobojenjem Zg. Savinjske doline so prevzeli oblast NOO. Že na predvolilnih sestankih smo med drugim govorili tudi o potrebi organiziranja slovenskih šol. Po volitvah je POOF za Štajersko posebej razpravljal o organizaciji šolstva. Takrat sem bila imenovana za poverjenika za šolstvo in za pokrajinskega šolskega nadzornika... Žene so se na velikih ženskih zborovanjih, ki jih je organiziral PO AFŽ za Štajersko v Ljubnem, Gornjem gradu in Bočni, zelo zanimale za šolska vprašanja in prevzemale obveze za organizacijo partizanskih šol.«¹⁵

Ko je odšla Andrina Levstikova na novo dolžnost, je oddelek za šolstvo z odlokom 10. XI. 1944 imenoval za začasnega pokrajinskega šolskega nadzornika Dušana Lundra-Kresimira, ki je opravljal posle nadzornika do svoje smrti. Padel je v decembrski ofenzivi na osvobojeno ozemlje na sektorju Podvolovljek—Velika planina.

V času partizanskega šolstva v Zgornji Savinjski dolini so bile štiri učiteljske konference. Prva je bila takoj v začetku avgusta 1944 pri Martinu Semu

¹³ Dopis v AMNO.

¹⁴ Petračeva izjava v oddelku NOB celjskega muzeja.

¹⁵ Izjava A. Levstik-Žavcerjeve oddelku NOB celjskega muzeja.

na Ljubnem, kjer je bil takrat sedež prosvete. Razprava je tekla o organizaciji šolstva in o politični situaciji doma in po svetu. Referat o politični situaciji je imel član Oblastnega komiteja KPS za Štajersko in POOF Dušan Bole. Kmalu nato je sledila druga učiteljska konferenca na Forštu na Ljubnem. Razpravljali so o perečih šolskih zadevah in o borbi za svobodo.

Tretja in najmnogičnejša konferenca je bila novembra 1944 v gostilni Majcenovič v Radmirju. Vodil jo je Jože Jurančič, sekretar POOF za Štajersko. Četrta konferenca je bila 4. XII. 1944 pri Toniču v Nazarjih. Vodil jo je pokrajinski šolski nadzornik Dušan Lunder-Kresimir. V času konference se je že pričel nemški napad na osvobojeno ozemlje. To je bila zadnja konferenca partizanskih učiteljev na osvobojenem ozemlju Zgornje Savinjske doline.

O razvoju partizanskega šolstva v Zgornji Savinjski dolini je ohranjenega malo arhivalnega gradiva.

Na osvobojenem ozemlju Zgornje Savinjske doline so delovale naslednje partizanske šole:

Šola	Pouk je trajal	Oddelki	Število obiskujočih otrok
1. Solčava	1. VII.—22. X. 1944	4	pribl. 60
2. Luče	20. VIII.—10. XII. 1944	4	80
3. Ljubno	sept.—6. XII. 1944	6	90
4. Radmirje	sept.—6. XII. 1944	3	100
5. Gornji grad	1. IX.—15. XII. 1944	7	100
6. Nova Štifta	16. IX.—14. XII. 1944	4	161
7. Bočna	oktober—6. XII. 1944	3	90
8. Šmartno ob Dreti	oktober—6. XII. 1944	1	35
9. Gorica	18. IX.—6. XII. 1944	2	90
10. Nazarje	10. VIII.—25. XI. 1944	1	74
11. Šmihel nad Mozirjem	okt.—nov. 1944	2	37
12. Rečica	sept.—6. XII. 1944	4	200
13. Mozirje	10. XI.—25. XI. 1944	4	200
14. Lepa njiva	1. X.—30. X. 1944	2	30
15. Podvolovljek	podatki neznani	1	?
Skupno 15 šol		48 oddelkov	nad 1347 ¹⁶

Partizansko šolstvo na Kozjanskem

Partizansko šolstvo na Kozjanskem se je razvijalo in vraščalo v narodno-osvobodilno gibanje pod težjimi pogoji od onih v Zgornji Savinjski dolini. Kozjansko so obkroževale močne okupatorske sile, ki so varovale zanje izredno važne prometne poti Zagreb—Zidani most—Celje—Grobelno—Maribor. Okupatorskim silam pa so stali ob strani še nemški priseljenci v krško-brežiškem pasu in ob Sotli. Na Kozjanskem tudi ni bilo stalno večjih partizanskih enot razen Kozjanskega odreda. Vendar so imela vsa politična in kulturna dogajanja tu neko prednost, ki jo je dajal sam teren z raztresenimi vasi in samimi slabimi komunikacijami in obsežnimi gozdovi.

Prvi začetki neorganiziranega partizanskega slovenskega šolstva na Kozjanskem, če ga lahko tako imenujemo, so se pričeli po poročilih Janka Regvata, okrožnega šolskega nadzornika za Kozjansko že 1. 1942. Posredni vzrok temu so nedvomno bili tudi nemški jezikovni tečajji, ki so ravno v tem letu hoteli preobraziti naše ljudi v Štajerce, zveste Rajhu. Proti temu hudemu

¹⁶ Poročila partizanskih učiteljev in šol. upr. posameznih šol oddelku NOB celjskega muzeja.

Partizanska šola v Ljubnem v Savinjski dolini jeseni 1944

vsestranskemu pritisku s tečaji se je rodil v srcih naših zavednih ljudi odpor, ki ga je še vzpodbudila velika opora s strani kozjanskih partizanov. Pravi polet in vso organizacijo pa je dala politična oblast.

O teh prvih, zelo značilnih poskusih piše nadzornik Regvat:

»Ko postane v l. 1942 gibanje vse živahnejše, se pojavijo tudi majhne ilegalne grupe otrok, ki jih poučujejo zavedne slovenske žene. Predvsem so se učili pisanja in čitanja, pa tudi o naših partizanih, o Titu in Osvobodilni fronti so mnogo slišali. Ljudstvo je zasovražilo nemško šolo, slovenske pa ni bilo.«^{16a}

Z nastankom osvobojenega ozemlja na Kozjanskem poletu 1944 se prične ne samo organizacija šolskih, ampak tudi kulturnih ustanov, ki dosežejo svoj najvišji vzpon v Kulturnem domu na Planini, pevskih zborih in dramskih skupinah.

Vse to prosvetno in kulturno delo se je razvijalo na osvobojenem ozemlju, čigar črta je mejila na ozemlje, kontrolirano po okupatorju, v naslednjih krajih: Socko pod Kozjem—Ključica—cesta Vrenske gorice—Bučka gora—Verače—Sela v ravni črti na Rudenco—cesta do Volčjih jam—Njivica—Jezerce do bližine Šentruperta (nad Vodicami)—Laška vas—Mišji dol—Gračnica po hribovju na Mrzlo planino (Veliko Kozje)—nad Zidanim mostom—Kozičje—Radež—niže Razbora—Križ—Krakovo—Mestni vrh—Dobje Rebno nad Zgornjim Leskovcem pri Raštanju—Lipni vrh—Mrčna sela—Veliki kamen—Socko.¹⁷

Prvo poročilo o organizaciji partizanskega šolstva je iz srede julija, tako da lahko sklepamo na organizirano delo političnih forumov že konec maja ali

^{16a} Sodobna pedagogika, Ljubljana 1955, str. 152.

¹⁷ Izjava bivšega komandanta Kozjanskega odreda Marjana Jerina oddelku NOB celjskega muzeja.

prve dni junija 1944. To ohranjeno poročilo, datirano z 19. VII. 1944, ki ga je napisala Fani Košir-Meta, se v odlomku glasi:

»V okrožju Radeče-Laško se je v vasi Henina osnovala šola. Poučuje tov. Iljica Trampuš... Tov. sekretar OK je sklical roditeljski sestanek, ljudje niso imeli nikakih pomislekov, temveč so z velikim veseljem sprejeli predlog. Že prvi dan je prišlo samo iz šolskega okoliša Henina 55 otrok, drugi dan pa že 64...

Kmalu se je razvedelo daleč naokoli, da imamo šolo. Tako so otroci iz Jurkloštra in okolice prišli prosit, če smejo tudi oni priti v šolo, dasi je precej daleč. Na Lokavcu pa so se starši pritoževali, češ zakaj bi ne bila tudi pri nas šola, saj je pri nas bolj varno, ker smo v hribih. Pred nekaj dnevi smo mobilizirali še eno učiteljico in v kratkem bo tudi v Jurkloštru šola... Zelo primanjkuje čtiva, ker so Nemci požgali slovenske knjige. Pošljite čimveč Pionirjev, tudi stari bodo prav prišli...«¹⁸

Kmalu nato, dne 5. VIII. 1944, je poročal oddelku za šolstvo pri Predsedstvu SNOS sekretar OOOFF Radeče-Laško Pavle Baloh: »Sedaj imamo dve šoli. Prva je na Henini in druga v Jurkloštru, katero smo 31. VII. odpri. Ljudstvo je zelo veselo. Še večje veselje je med mladino. Peter.«

O ustanovitvi prve partizanske šole na Kozjanskem piše učiteljica Iljica Jančič-Trampuševa:

»Z velikim veseljem so sprejeli ljudje novico, ko jim je tedanji sekretar Pavle Baloh-Peter junija 1944 naznanil, da se je pričel pouk v slovenskem jeziku. Za učiteljico sem bila imenovana jaz. Od ust do ust se je širil glas: »Šola bo!« Čez nekaj dni smo pričeli s poukom. Kurirji s stanice TV 25 so znosili skupaj vse potrebno. Preskrbeli so nas s potrebnimi knjigami, kredo, barvniki in zvezki. Vsak dan nas je tov. sekretar Peter razveselil s kakim darom. Sekretar in njegovi so nam oskrbeli tudi knjižnico. Bila je lepo urejena. Od nekdanje šolske knjižnice ni ostalo nič. Nemški učitelji so bili uničili ves inventar in vse knjige. Vkljub temu so imeli pionirji vse šolske potrebščine. Z veseljem so prihajali v šolo in razred je bil nabito poln. Otroci niso znali ne brati, ne pisati, nemško se niso učili, slovensko jih ni nihče učil. Pokazali so vso dobro voljo in v kratkem času je bil uspeh že viden. Kdorkoli je šel mimo heninske šole, je videl stati na straži pred šolo pionirje z lesenimi puškami. Vsak se je moral legitimirati. Mnogokrat so nas obiskali razni funkcionarji, ki so se vsi pohvalno izražali o delu in uspehih naših pionirjev.

V avgustu je šla preko Henine prva večja nemška hajka. Vsi smo bili v razredu, ko je tov. Vinko potrkal na šolska vrata in javil, da prihajajo Nemci z Brega. Komaj smo odnesli pete, so bili že Nemci na Henini. Druga večja hajka je bila v decembru. Pionirji so se ravno pripravljali na igro... Imeli smo vaje. Komaj je kurir potrkal, smo v največji naglici pospravili in zbežali iz šole. In že so bili pri šoli, a zdaj ustaši. Vso šolo so preiskali in vse pretaknili. Iz razreda je prinesel neki ustaš partizanko ter veselo vzkliknil: »Dobil sem kapo partizanskega učitelja!« Kapa je bila last pionirja, ki jo je v naglici pozabil pod klopjo. Dobili so samo kapo, mi smo se pravočasno umaknili...«¹⁹

Na Henini je v šolski zid vzdana marmornata plošča z napisom: »Prva slovenska šola na osvobojenem Štajerskem v juniju 1944.«

Točno v istem času se je pričel pouk tudi v Solčavi.

¹⁸ Poročilo v AMNO.

¹⁹ Izjava Jančičeve oddelku NOB celjskega muzeja.

S kakšnim zanimanjem so voditelji osvobodilnega gibanja sledili organizaciji šolstva na bivšem Spodnjem Štajerskem, je razvidno iz dopisa z dne 2. IX. 1944 oddelku za šolstvo pri Predsedstvu SNOS:

»Iz novo. ustanovljenega okrožja Bohor smo prejeli naslednje poročilo o razvoju šolstva v okraju Radeče-Laško:

S posebnim zadovoljstvom sprejema ljudstvo organizacijo slovenskih šol, ki se ustanovljajo po predhodnih sestankih z roditelji. Doslej sta organizirani dve šoli, prva je bila ustanovljena v Henini, druga v Jurkloštru. Osvobojeni teritorij nam nudi priliko, da ustanovimo še več šol, kakor hitro bomo imeli učiteljstvo. Dobro bi bilo, če bi nam odsek za šolstvo poslal okvirne načrte. Okrožni odbor bo predlagal v najkrajšem času okrožnega šolskega referenta v potrdilo.

Zaželene načrte pošljite na Okrožje Bohor, ki obsega sedaj bivša okrožja Radeče-Laško, Kozje-Brežice in Smarje-Rogatec.

Sekretar: Leskošek²⁰

Zanimiva so mesečna poročila okrožnega šolskega nadzornika Janka Regvata za čas od 15. IX. 1944 do 15. XI. 1944. V tem času je bila povsod na Kozjanskem in v Zgornji Savinjski dolini, kakor tudi v drugih predelih, ki niso bili osvobojeni, šolska in kulturna dejavnost precejšnja.

Od srede septembra do srede oktobra je ostal okupacijski vojni stroj nekako brez moči. V novembru in prvih dneh decembra 1944 pa je okupator izvedel načrtne koncentracije svojih čet na robu osvobojenega ozemlja. S temi četami je pričel prve dni decembra 1944 ofenzivo na osvobojeno ozemlje.

Razvoj šolstva v tem času nam poročilo Okrožnega odbora OF Kozje z dne 16. X. 1944 prikazuje takole:

»Celotno kulturno-prosvetno delo se je po motnjah, ki so bile posledica okupatorjevega vpada na osvobojeno ozemlje, zopet dvignilo. Življenje v šolah in izven njih se zopet normalno razvija. Z dnem 10. X. 1944 so bile otvorjene 3 nove šole ter znaša sedaj število vseh 11, na katerih poučuje 24 učnih moči.

Šole so: Dobje, Henina, Jurklošter, Planina, Pečice, Prevorje, Razbor, Sv. Anton, Šentvid, Zabukovje, Zagorje. Poučuje 17 učnih moči s popolno ter 7 z nepopolno pedagoško izobrazbo. Da bi bile vse šole popolno zasedene, bi potrebovali 34 učnih moči.

V programu so naslednje šole, kjer še deloma razsaja okupator: Lokavec nad Laškim, Pilštanj, Pišcece, Podgorje pri Sevnici, Sromlje in Žusem. Vpisanih učencev je 1700, šolo jih obiskuje 1200. Šolski obisk ni najboljši zaradi pogostih napadov okupatorja. Ta ovira se odstranjuje z organiziranjem obveščevalne službe, ki bo tesno povezala starše s šolo (roditeljski sestanki). Po poročilih upraviteljev delo v šolah povoljno napreduje. Ves pouk se razvija v okviru življenjskih delovnih enot. Snov se zajema iz sodobnega življenja.²¹

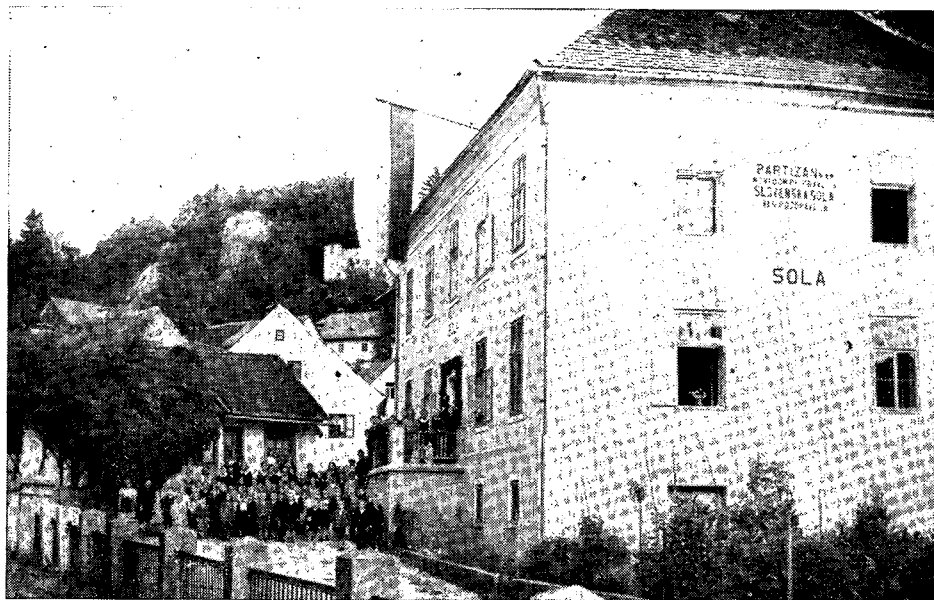
V Lokavcu nad Laškim, Pišecah, Sromljah in Žusmu se šole niso osnovale, ker za to ni bilo potrebnih pogojev. V zgoraj navedene kraje je še vdiral okupator in bi bila deca tam preveč ogrožena, zaradi tega se je odstopilo od prvotnega programa ustanovitve šol v teh krajih.

Poročilo Okrožnega odbora OF Kozje 17. XI. 1944 pa pravi:

»Na ozemlju kozjanskega okrožja, nadzorovanega po NOV, je otvorjenih 13 šol... Na novo so odprte šole v Pilštanju, Kozjem in Podgorju. Poučuje

²⁰ Poročilo v AMNO.

²¹ Poročilo v AMNO.

Partizanska šola na Planini jeseni 1944

32 učnih moči, 12 z nepopolno pedagoško izobrazbo. V pedagoški tečaj za nadomestno učiteljstvo se pošlje 10 učiteljev, med njimi 5, ki so že poučevali.

Kljub temu, da je nastalo slabo vreme in ni dovolj oblačil, se je šolski obisk dvignil. To je treba pripisati naslednjim dejstvom: 1. jesenska dela so končana, 2. roditeljski sestanki so pogosti in na njih obravnavajo vsa pereča vprašanja in vodijo politične razgovore, 3. organizirajo se roditeljski sveti, ki prevzemajo, zavedajoč se svoje naloge, vso odgovornost za šolsko mladino in šolo na svoje rame. V splošnem se opaža dobra volja in veselje do obiskovanja šole tako s strani otrok in staršev... Šolska poslopja so v dobrem stanju... Na šolah se prirejajo šolski mitingi z velikim uspehom. Podmladek RK je osnovan na vseh šolah. Proslave: obletnica oktobrske revolucije, združitvev RA z NOV na jugoslovanskih tleh, osvoboditev Beograda, proslava 100-letnice rojstva Simona Gregorčiča... Organizirali so se politični krožki OF za učiteljstvo, na katerih se obravnavajo vprašanja politične graditve in izvenšolskega dela...²²

Iz tega poročila veje izredna aktivnost. Šola je postala povsod središče prosvetnega dela. Učiteljstvo ni delalo samo v šoli, ampak se je udeleževalo tudi vsega izvenšolskega dela. Politični krožki so dali učiteljem, katerih večina je šele prišla v partizane, jasen pogled na našo pravično borbo in pravilno politično razgledanost.

Po vsem osvobojenem ozemlju se je pokazala občutna vrzel v učnih knjigah. Kozjansko učiteljstvo se je izkazalo za najaktivnejše pri reševanju teh težav. V zapisniku 3. seje učiteljstva kozjanskega okrožja z dne 16. XI. 1944 so sprožili tudi vprašanje šolske čitanke, ki so jo nameravali izdati. Snov zanjo so zbirali učitelji. Čitanka bi imela 30—40 strani čtiva. Bila bi tudi slikovno

²² Poročilo v AMNO.

opremljena. Opremil bi jo učitelj Janko Padežnik iz Jurkloštra. Urednika čitanke sta bila učiteljica Stana Jerin s Planine in učitelj Vlado Kranjc iz Dobja. Do uresničitve te zamisli zaradi vdora okupatorja v začetku decembra ni prišlo.

Učiteljstvo je bilo združeno v štirih političnih krožkih. Prvi krožek je združeval učiteljstvo na Henini, v Razboru, Jurkloštru. Drugi krožek je zajemal šole v Kozjem, Pilštanju, Zagorju in Prevorju. V tretjem krožku so delovale šole Planina, Šentvid in Dobje. V četrti krožek so bile vključene šole južnega dela Bohorja: Zabukovje, Sv. Anton in Podgorje. Krožki so služili politični izobrazbi učiteljstva.

Kozjansko učiteljstvo je imelo od 27. X. do 16. XI. tri delovne konference, ki so obravnavale splošni politični položaj v svetu, delo v OF, šolske zadeve in izvenšolsko delo učiteljstva. Na teh konferencah so šolski upravitelji redno poročali o razmerah na šolah (roditeljski sestanki, šolski obisk, pouk itd.). Štirinajstdnevno pa so pošiljali okrožju še posebna poročila. Nekatera teh poročil so se še ohranila.

Šolski upravitelj iz Prevorja poroča o stanju šolstva v svojem kraju do 21. X. 1944:

»Vpisanih šoloobveznih otrok je 178, obiskuje jih pouk 89. Večina staršev in otrok je zelo vesela šole. Znanje slovenskega učnega jezika je obupno. Učenci nimajo nobenega besednega zaklada, ne znajo pisati po nareku in celo prepisovanje s table jim dela težave. Peti razred čita tako kakor normalno drugi v začetku šolskega leta. Podobno je znanje v računstvu in ostalem...«²³

V Razboru je bila šola odaljena komaj tri četrt ure od okupatorjeve postojanke, vendar jo je obiskovalo kljub temu 50 % otrok. Na Henini je bilo obiska 80 %. Podobni primeri so bili tudi po drugih šolah na Kozjanskem.

S kakšnimi težavami so se morali boriti partizanski učitelji in v kakšnem stanju je bila slovenska mladina v času okupacije, je dovolj razvidno iz gornjega poročila.

Na Kozjanskem so delovale sledeče partizanske šole:

Šola	Pouk je trajal	Oddelki	Število obiskujočih otrok
1. Henina	1. VII.—10. XII. 1944	4	113
2. Jurklošter	21. VII.—31. XII. 1944	2	130
3. Planina	20. VIII.—10. XII. 1944	3	169
4. Šentvid (Bohor)	20. VIII.—10. XII. 1944	3	170
5. Pilštanj	4. X.—10. XII. 1944	2	40
6. Zagorje	16. VII.—10. XII. 1944	3	prib. 100
7. Prevorje	avg.—dec. 1944	3	143
8. Dobje	sept.—15. XII. 1944	5	180
9. Razbor	?—10. XII. 1944	2	prib. 60
10. Podgorje	?	1	39
11. Kozje	sept.—1. XII. 1944	1	52
12. Zabukovje	sept.—7. XII. 1944	2	104
13. Sv. Anton	?	1	?
14. Pečice	?	1	prib. 50
15. Kalobje	?	1 (krožek)	30
16. Poreber	? 3 × tedensko	1	prib. 30
Skupno 16 šol		35 oddelkov	nad 1410 otrok ²⁴

²³ Poročilo v AMNO.

²⁴ Poročila partizanskih učiteljev in šol. upr. posameznih šol oddelku NOB celjskega muzeja.

Šole Sv. Anton, Kalobje, Poreber in Pečice so se kasneje ustanovile, zanje manjkajo podatki, h kateremu političnemu krožku so pripadale.

Vzporedno s prosvetnim delom je polno zaživelo tudi ostalo kulturno delo. Nedvomno nikjer drugje na osvobojenem ozemlju Spodnje Štajerske ni bilo kulturno delo razgibano tako močno kakor na Kozjanskem. Okrožni odbor OF Kozje je imenoval Janeza Ravterja za okrožnega prosvetnega organizatorja, čigar naloga je bila, da organizira kulturno delo na Kozjanskem. Večina kulturnoprosvetnega dela je slonela na ramah partizanskega učiteljstva. O tem nam govori poročilo Okrožnega odbora OF Kozje dne 20. X. 1944:

»...Kulturno-prosvetno delo na osvobojenem teritoriju se povoljno razvija. Po premaganih začetnih težavah se je začelo sistematično delo na obnovi in izgradnji naše nove kulture. V ta namen smo zaprosili vse kulturnoprosvetne delavce, v prvi vrsti učiteljstvo...«²⁵

Učitelji so v tem času ustanovili pevske zборе v Jurkloštru, na Planini, Gorici pri Rajhenburgu (Brestanici) in Zagorju. Na partizanskem mitingu pri Šentvidu pri Planini je nastopila tudi okrožna igralska skupina s Klopčičevo enodejanko »Mati«. V tem času se je uveljavljala že amaterska igralska skupina iz Jurkloštra.

Na Planini so ustanovili prvi »Dom ljudske prosvete«. V njem sta bili knjižnica in čitalnica. V »Domu« so imeli svoj sedež vaška godba, pevski zbor in vaški oder. Za knjižnico so zbirali knjige med privatniki in povesod, kjer so bile na razpolago. Še po drugih krajih so pričeli ustanavljati javne in šolske knjižnice. V tem času so iz gradu Ruda dobili okoli 2500 leposlovnih knjig. Tu je založba »Umetniška propaganda« imela svoje skladišče.

Že iz teh pičlih podatkov odseva vsa kulturna dejavnost, ki jo je narodno-osvobodilni boj prinesel v oddaljene in zakotne kraje Kozjanskega. To kulturnoprosvetno delo je bilo na tamošnjih terenih spontan protest in izraz teženj slovenskega človeka, ki mu je okupator hotel vzeti njegovo govorico, mišljenje in čustvovanje.

Partizansko šolstvo v Revirjih

Partizansko šolstvo v Revirjih se je razvijalo v mnogo težjih okoliščinah kakor na drugem osvobojenem ozemlju. Sekretar Okrožnega odbora OF Revirji Lojze Ribič je poročal 11. IX. 1944 oddelku za šolstvo pri Predsedstvu SNOS, da bodo pričeli na vsem osvobojenem in polosvobojenem ozemlju z rednim šolskim poukom. V ta namen so mobilizirali nekaj kvalificiranih moči in upajo, da jim bo uspelo.²⁶

Osvobojenega ozemlja v Revirjih v primerjavi z osvobojenim ozemljem v Zgornji Savinjski dolini ali na Kozjanskem ni bilo. Govorimo lahko le o določenih hribovskih predelih, kamor je okupator iz bojazni pred partizani le redko prihajal. Da pa se je partizansko šolstvo tudi tam lahko razvijalo, čeprav v manjšem obsegu in v drugih organizacijskih oblikah kakor na drugem osvobojenem ozemlju, je pripisati nekaterim vzrokom. Ti pozitivni vzroki so v pokrajini sami in ljudeh. Naselja tu so redka in težko dostopna, zato jih okupator ni mogel nikdar stalno nadzorovati. Značilna je velika iznajdljivost in predanost tako političnih delavcev kakor tudi partizanskih učiteljev, ki so tukaj poučevali v mnogih primerih navezani skoraj izključno sami nase. Na teh pre-

²⁵ Poročilo v AMNO.

²⁶ Poročilo v AMNO.

delih ni bilo stalno večjih partizanskih sil, ki bi šolske ustanove lahko varovale in jih ob nenadnih nemških premikih pravočasno obveščale. Mnogokrat je bilo to učno osebje navezано samo na obveščevalno omrežje tamošnjega zavednega prebivalstva.

V krajih, kjer so pričeli s poukom, ni bilo šolskih poslopij. Zaselki so bili precej oddaljeni drug od drugega, zato se otroci niso mogli zbrati na nekih mestih v večjih skupinah. Ob teh dejstvih vidimo tukaj posebno organizacijsko obliko partizanskega šolstva, imenovano »šolski krožki«. Te male učeče skupine otrok so štejele od 8 do 20 in celo več učencev. Vsak tak krožek je imel svojo učno osebo.

Partizansko šolstvo v Revirjih se je pričelo organizirati konec avgusta in v začetku septembra 1944 po zgledu drugega šolstva. Prvi organizator šolstva v Revirjih je bil Mirko Skalin-Andrejec, učitelj-partizan in politični delavec. Partizansko šolstvo se je najprej organiziralo v okraju Hrastnik.

Oddelek za šolstvo pri Predsedstvu SNOS je dne 23. IX. 1944 poslal okrožnemu odboru OF Revirji med drugim tudi naslednja navodila:

»... Pokličite vse kvalificirane učitelje in učiteljice, ki so v okupacijskih postojankah in so se v zadnjih treh letih korektno obnašali, na osvobodjeno ozemlje. Tudi te smatramo na podlagi sklepov kočevskega zbora odposlancev slovenskega národa za mobilizirane... Današnji čas ne dopušča poučevanja v velikih poslopijih, zaenkrat je bolje, da je šola mogoče razdeljena po posameznih vaseh vsaj tam, kjer je nevarnost vdorov...

Šola mora biti v neprestani zvezi z osvobodilnim gibanjem zlasti tam, kjer so bili več let brez šole. Tam bo prvo delo, da jih naučite brati in pisati slovensko...«²⁷

Dne 30. IX. 1944 je bilo okrožje Revirji priključeno okrožju Celje. S to priključitvijo so se okraji v okrožju ozemeljsko spremenili.

Mirko Skalin piše v svojem spominskem dopisu o partizanskem šolstvu v Revirjih:

»Organizacijsko načelo so bile majhne skupine. Učitelji so jih imenovali »krožke«. Pouk je bil v zasebnih hišah. Majhne skupine otrok so bile za poučevanje zelo primerne zaradi nevarnosti hajk, ker je bilo vse okrožje nadzorovano po okupatorju. V tem pogledu so imele lažje delo šole v Šentgotardu, Šentlambertu, Dobrljevem in Čemšeniku na zagorski strani, kjer smo organizirali šolstvo konec oktobra. Statističnih podatkov učitelji niso vodili.

Okolica Trbovelj in hribovita okolica Laškega, ki je spadala pod Hrastnik, sta bili najbolj izpostavljeni področji. Zato je šolstvo na terenu Laško prenehalo v decembru 1944.

Iz zapisnika seje Okrajnega odbora OF Trbovlje z dne 12. XII. 1944, ki sem ga sam pisal, posnemam:

Šolstvo: Trenutno deluje 11 šolskih krožkov, 7 pa jih je bilo ukinjenih zaradi hajk in zajetja 4 učnih oseb (Laški teren, izmed štirih je bil ujet tudi Maks Posinek-Juš). Zaradi ugodnih prilik je trenutno najbolje organizirano šolstvo v zahodnem delu okraja (zagorski sektor). Vršijo se tedenski sestanki z ugotavljanjem metodičnih napotkov. Vodi jih kvalificirana učna moč. Po šolah se snujejo tudi podmladki RK.

Na hrastniškem in zagorskem terenu se je šolstvo obdržalo s prekinitvami do osvoboditve...«²⁸

²⁷ Poročilo v AMNO.

²⁸ Izjava Mirka Skalina oddelku NOB celjskega muzeja.

Za Mirkom Skalinom-Andrejcem je nadaljeval njegovo delo šolski nadzornik Jaka Bazelj.

Na področju Hrastnik je bilo 5 šolskih krožkov in to:

1. Sv. Katarina (Ravne, Goveji potok, Gornje Čeeče), 2. Kal, 3. Dol, 4. Kovk-Krnice, 5. Gore-Sv. Jurij.

V teh krožkih sta poučevali dve kvalificirani in tri pomožne učne moči.

Na ozemlju Laško je bilo tudi 5 krožkov v naslednjih krajih:

1. Trnov hrib—Govce—Praha, 2. Praha—Govce, 3. Belovo—Spodnje Brezno, 4. Gornja Rečica (del), 5. Gornja Rečica.

Tudi tukaj sta proučevali 2 kvalificirani in tri pomožne učne osebe.

Na zagorskem terenu je bilo 7 krožkov in to:

1. Šentlambert, 2. Jablana, 3. Trojane, 4. Šentgotard, 5. Dobrlevo, 6. Čemšenik, 7. Jesenovo.

Dve učni osebi sta bili kvalificirani, drugih pet nekvalificiranih. Na področju Zagorja so krožke obiskovali v glavnem otroci stari 7—10 let. To je bil elementarni razred.

V Revirjih je bilo glede kvalificiranih učnih moči najteže. V 17 šolskih krožkih je poučevalo 6 kvalificiranih in 11 nekvalificiranih učnih oseb. Število šoloobiskujočih otrok ni točno znano, ker učiteljstvo, kakor navaja Mirko Skalin, zaradi nevarnosti hajk ni vodilo statistike. Podatki o šoloobiskujočih učencih so se po Mariji Novak-Mikuševi ohranili za Dol (10 učencev), Čeeče 14 učencev, Kal (8 učencev), Čemšenik (preko 20 učencev), Kovk-Krnice (24 učencev), po Skalinovih pa za Sv. Katarino (nad 20 učencev), Kovk-Krnice (24 učencev), Gore-Sv. Jurij (18 učencev). V osmih krožkih je bilo 131 šoloobiskujočih otrok.²⁹ Za 7 šolskih krožkov ni podatkov. Če vzamemo povprečno 10 učencev v vsakem izmed 7 krožkov, je v Revirjih obiskovalo partizanske šole nad 200 otrok.

Partizansko šolstvo na Pohorju in v okraju Slovenj Gradec

Najbolj skopo so ohranjeni podatki o partizanskem šolstvu v severozahodnem delu Štajerske (zahodni del Pohorja in okrožje Dravograd, kamor je spadal okraj Slovenj Gradec). To je popolnoma razumljivo zaradi okupatorjevega pritiska, ki je bil v tem delu Štajerske najmočnejši, naša povezava z drugimi predeli, kakor tudi z Dolenjsko pa tudi najšibkejša. Ti hribovski predeli z raztresenimi naselji in saminiami od jugovzhodnih pobočij Uršlje pa tja do Lovrenca in Ribnice na Pohorju so jeseni 1944 oživel v organizaciji partizanskega šolstva.

Vsi ti predeli so bili zaradi izredno važnih prometnih poti (ceste in železnice) in stalnih partizanskih napadov pod močnim in stalnim pritiskom okupatorjevih postojank Slovenj Gradec, Dravograd, Ruše in Maribor. Kljub temu pa je bilo Pohorje s svojimi prostranimi gozdovi in večjimi skupinami partizanov (Pohorska brigada, deli XIV. udarne divizije) pod neprekinjenim partizanskim nadzorstvom. Avgusta 1944 so bili večji kraji na Pohorju, kakor Lovrenc in Ribnica, osvobojeni. Po osvoboditvi teh krajev je ljudska oblast pričela tudi tukaj s pripravami za organizacijo partizanskega šolstva. V prvi polovici septembra se je pripravil pričetek šolskega pouka v Lovrencu, Primožu, Antonu in Ribnici na Pohorju.

²⁹ Izjavi Marije Novak-Mikuševe in Mirka Skalina oddelku NOB celjskega muzeja.

Ohranjeno je poročilo Okrožnega odbora OF Maribor z dne 24. X. 1944 oddelku za šolstvo pri Predsedstvu SNOS, ki pravi:

»... Velika večina tukajšnjega ozemlja je še pod okupatorjevo upravo, le kraja Sv. Lovrenc n. P. in Ribnica n. P. sta delno osvobojena, vendar je zaradi hajk v zadnjem času delo na šolskem polju začasno prekinjeno.

Na šoli Sv. Lovrenc se je začel šolski pouk 20. IX. 1944. Kot učna moč je delovala aktivistka SPŽZ. 16. t. m. se je prav tam začel z otvoritveno službo božjo redni pouk v 2 oddelkih. Kot učitelja sta nameščena 1 kvalificirana in 1 nekvalificirana učna moč. Šolsko poslopje, ki je bilo po osvoboditvi trga po požaru delno poškodovano, je primerno urejeno in se je doslej vršil pouk v dveh dobro opremljenih učnih sobah. Pouk je menjalen...

Na šolo Sv. Primož n. P. smo namestili tov. Boža Zorka z nalogo, da z ekskurendio poukom oskrbuje tudi šolo pri Sv. Antonu n. P.

Na šolo Ribnica n. P. smo imenovali šolskega upravitelja tov. Branka. Nadaljnje učne moči se mu bodo dodelile, čim jih bomo dobili. Na tej šoli se pričetek pouka šele organizira. Edino na teh šolah bi bil zaenkrat mogoč pouk.

Zbiramo po smislu okrožnice Predsedstva SNOS in POOF za Štajersko potrebne podatke in se s tem pripravljamo na čas, ko bode mogoče pričeti z rednim šolskim delom...³⁰

Po podatkih, ki so na razpolago, sta na Pohorju delovali samo dve partizanski šoli, in to v Lovrencu in Primožu (sedaj Slivnik). Priprave za otvoritev šole so bile še v Ribnici in pri Sv. Antonu na Pohorju, vendar do uresničitve ni prišlo.

V Lovrencu se je otvoritev partizanske šole začela s svečanostjo, ki so se je udeležili otroci z učitelji, predstavniki okrajnega in mestnega odbora OF in ostalo prebivalstvo.

Vse šolske potrebščine kakor papir, zvezke in kreda so ob začetku pouka dobili še v trgovinah v Lovrencu. Kasneje pa je vse šolske potrebščine prekrbela gospodarska komisija po svojih kanalih iz Maribora.

Ker je bil tamošnji teren kljub osvoboditvi še vedno nevaren zaradi možnosti nenadnih okupatorjevih vdorov, je izposloval takratni okrajni sekretar OF. Janko Ževart, da je Tomšičeva brigada za zaščito trga dodelila posebno zaščitnico, iz katere se je pri komandi mesta formirala stalna posadka. Štela je okoli 40 borcev. Na vseh prehodih v trg so bile stalne straže. Med civilnim prebivalstvom pa je bilo organizirano obveščevalno omrežje.

Število šoloobveznih otrok ni znano.³¹

V septembru 1944, ko se je odprla šola v Lovrencu, se je pričela šola tudi v Primožu (sedaj Slivnik). Tukaj je poučeval učitelj Boža Zorko. Na tej šoli je bil samo en oddelek s prvim in drugim razredom. Pouku je prisostvovalo okoli 15 otrok. Šola je bila pri kmetu Sedovniku. Pouk je trajal na obeh šolah do konca oktobra 1944. Prekinil ga je vdor okupatorja. Pouk se ni obnovil do osvoboditve.³²

V okraju Slovenj Gradec se je partizansko šolstvo najkasneje razvilo in še to v posebnem sistemu tako imenovanih »potovalnih šol«. Bistvo le-teh je bilo v tem, da je učitelj potoval od hiše do hiše in od vasi do vasi ter poučeval otroke. Za partizansko šolstvo je bilo v okraju tudi najmanj stvarnih pogojev. Konec septembra 1944 se je pričela organizacija šolstva na jugozahodnem

³⁰ Poročilo v AMNO.

³¹ Izjava v oddelku NOB celjskega muzeja.

³² Izjava v oddelku NOB celjskega muzeja.

pobočju Pohorja v Golavabuki na desnem bregu Mislinje in oktobra na jugovzhodnih pobočjih Uršlje, na območju občin Šmiklavža, Razborja in deloma Podgorja.

Pri okrajnem odboru OF Slovenj Gradec je za šolstvo in sploh za prosveto odgovarjal član odbora, učitelj Viktor Vavpot, ki je organiziral šolstvo na pobočjih Pohorja, in učitelj Rajko Iglar, ki je bil »potovalni učitelj« na levem bregu Mislinje. Šolstvo, ki se je na teh terenih komaj pričelo razvijati, je moralo v drugi polovici novembra prenehati z delom, ker se je na meji osvojenega ozemlja začel okupator načrtno pripravljati za napad na Zgornjo Savinjsko dolino.

V poročilu dne 23. XI. 1944 piše učitelj Rajko Iglar med drugim. »... Na teritoriju Okrajnega odbora OF Slovenj Gradec smo ustanovili prve tečaje naše »potovalne leteče šole«. Konec so jim napravile nemške policijske patrolje, ker obveščevalna služba ne more izključiti nenadnega napada nemške policije.«

Organizacija partizanskega šolstva je potekala v okraju Slovenj Gradec drugače kakor pa na osvobojenem ozemlju. Učitelj je najprej obiskal posamezne kmetije ter pripravljaj in navduševal starše in otroke za šolo. Ljudje so bili na teh področjih sprva nezaupljivi iz strahu pred izdajami, pogostimi hajkami in stalnimi nemškimi patroljami.

Ves obsežni hribovski teren, ki je segal le pri Šmiklavžu prav v dolino, je bil razdeljen na 4 šolske okoliše. V vsakem je bilo 6 do 10 učencev v starosti 7 do 10 let. V »stanicah«, to je hišah, kjer so se zbirali otroci za pouk, je trajal pouk po 2 do 3 ure na dan, dopoldne v eni, popoldne v drugi stanici. Vsaka stanica je prišla na vrsto le vsak drugi dan. Okrog 20. XI. 1944 je delo šolskih stanic zaradi hajk in snega prenehalo.

Na vznožju Pohorja je bil pouk v glavnem pri kmetu Pogorelčniku in Porsrnjaku na Golavabuki. Mnogi otroci so bili stari že 9 let in še niso poznali črk, ker nemških šol sploh niso obiskovali.

V januarju 1945 se je organiziral pouk še v Šentilju pod Turjakom in v Šentvidu pod Valdekom (sedaj Jarše). Tukaj sta poučevali učiteljici Matilda Pastirk in Anica Jeseničnik.³⁴

*

Znano je, da je slovensko šolstvo v zadnjih letih pred okupacijo bilo na zavidljivi višini, kar je bila glavna zasluga šolskih reformatorjev, ki so dobro poznali borbo delovnega ljudstva za napredne ideje. Te ideje so prevladoval pri vzgoji in pouku med večino naprednega učiteljstva. Zaradi tega se kvalificiranim partizanskim učiteljem ni bilo treba še posebej zvipljati v partizansko šolo.

Zaradi težkih razmer, graditve pouka na popolnoma novih idejah in zaradi velike zaostalosti otrok v nemških šolah se pouk v tem kratkem času, v katerem je bil marsikje še večkrat prekinjen, ni mogel tako dvigniti, kakor bi to želeli. Toda kljub temu so te šole polagale prve temelje izobraževanju in naprednemu gledanju naših sedanjih generacij.

Glavni vzgojni smoter partizanskih šol je bil:

1. Krepitev vseh moralnih kvalitet tlačenege ljudstva in vzbujanje samozavesti na živih zgledih narodnoosvobodilne borbe in partizanskih herojev.

³³ Poročilo v AMNO.

³⁴ Izjava V. Vavpota oddelku NOB celjskega muzeja.

2. Širjenje. splošne razgledanosti po predmetih, ki so podlaga osnovnemu znanju v ljudski šoli.

Partizansko šolstvo v okupirani Spodnji Štajerski ima glede na mišljenje vodilnih nemških funkcionarjev, ki so hoteli priključiti to ozemlje k rajhu, svoje posebno mesto. To šolstvo ni pomembno samo zato, ker se je ustanavljalo in delovalo po vseh okupiranih predelih od Save, Savinje in Sotle do Drave, da je obiskovalo te šole nad 3000 slovenskih otrok, mnogokrat ilegalno, poučevalo jih je nad 100 partizanskih učiteljev, ampak predvsem zato, ker je delovalo v osrčju okupiranega ozemlja.

Njegova posebna vrednost pa je tudi v tem, ker je ravno ljudstvo samo sprejelo te šole z navdušenjem, jim pomagalo in žrtvovalo vse, da so lahko delale.

Partizansko šolstvo na Spodnjem Štajerskem je največja afirmacija narodnoosvobodilnega gibanja in najresnejše kulturno-prosvetno delo v času okupacije.

To šolstvo je z ustanavljanjem roditeljskih svetov in šolskih odborov, ki so bili pri vsaki partizanski šoli, položilo temelje in s svojo veliko demokratičnostjo pokazalo smer naši današnji reformirani šoli.

Партизанская школа в оккупированной Нижней Стерии

Резюме

На оккупированной территории Нижней Стерии партизанская школа развивалась в гораздо более тяжелых условиях чем в так называемой „Люблянской провинции“ и в Примории.

После прихода XIV ударной дивизии в Нижнюю Стерию, когда была вполне или частично освобождена большая часть территории, и в этих местах возникли более благоприятные условия для развития школьного дела.

Первые данные о школах сохранились в литийском округе, в районе за Савой.

Школьное дело особенно развернулось на освобожденной территории верхней Савинской долины, где работало 15 школ с 48 классами и 1347 учениками.

В Козьянско работало 16 школ с 35 классами и 1410 учениками.

В угальном бассейне (Трбовлье, Загорье, Храстник, Лашко) работало 17 школьных кружков. Эти кружки находились в крестьянских домах. Их посещало свыше 200 детей.

На Похорье была школа в Св. Ловренце и Приможье, а в районе Словень Градец были организованы передвижные школы. Учителя этих школ ходили по деревням и учили детей.

В нижней Стерии партизанские школы посещало около 3000 детей. Учителей было около 100 человек.

В декабре 1944 г. оккупанты опять заняли освобожденную территорию. Школы в верхней Савинской долине, в Козьянско и на Похорье перестали работать. Частично они остались лишь в угальном бассейне и в Салешкой долине.

Партизанские школы имеют особое значение именно потому, что они работали на оккупированной территории и таким образом являлись крупным утверждением народноосвободительного движения. Велика также их роль в культурно — просветительной работе в этих местах. При этих школах работали также советы родителей и школьные комитеты. Таким образом, эта демократическая черта партизанских школ является одной из основ реформированной школы настоящего времени.

Dr. Metod Mikuž

Pomembnost terenskega dela ekip Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani in pisanja takoimenovanih občinskih kronik

Namen, sestavka je dvojen. Prvič podati na določenem dogodku iz zgodovine NOB ob primerjavi originalnih dokumentov s poročilom terenske ekipe pomembnost in nujno potrebnost dela terenskih ekip (zasliševanje preživelih borcev, izjave domačinov, rekonstrukcija dogodka na terenu itd.) in drugič, napisati spričo ugotovitev v prvem delu sestavka nekaj pripomb o prav tako neobhodno potrebnem pisanju kronik. Žive priče namreč utegnejo ugasniti in bo tako odšlo v pozabo marsikaj, kar bi utegnilo brez dvoma v znatni meri osvetliti nekatere dogodke ali celo večja obdobja iz zgodovine NOB. Da je šlo zaradi premajhnega zanimanja za najnovejšo zgodovino v buržoaznem družbenem redu že marsikaj v izgubo, je popolnoma jasno in do neke mere tudi razumljivo. Buržoazija se namreč boji svoje lastne najbližje preteklosti. Ljudske množice pa se nimajo bati ničesar in prav zato je pri nas, v socialistični domovini tudi zgodovini za najmodernejše razdobje priznan atribut prave, to je znanstvene zgodovine, ki more tudi o najnovejših razdobjih podajati enako kritične in znanstveno utemeljene analize kot, recimo, za srednji vek. Pomembnost in namen napredne zgodovinske znanosti namreč ni v nekih pozitivističnih in okostenelih ugotovitvah, da se je to ali ono v resnici samo zgodilo, temveč tudi temeljit odgovor na vprašanje zakaj se je to zgodilo. Za rešitev tega vprašanja pa je predhodno potrebna točna analiza vseh tistih gibalnih sil, ki izvirajo iz splošno znane antagonije med progresivnimi in reakcionarnimi silami v vsakem zgodovinskem procesu. Le tako analizirana zgodovina ima svoj pomen za našo socialistično sedanost in njeno razumevanje ter nudi dosti solidne možnosti celo za sklepanje o nečem bodočem.

Možnost, upravičenost in potrebnost pisanja zgodovine najnovejših razdobj je torej pri nas dejstvo, ki seveda popolnoma ne izključuje splošno priznane resnice, da je za dokončno objektivno oceno določenega razdobja potrebna le neka časovna razdalja. Ali pa se bo recimo dejstvo, da so bili Italijani konec marca 1943 tepeni pri Jelenovem žlebu, čez sto let kaj spremenilo? To ne, in zgodovinar bo čez sto let ravno tako pisal o takratnem italijanskem porazu in prav tako bo moral priznati, da so zmago dosegle slovenske brigade. Prav to pa je bistvo tega zgodovinskega dogodka, kateremu bo verjetno zgodovinar čez sto let dodajal še nekaj nebitvenih podrobnosti, ki jih danes še ne dodajamo. Kot danes pa bo moral tudi zgodovinar čez sto let paziti, da bo to, kar bo pisal, resnica.

Če se torej buržoazija boji svoje najnovejše zgodovine zato, ker noče v njej videti napak, ki jih je zagrešila v svoji nenehni borbi z ljudskimi množicami, se te nimajo bati ničesar. Tudi če so v svoji borbi z buržoazijo delale napake, kajti brez teh ni živega človeka. Dokazano pa je, da morejo ljudske množice in

njihova vodilna sila te napake odpraviti, buržoazija pa nikdar. In ni brez pomena znana buržoazna definicija zgodovine, da ta namreč uči, a uči samo to, da se iz nje ni nihče še ničesar naučil.

I.

Odločil sem se dokazati pomembnost dela ekip Muzeja narodne osvoboditve ob primerjavi originalnih dokumentov s poročilom dveh članic muzejske ekipe o veliki nesreči, ki je 25. marca 1944 zadela 9. brigado NOV in POS. Od originalnih dokumentov sem upošteval izredno poročilo štaba 18. divizije Glavnemu štabu o sovražnem napadu na enote 9. brigade v Makošah od 29. marca 1944 (fasc. 189 v arhivu Muzeja narodne osvoboditve), poročilo Glavnega štaba od 12. aprila 1944 o izrečni kazni štabu 9. brigade in štabu 3. bataljona (fasc. 15 prav tam) ter poročilo Glavnega štaba Vrhovnemu štabu NOV in POJ od 19. aprila 1944, ki se tudi dotika tragedije v Makošah (fasc. 16 a prav tam). Poročilo o delu terenske ekipe na tem dogodku pa sta mi odstopili tovarišici Preatonijeva in Golouhova in se jima na tem mestu lepo zahvaljujem za prijaznost.

Vsebina zgoraj omenjenih originalnih dokumentov o sovražnem napadu na Makoše je v glavnem tale: 9. brigada se je zaradi napadov na komunikacije Kočevje—Ljubljana zadrževala na področju Kočevje—Ribnica. Ker je bil njen 4. bataljon že dalj časa v Polomu in Vrbovcu, 3. bataljon pa v Makošah, je bila ukazana njuna zamenjava (3. bataljon v Polom in Vrhovec, 4. v Makoše), ki naj bi se izvedla tako, da bi prišel 4. bataljon v Makoše prej kot bi iz Makoš odšel 3. bataljon. Tako sta bila usodnega jutra 25. marca 1944 zbrana v Makošah oba bataljona.

Za zavarovanje je bila poslana bojna patrulja proti Ribnici, proti Stari cerkvi in Kočevju, postavljena so bila tri stražarska mesta in dve izvidnici, ena na koti 479, druga severovzhodno od Makoš in obe oddaljeni od vasi za 500 metrov.

Zjutraj 25. marca sta odšli dve sovražni koloni, vsaka po okrog 350 mož proti Makošam, ena iz Kočevja, druga iz Ribnice. Kolona iz Kočevja je prodirala proti Stari cerkvi in od tod na Koblerski hrib — 825—955 (Črni vrh)—723. Tu se je kolona razvila v strelce in prodirala proti Makošam. Kolona iz Ribnice pa je prodirala do Lipovca, kjer je postavila z delom svojih sil zasedo ob poti Lipovec—Makoše, z ostalimi silami pa je prodirala mimo kote 482 in severno od Otavic do severozahodnih obronkov gozda nad Makošami.

Na to kolono je zadela partizanska bojna patrulja, ki je bila poslana proti Ribnici na senošetih pred Otavicami, a kolona se ni hotela spustiti v borbo in je nadaljevala že omenjeno pot. Čim se je v Makoše zaslislalo to kratkotrajno streljanje, je 4. bataljon poslal takoj močno zasedo na koto 482, a to je sovražna kolona že obšla. Obema kolonama, kočevski in ribniški, se je posrečilo priti neopaženo do partizanske izvidnice severozahodno od Makoš, brez strela ujeti vse tri partizane, se neopaženo približati vasi, jo urno obkoliti od treh strani in jo ob pol devetih zjutraj napasti.

Kljub trem stražarskim mestom je bilo presenečenje popolno. Vsi originalni dokumenti se ujemajo v tem, da je sovražni napad trajal le 15 minut, da sta oba bataljona dajala le slab, neorganiziran odpor in da so se partizani prebijali iz vasi le posamič ali v manjših skupinah. Ko je sovražnik opravil,

kar je hotel, sta se obe koloni umaknili proti Kočevju. Akcijo je spremljal tudi topniški ogenj iz Stare cerkve.

Izgube: 3. bataljon: 6 mrtvih, 20 ranjenih in 46 ujetih;

4. bataljon: 3 mrtvi, 4 ranjeni in 17 ujetih.

Če na kratko ponovimo, dobimo, da sta dve sovražni koloni popolnoma presenetili 3. in 4. bataljon 9. brigade v Makošah, prizadejali obema hude izgube in se nato umaknili. Oba bataljona nista nudila organiziranega odpora in preboj je bil izvršen v velikem neredu. Več partizanov se je skušalo tudi skriti v majhni vasi in zato je bilo tudi tako veliko število ujetih (63!).

Kaj so vedele k temu povedati priče 27. julija 1957, torej po dobrih 13 letih, dvema tovarišicama iz muzejske ekipe?

P r v a p r i č a : Nekdanji borec, bolničar 3. bataljona 9. brigade (zelo dragocena priča in očividec napada) je sicer zamenjal — po 13. letih — 4. bataljon z drugim, o katerem pravi, da je ta bataljon 24. marca mobiliziral v Otavicach in tako tudi človeka, ki je zbežal iz bataljona in povedal Nemcem v Kočevju, da je bil v Makošah 4. bataljon. Po izjavi te priče naj bi bil v Makošah ob času napada samo tretji bataljon (oziroma po njenem 2. bataljon, o katerem trdi, da se je »ta umaknil pred prihodom 3. bataljona, ko je izvedel o dezertaciji«). Tega v originalnih dokumentih ni in ker tovarišicam ti niso bili poznani, nista seveda mogli poizvedovati v tej smeri, iz česar sledi za nas zelo važen zaključek, da mora ekipa brezpogojno in natančno poznati vse dokumente, ki govore o dogodkih na terenu, na katerem sé ekipa mudi. (Tovarišici nista utegnili pregledati vseh dokumentov, ker je bil članom ekip, zaradi drugega nujnega dela v muzeju, odmerjen za terensko delo le kratek čas.) Res je bilo to, da sta bili v Makošah dve četi 4. bataljona (ena je bila na Polomu) in ves 3. bataljon.

Priča pripoveduje dalje, da se je stražar pri križu pod vasjo sezul in zadremal, nakar so ga Nemci zaklali, in pravi: »Nemci so obkolili vas razen ozkega prehoda proti Lipovcu. Napadli so z mitraljezi in bombami ter hkrati tolkli tudi z artilerijo iz Stare cerkve. Borci so bili nepripravljeni, zlasti ker se patrole niso vrnile, stražarjem pa ni več uspelo oglasiti se.« Dalje pravi, da je imel bataljon pred napadom 80 borcev, od katerih se je rešilo le 16. Ujet je bil skoraj ves štab bataljona in tudi priča sama.

Priča torej v glavnem prav lepo dopolnjuje originalne dokumente, vsekakor pa je bil njen spomin premalo izkoriščen, zakaj, sem poudaril že spredaj. Ima pa to poprej nepripravljeno zasliševanje za nas nekaj posebno pozitivnega: dokazuje namreč, česa vsega se naši borci še spominjajo. Takih podrobnosti, ki jih bi človek ne pričakoval in prepričan sem, da bi se moglo iz te priče ob dobrem poznanju arhivskega gradiva »iztisljati« kar se le da točno podoba tedanjega napada na Makoše. Tako ima tudi to zasliševanje od 27. julija svoj pozitiven pomen. Ne bi bilo potrebno sedaj skoraj drugega, kot temu borcu izpisati natančen potek dogodkov v Makošah po dokumentih in mu ga poslati s prošnjo, naj ga dopolni iz svojega spomina. Predvsem pa naj priča dopolni svoje spomine, kako je bilo v nemškem ujetništvu, o ravnanju Nemcev z »banditi« itd.

Še več bi lahko tovarišici izvedeli iz druge priče. Vsekakor pa je treba pohvaliti njuno iznajdljivost, kako sta do te priče prišli. Ta druga priča je bila namreč ob usodnem času dežurni v 3. bataljonu. Kot pripoveduje ta, so bila stražarska mesta postavljena pri križu pod vasjo, nad staro Starčevo hišo (sedaj št. 3), nad Gornikovo hišo in proti Ložinam. Torej štiri in ne tri

stražarska mesta, kot je to rečeno v originalnih dokumentih. Prav ta ugotovitev sproži važno vprašanje: komu je sedaj verjeti? Absolutno priči in ne originalnemu dokumentu! Premislimo tole: priča je bila dežurni bataljona, originalni dokument pa je le poročilo štaba 18. divizije Glavnemu štabu — torej ne poročilo štabov bataljonov brigade, ki je nastalo vsekakor po poročilu štaba 9. brigade, katero pa mi zaenkrat še ni znano in ne vem, ali je sploh ohranjeno. Tako je to originalno poročilo le drugoten vir, medtem ko je izpoved priče primarni vir, kateremu je verjeti. Komu se bo zdelo vse to le prazno dlakocepstvo (tri ali štiri stražarska mesta), pa ni. Ne gre za število stražarskih mest, temveč za važno vprašanje, kdaj bomo priči verjeli bolj kot originalni listini in še za veliko važnejše vprašanje, kdaj in pod katerimi pogoji more še danes živa priča popraviti sicer uradno poročilo, kadar gre za veliko večje stvari kot za tri ali štiri stražarska mesta. Takih problemov pa v zgodovini NOB ni tako malo in mora zgodovinar presneto paziti, kdaj ne bo absolutno prisegal na pisani dokument, ampak bo bolj verjel priči.

Priča pravi dalje, da so Nemci in domobranci zadavili stražarja nad Starčevo hišo, stražarja pri križu pa zaklali. Ko se je napad začel, je bil ta dežurni bataljona v hiši številka 6. Ob prvem mitraljezkem rafalu je mislil, da partizani preizkušajo mitraljeze (kar se je večkrat dogajalo), pri drugem rafalu pa se je odkrušil del hišnega vogala. Nastal je splošen preplah, vse je hitelo proti vratom, ki so bila že pod mitraljezkim ognjem. Zato je priča razbila okno na nasprotni strani in se začela prebijati z nekaj borci proti Lipovcu in od tod v Blata, kjer je bil štab 10. brigade. Ta je takoj poslal četo s temi partizani nazaj v Makoše. V Makošah je bilo vse razdejano. Osem padlih partizanov so pokopali pod vasjo na mestu, kjer je na karti označena hiša. Iz Makoš so šli čez Črni vrh na Polom, kjer se je sešlo 16 preživelih borcev 3. bataljona, med katerimi je bila tudi patrolja, ki je bila poslana proti Kočevju.

Kot je bilo že rečeno, bi se mogla od teh dveh prič izvedeti o dogodkih v Makošah še marsikatera zanimiva podrobnost. Vendar že obe gornji izjavi očitvidcev zadostujeta namenu naše razprave, ker dosti zgovorno dokazujeta pomembnost in potrebnost dela terenskih ekip. Kajti: 1. očitvidcem so se nekateri veliki dogodki vtisnili tako globoko v spomin, da jih ne bodo nikdar pozabili. Spominjajo se celo takih podrobnosti, ki bi jih človek ne pričakoval. 2. Če imamo o dogodku ohranjen originalni dokument, nam morejo izpovedi očitvidcev ta dokument spopolniti z vrsto dragocenih podrobnosti ali pa ga celo bistveno spremeniti. 3. Nujno pa je potrebno, da ekipa pred odhodom na teren ne samo približno, temveč dosti natančno pozna vsaj vse glavne dogodke na terenu po originalnih dokumentih. Izkušnje, ki si jih človek pridobiva pri obravnavanju dogodkov iz NOB s starimi borci, jasno dokazujejo dvoje: da se v glavnem nekateri borci spominjajo ali zelo malo, ali pa mešajo razne dogodke in jih poskušajo strniti v nekako celoto, ki seveda ni več resnična. Zapisal sem že nekje, da je to spominjanje odvisno v veliki meri od intenzivnosti, kako je borec doživljal NOB in niti ne toliko od »dobrega« ali »slabega« spomina. To se pravi, da je stari partizanski borec brez dvoma dosti verodostojnejša priča za dogodek, ki ga je doživel sam, kot za dogodek, pri katerem ni bil zraven, je bil pa takrat splošno znan. Treba je tudi upoštevati, kakšno funkcijo in na kakšnem položaju je bil partizanski borec, ki nam danes opisuje določen dogodek. Več kot gotovo je, da je o dogodku (takrat) več vedel komandant ali komisar bataljona (poznal je podrobnejši načrt, cilj in namen napada) kot

navaden borec, ki zaradi partizanske konspiracije ni mogel vedeti vsega. Iz že omenjenih izjav dveh še živelih prič se zelo dobro vidi, da se more takratni dežurni bataljona spomniti celo, kako so bile okrog Makoš postavljene straže, česar bi druga priča prav gotovo ne mogla vedeti. 4. Dobro poznavanje dogodkov po ohranjenih dokumentih s strani terenske ekipe je potrebno tudi zaradi tega, da morejo te s spretno postavljenimi vprašanji spraviti pričo na pravo pot. Večkrat se primeri, da na začetno vprašanje ne ve partizanski borec povedati skoro ničesar. Z dobro premišljenim »usmerjanjem« pa se partizan kmalu začne spominjati in pred nami začne rasti zanimiva podoba. Če sedaj izpraševalec dobro pozna vsaj v glavnih potezah dogodek, se ne more dati zavesti na stranpot. Teže pa je seveda takrat, ko sicer vemo za določeni dogodek, ni pa o njem ohranjen noben originalni dokument. Tudi tu nas uči že izkušnja, da je treba v takem primeru zaslišati čim več partizanov, ki o tem dogodku nekaj vedo, in si šele potem ustvariti določeno podobo, ki pa seveda mora — po duhu in vsebini — spadati v takratni okvir določenega partizanskega razdobja.

Iz vsega povedanega — našteli bi lahko še marsikaj — je mogoče razbrati vsaj to, da je pomembnost dela terenskih ekip na dlani, pa tudi to, da je te vrste delo zvezano s precejšnjimi napori in s še večjo odgovornostjo. Ta velika moralna odgovornost izvira iz dejstva, da je sedanje zasliševanje — ki je zvezano tudi s precejšnjimi materialnimi izdatki — pravzaprav enkratno in da se po vsej verjetnosti ne bo moglo dostikrat ponavljati. Moglo bi se vsekakor, a ne v nedogled, kajti človeški spomin z leti le peša in stari partizani že tudi umirajo.

II.

Oglejmo si na kratko še pomembnost pisanja kronik. Beseda sicer ni dobro izbrana, ker je bistveno za kroniko to, da je pisana na podlagi zapisanih dogodkov, recimo na koledarju, za neko krajše razdobje nazaj, recimo za eno leto. Kronika torej ni dnevnik, ki sproti obravnava dnevne dogodke, temveč sintetični pregled recimo celotnega življenja ustanove (šolska kronika), vasi, občine (vaške in občinske kronike) itd. Kakor koli in kar koli naj bi kronike po načelih zgodovinske znanosti že bile, moramo ugotoviti, da so nekatere kronike, ki so že izšle in opisujejo dogodke posameznih vasi ali občin iz NOB, dosti posrečeno delo, ne presegajo pa — ker tega ne morejo — po svoji vrednosti za zgodovinsko znanost »spominov na partizanska leta«, če temeljijo res samo na spominjanju partizanskih borcev. Kljub temu imajo vse te kronike svojo vrednost kot ga ima vsak zapisani spomin partizanskega borca, ki more, kot ustno pričevanje včasih neverjetno dopolniti podobo nekega dogodka, o katerem imamo sicer originalen, a dosti suhoparen opis.

»Višja« oblika kronike, ki se do neke mere pravzaprav že približuje zgodovinoepisju, pa naj bi bila približno naslednja: najprej se zberejo — če hočem opisati kroniko vasi ali občine — vsi originalni dokumenti, ki govore o dogodkih iz let 1941 do 1945 o občini ali vasi. Zbrali bomo torej vse, kar bomo o tej vasi našli zapisanega v partizanskih dokumentih, ne bomo pa seveda zametavali tudi dokumentov, ki so jih o tej vasi ali občini v kakršni koli zvezi napisali okupatorji ali belogardisti. To je sicer težko in zamudno delo in to predvsem zato, ker moramo zbrati res vse dokumente in ker se pri zbiranju, odbiranju in izpisovanju teh dokumentov dolgo časa ne more niti vedeti, kateri so »važnejši« in kateri ne. Ko smo nekako izčrpali vse, kar smo dobili iz virov, jih

začnemo urejati po času, po problemih, po dogodkih itd. Ko bo vse to urejeno, se bo brez dvoma začela kazati nekakšna slika. Seveda bo nepopolna in nejasna, vsekakor pa se bo pokazalo, da je bila usoda, razvoj in življenje te vasi ali občine v vsakem pogledu drugačno kot je bilo pred NOB. To nepopolno in nejasno sliko pa je treba izpopolniti z živimi pričami. Tako se bodo zadelale vse vrste vrzeli in dobro pero zgodovinarja pa tudi nezgodovinarja bo moglo ustvariti dosti verno kroniko občine ali vasi med NOB.

Pri takem delu se ne smemo ustrašiti velikih naporov, kajti nobeno delo, ki naj bi imelo neko vrednost in ceno, ne more nastati brez velikega truda in naporov. To je precej jasno načelo, katero ne more zamegliti niti navidez pomembna okoliščina, da se namreč »mudi« in da mora delo — v našem primeru kronika — čimprej priti na svetlo, to je med ljudi. In če taka, na hitro in površno napisana kronika res pride med ljudi, kakšen uspeh bo imela? Ne rečem, da bi ne imeli od nje neke koristi danes še živeči starejši občani in vaščani, katerim so se dogodki med NOB tako vtisnili v spomin, da jih ne bodo nikdar več pozabili. Kaj pa mladina?

Mudi se danes pravzaprav samo zasliševati in zbirati pričevanja partizanskih borcev, ki po nujnih naravnih zakonih že marsikaj pozabljajo pa tudi umirajo. Tudi to je že danes zvezano z velikimi napori, kajti res je težko ugotoviti, kateri borec, ki je danes kdove kje, bi vedel povedati še to ali ono o naši vasi ali občini, v kateri je bil med NOB velikokrat kot partizan, aktivist itd. Mislim, da so za ugotovitev sedanjega bivališča nekdanjih borcev prav primerna razna partizanska srečanja, predvsem pa praznovanje občinskih praznikov. Dostikrat je seveda udeležba oziroma neudeležba partizanskih borcev na občinskih praznikih zvezana z materialnimi in še drugačnimi težavami, mislim pa, da bi se ob vsestranski dobri volji dale odstraniti tudi te.

Začeli smo s pripravami za izdelavo kronike, to je zgodovino mesta Ljubljane in okolice za časa NOB in to na dokaj dolgo perspektivo. Na teh pripravah, kot pri kasnejšem pisanju kronike, dela dosti močan kolektiv mladih poklicnih zgodovinarjev. Njihova prva naloga je, izčrpati iz naravnost brezbrežnega arhiva in iz vseh mogočih originalnih dokumentov vse, kar kakorkoli prihaja v poštev za pisanje ljubljanske partizanske kronike. Reči je treba, da se že ob tem iskanju oziroma uspehih tega iskanja kaže nekakšna podoba tedanje Ljubljane (naprimer dosti točno omrežje rajonskih in terenskih odborov OF v Ljubljani), katero pa bo treba seveda še dopolniti na vse mogoče in možne načine, od katerih bo zasliševanje takrat aktivnih in borbenih Ljubljančanov nad vse pomembno. In kdo od takratnih Ljubljančanov ni sodeloval v NOB? Ne smejo se med ljubljanske sodelavce med NOB šteti samo aktivisti OF, člani VOS, narodni zaščitniki itd., torej zapriseženi aktivni in borbeni kader KPS in OF, temveč tudi vsi tisti, recimo trafikantinja, ki so dovoljevale v svojih trafikah javke, vse tiste mlekarice, ki so v kanglah za mleko prenašale partizansko pošto, vse tiste matere, ki so v otroških vozičkih vozile partizansko orožje, vse tiste železničarje, ki so s svojo iznajdljivostjo ustvarjali naravnost čudeže, vse tiste žene in dekleta, ki so leta 1943 tolikokrat demonstrirale pred Kazino in banovino, in še in še. Skratka, zaslišati bo treba vso takratno Ljubljano.

Da vse to delo ne bo lahko, mi prav lahko verjame vsak, more pa mi lahko tudi verjeti, kaj vse zmore in premore načrtno in dobro premišljeno znanstveno delo. To je podobno — toda res samo podobno — graditvi velikanske stavbe iz drobnih, včasih skoraj da nevidnih kamenčkov. Sam zase je vsak

tak kamenček brez pomena, ne sme pa manjkati na stavbi, ker bi bila ta brez njega nepopolna. Težko je zato reči že danes, kdaj bo ta in taka kronika borbene Ljubljane gotova. Biti moramo zelo previdni in reči samo to, da gotovo ne tako kmalu, vsekakor pa ne v nedoglednem času, kajti če kdo, zasluži gotovo prav borbena Ljubljana svojo pravo podobo. Še v tistem času, ko je živa tista generacija, ki je nosila štiri leta vso težo in odgovornost ljubljanske NOB.

*

Pomembnost in zato tudi potrebnost obojne v naslovu zapisane dejavnosti je torej jasna in utemeljena. Kar še posebej veseli človeka, je dejstvo, da vstaja generacija mladih zgodovinarjev, ki se — prav dobesedno vzeto — ne ustraši nobenega truda in navora in da neprestano pri tem napornem delu dokazuje veliko iznajdljivost. Druga pomembna resnica je, da najde to delo, ki je zvezano z nemajhnimi stroški, popolno razumevanje pri naših oblastnih organih. Ne mislim s tem nasipavati na žerjavico kadila, pač pa podčrtati popolno razumevanje organov naše ljudske oblasti, da je vsako pozitivno, torej družbi koristno delo, treba pospeševati in podpirati. In mislim, da so trudi in navori za resnično in pravo podobo naše NOB pozitivno in družbi koristno delo.

Čiščenje in konserviranje kovinastih predmetov iz NOB

Konservacija kovinastih predmetov zahteva poseben študij. Kovine spre-mene obliko in izgube lastnosti zaradi korozije in zaradi tvorbe mineralnih inkrustov. Te spremembe povzročata vrsta kemičnih in elektrokemičnih reakcij. Hitrost razkroja predmeta je odvisna od narave kovine in od pogojev, v katerih je bila. Korozijo moremo ustaviti. Zato moramo odkriti in odstraniti njene povzročitelje. Povzročitelj je lahko vlaga, često pa so prisotni aktivni elementi, kakor klor, ki vstopa v kemično reakcijo s kovino.

Kakor je hitrost razkroja odvisna od narave kovine, tako je tudi način obdelave odvisen od narave kovine in od stanja predmeta. Enako je odvisna od teh dveh faktorjev stopnja nadaljnje obstojnosti.

Za določitev postopka, po katerem bomo predmet obravnavali v labo-ratoriju, je najvažnejša fizikalna preiskava. Pomagamo si z lečo, če je potrebno tudi z iglo, pri železnih predmetih naredimo magnetno preiskavo. Ocenimo debelino in razvrstitev plasti inkrustov, ugotovimo prisotnost napisov in okra-skov. Kadar je kovinasti predmet zelo korodiran, preiskujemo z rentgenskimi žarki ali z izotopi. Včasih pa ravno mineralni sloji čuvajo kovinaste predmete pred nadaljnji korozijskimi spremembami. Toda to ni vedno zanesljivo.

Korozijo delno pospešuje kislost zemlje, ki vsebuje topne soli. Soli v pri-sotnosti vlage prevajajo elektriko. Kovinska korozija je elektrokemičen pojav. Moč električnega toka, ki ga prevaja rjasta kovina, lahko merimo in po njej sklepamo na količino korozije.

Kovine, ki so bile zakopane v zemlji, in so že rjaste, imajo porozno površino, ki zelo lahko zadržuje soli. Sloje teh soli imenujemo inkrusti, predmetu dajejo posebno patino. Če je predmet še nadalje izpostavljen vlagi in kisiku, začne te soli na novo reagirati. Poškodba se širi, posledica je preluknjanje površine in predmet je resno izmaličen. Tvorijo se novi in novi minerali. Včasih rastejo minerali na račun kovinske skorje, včasih se njihova rast ustavi in ustvarijo enotno in obstojno plast, ki zaščiti kovino pred nadaljnjo spremembo. Na muzejskih predmetih moramo to plast, ki ima posebno patino, očuvati, ker nam patina izdaja starost predmeta in ima tudi estetsko vrednost. Patine imajo neprecenljivo vrednost za zbiratelja. Ne moremo jih pa vedno obdržati, ker so nevarne za ponovno korozijo. Ponovno začete korozije pa ne moremo zaustaviti, ne da bi predmet izgubil star površinski videz.

Ni pa rečeno, da se predmeti kvarijo samo tedaj, kadar so zakopani v zemlji. Že vlaga in kisik zadostujeta, da kovinski predmeti, ki so v hiši, po-temne. Na površini se je ustvarila plast kovinskega oksida. V industrijski atmosferi kovinski predmeti reagirajo s svojo površino z žveplenimi plini in tvorijo kovinske sulfide, poznane po svoji motnosti. Zmaličenje zaradi oksidov in sulfidov pa je samo površinsko in obdelava takih predmetov ni težka.

Kovinska korozija je elektrokemični pojav. Elektrokemični pojav nastane, kadar prevodna raztopina soli spravi v stik dve neenaki kovini.

Ti elementi so pravzaprav bistvo enostavne galvanske celice. V teh pogojih prvenstveno korodira manj žlahtna kovina, in sicer tako dolgo, dokler je v električnem kontaktu z žlahtnejšo kovino; žlahtnejša kovina vedno preživi manj žlahtno. Preživi jo zaradi tako imenovane katodne zaščite. Ravno zaradi pojavov pri različnih parih kovin so prišli do zaključka, da so kovine razvrščene po svoji žlahtnosti v vrsto od zlata navzdol preko srebra, bakra, svinca, cinka ter železa. Kovina, ki je nižja v vrsti, je vedno žrtev višje kovine, če ju elektrolit spravlja v stik. Elektrokemični redukciji je podvržena tudi zlitina. Bron (zlitina bakra z nekaterimi drugimi kovinami) hitreje razpada, kakor pa baker sam. V muzejski praksi je nešteto primerov, da je žlahtna kovina ostala, nežlahtna pa je popolnoma razpadla.

Iz tega sledi, da imajo kovine različne električne napetosti. Tudi na površini iste kovine z različno površinsko poroznostjo in koncentracijo soli, to je elektrolitov, lahko teče električni tok. Tudi to vodi k elektrolitični obliki razpada. Tako razlagajo najbolj katastrofalne oblike korozije železa in drugih kovin v slani vodi.

Kovinski cink je najnižja kovina v elektronapetostni vrsti. Zato lahko cink uporabljamo v posebni obliki v laboratoriju za obdelavo kovinskih predmetov, ki so izmaličeni zaradi korozije. Ta metoda se imenuje elektrokemična redukcija.

Redukcijske metode

1. Elektrokemična redukcija

Pri standardni metodi uporabljajo cink in kavstično sodo. Pri procesu, ki se vrši v železni ali emajlirani posodi, je bistveno važna toplota. Toplota pospešuje kemično reakcijo in tako precej hitro dosežemo zadovoljive rezultate. Kovinski cink uporabljamo v obliki zrn, prahu ali cinkove volne, ki jo ovijemo okoli predmeta. Kavstično sodo raztopimo v vodi. Raztopino uporabljamo kot elektrolit. Koncentracija raztopine ne sme biti manjša kot 10 %. Kadar je raztopina že izrabljena in proces še ni končan, dodamo še sode do 20 % raztopine. Bolje pa je, da izrabljeno raztopino izmenjamo in uporabljamo 10 %.

Metoda postopka

Kovinasti predmet zakopljemo v cinkov prah ali zavijemo v cinkovo volno, položimo v železno korito in prelijemo s kavstično sodo. Tekočina vre eno uro. Medtem dolivamo destilirano vodo, da obdržimo primerno raztopino. Bolje je, da grejemo na parni kopeli. Med postopkom se obloga inkrustov na kovini zmehta in zrahlja, da jo s krtačenjem lahko odstranimo. Če kovinska površina ni popolnoma čista, ponovimo redukcijo s svežim cinkom in svežo kavstično sodo. Ne smemo pustiti niti sledi umazanije, kajti prej ali pozneje neizogibno ponovno izbruhne korozija.

Priporočljivo je, da tako obdelani predmet damo še v elektrolitsko redukcijo, kar olajša odstranitev zadnje sledi soli in skrajša tudi čas izpiranja.

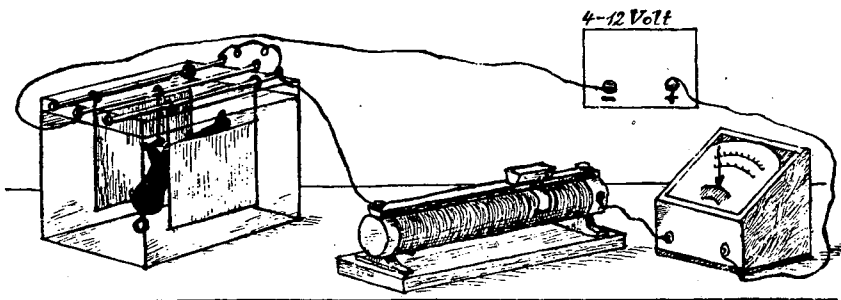
Elektrokemična redukcija dovoljuje več postopkov:

Ako je predmet obložen z apnom ali kredo skupno s kovinskimi oksidi, bomo uporabljali 10 % žvepleno kislino namesto kavstične sode. Reakcija bo tako napredovala hitreje in pravilneje. Kjer je potrebna samo lokalna obdelava, namažemo rjasta mesta s cinkovo pasto in žvepleno kislino.

2. Elektrolitična redukcija

Elektrolitično redukcijo opravljamo z električnim tokom. Negativna elektroda je rjast kovinasti predmet, pozitivna elektroda je plošča nerjavečega jekla, elektrolit pa kavstična soda. Metodo imenujemo kratko elektroliza.

Električni tok lahko dovajamo iz akumulatorja ali iz električnega omrežja. Električno napetost zmanjšamo na 12 voltov, ali kolikor je potrebno, in tok usmerimo. Jakost toka se med procesom spreminja glede na to, kako se zmanjšuje sloj na predmetu. Za elektrolizo uporabljamo okoli 10 % kavstično sodo kot elektrolit in 2 anodi iz nerjavečega jekla. Anodi sta v razdalji nekaj centimetrov obešeni vsaka na eni strani katode. Sprva je upor inkrustov velik, po eni uri ali več pa nam večja jakost toka pove, da je upor sloja padel. Jakost toka izravnamo s povečanjem zunanjšega upora. Jakost toka mora biti približno 10 amperov na dm^2 površine predmeta, ki ga čistimo.

Prpriava za elektrolitično redukcijo

Metoda postopka

Stekleno posodo napolnimo do primerne višine s 5 % kavstično sodo. Preko posode so položene medeninaste palice, na katerih vise bakrene žice z elektrodami. Predmet, ki ga čistimo, je obešen na negativni pol, železni anodi sta zvezani med seboj in priključeni preko ampermetra in premikajočega se upora na pozitivni pol.

Čas redukcije rjastega predmeta je odvisen od narave sloja. Skrajšamo ga s tem, da predmet med procesom večkrat vzamemo ven, ga skrtačimo in brusimo. Medtem ko jemljemo predmet iz posode, mora tok teči. Nikakor pa ne smemo predmeta pustiti v posodi, ko tok teče, ker lahko kovinska nečistoča, ki je v elektrolitu, obloži predmet. Elektrolit mora biti vedno čist, da se ta kovinska nečistoča med procesom ne izloči na predmetu, ki ga čistimo. Zelo nevaren je svinec. Svinec v elektrolitu odkrijemo z žvepleno kislino. Majhno količino elektrolita vlijemo v epruveto in dodamo razredčeno žvepleno kislino. Ako dobimo belo oborino svinčevega sulfata, pomeni, da je elektrolit zamazan s svincem. Svinec moramo odstraniti ali pa naliti svež elektrolit.

Kemična metoda

Za čiščenje železa in jekla so zelo primerne kemične metode. Kemikalije izpremene v vodi netopne sloje v topne in jih potem lahko odstranimo. Za kemikalije uporabljamo razne kisline ne prevelike koncentracije. Kislinam dodamo inhibitorje, to je snovi, ki zaščitijo zdravo kovino pred napadom kislin. Kislina deluje le na rjo.

Izpiranje

Po očiščevalnih postopkih, ko so odstranjeni inkrusti, ostane na površini kovin blato kovinskih oksidov in kovinskega praha. Kovinski prah vsebuje tudi kloride, ki so zelo nevarni. Blato odstranimo s predmeta s krtačenjem v tekoči vodi. Očiščena kovinska površina je mikroporozna, obnaša se kakor masa mikrokapilarnih cevi. Te kapilarne cevi zadržujejo ostanke kloridov. Kloride moramo vse odstraniti. Ako predmete dobro ne izperemo, ostanejo kloridi v porah v zadostni količini, da povzročijo v poznejšem času nov izbruh korozije.

Metodo izpiranja je raziskal R. M. Organ. Priporoča, da izpiramo menjaje z vročo in mrzlo destilirano vodo. Gretje povzroča, da se plin in tekočina v kapilarah razširita in delno zapustita kovino. Hlajenje pa povzroča, da kapilare vsrkajo, čisto destilirano vodo.

Standardno analizo glede kloridov naredimo s srebrovim nitratom (AgNO_3). Izpiralno vodo, ki jo preiskujemo, pustimo nekaj časa v dotiku s predmetom. Nato izvedemo analizo pod naslednjimi standardnimi pogoji: Vzamemo 10 ml izpiralne vode, jo izlijemo v visok, ozek cilindar in dodamo nekaj kapljic razredčene solitrne kisline (HNO_3), valj zamašimo in dobro premešamo. Tekočina je čista. Nato pa dodamo nekaj kapljic srebrovega nitrata (17 g raztopljenega v litru destilirane vode) in premešamo. Čez nekaj časa opazimo, da tekočina opalescira. Nastal je srebrov klorid (AgCl). To je dokaz, da so prisotni kloridi. Na ta način lahko odkrijemo 1 del klorida na milijon delov raztopine.

Sušenje

Imamo več načinov sušenja. Najbolj preprost način je gretje v peči pri 105°C . Predmeti pa lahko dobe v peči zopet oksidni film. Temu se izognemo, da sušimo v vakuumskem sušilniku. Porozen material moramo neprimerno dalje sušiti nego material z gladko površino.

Sušenje lahko pospešimo s tem, da potegnemo predmet skozi kopel acetona in ga položimo v vakuumski sušilnik, iz katerega smo izsesali zrak. V vakuumskem sušilniku shranjujemo predmete do tedaj, ko jih zaščitimo z zaščitnim sredstvom pred ponovno korozijo.

Pri čiščenju rjastih predmetov ne pridejo v poštev samo kemijske metode, ampak prav tako mehanične, katerih namen je, olajšati akcijo kemikalijam. Najbolj pomembne mehanične metode so brušenje, krtačenje in peskanje.

Muzej narodne osvoboditve hrani ogromno orožja iz narodnoosvobodilne borbe, zato je zanj najvažnejše vprašanje, kako konservirati železo in jeklo. Konservacija železa in jekla dela konservatorjem velike preglavice zaradi različnih in kompliciranih oksidativnih produktov. Železo korodira zelo hitro, korozijski produkti so grdi, obstaja nevarnost, da se predmeti zmaličijo in nabreknejo.

Kisik v prisotnosti vlage reagira z železom in ustvari rjo. Ime izhaja iz karakteristične oranžne in rdeče barve, ki je prvi produkt rje. Rja obstaja najprej kot fero in ferihidroksid, pri nadaljnji oksidaciji pa nastane trdovratni železov oksid (Fe_3O_4), ki sestoji iz fero in ferioksida ($\text{FeO} + \text{Fe}_2\text{O}_3 = \text{Fe}_3\text{O}_4$). Ta železov oksid imenujejo magnetit in je zelo obstojen in trdovraten pri čiščenju.

V prisotnosti soli, ki delujejo kot elektroliti, se rjasto železo obnaša kot številni majhni galvanski členi. V prisotnosti kuhinjske soli (NaCl) se anodni del raztopi, tvoreč železov klorid (FeCl_2), medtem ko katodni del celice postaja

alkaličen, tvoreč NaOH. Na katodi se nabira vodik (H_2), ki ovira prehod električnemu toku in s tem se korozija ustavlja. Vodik ustvarja film (plinasto plast) okoli katode. V prisotnosti kisika (O_2) pa se film vodika zmanjšuje, ker se vodik in kisik vežeta v vodo, ali v vodikov peroksid. Elektrolitska reakcija se neprestano nadaljuje zaradi medsebojne reakcije železovega klorida in natrijevega luga v kuhinjsko sol ($NaCl$), ki se tako vedno obnavlja.

Ne razbija pa samo kisik filma katodnega vodika, ki zaustavlja elektrokemično reakcijo. Ako je železni predmet zakopan v glinasti zemlji, ki vsebuje sulfate, rjavi zaradi delovanja posebnih bakterij. Te bakterije delujejo na dva načina: 1. reducirajo sulfate v sulfide. Sulfidi reagirajo z železom v železov sulfid; 2. bakterije razbijajo vodikov film, omogočajo s tem nadaljevanje elektrokemične reakcije in korozija napreduje. V obeh primerih je železo pokrito s črno skorjo železovega sulfida. Ako tako poškodovane predmete obdelujemo s kislinami, se osvobaja vodikov žveplec (H_2S), ki ima značilen duh po pokvarjenih jajcih.

Po daljših preiskavah in poskusih smo se v muzeju odločili, da so za čiščenje in konservacijo orožja in ostalih železnih predmetov iz narodno-osvobodilne borbe, ki so bili dalj časa zakopani v zemlji, najprimernejši naslednji postopki: kemične metode čiščenja, elektrolitska metoda, povezana z mehaničnim obdelovanjem. Za zaščitno sredstvo smo izbrali čebelji vosek.

Rjasto kovino potopimo v leseno korito, prevlečeno s polivinilom, v kopel 10 % žveplene kisline (H_2SO_4). Že po kratkem času nastopi reakcija, kar spoznamo po izhajanju mehurčkov. Žveplena kislina deluje na železov oksid in izloča se železov sulfat. Železov sulfat je bel prah in se useda na dno. Zaradi razpada železovega sulfida se izloča tudi vodikov žveplec. Imamo več raztopin žveplene kisline. Prva raztopina kisline je brez inhibitorja, da bolj energično načne rjasto kovino. V tej raztopini pustimo predmet nekaj ur. Nato pa ga položimo v 10 % žvepleno kislino z inhibitorjem. Inhibitor je tiiosečnina ($CS[NH_2]_2$). Tiiosečnine dodamo 3 g na liter žveplene kisline. Inhibitor čuva zdravo kovino pred napadom žveplene kisline. V tej drugi raztopini ostane predmet po več dni. Imeli smo primere, da so močno zarjaveli predmeti bili izpostavljeni delovanju žveplene kisline po 14 pa tudi že 16 dni. Na kovini se nabira črno blato oksidov in ostalih spojin, ki jih moramo vsak dan odstraniti z izpiranjem v tekoči vodi. Ako se po čiščenju pokaže najmanjši rjast madež, vrnemo predmet ponovno v kopel. Šele ko je zares popolnoma očiščen rje, ga temeljito izperemo, prekuhamo v 2 % raztopini luga in zopet izperemo v tekoči vodi. Razpad kovine bi se lahko nadaljeval, če bi ostale v majhnih kapilarah le sledi rje. Zato po tem kemičnem procesu izvršimo še elektrolitsko redukcijo. Uporabljamo že prej opisan način in opremo. Temu procesu sledi zopet temeljito izpiranje s tekočo vodo in nazadnje še z destilirano vodo.

Ako je tako očiščeno kovino sušili in pripravljali za dokončno obdelavo, bi med sušenjem zopet nastal film železovega oksida. Zato damo po izpiranju še mokro kovino v 3 % fosforno kislino (H_3PO_4). Tu jo pustimo dan ali dva. Fosforna kislina reagira v zadostni meri z železom, če je segreta na okoli 25° C. Na površini železa nastane neaktiven film ferifosfata. Ta film preprečuje, da bi ponovno nastal železov oksid. Predmet lahko sedaj brez skrbi sušimo. Tako obdelan kovinasti predmet pa ni dovolj zaščiteno pred nadaljnjo korozijo. Prevleči ga moramo z elastično zaščitno snovjo. Zaradi sestave železnih predmetov, ki jih hrani Muzej narodne osvoboditve in zaradi atmosfere, v kateri so ti predmeti, je primernejši čebelji vosek. Kovino potopimo v vroč raztopljen

vosek v pločevinastem koritu. Ako je predmet majhen, ga že predhodno razgrejemo, vročega vtaknemo v vosek in nato v vosku ohladimo. Ako je pa predmet velik, da ga ni mogoče prej segreti, ga dalj časa kuhamo v vosku, da se temeljito preparira. Tudi tega pustimo, da se v vosku ohladi. Pri ohlajevanju kapilare vsrkajo vosek. Na ta način so vsi delci zaščiteni in škodljivi reagenti ne morejo nikjer napasti. Preparirani predmet zdrgnemo z laneno krpo in odstranimo odvečni vosek. S tem je konservatorjevo delo končano in predmet vzame v svojo oskrbo muzejski kustos.

Prve poskuse konservacije kovinskih predmetov smo naredili novembra 1956. Predmeti so bili obdelani na prej opisani način, očiščeni so bili kemično in zaščiteni z voskom. Nato so bili ti predmeti izpostavljeni dežju in prekomerni vlagi v zaprtem prostoru skoraj eno leto. Kljub neugodnim klimatskim pogojem rja ni ponovno napadla kovine. Zato smo začeli s tem načinom konservacije. Prve predmete smo konservirali v jeseni l. 1957. Konservirani predmeti so razstavljeni v prostorih, kjer so klimatski pogoji slabi (prekomerna vlaga), kljub temu rja ne izbruhne vnovič.

Literatura:

M. V. Farmakovski: Konserviranje in restavriranje muzejskih zbirk, ciklostiran prevod, Zagreb 1949.

B. V. Nekrasov: Anorganska kemija, Beograd 1947.

Rudolf Berce: *Archaeologia Austriaca*, zvezek 18, 1955.

H. J. Plenderleith: *The Conservation of Antiquities and works of Art*, London 1956.

Stane Semič-Đaki in Lojze Vršnik

Pregled enot narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji in njihovega poveljniškega kadra 1941—1945

Letošnja številka Letopisa prinaša začetek pregleda enot narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji in njihovega poveljniškega kadra 1941 do 1945. Na ta način naj bi bili rešeni pozabe mnogi dragoceni podatki o enotah in ljudeh, ki so jih vodili. Uredniški odbor se zahvaljuje vsem, ki so s svojimi podatki in pripombami pomagali napraviti ta pregled in prosi vse bralce, da mu pošljejo morebitne dopolnitve ali popravke.

I. OD ZAČETKOV DO POMLADI 1942

Do 22. junija 1941. leta je priprave na vstajo vodila Vojaška komisija pri Centralnem komiteju KPS, ki jo je vodil dr. Aleš Bebler, od maja 1941 pa Franc Leskošek-Luka, člani pa so bili Tone Dolinšek, Slavko Šlander, Anton Šušteršič in Dušan Bravničar. Na dan napada Nemčije na Sovjetsko zvezo pa je bilo ustanovljeno Glavno poveljstvo partizanskih čet. Komandant je bil Franc Leskošek-Luka, njegov namestnik do srede januarja 1942 dr. Aleš Bebler-Primož, nato pa Jaka Avšič. Politkomisar je bil Boris Kidrič, a ga je že poleti 1941 zamenjal Miha Marinko, ki je bil na tem položaju do aretacije v decembru 1941. Sredi januarja 1942 je postal politkomisar Ivan Maček-Matija. Člani so bili dr. Aleš Bebler, Stane Žagar, Oskar Kovačič, Dušan Podgornik in dr. Marijan Brecelj.¹

Gorenjska

Vojnorevolucionarni komite za Gorenjsko je bil ustanovljen julija 1941 in so ga sestavljali Stane Žagar, Lojze Kebe in Tomo Brejc. Povezoval je okrožne vojnorevolucionarne komiteje, ki so bili ustanovljeni maja 1941, in jim pomagal izvajati navodila CK KPS za organizacijo ljudske vstaje. Na Gorenjskem so bili trije okrožni vojnorevolucionarni komiteji, in sicer za kamniško, kranjsko in jeseniško okrožje.²

Vojnorevolucionarni komite za kamniško okrožje so sestavljali dr. Marijan Dermastia, Anton Šturm in Stane Žirovnik. Na svoji seji 25. julija 1941 je pod vodstvom Toma Brejca določil dan vstaje in načrt vojnih in sabotažnih akcij ter štab bodočega bataljona.³ V istem času so se posamezne partizanske skupine združevale v čete.

Rašiška četa je nastala okrog 28. julija 1941 iz Šmarnogorske (domačini iz Pirnič in Tacna pod vodstvom Mihe Novaka), Gameljske (domačini iz

¹ Franc Leskošek, ustni vir; dr. A. Bebler, Prvo partiz. leto v Ljubljani, rkp.

² Tomo Brejc, izjava pri Okrajnem odboru Zveze borcev NOV Kranj (citirava: OOZB Kranj).

³ Tomo Brejc, ustni vir.

Gameljn in Šmartna pod vodstvom Staneta Kosca) in Črnuške skupine (domačini iz Črnuč in Ježice pod vodstvom Ceneta Štuparja). Do septembra je bil komandir Stane Kosec (ustreljen 16. X. 1941 v Begunjah), nato Mile Špacapan, namestnik pa Miha Novak (ustreljen 16. X. 1941 v Begunjah). Politkomisar je bil do septembra Mile Špacapan, nato Jakob Molek (bivši politkomisar Kamniške čete), namestnik pa Maks Pečar (ustreljen 1941. leta).⁴

Mengeško-moravska četa je nastala 28. julija 1941. Njen komandir je bil do 15. avgusta 1941 Tone Blejc, do konca septembra 1941 pa Janez Bizjak. Politkomisar je bil Karel Mlakar.⁵

Radomeljska četa je nastala 28. julija 1941. Komandir je bil do srede avgusta 1941 Jakob Pelih, do 28. oktobra 1941 pa Tone Blejc (bivši komandir Mengeško-moravske čete — padel 28. X. 1941 na Golčaju). Politkomisar je bil do srede septembra 1941 Franc Bukovec, nato pa Janez Udvinc.⁶

Kamniška četa je nastala 28. julija na Kratni pri Kamniku. Nekaj dni je bil komandir Julij Ocepek, do srede avgusta 1941 Mirko Jerman, nato pa Rudi Bolka. Politkomisar je bil Jakob Molek.⁷

Te čete so se 15. avgusta 1941 v Rašici združile v Kamniški bataljon. Njegov komandant je bil dr. Marijan Dermastia-Urban Velikonja. Politkomisar je bil dva dni Anton Šturm, do 20. septembra Roman Potočnik, končno pa Janez Udvinc (bivši politkomisar Radomeljske čete). Intendant je bila Mihaela Dermastia-Mara. Bataljon je prenehal obstajati še isto leto, ko so Nemci četo za četo napadli.

Kamniško četo so 24. avgusta 1941 napadli pri Tunjicah. Ostanek čete se je priključil Rašiški in Mengeško-moravski četi.

Radomeljsko četo so napadli 28. oktobra 1941 na Golčaju.

Mengeško-moravsko četo so napadli 30. septembra 1941 pri Selu blizu Kamnika, le nekaj borcev se je prebilo v Poljansko dolino, od koder so nato odšli na Samotorico.

Rašiško četo so napadli 16. oktobra 1941, nekaj borcev se je prebilo čez Savo in odšlo na Žlebe nad Medvodami, nato pa na Samotorico pri Horjulu.⁸

Vojnorevolucionarni komite za kranjsko okrožje so sestavljali Franc Vodopivec, Franc Mrak, Franc Nartnik, Rudi Papež in Jože Janežič.⁹

Vojnorevolucionarni komite za jeseniško okrožje so sestavljali Jože Gregorčič, Polde Stražišar, Ivan Bertoncelej, Alojz Hrovat in Jože Ažman.¹⁰

Oba komiteja sta že zgodaj organizirala prve partizanske skupine in čete v tem delu Gorenjske:

⁴ Cvetko Novak, ustni vir.

⁵ Tomo Brejc in Cvetko Novak, ustni vir.

⁶ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni borbi jugoslovanskih narodov (citirava: Zbornik), del VI, knjiga 1, str. 60 in 435.

⁷ Tomo Brejc, Mirko Jerman, Roman Potočnik in Stane Žirovnik, ustni vir.

⁸ Dr. Marijan Dermastia, Roman Potočnik, Mirko Jerman, ustni vir.

⁹ Tomo Brejc, izjava pri OOZB Kranj.

¹⁰ Ivan Bertoncelej, izjava pri OOZB Kranj; Tomo Brejc pripominja, da je kot instruktor CK KPS za Gorenjsko imel tri seje z Vojnorevolucionarnim komitejem za jeseniško okrožje, na katerih so bili Jože Gregorčič, Polde Stražišar in Klančičar, drugih se ne spominja. Pač pa se spominja, da so bili nekateri zgoraj omenjeni tovariši navzoči na sestanku 15. julija 1941 na Partizanskem vrhu in sodi, da je možno, da so bili člani vojnorevolucionarnih komitejev. (Izjava v AMNO.)

Tržiška četa je bila ustanovljena 26. julija 1941 nad Veternim pri Trziču. Komandir je bil Stanoje Radenkovič, politkomisar Jože Janežič, od 4. avgusta 1941 pa Anton Štefe.¹¹

Kranjska četa je bila ustanovljena 1. avgusta 1941 nad Ceglenco pri Naklem. Komandir je bil Franc Mrak, politkomisar pa Stane Toplak.¹²

Obe četi sta se sešli na Veliki poljani in odšli pod severno steno Storžiča, kjer je bil 4. avgusta 1941 ustanovljen in zaprisežen Kranjsko-tržiški ali Storžiški bataljon. Komandant je bil Jože Pesjak, politkomisar pa Jože Janežič. Po ustanovitvi je z 42 borci krenil preko Dobrče proti Begunjam, da skupaj z Gorenjskim ali Cankarjevim bataljonom osvobodi zapornike. 6. avgusta 1941 popoldne je bil napaden in razbit. Prejšnji dan zjutraj pa je bila razbita 21 članska skupina, ki jo je bataljon pustil v lovski koči pod Storžičem (8 mrtvih). Ostanek bataljona oz. Kranjsko-tržiška četa, ki jo je zbral sekretar Okrožnega komiteja KPS Kranj Franc Vodopivec, se je pod vodstvom komandirja Jožeta Pesjaka in novega politkomisarja Antona Štefeta sredi oktobra 1941 pri Predosljah pri Kranju sešla s skupino bivše Rašiške in Mengeško-moravske čete, ki jo je vodil Janko Bizjak, in se premaknila v Ljubljansko pokrajino (Dobrave na Babnem vrhu). Komandir nove »Samotorske čete« je bil Janez Bizjak (bivši komandir Mengeško-moravske čete), po njegovi smrti Matija Blejc, politkomisar pa Anton Štefe (bivši komandir Tržiške čete). 5. decembra je sodelovala pri napadu na preserski most, drugi dan pa je bila razdeljena v dva dela. Prvi del pod vodstvom Mileta Špacapana je pri Črnem vrhu skušal priti v Slovensko Primorje, a ni uspel in se je nato vključil v kožlješko taborišče, drugi del pod vodstvom Matije Blejca pa na Gorenjsko, kjer se je 14. decembra 1941 na Lavterskem vrhu vključil v Cankarjev bataljon.¹³

Jeseniška ali Cankarjeva četa je bila ustanovljena 28. julija 1941 na Obranci na Mežaklji iz skupine na Njiviške (pod vodstvom Poldeta Stražišarja), Mirške (pod vodstvom Staneta Bokala), Obranske (pod vodstvom Jožeta Finžgarja) in Pokljuške skupine. Komandir čete je bil Polde Stražišar, politkomisar pa Franc Potočnik.¹⁴

Jelovška četa ali Četa »Ilije Gregoriča« je nastala 29. julija 1941 na Gradišču iz skupine na Oblakovi planini pod poveljstvom Jake Bernarda, iz skupine nad Brezovico pri Kropi pod vodstvom Alojza Pečnika, iz skupine na Vodici pod vodstvom Ivana Bertonclja, iz skupine v Grofiji pri Črnicu pod vodstvom Antona Dacarja in iz skupine iz Begunj pod vodstvom Lojzeta Hrovata. Komandir čete je bil Jaka Bernard, politkomisar pa Jože Žakelj-Krajc.¹⁵ Obe četi sta se 5. avgusta 1941 na Jelovici vključili v Gorenjski ali Cankarjev bataljon. Komandant je bil Jože Gregorčič, politkomisar Ivan Bertoncelj, od 14. januarja 1942 pa Lojze Kebe. Bataljon se je po boju na Kotliču (zdaj Partizanski vrh) 8. avgusta 1941 razdelil

¹¹ Peter Uzar, Karel Kravcar, Vlado Peraic, izjava pri OOBZ Kranj.

¹² Franc Šiška, Stane Toplak, Andrej Brovč, izjava pri OOBZ Kranj.

¹³ Franc Šiška, Peter Uzar, Karel Kravcar, Stane Toplak in Andrej Brovč, izjava pri OOBZ Kranj.

¹⁴ Ivan Vovk, Janez Žvan, Franc Konobelj in Stane Kersnik, izjava pri OOBZ Kranj.

¹⁵ Ivan Bertoncelj, Anton Dežman, Franc Biček, izjava pri OOBZ Kranj.

in sta četi odšli na svoji dotedanji operacijski področji. Sešli sta se spet oktobra 1941.¹⁶

Sredi oktobra 1941 se mu je kot poseben vod pridružil še del Samotorske čete. Vanj se je sredi decembra 1941 vključila tudi Druga kranjska ali Nartnikova četa, ki je nastala julija 1941 pri Kranju in se v prvi polovici decembra združila z delom Samotorske čete. Komandir je bil Anton Nartnik, politkomisar pa Jože Bitenc.¹⁷

V Cankarjev bataljon so se sredi decembra 1941 vključili tudi borci čete Narodne zaščite v Poljanski dolini, ki je nastala poleti 1941 pod vodstvom komandirja Rudija Robnika in politkomisarja Maksa Krmelja.

Po dražgoških bojih se je na Črnem Kalu pri Blegašu 20. januarja 1942 bataljon razdelil na tri skupine ali čete. Komandir prve ali Selške skupine (čete) je bil Matija Udvarc, politkomisar pa Ivan Bertoncelej. Iz nje je odšla petčlanska skupina pod vodstvom Franca Šiške v Kokrško četo pod Krvavec, petčlanska skupina pod vodstvom Janeza Perka pa na tržiško področje.

Po 1. februarju sta se oba voda Selške skupine (čete) razdelila in sta prvi vod vodila neposredno komandir in politkomisar, drugega pa Franc Biček in Anton Nartnik. Prvi vod je bil skupaj s štabom Cankarjevega bataljona, ki se mu je pridružil sredi februarja 1942, in Stanetom Žagarjem 27. marca 1942 razbit nad Crngrobom, ostanek se je priključil drugemu vodu na Jelovici, ki se je sredi aprila 1942 v Dražgoški gori razvil v Selško četo. Komandir je bil Franc Biček, za njim pa Polde Ravnihar, politkomisar je bil Anton Nartnik.¹⁸

Drugo ali Poljansko skupino (četo) je vodstvo kmalu razdelilo na štiri skupine. Prvo skupino pri Oselici je vodil Vinko Oblak, a se je že po desetih dneh razdelila v tri- in štiričlanske skupine, ki so se marca 1942 vključile v Poljansko četo.

Druga skupina je pod vodstvom Pavla Peternelja odšla proti Dolomitom in je bila jedro marca 1942 ustanovljene Poljanske čete.¹⁹ Komandir čete je bil Pavle Peternelj, pozneje Janez Pohleven, politkomisar pa Vinko Oblak. Tretja skupina je pod vodstvom Rudija Robnika bila pri Vilharju, a je bila že 22. januarja 1942 napadena in razbita. Ostanek se je nato vključil v Škofjeloško četo.²⁰ Četrta ali Loška skupina pod vodstvom Pečnika je postala jedro Škofjeloške čete, ki se je ustanovila marca 1942. Komandir je bil Janko Bernik, politkomisar pa Nace Sever, ki pa sta padla že 12. marca 1942 na Jamniku. Novi komandant je postal Stane Starc, od srede junija 1942 pa Franc Biček. Novi politkomisar je postal Justin Dolinar, za njim pa Adolf Sluga.²¹

¹⁶ Ivan Bertoncelej, Anton Dežman, Franc Konobelj, Stane Kersnik, Milan Žakelj, Franc Biček, Tine Zaletel, Franc Šiška, Cvetko Novak, Janez Zvan, izjava pri OOBZ Kranj.

¹⁷ Jože Laharnar, Jože Bitenc, Maks Krmelj, izjava pri OOBZ Kranj.

¹⁸ Maks Krmelj, Milan Žakelj, Jože Galičič, Valentin Hren, Rafael Buh, izjava pri OOBZ Kranj.

¹⁹ Franc Biček, Stane Kersnik, Ivan Bertoncelej, Anton Dežman, izjava pri OOBZ Kranj.

²⁰ Maks Krmelj, Milan Žakelj, Jože Galičič, Valentin Hren, Rafael Buh, izjava pri OOBZ Kranj.

²¹ Franc Kavčič, Pavle Kavčič, Franc Biček in Justin Dolinar, izjava pri OOBZ Kranj.

Tretja ali Jeseniška skupina (četa) pod vodstvom komandirja Franca Benedičiča in politkomisarja Franca Potočnika je odšla na jese niško področje in se v drugi polovici januarja 1942 razdelila v tri skupine. Jeseniška skupina pod vodstvom Franca Benedičiča je bila pod Stolom in je narasla v Jeseniško ali Cankarjevo četo. Blejska skupina pod vodstvom Andreja Žvana je bila na Pokljuki in Mežaklji, kjer se je združila s skupino borcev, ki so bili pod vodstvom Staneta Bokala poslani 1. decembra 1941 iz Cankarjevega bataljona na to področje in so v drugi polovici decembra 1941 vzdignili upor. Obe skupini sta se združili v Pokljuško ali Prešernovo četo. Komandir je bil Andrej Žvan, politkomisar pa Stane Bokal, za njim pa Jože Žakelj-Krajc.

Tretja skupina — borci, ki niso bili doma iz jese niškega kota — je odšla v Selško skupino.²²

Kamniška četa je nastala marca 1942 iz dvanajstčlanske skupine, ki jo je štab Cankarjevega bataljona v prvi polovici januarja pod vodstvom Matije Blejca poslal na kamniško področje (do 20. januarja je bila pri Selški skupini (četi) pod Ljubnikom) in približno enako močne skupine bivšega Kamniškega bataljona. Komandir čete je bil Matija Blejč, njegov namestnik Vid Per, politkomisar pa Jakob Molek.²³

Kokrška četa je nastala 10. decembra 1941 na Štefanji gori iz borcev šenčurskega področja. 5. januarja 1942 se ji je priključila še šestčlanska skupina pod vodstvom Milana Rožanca, ki je bila v boju na Valterskem vrhu 27. decembra 1941 odrezana od Cankarjevega bataljona. Komandir čete je bil Stane Bečan, politkomisar Pavle Svetel, za njim pa Milan Rožanc. Razdelila se je na tri skupine (Poliška — Janko Martinjak, Trbojska — Janez Zlate in Šmarnogorska — Milan Rožanc), ki so se v začetku marca 1942 zopet združile v Voglanski gmajni. Pri Udenborštu se ji je priključila skupina iz Selške čete pod vodstvom Janeza Perka. Komandir čete je tedaj postal Lojze Hrovat, politkomisar pa Anton Štefe. Po nemškem napadu 16. aprila 1942 se je razdelila. En del je šel v jamo pri Okroglem in tam 22. aprila 1942 doživel nemški napad, drugi del pod vodstvom novega komandirja Franca Šiške pa pod Storžič.²⁴

Bohinjska partizanska skupina pod vodstvom Jožeta Ažmana in Tomaža Godca je nastala konec junija 1941 nad vasjo Nomenj, a je potem, ko je v drugi polovici julija 1941 padel Jože Ažman, prenehala delovati.²⁵

Triglavska četa je bila ustanovljena v ljudski vstaji na Dovjem in v Mojstrani 17. decembra 1941. Komandir je bil dr. Miha Potočnik, politkomisar pa Anton Hlebanja. Že 25. decembra 1941 je nehala delovati.²⁶

Štajerska

Vojni komite za Štajersko je bil ustanovljen 22. junija 1941 v Mariboru in so ga sestavljali Miloš Zidanšek, Boris Čizmek in Vilko Šlander.²⁷

²² Ivan Vovk, Janez Žvan, Vinko Repe, Franc Konobelj, izjava pri OOBZ Kranj.

²³ Franc Podstudenšek, Ivan Bertoncelj, izjava pri OOBZ Kranj.

²⁴ Franc Štefe, Pavel Svetel, Franc Šiška, Ivan Bertoncelj, Tine Zaletel, izjava pri OOBZ Kranj.

²⁵ Ivan Bertoncelj, Klemen Rabič, izjava pri OOBZ Kranj.

²⁶ Franc Konobelj, Ivan Vovk, Klemen Rabič, izjava pri OOBZ Kranj.

Zbiranje gradiva za Gorenjsko je organiziral Okrajni orbor Zveze borcev NOV Kranj pod vodstvom Ivana Bertonclja. Anketiral je čez trideset bivših borcev, za kar se mu najlepše zahvaljujeva.

²⁷ Boris Čizmek, Martin Greif, ustni vir.

Celjska četa je nastala konec julija 1941 na Reservni pri Šentjurju pri Celju. Do 11. avgusta 1941 je bil komandir Franc Vrunč-Buzdo (ustreljen 24. ali 25. VIII. 1941 v Mariboru), za njim pa Peter Stante, ki je bil tudi njen politkomisar, končno pa Vilko Šlander, ki je padel z ostankom čete v Zavškovem mlinu pri Št. Rupertu 27. avgusta 1941.²⁸

Savinjska četa je nastala 26. julija 1941 med Grižami in Petrovčami pod Bukovico ob Savinji. Do začetka oktobra 1941 je bil komandir Jože Letonja-Kmet, nato pa brat Vlado Letonja. Do začetka oktobra 1941 je bil politkomisar Franc Pečnik, nato pa Albin Vipotnik.²⁹

Revirska četa je nastala 1. avgusta 1941 na Čemšeniški planini iz Trboveljčanov, ki so se od junija 1941 zbirali na Čemšeniški planini, in Zagorjanov, ki so se zbirali v hribih nad Zagorjem. Skupini sta se združili 31. julija 1941. Komandir čete je bil Lojze Hohkraut, politkomisar pa Ciril Groznik.³⁰

Šaleška partizanska skupina je nastala 6. julija 1941 pod vodstvom Toneta Ulriha in Franca Povha in se je avgusta 1941 vključila v Pohorsko četo.³¹

Pohorska četa je nastala julija 1941 v Smolniku nad Rušami pod vodstvom Vilka Šlandra, a je bila kmalu razbita pri Urbancu na Pohorju. Že v prvi polovici avgusta 1941 se je ponovno zbrala pod poveljstvom Avgusta Svenška. Za njim je za nekaj časa postal komandir Martin Greif, končno pa Miha Pintar-Toledo, tedaj je postal politkomisar Verner Breznik-List.³²

Savinjska, Revirska in Pohorska četa so se prve dni oktobra 1941 na Grmadi pri Šoštanju združile v Prvi štajerski bataljon. Njegov komandant je postal Franc Rozman-Stane, namestnik komandanta Jože Letonja, politkomisar pa dr. Bogo Mravljak (padel februarja 1942 na Kozjanskem). Bataljon se je po neuspelem »brežiškem pohodu« sredi novembra 1941 razdelil na skupine, ki so odšle posamezno prezimovat. 1. skupina pod vodstvom Rudija Knežá-Silasa je prezimovala pri Sv. Katarini nad Trbovljami (uničena 5. januarja 1942), 2. pod vodstvom Vlada Letonje pri Sv. Andražu pri Polzeli v Savinjski dolini, 3. pod vodstvom Slavka Pintarja-Robina nad Izlakami, 4. pod vodstvom Miha Pintarja v Smolniku nad Rušami, 5. pri Preboldu, 6. pod vodstvom Lojzeta Vreska pod Mrzlico in 7. v Šaleški dolini.³³

Skupine so se zbrale zopet v prvi polovici aprila 1942 v Prvi štajerski »Šlandrov« bataljon.

Brežiška četa je nastala oktobra 1941 pod poveljstvom komandirja Rudolfa Janhube in politkomisarja Dušana Kvedra-Tomaža, a je bila uničena že 29. novembra 1941 v Gorjanah pri Podsredi.³⁴

Notranjska

Molniška četa je nastala 23. julija 1941 iz skupine, ki se je zbrala na Molniku 15. julija 1941 pod vodstvom Jerneja Gašpersiča in Slavka Židanka. Prvi komandir je bil Ljubo Šercer (ustreljen 22. XII. 1941 pri Strahomerju), politkomisar pa Slavko Židanek. 15. avgusta 1941 se je razdelila.

²⁸ Zbornik VI/1, str. 63.

²⁹ Ludvik Zupanc, ustni vir.

³⁰ Zbornik VI/1, str. 46—47.

³¹ Tone Ulrih, ustni vir.

³² Glej opombo 27!

³³ Ludvik Zupanc, ustni vir.

³⁴ Zbornik VI/1, str. 167.

En del je ostal na Molniku in nosil še naprej staro ime, imenovali pa so ga tudi »Kurja farma«. Komandir je bil Feliks Ronko, politkomisar pa Franc Kocjančič-Stari. V začetku decembra 1941 se je priključil Pugledski četi.

Drugi del pod Šercerjevim in Židankovim vodstvom pa je odšel na Mokerc.

Mokrška četa je nastala 15. avgusta 1941 iz skupine Molniške čete. Komandir je bil Ljubo Šercer, politkomisar pa Slavko Židanek. Na Mokrecu je ostala do 15. septembra, že prej pa so se odcepile posamezne skupine (12. septembra Majcnova mokronoška skupina, 13. septembra Dolganova primorska skupina).

Po italijanski ofenzivi na Mokerc (14.—16. septembra 1941) se je umaknila v Zalo pod Osredkom in bila jedro proti koncu septembra 1941 ustanovljene Krimskega bataljona. Komandant je bil Jernej Gašperšič, politkomisar pa Dušan Pirjevec-Ahac. Sestavljale so ga: Borovniška četa, ki je nastala iz skupine pri Borovnici, ki se je zbrala konec julija 1941 pri Borovnici. Komandir je postal Mirko Bračić, politkomisar pa Tone Žagar; Loška četa, katere komandir je bil sprva Ljubo Šercer, politkomisar pa Cveto Močnik-Florjan, od začetka do konca oktobra je bil komandir Slavko Kovač-Smeli, politkomisar Miran Fuks, ki ga je 18. oktobra 1941 zamenjal Ante Novak. Robska četa, katere komandir je bil Milan Zgonc, politkomisar pa Ante Novak; Preserska četa, katere komandir je bil Janko Smole, politkomisar pa Iztok Žagar; Šolska četa v Zali, ki je bila sestavljena iz mladeničev, ki še niso služili vojake, in ji je poveljeval komandir Johan. Na Mokrecu je bilo Sprejemno taborišče »Jazbina«, ki je sprejemalo novince, predvsem tiste iz Ljubljane. V sestav bataljona je spadala tudi Ribniška četa, ki je nastala v začetku avgusta 1941 na Travni gori nad Ribnico pod vodstvom komandirja Filipa Tekavca in politkomisarja Janeza Kmeta. Toda ostala je na svojem področju in konec oktobra 1941 prenehala obstajati.

17. oktobra 1941 se je Krimski bataljon, ki so ga borci tedaj imenovali »Tretji partizanski bataljon«, razdelil v dva polbataljona. Prvi polbataljon (Robska in Loška četa), ki je napadel Lož, sta vodila komandant Ljubo Šercer in politkomisar Ante Novak. Drugi polbataljon (Šolska, Preserska in Borovniška četa), ki je napadel Bezuljak, sta vodila komandant Mirko Bračić in politkomisar Tone Žagar.

Prvi polbataljon se je zaradi sovražne ofenzive razbil in so se borci vrnili v Ljubljano. Borci drugega polbataljona so se po boju na Osredku, kjer so imeli 8 mrtvih, umaknili na Ljubljanski vrh in predstavljali tako imenovano Vrhniško skupino.

V začetku novembra 1941 se je osnovalo Kožlješko taborišče pod vodstvom Toneta Žagarja, ki je konec meseca postal politkomisar, komandir pa Stane Semič-Daki. 5. januarja 1942 se mu je priključila Vrhniška skupina. Ustanovili so Bataljon »Ljube Šercerja«, katerega komandant je postal Miloš Zidanšek (padel 7. II. 1942 pri V. Blokah), njegov namestnik Mirko Bračić, politkomisar Janez Hribar, namestnik Dušan Pirjevec, intendant pa Tone Žagar. Imel je štiri čete: komandir prve je bil Slavko Kovač, za njim pa Sulo Dolenc, druge Stane Kamnikar, tretje Bojan Polak in četrte Tone Bavec, politkomisar pa Ante Novak.

8. februarja se je bataljon razdelil v dva polbataljona. Prvi polbataljon (1. in 2. četa) pod poveljstvom komandanta Slavka Kovača in politkomisarja Cveta Močnika je odšel v Spodnje Poljane (nad Vrhniko v Loški dolini) in dalje na Travno goro. Drugi polbataljon (3. in 4. četa) pod vodstvom

komandanta Mirka Bračiča in politkomisarja Anteja Novaka je do 18. marca 1942 ostal na Mokercu (v Auerspergovih gozdarskih hišah), kjer se mu je 18. marca 1942 priključil Pokrajinski štab za Ljubljansko pokrajino (komandant Ivan Jerin, politkomisar dr. Aleš Bebler), 20. marca pa se je združil s prvim polbataljonom na Travnici gori. 22. marca so izvedli reorganizacijo bataljona, ki je imel poleg teh čet še Letečo patroljo, ki je nastala 20. marca 1942 pod vodstvom Stanka Semiča, 24. aprila so jo preimenovali v Proletarsko udarno patroljo, 29. aprila pa v Proletarsko udarno četo.

Imel je tudi Minerski vod, ki je nastal 29. marca 1942 pod vodstvom Toneta Vidmarja, in Primorsko skupino, ki je pod vodstvom Mileta Špacapana konec marca 1942 odšla v Slovensko Primorje.³⁵

V bataljon se je vključila tudi Rakeška četa, ki se je osnovala 19. marca 1942 pri Rakeku pod vodstvom komandirja Dušana Zoreta, ki ga je konec marca zamenjal Slavko Kovač, in politkomisarja Toneta Kovača, ki ga je konec marca zamenjal Tone Bavec. Po vključitvi v bataljon je postala njegova 3. četa.

Bataljon je imel namreč v tem času samo dve četi, ker je 1. četa 22. marca skupaj s pokrajinskim štabom odšla v okolico Kočevja, kjer se je 16. aprila razvila v Južnodolenjski bataljon. Komandant je bil Bojan Polak, politkomisar pa Ante Novak. Imel je štiri čete, tri na področju med Gote-niškim Snežnikom in črto Kočevje—Mozelj—Kolpa, eno pa na Kočevskem Rogu.³⁶

V Šerčerjevem bataljonu (komandant Mirko Bračič, politkomisar Janez Hribar) so do 23. aprila 1942 ostale tri čete. 9. aprila 1942 pa se je na njegovem področju ustanovila Severna mejna četa pod vodstvom komandirja Jožeta Merlaka in politkomisarja Jožeta Gradišnika. Njena osnovna naloga je bila novačenje partizanov v okolici Vrhnike; vzdrževala je zvezo s Horjulsko četo, ki je nastala aprila 1942 iz skupine pri Stari Vrhniki, ki se je začela zbirati februarja 1942. Njen komandir je bil Rado Pehaček. Pozneje se je vključila v Šerčerjev bataljon.³⁷

Dolenjska

Belokranjska četa je nastala konec julija 1941 iz črnomeljske skupine pod vodstvom Lojzeta Fabjana, metliške skupine pod vodstvom Ivana Kopiniča in semiške skupine pod vodstvom Jožeta Mihelčiča. Komandir je bil Lojze Fabjan, politkomisar pa Jože Mihelčič (ustreljen 12. XII. 1941 na Pribišju). Četa je bila v noči od 2. na 3. november 1941 v Zgornjih Lazah napadena in v glavnem uničena. Ostanek pod vodstvom Staneta Cuznarja se je pomikal po Beli krajini in je bil uničen, le trije borci so se pozneje vključili v Dolenjski bataljon.³⁸

Stiška četa je nastala 17. avgusta 1941 v Zaborštu. Komandir je bil Miro Perc-Maks, od druge polovice januarja 1942 Alojz Kolman-Marok, politkomisar Srečko Žgajnar, od konca februarja ali začetka marca 1942 pa Jože Menih-Rajko. 15. decembra 1941 se je vključila v II. štajerski bataljon.

³⁵ Stane Semič, Dušan Pirjevec, ustni vir.

³⁶ Zbornik VI/2, str. 131.

³⁷ Zbornik VI/2, str. 116—117.

³⁸ Janko Jarc, Bela krajina v uporu, Kronika 1953, str. 3—5, 90—97, 163—171; Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, 1957, str. 83—106.

Novomeška četa je nastala 26. oktobra 1941 na Brezovi rebri pri Ajdovcu na Dolenjskem. Komandir je bil Niko Šilih, politkomisar pa Jože Slak (padel 26. II. 1943 v Dol. Toplicah). Po napadu na Bučko je del borcev — predvsem člani Narodne zaščite — odšel domov, drugi del pa se je priključil Mokronoški četi.³⁹

Mokronoška četa je nastala 12. septembra 1941, ko je nekaj borcev iz Mokrške čete pod vodstvom Milana Majcna odšlo v mirensko dolino in tam ustanovilo novo četo. Pridružil se ji je tudi del borcev Kamniškega bataljona. Njen komandir je bil Milan Majcen, po njegovi smrti 28. oktobra 1941 pa Janko Stariha, politkomisar je bil Jože Nose-Špan, za njim pa Avgust Vresk.⁴⁰

Grosupeljska četa je nastala 29. oktobra 1941 na Plešivici nad Žalno pod vodstvom komandirja Dolfeta Jakhela in politkomisarja Radka Poliča, ki ga je sredi novembra 1941 zamenjal Ivan Kovač.⁴¹

Pugledska skupina je nastala v začetku decembra 1941 pod vodstvom Staneta Rozmana in Dušana Kvedra. Priključila se ji je bivša Molniška četa. Komandir je postal Grandlovec, politkomisar pa Miha Berčič-Maks.⁴²

Mokronoška in Stiška četa ter Pugledska skupina so se 15. dec. 1941 na Kremenku združile v II. štajerski bataljon; v začetku januarja 1942 se mu je pridružila še Grosupeljska četa, ki se je 10. januarja 1942 s Pugledsko zlila v novo četo (komandir Janko Sekirnik, politkomisar Stane Bizjak). Komandant je bil Franc Rozman, njegov namestnik Peter Stante, politkomisar Dušan Kveder, sanitetni referent Vlado Kravs, intendant pa Jože Nose.

V začetku marca 1942 je bil ustanovljen samostojni mitraljeski vod, katerega vodnik je bil Polde Mazovec, politdelegat pa Rafael Omahen. Ko sta na Pugledu 23. marca 1942 oba padla, je bil ukinjen. Nekaj časa, od 23. marca 1942, je obstajal tudi samostojni radiotelefonski vod, ki ga je vodil Franc Komelj-Franta.⁴³

Pokrajinski štab za Štajersko (Franc Rozman in Dušan Kveder) je 29. marca 1942 preimenoval štab bataljona v štab I. štajerske brigade, ki je še isti dan razdelil bataljon v dva nova. II. bataljon (bivša 1., 4. in 5. četa in mitraljeski vod ter konjeniški vod) sta vodila komandant Alojz Kolman in politkomisar Jože Nose, III. (2., 3. in 6. četa ter 2. mitraljeski vod) pa komandant Franc Mazovec, politkomisar Jože Babič. Še pred tem je ukazal, naj se na Štajerskem zbere I. bataljon pod vodstvom začasnega komandanta Martina Greifa oziroma Rudija Kneza in začasnega politkomisarja Borisa Čižmeka.⁴⁴

Višnjegorska četa je nastala avgusta 1941 v Višnji gori kot četa Narodne zaščite pod vodstvom komandirja Staneta Vozla, ki so mu sledili Drago Fabjan, Derfar in Tone Turnher. Skoraj vsi borci so 18. maja 1942 odšli v partizane.⁴⁵

V. ali Dolenjski bataljon je nastal 3. februarja 1942 na Jelenici, kamor sta Okrožni komite KPS in Okrožni odbor OF Novo mesto pošiljala novice. Vodila sta ga namestnik komandanta Filip Tekavec in politkomisar Du-

³⁹ Zbornik VI/1, str. 319.

⁴⁰ Zbornik VI/1, str. 135, Stane Semič, ustni vir.

⁴¹ Radko Polič, ustni vir.

⁴² Ludvik Smrekar, ustni vir.

⁴³ Zbornik VI/1, str. 171.

⁴⁴ Zbornik VI/2, str. 62—63, 79—80.

⁴⁵ Tone Turnher, ustni vir.

šan Pirjevec. Imel je dve četi. Komandir prve je bil Pepe Prijatelj, komandir druge Dušan Švara, politkomisar pa Egon Pakiž. Okrog 15. februarja 1942 se je prva četa s štabom bataljona premaknila v Gornjo Toplo Reber, čez mesec dni pa na Rdeči Kamen, kjer je nastala še ena četa pod vodstvom komandirja Franca Pirkoviča. Druga četa pa se je bila pomaknila na Ostri vrh.

Na Rdečem Kamnu so postavili nov štab bataljona. Komandant je postal Žan More, politkomisar Dušan Pirjevec, intendat pa Filip Tekavec. Po žužemberški akciji (26. marec 1942) se je bataljon v dobavški gmajni razdelil. Četa pod vodstvom komandirja Pepeta Prijatelja in namestnika politkomisarja Nika Šiliha je odšla na področje Sv. Križa, četa pod vodstvom komandirja Dušana Švare in politkomisarja Naceta Majcna je odšla na področje Šmarjeta—Škocjan—Trebno, četa pod vodstvom komandirja Franca Pirkoviča je šla na Gorjance. Pri prehodu čez Krko se je razbila. Skupina borcev, domačinov izpod Kočevskega Roga, je odšla na Kočevski Rog in se združila z ljubljansko skupino, ki jo je vodil Martin Kos. Nastala je nova četa pod vodstvom komandirja Martina Kosa in politkomisarja Cirila Keržiča. Pirkovičeva skupina pa se je na Gorjancih združila s skupino Ivana Strojina, ki je 23. marca 1942 odšla na Gorjance. Komandir čete je bil Franc Pirkovič, politkomisar pa Vid Kušlan.⁴⁶

Slovensko Primorje

Pivška četa je nastala iz šestčlanske Primorske skupine, ki je pod vodstvom Ervina Dolgana septembra 1941 odšla z Mokerca v Slovensko Primorje.⁴⁷

Špacapanova četa je prišla v Slovensko Primorje konec marca 1942 iz bataljona »Ljuba Šercerja«, komandir je bil Mile Špacapan, politkomisar pa Jaka Platiša.⁴⁸

Kraška mladinska sabotažna skupina je nastala že poleti 1941 v Tomačevici pod vodstvom Antona Šibelje-Stjenke.

Srbija

Slovenska četa »Ivana Cankarja« je nastala 5. oktobra 1941 v Užicah iz slovenskih izseljencev pod vodstvom komandirja Albina Pibernika in politkomisarja Pavla Žavcerja. Po sovražni ofenzivi se je vključila v 5. šumadijski bataljon I. proletarske brigade. Od 58 borcev jih je ostalo le 8, ki so julija 1942 odšli v Slovenijo.⁴⁹

⁴⁶ Ivo Majnik, Filip Tekavec, Niko Šilih, Dušan Pirjevec, ustni vir.

⁴⁷ Ervin Dolgan, izjava v arhivu Muzeja NO v Ljubljani.

⁴⁸ Zbornik VI/2, str. 155.

⁴⁹ Zbornik VI/1, str. 126.

Ladislav Grad

Boj pri Jančah nad Litijo

(Iz spominov)

Ko je naša 3. četa III. bataljona II. grupe narasla skoraj na število dveh čet, jo je Zdravko (Zvonko Trpin) preimenoval v polbataljon. Komandir prve skupine je ostal Zdravko, drugo, v kateri sem bil tudi jaz, pa je izročil Šiški. Nato smo se za dva dni ločili, na večer 18. maja se zopet sešli in odšli na Polico, kjer nas je čakala vsa grupa. Na mesto smo prišli šele zjutraj, toda dolgo nismo mogli počivati, ker se je še isto dopoldne grupa reorganizirala in je nastalo 5 bataljonov. Iz našega polbataljona sta nastala z izpolnitvijo dva samostojna bataljona, tako da je bil komandant enega Zdravko, drugega pa Šiška. Jaz sem ostal pri Šiški, komandir čete je postal Brane, vodnik pa partizan »Tank«. Po tej reorganizaciji smo šli počivat, ker nas je čakal zvečer naporen marš. Bil je napovedan odhod na Štajersko. Razdelili so nam še suho hrano, konzerve, municijo, nato je bil pregled obleke in orožja in tako je med pripravami nastopil večer. Tik pred odhodom je bil zbor vse grupe, na katerem nam je Dušan Kveder-Tomaž pojasnil namen pohoda, kakor tudi težave, ki jih bo treba premagovati, in dolžnosti, katere nas čakajo. Po zboru je bilo kako uro prosto, da smo se pripravili, zapeli še nekaj pesmi in se pogovarjali o pohodu, ki je bil pred nami. Slišali smo, kako so Nemci povsem drugačni kakor Italijani, da imajo čisto male mitraljeze, ki ga ima skoraj vsak vojak. Torej naš čaka tam čisto drugačno delo. Vendar smo zaupali v komandanta in komisarja in zaupali sami vase, da se bomo znali izviti iz še tako kritičnega položaja, saj smo se v teh mesecih dobro spoznali in navadili drug na drugega.

V prvem mraku 19. maja je kolona 5 bataljonov krenila v smeri nemške meje. Pred odhodom so nas obiskali še bližnji terenski delavci in nas prisrčno pozdravljali, želeč nam sreče in uspeha in vse je tako kazalo, kot da se pred osvoboditvijo ne bomo več videli, kajti za naše pojme je bila Štajerska zelo daleč in pričakovali smo, da se bo vojna kmalu končala.

Ker nas je bilo precej in da bi lahko hitreje potovali, je vsa grupa z močnimi predhodnicami krenila na pot v dveh etapah. Prvi del marša je bil zelo naporen. Spuščali smo se povprek strmo v doline, že naslednji trenutek pa se vzpenjali na strme bregove. Najprej smo hiteli, nato se nabili v čakajoči vrsti, nato zopet hiteli, da ujamemo kolono. Sploh so bili taki pohodi večje skupine skrajno naporni, ena najnapornejših stvari v partizanih, zlasti kadar je šla kolona mimo dobrih cest čez drn in strn. To se je zlasti pokazalo na premikih po raztresenih globačah. Dokler se je kolona pomikala po ravnini, je bilo vse v redu, ko pa se je pred kolono pojavil še tako majhen, toda strm breg, so se pričele težave, posebno če je bila za tem bregom ravnina. V takih primerih je potekal marš nekako takole:

Tisti, ki so bili na čelu kolone, so se prvi pričeli vzpenjati v breg, pri tem so hodili seveda počasneje, kot na ravnem. Vsi ostali so po ravnini šli z isto hitrostjo in tako se je pričela kolona nabijati, dokler se vsi čakajoči tovariši niso morali ustaviti. Bolj ko je bil kdo zadaj, dalj je moral čakati. Čim daljša je bila kolona, tem težji je bil pohod. Kajti ko so prvi tovariši prišli na vrh strmine, so z normalno hitrostjo nadaljevali pot, vsi ostali pa so v počasnejšem tempu premagovali strmino, tako da je postala kolona na zgornji ravnini pošteno raztegnjena. Da se to ni zgodilo, so morali torej vsi ostali pohiteti, da so prišli v normalno razdaljo. Za vsakega naslednjega v vrsti je to pomenilo občutno večjo razdaljo in zadnji v koloni je moral preteči kar pošten del poti, da je dohajal, oziroma ujel kolono. In tu se je pričelo gorje. Čim dalj si čakal pod hribom, tem več si moral preteči po hribu in to ni bilo enkrat, ampak nešteto krat — najprej si moral pošteno čakati, potem pa teči in komaj si kolono ujel, zopet čakati. Zato so celonočni pohodi terjali velike napore in treba je bilo mnogo potrpeti, da nisi postal malodušen. Tako je bilo velikokrat in tudi to noč, dokler nismo prišli na glavno cesto Besnica—Litija in po njej že proti jutru hiteli v notranjost »Nemškega rajha«. Kdaj smo prekoračili mejo, tega borci nismo vedeli. Ko se je pričelo svetlikati, smo prišli mimo neke male kmetije, tu pa smo zavili z glavne ceste na stransko pot naravnost proti severu in ko je prišla že vsa grupa z glavne ceste, je padlo povelje: počitek! Po celonočnem pohodu smo bili izmučeni in si zadovoljni oddahnili. Nek tovariš si je prižgal cigareto. V tem trenutku je pritekel Franc Rozman-Stane in ostro prepovedal prižiganje cigaret. Po krajšem počitku smo krenili naprej, čimdalje močnejša dnevna svetloba nam je narekovala, da moramo čimprej v gozd. In res smo že pri belem dnevu krenili v breg, ki je bil pred nami. Toda gozd, v katerega smo zavili, je bil kot nalašč silno redek in porasel z gosto reso. Ko smo se za silo utaborili in razgledali, smo videli, da smo bili zelo blizu prežganjske cerkve, kjer so imeli Nemci postojanko. Od njih nas je ločila le ozka dolina, vendar so bili Nemci po legi više od nas in bi po nas prav lahko pošteno udarili, če bi nas pričeli obstreljevati. Zato je bila potrebna stroga tišina brez premikanja in vsak je moral ostati na mestu, kamor je legel ali sedel. Nobenega premikanja, nobenih sprehodov. Ni minulo dosti, ko smo že zagledali okoli cerkve precej Nemcev. Hodili so okrog cerkve in se razgledovali, medtem ko smo mi spremljali vsak njihov gib. (Takrat še nismo slutili, da smo že izdani.) Malo treme je bilo ob tem prizoru med nami, ko smo pred seboj gledali postavno in kruto vojsko. Mislim, da je večina nas takrat prvič videla nemškega vojaka, toda vsi smo živeli pod vtisom govoric, da nemškega vojaka spremlja groza in strah, kjerkoli se pojavi. Zdelo se je, da je nemški vojak nepremagljiv, saj so že skoraj vsi narodi Evrope ječali pod njihovim škornjem. Zato nam je bilo ob pogledu nanje tesno pri srcu. Na naši strani večina mladi fantje, stari največ 17 in 23 let, na drugi strani izkušena vojska, ki je pregazila Evropo od Pariza pa skoraj do Moskve. Na naši strani vajenci, hlapci, kmetje, delavci, obrtniki, vsi do nedavna neuki orožja, brez izobraženih oficirjev (komandant Šiška delavec, Zdravko strojno-ključavničarski vajenec, Simon dimnikar, Risto kmečki fant; to so bili komandantje. Edino Stane in Tomaž sta si kot španska borca v španski vojni pridobila vojno znanje), na drugi strani pa do potankosti naštudiran vojni stroj, ki si je svoje znanje pridobil razen v akademijah, kasarniških vežbah, todi v svojih bliskovitih napadih na male narode. Ti napadi so bili šola za nemško vojsko, veliki manevri, v katerih se je do potankosti ugotavljalo efekte (moralne in materialne) in nji-

hovo povečanje, če ima na primer vojak pri jurišu rokave zavihane, njegov uničujoč videz, če ima za škornji vtaknjeno ročno bombo z lesenim držajem, kakšno je ob najraznovrstnejših prilikah delovanje in dejstvo mitraljezov, brzostrelk itd. In to se je dogajalo že takrat, ko večina nas, ki smo tedaj z mešanimi občutki pričakovali neizbežnega spopada, še sploh ni poznala vojnih grozot niti orožja in njegove uporabe.

Kakšen bo izid prve bitke? Nemci imajo premoč v številu vojaštva in v orožju, to je včasih odločilno, toda mi imamo premoč v ideološki vzgoji, v ljubezni do domovine. Pa sedaj ni časa za razmišljanje. Nemci tam preko že nekaj kažejo proti nam in se posvetujejo. Na naši strani je vse tiho. Zasede so se splazile na dominantne točke, ostali pa mirujemo in dremujemo. Mogoče bomo pričakali večera in se ponoči premaknili na boljše položaje. Toda ura se upira in ne mineva tako hitro, kot si mi vsi želimo. Okoli desete ure se oglasijo rezki rafali naših strojnic na našem začelju in tudi druge vrste orožja slišimo. Vse to traja le kratek čas, nato pa vse utihne. V naslednjih trenutkih že izvemo, da je nemška patrolja naletela na našo zasedo. Mitraljezec Matiček je Nemce presenetil in ubil enega z rafalom. Toda tudi oni so se znašli in eden je zadel Matička v oko (ostal je živ, toda slep). Ostali naši so jurišali na preostale Nemce in enega celo ujeli. Ko je komandant Stane videl, da so nas odkrili, je ukazal takojšen odhod v smeri Janč. Vedel je, da če hočemo sprejeti borbo, jo moramo vsekakor na ugodnejših položajih. Zato smo takoj krenili po tistem redkem gozdu in se čisto mirno umaknili, kajti s Prežganja nas niso nadlegovali. Ko sem prišel nazaj na kolovoz, sem zagledal v dolini ujetega Nemca. Bil je še mlad, lep človek, ter je bil popolnoma miren. Tovariši, ki so stali okrog njega, so ogledovali njegovo puško. Nedaleč vstran sem zagledal sedeti na tleh mitraljezca Matička, ki je bil že obvezan. Seveda ni bilo zadosti časa za ogledovanje, kajti morali smo hitro naprej. Sedaj se nismo več posebno skrivali, ker so nas itak že opazili, morali smo pa tudi hiteti na primernejše položaje. Pred bataljonom je hitela močna bojna patrolja. Pri vsaki hiši ob poti se je patrolja ustavila in naročila domačim, naj takoj zaprejo polkna, da civilisti, katerih zadržanja nismo mogli poznati, ne bi imeli prilike šteti našega orožja in ljudi. Takoj za patroljo smo hiteli ostali po dva in dva v sončnem dnevu in vročini proti bližnjim vrhovom. Popoldne okoli treh, ko je grupa že dosegla vznožje Janč, je priletela »štorklja« (izvidniško letalo-dvokrilnik) in dolgo krožila nad nami. Ponekod se je spustila na 40—50 metrov nizko in z lahkoto bi jo bili sestrelili, da ni bila zapovedana stroga konspiracija. Dobro uro nas je izvidnik preletaval in ves čas smo mirovali. Ko je letalo končno odletelo, smo krenili naprej proti vrhu hribovja, ki se je dvigal južno od Janč. Okrog 5. ure popoldne pa so se že pričeli oglašati za našim hrbotom iz smeri Prežganja mitraljezi. Streljali so sicer slepo za nami, ker so tipali, kje smo, mi smo se pa čudili, ker je bilo to streljanje slišati precej daleč, potem pa smo prav v bližini pred nami ali nad nami slišali podoben rafal, le bolj tenak je bil. Najprej smo mislili, da so tudi pred nami Nemci in da dajejo signale, ko pa smo prišli na jaso na vrhu, in so se tisti rafali še vedno oglašali, je nekdo ugotovil, da so to dum-dumke, pri katerih se najprej sliši pok puške pri strelu, nato pa krogla eksplodira še na mestu, kjer zadene v kakšno stvar. Ko smo prvi prišli na vrh hriba, je bila na njem precej velika jasa in takoj smo zasedli položaje, ostali pa so še uro ali dve prihajali za nami na vrh, skrajno izmučeni, saj je trajal pohod od 10. ure dopoldne pa do mraka. Že v mraku se je grupa zopet postrojila po bataljonih, ker smo na hrib hiteli neurejeno,

ne glede na četo, kateri je kdo pripadal, ampak so morali vsi dobri pešci hiteti naprej, da bi tako čimprej zasedli položaje. Ko se je že močno stemnilo, je padel tu in tam kak rafal, toda resnejšega napada Nemci niso tvegali, čeprav smo jih čutili v bližini. Najbrž se še niso čutili dovolj močne. Dano je bilo povelje, da se s tega terena umaknemo. Pred odhodom nam je bilo zabičano, naj pazimo na vezo, naj bomo hitri in naj se za vsako ceno držimo skupaj, ker moramo biti še to noč preko Save. Na drugi strani Save se bomo naslednji dan že najedli in naspali, glavno je, da pridemo čez Savo.

In zopet se je začel pohod, poln naporov, kakor že mnogo podobnih pred tem in za tem. V izredno temni noči smo le počasi napredovali v dolino. Ozke steze, polne debelega kamenja, ki se je valilo pod nogami, so skrajno utrujale ljudi in konje, ki smo jih imeli za nošenje tovora. Kolona se je vsakih nekaj minut ustavila; včasih le za hip, včasih pa tudi za pol ure. Bili smo že nekaj ur na nogah, nismo pa prišli nikamor. To tavanje in postajanje je trajalo do jutra, noč nas je obdala z neprodarno temo in hodili smo kot začarani. Ko se je pričelo daniti, je bila v mali dolinici zbrana vsa grupa, mož pri možu, in šele ko se je zdaniilo, smo ugotovili, da je bilo vse potovanje ponoči zaman. Vodič je zgrešil pot in namesto k Savi, nas je vodil v krogu, tako da nismo bili daleč od naših položajev, ki smo jih prejšnji večer zapustili. Bili smo izmučeni in neprespani, skoraj vsak je dremal oprt na nahrbtnik in čakal nadaljnjih navodil. Stane in Tomaž sta se živo nekaj pogovarjala. Stane je nervozno hodil sem in tja in se oziral v bregove nad seboj. Sonce je ravno posijalo, ko se Stane obrne k nam in nam pravi: »Tovariši, na žalost zaradi teme nismo prišli do Save, ker smo zgrešili pot. Ker v tej dolini ne moremo čakati Nemcev, da nas najdejo in pobijejo kot ovce, bomo krenili nazaj na položaje, ki smo jih sinoči zapustili. Da pa nas Nemci ne prehitijo in zasedejo položaje pred nami, moramo zelo pohiteti.« »Tovariš Tank,« — se obrne k mojemu vodniku, — »vzemi svoj vod in kreni hitro v predhodnico in ko prideš na vrh, moraš držati položaj toliko časa, dokler ne pridejo bataljoni za vami. Če vas napadejo Nemci, za vas umika ni! Si razumel, tovariš Tank?« »Razumel sem,« odgovori naš vodnik in že nam namigne. Skočili smo pokonci in v naslednjem trenutku že krenili nazaj, Nemcem nasproti. Po nekajminutni hoji po gozdu, smo našli dobro gozdno vozno pot, ki je vodila proti vrhu, s katerega smo se prejšnji večer umaknili. Tov. Tank zapove: »Mitraljezec naprej!« Repetiral sem mitraljez, vrgel jermen prek rame in tako pripravljen na strel odhitel na čelo predhodnice. Vedel sem, da se bomo nekje pri vrhu srečali z Nemci, samo kje in kako se bo to zgodilo, tega nisem vedel. Pošasi in previdno smo se vzpenjali v hrib. Po ušesih mi še vedno zvenijo besede komandanta Staneta: »Tovariši, za vas ni umika. Približa se mi tov. Tank, gleda ostro predse in mi pravi: »Kijev, meni se zdi, da danes ne bova ostala živa.« S Tankom sva bila prijatelja in imel me je rad, ker sem bil vedno vesel in dobre volje, to pa mu je bilo všeč. Pogledal sem ga, on pa je ponovil: »Ne bova ostala živa, ne. Dobro pazi in polahko hodi.« Potem je Tank obstal ob koloni in se nekje zadaj vključil vanjo. Oblivale so me potne kaplje, nekaj od strme poti, nekaj pa od strahu. Potihoma sem klel, da moram imeti ravno jaz to prekleto srečo, da sem bil določen v predhodnico. Če jo bo danes kdo skupil, potem sem to prav gotovo jaz. O tem sem razmišljal in seveda budno gledal predvse in za vsako drevo, kdaj se bo izza njega pokazala čelada. Hodili smo tako kakšno uro in prišli že v bližino vrha. Pot je postala bolj položna in napetost je nekoliko popustila, saj je kazalo, da nas Nemci niso prehiteli in zasedli naše položaje. Gozda

je bilo naenkrat konec, toda 300 metrov pred nami se je zopet pričel. Nad nami je bila strmina, na vrhu travniki, mi pa smo morali tik pod vrhom te strmine prekoračiti to čistino in nato še 500 metrov po gozdu, da pridemo na jaso, kjer so bili naloženi tramovi in kjer bi morali počakati ostale. Spustim se po čistini proti sosednjemu gozdu in srce mi burno utripa v pričakovanju, kaj me čaka na oni strani. Če bi padel v zasedo, bi me podprli tovariši, ki so ostali na robu čistine. Približal sem se robu gozda in stopil v gozd, za menoj pa prihajajo ostali tovariši. Polahko gremo naprej. Majski dnevi so iz grmovja na obeh straneh spletli nad našimi glavami streho, tako da je bila pot podobna tunelu in po mahu hodimo kot po tapeti. Skozi ta predor zelenja zagledam pred seboj jaso, na kateri so se naši še sinoči zbrali. Za trenutek obstanem, za menoj obstane patrolja. Povsod je največja tišina. Takrat se nalahno dotakne mojega ramena tov. Tank in mi šepetaje pravi, naj počakam na mestu in ga ščitim, on pa da bo šel pogledat na jaso. Pokimal sem mu in odšel je po poti naprej, proti izhodu zelenega predora. Gledam za njim in budno pazim. Kmalu pa začujem pod potjo, na kateri smo čakali, rahel šum. Takoj za tem šumom zaslišim rahlo pokanje suhljadi in kmalu opazim, kako se v bližnjem grmovju počasi razmikajo veje in spet stikajo skupaj, kot da bi nekdo šel proti meni. Prvi hip sem mislil, da je kakšna žival. Toda kmalu zagledam, da je to premikanje že čisto v moji bližini in naslednji trenutek zagledam naenkrat tri stvari hkrati. Najprej zagledam mesnate rdeče roke, kako odmikajo grmovje, zatem nemški škorenj, kako zakorači proti meni in končno vrhnji del čelade. Stresel sem se, v naslednjem hipu pa sem že nameril mitraljez. Rezek rafal je pretrgal blažen mir tega lepega dne. Tiščal sem na petelina in sukal bruha-jočo cev po grmovju. Tisto nogo v škornju sem naenkrat zagledal visoko v zraku in Nemec je napravil salto, padel na hrbet in čelada je odletela z njegove glave. Nato je nastala popolna tišina. Še vedno sem stal sredi poti in menjal okvir pri mitraljezu. V nekaj skokih je bil vodnik Tank pri meni in me hlastno vprašal, kaj je. »Nemci,« odvrnem, »tukaj prav pod nami.« Umaknemo se kakih 20 metrov nazaj, še vedno stoječ v tunelu, ki je bil na tem mestu pretrgan. Nad nami leži košenica. »Skoči na vrh in poglej, kaj je!« zapove Tank nekemu borcu, »da vidimo situacijo in se po potrebi umaknemo na vrh.« Tovariš se zažene v strmino, a že v naslednjem trenutku se pripelje po brajdi nazaj. »Joj, koliko Nemcev!« je izdaval, »ravno sedaj bodo nad nami.« Tank poveljuje: »Nazaj, brž nazaj preko čistine do onega gozda! Tu med dvema ognjema bi bilo noro ostati.« Tečemo nazaj, čez nekaj minut smo že na čistini in tedaj zagledamo Simona in Rista, kako nad nami zasedata položaje po robu gozda, proti kateremu smo tekli. Bataljoni so bili hitro za nami in odleglo mi je, ko sem zagledal tovariše. Naš položaj je bil takle:

Širok gorski hrbet je bil na vrhu precej raven, na obe strani pa se je v močni strmini spuščal v dolino. Gozd, ki je pokrival hrib, je bil povprek grebena presekan s čistino, široko okrog 250 metrov, ki se je po eni strani spuščala globoko v dolino, na drugi strani pa se je končala kmalu po začetku strmine. Ves greben je bil nekoliko nagnjen in je bil gozd, po katerem smo prišli in najprej prekoračili čistino, nekoliko niže od gozda, kjer smo naleteli na Nemce. Pot, po kateri smo prišli, je vodila po tisti strani, kjer je bila čistina, nekoliko pod robom samega grebena, v zgornjem gozdu je zavila navzgor na ravnico grebena, ki se je tam nekoliko razširil in kjer je bila omenjena jasa — naši bivši položaji. Ko smo se torej v begu vračali nazaj po poti v spodnji gozd, sem zagledal na svoji levi strani na bregu, kako borci došlih bataljonov

zasedajo položaje ob robu gozda po vsej širini grebena. Čistina na vrhu grebena kakih 250 m dolga in 200 m široka, ter skoraj popolnoma ravna. To je bil kraj, na katerem je bila ena najhujših bitk II. grupe odredov. Ko smo pritekli do gozda, je Tank raportiral Janku Sekirniku-Simonu, ta pa nam je ukazal, naj se vrnemo pod rob grebena in z našim vodom zasedemo položaj nad potjo. Vrnili smo se nad pot in ker je tik nad potjo stal mogočen hrast, sem izbral tega za svoj položaj. Vgnezdil sem se za njegovim deblom in s tovariši očistil pred seboj grmovje, ki je zastiralo dober pregled na pot. Strah nas je že povsem minil, saj sta se nahajala nad nami na položajih dva bataljona, v nasprotni gozd pa je bilo naperjenih 14 mitraljezov in še težki švarcloze. Iz najhujšega smo se izvlekli. Naši bataljoni so položaje zasedali hitro in brez hrupa, pa tudi z one strani ni počil niti en strel, ter prav nič ni kazalo, da se tam s prav tako naglico in vestnostjo pripravlja tudi sovražnik. Sonce je medtem le počasi lezlo proti vrhu, in tudi ura se je obotavljala. Vsi smo nestrpnost pričakovali, kaj nam prinese naslednji trenutek. Ura je bila 10, gozd pred nami pa popolnoma miren. Ura je bila 11, še vedno popoln mir. Kakor da ni sovražnika, kakor da sploh ni vojne. Človek, ki ne bi vedel, kaj skriva v sebi nasprotni gozd, bi verjetno mislil takole: lahko da je vojna nekje daleč, lahko da ljudje na mah umirajo kot pokošene cvetlice, toda tu ne, tukaj vlada blažen mir. Lep majski dan je in ptice drobijo vse mogoče melodije. Manjka samo razposajenega smeha otrok, in vse bi bilo kot včasih, če ne bi na naši strani ležal mož ob možu, puška ob puški, vmes pa strojnice in zopet puške. Mirni smo in mirno čakamo, čeprav se dobro zavedamo, da je ta mir le zatišje pred viharjem, ki lahko vsak trenutek izbruhne. Bližino sovražnika čutimo, čutimo tudi, da se pripravlja na napad, samo vidimo ga ne in to še bolj utruja. Zrak je nabit z napetostjo. Kdaj bo počilo? Ko bi vendar že padel strel, da bi se živci oddahnili, da bi ta napetost popustila. Tovariši okoli mene dremljejo. Budim svoje pomočnike z besedami: »Fantje, nikar spati, raje pazite. Če bo počilo, boste čisto zmešani od spanja.« Ura se je bližala dvanajsti, ko se je po vsej črti začutil rahel nemir, se hitro stopnjeval, dokler niso padle šepetajoče besede: »Nemci!« To pritajeno šepetanje je prihajalo od vrha do nas, nato pa utihnilo in zopet je nastal popoln mir. Postanemo čuječi. Opazujem nasprotni gozd in iščem z budnimi očmi kak znak sovražnikovega premikanja. Vendar je ob moji poti vse v redu. Tedaj pa nad menoj zagrmí, zaropota in zapoka, da se strese gozd do korenin. Drdranje strojnic se zlije v en sam vihar, a mi ničesar ne vidimo. Vse se dogaja v naši neposredni bližini, tik nad nami, mi pa ležimo za robom in ničesar ne vidimo. Tedaj se na vrhu pred menoj oglasi posebne vrste streljanje. Tenki, vsiljivo ostri rafali pojejo hitro in divje. Nekdo od naših zakriči: »Pazite dobro, vi, spodaj! Nemec že leži blizu roba v zaklonu in bo najbrž skočil čez rob, pazite dobro!« Usmeril sem mitraljez proti robu in čakal. Še nekajkrat se oglasi tisti tenki glas, potem pa utihne. V tem prihiti do nas Franc Mazovec-Risto in pravi: »Prav nad vami leži ubit Nemec z brzostrelko. Ti (pokaže na mojega pomočnika) boš sedaj skočil in odnesel brzostrelko, medtem ko bomo mi dali plotunski ogenj.« Mojemu pomočniku stvar ni všeč. Brani se iti. Risto pa: »Tišina, če ne, te ubijem! Takoj po brzostrelko!« Pomočnik me preplašeno gleda, toda ne morem mu pomagati. Res ni prijetno, pognati se po orožje na čistino. Tedaj na naši strani zahrumi in gosti strelí tolčejo po nemškem položaju. »Zdaj skoči,« mu rečem, obenem pa sem vesel, da meni ni treba. Pomočnik izgine za robom in minil je samo trenutek, kar se od tam zasliši divje vpitje, takoj nato pa vidim svojega pomočnika, kako se

požene preko roba in kričeč na vse grlo, divje maha po zraku z nemško brzostrelko. »Si ranjen?« zavpijem, kajti Nemci z ognjem divje vračajo. On še kar naprej vpije, tako da ga še enkrat vprašam, če je ranjen. Odkima in ko ga vprašam, zakaj potem tako grozno kriči, mi odvrne: »Saj vidiš, da sem dobil brzostrelko!« Menda so mu od samega veselja popustili živci. Seveda vsi niso imeli take sreče, kajti nekaj tovarišev, ki so tudi planili po orožje in že grabili za nemške strojnice, je pustilo na travniku svoja življenja. Moj pomočnik je padel poleg mene na tla in med sunkovitim dihanjem pričel pripovedovati, da leži pred našimi položaji vse polno mrtvih Nemcev. Iztegnil sem roko in mu vzel iz rok brzostrelko, ki jo je pravkar prinesel. Bila je starejšega modela, z lesenim kopitom. Na kopitu se je še držala kri in luknjice v hladilniku so bile polne zemlje. Prvič sem imel sedaj v rokah orožje, ki ga še nisem doslej videl, pač pa slišal o njem pripovedovati. Tovariši, ki so bili v naši bližini, so se tudi pričeli plaziti proti naši trojki, kajti vsak bi rad videl brzostrelko in jo vsaj otipal. Vse to se je pravzaprav odigralo z veliko naglico, prvo — napad Nemcev, naš ogenj po njih in naš izpad po orožje, nakar je nastalo popolno zatišje. V patroljo je prišlo 31 ali 35 Nemcev in vsi so popadali. Pri sovražniku je nastala trenutna zmeda, ni pa trajala dolgo. Naenkrat začujemo močan, hripav: »Vorwärts«. Morda je nasprotnika preplašila slika pokošanih vojakov pred našimi položaji, pa se sedaj obotavljajo, saj je med nami in njimi precejšnja čistina, na koncu le-te pa jih čaka vrsta strojnic in naših borcev. Hripav, podivjan glas jih z novim »vorwärts« pošilja pred naše strojnice, toda Nemci se še vedno obotavljajo. Sicer so Nemci poznani kot drzni vojaki, toda tudi njih mora biti strah, saj so ljudje kot mi, z istimi občutki po samoohranitvi. Toda divji »vorwärts« je vedno bolj neizprosen in začasno tišino zopet prekine sovražnikovo streljanje, ki je tako gosto, da ne ločiš strela od strela. Nemci krenejo v drugi napad in med streljanjem se zasliši divje vpitje, kajti hočejo nas s tem prestrašiti. Prišli so v neposredno bližino naših cevi, takrat pa zagrmí na vsej bojni črti. Gozd zabučí od močnega streljanja in po sovražniku se vsuje toča koncentriranega ognja vsega našega orožja. Glas naših strojnic prevpije glas nemških strojnic in ko je ropotanje na višku, se Nemci prično umikati. Niso mogli prodreti do naših položajev. Med napadom so svoje padle uporabljali za kritje in izza njihovih trupel streljali po naših položajih. Takih zaklonov nastaja vedno več, tako da jih umikajoči se nemški vojaki ne utegnejo sproti pobirati. Sredi najhujšega streljanja pa nastane pri Nemcih nenadoma popolna tišina, kajti komisar Tomaž prične, za njim pa vsi borci, peti pesem: Vintovačka bej. Zaorila je pesem, polna zanosa in peli smo vsi, kot da bi hoteli pokazati Nemcem, da se jih prav nič ne bojimo. In prosluli nemški jurišači so osupnili, tega niso pričakovali. Nastala je tišina in med tem odmorom je naša pesem zadonela še močneje, poletela preko njih v sosednje gozdove in se z odmevom vračala še bolj mogočna. Po prvi osuplosti so Nemci še močneje vžgali. Boj ni prenehal. Znova in znova so Nemci z juriši naskakovali naše položaje in vedno znova smo jih odbili. Napad je sledil napadu, toda izkušeno oko komandanta kmalu opazi, da so Nemci pozno popoldan postali utrujeni in že poveljuje: »Protijuriš na Nemce!«

Nemci so doslej napadali po vrhu grebena in čistine ne glede na žrtve. Toda ko smo naskočili mi, smo ravnali bolj pametno. K nam za rob je prihitela četa pod poveljstvom Franca Bobnarja-Gedža in Gedžo mi pravi: »Sedaj bodo naši zopet vžgali, da pritegnejo nase pozornost Nemcev, medtem bomo pa mi za robom prišli neopazeno do njihovih položajev in jih vrgli nazaj v gozd. Pripravi

se tudi ti z mitraljezom.« Dvignil sem se in pripravljen čakal. Takrat odprejo naši močan ogenj in mi stečemo na vso moč iz našega gozda preko čistine pod robom grebena proti gozdu, v katerem se nahaja sovražnik. Nihče nas ne opazi. Šele ko pridemo že v nasprotni gozd in udarimo Nemcem v bok, se zavejo, da smo že na njihovih položajih. S svojo trojko sem prišel z leve že skoraj na desno stran gozda. Nemški odpor ni hud, le posamezniki še streljajo izza skladvonice tramov. Na razdaljo kakih 20 metrov pomerim z mitraljezom in stisnem petelina, toda mitraljez molči. Hitro ponovno repetiram, stisnem še enkrat, pa zopet nič. Izvlečem okvir in naboj stoji med cevjo in zatvaračem postrani. Tiščim se ob deblu in obupano gledam zdaj mitraljez, zdaj Nemce. Taka priložnost, pa taka smola! Poskusim še enkrat zopet nič. Kje neki je napaka? Hitro odprem mitraljez in pričnem iskati. Če bi Nemci vedeli, kako blizu sem in da imam mitraljez razdrt, najbrž ne bi mirovali. Tako pa sem opozoril tovariše na previdnost, sam pa mrzlično iščem napako. Na srečo jo kmalu najdem. Ko sem se namreč vrgel po tleh, se je deformiral okvir za strelivo, ki sem ga imel v torbici in zato mitraljez ni delal. Izmenjal sem torej okvir in pričel s strojnico tolči med tramovje po Nemcih. Strojnica je odlično delovala. Boj se je razplamtel. Prek travnika so z naših položajev pritekli tovariši s težko strojnico. Med njihovim tekom poostrim strojnični ogenj, da bi jim olajšal približevanje. Ko so prišli na primeren položaj, je zaropotala tudi težka strojnica. Z Nemci smo si čisto blizu. Desno od mene opazim tovariša, ki se premetava, dvigne s krvjo oblito glavo, pa se kmalu umiri. Tudi na levi strani imamo laže ranjene. Gledam po gozdu in iščem Nemce. Tisti za trami mirujejo. Takrat pa začujem iz gozda v smeri tramov čudne glasove: duk, druk, druk, druk, enakomerno zaganjanje nečesa, kar še ne vidimo, vendar prihaja vse bliže. Napeto strmim proti grmovju, ki pa se že lomi in prikaže se siva kupola z belim križem, iz katere štrli dolga cev. Tista stvar pa se ne ustavi, ampak se prevali izza grmovja in nameri ravno proti naši trojki. V tem se začne pa tudi kupola obračati in dolga cev se začne premikati v naši smeri. Takrat pa nekdo zavpije: »Fantje, bežite, tank gre!« Skočil sem pokonci in se zapodil proti gozdu, kjer so bili naši. Nič nisem gledal na to, da bežim po čistini, samo da bi bil čimprej v našem gozdu. Ob meni tečeta oba pomočnika, toda eden se kar spočetka zavrti in se sesede. Vse beži nazaj in cela skupina, ki se je prej prebila do nemških položajev, se sedaj v begu vrača po čistini, po kateri so prej jurišali na nas Nemci. Nemci to izrabijo in divje streljajo za nami. Okoli mene se bliska in poka, jaz pa v begu preskakujem trupla Nemcev, ki so na gosto posejana po čistini ležala v vsakovrstnih položajih. Ta leži na licu, drugi na hrbtu, nekdo ima roke in noge od sebe, kot da bi se sončil, drugi je skrčen v dve gubi, nekateri s krvjo zalitimi in spačenimi obrazi. Ves travnik je posut s trupli v zelenih uniformah, katerih barva se je spajala z barvo prve spomladanske trave. Na tej zeleni podlagi pa se odražajo velike lise krvi, ki na toplem popoldanskem soncu izpareva in pomešana z ostrim duhom smodnika povzroča zoprni duh, ki pritiska na pljuča in moreče na živce. Beg preko travnika smrti ni dolgo trajal, toda grozljiva slika množice skrotovičenih trupel me je v spanju preganjala še mesece in mesece kasneje. Pridrvel sem do naših položajev in se vrgel za prvo drevo, ki sem ga dosegel, za menoj se je vrgel moj pomočnik, pritekla je trojka s težkim mitraljezom in kljub strašnemu ognju za nami pri umiku ni bilo večji žrtev. Ko smo zopet postavili orožje nared, zadržra na sovražni strani motor oklopnjaka, ki počasi prileze na rob gozda, za njim pa se zbirajo Nemci, da bi pod njegovim okriljem

prodrli na naše položaje. Toda težki strojniški vod se znajde. Probojno municijo v mitraljeze! Vsi mitraljezci menjajo municijo, ob težkem mitraljezu pa menjavajo tovariši z vso naglico probojno municijo v platnene trakove. Oklopnjak močnejše zahrumi in že se prične pomikati po čistini, za njim pa hite sklonjene vrste Nemcev. Takrat pa zapoje na naši strani na desetine mitraljezov in tolče po oklopnjaku s probojno municijo, na čelu vseh pa težki mitraljez, počasi toda brez zastoja, kot bi šival težak šivalni stroj. Stotine krogel vrta v oklopnjak, ki hrumi grozeče proti nam. Toda ni še daleč iz gozda, ko nenadoma zakašlja in se ustavi. Ni se več premaknil z mesta, dokler ga našim očem ni zakrila noč. Toda Nemci še ne mislijo odnehati. Dobili so pomoč tudi v orožju. Nenadoma zaslišimo pri njih zamolkel pok, v kratkih presledkih pa še tri in že priletijo štiri mine druga za drugo na naše položaje. Komaj te eksplodirajo, že so na poti nove. Nato sledi zatišje in že drviyo novi Nemci preko travnika v naskok. Sedaj jih pričakam tudi jaz. Pustimo jih zopet v našo bližino, potem pa kot prvič bruhne na vsej črti iz našega orožja uničujoč ogenj. Na čelu je seveda težki mitraljez. Vse kaže, da gre težki mitraljez Nemcem najbolj na živce. Zopet zasujejo naše položaje z minami in vztrajno iščejo položaj težkega mitraljeza. Mine padajo v bližino voda in pri tem je ubit podporočnik, doma iz Ponikev. Mina zasuje pomočnika mitraljezca s prstjo, toda ko Nemci ponovno jurišajo, prepričani, da so razbili našo obrambo, zapoje težki mitraljez znova svojo grozečo pesem. To traja že precej časa, saj se je napad pričel okrog 12 ure, sedaj se sonce že bliža zatonu, Nemci pa še vedno divje napadajo. Za nami naenkrat govorica. Ozremo se. Bataljoni nas zamenjujejo. Na položaj, kjer sem bil jaz, pride ravno moj, to je Šiškov bataljon. Odstopim tovarišu svoje strojnično gnezdo rekoč: »Fantje, sedaj pa še vi nekoliko, mi smo se od jutra pa do sedaj že nastreljali.« Umaknemo se nazaj in prepustimo tovarišem naše položaje. Na severni strani divja požar, tam borci gasijo ogenj, ki ga je verjetno povzročila eksplozija mine. Borce duši dim, toda vztrajajo na položajih. Eni gasijo, drugi pa branijo položaje. Pred nami že zopet grmijo mine, nato nastane kratka tišina, potem pa se zasliši nemški »juriš«, ki mu odgovori počasen glas našega »švarzloze«. Še so živi, si oddahnejo tovariši, kajti vsi smo v skrbeh za naš težki mitraljez, ki je steber naše obrambe. Zveza med nami deluje brezhibno in ves hrib je zaprt z obročem, ki ga Nemci niso še nikjer prebili. Po nekem jarku za nami se bliža kolona 40 Nemcev, ki jo vodi nemški major, ki bodri svoje vojake z neprestanimi klici: »Noch zwei Stunden, und alle Banditen sind kaput.« Naši borci so skriti v nizkih smrekicah. Ko pride kolona do njih, se razpočijo med kolono težke kragujevačke bombe in strašno mesarijo med Nemci. Naduti nemški major se valja v krvi. Ob njem leži aktovka. Hrabri Viktor Jamnik se požene na cesto, pograbi aktovko in že je spet v gozdu. V aktovki so neki papirji, ki jih nesemo Tomažu in Stanetu. Rezultat je bil odličen, kajti v roke so nam prišli važni dokumenti: načrt napada, podatki o zasedah, s katerimi so nam zaprli mejo in podatki o zasedah, s katerimi so zaprli prehod čez Savo. Vsi ti podatki so zarisani v specialkah in iz podatkov se je videlo, da so nas hoteli pri Savi popolnoma razbiti in položiti. Naš štab uvidi, da smo izdani in da je edini izhod začasen umik prek meje nazaj na italijansko stran. Zato tudi prideta komandant in komisar na položaje in nas vzpodbujata: »Tovariši, držite se do večera, kajti zvečer se vrnemo na italijansko stran.« Vsi borci smo bili nad to novico navdušeni, kajti treba je nazaj za vsako ceno, ker tu ne bi mogli zdržati. Novica je hitro krožila med nami in vsi smo si želeli povratka preko meje.

Boj na starih položajih se še nadaljuje, toda do teme ni več daleč. Ko Nemci uvidijo, da je borba za njih izgubljena, obrnejo vso pozornost na to, da ne bi mi prišli do orožja padlih Nemcev, ki jih veliko leži med nami in Nemci. Da bi to preprečili, so zakurili skladovnico dry, tako da je zažarelo in postalo svetlo kot podnevi. Travnik je bil pred nami popolnoma razsvetljen, v gozd do nas pa svetloba ni prišla. Na položajih je ostalo le nekaj strojniških trojk, ostali pa smo se globlje v gozdu zbirali v kolono. S seboj nosimo kakih 14 ranjencev, medtem ko je na bojišču ostalo 7 do 8 tovarišev. Nemcev pa je padlo veliko število. Videl sem kasneje še več bitk, n. pr. ono v Jelenovem žlebu, toda tako krvave nikoli več.

Bataljoni so bili nared in krenili smo. V največji tišini zapuščamo naše položaje in sovražnika, ki v svitu ognja čuva nad svojimi padlimi vojaki. Krenemo v dolino in pohod gre vse laže, kakor prvič, tudi hodimo hitreje, kajti vsak borec se zaveda, da je potrebno dati vse od sebe, da se izvijemo iz nemškega obroča. Najprej krenemo proti severu v smeri proti Savi. Ko začutimo njeno bližino in bližino železnice, krenemo proti zahodu (Ljubljani), kasneje pa se obrnemo spet proti jugu. S tem manevrom smo obšli nemške položaje in zasede, s katerimi so nam hoteli onemogočiti prehod prek meje. Orientiramo se po zaplenjeni nemški specialki.

Umik je skrajno naporen. Že tretji dan smo brez hrane, stalno na maršu in da bi pregnali slabost od lakote, pijemo vodo. Toda čim bolj pijem, tem bolj me mučita žeja in slabost. Proti jutru pride vrsta name, da nosim ranjenca. Nosil nimamo. Ranjenec zajaha borca, ki ga mora nositi določen del poti. Kmalu potem, ko sem oddal mitraljez in prevzel ranjenca, krenemo s poti naravnost v breg. Že samemu bi tako zmučenemu bila strmina naporna, tako pa lezem po vseh štirih z ranjencem na hrbtu in omagujem. Toda tovariši za menoj me priganjajo, naj ne pretrgam zveze s kolono. Vem, da je prva dolžnost v boju, da se reši ranjenca, toda tokrat sem tako na kraju svojih moči, da na tihem preklinjam ranjenca, sebe, Nemce, vojno in sploh vse od kraja. Skoraj podzavestno sem prišel na vrh hriba in omagal, tam pa so me že zamenjali. Prijel sem spet za mitraljez in se od slabosti opotekal. Zdanilo se je in prišlo je povelje za počitek. Samo sedel sem in že sem spal. Toda čim sem zatisnil oči, že zaslišim drdranje mitraljezov. Zdrznem se, odprem oči, toda nič ni, bile so le sanje. Zopet zaprem oči in spet se to ponovi. Tudi drugi tovariši so doživljali isto. Po kratkem počitku krenemo dalje. Nekako ob 7. uri zjutraj pridemo v bližino Besnice. Nedaleč pod nami je cesta. Hitro se postrojimo in uredimo po bataljonih. Naš vod je šele tukaj spet našel svoj bataljon. Bližamo se samotni kmetiji. Nenadoma planeta iz nje dva Nemca in se poženeta v dolino. Mirno nadaljujemo pot v dolino. Medtem dobimo posebno nalogo. Šiškov, to je naš bataljon mora postaviti zasedo na cesti levo in desno od mesta prehoda prek ceste, Ristov bataljon bo jurišal na mejo in pregnal nemške zasede, ostali trije bataljoni pa bodo medtem prečkali cesto in prekoračili mejo. Spustimo se proti cesti in pri neki kmetiji zasedemo položaj. Medtem ko Ristov bataljon prodira proti meji, se naš bataljon vgnezdi pri hiši, za kozolcem, nad hišo itd., tako da smo imeli pod kontrolo vso cesto levo in desno. Jaz sem bil s strojnico na levi strani hiše v smeri Ljubljane. Bil sem kakih 10 m nad cesto in imel lep pregled nad njo. Kakih 500 m pod menoj je bila velika neometana hiša, nad katero je plapolala velika hitlerjanska zastava, okrog hiše pa je stalo nekaj avtomobilov in majhen avtobus. To mora biti najbrž obmejna karavla s po-

sadko, sem ugibal, čudilo pa me je, da ni bilo nikjer opaziti nobenega Nemca in je bila hiša kot izumrla.

Medtem so se prek ceste že pričele pomikati naše čete, ter hitele proti meji. Čez kake pol ure privozi nenadoma izza ovinka motor s prikolico, ki ga upravlja orjaški Nemeč. Prišel je skoraj že do naše kmetije, ko zaropotajo naši mitraljezi in Nemeč zavozí s ceste proti kozolcu, tam pa obleži prerešetan od krogel. Seveda je ta dogodek za krajši čas zaustavil prehod naših prek ceste. Ko je kolona zopet krenila čez cesto, pripelje čez kakšnih 20 minut izza ovinka nenadoma odprt osebni avto, v katerem sedijo nemški oficirji. Zopet zaropotajo mitraljezi in avto se z ubitimi oficirji ustavi pred hišo. Takoj nato pripelje zopet avto in kot prvi tudi ta ne uide usodi. Od nemških oficirjev se le enemu posreči, da skoči iz avtomobila in se požene v hišo, kjer se zabarikadira. Ko se skuša nek borec splaziti skozi okno do njega, ga oficir ubije s pištolo. Potem skoči v vežo drug borec, temu pa reši življenje ura, ker je krogla iz Nemčeve pištole zadela ravno njo. Bili smo malo neodločni in tako je ta Nemeč ostal živ, seveda skrit nekje v hiši. Za obema avtomobiloma se pripelje na zapravljivčku nek belolas Nemeč, vozeč hrano za neko enoto. Pustimo ga do razbitih avtomobilov, nato pa naši vžgo po krasnih konjih, ki se takoj zgrudijo na tla. Nemeč skoči z zapravljivčka in se požene v beg in to po cesti naravnost proti mojemu položaju. Naši so sicer streljali za njim, toda imel je srečo, da ga niso zadeli. Ko je bil že skoraj pod menoj, zavpije nekdo od hiše: »Kijev, streljaj!« Jaz pa nazaj: »Brez skrbi.« Nemeč, ki je že upal, da jo je odnesel, je naenkrat zaslišal nad seboj moj glas in v grozi se obrne in pogleda proti meni. Videl sem njegove prestrašene oči in razmršene bele lase. Začutil je, da je izgubljen, pa je skočil s ceste in pričel bežati po travniku. S kratkim rafalom ga podrem, potem pa z nekim zadoščenjem zakočim mitraljez. Toda ni še minilo nekaj minut, kar izza ovinka pridivja še en motor s prikolico, v katerem so bili trije Nemci. Privozi prav do razbitih avtomobilov, konjev in voza, ko naši udarijo po njem. Toda šofer je bil mojster v svojem poklicu. Zavozil je kot kača med avtomobili levo, desno in spet levo. Šiška je na nekaj metrov razdalje udaril po motorju z brzostrelko, toda že je bil Nemeč prek ovir. Zahrumel in zatulil je motor, Nemeč pa je ležeč na stroju švignil proti meni. Malo prej, preden je švignil pod menoj, pritisnem na petelina, toda mitraljez ne da glasu od sebe in medtem, ko švigne motor pod menoj mimo, bliskovito pogledam po mitraljezu in opazim, da je zakočen. V hipu ga odkočim, pomerim in spet pritisnem na petelina. V tem pa je bil motor že kakih 100 m daleč. Lovim ga z rafalom, vendar brez uspeha, saj Nemeč vozi kot satan. To je bila divja dirka. Nemeč nima časa ogledovati teren pred seboj in tako po 200 metrih divje zavozí v oster ovinék. Mojim rafalom je sicer ušel, zato pa ni ušel ovinku. Pridivjal je vanj s tako brzino, da ga je vrglo. Videl sem nenavaden prizor. Od velike brzine se je motor v jarku postavil na glavo, nato pa sta se motor zase in prikolica zase pričela valiti po bregu. En Nemeč je obležal kraj motorja, ostala dva pa sta jo ucvrla proti hiši s hitlerjansko zastavo. Streljal sem za njima, dokler nista dosegla hiše in izginila v njej. Kmalu za tem pa smo opazili, kako Nemci skačejo iz karavle v avtomobile in se divje pode po dolini naprej. Verjetno so vsi zapustili hišo in se umaknili.

Naši medtem še vedno prečkajo cesto. Normalno bi morali biti preko v največ pol ure in to z vsemi pripravami, toda naši borci so ure in ure prehajali dolino. Vedno znova so se pojavljali novi zapozneli borci, na nogah že četrtri dan, lačni in na smrt utrujeni. Šele popoldne smo umaknili zasedo in krenili

za ostalimi. Okrog nas je spet utihnilo in tišina je postajala vedno bolj sumljiva. Saj smo bili pred tem nekaj ur na besniški cesti, pri tem razbili 2 osebna avtomobila, 2 motorja, par konj in voz in pobili nekaj Nemcev, na vse to pa Nemci niso reagirali, kar je bilo nujno pričakovati. Ko sem dohitel kolono, sem prišel do tovariša, ki je nosil z voza zaplenjeno marmelado in ga prosil, naj mi da malo marmelade. Čim pa sem jo dal v usta, sem začutil strašne bolečine, kajti koža na nebu mi je odstopila, tako da skoraj ves teden nisem mogel pojesti ničesar gostega. To je prišlo najbrž od tega, ker sem nekaj dni pil samo vodo.

Tudi ostali tovariši so bili na smrt utrujeni in oslabei. Zato nismo prišli nikamor naprej. Pozno popoldne smo zavili v ozko dolino, po kateri je tekel potok. Dano je bilo povelje, da moramo po potoku naprej, in tako je cela kolona omahovala in se opotekala po tem potoku. Kmalu se zasliši povelje, da moramo pohiteti, ker so za nami Nemci. To nas zdrami in malo hitreje krenemo naprej. Temu povelju sledi kmalu novo, da moramo trkoma naprej, ker so Nemci tik za nami. Dali smo vse od sebe, tekli smo s poslednjimi močmi po ozki dolini, dokler se ni razširila v odprto dolino in takrat smo izvedeli, da smo že na italijanski strani okupirane Slovenije. Toda Nemcem nismo zaupali, zato smo prve metre za mejo še kar hitro koračili. Znočilo se je, to je bila že četrta noč. Morali bi za vsako ceno priti še v isti noči do Police, toda ljudje so odpovedali. Ne duh, odpovedalo je telo. Ako bi sovražnik vedel, v kakšnem stanju smo bili tisto noč, z nami ne bi imel dosti opravka. Nekaj sto borcev je bilo raztresenih vse od Javorja do Police in malo je bilo takih, ki so tisto noč dosegli taborišče. Vsi ostali so spali v skupinah ali posamič ob cesti, brez straže in zavarovanja. Ob prvem svitu smo se pričeli med seboj buditi in nato krenili proti Polici. Tistih zadnjih kilometrov sem mislil, da ne bom nikdar prehodil. Noge sem imel vse otekle, iz podplatov in prstov je silila kri in vsaka stopnja je povzročala silne bolečine. 23. maja zjutraj smo dospeli v taborišče, kjer nas je tov. Polh že čakal s toplo kavo. Ta kava je bila od 19. maja zvečer prva hrana, ki smo jo zaužili. Tov. Polh je trdil, da sedaj ne smemo jesti mastnejše hrane, ker bi nam popokali želodci. Še ves dan so prihajali izmučeni borci v taborišče in šele proti večeru smo bili v glavnem zopet zbrani po bataljonih. Tov. Polh je še nekajkrat skuhal kavo in nas s tem zdravil. Sicer pa nikomur ni bilo toliko do hrane, vsakemu je bilo prvo to, da se naspi in odpočije. Zvečer smo postavili šotore, nanosili vanje listja in se po tako napornih dneh prvič dodobra naspali in odpočili. V naslednjih dneh smo zamujeno hitro nadoknadili. Hrane smo imeli dovolj, saj so nam jo ljudje sami vozili na kup, ko so izvedeli, kako smo naklestili Nemce. Sicer je pa v nekaj dneh o tem govorila vsa Dolenjska. Prav ob našem povratku so iz Ljubljane prišli tovariši iz vodstva OF in glavnega poveljstva. Pred njimi smo razložili zaplenjeno orožje: prvih 7 zaplenjenih brzostrelk, nekaj težkih 08 pištol in nekaj strojnic. Na te tovariše je to napravilo močan vtis. Vsa II. grupa odredov je bila postrojena v kvadratu ponosno in strumno in vse trpljenje je bilo pozabljeno. Tovariši iz Ljubljane so nam izrekli priznanje, v našem imenu pa je govoril Tomaž, ki je gostom opisal naše težke boje. Še istega dne je prišlo k nam precej novih borcev, saj so iz Polja pri Ljubljani v zadnjih dneh kar trumoma odhajali fantje v partizane. Tu sem prvikrat zagledal partizanke, kar je bila za nas vsekakor novost.

Delo Muzeja narodne osvoboditve v 1958. letu

Od 26. aprila 1955. leta, ko je bil Muzej NO odprt za javnost, pa do danes se je delo usmerilo v glavnem v dve smeri. V notranjem delu smo prešli k nadrobnejšemu proučevanju zbranega gradiva, z namenom, da ga na poljuden način, v obliki občasnih razstav posredujemo javnosti. V preteklem letu pa smo svoje delo razširili tudi na publicistično dejavnost.

Pri delu smo imeli dosti težav, tako zaradi premajhnega števila ljudi, skromnih proračunskih sredstev, največ pa zaradi tega, ker je bil velik del uslužbencev zaradi stroke, s katero se ukvarjajo in zaradi svojih kvalitiet angažiran za mnoge važne naloge zunaj ustanove. Velik del uslužbencev je moral, da bi izpolnil sprejete dolžnosti in naloge v muzeju, žrtvovati ves svoj prosti čas in celo skoraj vse dneve letnega dopusta. Zato je prav, da pri kritičnem ocenjevanju opravljenega dela upoštevamo tudi to okolnost.

Razstave in obiski

V letu 1958 je bilo prirejenih 5 občasnih razstav, in sicer: razstava »Ilegalni tisk v okupirani Ljubljani« v čast VII. kongresa ZKJ od 21. aprila do 12. maja. Razstavi »Nekomentirane fotografije iz narodnoosvobodilne vojne«, sta bili od 10. junija do 31. septembra in od 10. oktobra do 25. novembra. Ob obletnici borb na Sutjeski je bila razstava »Sutjeska«, ki je trajala od 4. julija do 4. avgusta. V počastitev državnega praznika 29. novembra je bila razstava »Kurirske zveze v NOV«, ki je trajala od 28. novembra do 28. januarja letošnjega leta. V posebnem oddelku je bila prikazana umetniška upodobitev kurirja v NOV z deli nekaterih naših umetnikov-partizanov.

Za razstavi »Ilegalni tisk v okupirani Ljubljani« in »Kurirske zveze v narodnoosvobodilni vojni« sta bila natisnjena tudi vodnika.

Prirejene razstave so imele svoj pomen za javnost, posebno korist pa je imel muzej sam. Priprave na takšne razstave so mobilizirale veliko število bivših borcev, ki so v vojnem času delali na določenem področju in katerega delo smo v takšni občasni razstavi poskušali predstaviti. Koristni uspehi so se pokazali v tem, da smo zbrali večje število zgodovinskega gradiva, hkrati pa smo dobili dosti koristnih pripomb, ki so pomagale razjasniti določene dogodke, organizacijo in dejavnost. Obisk v muzeju je bil v primerjavi z letom 1957 približno enak in je znašal 40.934 obiskovalcev. Od tega je bilo 16.000 šolske mladine in preko 2000 tujih obiskovalcev.

Muzejski uslužbenci so imeli 508 vodstev. Tolikšno število vodstev pomeni, da sta bili skoraj dve vodstvi na dan, oziroma da je bila $\frac{1}{4}$ obiskovalcev po razstavi vodena, ali pa da je bilo porabljenih za vodenje 145 delovnih dni. Vodstva po razstavah so za ustanovo precejšnje breme, vendar če upoštevamo njihovo koristnost za obiskovalce, moramo s takim delom nadaljevati. Predvsem pa so takšna vodstva potrebna šolski mladini, ki so ji razstavne zbirke v prvi vrsti namenjene.

Jemenski prestolonaslednik princ
Seif el Islam Mohaméd el Badar
na obisku v Muzeju NO
26. XII. 1957

Zbiranje gradiva in topografija

Velik uspeh smo dosegli z zbiranjem zgodovinskega gradiva. Na prvem mestu so fotografije iz narodnoosvobodilne vojne, katerih je bilo zbranih 4284. Knjižnica je prejela 212 knjig in časopisov. Muzejskih predmetov smo prejeli 124. Manj uspešno je bilo zbiranje memoarov prvoborcev, saj smo predvideni načrt izpolnili le 20 %, kar predstavlja 16 memoarov na 858 straneh. Vzroki za ta neuspeh so v glavnem v objektivnih okoliščinah. Znano je, da so tisti bivši borci, ki so najbolj poklicani za pisanje spominov, preobremenjeni z dnevnimi nalogami.

V tej zvezi je potrebno omeniti posebno vrsto zgodovinskega gradiva — partizansko topografijo. V preteklem letu je bila na topografskem delu 6-članska ekipa. Pri delu na terenu so ji v znatni meri pomagali Tone Ožbalt, Valentin Mlakar, Janez Mihelčič, Franjo Troha, Milena Kokotec ter večje število drugih prvoborcev.

Ekipa je raziskala področje od Broda na Kolpi do Poljan nad Čabrom, to je Kolpsko in Čabransko dolino, sektor Babne police s Prezidom do Parga ter okolico Ribnice z Malo in Veliko goro. Skupno je bilo popisanih 75 vasi. Kakor

v prejšnjih letih, ko je ekipa popisovala Belo krajino in sektor Dol. Toplice preko Roga do Kočevja, tako tudi sedaj ekipa ni zbrala podatkov samo za topografijo, temveč je pri svojem raziskovalnem delu popisala vse, kar so prebivalci mogli povedati pomembnega za zgodovino narodnoosvobodilne vojne. Takšno razširjeno delo zahteva od članov mnogo več priprav, čeprav ni nujno, da mora član ekipe že v naprej poznati vsak dogodek do podrobnosti, saj je njegova osnovna naloga, da kraj ali objekt z vsemi sredstvi čim popolneje opiše. Istočasno se je topografsko delo nadaljevalo tudi po nekaterih drugih področjih Slovenije. Lokalni muzeji in oddelki NOB so prav tako nadaljevali delo, za katero je naš muzej dal idejno pobudo v 1957. letu in jo podprl z denarno pomočjo. V letu 1957 je Muzej NO na podlagi sklenjenih pogodb plačal polovico stroškov za topografsko delo. V letu 1958 so topografske ekipe lokalnih muzejev, po poročilih, ki smo jih prejeli, popisovale: škofjeloški muzej, levi breg Poljansčice ter področje od Cerkljanskega vrha do Škofje Loke. Muzej v Kranju je popisoval področje Karavank, ljubomerski muzej desni breg Mure in slovenjgraški muzej Gornjedravsko in Mežiško dolino.

V preteklem letu je bilo izvedeno topografsko delo v manjšem obsegu. Vzroki za to so v pomanjkanju primerne kadra, zaposlenosti ustanov z drugimi neodložljivimi nalogami in v premajhnem zanimanju področnih organizacij in ustanov za to delo. Med drugim ne smemo pozabiti dejstva, da je v lokalnih (pokrajinskih, mestnih) muzejih določen za proučevanje in ponazarjanje zgodovine NOB največ po en sam uslužbenec, ponekod pa opravlja to delo sam ravnatelj kompleksnega muzeja.

V lanskem letu je del sredstev za kritje stroškov topografskih ekip lokalnih muzejev in oddelkov, poleg našega muzeja, kril tudi Zavod za varstvo kulturnih spomenikov LRS. Tako sta Zavod in Muzej NO prispevala po eno četrtno stroškov. Vsem topografskim ekipam je bil čas za študijsko pripravo, glede na ostale dolžnosti, preskromno odmerjen in tudi po vrnitvi s terena niso imeli dovolj časa za ureditev gradiva. Potrebna so mnoga dodatna zasliševanja, saj mnogi borci in takratni domačini, ki so v vojnem času živeli na raziskovalnem področju, žive danes v raznih drugih krajih po vsej domovini.

Urejevanje gradiva

Urejevanje zgodovinskega gradiva je bila, poleg razstav, ena izmed osnovnih nalog. Urejenih je bilo 4000 fotografij, tako da imamo danes okrog 20.000 kartotečno urejenih fotografij, kar pa še vedno predstavlja komaj 20 % vsega topografskega gradiva. Urejenih je bilo okrog 60.000 dokumentov, 1811 člankov o NOB (Izrezki »Pres-Servisa«, časopisna servisna dokumentacija) in kartoteka člankov o NOB iz dnevnega časopisja za leto 1957/58. Inventarizirane in katalogizirane so bile vse na novo pridobljene publikacije in 3874 foto posnetkov. Predmetov je bilo inventariziranih 124. Napravljenih je bilo 410 kartotečnih listov za nemške in italijanske politične, gospodarske in vojaške letake ter lepake. Napravljenih je bilo tudi 600 kartotečnih listkov za spomenike NOB. Inventarizirane in napravljene kartoteke je bilo za 7000 mikroposnetkov. Konservatorji so razlepili, očistili in deloma dezinficirali 1503 dokumente. Obeljenih, nevtraliziranih, dezinficiranih ter laminiranih ali drugače konserviranih je bilo 863 dokumentov.

Metallnih predmetov, predvsem orožja, pa je bilo konserviranih 58 kosov. Konservacija železa je v našem muzeju nova konservatorska dejavnost, ki je po daljših poskusih dala zelo dobre rezultate.

Mikrofilmanih je bilo približno 28.000 dokumentov. Če bi imeli na razpolago mikrofilme, katerih nismo mogli kupiti večje število zaradi pomanjkanja deviznih sredstev, bi mogli mikrofilmati letno približno 300.000 dokumentov.

Usluge

Omeniti je vredno tudi pomoč in usluge, ki jih daje Muzej NO sorodnim ustanovam in posameznikom. Za potrebe raznih koristnikov, predvsem ustanov, je bilo pregledanih 1175 fasciklov arhiva ali približno 100.000 dokumentov. Izdelanih je bilo 9871 fotografij in konserviranih 240 dokumentov in predmetov.

Publicistična dejavnost

Izredno pomembno delo, ki je bilo opravljeno v preteklem letu, je publicistična dejavnost. Za uspešno delo v zvezi s publikacijami muzeja so bili osnovani razni uredniški odbori, ki jim je bila poverjena končna redakcija.

Najvažnejša publikacija je vsekakor prva knjiga »Zbornika fotografij iz narodnoosvobodilnega boja«. Knjiga je po enem letu dela dobila svoje dokončne oblike in je tik pred izidom. Obsegala bo 800 fotografij v bakrotisku na 432 straneh s komentarjem v slovenskem, angleškem in francoskem jeziku.

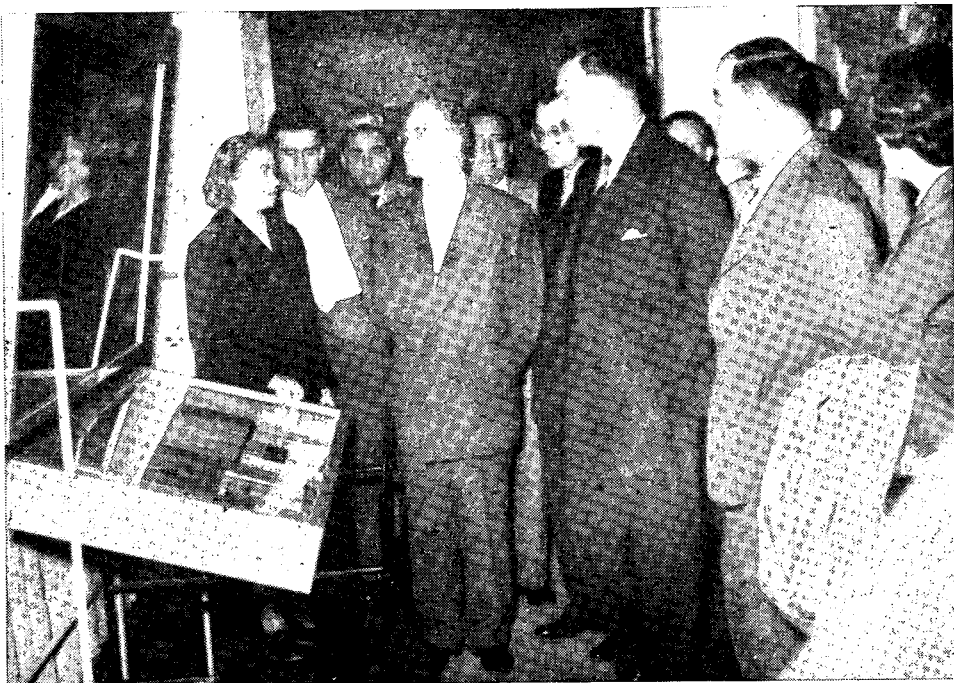
V letošnjem letu je bil izdan 1. zvezek »Gradiva za partizansko topografijo Bele krajine« na 200 straneh v litografski tehniki. Gradivo je zbrala muzejska topografska ekipa 1956. leta. V končni fazi priprav je tudi razprava z naslovom »Pregled narodnoosvobodilnega boja v Slovenskem Primorju s posebnim oziranjem na Beneško Slovenijo«, ki obsega 16 avtorskih pol. Poleg tega so uslužbenci napisali več strokovnih prispevkov za revije in dnevno časopisje. To so le nekateri podatki, ki pa zdaleka ne morejo prikazati celotnega dela.

Vse delo je spremljal in mu nakazoval smernice upravni odbor muzeja, ki mu je prav v tem času potekla njegova mandatna doba. Zasluga upravnega odbora, v prvi vrsti pa njegovega predsednika tovariša dr. Marijana Dermastie-Urbana je, da lahko prištevamo naš muzej, po mnenju domačih in tujih strokovnjakov, med najlepše in najboljše tovrstne muzeje v državi. S svojim prizadevanjem in nenehno skrbjo za razvoj muzeja ter z vsestransko pomočjo je ustvaril ob težavnih pogojih vse osnovne elemente, na katerih je zrastle solidna ustanova.

Na tem mestu se zahvaljujem članom upravnega odbora in njegovemu predsedniku za dragoceno pomoč in ustvarjalno sodelovanje.

Ustanovitvena uredba o muzeju je opredelila in določila logične meje obdobju, ki ga je muzej obravnaval in prikazoval. Muzej NO nedvomno spada v vrsto zgodovinskih muzejev in v tem sklopu kot nekaj vmesni člen obravnava del slovenske zgodovine, to je obdobje narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije. Za logično povezavo tega obdobja s preteklostjo je potrebno, da prikaže muzej še obdobje dela KPS med obema vojnama. Priprave za proslavo štiridesetletnice KPJ bodo nudile muzeju priložnost, da zbere potrebne muzealije in drugo gradivo za prikaz tega obdobja, saj so za te priprave mobilizirani stari partizanski kadri, ki so z veliko ljubeznijo in razumevanjem doslej hranili gradivo te vrste.

Posebno vprašanje, ki se postavlja v zadnjem času muzeju, to je obravnavanje in prikazovanje povojne socialistične graditve, pa je bolj problematično, saj zahteva soliden muzejski prikaz tega neko časovno odmaknjenost in temeljito proučitev.

8. maja 1958. leta je obiskala muzej delegacija za socialno skrbstvo in javna dela Združene arabske republike. Delegacijo sta vodila ministra Hasan Mahmoud Shafei in Moustafa Hamdoune

Z gornjima prikazoma pa muzej že presega meje, ki mu jih je določila zgoraj omenjena uredba ter bo prav zato nujno sledilo preimenovanje dose-danje ustanove v Muzej ljudske revolucije. Razveseljivo je dejstvo, da je v pripravi formiranje Inštituta za zgodovino delavskega gibanja na Slovenskem, ki bo lahko prevzel znaten del nalog, ki jih je dosedaj opravljala naša ustanova. Muzej bo zato izročil novemu inštitutu vse arhivsko gradivo, ki ga je zbral takoj po vojni ter dopolnjeval in hranil vse do sedaj. To arhivsko gradivo bo lahko eden od temeljev bodočega inštituta, saj tako popolnega arhiva te vrste ne premore razen Vojnoistoriskega inštituta nobena sorodna institucija v državi. Obenem z arhivom bo muzej predal konservatorski oddelek in mikro-teko. Vso to dejavnost, ki bo prešla v okvir inštituta, pa bo muzej podprl še z delom svojega dosedanjega kadra, saj bo iz muzeja odšlo 9 arhivskih in kon-servatorskih uslužbencev, ki so to gradivo proučevali in urejali.

Po tej reorganizaciji pa se bo muzej s svojimi oddelki lahko bolj poglobil v muzeološko problematiko in se v večji meri posvetil vzgojnoprosvetni dejavnosti. Muzej, ki se je že afirmiral doma in v svetu, bo moral še nadalje izvrše-vati nekatere dosedanje naloge. Zato bi organizacijske spremembe, ki bi ne bile plod dobrega premisleka, lahko škodljivo vplivale in zavirale nadaljnji raz-voj naše ustanove.

V tem letu nameravamo pripraviti tudi gradivo za 2. knjigo »Zbornika fotografij iz narodnoosvobodilne vojne« in za zbornik fotografij o delu Komu-nistične partije Slovenije med dvema vojnama.

V najkrajšem času bo tudi zaključeno delo v zvezi z zbiranjem likovnih del, ki so bila ustvarjena med narodnoosvobodilno vojno. Avtorji so se naši prošnji, naj odstopijo svoja dela Muzeju NO, odzvali z razumevanjem, tako da imamo danes zbranih že večino njihovih del. To bo pomembna in hkrati največja zbirka te vrste v državi in bo v obliki razstav manifestirala veliko kulturno ustvarjalnost v ljudski revoluciji.

Brane Božič, Ludvik Čarni, Milica Kacin, Slavka Kajba,
Marija Oblak, Matija Žgajnar

Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v prvi polovici 1942. leta

Objavljena kronologija obsega le del ilegalnega političnega dela revolucionarne Ljubljane, ki je bila v letu 1941—1942 središče narodnoosvobodilnega gibanja slovenskega naroda. V mestu je bila v tem času najdosledneje organizirana Osvobodilna fronta pod vodstvom Komunistične partije.

Pregledali smo dosegljivo gradivo, zbrali vse drobne podatke, vendar nismo uspeli prikazati celotne dejavnosti, ki jo je Osvobodilna fronta razvila spomladi 1942 po devetih rajonskih odborih OF, z okoli 420 terenskimi in preko 200 matičnimi odbori OF (po podatkih za januar 1942). Od arhiva Osvobodilne fronte v Ljubljani je namreč ohranjenih le nekaj blagajniških potrdil.

Pri tej kronologiji smo v glavnem uporabili podatke, ki jih je zabeležil okupator. Ta je sicer precej vedel o dejavnosti OF, saj jo je občutil vsak dan, ni pa mogel vedeti za široko razpredeno omrežje OF in njenih organizacij. Ni vedel, kdaj je nastalo toliko odborov OF, Narodna zaščita, sabotажne in borbene skupine. Ni vedel, koliko daje Ljubljana denarja, hrane in obleke za partizane, koliko in kje se tiskajo časopisi, brošure, letaki itd. Delo ilegalne Ljubljane je okupator le delno spoznal, zato tudi nimamo ohranjenih popolnih podatkov v njegovih arhivih.

Kot glavni vir za kronologijo nam je služil arhiv italijanskega okupatorja v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani, predvsem arhiv Visokega komisariata, Questure, Karabinerjev XI. Armadnega zbora in Vojaškega vojnega sodišča. Dalje smo pregledali del arhiva CK ZKS, vse ilegalno časopisje OF in KPS, vso belo- in plavogardistično literaturo, brošure in letake, arhiv Okrajnega odbora ZB NOV v Ljubljani in del spominskega gradiva Tajništva za notranje zadeve, vso povojno literaturo in časopisje ter doslej zbrane spomine borcev in aktivistov.

Kronologijo je mogoče izpopolniti samo še z izjavami tistih, ki so sodelovali pri naprednem gibanju v Ljubljani. Objavljeni točni datumi posameznih dogodkov jim bodo opora pri njihovem delu.

Seznam glavnih kratic in okrajšav

- AMNO — Arhiv Muzeja narodne osvoboditve. Partizanski arhiv. Civilni oddelek.
- ATMNO — Arhiv tehnik v Muzeju narodne osvoboditve.
- CCRR — Carabinieri reali.
- TMG — Tribunale militare di guerra.
- VK — Visoki komisariat za Ljubljansko pokrajino.
- XI. CA — XI. Corpo d'Armata.
- Vsi zgoraj citirani viri so v Arhivu Muzeja narodne osvoboditve.
- AOO ZB — Arhiv Okrajnega odbora ZB NOV v Ljubljani.
- IGT — Ilegalne grafične tehnike 1941—45.
- LdP — Ljudska pravica.
- SPor — Slovenski poročevalec, informacijski vestnik OF.
- TNZ — Tajništvo za notranje zadeve (del spominskega gradiva).

Zbornik — Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov.

Službeni list — Službeni list za Ljubljansko pokrajino.

Ravnikar, Dnevnik — Marta Ravnikar, Dnevnik, rokopis.

Saje, Belogardizem — Franček Saje, Belogardizem, druga dopolnjena izdaja, Ljubljana 1952.

Perme, Kronika — Martin Perme, Kronika rajonskega odbora Moste, rokopis.

Jarc, Boj Ljubljane — Janko Jarc, Boj Ljubljane v letu 1942. Koledar Prešernove knjižnice 1952.

Šnuderl, Dokumenti — dr. Makso Šnuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, Ljubljana 1949.

Luštek, Naši spomeniki — Miroslav Luštek, Naši spomeniki: Gramozna jama, Žale. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino 1954.

Štefan, Kronika — Rozka Štefan, Kronika Kolezije, rokopis.

Kocbek, Tovarišija — Edvard Kocbek, Tovarišija, Ljubljana 1949.

Žigon, Spomini — Tihomil Žigon, Spomini na NOV, rokopis.

Januar:

V začetku januarja je tiskarna »Podmornica« natisnila prvo številko drugega letnika lista »Osvobodilna fronta«, osrednjega organa OF slovenskega naroda. (ATMNO).

1. Izšel je kontrarevolucionarni letak z naslovom »Slovenskemu narodu!« Izdala ga je »Slovenska liga«.

2. Skojevci na Tehniški fakulteti so izvedli potrosne akcije na Napoleonovem trgu, v Gregorčičevi in Komenskega ulici (Ravnikar, Dnevnik).

Ob 23. uri so Italijani v Kosezah aretirali raznašalko časopisov Alojzijo Pirtovšek, ker je prenašala letake OF, pripravljene za komemoracijo za Šercerjem in Šlanderom. (CCRR fasc. 253-II.)

Ob 18. uri so italijanski vojaki v Trnovem aretirali študenta Franca Ivanška, ker je prenašal številne letake OF z jugoslovansko trobojnico in napisi »Šercer-Šlander« (CCRR fasc. 253-II.). 27. januarja ga je Vojaško vojno sodišče obsodilo na 5 let zopora.

3. Ta dan je proglasil Izvršni odbor Osvobodilne fronte — (IOOF) kot dan spomina na žrtve, ki so padle leta 1941 v boju za svobodo slovenskega naroda. »Noben Slovenec ne sme iti v katerokoli zabavišče, gledališče, kino. Med 7. in 8. uro zvečer pa ne sme nihče na ulico niti v javni lokal.« (Slovenski poročevalec 1941, št. 32.)

V zgodnjih jutranjih urah je bilo po ljubljanskih ulicah raztresenih na stotine letakov IOOF. (CCRR fasc. 253-II.)

Prebivalstvo Ljubljane je med 19. in 20. uro zapustilo ulice in javne lokale. (CCRR fasc. 253-II.)

Italijanske vojaške oblasti so pomnožile svoje patrolje, vendar so te zalotile pri trosilnih in napisnih akcijah le nekaj oseb, katere so aretirale. (CCRR fasc. 253-II.)

Ob 14.10 je neznanec poklical po telefonu centralo vojašnice Viktorja Emanuela III. (Belgijska) ter pet minut politično prepričeval in psoval telefonista in oficirja pri telefonu. Na intervencijo vojaške centrale civilna telefonska centrala ni hotela dati informacij o neznanem propagandistu. (TMG fasc. 271—178.)

Srednješolska mladina je med odmorom v šoli proslavila 3. januar z enominutnim molkom in krajšim nagovorom. (Mlada Slovenija 1942, št. 4-5.)

Varnostno-obveščevalna služba OF (VOS) je likvidirala Toneta Martinjaka, ker je organiziral belo gardo. (AMNO fasc. 527-I.)

Na steno podvoza v Zalogu je ob 18.30 dijak Feliks Zajc obešal jugoslovanske zastavice. Pri tem ga je zalotila italijanska patrolja, zato je zbežal. Vojaki so streljali za njim, ga ranili, ujeli in predali poveljstvu karabinjerjev. (CCR fasc. 253-II.)

O proslavi 3. januarja je pisal Boris Kidrič CK KPJ 7. januarja 1942. »... Stvar je krasno uspela. Vse ljubljanske ulice so bile posute s slov. zastavicami s črnim žalnim robom, s pozivom Izvršnega odbora in s črno obrobljenimi listki z imeni ŠLANDRA in ŠERCERJA...« Dalje pravi, da so bili »zidovi popisani z imeni Šlandra in Šercerja. Med sedmo in osmo so bile ulice, lokali in gledališča — prazni. Stvar je bila nov plebiscit za OF...« (Zbornik VI/2 dok. 3.)

Luigi Brucchiatti, poveljnik karabinjerjev, je poročal o akcijah tega dne: »Prebivalstvo zvesto sledi navodilom komunističnega propagandnega odbora, ki ga obveščajo z letaki, tajnimi dopisi in periodičnimi publikacijami. Manifestacija 3. januarja je zapovedala OF in je popolnoma dosegla svoj namen. Javnost se je med 19. in 20. uro v celoti umaknila z ulic. Isti dan so našli tudi številne letake z napisi »Slava padlim za Slovenijo« in z drugimi prevratnimi propagandnimi gesli. Te manifestacije prirejajo v spomin tistih, ki so jih italijanske oblasti obsodile na smrt zaradi atentatov in prevratnega delovanja. Ljudstvo jih proglašajo za mučenike in jim v spomin potresa prevratne letake ter odgovarja z novimi atentati.« (CCR fasc. 206-I.)

4. Ob 6.30 je neznanec vrigel v stražarnico na Ježici ročno bombo, ki pa ni eksplodirala. (TMG fasc. 271—274.)

Na kamniški progi pri km 2,5 v Šiški je bilo prerezanih 24 brzojavnih in telefonskih žic. (AMNO fasc. 529-III.)

Karabinjerji so poročali o obnašanju prebivalstva: »Ljudje nadaljujejo nasproti nam s svojim na zunaj brezbriznim in brezčutnim vedenjem; prikrito so nam sovražni, saj ni niti enega primera, da bi Slovenec pozdravil oficirja. Nekaj tistih, ki simpatizirajo z Italijo, ne more odkrito pokazati svojih čustev iz strahu pred represalijami.« (CCR fasc. 253-II.)

5. Vosovska skupina je v Tivoliju izvedla obsodbo nad gestapovcem in policijskim pristavom Ivanom Polakom. (AMNO fasc. 531-III.)

Odbor OF na Tehniški fakulteti je organiziral za študente(tke) sanitetni tečaj. (Ravnikar, Dnevnik.)

Študentje arhitekture so se vključili v odbor OF na Tehniški fakulteti. Sestanke je vodil Pepe Zornada. (Ravnikar, Dnevnik.)

6. Italijanske oblasti so v Igriški ulici aretirale Franca Turka, ker je potresal letake s Prešernovimi verzi. Vojaško vojno sodišče ga je 14. aprila 1942 obsodilo na 8 let ječe. Letake sta mu dala Peter Grabner, obsojen na 8 let zopora ter Franc Bosnar, obsojen v odsotnosti na 23 let zopora. (TMG fasc. 279—524.)

Izšla je prva številka tretjega letnika Slovenskega poročevalca. Med drugim je prinašal Novoletno poslanico OF slovenskega naroda.

7. 4 člani VOS iz Akademskega kolegija so ob 20. uri na križišču ceste Rožna dolina in Rutarjeva ulica naleteli na italijansko patroljo 2 karabinjerjev, ki sta pozvala vosovce »alto le mani«. Namesto z dvigom rok so odgovorili s strelji. Na mestu je bil ubit en karabinjer, drugi pa močno ranjen. Med bojem se je peljal s kolesom neki civilist (pozneje so ugotovili, da je bil belogardist) in začel zmerjati vosovce, ki so ga prav tako ranili. Oba ranjenca so Italijani prepeljali v bolnišnico. Karabinjer je čez nekaj dni umrl, belogardist pa je ostal pri življenju. (CCR fasc. 175-II; Ivan Tlakar — ustni vir.)

Ustreljen Feliks Pečar iz Polja pri Ljubljani. Vojaško vojno sodišče ga je 3. I. 1942 obsodilo na smrt zaradi udeležbe v oboroženih enotah in nošnje orožja (CCR fasc. 158-II.)

Na progi Ljubljana—Št. Vid je bil prerezan mednarodni kabel in tri brzojavne telefonske žice. (AMNO fasc. 529-I.)

Poveljstvo divizije Granatieri di Sardegna je poročalo, da je po vsej Sloveniji moten telefonski promet, zato ga italijanska vojska ne uporablja več za prenos važnejših in tajnih vesti. (CCR fasc. 158-II.)

Poveljnik karabinjerjev Luigi Brucchiotti je poročal, da so bili v Ljubljani ponovno napadeni posamezni vojaki z namenom, da se jim zapleni orožje. Napade je že dalj časa pripravljala OF. Zadnje dni sta se zgodila dva taka primera; trije vojaki so bili razoroženi in oropani vsega streliva, nato pa takoj izpušeni. (CCR fasc. 206-I.)

9. Na tržaški progi pri km 568,516 na Brezovici je bil prerezan mednarodni telefonski kabel. (AMNO fasc. 529-I.)
10. Italijanska vojaška patrolja je na križišču pri Žalah ustavila tri moške. Dva sta streljala s pištolo in zbežala, tretjega, Jožefa Brezarja, pa so aretirali. (CCR fasc. 239-VI.)
11. Izšla je druga številka Slovenskega poročevalca. Med drugim prinaša poziv terenskimi odborom, naj se postavijo na čelo narodnega upora, ki mora biti edini odgovor na nasilje.
Izšla je druga številka kontrarevolucionarnega glasila »Politično informativna Izvestja«.
13. V času prostega izhoda iz vojašnice je bil na Ljubljanski ulici razorožen italijanski vojak. (VK fasc. 5-I.)
15. Ob 19. uri je na Gradaški cesti petčlanska borbena grupa iz Trnovega napadla italijanskega vojaka, ga ranila in razorožila. (CCR fasc. 175-II, Miroslav Luštek, ustni vir.)
General Robotti, poveljnik XI. armadnega zbora, je zahteval novo razporeditev italijanskih vojaških sil v Ljubljani, ker je postajala nevarnost močnejših napadov upornikov vedno večja. (CCR fasc. 206-IV.)
Sredi januarja je tiskarna Podmornica natisnila list »Osvobodilna fronta«, letnik II, št. 2 osrednji organ OF slovenskega naroda.
V januarju je izšla četrta in peta številka »Mlada Slovenija«, glasilo mladinske Osvobodilne fronte slovenskega naroda.
16. Podnevi so neznanci s ponarejenim ključem vdrli v uradne prostore na Logu, kjer so raztrgali Dučejevo sliko ter odnesli 6 zastav — od teh tri italijanske nacionalne, eno rimsko in dve črni liktorski. (VK fasc. 5-1.)
Vojaško vojno sodišče je obsodilo Pavla Trčka na 5 let zapora. (CCR fasc. 217-II.)
17. Dva mladince sta metala kamenje v izložbe italijanske knjigarne na Tyrševi cesti 23 in razbila okenska stekla. Napadli so tudi izložbo »Unione militare« in izložbo prodajalne »Popolo d'Italia«. (TMG fasc. 284—642.)
Izšlo je kontrarevolucionarno glasilo »Petrov gardist«.
18. V Trnovem je vosovska skupina izvršila smrtno obsodbo nad Jožetom Špicerjem in Svojetom Ronerjem, ker sta izsiljevala denar v imenu OF. (SPor. 1942, št. 3.) VOS je justificirala denuncianta Antona Jezerška. (SPor. 1942, št. 3.)

19. Mussolini je proglasil Ljubljansko pokrajino za operacijsko ozemlje. Vojaška oblast je dobila vse pravice za izdajanja varnostnih ukrepov. Policija se mora podrediti vojski. General Robotti je dobil vsa pooblastila ter se s štabom XI. armadnega zbora vrnil iz Planine v Ljubljano. (Saje, Belogardizem, str. 225; VK fasc. 1a/II.)
20. Italijanske oblasti so na ulici aretirale študenta Jožeta Mayerja in delavca Leopolda Kosanca, vodilna aktivista OF pri Sv. Jakobu. (CCRR fasc. 252-II.)
21. Vojaško vojno sodišče je začelo sodni postopek proti trem ujetim partizanom: Ivanu Hočevarju, Antonu Bokši in Alfredu Klopčiču. (TMG fasc. 270—104.)
De Fillippis šef obveščevalnega centra 209. sekcije karabinjerjev, poroča, da se stopnjuje sovražna propaganda kljub navidezni brezbriznosti prebivalstva. Pričakovati je, da se bo spomladi gibanje razmahnilo zaradi ugodnega vremena. (CCRR fasc. 253-II.)
Izšla je tretja številka kontrarevolucionarnega glasila »Politično informativna Izvestja«.
23. V Dravljah je bil ustreljen denunciant Franc Rožič. (AMNO fasc. 531-III.)
Patrulja karabinjerjev je v gostilni »Pred škofijo« aretirala partizana Draga Breznikarja. Pri sebi je nosil avtomatsko pištolo z 8 naboji in jugoslovansko ročno bombo. Patrulja ga je predala Vojaškemu vojnemu sodišču. (VK fasc. 5-I.)
24. Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je izdal odredbo o uvedbi osebnih izkaznic za vse osebe, stare nad 15 let. (Službeni list 1942, št. 8.)
Izšla je četrta številka Slovenskega poročevalca. Med drugim je prinašala navodila IOOF oddelkom Narodne zaščite, Varnostni službi in partizanskim četam, da so dolžni požigati petokolonaško literaturo, uničevati tiskarne in uporabljati orožje v primeru posredovanja okupatorja; v tej številki je bil objavljen tudi Pravilnik NZ.
25. Člani VOS so vdrli v plavogardiščno tiskarno v Wolfovi ulici 12 in zaplenili tiskarski stroj tipa »Boston«. S strojem in črkami so zaplenili še 130 kg papirja in vse skupaj odpeljali v partizansko tehniko »Tunel« (Zbornik VI/2, dok. 36.)
Po vzgledu uspešnih manifestacij Osvobodilne fronte so poskusili s podobno akcijo tudi kontrarevolucionarji, a brezuspešno. Izdali so letak z naslovom »Slovenci«, ki poziva Slovence, naj 26. januarja med 19. in 20. uro ne hodijo na cesto in v javne lokale »v počastitev žrtev komunističnih razbojnikov«. (CCRR 208-I.)
26. Ljubljančani se pozivu belogardistov, naj se vzdržijo izhoda na ulice med 19. in 20. uro, niso odzvali. Be-ga so nastopali tudi s silo. Tako je bil na Trubarjevi cesti (bivša Sv. Petra cesta) ustreljen Bogomil Vedral, ker je šel ob tem času na cesto. (Edo Keržan, ustni vir.)
Belogardisti so skupno z Italijani poskušali organizirati manifestativni obhod proti OF v Ljubljani. To misel je sprožil Avgust Praprotnik. Ker niso mogli zbrati dovolj pristašev, obhod ni uspel. (SPor. 1942, št. 6.)
Člani VOS so izvedli hišno preiskavo pri Guštinu na Viču. V vrtni lopi so našli razmnoževalni stroj in ga zaplenili. (TNZ.)
27. Študent prava Stojan Drašček je stresal letake v avli na univerzi. 30. januarja so napravili Italijani preiskavo na njegovem domu in našli Slovenski poročevalec. Drašček je pobegnil. (VK fasc. 5-I.)
Poveljstvo XI. armadnega zbora je sestavilo posebno neodvisno manevrsko skupino za boj proti partizanom. (CCRR fasc. 206-IV.)

28. Ob 15. uri je bil na poti med Gradom in Študentovsko ulico ustreljen brigadir Janez Lenič. Ker je bil civilni policaj in italijanski konfident, so ga Italijani premestili iz Velikih Lašč v Ljubljano. (TMG fasc. 271—187); fasc. 272—212.)

29. Učenci bežigradske gimnazije so zasmehovali italijanske vojake, ki so se vadili na vežbališču artilerijske kasarne. (TMG fasc. 272—219.)

Poveljstvo II. armade je izdalo ukaz, naj se za tiste italijanske vojake, ki so jih partizani ujeli, nato pa izpustili, ustanove posebna taborišča, ker se predvideva, da bi mogli vršiti nasprotno propagando. (CCRR fasc. 213-II.)

Zaradi pogostnih napadov na italijanske vojake in oficirje je izdal komandant XI. armadnega zbora general Robotti navodila oficirjem in vojakom, naj bodo oprezni, če se sami zadržujejo na ulici, da ne bodo žrtev upornikov. (CCRR fasc. 206-I.)

31. Izšla je peta številka Slovenskega poročevalca.

Med drugim je prinašala tolmačenje IOOF devete temeljne točke OF in odlok IOOF, ki proglašja 7. februar za narodni praznik ter določa, da tega dne »ne sme biti med 7. in 9. uro zvečer noben Slovenec niti na ulici niti v javnem lokalu niti v gledališču niti v kinu!« Kršitelje tega odloka bo slovenski narod smatral za narodne izdajalce. IOOF ugotavlja, da pripadniki OF pod nazivom »Stara in nova pravda« nimajo značaja samostojne skupine.

Izšla je šesta številka kontrarevolucionarnega glasila »Dokument«.

V Hribarjevi tovarni pletenin v Mostah je delavstvo stopilo v mezdnó gibanje (SPor 1942, št. 5). Vodstvo podjetja je sililo delavstvo tovarne v italijansko fašistično organizacijo »Dopolavoro«. Pod tem pogojem bi jim zvišali mezde, ki so se od začetka okupacije močno znižale. Delavstvo se je temu uprlo in zahtevalo višje mezde brez vpisa v fašistično organizacijo.

V januarju sta Polde Vrbovšek in Vinko Bratovž demontirala italijanske poljske telefonske linije in akumulatorske baterije iz železniških vozov na kamniški progi. (AOOZB.)

V januarju je 12 članov VOS izvedlo dveurno preiskavo v hiši belogardistov nasproti šentpeterske cerkve, da bi odkrili belogardistično tiskarno. Preiskava je ostala brez rezultata. (AMNO fasc. 531-III.)

Rajon Ježica je v tem mesecu zbral 10.038 Lir narodnega davka, posojila svobode in prostovoljnih prispevkov. (AMNO fasc. 526-IV.)

Rajon Moste je od 15. decembra 1941 do 15. januarja 1942 zbral za OF 23.499 Lir narodnega davka, posojila svobode in prostovoljnih prispevkov. (AMNO fasc. 528-IV.)

Matični odbor 17 trgovcev rajona Center je zbral 78.050 Lir narodnega davka in posojila svobode. Poleg tega je 27 trgovcev zbralo še večje količine raznega blaga (kože, 100 parov čevljev, 120 hlač, blaga za 350 oblek itd.) v vrednosti 372.600 Lir. (AMNO fasc. 528-IV.)

196 ljubljanskih matičnih odborov OF (nameščenci, banovina, sodišče, magistrat, mesarji, sokoli študentje itd. . . .) je zbralo za OF 156.740,50 Lir narodnega davka, 108.066,25 Lir posojila svobode in 25.074,50 Lir prostovoljnih prispevkov. (AMNO fasc. 528-I.)

Februar:

V začetku februarja začno tiskati v ilegalni tehniki Tunel. (IGT.)

1. Ustreljen je bil nemški in italijanski konfident Zvonko Pliverič, ki ga je narodno sodišče obsodilo na smrt konec novembra 1941. Aretiran je bil 31. januarja in nato ponoči zaslišan. (TMG fasc. 272—223; SPor. 1942, št. 6.)

Aktivisti Osvobodilne fronte v kurilnici na postaji Ljubljana so odprli regulator stroja št. 23-012, da se je začel sam premikati. Zavozil je na slepi tir in se prevrnil po nasipu. (AMNO fasc. 529-III; Ladislav Grad, Spomini na partizanska leta, rokopis.)

2. Pri železniškem podvozu v Zalogu je bil razorožen italijanski stražar. Vzeto mu je bilo 540 nabojev, puška in dve ročni bombi. (VK fasc. 5-I, II.)

Ceste so bile posute z letaki in hiše popisane s prevratnimi gesli. (VK fasc. 5-I.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo na smrt Milana Šušteršiča, mladinskega organizatorja za Bežigradom in sekretarja prvega rajonskega komiteja SKOJ Bežigrad. Sodba je bila izvršena 7. februarja. (CCRR fasc. 158-II; Marica Čepe: Topografija rajona Bežigrad, rokopis.)

3. Ob 7. uri zvečer so karabinjerji aretirali Ivano Kurent. Zalotili so jo, ko je s tremi dekletki pisala po zidu protiitalijanska gesla; ostalim trem dekletom je uspelo pobegniti. (VK fasc. 5-VIa.)

4. Ob 17.30 je skupina NZ z Univerze, sestavljena iz študentov, pod vodstvom članov VOS vdrla v prostore finančne kontrole na Bregu št. 6 v Ljubljani in odnesla 45 pušk, 2170 nabojev in 2 pištoli. Orožje so takoj poslali v partizanske enote. Pri akciji so sodelovali Viktor Kovačič, Ljubo Frankelj in Ciril Štular iz Trnovega. Ključje jim je preskrbel Simon Rehar, predsednik finančne kontrole. Italijanske vojaške oblasti so nato aretirale 16 oseb in jih predale Vojaškemu vojnemu sodišču. (TMG fasc. 277-347; Zbornik VI/2 dok. 21 opomba 2; Stefan: Kronika. Tovariš 1952, št. 43. JŠ. Puške morajo biti naše.)

Ustreljen je bil Alfonz Jageman. Jageman je dezertiral od partizanov in postal italijanski konfident. (VK fasc. 1a-I.)

Oddaja Radio OF. (XI. CA fasc. 774-IV.)

6. V zvezi s proglasom IOOF o proglasitvi 7. februarja za slovenski narodni praznik (gl. 31. jan.) so bile v zgodnjih jutranjih urah številne ceste v Ljubljani posute z letaki, ki so hvalili Rdečo armado in vabili ljudstvo, naj 7. februarja 1942 med 7. in 8. uro zvečer zapusti lokale in ceste v spomin na Prešerna in Gubca. (SPor. 1942, št. 5; CCRR fasc. 5-I.)

Patrulja karabinjerjev je na nekaterih cestah v Šiški našla letake, ki so opozarjali slovenske žene, naj se ne družijo z Italijani. (VK fasc. 5-I.)

Študentje Tehniške fakultete so opoldne popisali zidove s protiitalijanskimi gesli. Zlasti dobro so akcijo izvedli študentje z oddelka za arhitekturo. (M. Ravnikar, Dnevnik.)

Na Viču je italijanska patrolja zasledovala neznance, ki so na okno neke zasebne hiše risali znak SSSR. Pri tem je patrolja ubila staro ženo. (XI. fasc. 883-II.)

7. Da bi onemogočili manifestacije prebivalcev Ljubljane (gl. 6. februar!), je visoki komisar izdal naredbo, s katero je za čas od 7. do 16. februarja določil policijsko uro ob 17.30 zvečer. (Službeni list 1942, št. 11.)

Ob 17.15 je patrolja karabinjerjev na Bezenškovi cesti aretirala Štefanijo Bitenc in Nušo Porenta, ker je Štefanija Bitenc prenašala številna prevratna letake. Izročili so ju Vojaškemu vojnemu sodišču. (VK fasc. 5-IVa.)

Ob 8.30 je milica »Bataljona M« izvršila smrtno obsodbo nad Milanom Šušteršičem. Ustrelili so ga v Gramozni jami. (CCRR fasc. 253-II.)

Ob 2.40 je vojaška patrolja ob železniški progi v bližini pokopališča na Viču našla ca. 2700 kg želatine z vžigalnim detonatorjem. Promet je bil ustavljen za 2 uri. (VK fasc. 5-I.)

V noči na 7. februar je našla patrolja karabinjerjev na progi pri Viču 3 kg težko mino, pripravljeno, da bi eksplodirala. (VK fasc. 5-IV.)

Oddaja Radio OF. (XI. CA fasc. 774.)

Poveljstvo karabinjerjev XI. armadnega zbora poroča, da je vpisovanje v »Dopolavoro«, ki so ga organizirali organi nacionalne fašistične stranke, prineslo nezazeleno presenečenje. (Zbornik VI/2 dok. 141.) Vpisalo se je namreč zelo malo ljudi.

8. Na dan obletnice Prešernove smrti se je pred njegovim spomenikom zbralo okoli 100 do 120 mladincev, da s tako imenovano tiho demonstracijo pokažejo protitalijansko razpoloženje. Na spomenik so položili nekaj vencev, eden med njimi je bil okrašen s slovensko zastavo. Nenadoma so italijanski vojaki obkrožili vso skupino in začeli s puškinimi kopiti pretepati demonstrante. Razdelili so jih v dve skupini, eno so odpeljali v sodnijske zapore, drugo pa vklenjeno na kvesturo. (Milan Bevc, ustni vir; Upri smo se, kronika revolucionarnih let 1941—1945 na terenu »Dušana Turka-Duleta«, v Ljubljani 1957, str. 28.)

Ker so bili zidovi vse pogosteje popisani s prevratnimi gesli in risbami, je Visoki komisar izdal naredbo, da je vsak lastnik prizadete hiše, trgovine ali javnega obrata dolžan odstraniti do 11. ure dopoldne vse napise in risbe. (VK fasc. 1a-II.)

9. Italijanske oblasti so izdale odlok, da je privatno smučanje prepovedano z 11. februarjem. Kršitelje bodo kaznovali z zapornom do dveh mesecev in z denarno kaznijo do 200 Lir ter zaplembo smučarske opreme. (M. Ravnikar, Dnevnik; Službeni list 1942, št. 12.)
10. Vojaško vojno sodišče je uvedlo sodni postopek proti Ivani Košca in Frančiški Jerina, obe z Verda. Obtoženi sta bili, da sta pomagali partizanom. Ivana Košca je bila obsojena na 4 leta zapora, Frančiška Jerina pa je bila zaradi pomanjkanja dokazov oproščena. (TMG fasc. 268-7.)

Vojaško vojno sodišče je uvedlo sodni postopek proti Božidarju Brulječiču iz Prezida, Francu Gregoriču iz Žužemberka in Rudolfu Samcu iz Ljubljane. Obtoženi so bili, da so se udeležili rekrutiranja mož za partizane. Aretirani so bili 16. decembra 1941 v Velikih Laščah. (TMG fasc. 267—361.)

Izšla je tretja-četrt številka »Mlade Slovenije«.

Oddaja Radio OF. Oddaja je bila posvečena Prešernovemu dnevu. Trajala je tri četrt ure. Oddajali so pri Matulovih na Rebri št. 7. (XI. CA fasc. 774-IV; Borec 1955, str. 57.)

12. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jakoba Korenca iz Ravnika in Feliksa Dolerja iz Ljubljane, oba žandarja. Obtožena sta bila, da se nista hotela udeležiti boja proti partizanom ob napadu na Turjak v noči na 7. januar 1942. Obsojena sta bila na 2 leti in 8 mesecev zapora. (TMG fasc. 275—294.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Marijo Cvar iz Sodražice na 10 let zapora zaradi sodelovanja z narodnoosvobodilnim gibanjem. (TMG fasc. 349—2533.)

Ob 19.30 je skupina sedmih partizanov v bližini Sostrega napadla italijansko patroljo. (VK fasc. 5-I.)

13. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Karla Sedeja na 5 let zapora, ker je psoval italijanskega kralja. (TMG fasc. 276—307.)

Ob 8. uri zvečer so karabinjerji aretirali na Žibertovi cesti Jožeta Puciharja, ker je razširjal fotografije Ljube Šercerja. Predali so ga Vojaškemu vojnemu sodišču. (VK fasc. 5-I.)

Organi VOS so zaplenili naklado petokolonskega lističa »Svobodna Slovenija«. (SPor. 1942, št. 8.)

14. Izšla je sedma številka Slovenskega poročevalca. Med drugim je prinesla Izjavo celotne OF o svobodi vesti.
Izšla je peta številka kontrarevolucionarnega glasila »Politično informativna Izvestja«.
Oddaja Radio OF. (XI. CA fasc. 774, VK fasc. 5-I.)
15. Patuljka Narodne zaščite je streljala in ranila na Prešernovi cesti pred vladno palačo karabinerja, ker ji na poziv ni hotel izročiti orožja. (Zbornik VI/2 dok. 24; VK fasc. 5.)
16. Predstavniki bivših slovenskih strank so se sestali pri škofu v Ljubljani z namenom, da ustanovijo odbor, ki bi sodeloval z italijanskimi oblastmi v upravi. Vodstvo odbora je prevzel škof. Odbor je zahteval od italijanskih oblasti, da legalizirajo boj proti komunizmu. (Saje, Belogardizem, str. 226.)
Ob 19. uri so trije mladinci razorožili italijanskega stražarja (CCRR fasc. 206-I; XI. CA fasc. 786-III.)
Oddaja radio OF. (XI CA fasc. 774-IV.)
17. Ob 3.45 eksplozija v Kemični tovarni v Mostah. Povzročeno je bilo 750 tisoč Lir škode. Akcijo je izvedla Narodna zaščita iz Most. Italijanske oblasti so takoj zaprle mojstra Ivana Strleta, Leopolda Hribarja in vratarja Novaka. Strle je bil kasneje obsojen na 5 let zapora, ostala dva pa sta bila oproščena. (VK fasc. 4-I; M. Perme: Kronika.)
Vojaškemu vojnemu sodišču je bil izročen Josip Urbančič s Celovške ceste št. 90 zaradi zasmehovanja italijanskega kralja in Mussolinija. (TMG fasc. 275—291.)
18. Mladinska skupina treh mladincev in dveh mladink je ubila in razorožila italijanskega vojaka na ljubljanski ulici, ko se je sprehajal s Slovenko. V zvezi s tem je izdal general Robotti ukaz, naj se vojaki ne sprehajajo sami po mestu. (XI. CA fasc. 253-II; fasc. 786-III.)
Ob 12. uri je bil ubit partizanski dezerter Ivan Šuštersič v Tovarniški ulici v Mostah. (TMG fasc. 276—332.)
Oddajal je Radio OF. Pozval je mladino v boj proti okupatorju. (XI. CA fasc. 774-IV.)
Karabinjerji so predlagali, da bi bilo potrebno zapreti vse javne lokale, podaljšati policijsko uro in zmanjšati preskrbo prebivalstva. (Jarc, Boj Ljubljane, str. 101.)
19. Mladinci so razbili stekla pri Unione Militare in pri prodajalni Popolo d'Italia. (TMG fasc. 284—642.)
Kvestor Messina je izdal tiralico za dr. Vitom Kraigherjem. (VK fasc. 4-I.)
20. Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je odredil, da morajo imeti vse osebe, starejše od 14 let, za prihod ali odhod z ozemlja občine Ljubljana redno potno dovolilnico (Lascia passare). (Službeni list, 1952, št. 11.)
Vojaško vojno sodišče je uvedlo sodni postopek proti Ladislavu Velkavrhju in Antonu Zrimšku iz Ljubljane. Obtožena sta bila, da sta nosila orožje. (TMG fasc. 267—343.)
Člani VOS so ob 16.45 v gostilni v Tavčarjevi ulici izvršili smrtno obsodbo nad Avgustom Praprotnikom, predsednikom Industrijske zbornice in članom vodstva bele garde. V zvezi s to justifikacijo so bili predani Vojaškemu vojnemu sodišču inž. Anton Štebi, Avgust Kuster, Ivan Porenta, Lojze Lubej, Dušan Podgornik in Štefan Babnik. (VK fasc. 4-I; AMNO fasc. 531-III; TMG fasc. 277—337.)
Ubit Alojz Žakelj iz Vrhovcev, član Dopolavora. (VK fasc. 4-I.)

Ob 18. uri sta bila napadena karabinjerja na Vodnikovi cesti v Šiški. Pri tem je bil eden od njiju težko ranjen. Grenadirji na bloku so brezuspešno interve- nirali, nato pa preiskali hiše v okolici in aretirali 15 oseb. (TMG fasc. 276—331.)

Izšla je tretja številka kontrarevolucionarnega glasila »Pobratim«.

22. Po ljubljanskih ulicah so bili posuti žebli, da bi onesposobili italijanska motorna vozila. (Jarc, Boj Ljubljane, str. 98.)

23. Oddaja Radio OF. Oddajal je pri Petrič v Hirske ul. št. 14/III. (XI. CA fasc. 774-IV; AMNO fasc. 531.)

Visoki komisar je izdal odredbo, s katero je od 15. ure 23. februarja prebivalstvu Ljubljane prepovedano odhajanje iz mesta. Vstop v mesto je dovoljen samo dobaviteljem živil in tistim osebam, ki imajo iz razlogov javne varnosti vzrok in predložijo listine pri prehodih: Brezovica, Dravljje, Šentvid, Kleče, Ježica, Tomačevo, Hrastje, Zalog, Dobrunje, Škofljica, Studenec-Ig. Kršitelji te uredbe se kaznujejo z zaporom do 6 mesecev in denarno kaznijo do 6000 lir. Tega dne so italijanske vojaške oblasti dogradile žično mejo okoli Ljubljane, mesto pa raz- delile na 14 odsekov. (VK fasc. 159-II; Jarc, Boj Ljubljane, str. 103.)

Italijanske vojaške oblasti so aretirale Pepeta Zornado, člana Vojaškega komi- teja na Tehniški fakulteti in VOS OF. (M. Ravnikar, Dnevnik; Janez Vipotnik, Spomini.)

24. Italijanske oblasti so začele z »akcijami za razorožitev prebivalcev Ljubljane«. Za izvrševanje teh akcij sta bila določena 2. in 3. bataljon I. polka divizije Gra- natieri di Sardegna, karabinjerji in agenti PS (Publica sicurezza). Ti naj bi dnevno ob 8. uri zjutraj pregledali stanovanja v sproti določenem delu mesta. Zaprli naj bi vse moške, stare med 20 in 30 let. V treh tednih so nato v takih akcijah zaprli 878 Ljubljančanov. (VK fasc. 159-II; Jarc, Boj Ljubljane, str. 103.)

25. Vojaško vojno sodišče je uvedlo sodni postopek proti Ivanu Klepcu, uslužbencu Železniške direkcije v Ljubljani, ker je zasmehoval italijansko oblast. (TMG fasc. 277—355.)

Ob 13. uri so italijanske oblasti aretirale 13 oseb, ki so prenašale orožje in vojaški material. (XI. CA fasc. 239-I.)

Italijanski vojaki so v stanovanju Antona Bizjaka, Križevniška ulica 5 našli nekaj komunističnih letakov in značke OF. Zaradi odsotnosti Bizjaka niso are- tirali. (XI. CA fasc. 239-I.)

Izšla je šesta številka kontrarevolucionarnega glasila »Pravi Slovenski poročeval- ec«.

26. Ob 6. uri so našli karabinjerji na Tyrševi cesti pri kavarni Evropa na tram- vajskem omrežju jugoslovansko zastavo s komunističnim emblemom. (VK fasc. 5-I.)

Visoki komisariat je izdal komandi divizije Granatieri di Sardegna še dodatna navodila za racije: vsi uradi, tudi samo italijanski, morajo biti zaprti do konca preiskav v določenem mestnem okolišu. Pregledati je treba tudi italijanske za- sebne hiše. V času preiskav morajo biti trgovine zaprte. (VK fasc. 159-I.)

V akciji za razorožitev prebivalcev Ljubljane je okupator aretiral 84 oseb. (XI. CA fasc. 239-I.)

27. V gostilni Maček, ob Ljubljanici je italijanski vojak brez povoda ustrelil gostil- niškega gosta, vrgel nato bombo v Ljubljanico in fingiral napad nase. Na strel in eksplozijo je prihitelo vojaštvo in streljajo z obeh strani Ljubljaniče. Šele, čez nekaj časa so spoznali, da sovražnika nikjer ni. Ob tej priložnosti so zaprli lastnika gostilne z družino in takrat prisotne goste. (M. Ravnikar, Dnevnik; Jarc, Boj Ljubljane, str. 102.)

V akciji za razorožitev prebivalcev Ljubljane so grenadirji aretirali 40 oseb. (XI. CA fasc. 239-I.)

Italijanski vojaki so v zvezi z eksplozijo bombe v bližini kina Matice aretirali 56 oseb, med njimi tudi Zvonimira Kavčiča, ki je bil osumljen, da je eksplozijo pripravil. (XI. CA fasc. 239-I.)

Oddaja Radio OF v hrvaščini. (XI. CA fasc. 774-IV.)

28. Italijanske vojaške oblasti so izvedle racije v kinu Matici. (M. Ravnikar, Dnevnik.)

V akciji za razorožitev prebivalcev Ljubljane so italijanske oblasti aretirale 54 oseb. (XI. CA fasc. 239-I.)

Oddaja Radio OF. Poroča o čistkah v Ljubljani in množičnem zapiranjju Ljubljančanov. (XI. CA fasc. 774-IV.)

Februarja je izšla prva številka II. letnika Dela, organa Centralnega komiteja KPS.

Februarja je bila na Glavni pošti v Ljubljani ustanovljena Narodna zaščita s 36 člani, to je 3. vod 1. čete I. bataljona, katerega komandir je bil Ivan Zabel, politkomisar pa Ivan Voljč. Vod je bil razdeljen na 4 desetine. Zvezo med Pošto in rajonskim odborom Center je imel Jože Ferluga, ki je bil povezan s komandantom bataljona NZ Hanžičem, inž. Šuškovičem in Pavlom Majdičem. (AOO ZB 316—57, 89—58.)

Odbori OF so februarja — po nepopolnih podatkih — zbrali 147.247.50 Lir narodnega davka, posojila svobode in prostovoljnih prispevkov, in sicer: rajon Moste 40.991 Lir (od 15. januarja do 15. februarja), rajon Ježica 9636 Lir, matični odbori OF v Centru pa: Banovina 9651.50 Lir, Železniška direkcija 26.820 Lir, sodnija 6100 Lir, Ing OTO 7700 Lir, pošta 3120 Lir, zdravniki 12.034 Lir, trgovci 23.820 Lir, gostilničarji 1700 Lir in kulturniki 5675 Lir. (AMNO fasc. 529-III., IV.)

Marec

1. Poveljstvo II. italijanske armade na Sušaku je izdalo »Okrožnico — 3C«. Poleg splošnih pojasnil vojski, kako naj se zadrži na okupiranem ozemlju, je okrožnica navajala vse možne oblike boja in represalij za zadušitev narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji. Vojaške operacije proti partizanom naj bi bile dosledno pripravljene in uspešne, borbo s partizani bi bilo treba smatrati za enako borbi na frontah, uveljavilo naj bi se načelo »glavo za zob« ne »zob za zob«, streljali naj bi talce, požigali domove, prebivalstvo pa naj bi se paraliziralo z interniranjem. (Zbornik, VI/2 — dok. 145.)

Italijanske oblasti so začele z aretacijami v Slovenskem gledališču. Do 23. oktobra 1942 so aretirali 34 članov: operne pevce, režiserje, člane orkestra, baletnega in pevskega zbora, dramske igrance in tehnično osebje. (CCRR fasc. 239-IV.)

Italijanski vojaki so preiskali kavarno Evropo. (Ravnikar, Dnevnik.)

2. IOOF je izdal proglas »Soldati Italiani!«, v katerem je pozival italijanske vojake, naj bojkotirajo fašistične uredbe.

Izšla je deveta številka Slovenskega poročevalca. Med drugim je objavila Proglas IOOF »Slovenci!« z dne 20. februarja 1942, v katerem je pozival narod, naj bo discipliniran, iznajdljiv in naj izpopolni množično obveščevalno službo kot odgovor na okupatorjevo nasilje; dalje je objavil navodilo, v katerem je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet naročalo poveljstvom Narodne zaščite, naj nadaljujejo z izvajanjem navodil kljub okupatorjevemu terorju v Ljubljani.

Oddaja Radio OF. (XI. CA fasc. 774-IV.)

3. Italijanske oblasti so aretirale v akciji za razorožitev prebivalstva Ljubljane 22 oseb. (CCRR fasc. 239-I.)
Ob 20.30 je bilo prerezanih na Zaloški cesti 34 telefonskih žic. (TMG fasc. 278—493.)
4. Italijanski vojaki so izvršili hišno preiskavo na Gosposvetski cesti št. 14, kjer so našli propagandno literaturo, strelivo in eno pištolo. Prijeli so 48 oseb, od katerih so jih 38 izpustili, ostale pa zadržali v zaporu. (CCRR fasc. 239-II.)
Ob 18.45 sta bila ustreljena na strelišču v Ljubljani: Edvard Legart in Jože Koprivnik, oba iz Ljubljane. Obsodilo ju je Vojaško vojno sodišče istega dne, ker sta pripadala partizanskim oboroženim enotam in sodelovala pri napadih na italijanske vojaške sile. Smrtno obsodbo je izvršil bataljon »M«. (CCRR fasc. 158-II.)
Italijanske oblasti so aretirale v akciji za razorožitev Ljubljane 24 oseb z Gosposvetske ceste. (CCRR fasc. 239-I.)
Šef obveščevalne službe 209. sekcije karabinjerjev De Fillippis je poročal, da je bil vpis v stranko PNF (Partio nazionale fascista) minimalen; darila ob šolskem prazniku Beffana fascista niso navdušila otrok. Predlaga, naj Slovence v uradih, na pošti, železnici ipd. zamenjajo Italijani, da bo nadzor nad delom učinkovitejši. (CCRR fasc. 235-II.)
5. Italijanske oblasti so v akciji za razorožitev prebivalstva Ljubljane aretirale 21 sodelavcev OF. (CCRR fasc. 239-I.)
Ob 18.30 je eksplodirala bomba med hišno preiskavo v Cerkveni ulici št. 11. Vojaštvo je aretiralo lastnika hiše Jožeta Zalarja z družino. (TMG fasc. 278—491.)
Poveljstvo karabinjerjev je poročalo: »... Vedenje čet do prebivalstva je pravilno in oprezno. Ne zaupajo mu in se ga boje, ker nam je nasprotno in ker se med njimi more vedno skrivati upornik, ki strelja v hrbet.« (Jarc, Boj Ljubljane, str. 98.)
Italijanska vojska je ponovno izvedla racije v Mostah, ker jim je bila pri prvih preiskavah odnesena strojnica. (Ravnikar, Dnevnik.)
6. Italijanske oblasti so izvedle preiskave na Starem trgu, pri Sv. Jakobu (danes Levstikov trg) in v Streliški ulici in aretirale 30 sodelavcev OF. (CCRR fasc. 239-I, Ravnikar, Dnevnik.)
Med čistko v Trnovem so italijanski vojaki streljali na Franca Preušnika in ga ranili, ker se je hotel z begom na streho lastnega stanovanja izogniti aretaciji. Po izjavi konfidenta Andloviča je bil Preušnik partizan. (CCRR fasc. 239-I.)
Dva člana VOS sta pomotoma ustrelila duhovnika Huberta Lajlerja v gostilni Antona Primožiča v Rožni dolini. Slovenski poročevalec z dne 31. marca 1942 je objavil, da organi OF niso dali naloge za ta napad. (TMG fasc. 287—732; fasc. 278—405.)
7. Vojaško vojno sodišče je obsodilo na smrt 28 Slovencev, 12 oseb je obsodilo na do smrtne ječe, 4 na 30 let zopora, 3 na 8 let zopora in 1 na 3 leta zopora. (SPor. 1942, št. 11.)
Oddaja Radio OF, med drugim je bodrila prebivalce Ljubljane, naj zdrže ob splošnem preganjanju. (XI. CA fasc. 774-IV.)
Italijanska vojska je ponovno izvedla racije na Starem trgu, pri Sv. Jakobu in v Streliški ulici. (Ravnikar, Dnevnik.)
8. JNS (Jugoslovanska nacionalna stranka) je poslala okrožnico vsem buržoaznim strankam, v kateri je predlagala, naj se dogovore o političnem, gospodarskem in kulturnem sodelovanju. (Saje, Belogardizem, str. 206.)

9. Italijanske oblasti so v akciji za razorožitev prebivalstva Ljubljane aretirale 3 osebe. (CCRР fasc. 208-II.)
 Justificiran je bil italijanski konfident Franc Peca v gostilni Podboršek v Linhartovi ulici. Italijani so s tem v zvezi aretirali 5 Hrvatov, osumljenih članstva v teritoristični skupini Hrvatov v Ljubljani. (CCRР fasc. 208-I.)
 Izšla je deseta številka Slovenskega poročevalca. Med drugim je objavila odlok IOOF o povrnitvi osebne in materialne škode, nastale v narodnoosvobodilnem boju, in Izjavo IOOF, da povojna oblast ne bo priznala izpitov, ki so bili opravljeni na univerzi, za katere so italijanske oblasti postavile pogoj vpisa v GUF. (Gioventù Universitaria Fascista.)
 Oddaja Radio OF. (XI. CA fasc. 774-IV.)
 Italijanska vojska je preiskala stanovanja posameznih študentov tehnike. (Ravnikar, Dnevnik.)
10. Italijanske oblasti so izvedle preiskave v Centru. (Ravnikar, Dnevnik.)
 Italijanski vojaki so v akciji za razorožitev prebivalstva Ljubljane aretirali 7 oseb. (CCRР fasc. 208-II.)
 Ob 7.50 so bili v Gramozni jami ustreljeni:
 Ciril Gabrovšek, Ernest Godec, Franc Babšek, Janez Zigman, Vincenc Ogrin, Franc Letonja, Jakob Kraševc, Anton Miklavčič, Martin Tomažin, Franc Vrhovec, Mihael Rihar, Anton Debevc. Poleg navedenih je obsodilo Vojaško vojno sodišče 7. marca 1942 še 12 oseb na smrt, a so bile pomiloščene. (CCRР fasc. 253-II.)
11. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Janeza Čamplja iz Kočevja na dosmrtno ječo, Antona Župančiča iz Krke na 24 let zaporu ter Henrika Pajka in Franca Poljanca na 6 mesecev zaporu. Prva dva sta bila ujeta partizana, druga dva pa sodelavca partizanov. (TMG fasc. 274—265.)
 Oddaja Radio OF. (XI. CA fasc. 774-IV.)
12. V preiskavah v južnem delu Ljubljane je bilo prijetih 4215 oseb, od tega 137 zadržanih v zaporu. Preiskave je vršil prvi bataljon Prvega grenadirskega polka, medtem ko je tretji bataljon istega polka blokiral ceste. (Zbornik, VI/2 — dok. 148.)
 Narodna zaščita z Ježice je zažgala ležišča italijanske posadke v Prosvetnem domu na Ježici. (LdP 1955, št. 210.)
 Člana VOS sta v Mestnem logu streljala na italijanskega konfidenta Cirila Koroščka. (VK fasc. 4-I.)
14. Italijanske oblasti so aretirale 5 mož in 8 žena. (CCRР fasc. 239-I.)
 Ob 13. uri je bila justificirana Vera Faifer, denunciantka in italijanska vlačuga iz Zaloga. (TMG fasc. 279—509, SPor 1942, št. 12.)
 General Roatta, poveljnik II. italijanske armade, je odredil: internirati je treba vse oficirje in podoficirje bivše jugoslovanske vojske do 60. leta starosti. Zapleniti se morajo vsi radijski sprejemniki, prepove naj se uporaba dvokoles. (Borec 1953, št. 3, str. 110.)
 Ob 17. uri so dijakinje realne gimnazije na Poljanah metale iz šolskega splotja na dvonišče letaké z napisi: OF, W Jugoslavija, SSSR itd. Takojšnja italijanska preiskava je bila brezuspešna. Poveljstvo finančne straže je predlagalo oblastem, naj šolo zapro, ker služi gimnazija in bližnje hiše za sestanke manjšim odpadniškim skupinam. (VK fasc. 5-I.)
15. Italijanske oblasti so prijele 378 oseb, od katerih so jih 148 aretirali. (CCRР fasc. 159-I.)
 Ponoči je bila napisna akcija po ljubljanskih ulicah. (CCRР fasc. 253-II.)

16. Justificiran je bil študent Franc Župec, vodilni član klerofašistične »Straže« in direktorija GUF, ki je bil kriv aretacije mnogih aktivistov. V ljubljanskih zaporih je preoblečen v italijansko vojaško uniformo označeval aktiviste OF, ki so bili slučajno prijeti. (AMNO fasc. 531-III, Mlada Slovenija 1942, št. 8.)

Trije člani VOS so ranili gestapovca Zvonka Sadarja v stanovanju Albine Gorjup v Igriški ulici 11. (TMG fasc. 309—1313, SPor. 1942, št. 12.)

Ponoči je bila potrosna akcija v mestu. (CCRР fasc. 253-II.)

Italijansko vojaštvo je zasedlo I. državno realno žensko gimnazijo na Poljanah. V selitveni zmedi so pisale osmošolke vpričo profesorjev in ravnatelja po stenah gesla SSSR, OF, Živela Rusija. V sliki italijanskega kralja in Mussolinija so metale črnilnike, na hodniku so razbile sliko vojaka, ki je pozdravljaj po rimsko, ker je z lestvijo niso mogle doseči. (Saje, Belogardizem, str. 123, poročilo zaupnice KA na gimnaziji.)

V veljavo je stopila odredba Visokega komisariata za Ljubljansko pokrajino: vse osebe, stare nad 14 let, morejo oditi iz mesta onstran vojaške kontrolne črte samo s posebno propustnico. Prehod je možen na nadzornih postajah ob cestah, ki vodijo proti Brezovici, Dravljam, Št. Vidu, Klečam, Ježici, Tomačevem, Hrastju, Zalogu, Škofljici in Igu. (Službeni list, 1942, št. 21.)

Akcija za razorožitev prebivalstva Ljubljane je končana. (Ravnikar, Dnevnik.)

17. Narodna zaščita z Ježice je odnesla oglasno desko z italijanskimi oglasi iz osnovne šole na Ježici. V Savljah so prebarvali in izbrisali fašistične znake z oglasne deske v gostilni pri Perdanu. (LdP 1955, št. 210.)

Italijanske oblasti so aretirale nekega Ljubljančana, ko je na Kodeljevem pisal na zid črke OF. Vojaško vojno sodišče ga je obsodilo na 10 let zapora. (Jarc, Boj Ljubljane, str. 100.)

18. Justificiran je bil študent Jaroslav Kikelj, predsednik KA (Katoliška akcija) na ljubljanski univerzi in vodilni član GUF, organizator Glavačeve belogardistične skupine, kriv mnogih aretacij naših aktivistov. 22. marca 1942 ga je proglasil škof Rožman za prvega slovenskega mučenca. (AMNO fasc. 531-II, Saje, Belogardizem, str. 182.)

Član VOS je ustrelil denuncianta Vincenca Trampuža, ko je ob 21. uri odhajal iz gostilne »Pri Katrci«. (TMG fasc. 287—752, SPor 1942, št. 12, TNZ.)

Oddajal je Radio OF. Med drugim je poročal, da je bilo v zadnjih čistkah v Ljubljani aretiranih preko 1000 Slovencev, od katerih so poslali v internacijo 500 oseb. (XI. CA 774-IV.)

19. Pred Vojaškim vojnim sodiščem se je začel proces proti 104 obtožencem, 30 aretiranih, 24 identificiranih ilegalcev in 50 neidentificiranih ilegalcev. Tega dne je bilo obsojenih 23 obtožencev: Benedikt Frakelj, Janez Zadnikar in Stanko Petijan na smrt, Branko Marinčič in Franc Toni na dosmrtno ječo, Roman Golob obsojen v odsotnosti na 25 let zapora, Jože Smrekar na 24 let zapora, Ciril Petrovčič na 20 let zapora, Janez Vrhunc na 15 let zapora, Franc Debevc na 10 let zapora, Anton Snoj na 16 let zapora, Arpad Balasa in Franc Korenin na 16 let zapora, Jože Gaberc in Franc Snoj na 7 let zapora, Janez Deu, Vladimir Košar in Vinko Mikolič na 6 let zapora, Boris Pelikan na 5 let zapora, Franc Kušar, Drago Stepišnik in Kostja Nahtigal na 3 leta zapora, Janez Matko na 1 leto zapora. (TMG fasc. 268—10, CCRР fasc. 158-II.)

Italijanske oblasti so aretirale in poslale v koncentracijsko taborišče v Gonars vse aktivne oficirje bivše jugoslovanske vojske iz Ljubljane in okolice. (Ravnikar, Dnevnik; Jarc, Boj Ljubljane, str. 100.)

Italijanski vojaki so izvedli preiskavo v stanovanju Pavla Dečmana v Vodmatski ulici 29, kjer naj bi se po izjavah italijanskega zaupnika Franca Kotnika skri-

vala Mica Šlandrova. Aretirali so Dečmana s sinom, Kastelica in Jakliča, medtem ko je Šlandrovi uspelo prekoračiti blok v Mostah, ne da bi jo tamkajšnji stražarji spoznali. (CCRR fasc. 238-II.)

Ob 19. uri so bili pri risanju srpa in kladiva ter kratic OF na Ljubljanskem gradu aretirani študentje Aleksander Pirc, Marjan Bobnik in Franc Wolkar. Vojaško vojno sodišče jih je obsodilo 29. aprila 1942 na 2 leti in 6 mesecev zaporov. (TMG fasc. 282—601; Jarc, Boj Ljubljane, str. 100.)

Mladinci so s kamenjem napadli izložbe poslovalnice »Unione militare« in prodajalne lista »Popolo d'Italia«. (TMG fasc. 284—642.)

Italijanske oblasti so poslale v koncentracijsko taborišče Volzana 100 pripornikov iz ljubljanskih zaporov. (CCRR fasc. 219-I.)

20. Italijanske oblasti so začele z aretacijami uslužbencev tehnične direkcije Visokega komisariata. Do 11. avgusta 1942 so aretirali 22 nameščencev. (CCRR fasc. 210-I.)

De Fillippis, šef obveščevalnega centra 209. sekcije karabinjerjev je poročal: akcija za razorožitev prebivalstva Ljubljane je dobro uspela, toda orožja smo zelo malo našli, kar pomeni, da ga bodo nasprotniki mogli uporabljati proti nam. Dokaz agilnosti in močne organizacije le-teh so likvidacije italofilov ter napisne in potrosne akcije v zadnjih dneh. Potrebno je, da se represalije poostre, aretirajo vso inteligenco, ukine vzgojiteljske ustanove, poostri policijsko uro itd. (CCRR fasc. 253-II.)

21. Pooblaščenci združene slovenske buržoazije so se sestali in osnovali Slovensko zavezo. Na sestanku so sprejeli predlog okrožnice JNS z dne 8. marca, to je dogovor o političnem, gospodarskem in kulturnem sodelovanju vseh strank. Vodstvo Slovenske zaveze je bilo sestavljeno iz 7-članskega plenuma in 3-članske eksekutive. V plenumu so bili: Lukman in Stare za SLS, Šolar za Gosarjev krog, inž. Mačkovšek, Uršič in Kazafura za napredne demokrate, Jelenc za levičarje, Kumelj za Staro pravdo. (Saje Belogardizem, str. 206.)

Klerofašistični stražarji so aretirali Antona Simnovca, ga na Kalanovem stanovanju zaslišali in nato izročili italijanskim oblastem. (Saje, Belogardizem, str. 139.)

Oddaja Radio OF. (XI. CA fasc. 774-IV.)

22. Vojaško vojno sodišče je obsodilo na smrt Janeza Marinška iz Grosuplja. (VK fasc. 16-IV.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo na 2 leti in 2 meseca zaporov Stanislava Klopčiča iz Ljubljane. Obsojeni je bil aretiran, ker je v Židovski stezi prepeval pesmi o boljševizmu, pri sebi je imel proglas IOOF. (TMG fasc. 280—544.)

Italijanske oblasti so aretirale več ljudi, ker so se udeležili pogreba partizana Marjana Novaka na Viču, Novak je padel 20. marca v borbi pri Kozarjah. Na mrtvaški oder so mu ljudje položili dva venca in tri šopke rdečih nageljnov, dva venca pa sta bila položena na oder drugega padlega partizana. (CCRR fasc. 209-I.)

23. Vojaško Vojno sodišče je obsodilo na smrt partizana Viktorja Kušarja iz Notranjih gor in Karla Frangeša iz Velike Nedelje; na dosmrtno ječo pa Ludvika Obrezo iz Bezuljaka. Obsojene je prijela skupina italijanskih vojakov 16. januarja 1942, ko jih je pri čistki v Bezuljaku našla v hiši Antona Popka. Presečeni partizani so streljali na prihajajoče vojake in smrtno zadeli poveljnika skupine, enega vojaka pa ranili. Izmed sedmih partizanov je trem uspelo pobegniti, med njimi lastniku hiše, v kateri so se borili, medtem ko so ženo Ljudmilo Popek in 16-letnega sina aretirali. (TMG fasc. 270—108.)

Mladinci so s kamenjem napadli izložbe poslovalnice »Unione militare« in razbili izložbena stekla. (TMG fasc. 284—642.)

Izšel je letak z naslovom »Slovinci! Ljubljanci!«, podpisani so bili »Slovenski akademiki«. Letak je pozival slovenske akademike, naj se vpišejo v italijansko vseučiliško organizacijo GUF.

V dneh od 23. do 26. marca so italijanski vojaki smrtno ranili Ludovika Škrbca, ko so ga presenetili pri napisni akciji v mestu. Vojaškemu sodišču pa so izročili 3 študente ljubljanske univerze, ker so v Tivoliju pisali v pesek črke OF. (Borec 1953, št. 3, str. 111.)

24. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Amalijo Strahovnik iz Kočevja na 3 leta zapora, Janeza Cotmana in Janeza Janežiča iz Cikave pri Šmarju na 2 leti zapora; obdolženi so bili propagandnega delovanja v tovarni Motvoz v Grosuplju. (TMG fasc. 274—265.)

Člana VOS sta smrtno ranila vajenca Antona Brajnika v čevljarški delavnici na Ižanski cesti. Brajnik je bil član mladinske fašistične organizacije GIL in je izdal mladinsko organizacijo v Vajeniškem domu. (TMG fasc. 260—541, AOO ZB 6—1141.)

Emilio Grazioli, visoki komisar za Ljubljansko pokrajino, poroča notranjemu ministrstvu v Rim o političnem položaju v pokrajini. Med drugim ugotavlja: »1. Sistem, ki ga izvaja vojaška oblast, da kaznuje nemočno podeželsko prebivalstvo s požigom vasi, z množičnim zapiranjem... in odnašanjem vseh premičnin... je imel in bo imel naslednje rezultate: a) vsi mladi ljudje zapuščajo domove in se umikajo v gozdove, da se izognejo zaporu in internaciji ali ustrelitvi... b) prebivalstvo, ki sodi, da je po krivici prizadeto, postaja v celoti nam sovražno in sprašuje, zakaj vojaški oddelki raje ne skušajo uničiti uporniških skupin, namesto da kaznujejo prebivalstvo...« Ugotavlja, da poveljstvo II. armade nastopa v pokrajini mimo politične oblasti. (Zbornik, VI/2, dok. 150.)

Izšla je dvanajsta številka Slovenskega poročevalca.

25. Izšla je osma številka glasila Mladinske Osvobodilne fronte slovenskega naroda »Mlada Slovenija«. Objavila je tudi izjavo IOOF: Dijaki, izključeni iz šol zaradi delovanja v OF, bodo s posebno uredbo po osvoboditvi mogli nadoknaditi izgubljena šolska leta.

Izšla je peta številka kontrarevolucionarnega glasila »Pobratim«.

26. Visoki komisariat je odredil, da morajo prebivalci do 20. aprila oddati občinskim uradnikom vse radijske sprejemnike. Kršitelji te odredbe bi bili kaznovani z zaporom do dveh mesecev in denarno kaznijo do 5000 lir. (VK fasc. 1a-II, lepak VK od 26. III. 1942.)

Vodstvo Slovenske zaveze se je drugič sestalo. Na seji so razpravljali o odsekih organizacije. (Saje, Belogardizem, str. 206.)

V Močnikovi ulici je bil ustreljen izdajalec in gestapovski agent Ivan Pucelj. (TMG fasc. 280—549, SPor. 1942, št. 15.)

27. Aretirana sta bila Ana Pribošek in Marjan Magušar. Pri prvi so našli ilegalna pisma, ki so razkrila mladinsko organizacijo v klubu Ilirija, katero je vodil Branko Zihel. Šest članov organizacije, med njimi Bojana Šego, sekretarja SKOJ, so aretirali in izročili Vojaškemu vojnemu sodišču, ki jih je 7. julija obsodilo na 10 do 20 let zapora. (TMG fasc. 287—749.)

Mladinca Franc Žagar in Milan Humar sta metala kamenje v izložbo italijanske knjigarne na Tyrševi cesti 23 in razbila stekla. Oba sta bila aretirana in predana Vojaškemu vojnemu sodišču, ki ju je 29. aprila 1942 obsodilo, prvega na 4, drugega na 6 let zapora. (TMG fasc. 284—642.)

Ob 9.30 je bil nevarno ranjen Franc Ogorevec, voditelj lokalne skupine GIL, v ulici Komenskega. (AMNO fasc. 531-III, VK fasc. 4-I.)

28. Italijanski vojaki so ustrelili Franca Turnška. (TMG fasc. 287—749.)

V Ljubljani so se sestali italijanski, nemški in ustaški vojaški poveljniki na tretji sestanek za pripravo tretje ofenzive proti partizanskim enotam na Balkanskem polotoku. Prva posvetovanja so bila v Opatiji 2. in 4. marca. Sestanka so se udeležili: gen. Roatta, poveljnik II. italijanske armade; gen. Bader, poveljnik nemških vojaških sil v Srbiji; ustaški generallajtnant Laxa; polkovnik Pfafferata, načelnik štaba hrvaških oboroženih sil; gen. Robotti, poveljnik XI. armadnega zbora idr. (Zbornik VI/2, dok. 34 op. 13.)

Poveljnik karabinjerjev XI. armadnega zbora je poročal o poteku in sistemu operacije za razorožitev prebivalstva Ljubljane: kapetanu Guarigliu, poveljniku karabinjerjev divizije granadirjev, je bila poverjena naloga, da s pomočjo konfidentov odkrije v množici pripornikov vse tiste, ki so kakorkoli sodelovali v narodnoosvobodilnem gibanju. Konfidenti so, preoblečeni v karabinjerske uniforme in pomešani med Italijane, označevali tiste pripornike, ki so sodelovali v OF. (XI. CA fasc. 253-II, Zbornik VI/2, dok. 151.)

29. Mladinci so potrosili z letaki, naslovljenimi italijanskim vojakom, Vodnikovo cesto. Na šoli so popisali stene s parolami o Sovjetski zvezi. Italijanski vojaki so aretirali Marjana Kurnika in Črtomira Potočnika, ker so pri njiju našli nekaj letakov. Vojaško vojno sodišče ju je obsodilo 28. julija na 8 let zapora. (CCRR fasc. 239-II, TMG fasc. 290—819.)

Kardelj je poslal Titu pismo, kjer je med drugim rekel: »Ljubljana je od 15. marca popolnoma zaprta v žici. S tov. Matijo sva k sreči prešla v mesto en dan prej in sicer skozi edini možni prehod, ki pa je bil stoodstotno varen... Racije v Ljubljani so trajale tri tedne in so začasno prenehale; v zadnjih tednih je naglo sodišče obsodilo na smrt 21 ljudi, ki so bili ustreljeni... Odbori Delavske enotnosti nastopajo po nekaterih tovarnah kot oblast, v Ljubljani so prisilili tovarnarje, da so zvišali mezde kljub fašistični prepovedi... Obveščevalno delo je množično in na rajonske centre obveščevalne službe prihaja dnevno mnogo vsakovrstnih prijav. Dobro je urejena kartoteka o ljudeh, ki so nadzorovani in zasledovani. Obstojajo tudi provokatorji v belogardističnih organizacijah in druge... Ta aparat deluje danes mnogo bolje od OVRA ali Gestapa v Ljubljani... Eksekutivni aparat sestoji iz ca. 50 mož, ki so oboroženi z revolverji in bombami ter dobro izvežbani. Podobno deluje Narodna zaščita, čeprav je vojaške narave... OF je prepovedala trgovcem prodajati razmnoževalni papir... Prepovedala je tudi fotografiranje po ulicah, ker to delajo Italijani in belogardisti v policijske namene... (Zbornik, VI/2 dok. 34.)

30. Ob 7. uri so bili na strelišču ob Dolenjski cesti ustreljeni Benedikt Frakelj, Ivan Zadnikar in Karel Frazez. Vojaško vojno sodišče jih je obsodilo na smrt 19. marca 1942. (CCRR fasc. 158-II.)
31. Vojaške oblasti so aretirale Sonjo Arigler, Ivico Pirjevec in Miro Parkelj, mladinke, ki so pisale besede »Smrt fašizmu« na zidove v Levstikovi ulici. (VK fasc. 5-IV, TMG fasc. 286—633.)

Izšla je trinajsta številka Slovenskega poročevalca.

Izšla je šesta številka kontrarevolucionarnega glasila »Pobratim«.

Šestmesečna šola Katoliške akcije v samostanu križarskega priorata v Ljubljani se je zaključila. Šolo je obiskovalo 13 fantov iz Ljubljanske pokrajine. Po končani šoli so vsi učenci aktivno delali v belogardističnih formacijah. (Saje, Belogardizem, str. 114.)

Poveljstvo karabinjerjev je poročalo: mladina, preoblečena v beraške cunje, sistematično obiskuje družine v centru in na periferiji mesta in nabira denar in živež za partizane. (CCR fasc. 208-I.)

Marca so začeli Ehrlichovi stražarji postavljati zasede na Marijinem in Krekovem trgu skupno z italijansko policijo. Tu so opozarjali na mimoidoče akademike, pristaše OF. (Saje, Belogardizem, str. 138.)

Marca je bila v Mostah v baraki nasproti karmeličank justificirana Gregorčičeva, denunciantka in italijanska vlačuga. (AMNO fasc. 531-III.)

Konec marca je Narodna zaščita z Ježice zažgala italijansko vojaško barako pri viaduktu na Vodovodni cesti. (LdP 1955, št. 210.)

Marca je izšel kontrarevolucionarni letak »Jugoslovani — 27. marec je dan naše časti.«

V pomladi 1942 je zaprisegel ves mladinski aktiv v Učiteljskem domu v Narodno zaščito. (AOO ZB 7—1347.)

V marcu so zbrali odbori OF, po nepopolnih podatkih, 208.760.75 Lir, in sicer: rajon Bežigrad 16.346.50 Lir, Šiška 19.655 Lir, Moste 21.308 Lir, matični odbori v centru 153.278.25 Lir, Matični odbor sodnikov 5.726 Lir, odvetnikov 1907 Lir, kulturnikov 6075 Lir, Univerze 5675 Lir. (AMNO fasc. 528-IV.)

April

1. Vodja stražarjev dr. Lambert Ehrlich je izročil poveljstvu XI. armadnega zbora spomenico, v kateri je predlagal italijanskim oblastem, »naj omogočijo avtonomno varnostno službo v obliki akademske formacije, meščanske straže in splošne narodne straže po vaseh...«. (Saje, Belogardizem, str. 140.) To je bil predlog za oborožitev slovenske kontrarevolucije, ki bi se tako skupno z okupatorjem borila proti narodnoosvobodilnemu gibanju.

Visoki komisariat je prepovedal vožnjo s kolesi. Kdor bi kršil prepoved, bi bil kaznovan z zaporom do 2 mesecev in denarno kaznijo do 5000 Lir ter zaplembo kolesa. Proti osebi, ki se na prvi poziv ne bi ustavila, bi uporabili orožje. (Službeni list 1942, št. 24.)

Grenadirji so aretirali 8 študentov v restavraciji Metropol, kjer so se po izjavi lastnika hotela Miklič redno sestajali. (CCR fasc. 239-II.)

Ob 21. uri sta bila na cesti Pod hribom ranjena Eva Vidervol in Vekoslav Strnad. (VK fasc. 4-II in 5-IV.)

2. Ob 20.20 je bila smrtno zadeta Marija Bizjak, ko je nesla tobak v svoj kiosk v Cerkveno ulico. (VK fasc. 5-IV; CCR fasc. 239-II in VK fasc. 4-II.)
3. V akciji za razorožitev prebivalcev Ljubljane so grenadirji aretirali 12 oseb. (CCR fasc. 239-I.)
4. Ob 14. uri so člani VOS rešili Zdenko Kidrič iz ginekološke bolnišnice. Aretirana je bila 20. marca 1942, 2. aprila pa prepeljana v ginekološko bolnišnico. Ob reševanju je bil na službeni dolžnosti hudo ranjen njen stražar, ki je čez pol ure umrl v vojni bolnišnici. Italijanske vojaške oblasti so aretirale vratarja bolnišnice Kristana, dr. Lenarta, prof. Zalokarja idr. (VK fasc. 5-II; CCR fasc. 175-II; TMG fasc. 283—623.)

Ob 21. uri je četa Narodne zaščite iz Kodeljevega minirala dolenjsko progo v bližini mostu, ki vodi v Streliško ulico preko Grubarjevega kanala. Pri akciji so sodelovali: Milan Harmel kot komandant čete Narodne zaščite, Slavko Novljan, Dana Klanjšček, Kosarjeva in Marjan Učakar. (VK fasc. 5-IV; Perme, Kronika.)

Poslednja oddaja ROF, ker so okupatorske oblasti zaplenile radijske sprejemnike. (Glej SPor. 1942, št. 14.)

5. Ob 14.50 so člani VOS izvršili smrtno obsodbo nad italijansko konfidentko Bredo Hvala v gozdu na Ljubljanskem gradu. Italijanski sergent, s katerim se je konfidentka pogovarjala, je bil hudo ranjen. (VK fasc. 5-IV; TMG fasc. 283—626 ter fasc. 531-III; SPor. 1942, št. 15.)

Ehrlichovi stražarji so izdali letak »Slovenskemu narodu«, ki zahteva popolno iztrebljenje komunistične OF, kar je po njihovem programu življenjska nujnost slovenskega naroda.

Dr. Lambert Ehrlich je izročil poveljstvu XI. armadnega zbora spomenico v italijanskem jeziku, kakršno je že 1. aprila izročil v slovenskem jeziku. (Saje, Belogardizem, str. 230.)

6. Izvršni odbor OF slovenskega naroda je izdal odlok o razlastitvi tujih veleposestnikov v povračilo škode, ki so jo povzročili okupatorji. (Šnuderl, Dokumenti, str. 41.)

Ob 19.20 je varnostna policija v gostilni Jan na Tyrševi cesti aretirala študenta Ivana Kovača zaradi prevratnega govorjenja. (VK fasc. 3-II.)

Ob 21. uri je karabinjerska patrolja slišala v bližini šole Sv. Jakoba strele. Aretirala je skupino civilistov, medtem ko je eden, za katerim so karabinjerji brezuspešno streljali, zbežal. (XI. CA fasc. 887.)

Ob 22. uri je lokalna policija v prisotnosti Marjana Strniše preiskala stanovanje Simončiča v Slapničarjevi ulici in našla: štiri izvode »O razvoju boljševizma 1908—1918« (cikl.), okrog pet sto propagandnih okrožnic, dve fotografiji Slandra in Šercerja, dva izvoda revije »Delo« in šest zavojev tobaka v listih. Simončiča pa policija ni dobila, ker je že pred preiskavo pobegnil. (TMG fasc. 286—705.) Izšla je štirinajsta številka Slovenskega poročevalca.

7. Ob 7. uri zjutraj so karabinjerji našli v Vošnjakovi ulici dve majhni jugoslovanski zastavi, privezani na električni vod. (VK fasc. 5-I.)

Ob 20.30 je med Vičem in Logom poskušalo pet oseb prelesti žično oviro. Od teh so grenadirji ustrelili Bojana Cuznarja in Ernesta Steinarha, trije pa so pobegnili nazaj v mesto. (VK fasc. 3-IIb in fasc. 5-IV.)

Zvečer so karabinjerji na Poljanskem nasipu št. 40 v Cukrarni odkrili: šest pušk, 139 nabojev, pištolo, municijo, bombe, radioaparati itd. ter mnogo propagandnega gradiva. (VK fasc. 5-I.)

Italijanske oblasti so aretirale 4 osebe, izvršile 4 hišne in 60 osebnih preiskav ter 5 pregledov javnih mest. (VK fasc. 3-II.)

Ehrlichovi stražarji so aretirali pred Ljudsko kuhinjo aktivista OF Viktorja Grašiča. (Saje, Belogardizem, str. 139.)

Grafične terenske organizacije OF so oddale 5468 Lir denarnih prispevkov. (AMNO fasc. 528-I.)

8. Organizacija OF na Univerzi je oddala za mesec marec 3403.40 Lir narodnega davka, prispevkov in posojila svobode, kar je zbrala pri 662 osebah. (AMNO fasc. 528-I.)

Organizacija OF je pri profesorjih srednjih šol rajona OF Center zbrala 1436.55 Lir narodnega davka, posojila svobode in prispevkov. (AMNO fasc. 528-I.)

10. Ob 7.45 so člani VOS izvršili smrtno obsodbo nad izdajalcem Ivanom Trilarjem na Hrvaškem trgu. (VK fasc. 5-IV; fasc. 3-IIb, fasc. 4-II; SPor. 1942, št. 15.) Ob 18. uri je bila ranjena italijanska simpatizerka Marija Sprottar v Jaršah pred svojim stanovanjem. Prepeljana je bila v bolnišnico. (VK fasc. 3-IIb in fasc. 5-IV.)

Okrog 15. ure je bila ranjena Nevenka Fait, uslužbenka Visokega komisariata, ko je šla v stanovanje na Prešernovi ulici 48. (VK fasc. 3-II, fasc. 4-II; TMG fasc. 288-763.)

Ob 20.30 je bila ustreljena v Koščevi ulici Uršula Piv-Župančič. Grenadirji in dva agenta, ki so bili v bližini, so pomotoma sledili sinu Uršule Piv Antonu Župančiču, ki je tekel za neznanecem in so ga, ker se ni ustavil na poziv, ustrelili. (VK fasc. 3-IIb, fasc. 5-IV, TMG fasc. 285—667.)

Aretiranih dvanajst oseb zaradi politike in izvršenih sedemdeset osebnih ter tri hišne preiskave. (VK fasc. 3-IIb.)

11. Proces proti neznanim osebam, ker so enote divizije Grenatieri di Sardegna preiskale hiše nasproti sodišču na Miklošičevi cesti in našle: glavne dele težke strojnice, 7 ročnih bomb, 3 pištole, dele mitraljezov, 4 zaboje za naboje, 3 električne svetilke, okoli 300 nabojev za pištole, 14 tub smodnika, 18 tub želatine, 1 vžigalnik itd. (TMG fasc. 285—688.) Aretirali so tri osebe. (CCRR fasc. 217-IV.)

Aretiran je bil Ignacij Huth, ki je imel na stanovanju radijski sprejemnik in skril na Ravnikarjevi žagi tri naboje za mitraljez in zaboje nabojev za puško, kar je odkril okupator. Pred vojaškim vojnim sodiščem 5. oktobra 1942 je bil obsojen na 12 let zapora. (TMG fasc. 351—2614.)

12. Ob 9.40 sta karabinjerja, ki sta patroljirala pred sedežem GILL (Erjavčeva ulica), ustavila dva mladinca. Ta sta odgovorila s strelji in ranila karabinjerja v levo roko. Dijaka Ivana Vurnika sta karabinjerja ustrelila, medtem ko je drugi pobegnil v Tivoli, izkoriščujoč prisotnost ljudi. Karabinjerji pa so takoj zaprli 50 ljudi. (VK fasc. 3-IIb, fasc. 4-II; Mlada Slovenija 1942, št. 11.)

Komandant mesta, divizijski general Federico Romero, je odredil z grožnjo kazni po vojnem zakonu, da morajo prebivalci mesta 13. aprila do polnoči izročiti vsakršno orožje in municijo občinskemu uradu. (XI. CA fasc. 755.)

Izšla je prva številka četniškega glasila »Svoboda ali smrt«.

13. Pred 13. je izšla brošura »Sokol v borbi za svobodo«, ki ima na naslovni strani sokolski emblem v rdečem tisku. (SPor. 1942, št. 15.) Brošura obsega 12 strani in je bila tiskana v tiskarni Tunel na Emonski cesti št. 2. Izdali so jo Sokoli v Osvobodilni fronti.

Organi divizije Granatieri di Sardegna preiščejo gostilno Kačič, kjer najdejo: 2 pištole (cal. 9 in 6.35) in ročno bombo. Aretirajo Romana Kačiča. (TMG fasc. 285—670.)

Aretiranih osem oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

Izide petnajsta številka Slovenskega poročevalca.

14. Italijanske oblasti aretirajo tri osebe. (CCRR fasc. 217-IV.)
Izide kontrarevolucionarni letak Slovenske narodne akademske in dijaške mladine z naslovom »Kerenskijade...«.
15. Na bloku v Št. Vidu italijanske oblasti aretirajo Antona Ponikvarja, ker najdejo pri njem »Slovenskega poročevalca«, in ga pošljejo v internacijo. (TMG fasc. 288—752.)

Ob 6. uri ustreljen italijanski vojaški vohun Viktor Galič v stanovanju na Brdu. (VK fasc. 4-II.)

Na intervencijo dr. Lamberta Ehrlicha je italijanska policija sredi aprila vdrla v Jegličev dom in aretirala veliko število katoliških akademikov — simpatizerjev OF. (SPor. 1942, št. 22.)

Izšla je deveta in deseta številka Mlade Slovenije, glasila Mladinske Osvobodilne fronte slovenskega naroda.

- Italijanske oblasti so aretirale tri osebe. (CCRР fasc. 217-IV.)
 Izšla je sedma številka kontrarevolucionarnega glasila »Pobratim«.
 Izšla je druga številka četniškega glasila »Svoboda ali smrt«.
 Organizacija OF — Finančna direkcija — je oddala 3895 Lir denarnih sredstev. (AMNO fasc. 528-I.)
 Rajonska organizacija OF Moste — 59 odborov — je med 15. marcem in 15. aprilom zbrala pri 683 osebah 25.906 Lir denarnih sredstev. (AMNO fasc. 528-IV.)
 Učitelji ljudskih šol rajona OF Center so zbrali v 12 terenskih organizacijah OF 1636 Lir narodnega davka in prispevkov. Organizacija OF na sodišču je oddala 4154 Lir, zbranih pri 110 osebah, odvetniški uradi pa 426 Lir, zbranih pri 17 osebah. (AMNO fasc. 528-I.)
 Rajoni OF v Ljubljani so med 15. marcem in 15. aprilom zbrali 167.220 Lir narodnega davka, prispevkov in posojila svobode: Šiška 17.872 Lir, Bežigrad 12.078 Lir, Center 31.367 Lir, Kolodvor-Šentpeteř 20.343 Lir, Poljane 12.997 Lir, Moste 18.651 Lir, Vič 31.087 Lir, železnica 22.825 Lir. (AMNO fasc. 528-IV.)
16. Ob 20.30 sta bila ustreljena v stanovanju v Podutiški 51 Leonard Kuk in njegova žena. Hči Vanda je bila ranjena in je čez nekaj ur v bolnišnici umrla. (VK fasc. 4-IIb.)
 Italijanske oblasti so aretirale štiri osebe. (CCRР fasc. 217-IV.)
 Izšla je šestnajsta številka Slovenskega poročevalca.
17. Ob 17. uri je član VOS brez posledic streljal na Aškerčevi cesti na italijanskega denuncianta Maksa Hvala. (VK fasc. 3-IIb, fasc. 4-II; AMNO fasc. 531-III; CCRР fasc. 158-III.)
 Okrog 20.25 so agenti policije aretirali Milana Pavšiča iz Apihove ulice. Ko so ga preiskali, so našli pri njem dve pištoli. (VK fasc. 3-II; VK fasc. 4-II.)
 Italijanske oblasti so aretirale štiri osebe. (CCRР fasc. 217-IV.)
 Aretirana sta bila Vida Krošelj in Alojz Zupovec, ker sta v Kodeljevi ulici pisala po zidovih gesla »OF«. Alojz Zupovec je bil 4. septembra 1942 pred Vojaškim vojnim sodiščem obsojen na 10 let zapora. (TMG fasc. 287—736.)
18. Ob 3.45 so aktivisti OF, med njimi Savo Brelih, podtaknili eksploziv pod anteno italijanske lokalne radio oddajne postaje EIAR v Ljubljani v Robbovi ulici za Bežigradom, vendar je antena kljub poškodbam redno oddajala. (OOZB 84-57; VK fasc. 3-IIb.)
 Ob 7.15 je bil v Razpotni ulici ranjen Ivan Jerik. (VK fasc. 3-IIb, fasc. 4-II.)
 V jutranjih urah so karabinjerji v bližini Predovičeve ulice v Mostah slišali strelje. Niso pa mogli ugotoviti, od kod in komu so bili strelji namenjeni. Predvidevali so, da je nekdo streljal na vojaka, ki je bil na straži. Našli so razstresene prevratne letake z napisom: »Kruh, mir, svoboda« in z jugoslovanskimi trobojnicami. (VK fasc. 3-IIb.)
 Italijanske oblasti so aretirale dve osebi. (CCRР fasc. 217-IV.)
 Ob 7.30 je bil na peš poti proti Bellevueu ubit nogometaš Franc Ceilor iz Vodovodne ulice 81. (VK fasc. 3-IIb, fasc. 4-II.)
 Ob 9.30 so agenti varnostne policije in karabinjerji poskušali aretirati Ivana Novaka. Ker je zbežal, so streljali za njim in ranili mimoidočo Marijo Breskvar. Prepeljali so jo v bolnišnico, Ivana Novaka pa jim je uspelo aretirati. (VK fasc. 3-IIb.)
 Visoki komisar za Ljubljansko pokrajino je izdal naredbo, s katero je prepovedal vsakomur: »imeti kot gosta ali sprejemati na prenočevanje... osebe, ki že imajo sobo ali stanovanje v mestu Ljubljani.« V veži vsake hiše mora viseti

točen seznam prenočujočih oseb, ločeno po stanovanjih in družinskih skupnostih. (Službeni list 1942, št. 31.) Italijanske oblasti so hotele s tem preprečiti ilegalno prenočevanje.

Italijanske vojaške oblasti so preiskale tiskarno Maksa Hrovatina v Wolfovi ulici in našle razen klišejev slik bivših jugoslovanskih voditeljev in voditeljev držav, ki so nasprotno državam osi (Beneš), kliše za boljševiško zvezdo in prehrabene predmete v zavojih po dva kg (fižol, moka, riž, kava, olje itd.), verjetno namenjeno partizanom. Lastnik tiskarne je bil 6. VI. 1942 pred vojaškim vojnim sodiščem obsojen na osem mesecev zapora in tisoč lir denarne kazni. (TMG fasc. 289—778.)

V noči med 18. in 19. so bila popisana stekla na izložbah vojaške trgovine v ulici Verdi (danes Kidričeva ulica) z neizbrisljivim materialom. (TMG fasc. 299—1043.) Izšla je tretja številka četniškega glasila »Svoboda ali smrt«.

19. Ob 21. uri je karabinjerska patrolja v Zvezni ulici ustrelila aktivista OF Franca Smoleta, ko je metal kamenje v električne svetilke. (VK fasc. 3-IIb; CCRR fasc. 158-III; AOO ZB fasc. 5—844.)

Italijanske oblasti so aretirale sedem oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

21. Osnovni zakoni Kraljevine Italije so razširjeni na Ljubljansko pokrajino. (Službeni list 1942, št. 34.)

Izšla je šestnajsta številka Slovenskega poročevalca.

24. Visoki komisar Emilio Grazioli in komandant XI. armadnega zbora general Mario Robotti sta objavila proglas o streljanju talcev. (Zbornik VI/2 dok. 163; SPor. 1942, št. 18.)

Italijanske oblasti so aretirale 36 oseb. (CCRR fasc. 217/IV.)

Izšla je četrta številka četniškega glasila »Svoboda ali smrt«.

25. Vojaško vojno sodišče je obsodilo: Ivana Brinjavca iz Dolge Njive na šest mesecev zapora, ker je pri njem 28. II. 1942 prespal nečak Feliks Brinjavec, parti-zanski intendant, isto noč na begu ustreljen. Na eno leto zapora pa je bil obsojen Anton Zaplatar iz Mirne, ker je dajal blago imenovanemu intendantu, ki je pri njem tudi prenočeval. (TMG fasc. 278—407.)

Italijanske oblasti so aretirale dve osebi. (CCRR fasc. 217-IV.)

26. Aretiran je bil Miloš Simončič, ko je pred kinom Sloga trosil letake, ki sta mu jih dala Marta in Franci Kravanja. (AOO ZB fasc. 12—1746.)

Italijanske oblasti so aretirale pet oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

27. Ob 23. uri so neznane osebe streljale proti baraki ob bloku na Šmartinski cesti blizu tovarne. Grenadirji, ki so bili na straži vzdolž proge, so odgovorili s strelji in aretirali stanovalce hiše na Šmartinski cesti št. 30, a so jih zaradi pomanjkanja dokazov izpustili. (VK fasc. 3-II; TMG fasc. 291—841.)

Ob 8. uri so delavci našli ob zapornem jezu na Ljubljani pri Št. Petru deset tulcev dinamita. (TMG fasc. 291.)

Proces proti Antonu Ponikvarju, ki je bil aretiran na bloku v Št. Vidu, ker je imel pri sebi Slovenskega poročevalca. (TMG fasc. 288—752.)

Italijanske vojaške oblasti so aretirale deset oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

Italijanske vojaške oblasti so izvedle racije v Koleziji. (Ravnikar, Dnevnik.)

28. Zjutraj so bile Domžalska, Poljanska, Korytkova in Tomšičeva ulica potresene s številnimi letaki in jugoslovanskimi zastavicami. (VK fasc. 3-IIb; TMG fasc. 291—852.)

Čez dan so karabinjerji in vojska pregledali kavarne in gostilne. Aretirali so vse moške in jih poslali v vojašnico Viktorja Emanuela III. (bivša belgijska), kjer so s pomočjo konfidentov ugotavljali pripadnike OF. Aretirali so jih pri pregledu Daj-Dama, kavarno Petriček in bara Slon ob 18. uri, kavarne Vošpernik (pri šoli sv. Jakoba) ob 18.30, gostilne Katrca v Rožni dolini, gostilne Lovšin v Gradišču, gostilne Slovša v Cerkveni ulici ob 19. uri, zadnje gostilne na Dolenjski cesti in gostilne Martinc v Šiški ob 19.30 ter gostilne Lasan v Mostah ob 20. uri. (VK fasc. 1a-II.)

Ob 21.15 streljanje v vojaški bolnišnici. Na streljanje neznanih oseb iz prvih hiš ob progi je streljala straža vojaške bolnišnice. Med tem časom pa je bila potrosna akcija na Ljubljanski ulici. Zaradi streljanja so italijanske oblasti aretirale 24 oseb, a so jih kmalu izpustili. (CCRR fasc. 239-III.)

Ob 20.40 so agenti javne varnosti na Tyrševi cesti blizu gostilne Figovec presegli dve osebi, ki sta lepili letak »Smrt izdajalcem«, napisan z rdečim svinčnikom, na izložbeno okno trgovine. Enega — Vincenca Erjavca — so med begom ustrelili, drugi pa je zbežal. (VK fasc. 4-II, fasc. 3-IIb.)

Ob 20.30 sta bila aretirana Matilda Košuk in Vilko Krepol, ker sta imela prevratne letake. Ko sta bežala iz hotela Metropol, ju je zasledoval nemški major Holtz in zahteval aretacijo. (TMG fasc. 291—858; VK fasc. 3-IIb.)

Italijanske oblasti so aretirale devet oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Frana Intiharja in Ivana Intiharja iz Krvave peči na dosmrtno ječo. (TMG fasc. 264—142.)

Izšla je sedemnajsta številka Slovenskega poročevalca.

Izšla je osma številka kontrarevolucionarnega glasila »Pobratim«.

29. General Robotti je podrejenim poslal telegram, naj aretirajo mladeniče, ki bi jih lahko mobilizirali partizani, in jih internirajo v Gonars, z namenom, da jih zavarujejo pred partizani. Budno naj pazijo, da tega ne izkoristijo partizani v svoje namene. (XI. CA fasc. 845-IV.)

Grenadirji so aretirali Petra Roglja in Bojana Rozmana, ko sta lepila lepake na telefonske drogove. Ob osebni preiskavi aretiranih so našli več lepakov »Živel 1. maj!« »Živel Stalin«, »Smrt fašizmu«. 28. julija ju je Vojaško vojno sodišče obsodilo: Petra Roglja na 10 let zopora, Bojana Rozmana na 6 let in 8 mesecev zopora. Poleg njiju so bili obsojeni: Ivan Tarman, Alojz Šiška, Jože Prešeren, Neda Tarman na 8 let zopora in Jože Humar na 12 let zopora. (CCRR fasc. 239-III; TMG fasc. 311—1360.)

Za 1. maj je mladinska skupina v Šiški pripravila propagandno akcijo z 2000 letaki, tremi večjimi in nekaj manjšimi zastavicami. 29. aprila so sodelovali Ivan Konič, Tone Šubert in Robert Godec v propagandni akciji v Aljaževi ulici. Prva dva sta izobesila večje jugoslovanske zastave s peterokrako zvezdo na električne žice. Ostali člani te skupine — Ljubo Kastrin, Vera Konič, Viktorija Cvikelj in Zvone Kastrin — pa so sodelovali v akciji v Knezovi, Podjunski, Drenikovi, Kettejevi in Černetovi ulici. Ob tej priložnosti so grenadirji aretirali pet aktivistov in jih predali Vojaškemu vojnemu sodišču, ki jih je 10. septembra 1942 obsodilo: Ivana Koniča na 9 let zopora, Roberta Godca, Vero Konič, Ljuba Kastrina na 6 let in Viktorijo Cvikelj na 5 let zopora. (AOO ZB fasc. 15—2699; VK fasc. 3-II; TMG fasc. 292—867; TMG fasc. 301—1071.)

Ob 8.15 so vojaki na Klančku aretirali Sonjo Gradišek, ki je prenašala prevratni material in jugoslovanske trobojnice. (VK fasc. 4-II.)

Splošno je bil preiskan teren Sv. Jakoba. Enajst članov in sodelavcev OF je bilo aretiranih. V stanovanju Franca Lapla so našli razni material. (TMG fasc. 291—859.)

Proti 21. uri so blizu hotela Union na Miklošičevi cesti našli številne prevratne letake in jugoslovanske trobojnice. Po poročilu karabinjerjev sta jih raztrosili dve 16-letni dekleti. V drugih ulicah so našli druge letake s Stalinovimi slikami in slovenske zastave z rdečimi zvezdami. (VK fasc. 3-II.)

30. Okrog 2.45 je patrolja 4 karabinjerjev na cesti Ježica—Ljubljana opazila okrog 15 mož, ki so bili razkropljeni po skupinah. Na poziv »stoj« so pobegnili proti Tomačevemu, patrolja pa jim je brezuspešno sledila. (VK fasc. 3-IIb.)

Ob 19. uri je vojska aretirala Melito Bren, ker je širila protiitalijansko propagando z letaki in slovenskimi zastavami. (VK fasc. 5-II.)

Italijanske oblasti so aretirale deset oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

V zadnjih dneh meseca aprila je vojska aretirala 16 Slovencev, za katere so ugotovili, da so delovali proti italijanski oblasti. Predani so bili Vojaškemu vojnemu sodišču. (VK fasc. 5-II.)

V mesecu aprilu so uslužbenci bank in zavarovalnic rajona OF Center zbrali 10.826 Lir narodnega davka in prispevkov. (AMNO fasc. 528-I.)

V mesecu aprilu so zbrali matični odbori OF rajona Center 194.354 Lir narodnega davka, posojila svobode in prispevkov. (AMNO fasc. 528-IV.)

V mesecu aprilu je zbrala rajonska organizacija OF Šiška — 29 odborov — pri 751 osebah 25.278 Lir. (AMNO fasc. 528-IV.)

M a j

V začetku maja so stražarji aretirali Edija Vlahija in Vero Stepič. Areticijo so izvršili: Stanko Janež, Čop in Kavčič. (Saje, Belogardizem, str. 139.)

1. Na strelišču na Dolenjski cesti sta bila ustreljena kot prva talca v Ljubljani Ernest Eypper in Mirko Gašperin. (Zbornik, VI/2 dok. 164. op. 2; SPor. 1952, št. 20.) Visoki komisariat za Ljubljansko pokrajino je odredil, da se v električne centrale v mestu dodele italijanski delavci, kar naj bi preprečilo morebitne sabotaze in poškodbe, ker je doslej vse bilo v rokah slovenskih delavcev in strokovnjakov. V ta namen je Tadeo Orlando, komandant divizije »Granatieri di Sardegna«, določil 13 strokovno sposobnih ljudi. (XI. CA fasc. 845-IV.)

V noči na 1. maj je italijanska vojska na mestnih ulicah našla prevratne letake, nekatere s sliko Stalina, papirnate jugoslovanske in rdeče zastavice. (VK fasc. 5-II.)

De Fillippis, šef obveščevalnega centra 209. sekcije karabinjerjev, poroča: Povečana kontrola je povzročila zmanjšanje aktivnosti nasprotnikov. Primer je 1. maj, ko so bile v mestu izvršene velike trosilne akcije, vendar napada partizanov na Ljubljano ni bilo, čeprav so ga konfidenti napovedali. (VK fasc. 5-II.)

V pivovarni Union so italijanski vojaki našli rdečo zastavo s komunističnimi emblemi. Aretirali so vratarja pivovarne Pavla Klemenca in nočnega čuvaja Rudolfa Trinarja. (VK fasc. 5-II.)

Italijanski vojaki so aretirali: 1 partizanskega dezerterja, 2 osebi zaradi razširjanja prevratne propagande in izvedli 72 osebnih preiskav, ki pa so bile vse negativne. (VK fasc. 3-II.)

Italijanske oblasti so aretirale 4 osebe. (CCRR fasc. 217-IV.)

Ob 14.15 so vojaki MVSN legitimirali 2 osebi na vojaškem avtomobilu v Puharjevi ulici. Medtem ko so eno osebo pregledovali, jim je druga pobegnila proti Tivoliju; vojaki so streljali, pri tem pa ranili mimoidočega Maksa Scomberga, 57-letnega Nemcā. (VK fasc. 5-II.)

Okrog 15. ure so agenti PS opazili na Bleiweisovi cesti dve mladinki, ki sta pisali na zid parole. Ko sta mladinki zagledali agente, sta zbežali v ulico Viktorja

Emanuela (današnja Prešernova), kjer so ju agenti aretirali. To sta bili Vera Križman in Lea Konič. Vojaško vojno sodišče ju je obsodilo 23. maja: prvo na 6 let, drugo na 5 let zopora. (VK fasc. 5-II; TMG fasc. 296—947.)

Ob 19.30 je bila aretirana Melita Brenk zaradi širjenja prevratnih letakov in zastavic. (VK fasc. 3-II.)

Gabrijel Škerl je razsvetlil z rdečim ognjem, ki ga je dobil v mehanični delavnici na dvorišču Figovca, ves Kongresni trg, na Šancah pa prižgal umetni ogenj. (AOO ZB -M- 2582.)

Franc Sedlar je izobesil zastavo v Ciglarjevi ulici. (AOO ZB fasc. 32—360.)

Silvo Hrast-Giği je obesil slovensko zastavo na žico, ki jo je razpel med zvonika na Trnovski cerkvi. (Štefan, Kronika.)

Izšla je enajsta številka »Mlade Slovenije«, glasila mladinske OF.

2. Italijanske oblasti so aretirale 7 oseb. (CCR fasc. 217-IV.)

Izšla je peta številka četniškega glasila »Svoboda ali smrt«.

3. Na Visokem komisariatu v Ljubljani je bila svečana proslava ob prvi obletnici priključitve Ljubljanske pokrajine k Italiji. Proslave so se poleg Graziolija in ostalih udeležila tudi škof dr. Gregorij Rožman in dr. Marko Natlačen. S proslave je bila poslana vdanostna brzojavka Duceju, podpisala sta jo Rožman in Rupnik. (Saje, Belogardizem, str. 36.)

VOS je izvedla ponovno akcijo za rešitev Toneta Tomšiča iz sodnijskih zaporov. (AMNO fasc. 531-III.)

Italijanske oblasti so aretirale: Milana Černeta, Ano Turry in Mirka Terškana, vse z Zaloške ceste. Osumljeni so bili, da so pomagali ljudem, ki so odhajali v partizane, pri nelegalnem prestopu preko bloka v Mostah, kjer so njihova stanovanja. Njihove hiše so stale točno na meji, ena polovica tostran, druga onstran bloka. (TMG fasc. 311—1357.)

Italijanske oblasti so aretirale 4 osebe. (CCR fasc. 217-IV.)

Ob 21.45 je aretirala vojaška patrolja na Šentjakobskem trgu Henrika Zaicinko, ker je nosil letake z narodnimi barvami in jih lepil na zid. (VK fasc. 5-II.)

4. Italijanske oblasti so aretirale Franca Bratkoviča, ker je bil sodelavec Franca Pokovca. (CCR fasc. 239-III.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Alojza Marna iz Trebnjega na 3 leta zopora. Obsojeni je 4. aprila ob čistki hotel zbežati iz hiše, noseč na ramenih zaboj z dinamitom in municijo za strojnico, pri tem so ga italijanski vojaki nevarno ranili. (TMG fasc. 283—620.)

5. Italijanske oblasti so aretirale 2 osebi. (CCR fasc. 217-IV.)

Italijanski vojaki so aretirali Ferdinanda Šorna, ker je govoril proti Duceju in širil komunistične embleme. (VK fasc. 5-II.) Vojaško vojno sodišče ga je 16. julija obsodilo na 9 let zopora. (TMG fasc. 301—1073.)

Italijanski vojaki so napravili hišno preiskavo v Zalogu št. 13. V zidu in v sedežu kmečkega voza so našli pol kilograma eksploziva, razno municijo, vojaško obleko, razne propagandne lističe in slovenske zastave. Aretirali so Franca Dovča in sina Feliksa, Valentina Zidana in Vincenca Dovča. (VK fasc. 5-II.)

Okrog 18. ure je italijanski vojak streljal pri železniški postaji v Šiški na osebo, ki je trosila jugoslovanske zastavice, toda ta je zbežala. (VK fasc. 5-II; TMG fasc. 296—943.)

Italijanski vojaki so na Rudniku streljali na: Josipa Vodnika, Vladimira Ankona in Jagra zaradi sodelovanja v osvobodilnem gibanju. (VK fasc. 5-II.)

Izšla je osemnajsta številka Slovenskega poročevalca.

Med drugim Slovenski poročevalec objavi članek »Kdo odgovarja za objavo o streljanju talcev«.

6. Izšla je uredba Vrhovnega poveljstva italijanske armade, da se Poveljstvo II. armade preimenuje v Višje poveljstvo oboroženih sil Slovenije—Dalmacije in preide v neposredno odvisnost Vrhovnega poveljstva italijanske armade. (XI. CA fasc. 883-VI.)

Od 6. do 17. maja je bilo poslanih na Vojaško vojno sodišče 20 oseb, obtoženih sodelovanja v partizanskih enotah in propagandnega delovanja. Na svobodo je bilo zaradi pomanjkljivih dokazov izpuščenih 65 oseb. Prijetih je bilo 174 oseb, osumljenih sodelovanja z uporniki in propagandnega delovanja, poslani so bili v koncentracijsko taborišče Gonars. (CCR fasc. 208-I.)

Iz splošne bolnišnice je pobegnil Albert Zornada, in sicer skozi straniščno okno po vrvi na dvorišče. Aretiran je bil 24. februarja, češ da je komunist. (TMG fasc. 296—964.)

Italijanske oblasti so aretirale 7 oseb. (VK fasc. 5-II; CCR fasc. 217-IV.)

Ob 23. uri so partizani prerezali telefonske žice na telefonskih drogovih št. 77 in 78 med Ljubljano in Dobrovo. Linija je bila ponovno vzpostavljena 8. maja. (TMG fasc. 303—1151.)

Izšla je šesta številka četniškega glasila »Svoboda ali smrt«.

7. Ponovna in zadnja akcija VOS za rešitev Toneta Tomšiča iz zapora, ki pa ni uspela. (VK fasc. 5-II; TMG fasc. 297—988.)

Narodna zaščita iz Hruševega, okoli 30 ljudi, je v bližini Dobrove napadla italijanske enote, ki so spadale pod komando divizije »Granatieri di Sardegna«. Italijani so imeli 33 mrtvih, 68 ranjenih, 14 laže ranjenih in poškodovanih in 1 pogrešanega. Med ubitimi je bil tudi italijanski polkovnik Tomasso Latini. (TMG fasc. 297—977; Zbornik VI/2 dok. 171, 175.)

Dr. Lambert Ehrlich je pismeno zaprosil italijanske oblasti, naj dovolijo, da dva zanesljiva duhovnika, katera bi določil škof Rožman, obiščeta koncentracijsko taborišče Gonars. Duhovnika bi prinašala internancem verske knjige in hrano ter skrbela za njihove verske potrebe. (CCR fasc. 219-I.)

Izšla je prva številka uradnega glasila Slovenske zaveze »Slovenska zaveza«.

8. Okrog 13. ure je neznana oseba na Poljanskem nasipu, sedeča na drevesu, strelala na cesto propagandne lističe. Italijanski vojaki so streljali nanjo, vendar jim je pobegnila. Nato so Italijani aretirali Marjana Nezmaka. (TMG fasc. 296—966; VK fasc. 5-II.)

9. Ob 23. uri je skupina 4 do 5 mladeničev trosila na Ježici letake. Italijanski vojaki so streljali nanje, toda niso nikogar ranili. (TMG fasc. 298—1010.)

Italijanske oblasti so aretirale 32 oseb. (CCR fasc. 217-IV.)

10. V zgodnjih jutranjih urah je bilo raztroseno nad 100 letakov po Pokopališki in Zvezni ulici. (TMG fasc. 298—1010.)

Izšla je uredba komandanta XI. armadnega korpusa o proučitvi ukrepov za obrambo Ljubljane. (Zbornik VI/2 dok. 170.)

Pri pogrebu 33 italijanskih vojakov, padlih pri Hruševem, so italijanski vojaki, besni zaradi velike izgube, pretrepali ljudi po cestah. (Ravnikar, Dnevnik; Zbornik VI/2 dok. 175.)

Italijanske oblasti so aretirale 7 oseb. (CCR fasc. 217-IV.)

11. Ob 8. uri so bili kot talci ustreljeni na strelišču ob Dolenjski cesti: Ignacij Gregorič, Rudolf Rotar, Nedeljko Zdralovič, Viktor Rotar, Ivan Fric, Rafael Zakraj-

šek, prof. Josip Seško, Ferdinand Komarc, Anton Jaklič in Jernej Gašpersič. (Luštek: Naši spomeniki, str. 157, Zbornik VI/2, dok. 172, op. 2.)

Komisija za obrambo Ljubljane, ustanovljena 10. maja 1942 z ukazom komandanta XI. armadnega korpusa je začela z delom na podlagi predpostavke: napad partizanskih sil na Ljubljano in istočasno vstaja komunističnih elementov v notranjosti mest. (Zbornik VI/2 dok. 170.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jerneja Pangerca iz Gor. Golega na 3 mesece zapora. Obsojen je bil zaradi skrivanja orožja in municije. (TMG fasc. 282—602.)

Italijanske oblasti so aretirale 11 oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

12. Italijanski vojaki so na vojaškem strelišču v Ljubljani ustrelili talce: Viktorja Kerina, Rudolfa Granšiča, Rudolfa Šigulina, Alojzija Puterla, Antona Stražišarja, Petra Pogoja, Florjana Gomiršoka, Zorka Živca in Boštjana Pretnarja. (Zbornik VI/2, dok. 173; TMG fasc. 295—929.)

Italijanske oblasti so aretirale 10 oseb. (AOO ZB 345—58; RQL fasc. 217-IV.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Ivana Feigla na 10 let zapora in Antona Šuberta na dosmrtno ječo. Feigel je bil obsojen zaradi tega, ker je hodil na delo v gozd pri Škofljici in se tam sestajal s 23 partizani. Šubert pa je bil obsojen zato, ker se je 29. decembra 1941 ob 19. uri sestal z 20 partizani na Večni poti in z njimi odšel na območje Horjula in Borovnice, kjer je bilo približno 70 partizanov. (TMG fasc. 300—1051.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo: Marjana Milatoviča na 11 let zapora in 1000 Lir denarne kazni; Cirila Novaka na 9 let zapora in 1000 Lir denarne kazni; Ladislava Rakovca na dosmrtno ječo; Rudolfa Simiča iz Zadvara na 9 let zapora in 1000 Lir denarne kazni; Uroša Vagajo na 9 let zapora in 1000 Lir denarne kazni; Antona Zdešarja na dosmrtno ječo. Vsi so bili aretirani od 24. februarja do 16. marca, v času akcije za razorožitev Ljubljane. Obsojeni so bili zaradi sodelovanja v partizanskih enotah. (TMG fasc. 299—1040.)

Izšla je devetnajsta številka Slovenskega poročevalca.

Med drugimi je objavila: izjavo Glavnega poveljstva SPČ v zvezi z dekretom o talcih in Odredbo... vsem poveljstvom Narodne zaščite in slovenskemu ljudstvu o mobilizaciji vse opreme, ki jo je odvrгла bivša jugoslovanska vojska, o oddaji orožja, municije in opreme partizanskim četam.

Izšla je sedma številka četniškega glasila »Svoboda ali smrt«.

Italijanski vojaki so 12. in 13. maja aretirali in izročili Vojaškemu vojnemu sodišču dijake, vpisane na Trgovski akademiji v Ljubljani, kateri so bili osumljeni sodelovanja v Osvobodilni fronti in so se ukvarjali s protiitalijansko propagando. Vojaško vojno sodišče jih je obsodilo: Slavka Cvelbarja na 18 let, Radoslava Svetiča na 22 let, Ivana Gregorca na 17 let, Ostoja Durjavo na 22 let, Ivana Košaka na 17 let, Dušana Gasparija na 18 let, Franca Majcna na 19 let, Mihaela Bana na 22 let, Desanko Majcen na 17 let, Danico Kompare na 19 let, Stanislava Brajnika na 19 let zapora. Poleg teh pa so v odsotnosti obsodili še: Staneta Koširja na 22 let in Antona Šuberta na 18 let zapora. (VK fasc. 5-II; TMG fasc. 304-1165.)

13. V Gramozni jami sta bila ob 6.30 ustreljena talca Jakob Morel in Stanislav Dorbec. (Zbornik VI/2 dok. 176, op. 3; Luštek, Naši spomeniki, str. 158.)

V Uradnem listu št. 38 je izšla uredba o času zatemnitve. Za zatemnitev je bil določen čas od 21.30 do 5. ure zjutraj.

Vojaško vojno sodišče je obsodilo: Antona Završnika iz Šmarja na 2 leti zapora; Marijo Skubic iz Šmarja na 1 leto zapora in Martina Šparoviča iz Šmarja na 1 leto zapora. Obsojeni so bili zaradi širjenja sovražne propagande in nagovar-

janja italijanskih vojakov, naj zapuste vojsko in gredo z njimi. (TMG fasc. 274—261.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Alojza Skalja na 2 meseca in 15 dni zapora. Obsojen je bil zato, ker so v njegovem stanovanju našli vojaški material in letak »Slovenskim dekletom, ki hodijo z Italijani«, izdan od Mladinskega terenskega odbora v Dravljah in Zg. Šiški. (TMG fasc. 289—779.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo: Gabrijela Rozino iz Polja; Franca Groznika iz Polja in Janeza Černeta iz Polja, vsakega na 3 leta in 8 mesecev zapora. Obsojeni so 5. aprila 1942 v neki gostilni v Polju vpili: »Živel! Rusija!«, »Dol s fašizmom!« in nagovarjali dva italijanska vojaka, naj dezertirata iz vojske in odideta domov. (TMG fasc. 284—652.)

Italijanske oblasti so aretirale 21 oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

14. Italijanske oblasti so aretirale 3 osebe. (CCRR fasc. 217-IV.)

Ob 15. uri je hotel Josip Petrič s ponarejeno dovolilnico prekoračiti blok pri Škofljici. Italijani so ga na bloku aretirali. (VK fasc. 5-II.)

Ob 15. uri so italijanski vojaki aretirali Ivana Koniča, ker je v noči 29. aprila trosil razne prevratne letake in vrgel preko električne žice jugoslovansko zastavo. (VK fasc. 5-II.)

Izšla je osma številka kontrarevolucionarnega glasila »Izvestja«.

15. Ob 6.30 sta bila v Gramozni jami ustreljena talca: Karel Ahac in Karel Gorjan. (Zbornik VI/2 dok. 176, op. 3; Luštek, Naši spomeniki, str. 158.)

Aktivisti OF so na steno transformatorske postaje v Trnovem (pred mostom) narisali znak OF. (Borec 1952, str. 350.)

Ob 20.35 je italijanski karabinjer s strelom iz puške ubil Ivana Zdešarja v gostilni Josipa Erpica v Prečni ulici, ker je na karabinjerjev poziv »stoj!« skušal zbežati. (VK fasc. 5-II.)

Aretirani so bili trije mladinci. Ovadil jih je dr. Franc Blatnik, ker so nosili orožje partizanom. (Saje, Belogardizem, str. 60.)

Italijanske oblasti so aretirale 6 oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

Izšel je kontrarevolucionarni letak »Opozorilo slovenskim nacionalistom ob dvanajsti uri«.

Sredi maja je Narodna zaščita iz Ježice napadla italijanskega oficirja, ki je stanoval pri Grmeku na Ježici. Bomba ga ni zadela, poškodovana je bila samo hiša. (M. Čerin, Ob krajevnem prazniku na Ježici. O delu Narodne zaščite, LdP 1955, št. 210.)

Sredi maja je Jernej Semič, policijski stražnik, odnesel s policijske stražnice št. 8 20 ročnih bomb jugoslovanskega izvora. Te bombe je njegov sin izročil Marjanu Vovku za NOV. (AOO ZB 7—32.)

16. Ob 6.30 so bili v Gramozni jami ustreljeni talci: Maks Pintar, Ivan Kočever, Anton Marinc, Franc Kirn, Boris Boc in Marjan Sigulin. (Zbornik VI/2 dok. 176, op. 3; Luštek, Naši spomeniki, str. 158.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo: Toneta Tomšiča na smrt, Vido Tomšič na 25 let, Pepco Kardelj na 18 let, Miho Marinka na 30 let, Martina Simčiča na 1 leto in brata Kalman ter Josipa Hodoščka na 5 let zapora. (VK fasc. 5-II; CCRR fasc. 158-II; Borec 1953, str. 174.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Gregoriča iz Št. Vida pri Stični na 6 mesecev zapora in 400 Lir denarne kazni, ker so na njegovem domu našli nekaj municije. (TMG fasc. 295—930.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Dermastja por. Fink na 4 mesece zapora. Aretirana je bila 1. maja 1942, ker se na klic »stoj!« ni hotela ustaviti. Obsojena je

bila zato, ker je zasramovala italijanske vojake in ker so na njenem stanovanju našli polno napisov in slik srpa s kladivom. (TMG fasc. 294—920.)

Ob 21.45 so italijanski stražarji na bloku pri Brezovici streljali proti neznanim osebam, ki so se približale žici. Pri tem je bil ranjen italijanski vojak ob progi na Viču. (TMG fasc. 302—1122.)

Italijanske oblasti so aretirale 16 oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

Patrulja agentov PS je aretirala zvečer v Rožni dolini Franca Papeža in Franca Brusa, ker sta nosila 3 kovčke: od teh sta bila dva prazna, v enem pa je bila pištola z nekaj naboji, železničarska knjižica, izkaznica »corpo degli agenti di PS«, vpisana od guardie PS na Ivana Kogoja, fotografski aparat in drugo. (VK fasc. 5-II.)

17. Ob 6.30 so bili ustreljeni v Gramozni jami talci: Alojzij Mesojedec, Anton Kocman, Viktor Kocman, Josip Kocijan in Anton Vidic. (Zbornik VI/2 dok. 176, op. 3; Luštek, Naši spomeniki, str. 158.)

IOOF je izdal odlok o postavitvi narodne oblasti na osvobojenem ozemlju. (Šnuderl, Dokumenti, str. 43 sl.)

Ob 11.30 je bila aretirana Irma Ban, ko je na Taboru s kredo pisala črke SSRR in jo je iz okna kasarne Viktorja Emanuela III. (Belgijska) opazil italijanski vojak. (TMG fasc. 307—1243.)

Italijanske oblasti so aretirale 6 oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

Italijanske oblasti so zaprle 290 oseb, od teh 39 iz varnostnih razlogov. (CCRR fasc. 208-I.)

V noči od 17. na 18. maj so partizani poškodovali most čez Iščo na cesti Ljubljana—Studenec—Ig, približno 2 km od Ljubljane. (TMG fasc. 302—1120.)

18. Italijanski zunanji minister grof Ciano je zapisal v svoj dnevnik: V Sloveniji ne gre dobro. Visoki komisar zahteva še 24.000 mož. Zdi se, da so ljubljanske ceste neprehodne za naše čete. Za vsakimi hišnimi vrati, za vsako zaveso na oknu se skriva zaseda. (Dnevnik grofa Ciana, Zagreb 1948, str. 331.)

Ob 0.15 so neznanе osebe streljale na italijansko stražo na železniškem mostu preko Ljubljanice pri Zalogu. (TMG fasc. 303—1139.)

Ob 3. uri zjutraj so italijanski vojaki aretirali 17 oseb iz Rožne doline, češ da so nevarni revolucionarni elementi in pripadniki OF. (CCRR fasc. 239-III.)

Italijani poročajo, da so razširili ljubljanski žični paš in očistili vmesno cono. Aretirali so 821 oseb, od teh pridržali v zaporu 21 zaradi kaznivih dejanj. (Zbornik VI/3 dok. 136; CCRR fasc. 239-III.)

Dopoldne so italijanski vojaki preiskali trgovino Štefana Kralja in med knjigami našli »Slovenskega poročevalca«. Aretirali so 5 oseb, ko pa so kasneje ugotovili, da je Kralj simpatizer zaveznikov, so ga izpustili. (TMG fasc. 309—1300.)

Italijanske oblasti so aretirale 6 oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

Iz Ljubljane je večina članov CK in IOOF odšla v Ljubljansko okolico. (Kocbek, Tovarišija; Zbornik VI/2 dok. 89.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Simončiča na 10 let zavora in 1500 Lir kazni. 6. aprila 1942 ob 22. uri je izvedla grupa agentov lokalne kvesture pri Simončiču preiskavo, kjer je našla različno protitalijansko literaturo. (TMG fasc. 286—705.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo: Stanka Kastelica iz Predola na 20 let zavora in Bojana Mehleta iz Vel. Račne na 3 leta zavora, ker sta prenašala vojaško strelivo. (TMG fasc. 292—877.)

Izšel je letak »Pismo slovenskim ženam in dekletom!«, ki ga je izdala Slovenska protikomunistična zveza v zvezi z odlokom o streljanju talcev.

Izšla je deveta številka kontrarevolucionarnega glasila »Pobratim«.

19. Vojaško vojno sodišče je obsodilo partizana Marjana Ambroža in Antona Trento na smrt. Ustreljena sta bila 25. maja v Gramozni jami. (CCR fasc. 158-II, TMG fasc. 293—891.)

Italijanske oblasti so aretirale 15 oseb. (CCR fasc. 239-III; RQL fasc. 217-IV.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo: Zlatka Pavlico na smrt; Josipa Plečka na 20 let in Stanka Kastelica na 20 let zapora, ker so sodelovali v narodnoosvobodilnem gibanju. (CCR fasc. 158-II; VK fasc. 5-IV.)

Izšla je dvajseta številka Slovenskega poročevalca.

Med drugim je objavila: pismo IOOF Vrhovnemu štabu NO POJ v zvezi z vzpostavitvijo stikov med slovenskimi in hrvaškimi partizani. Odlok IOOF o postavitvi narodne oblasti na osvobojenem slovenskem ozemlju; poziv vsem Slovincem, naj ohranijo narodno čast in bojkotirajo vse okupatorjeve uredbe, in Izjavo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet v zvezi z dekretom italijanskega okupatorja o talcih.

20. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Sonjo Gradišek na 8 let zapora. Aretirana je bila 28. aprila 1942, ko je nosila propagandne letake in jugoslovanske zastavice. (TMG fasc. 292—862; CCR fasc. 158-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Antona Kolenca iz Renice na 20 let zapora. Aretiran je bil 20. aprila 1942 v Škocjanu, ker je širil komunistično propagando. (TMG fasc. 289—780; CCR fasc. 158-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Janeza Koviča na 1 leto in 6 mesecev zapora. Aretiran je bil 6. aprila 1942, ker je na Tyrševi cesti govoril dvema italijanskima vojakoma v italijanščini: »Prekleti fašizem, smrt vsem Ducejem« itd. (TMG fasc. 291—860.)

Italijanske oblasti so aretirale 9 oseb. (CCR fasc. 217-IV.)

Izšla je posebna izdaja Slovenskega poročevalca.

Med drugim je objavila: članek »Velika laž o Draži Mihajloviču«; izjavo GP SPČ o Draži Mihajloviču in izjavo IOOF o londonski jugoslovanski vladi.

Izšla je prva številka glasila katoličanov v OF »Slovenska revolucija«. Med drugim je objavila: temeljne točke OF, izjavo OF, ki bo spoštovala verska čustva katoličanov; članke o slovenski revoluciji in o nalogah krščanskih socialistov.

Izšla je dvanajsta-trinajsta številka »Mlade Slovenije«, glasila mladine v OF.

21. Ob 5.55 je bila izvršena smrtna obsodba nad Tonetom Tomšičem v Gramozni jami. Obsodbo je izvršil VIII. bataljon milice. (CCR fasc. 158-II; CCR fasc. 218-II; Zbornik VI/3 dok. 136.)

Kardelj je v pismu poročal Titu naslednje: Včeraj so bile borbe že 5 minut daleč od ljubljanskega dolenskega kolodvora, a partizanske krogle so padale vse do Opekarske ceste (Prulska šola). Italijani so kot blazni vse popoldne streljali z Ljubljanskega gradu. (Zbornik VI/2 dok. 102.)

Italijanske oblasti so aretirale 5 oseb. (CCR fasc. 217-IV.)

22. Zjutraj so bili nalepljeni na posameznih izložbah v mestu letaki z izjavo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet o streljanju talcev. (VK fasc. 5-IV; TMG fasc. 304—1192.)

Ob 17.30 so se v Pražakovi ulici spopadli civilisti in italijanski vojaki, pri tem so bili aretirani: Bojan Val, Ivan Lah, Ivan Kristl, Ivan Vrtačnik in 19 stanovalcev iz Kolodvorske 22. (CCR fasc. 239-III.)

Ob 17.45 so vojaki XI. CA zahtevali od 2 oseb dokumente na prostoru za avtomobile pred gostilno »Stari Tišler« v Kolodvorski ulici. Eden od obeh, kasneje

identificiran za Srečka Potnika, je udaril vojaka in začel bežati. Vojaki so za njim streljali in ga ranili. Ranjeni je odgovoril z 2 ali 3 strelji iz pištole, nato so ga vojaki ubili. Pri truplu so našli pištolo. Zapri so Ivana Vrtačnika in Marjana Potnika, brata ubitega. Med streljanjem je bil ubit mimoidoči duhovnik. (VK fasc. 5-IV; Zbornik VI/3 dok. 136; TMG fasc. 305—1204.)

Pri streljanju italijanskih vojakov v Pražakovi ulici je bil ranjen v levo nogo Franc Beden, bil je v brivnici. (TMG fasc. 306—1239.)

Med streljanjem na vogalu Slomškove in Kolodvorske ulice je bil ubit Franc Kumar. (CCRR fasc. 239-III.)

Edvard Kardelj sporoča Titu, da je bil v zadnjem tednu aretiran Boris Kraigher, član operativnega CK, dalje voditelj nekega važnega sektorja, dva rajonska sekretarja in nekaj dobrih tovarišev. (Zbornik VI/2 dok. 102.)

Dve oboroženi osebi ustavita in zagrozita s smrtjo italijanski simpatizerki Ani Vidmar, na Vodnikovi cesti. Na njene klice prihite italijanski vojaki in enega od napadalcev Mirka Brančiča ujamejo. (Zbornik VI/3 dok. 136; VK fasc. 5-IV.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo na dosmrtno ječo: Draga Mrvarja, Mikija Šefrana in Andreja Verbiča iz Vrhniške zaradi sodelovanja v partizanskih enotah. (TMG fasc. 293—892.)

Italijanske oblasti so aretirale 22 oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

Izide posebna tiskana izdaja Slovenskega poročevalca, posvečena spominu Toneta Tomšiča.

Izšel je kontrarevolucionarni letak z naslovom »Vodstvo OF in Gestapo«.

23. Ob 1.30 je prišlo 5 partizanov v papirnico Vevče, trije oboroženi so zadržali čuvaja, dva pa sta odnesla iz skladišča ponjavo za železniški voz. (TMG fasc. 306—1227.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Antona Podržaja iz Škofljice na 5 let zopora. Aretiran je bil 3. maja 1942, ker so pri preiskavi v njegovem stanovanju našli vojaški material in municijo. (TMG fasc. 297—994.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo na 8 let zopora Bojana Lubeja, ker je od novembra 1941 sodeloval v partizanskih enotah. (TMG fasc. 299—1017.)

Konfidenti so preiskali stanovanje Vinka Dovča v Zalogu, kjer so našli mnogo municije in vojaškega materiala. Gospodinjo Pavlo Dovč so aretirali in Vojaško vojno sodišče jo je obsodilo 9. julija 1942 na 11 let zopora. (TMG fasc. 306—1228.)

Ob 22. uri je italijanska patrolja streljala na tri osebe na cesti Ježica—Ljubljana pri Stožicah. Na begu je bil smrtno zadet Dovc, Franc Sitar in Ivan Škerl pa sta bila aretirana in naslednji dan izpuščena. (TMG fasc. 306—1217; VK fasc. 5-IV; Zbornik VI/3 dok. 136.)

Italijanske oblasti so aretirale 9 oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

Izšla je osma številka četniškega glasila »Svoboda ali smrt«.

24. Ob 5.50 je bila aretirana mladinka, ko je na Tyrševi cesti lepila na drevo proglas poveljstva slovenskih partizanskih čet o okupatorjevih represalijah. Pri njej so našli razno prevratno literaturo in fotografiji Šercerja in Stalina. Imela je ponarejeno osebno izkaznico na ime Anica Jeršek. (Zbornik VI/3 dok. 136, VK fasc. 5-IV.)

V jezuitskem samostanu so svečano sprejeli novince v stražarske vrste. Svečanosti se je udeležil dr. Natlačen, ki je z govorom sodeloval pri dvodnevem političnem zborovanju. (Saje, Belogardizem, str. 141.)

Italijanske oblasti so aretirale 5 oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

25. Bataljon M je ustrelil Marjana Ambroža in Antona Trento v Gramozni jami. (CCRR fasc. 158-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Podlipca na 8 let in 6 mesecev zopora. Aretiran je bil 7. maja, ker so v baraki, ki je bila njegova last, italijanski vojaki našli prevratno literaturo in 3 čelade. (TMG fasc. 297—988.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Emilijo Bas na 1 leto zopora. Aretirana je bila 29. aprila 1942, češ da je hujskala proti Italijanom. (TMG fasc. 296—969.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Matildo Drozg na 4 leta zopora. Aretirana je bila 28. aprila pri železniški postaji, ker je hotela zbežati. V njeni ročni torbici so našli dva propagandna letaka. (TMG fasc. 294—910.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo: Erdena Keršmanca in Stanislava Kodriča iz Novega mesta, vsakega na 10 let zopora in 1000 Lir denarne kazni, zaradi sodelovanja v partizanskih enotah. (TMG fasc. 299—1038.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Vincenca Tomšiča na 1 leto zopora. Aretiran je bil 11. maja 1942 v Vrhovcih, ker je zasmehoval italijanske vojake. (TMG fasc. 299—1036.)

Konfidenti enote divizije grenadirjev so izvedli preiskavo v banki »Slaviji«, kjer so našli različen material; med drugim škatlo nabojev za puško, malokalibrsko puško in pištolo, rdečo zastavo, živež in 50.000 din v bankovcih po 100 din. Konfidenti so aretirali in zaprli: Ivana Boleta, generalnega direktorja banke, Vlada Mikijska, Jurija Mikijska in Jožeta Nevsimala. (TMG fasc. 308—1293.)

Dr. Lambert Ehrlich je izročil italijanskim oblastem spomenico slovenske duhovščine. (Saje, Belogardizem, str. 142.)

Vodja stražarjev je postal dr. F. Blatnik, dejanski vodja pa je bil Filip Žakelj. (Saje, Belogardizem, str. 142.)

Italijanske oblasti so aretirale 19 oseb. (CCR fasc. 217-IV.)

26. Ob 8. uri so organi VOS v Ljubljani justificirali dr. Lamberta Ehrlicha, incitatorja političnega in policijskega sodelovanja z okupatorji, in spremljevalca študenta Rojca. (Zbornik VI/3 dok. 13, 138; TMG fasc. 307—1253; AMNO fasc. 531-III; Saje, Belogardizem, str. 142.)

Ob 9.30 sta dva člana VOS streljala na Ivana Peršuha, urednika lista Naša moč, v njegovem uradu na Miklošičevi cesti. En član VOS je pobegnil, drugega člana Dušana Turka (ileg. ime Lado Penava) pa so zajeli v slaščičarni Jeras in ga tam ubili. Peršuh je podlegel ranam 28. maja. (TMG fasc. 307—1247; AMNO fasc. 531-III; Zbornik VI/3 dok. 138.)

Ob 11. uri so karabinjerji aretirali Marijo Osalen iz Brezovice na bloku proti Brezovici, ker je nosila prevratno literaturo. (VK fasc. 5-IV; v TMG fasc. 306—1251 pa Marijo Ošaben.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo: Franca Kara na 4 leta zopora, ker je sodeloval v partizanskih enotah. (TMG fasc. 293—894.)

Izšla je enaindvajseta številka Slovenskega poročevalca.

Med drugim je objavila poročilo bataljonov; članka »Slovenski katoličani stojijo za slovenskim partizanstvom« in »Slovensko sokolstvo izvršuje svojo nacionalno zavest«.

27. Komandant XI. armadnega zbora je komandantu divizije »Granatieri di Sardegna« izdal naredbo o ukrepih za obrambo Ljubljane, in sicer: a) internirati v Gonars: 1. vse sumljive elemente (študente, nezaposlene, delavce itd.), ki bi utegnili v najavljenih nemirih osnovati notranje sovražne formacije; 2. vse še nesojene politične zapornike v tukajšnjih zaporih, ki so na razpologo vojaški oblasti in krajevni kvesturi; b) odpeljati v zapore v notranjost kraljevine že obsojene politične pripornike; c) izdati naslednje predvidnostne ukrepe vojaškega značaja: 1. zapreti domnevane vhode in izhode tajnih podzemnih prehodov... (Zbornik VI/2 dok. 189.)

Italijanske oblasti so aretirale 17 oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

V noči na 28. maj so stražarji Centralne vojaške bolnišnice streljali na pet oseb, ki so se hotele približati zidu in se niso hotele ustaviti na klic »stoj«. Eno osebo so ubili, ostale so zbežale. (VK fasc. 5-IV.)

V noči od 27. na 28. maj je bilo v Stožicah prerezano 6 telefonskih žic in prekinjene zveze z Ljubljano. (TMG fasc. 308—1276.)

28. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Žnidaršiča na 1 leto in 4 mesece zopora zaradi sramotenja italijanskega naroda in podtalne propagande. (TMG fasc. 270—128.)

Italijanske oblasti so aretirale 21 oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

29. Ob 5.50 so bili v Gramozni jami ustreljeni talci: Martin Gornik, Slavo Barbič, Rudolf Kresse, Ludvik Fedran, Franc Pihlar in Miroslav Siegel. (Zbornik VI/2 dok. 176, op. 3; Luštek, Naši spomeniki, str. 158.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Lenarčiča, starega 16 let, na 12 let zopora zaradi sodelovanja v partizanskih enotah. Aretiran je bil 4. aprila 1942. (TMG fasc. 301—1070.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Vincenca Erjavca na 13 let zopora. Aretiran je bil 28. aprila 1942, ko je še z enim mladincem lepil na Tyrševi cesti pred gostilno Pirnat na izložbeno okno listič z napisom »Smrt izdajalcem«. (TMG fasc. 301—1074.)

V kasarni Viktorja Emanuela III. je bilo v teh dneh zaprtih preko 40 žena zaradi protitalijanske dejavnosti; ker za to dejavnost italijanske oblasti niso imele dokazov, jih niso mogle poslati pred sodišče, pač pa so jih sklenili poslati v koncentracijsko taborišče. (CCRR fasc. 210-III.)

V čistki v delavskemu domu v Šiški so italijanski vojaki prijeli 110 oseb, od teh pa aretirali 4 osebe, člane OF. (CCRR fasc. 239-V.)

Italijanski vojaki so za represalije ustrelili 7 oseb zaradi aktivnega sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju. (Zbornik VI/3 dok. 138.)

Italijanske oblasti so aretirale 19 oseb. (CCRR fasc. 217-IV.)

Izšla je deveta številka kontrarevolucionarnega glasila »Politično informativna Izvestja«.

30. Iz Ljubljane so odšli v partizane prvi zdravniki: Lunaček, Novak, Južnič, Ravniharjeva in Župančič. (Kocbek, Tovarišija, str. 28.)

General Robotti je izdal okrožnico, naj se vsi policijski forumi podrede vojaškim oblastem, in sicer: CCRR, Questura, R. Guardia di finanza, Milizia Confinnaria, Polizia Metropolitana, Agenti di PS. (CCRR fasc. 253-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo zaradi sodelovanja v partizanskih enotah in podtalnega delovanja: Jožeta Novaka na smrt, Antona Šuberta na dosmrtno ječo; Zvonimira Tanka na 30 let zopora, Henrika Sbila na 24 let zopora, Peršina na 22 let zopora, Ivana Fajgla na 10 let zopora. (CCRR fasc. 158-II; TMG fasc. 299—1020.)

Izšla je druga številka uradnega glasila Slovenske zveze »Slovenska zaveza«.

Izšla je deveta številka četniškega glasila »Svoboda ali smrt«.

31. Po raznih ulicah v mestu (Gradišče-Gregorčičeva) so bili potreseni prevratni lističi z imeni Stalina, OF in simbol srpa in kladiva. (VK fasc. 5-IV; TMG fasc. 310—1345.)

Med čistko na področju Dravelj so italijanski vojaki aretirali 34 oseb zaradi sodelovanja v osvobodilnem gibanju, 24 oseb pa zaradi nadaljnjih poizvedb. Pri tem so Italijani zaplenili: radijski sprejemnik, telegrafski in telefonski aparat, eksplozivno orožje in različen material za opremo. (Zbornik VI/3 dok. 138.)

Italijanske oblasti so poročale: Vojaške zapore smo že skoro popolnoma izpraznili. Zadnji transport za Gonars (260 zapornikov) je odšel 31. maja t. l. Ostali so samo zaporniki, ki so še v preiskavi (okrog 50), osebe, priprte zaradi zaščite, žene in taki, ki so bili prijeti pri dnevnih očiščevalnih akcijah in bodo ali takoj osvobojeni ali pa poslani v taborišče z naslednjim transportom. (Zbornik VI/3 dok. 141.)

Maja je prepeljala NZ ljubljanskega železniškega vozla večji zaboj z radijsko od-dajno postajo, težak 250 kg, s postaje Laze v krajevno skladišče progovne sekcije v Zeleno jamo, od tam v kurilnico in nato na javko na Dolenjsko cesto. Zaboj je imel dvojni pokrov, vmes pa so bili nasuti železniški tračni žebli (Ljudski mi-ličnik 1951, št. 36; SPor. 1952, št. 242.)

Maja meseca sta Žigon in njegova skupina pripravila za odhod v partizane ok. 25 tovarišev. Kanal za pošiljanje teh ljudi je šel preko bloka na Viču. Pošiljali so jih v skupinah po 5 oseb. Pot za prehod so pripravili viški aktivisti, ki so podkupili italijanske vojake na bloku. Za vsako skupino (5 tovarišev) so aktivisti dali vojakom po 30 jajc. (Žigon, Spomini.)

Maja je zapriseglo okoli 400 članov NZ iz Gradišča v prostorih Drame. (Žigon, Spomini.)

Maja sta dva člana ulične borbene grupe NZ likvidirala italijanskega denuncianta Bradača, ki je stanoval v Delavskem domu. (TNZ, nekaj podatkov o borbi Ljub-ljane 1941-43.)

Maja je predlagal prof. dr. Lambert Ehrlich italijanskim oblastem, naj izpustijo iz internacije 64 moških, kateri naj bi se vključili v belo gardo. (AMNO fasc. 219-I.)

Maja meseca je izšla druga številka »Dela« na 22 straneh, tiskana v tiskarni »Tunel«. Ta številka kaže velik napredek v tehnični opremljenosti, bila je ilustrirana. Zunanjo in notranjo opremo je izdelal arhitekt Vlasto Kopač. (Ludvik Čarni, Illegalne partizanske tehnike v Ljubljani, rokopis.)

Med drugim je prinašala: proglas Delavcem, kmetu, vsemu delovnemu ljudstvu Slovenije! Slovenskemu narodu!; izjavo CK KPS o slovenskih mejah, izjavo CK KPS o svobodi svetovnega nazora in verskega delovanja.

Konec maja je škof dr. Gregorij Rožman odnesel v Rim spomenico dr. M. Natla-čena in dr. L. Ehrlicha, v kateri oba prosita italijanske oblasti, naj podpro belo-gardistično zamisel o oborožitvi. (Saje, Belogardizem, str. 243.)

Odbori OF so maja — po nepopolnih podatkih — zbrali 411.610,75 Lir narodnega davka, posojila svobode in prostovoljnih prispevkov, in sicer: rajon Gradišče 14.117 Lir; rajon Center 53.907,50 Lir; rajon Poljane 19.867 Lir; rajon Kolodvor 23.393,80 Lir; rajon Št. Peter 19.036,70 Lir; Železnica 78.045 Lir; Rajon Moste 96.618 Lir; rajon Trnovo 26.711,50 Lir; rajon Vič 22.336,70 Lir; rajon Šiška 27.731,05 Lir; rajon Bežigrad 16.346,50 Lir; trgovci 13.500 Lir. (AMNO fasc. 528.)

Junij

1. V zgodnjih jutranjih urah je presenetila Italijane velika trosilna akcija. Na ljubljanskih ulicah je bilo vse polno letakov s slikami Stalina, Lenina in Marxa. Na telefonskih žicah so bile obešene rdeče zastave s srpom in kladivom. (TMG fasc. 311—1368.)

Ob 21.30 je bil likvidiran fašist Nicola Zito, na peš poti Šišenski hrib poleg Vodnikove ceste. (VK fasc. 3-II.)

2. Italijani so ob 9. uri na bloku Brdo preiskali opekarniški avtomobil, v katerem so našli pod premogom material, namenjen partizanom. Material je bil prepeljan z ljubljanskega kolodvora na slepi tir opekarne Vidic na Viču. Italijani so našli večje količine usnja, čevljev, volnenih odev, oblek, nogavic, zdravil in cigaret.

Aretirali so šoferja Franca Mraka in delavce Antona Volčiča, Ignaca Černivca, Jožeta Dolenjca in Angelo Ferger. (VK fasc. 3-II; Zbornik VI/3 dok. 145.)

Izšla je dvaindvajseta številka Slovenskega poročevalca. Med drugim je prinesla komunike CK KPS o smrti Toneta, Tomšiča, komunike IOOF o smrti Toneta Tomšiča, komunike VOS OF: 26. maja 1942 je bil justificiran dr. Lambert Ehrlich in izjavo Glavnega poveljstva SPC — poslednji opomin belogardistom.

Kot talci so bili ustreljeni: Franc Rupert, Dušan Uderman, Anton Švajger, dr. Aleš Stanovnik, Stanislav Rihtarič, Ivan Klun. (Luštek, Naši spomeniki, str. 158.)

Na ljubljanskih ulicah so bili potreseni letaki s pozivi OF Ljubljančanom, naj se ne udeležijo pogreba narodnega izdajalca Ehrlicha. (Zbornik VI/3 dok. 145.)

Visoki komisar Emilio Grazioli je imenoval generala Leona Rupnika za ljubljanskega župana. (Saje, Belogardizem, str. 246.)

3. Okrog 7.30 so italijanski vojaki streljali na manjšo skupino oseb, ki so bile v Lavričevi ulici v dveh avtomobilih in nameravale izvesti napad. (Zbornik VI/3 dok. 145.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Aleksandra Bagatala s Poljanskega nasipa 40 na 9 let zapora, ker je bil v partizanih. (TMG fasc. 268—10.)

V Ljubljano je prispel podsekretar ministrstva za komunikacije ND Hrvatske Marković. (XI. CA fasc. 883-VI.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo na smrt s streljanjem Vinka Dovča iz Zaloga, aretiranega 5. maja 1942. Po konfidentskih virih so ugotovili, da je bil po aretaciji Pangeršiča sekretar OF za Zalog—Zadobrovo—Sneberje—Kašelj. V njegovem stanovanju so našli skrbno skrito municijo, več izvodov Slovenskega poročevalca, Mlado Slovenijo itd. Dovč je vsakih 14 dni vozil hrano za partizane na Pugled in jo skrival v neki senik, kjer so jo tudi našli. 22. maja so našli pismo, v katerem je bilo njegovo navodilo za uničenje železniškega mostu, za likvidacijo 3 deklet — italijanskih vlačug in za odhod v partizane. (TMG fasc. 305—1202.)

4. Dva organa italijanske javne varnosti sta okrog 14.30 streljala na dva moška, ki sta se zadrževala v bližini sedeža pokrajinskega Dopolavora (na vogalu ulice Viktorja Emanuela III. (sedaj Prešernova) in Nunske ulice (sedaj Veselova). Enemu je uspelo pobegniti, drugi Ludvik Grobar pa je bil hudo ranjen in je v bolnišnici kmalu nato umrl. Na zidu, ob katerem sta stala oba moška, so bila napisana prevratna gesla. (VK fasc. 3-II; Zbornik VI/3 dok. 145.)

5. Vojaško vojno sodišče je obsodilo na 12 let zapora Janeza Kremžarja zaradi propagande za OF. (TMG fasc. 296—946.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jožeta Petrovčiča iz Brezovice pri Ljubljani v odsotnosti na 10 let, ker je skrival orožje (TMG fasc. 265—236.)

Na smrt je bil obsojen Jože Novak iz Črnuč, ker je bil v partizanih. (Mlada Slovenija 1942, št. 18.)

6. Italijanske oblasti so ugotovile, da je v mesecu maju v prostorih G. I. L. zmanjkalo 11 namiznih telefonov »Siemens«, gumirani pečati in razni pisarniški material. Zato so zaprli 15-letnega Antona Verovška in Vincenca Bana ter 16-letna Zvoneta Vidica in Demetrija Ličarja. Navedeni material so imenovani skrili pri študentu Jožetu Povšetju, ki je zbežal. (VK fasc. 3-IIb.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo na 10 let zapora Borisa Bana zaradi organizacije celic KP in pridobivanja članov OF. (TMG fasc. 302—1104.)

7. Ob 6. uri je bil v bližini kamnoloma pri Tomačevem ustreljen na smrt obsojeni Vinko Dovč iz Zaloga. (Zbornik VI/3 dok. 145.)

Italijansko Vojaško vojno sodišče je obsodilo Jakoba Žitka na 15 let zapor. Bil je propagandist OF in je vzdrževal zvezo med Ljubljano in Logatcem, kjer je bil njegov brat Stane eden voditeljev partizanov. Za vožnjo v Logatec je imel ponarejeno osebno izkaznico. (TMG fasc. 315—1486.)

9. Iz ljubljanskih zaporov so poslali v koncentracijska taborišča 135 zapornikov, od teh 32 Ljubljčanov. (CCRR fasc. 219-I.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo 14 oseb iz Notranjske (Veliki vrh, Hudi vrh, Bloke, Lož) zaradi podpiranja partizanov na zaporne kazni od 3 do 6 let. (TMG fasc. 288—772.)

10. Ob 14. uri je bila vržena bomba tipa »Sipo« v restavracijo »Italia« (pri »Levu«) na Gosposvetski 16. Ubita je bila zaupnica fašistične federacije Ariella Rea in ranjene še 4 osebe. Atentator je zbežal skozi sosednjo hišo (TMG fasc. 315—1488.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo na 8 let zapor Jožeta Aškerca, ker je v gostilni na Tržaški cesti 46 prepričeval italijanskega vojaka, da bo Italija propadla in mu obljubljal Slovenskega poročevalca. (Zbornik VI/3 dok. 148.)

Rajonski odbor OF Šiška je oddal 27.426 Lir narodnega davka, posojila svobode in prostovoljnih prispevkov. (AMNO, fasc. 528-II, III.)

11. Kot talci za 2. junija ubitega fašista Nikola Zito so bili ustreljeni: Anton Trtnik, Josip Cimperman, Franc Muzovič, Anton Žerjal, Maksimiljan Hvalec, Franc Zelnik in Aleksander Matjažič. (Zbornik VI/3 dok. 148, AMNO fasc. 527/I.)

Ob 10.30 so partizani na Ižanski cesti, blizu hiše št. 459 napadli italijanski tovorni avto, naložen s hrano. Med napadom so ranili 4 grenadirje. Italijani so po spopadu aretirali 10 oseb. (TMG fasc. 316—1500.)

Ponoči so partizani prerezali telefonsko linijo med Ljubljano in Poljem. (Zbornik VI/3 dok. 148.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v velikem procesu proti 38 osebam iz Velikih Lašč tri na dosmrtno ječo, 29 na zaporno kazen od 2 do 13 let, 6 pa jih je oprostito. Obtožene so bile sodelovanja s partizani in napada na Turjak ponoči 7. januarja 1942. (TMG fasc. 275—295 in TMG fasc. 265—610.)

12. Ob 12.30 je bil ubit na Mestnem trgu ustaš Marko Šujič. Atentatorja sta se odpeljala z avtom proti Sv. Jakobu. (TMG fasc. 316—1501, Zbornik VI/3 dok. 146.)

Ob 20. uri je italijanski oficir na stopnicah ljubljanske radijske postaje našel letake z napisi »Smrt fašizmu« in »Slava Tomšiču«. (TMG fasc. 317—1530.)

Okrog 18. ure je skupina fašistov zažgala ljudsko knjižnico v Šiški kot odgovor na atentat na Ariello Reo. Proti njim je nastopil komandant armadnega korpusa, vojaki pa so požar pogasili. (Zbornik VI/3 dok. 148.)

Fašisti so na dan pogreba Arielle Ree napadli prosvetni dom v Šiški in preteпали ljudi. (M. Ravnikar, Dnevnik.)

Skupina fašistov je vdrla v »Daj-Dam«. Italijani so zahtevali, da morajo biti vsi lokali v času pogreba Arielle Rea zaprti. Ker je bil »Daj-Dam« odprt, so fašisti razbijali steklenice, uničevali inventar in razdejali lokal. (Arhiv fototeke MNO.)

13. V Gramozni jami so ustrelili inž. Antona Štebija, Ivana Porento, Alojza Lubeja, Dušana Podgornika, Antona Možeka, inž. Ranka Velebita, Radomira Dubroviča, Alojza Pajka, Jožefa Mlakarja, Ludvika Velepicha, Josipa Lukoveskija, Ivana Kuharja, Franca Kastelica, Luko Mastoševiča in Jožeta Tonija. (Zbornik VI/3 dok. 148; Luštek, Naši spomeniki, str. 158.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo v procesu proti 12 osebam iz Velikih Lašč 2 na dosmrtno ječo, ostale na 7 let zapor zaradi sodelovanja s partizani. (CCRR fasc. 158-II.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Marijo Primožič in Vido Šesko na 24 let zapora, ker sta v otroškem vozičku vozili puško, municijo, zdravila, hranó, cigarete in čevlje za partizane. (TMG fasc. 318—1560.)

Policija je aretirala več uradnikov oddelka za izdajo osebnih legitimacij ljubljanske občine. (VK fasc. 5-V.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo 8 oseb, med njimi Alojza Trtnika iz Zadvora, Savo Žigon iz Litiije in Jožeta Kocjančiča iz Dobrunj na dosmrtno ječo, ostale na zaporno kazen od 6 let 8 mesecev do 30 let zaradi sodelovanja s partizani. (CCRR fasc. 158-II.)

14. Ob 22.30 je bila napadena italijanska patrolja, ko je hotela aretirati Ivana Janežiča iz Ižanske ceste 18. Napadalca niso našli. Pri preiskavi so vojaki našli vrečo z municijo in 7 bombami. Na pomoč sta prišla še dva kamiona vojakov. Aretirali so 6 oseb. (CCRR fasc. 208—1 in fasc. 239-IV.)
15. Ob 22.45 je bil napaden in laže ranjen oficir artilerijskega polka. (Zbornik VI/3 dok. 149.)
16. Vojaško vojno sodišče je obsodilo 15 oseb, v glavnem mladince od 15. do 19. leta, na zaporne kazni od 5 do 13 let zaradi sovražne propagande. (TMG 295—935.)
Izšla je 24. številka Slovenskega poročevalca. Med drugim je objavila: Odlok IOOF o dodeljevanju in upravljanju zemlje izseljenih Kočevarjev na osvobodjenem ozemlju. Odlok IOOF o odlikovanjih. Naredbo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet o gibanju civilnega prebivalstva.
17. Ob 9.30 je bil kot talec ustreljen Ivan Golob. (Luštek, Naši spomeniki, str. 159, AMNO fasc. 527-I.)
V Skofiji ulici je italijanski vojak težko ranil Milana Česnika, v katerem so spoznali atentatorja na Ariello Reo. Pri sebi je imel ponarejene dokumente na ime Ivo Bricelj. (Zbornik VI/3 dok. 149, Slovenski narod 1942, št. 139.)
Med preiskavo v papirnici Vevče so aretirali 13 oseb in jih odpeljali v bližnjo karabinjersko postajo. Dva sta skušala pobegniti. Enemu je beg uspel, drugi je bil smrtno zadet. (Zbornik VI/3 dok. 149.)
Vojaško vojno sodišče je obsodilo Marijo Brezec na 5 let zapora in Marijo Albreht, roj. Božič na 8 let zapora, ker sta širili Slovenskega poročevalca, Mlado Slovenijo in proglas OF, Aleksandro Batagelj na 10 let in Alojza Gorenca na 8 let zaradi sovražnega delovanja. (TMG 311—1358.)
Italijanske vojaške oblasti so v trgovinah zaplenile vse moške čevlje, usnje, smuči in prepovedale vožnjo s privatnimi avtomobili. (Borec 1953, št. 6-7, str. 220.)
19. Vojaško vojno sodišče je obsodilo v odsotnosti Stojana Draščka na 10 let zapora, ker je širil propagando na univerzi in skrival na stanovanju Slov. poročevalca, Borisa Furlana na smrt in Milana Kvasa na 14 let zaradi podtalnega propagandnega delovanja. (TMG fasc. 272—224.)
20. Vojaško vojno sodišče je obsodilo Viktorja Snoja na dosmrtno ječo, njegovega brata Zvoneta pa na 7 let zapora zaradi sodelovanja v NOV in zaradi sovražne propagande. V Snojevem stanovanju so našli orožje, municijo, pečate, slike Šerčerja itd. Ivana Kovača so obsodili v odsotnosti na dosmrtno ječo, Ano Cemič na 12 let 8 mesecev in Alberta Lovšina na 10 let zaradi sodelovanja s partizani. (TMG fasc. 311—1356.)

Italijanski obveščevalni oficir De Fillippis je poročal: »Italijani — uradniki in učitelji se slabo počutijo v okolju, ki jim je sovražno. Zaradi strahu pred represalijami ne morejo strogo postopati z učenci. Pogreb ustreljenega fašista Zita

- in Arielle Ree je vzbudil v vojski negotovanje, ker je pretirano slavljenje njihovega mučeništva v primeri s stotinami padlih vojakov v Sloveniji. (CCRR fasc. 253-II.)
21. V Gradišču in po predmestnih cestah Ljubljane je bila izvedena potrosna akcija. Listki so bili popisani z vzkliki partizanom, slovenski svobodi ali pa so bili na njih slike sovjetskih voditeljev itd. Istočasno so bili potreseni listki s pozivi OF, naj gre prebivalstvo v gore in poveča partizanske vrste. (Zbornik VI/3 dok. 149, TMG fasc. 323—1680.)
  22. Italijanska vojska je izvedla obsežne čistke ob blokkih in pri tem prijela 451 oseb. (CCRR fasc. 231/IV.)
  23. Ob 11.15 so bili ustreljeni: Edvard Vidmar, Bogomil Drnovšek, Jože Vidmar, Edvin Lenarčič, Franc Nagode, Lado Grom, Ivan Korenc, Karel Vilar. (CCRR fasc. 208-II.; Luštek, Naši spomeniki, str. 159.)
  24. V noči med 24. in 25. junijem so italijanski vojaki preiskali Delavski dom in prijeli 122 ljudi. Od teh so jih 14 zaprli. (CCRR fasc. 217-IV.)
  25. Italijanska vojska je med čistkami prijela 1760 oseb, od teh jih je 74 zaprla zaradi sodelovanja v OF. (CCRR fasc. 217-IV.)
Ob 5.54 so bili v Gramozni jami ustreljeni talci: Josip Zorn, Josip Koračin, Marjan Jordan in Ivan Sintič. (Luštek, Naši spomeniki, str. 159.)
V drugi čistki je bilo prijetih 540 ljudi, od teh so jih 20 zaprli zaradi sodelovanja v OF. (CCRR fasc. 217-IV.)
Vojaško vojno sodišče je obsodilo Albina Goršeta iz Šmihela na 4 leta zapora, ker so pri njem našli puško. (TMG fasc. 289—790.)
  26. Italijanska vojska je med čistko prijela 937 oseb, od teh so jih 16 zaprli iz političnih vzrokov. (CCRR fasc. 217-IV.)
General Robotti sporoča Visokemu komisarju Emiliju Grazioliju, da bodo vojaške enote od 27. junija dalje v 5 dneh pregledale v Ljubljani vse moške od 16. do 50. leta starosti. (VK fasc. 1a.)
Vojaško vojno sodišče je obsodilo Stanislava Bartola na smrt zaradi sodelovanja v partizanih, Nado Praprotnik na 10 let zapora zaradi širjenja letakov in časopisov OF in Mirka Brančiča na 10 let zapora, ker je napadel Ano Vidmar, simpatizerko Italijanov, ki ga je spoznala. (TMG fasc. 286—627, fasc. 305—1203; CCRR fasc. 158-II.)
  27. Italijanska vojska je v čistkah prijela 1794 oseb. Od teh so jih 339 poslali v koncentracijska taborišča: 161 zaradi sovražne dejavnosti, 121 študentov ter 57 beguncev in brezposelnih. (Zbornik VI/3 dok. 164.)
Ob 20.30 so karabinjerji pod hotelom »Bellevue« našli jugoslovansko zastavo 75 × 75 cm, obešeno na drevo. (Zbornik VI/3 dok. 155; TMG fasc. 326—1763.)
»Pobratimstvo« je poslalo Slovenski zavezi spomenico, v kateri ugotavlja, da delovanje le-te zaostaja, ter predlaga intenzivnejšo propagando in pogostejše izhajanje lista »Slovenska zaveza«. Izhajala naj bi še »Svoboda ali smrt« ter »Pobratim«. (Saje, Belogardizem, str. 219.)
  28. Na vojaških avtomobilih so našli letake s pozivom italijanskim vojakom, naj ne sodelujejo pri uničevanju slovenskega naroda; seznanjali so jih tudi s cilji OF slov. naroda. Letak je tiskan v velikosti 18 × 30 cm. (CCRR fasc. 208-II.)
Italijanska vojska je med racijami prijela 2242 oseb, od katerih je bilo 598 interniranih, in sicer: 451 zaradi sovražnega delovanja, 109 študentov, 38 beguncev in brezposelnih. (CCRR, Zbornik VI/3 dok. 164.)

29. Italijanska vojska je med racijami prijela 6540 oseb, od teh so internirali 1035 oseb: 664 zaradi sovražnega delovanja, 310 študentov in 61 beguncev. (Zbornik VI/3 dok. 164.)

Ob 16.30 je bil v gostilni Eržen v Stožicah ustreljen Franc Strah, velik prijatelj Italijanov in konfident. (TMG fasc. 327—1816.)

30. Italijanska vojska je med racijami prijela 3395 oseb. Od teh so jih 382 internirali: 256 je bilo osumljenih sovražnega delovanja, 106 študentov in 20 beguncev. (Zbornik VI/3 dok. 164.)

Partizani so napadli ponoči italijansko posadko pri bloku Cesta na Brdo v odgovor na italijanske racije. (TMG fasc. 327—1829; CCRR fasc. 158-III.)

V gozdu na Ljubljanskem gradu so italijanski vojaki našli zavoj prevratnih letakov, namenjenih italijanskim vojakom. (Zbornik VI/3 dok. 166.)

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Franca Kofola iz Trebelnega na 6 let zapora zaradi podpiranja partizanov. (TMG fasc. 297—971.)

V času od 27. do 30. junija je italijanska vojska izvedla racije po Ljubljani. Prijeli so vse moške od 16. do 50. leta, skupno 13.974, in jih 2350 poslali v internacijo. (Zbornik VI/3 dok. 164.)

Odbori OF so zbrali 300.061 Lir narodnega davka, posojila svobode in prostovoljnih prispevkov, in sicer v rajonu Moste 96.618 Lir, Šiška 30.391 Lir, Bežigrad 22.610 Lir, Center 41.797.50 Lir, Šentpeter 17.715 Lir, Gradišče 14.262 Lir, Poljane 13.685 Lir, Vič 18.870 Lir, Trnovo 19.480 Lir, železnica 23.805 Lir, emigranti 828 Lir. (AMNO fasc. 528—1.)

Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS
II — 1958

Fotografije so iz fototeke
Muzeja narodne osvoboditve LRS

Zunanja oprema:
Arhitekt Vlasto Kopač

Tisk tiskarne »Toneta Tomšiča«
v Ljubljani

Klišee izdelala klišarna ČZP »Delo«

OGLASI

CINKARNA

METALURSKO - KEMIČNA INDUSTRIJA

CELJE

Telefoni:

20-81, 20-82, 24-94, 24-95

Teleprinter:

03417

Železniška postaja:

Celje - Industrijski tir Cinkarne

Naši proizvodi

Surovi cink — min. 97,80 % Zn
Cinkov prah — 97,0 % Zn total
Rafinirani cink min. 98,70 % Zn
Fini cink — min. 99,75 % Zn
Cinkova pločevina raznih
dimenzij in formatov
Cinkovi protektorji za kotle
Cinkove pralnice valovite
Cinkova žica
Cinkovi strešniki
Avtotipijske plošče
Ofset plošče
Žveplena kislina 60° Bé
Cinkovo belilo — zlati pečat
beli pečat
zeleni pečat
rdeči pečat

Kromov galun
Natrijev hidrosulfit
Natrijev sulfid — surovi
Natrijev sulfid — čisti
Cinksulfat
Natrijev silikofluorid
Barijev sulfid
Zelena galica
Litopon
Ultramarin
Svinčeni minij 30 %
Svinčeni minij 32 %
Svinčena glajenka čista
Superfosfat
Modra galica
Metalit

V valjarni uslužnostno valjamo tudi
svinec, kositer in srebro

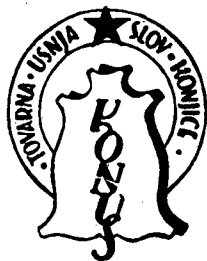
JAVOR

tovarna furnirja in vezanih plošč

KUPUJE: vse vrste hlodovine za luščenje in
furnir po najvišjih dnevnih cenah

NUDI: vezane in mizarske plošče ter furnir,
izdelano iz domačih in eksotičnih lesov,
pleteno embalažo in stole.

S SEDEŽEM NA PIVKI

Konus

Usnjarski kombinat

SLOVENSKE KONJICE

OBRATI: Usnjarna, umetno usnje, jermenarna,
tekstilne utenzilije

Predstavništva in prodajalne:

Predstavništvo in prodajalna KONUS
Beograd, Knez Mihajlova 47
Telefon: 20-630 in 20-206

Prodajalna in skladišče KONUS
Ljubljana, Gosposvetska cesta 2
Telefon: 23-337

Prodajalna KONUS Zagreb,
Bogišičeva 22
Telefon: 39-760

Prodajalna KONUS Novi Sad,
Ulica narodnog heroja 10
Telefon: 29-78

Prodajalna in skladišče KONUS
Ptuj, Miklošičeva 1
Telefon: 173

SLOVENIJALES izvaža: mehek rezan les vseh vrst in dimenzij; bukov in hrastov rezan les kakor tudi rezan les ostalih listovcev; doge in sode; celulozni les; železniške prage; drva za kurjavo; lesno oglje; zaboje vseh vrst; parkete; furnirje; rezane in panel plošče, lesovinske plošče; obešalnike in drugo galanterijsko blago; kopita, igračke; taninske ekstrakte; lesno moko; športne rekvizite: smuči, vodne smuči, badminton reketi; moderno in stilsko pohištvo (v garniturah ali posameznih kosih), stole razne konstrukcije in izdelave, drobno in otroško pohištvo; montažne hiše in barake

SLOVENIJALES ima v notranjosti države svoje poslovalnice v Ljubljani, Celju, Beogradu, Zagrebu

SLOVENIJALES opremlja: hotele, restavracije, kavarne, gledališča, kinodvorane, laboratorije, klinike, ladje, poslovne in reprezentančne prostore, trgovske hiše itd.

Ljubljana, Beethovnova 11

Telefon 20-563; Telex 03-112

e
x
p
o
r
t

SLOVENIJALES

VELEDROGERIJA

vam nudi svoje najkvalitetnejše izdelke

GIBBS zobno kremo

GIBBS ustno vodo

TOKALON dnevno in nočno kremo

Kolonske vode **RENDES VOUS**, **BOLERO**, **PAGODA**,
7 MAČK, **CLASICA EXTRA**, **LAVANDE** in **CHYPRE**

VESONOL-RAPID specialno olje za sončenje

VEMAD-RAPID odlično sredstvo za čiščenje
mastnih madežev

Pazite vedno na zaščitni znak **VEDROG**, kateri vam jamči za kvaliteto!

Največje jugoslovansko podjetje za
gradnjo jeklenih konstrukcij

Projektiramo

Izdelujemo

Montiramo

vse vrste jeklenih konstrukcij, kom-
pletne naprave za razne industrije in
rudnike in poljedelske stroje

Mostovi

Visoke gradnje

Pločevinaste konstrukcije

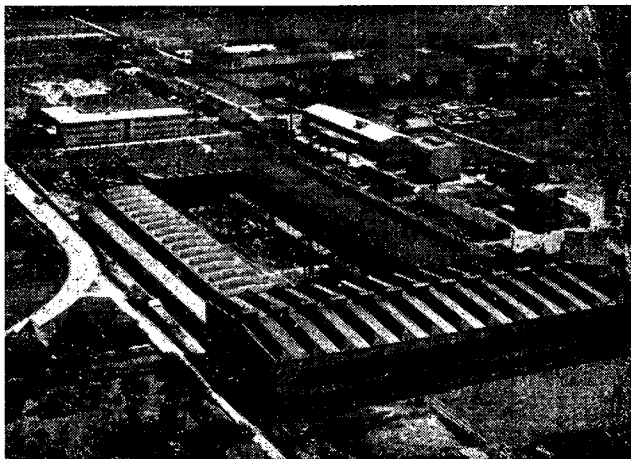
Dvigalne in transportne
naprave

Hidromehanska oprema

Prešana roba

Izdelki iz aluminija

Poljedelski stroji

METALNA

Tovarna konstrukcij, strojnih delov, poljedelskih strojev in livarna
MARIBOR

T O V A R N A

Zlatorog
M A R I B O R

Zlatorog

proizvaja poleg že dolgo let znane-
ga terpentinovega mila kvalitetna
toaletna mila kot so: Osiris, Doris,
Krem lanolin glicerin, Speik itd.

Posebno priporoča svoja sintetična
pralna sredstva Rio, Peril, Zlatorog 70
in Cet

Od kozmetičnih proizvodov so zelo
poznani: Solea krema, Van-kait, So-
lea brivska krema ter kolonske vode:
Reved'or, Barcarola, Veronique, Chat
noir itd.

Kolektiv tovarne Zlatorog se nenehno bori
za kvaliteto svojih proizvodov in jih pri-
poroča v porabo!

ŽELEZARNA ŠTORE

Štore pri Celju

Železniška postaja Štore,
industrijski tir Štore,
telefon 21-08 Celje ali Štore I,
bančni račun št. 620-T-573,
teleprinter 034 18

proizvaja in nudi svojim odjemalcem

Valjane proizvode: okroglo, ploščato, kvadratno, šesterokotno in vzmetno železo

Odlitke sive litine: strojne litine, litoželezne cevi s pripadajočimi armaturami, jeklarske in kovaške kokile - vse vrste valjev iz trde litine za potrebe črne in barvaste metalurgije, za mlinsko in tekstilno industrijo

Ognjeodporne izdelke: visokokvalitetno šamotno opeko in šamotni malter

Zahtevajte kataloge naših izdelkov!

Uvozne in trgovsko podjetje

SLOVENIJA AVTO

L J U B L J A N A

Prešernova c. 40

Uvoz in prodaja na veliko

motornih vozil vseh vrst,
nadomestnih delov za motor-
na vozila,
dvokoles in njih nadomestnih
delov, avtogum,
splošnega in električnega
avtomateriala,
avtomobilskega orodja
in pribora ter gradbenih
strojev domače produkcije

TOVARNA

DUŠIKA

Š

Ruše pri Mariboru

E

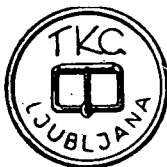
Telefon: 35-48 in 36-48

Brzojavni naslov: AZOT Maribor,

teleprinter 03/212

proizvaja:

kalcijev karbid,
kalcijev cianamid,
nitrofoskal,
ferokrom,
elektrokorund
in kompr. pline

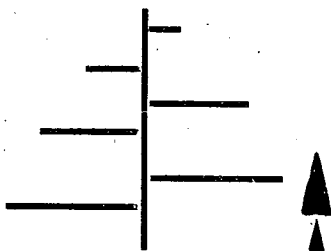

TOVARNA KOVINSKE GALANTERIJE

LJUBLJANA, MARIBORSKA CESTA 40

I Z D E L U J E :

rinčice, zakovice, obročke
in zaponke vseh vrst,
okovje za konjsko opremo
ter drugo okovje za usnjarsko
in sedlarsko obrt in industrijo

»SILVA«

Gozdno-lesno gospodarstvo agronomsko-
gozdarske-veterinarske fakultete

s svojim gozdnim obratom Kamniška Bistrica ter lesno-
industrijskim obratom v Stahovici izdeluje vse gozdne
sortimente, kakor tudi embalažo, galanterijo ter žagan les

Sedež: Ljubljana, Parmova 41

»INDUSTRIJSKI BIRO«

PODJETJE ZA IZVOZ IN UVOZ INDUSTRIJSKE OPREME IN NAPRAV TER IZGRADNJO INDUSTRIJE

EXPORT

Surove, barvane in tiskane tkanine in ostali proizvodi tekstilne industrije

Tissus ecrus, teints, imprimes et autres produits de l'industrie textile

Grey, coloured, printed fabrics and other products of the textile industry

Rohe, gefärbte, bedruckte Gewebe und alle anderen Erzeugnisse der Textilindustrie

Tessuti greggi, colorati stampati e tutti gli altri prodotti d'industria tessile

IMPORT

Bombaž, stanično vlakno, rayon, volna in ostale tekstilne surovine, tekstilni polproizvodi in končni proizvodi

Coton, fibranne, rayonne, laine et toutes les autres matières premières textiles, semiproduits et produits finals

Cotton, staple fibre, rayon, wool and other textile raw materials, semiproduits and final products

Baumwolle, Zellwolle, Kunstseide, Wolle und andere Textil-Rohstoffe, Halb- und Endprodukte

Cotone, fiocco, raion, lana ed altre materie prime tessili, semiprodotti e prodotti finali

JUGOTEKSTIL

L J U B L J A N A

P. O. B. 237 A · Telefon 22-592 · Telex 03-193
SLOVTEX LJUBLJ · Telegram SLOVTEX LJUBLJANA

